

PURCHASED

SADDHAMMAPAJJOTIKĀ

Vols. I, II

Pali Text Society

TEXT SERIES Nos. 100, 101

SADDHAMMA PAJJOTIKĀ

**THE COMMENTARY ON
THE MAHĀ-NIDDESA**

Vols. I, II

EDITED BY

A. P. BUDDHADATTA

MAHĀTHERA, OF AMBALANGODA, CEYLON

Published by

THE PALI TEXT SOCIETY, LONDON

Distributed by

**ROUTLEDGE & KEGAN PAUL LTD.
LONDON, HENLEY & BOSTON**

1980

P
294.3823
H 595 A.K. S
V. 1 & 2

Vol. I First published 1931
Vol. II. First published 1933
Combined Reprint 1980
ISBN 0 7100 0443 5

Printed in Great Britain by
Redwood Burn Limited
Trowbridge & Esher

THE ASIATIC SOCIETY
CALCUTTA 700016

Acc. No. S 3606
Date 19.9.94

SL. no. 081299

COMPUTERISED

C 1475

PURCHASED

SADDHAMMA- PAJJOTIKĀ

THE COMMENTARY ON
THE MAHĀ-NIDDESA

Vol. I

INTRODUCTION

SADDHAMMAPAJJOTIKĀ is the title of the commentary on the Niddesa. Though it is included in the list of Piṭaka Texts, the Niddesa is itself a commentary on some suttas in the Suttanipāta, the oldest compilation, as is supposed, in the Khuddaka-nikāya. But as the Niddesa has not followed the method that has been adopted in other commentaries, being a kind of dictionary of expositions—as Dr. Stede explains in his preface to the Cūla-Niddesa—it is not included in the list of Aṭṭhakathās. Hence its commentary is not called a ‘ṭikā,’ or sub-commentary, but an ‘aṭṭhakathā.’

THE AUTHOR OF THE NIDDESA.

The authorship of the Niddesa is ascribed by its commentator and others to Sāriputta, the Leading Disciple. But after the perusal of the Sāriputtasuttaniddesa,¹ the last one in the Mahāniddesa, I am inclined to doubt this statement. Were this sutta his own, Sāriputta would have known its precise meaning; therefore while commenting on his own words he would have given but one explanation, the real meaning that he had intended, of each word or phrase. But for a doubtful passage in it—the fourth line of the first gāthā: “Tusitā gaṇim āgato”—the author of the Niddesa has given three different explanations. (See pp. 446-447 M.N.) How could the same person who compiled the Sutta give more than one explanation for a passage while commenting on it? So I come to the conclusion that the author of the Niddesa is not the Leading Disciple, but a Thera of a later day.

THE CHARACTER OF PAJJOTIKĀ.

Though the present volume is a commentary on the Niddesa, it is always commenting on the passages also of the original

¹ See below, in Vol. II.

text (*i.e.* Suttanipāta); for this purpose our author has extracted, without any alteration, many passages from Dhammapāla's commentary on the Suttanipāta. In these extracts he has gone so far as to refer to certain later parts of a connected story without making mention of its beginning. For instance, about the end of the exposition on the 2nd gāthā in Khaggavisāṇasutta, he says: "*evaṃ vutte te amaccā evam āhaṃsu : idāni bhante kuhiṃ gacchathā ti,*" etc., having before that told us nothing about any king or his ministers.

Again, at the beginning of the 10th or Purābhedasuttanidde-savaṇṇanā, he says: "*imassa suttassa ito paresaṃ ca Kalahavivāda. . . . Attadaṇḍasuttānaṃ Sammāparibbājaniyasuttavaṇṇanāya vuttanāyen' eva sāmāññato uppatti veditabbā*"; but this *Sammāparibbājaniyasuttavaṇṇanā* is not to be found anywhere in the Niddesa or in its commentary. This is because he has simply extracted these passages from the Suttanipātaṭṭhakathā, not thinking that one who should read only his work, without reading SnA, would be puzzled at these disconnected passages.

Where such passages occur, I have collated them with those in SnA. Some other explanatory matter, such as on Paṭicca-samuppāda and Ariyasacca, is extracted from the Visuddhimagga or the Sammohavinodanī, both having almost identical passages. In such places I have collated these also with those texts and entered the various readings in footnotes, denoting Visuddhimagga by Vism., Sammohavinodanī by Smv., and Suttanipātaṭṭhakathā by SnA.

THE AUTHOR OF THE PAJJOTIKĀ.

As stated in the Nigamanagāthās, the author of this Commentary appears to be the Ven. Upatissa, who lived, according to his own statement, in the reign of King Siri-Sanghabodhi. His residence was on the western side of the "Great Shrine," Mahācetiya, within the boundaries of the Mahāvihāra at Anurādhapura; and the dwelling was built by a minister named Kittisena.

According to the Mahāvaṃsa, the Great Chronicle of Ceylon,

Siri-Sanghabodhi reigned only two years from A.D. 300 to 302. Our author says that he finished his work in the twenty-sixth year of the king that he mentions; so it cannot be the same Sanghabodhi that is chronicled in Mahāvamsa. Moreover, our author must have lived after the time of the great commentators, Buddhaghosa and Dhammapāla, to extract passages from their commentaries. Though another Siri-Sanghabodhi is not named in the Mhvs., I learn from the same source that Aggabodhi II and III also had that title; but neither of these reigned for so long a period as twenty-six years. Only Aggabodhi I reigned for thirty-four years. Moreover, he built a monastery by the name of Siri-Sanghabodhi, a fact which leads us to conjecture that he also held that title as his namesakes II and III did. As all Aggabodhi's reigned after the time of Buddhaghosa, I am compelled to believe that the contemporary of our author was Aggabodhi I, who occupied the throne *circa* A.D. 554.

There was another Upatissa before the time of Buddhaghosa. This Elder was very highly esteemed as an authority on Vinaya by the old Sinhalese Commentators and by Buddhaghosa, who translated those commentaries into Pāli. It is also admitted that he was the author of *Vimuttimaggā*, an older Pali treatise of the type of the *Visuddhimaggā*, but which is now lost to the Southern Buddhists in its original form, and preserved in China in native language. This *Vimuttimaggā* is supposed to be the work from which Buddhaghosa drew material for his *magnum opus*, *Visuddhimaggā*. Mr. M. Nagai, in his article about *Vimuttimaggā*, in the *J.P.T.S.* for 1917-1919, states that the Elder Upatissa must have flourished before or at the time of King Vasabha, who ascended the throne A.D. 66.¹ But, since the *Samantapāsādikā* states that "at the time of Great Panic, these two (*i.e.* Upatissa and Phussadeva) keeping up the *Vinaya-piṭaka*, protected it," we have to find out the time when this Great Panic occurred before we can be more definite about the period during which Upatissa lived. *Sammohavinodanī*, the Commentary on the *Vibhaṅga*, gives us a valuable account of this Great Panic

¹ Dr. Geiger puts Vasabha's accession at A.D. 124.

(see pp. 445-451 Smv., P.T.S. ed.), and states that it took place in the days of Vaṭṭagāminī (or Pitumaharājā, as he was known for a reason given in the Mahāvamsa), who occupied the throne in 44 B.C., but had to abdicate it in the same year on account of this Panic. After a long period of fourteen years, during which the Great Panic was in progress, he again seized the throne and reigned for twelve years. The Elder Upatissa also will have lived in that period as a contemporary of Vaṭṭagāminī.

Mr. Nagai's reason for his supposition is the statement, found in Samantapāsādikā, that Mahāpaduma, a renowned pupil of Upatissa, was a contemporary of King Vasabha. Mahāpaduma's teacher will have lived somewhat earlier than this period. Mr. Nagai also concludes that Upatissa will have flourished in the first century A.D., the Great Panic having taken place a few years prior to that century. However, there is no such great difference as cannot be bridged between his supposition and mine.

STATE OF THIS EDITION AND THE MSS. AND EDITIONS USED FOR IT.

Requested some years ago by Mrs. Rhys Davids, as Hon. Secretary to the Pāli Text Society, I consented to edit this *Aṭṭhakathā*. She then kindly sent me four *ola* MSS. in the possession of the P.T.S. One of them was in Burmese characters; the other three were in Sinhalese. I also obtained a copy of the Siamese Edition from Sailabimbārāma, Dodanduwa, and a copy of the Sinhalese Edition, published in two volumes—*Mahāniddesaṭṭhakathā* in 1921, and *Cūlaniddesaṭṭhakathā* in 1923—by the trustees of the Simon Hewavitarana Bequest, and edited by the Ven. Boruggamuwe Revata Thera.

These editions and MSS. are here indicated in footnotes as follows: (M.N. denotes *Mahāniddesavaṇṇanā*, and C.N. *Cūlaniddesavaṇṇanā*):

H, Printed in Sinhalese. Published by the trustees of the Simon Hewavitarana Bequest. M.N. and C.N.

S, Printed in Siamese and published under the patronage of the Government of Siam. M.N. and C.N.

B, Burmese MS. to the end of M.N. Received from Mrs. Rhys Davids.

C and D, Sinhalese MSS. of M.H. and C.N. Received from Mrs. Rhys Davids.

E, Sinhalese MS. Only the later portion of M.N., beginning from the middle of the VI. Jarā-suttaniddesa-vaṇṇanā, and the whole of C.N.; also sent by Mrs. Rhys Davids.

Of these H, on which I based my edition, is well printed, but very carelessly edited: sometimes I found words and whole sentences omitted, and in some places disconnected and meaningless phrases inserted, as they were in the MSS. used for the edition, I believe. Very often the punctuation is wrong, and some words commented upon are not distinguished by thick type as they are in other places. It appears that the editor has omitted, entirely or partly, to consult the text of the Niddesa while editing this. Not a single reference from the Piṭakas, among the hundreds that are quoted in this work, has been traced by him. For these reasons this edition is, I regret to say, but little better than an unedited MS.

The Siamese Edition is well printed and carefully edited; it was very helpful to me in my edition.

I was surprised to see, while collating the Sinhalese Edition with the MS. denoted here with D—the most corrupted ones of the four MSS. that I had—that they had very many similar readings. The reason for this, I suppose, is that the MS. on which the Sinhalese Edition was based, and the MS. from which Professor Rhys Davids obtained a copy, were copied from the same MS. or from separate MSS. that had come from the same source.

In the same way I found many similar readings extant in the Siamese Edition and the MS. denoted with C as far as to the end of M.N. But in the later part C does not follow S but D. Here too I conjecture, that the former part of C was copied from a MS. that had been brought from Siam, and

that the later part (*i.e.* C.N.) was from the same source as that of D.

The MS. E appears to be the oldest of all the MSS. that I have received. Though a great portion has been lost, it helped me to correct some passages where all the other MSS. and editions failed. So in some places did the Burmese MS.

While collating these editions and MSS. I had to travel from place to place: I finished the collation of H with the Siamese Edition in the Red Sea, while sailing from Colombo to Genoa, in 1928. The same year, staying at Locarno, Switzerland, I collated it with the Burmese MS. Collation with MSS. C and D was done during my sojourn at the Buddhistisches House at Frohnau, Berlin, and that with E in the Mediterranean while returning home after my visit to London.

My thanks are due to the Ven. H. Sumaṅgala, incumbent Thera of Sailabimbārāma, Dodanduwa, who kindly lent me the Siamese Edition, and even allowed me to take the book abroad, and to Mrs. Rhys Davids, who saved me from the trouble of searching for MSS. by sending four MSS., and kindly traced for me some quotations.

A. P. BUDDHADATTA.

AGGĀRĀMA,
AMBALANGODA, CEYLON.
October 13, 1930.

CONTENTS OF VOL. I

	PAGE
GANTHĀRAMBHA - - - - -	1
I. KĀMASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - - - - -	11
II. GUHAṬṬHAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - - - - -	92
III. DUṬṬHAṬṬHAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - - - - -	190
IV. SUDDHAṬṬHAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - - - - -	214
V. PARAMAṬṬHAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - - - - -	239

CONTENTS OF VOL. II

	PAGE
VI. JARĀSUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - - - - -	247
VII. TISSA-METTEYYASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - - - - -	261
VIII. PASURASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - - - - -	284
IX. MĀGANDIYASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - - - - -	303
X. PURĀBHEDASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - - - - -	315
XI. KALAHAVIVĀDASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - - - - -	351
XII. CŪLAVIYŪHASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - - - - -	360
XIII. MAHĀVIYŪHASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - - - - -	365
XIV. TUVATAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - - - - -	372
XV. ATTADAṆḌASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - - - - -	423
XVI. SĀRIPUTTASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ - - - - -	438
APPENDIX - - - - -	472
INDEX - - - - -	473

Saddhammapajjotikā

MAHĀNIDDESAṬṬHAKATHĀ

NAMO TASSA BHAGAVATO ARAHATO SAMMĀ-
SAMBUDDHASSA

(GANTHĀRAMBHA)

1. Avijjālaṅgiṇ¹ ghāṭento² nandirāgaṇ ca mūlato
Bhāvent' atṭhaṅgiṇaṇ maggaṇ phusī yo amataṇ padaṇ.
2. Pāpuṇitvā Jino bodhiṇ Migadāyaṇ vigāhiya
Dhammacakkaṇ pavattetvā therāṇ³ Koṇḍaññaṃ ādito
3. Atṭhārasannaṇ koṭīnaṇ bodhesi tāvade⁴ tahiṇ⁵
Vande 'haṇ sirasā taṇ ca sabbasattānaṃ uttamaṇ.
Tathā Dhammuttamaṇ c' eva Saṅghaṇ cā pi anuttaraṇ
4. Saṅkhittena hi⁶ yaṇ⁶ vuttaṇ dhammacakkaṇ vibhāgaso
Sāriputto mahāpaṇṇo Satthukappo jinaṭrajo
5. Dhammacakkaṇ vibhājetvā MĀHANIDDESAM abravī.
Pāṭho viṣiṭṭho⁷ 'niddeso,' tannāmaṇ visesato ca.
6. Taṇ Sāriputtaṇ Jinarājaṇputtaṇ
Theraṇ thirānekagūṇābhiraṇ
Paṇṇāpabhāvuggata-nāmakittiṇ⁸
Sunīcavuttiṇ ca atho namitvā,
7. Khamā-dayādiyuttana yuttamuttādivādinā⁹
Bahussutena therena Devana abhiyācito,

¹ B °laṅgiṇ.

² S, B ghāṭento.

³ H, S, C, D therā.

⁴ H, D pitāmahe; S tāmahe; B tāpaso; C gāmahe.

⁵ C gahiṇ.

⁶ H bhiyo; B hi yo; D hi so.

⁷ S, B, C viṣiṭṭha.

⁸ H, S, D, C Paṇṇāsabbhā°; C, S °uttamagūṇakittiṇ.

⁹ S °mattādi°.

8. Mahāvihāravāsīnaṃ sajjhāyamhi patitṭhito
Gahetabbaṃ gahetvāna porāṇesu vinicchayaṃ,
9. Avokkamanto samayā¹ sakā¹ ca,
Anāmasanto² samayaṃ paraṃ ca,
Pubbopadesaṭṭhakathānayaṃ³ ca
Yathānurūpaṃ upasaṃharanto,
10. Nānappabhedāvahanassa tassa
Yogīhi nekehi nisevitassa
Atthaṃ apubbaṃ anuvaṇṇayanto,
Suttaṃ ca yuttiṃ ca anukkamento,⁴
11. Ārabhiṣaṇaṃ samāseṇa Mahāniddeṣa-vaṇṇanaṃ
Saddhammabahumāneṇa, nāttukkaṇṣanakamyatā.
12. Vakkhāma' ahaṃ aṭṭhakathaṃ janassa
Hitāya saddhammaciraṭṭhitatthaṃ
Sakkacca Saddhammapajotikaṃ⁵ kathaṃ⁶
Suṇātha dhāretha ca sādhu santo.

Tattha “Pāṭho visiṭṭho⁷ Niddeso, tannāma viśeṣato cā” ti vuttattā duvidho pāṭho: vyañjanapāṭho, atthapāṭho ca. Tesu vyañjanapāṭho akkhara-pada-vyañjana-ākāra-niruttiniddesavasena chabbidho. Atthapāṭho saṅkāsaṇa-pakāsaṇa-vivaraṇa-vibhajana-uttānikaraṇa-paññattivaseṇa chabbidho.

Tattha tīsu dvāresu parisuddhapayogavasena Satthu⁸ karuṇācittena⁹ pavattita-deṣanā vācāhi akathitattā¹⁰ aḍḍesaṇattā¹¹ akkharam iti¹² saññitā. Taṃ¹³ Pārāyaṇika-brāhmaṇaṇaṃ¹⁴ manasā pucchita-pañhānaṃ vaseṇa, Bhagavatā ratanaghare nisīditvā sammasita - Paṭṭhāna - mahāpakaraṇavasena ca ‘a k k h a r a ṇ’ nāma ti gahetabbaṃ.

Atha vā aparipuṇṇapadaṃ¹⁵ akkharam iti gahetabbaṃ,¹⁵

¹ H, B, D samayaṃ sakaṃ.

² S anāsayanto.

³ S, H, D pubbāparepaṭṭho; C pubbāparesaṭṭho.

⁴ H, S, D, C avokkamanto.

⁵ S °pajoti.

⁶ B kathaṃ.

⁷ S, B visiṭṭha.

⁸ H visuddhakaraṇānaṃ; S, C, D visuddhakāraṇānaṃ.

⁹ H kathitattā.

¹⁰ H āseṇaṇattā; S aseṇaṇattā; C, D aseṇaṇattā.

¹¹ H aḍḍe ca.

¹² H Taṃ.

¹³ H pārāyaṇika-brahmaṇaṃ.

¹⁴ H, C, D pari°.

¹⁵ C, S saññitabbaṃ.

*saṭṭhivassasahassānī** ti evam ādisu viya. Ettha sakāra-nakāra-dukārādini¹ akkharam iti. Ekakkharaṇ vā padaṇ akkharam iti eke. *Yā 'yaṇ taṇhā ponobhavikā†* ti evam ādisu vibhatyantaṇ² atthajjotakam akkharapiṇḍaṇ p a d a ṇ. *Nāmañ ca rūpañ cā‡* ti evam ādisu bahūhi³ akkharehi yuttaṇ padaṇ nāmasaṅkhātena⁴ vuttaṇ padaṇ vibhāveti.

Padena abhihitaṇ⁵ vyañjayati,⁶ vyattaṇ pākataṇ karotīti v y a ñ j a n a ṇ ; vākyam eva. *Cattāro iddhipādā§* ti saṅkhepena kathitam atthaṇ: *Katame caattāro? Idha bhikkhu chanda-samādhī-padhāna-saṅkhāra-samannāgataṇ iddhipādaṇ bhāveti, viriya-citta-vīmaṇṣāsamādhī-padhāna-saṅkhāra-samannāgataṇ iddhipādaṇ bhāveti§* ti ādisu pākatakaranaṇabhāvena v y a ñ j a n a ṇ nāma.

Vyañjana-vibhāgappakāso ā k ā r o. *Tattha katamo chando? Yo chando chandikatā⁷ kattukamyatā||* ti evam ādisu kathita-vyañjanaṇ⁸ nekavidhena vibhāgakaraṇaṇ ā k ā r o nāma.

Ākāraḥbhihitassa⁹ nibbacanaṇ n i r u t t i. ‘Phasso, vedanā’ ti evam ādisu ākārena kathitaṇ “Phusatīti phasso,” “Vedatīti vedanā” ti nīharitvā¹⁰ vacanaṇ n i r u t t i nāma.

Nibbacanavithāro¹¹ nissesato¹² deso ti¹³ niddeso. “Vediyatīti vedanā” ti nibbacana-laddhapadaṇ¹⁴ “sukhā dukkhā adukkhamasukhā, sukhayatīti sukhā, dukkhayatīti dukkhā, neva dukkhayati na sukhayatīti adukkhamasukhā” ti atthavithāra-niddhāravasena¹⁵ kathitattā n i d d e s o nāma.

* Pv. Setthiputtapeta. † Vbh. 101; S. iii, 26, 158; v, 421, 425.

‡ Khp. 2; Pts. i, 22.

§ Vbh. 216; A. i, 297; A. ii, 256, etc.

|| Vbh. 216.

¹ H, B, D sokārā.

² C, D bahu.

³ H avijahitaṇ; S, D avihitaṇ.

⁴ H chandiyana; D chandakatā.

⁵ S °janena; C °jane.

⁶ B doubles.

⁷ H niddesato.

⁸ H, D °saddapadaṇ.

⁹ H, S, D °vithārassa niravasesavasena; C °niddhārādi°.

¹⁰ D omits.

¹¹ S, B, C nāma. Saṅkhittena.

¹² H vyañjanaṇ, padaṇ hi.

¹³ C ākārasahitassa.

¹⁴ H °naṇ vitthāro.

¹⁵ H padesato ti.

Evam chabbidhāni vyañjanapadāni¹ jānitvā² chasu atthapadesu³ saṅkhepato kāsanā⁴ dīpanā saṅkāsānā. Maññamāno kho bhikkhu⁵ baddho mārassa, amaññamāno mutto pāpimato* ti evam ādisu saṅkhepena atthadīpanaṇ saṅkāsānā nāma. Eso⁶ pana thero Buddhena Bhagavatā evam saṅkhepaṇ katvā vuttam atthaṇ *Aññātaṇ Bhagavā, aññātaṇ Sugatā*† ti kathetuṇ samattho.⁷

Upari⁸ vattabbam atthaṇ ādito kāsanā⁹ dīpanā pakāsānā.¹⁰ *Sabbaṇ bhikkhave ādittaṇ*‡ ti evam ādisu pacchā kathitabbam atthaṇ paṭhama-vacanena dīpanā¹¹ pakāsānā¹¹ nāma. Evam paṭhamaṇ¹² dīpitaṇ¹³ atthaṇ puna pākataṇ katvā dīpanena *Kiñca bhikkhave, sabbaṇ ādittaṇ ? Cakkhuṇ bhikkhave, ādittaṇ ; rūpā ādittā*§ ti evam ādisu kathitesu tikkhindriyo saṅkhepena vuttaṇ paṭivijjhatīti kathitattā dve atthapadāni tikkhindriyassa upakāravasena vuttāni.

Saṅkhittassa vitthārābhidhānaṇ¹⁴ sakiṇ vuttassa¹⁵ ca puna pi abhidhānaṇ v i v a r a ṇ a ṇ. *Kusalā dhammā*|| ti saṅkhepena nikkhittassa; *Katame dhammā kusalā ? Yasmiṇ samaye kāmāvacaraṇ kusalaṇ cittaṇ uppannaṇ hoti*¶ ti niddesavasena vitthāraṇ¹⁶ vitthāravasena puna kathanāṇ v i v a r a ṇ a ṇ nāma.

Taṇ-vibhāgakaranaṇ vibhajanaṇ:¹⁷ *Yasmiṇ samaye*** ti vivarite kusale dhamme *Tasmiṇ*¹⁸ *samaye phasso hoti, vedanā hoti* ti†† vibhāga-karanaṇ v i b h a j a ṇ a ṇ nāma.

Vibhattassa¹⁹ vitthāravidhānena²⁰ vibhattatthassa²¹ ca upa-

* S. iv, 202.

§ *Ibid.*

¶ *Ibid.*

† S. iii, 72 f.

|| Dhs. Cittuppādakaṇḍa.

** *Ibid.*

‡ S. iv, 19.

†† *Ibid.*

¹ H, S, C °pāṭhāni.

² H, B atthapāṭhesu.

³ D bhikkhave.

⁷ S, B omī; H adds paṭivijjhi.

⁹ D pakāsānā.

¹¹ S, B, D °naṇ.

¹³ B nidassitaṇ.

¹⁵ C, S vuttaṇ.

¹⁷ H, S add nāma.

¹⁹ H vivaṭṭassa; B adhigatassa.

²¹ H vavattthitassa; S vibhaty°; B vibhattassa.

² H, S jotitvā.

⁴ B pakāsānā.

⁶ S So.

⁸ B Paṭivaḍḍhita upari.

¹⁰ D omī.

¹² C, S paṭhama.

¹⁴ C, D vitthāra-vidhanaṇ.

¹⁶ H vitthāraṇ; B omī.

¹⁸ H yasmiṇ.

²⁰ H °rābhidhā°.

mābhidhānena sampatīpādanāṇ u tt ā n i k a r a ṇ a ṇ . Vi-
varapena¹ vivaritattassa *Katamo tasmīṇ samaye phasso
hoti? yo tasmīṇ samaye phasso phusanā samphusanā** ti ati-
vivaritvā kathanañ ca,² vibhajanena vibhattassa *Seyyathā pi
bhikkhave gāvī nīccammā, evam eva kh' vāhaṇ bhikkhave, phassā-
hāro datṭhabbo ti vadāmī†* ti evam ādi upamākathanañ ca
u tt ā n i k a r a ṇ a ṇ nāma.

Dhammaṇ suṇantānaṇ dhammadesanena cittassa anekavi-
dhena somanassa-uppādanañ ca atikhiṇa-buddhīnaṇ ane-
ka-
vidhena³ nāṇassa tikhiṇabhāvakaraṇaṇ ca p ā ṇ ñ a t t i nāma.
Tesaṇ suṇantānaṇ vā⁴ cittatosanena taṇ-cittanisāmanena⁵
ca paññāpayati⁶ ti p a ṇ ñ a t t i .

Tattha Bhagavā akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti,⁷
byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttānikaroti,
niddesehi paññāpayati. Kiṇ vuttaṇ hoti? Buddhā Bhaga-
vanto ekaccānaṇ⁸ veneyyānaṇ⁹ ekasmiṇ desane akkharehi
atthasaṅkāsaṇaṇ karonti . . . pe . . . niddesehi atthapañ-
ñāpanaṇ karontīti ayam ettha adhippāyo.

Atha vā: akkharehi saṅkāsayitvā padehi pakāsayati;
byañjanehi vivaritvā ākārehi vibhajati; niruttīhi uttānikatvā
niddesehi paññāpayati. Kiṇ vuttaṇ hoti? Evarūpena dham-
madesanena ekaccesu ṭhānesu ekacce vaneyye¹⁰ vinayatīti.

Atha vā: akkharehi ugghāṭayitvā padehi pakāsentō vīna-
yati ugghāṭitaññuṇ. Byañjanehi vivaritvā ākārehi vibha-
janto vinayati vipacitaññuṇ. Niruttīhi uttānikatvā niddesehi
paññāpento vinayati neyyaṇ. Iti veneyyavasena pi yoje-
tabbam eva.

Atthato pan' ettha katamo vyañjanapāṭho? Katamo
atthapāṭho ti? Buddhānaṇ Bhagavantānaṇ dhammaṇ de-
sentānaṇ yo atthāvagamako saviññattikasaddo, so byañja-

* Dhs. Cittuppādakaṇḍa.

† S. ii, 99.

¹ B abhidhāmakena.

² H omits ca.

³ H, D, C neka°.

⁴ H, S, C, D taṇ.

⁵ B °cittasānena.

⁶ H, C °piyati.

⁷ C, B pakāsayati.

⁸ S, B, D ekacce.

⁹ S, B, D veneyye.

¹⁰ S, B, C, D ekaccānaṇ veneyyānaṇ.

napātho; yo tena abhisametabbo lakkhaṇa-rasādi-sahito dhammo so atthapātho ti veditabbo.

Puna pi sandhāya-bhāsito, vyañjanabhāsito, sāvasesa-pātho, anavasesapātho, nīto, neyyo ti chabbidho pātho.¹ Tattha anekatthavattā² sandhāya-bhāsito: *Mātaṇṇ pitaṇṇ hantvā rājāno dve ca khattiye** ti eam ādi. Ekattavattā² byañjanabhāsito: *Manopubbaṅgamā dhammā†* ti evam ādi. Sāvaseso: *Sabbaṇ bhikkhave, ādittan‡* ti evam ādi. Viparīto anavaseso: *Sabbe dhammā sabbākārena Buddhassa Bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṇ āgacchanti§* ti evam ādi. Yathā vacanaṇ tathā avagantabbo nīto: *aniccaṇ dukkham anattā* ti evam ādi. Yuttiyā anussaritabbo neyyo: *Ekapuggalo bhikkhave||* ti evam ādi.

Attho pana anekappakāro: pāthattho, sabhāvattho, ñāyattho,³ pāthānurūpo, na pāthānurūpo, sāvasesattho, niravasesattho, nītattho, neyyattho it-y-ādi.

Tattha yo appassa 'tthassa saññāpanattham uccāriyate pātho⁴ so⁵ pāthattho: *sāttihaṇ savyañjanan¶* ti ādisu viya.

Rūpārūpadhammānaṇ lakkhaṇa-rasādi sabhāvattho: *sammādiṭṭhiṇ bhāveṭi*** ti ādisu viya.

Yo ñāyamāno hitāya saṇvattati so ñātuṇ⁶ arahatīti ñāyattho: *atthavādī dhammavādī††* ti ādisu viya.

Yathā pāthaṇ⁷ bhāsito⁸ pāthānurūpo.

Cakkhuṇ bhikkhave porāṇaṇ⁹ kamman‡‡ ti Bhagavatā vuttaṇ; tasmā¹⁰ cakkhu pi kamman ti byañjanacchāyāya atthaṇ paṭibāhayamānena¹¹ vutto attho na pāthānurūpo. So pāthato¹² ananuññāto, akatapaṭikkhepo, viyutto.

* Dhp. 294.

† S. iv, 19.

§ Pts. ii, 194; Nid. 357, etc.

¶ M. i, 267, etc.

†† A. i, 204, etc.

† Dhp. 1-2.

|| A. i, 22.

** S. v, 11, etc.

‡‡ ?

¹ H adds ti.

³ B neyyattho.

⁵ H, D, C sa.

⁷ S, C, D °tha.

⁹ H, D porāṇa°.

¹¹ B °bāhanena.

² H °thamatto; C °vatā.

⁴ B omits.

⁶ H, S, D, C saññāpetuṇ.

⁸ S, C kappito.

¹⁰ B tato.

¹² B adds anurūpo so pātho.

Yo¹ ca saṅgahetabbam pi asaṅgahetvā parivajjetabbam pi vā kiñci aparivajjetvā patisesaṇ akatvā vutto sāvasesattho: Cakkhuñ ca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṇ.* Sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno† ti ādisu viya.

Viparīto niravasesattho: Sandhāvitāṇ saṅsaritāṇ mamañ c' eva tumhākañ ca.‡ Tatra bhikkhave ko mantā, ko sandhātā, aññatra diṭṭhapadehī?§ ti ādisu viya.

Saddavaseṇ' eva² veditabbo nītattho: Rūpā saddā rasā gandhā, phoṭṭhabbā ca manoramā|| ti ādisu viya.

Sammutivasena veditabbo neyyattho: Cattāro 'me bhikkhave valāhakūpamā puggalā¶ ti ādisu viya.

Evam imaṇ pāṭhañ ca atthañ ca viditvā tṭhito a s a ṇ h ī r o bhavati paravādīhi dīgharattaṇ titthavāsena.³

Iti asaṅhīrabhāvena⁴ yāva āgamādhigamasampadaṇ⁵ tāva⁶ vattuṇ⁷ sakkoti, saṅkhepavittthāranayena hetūdāharaṇādīhi avabodhayituṇ samattho. Evan vidite attānañ ca parañ ca sodhetuṇ samatthabhāvena dussilya-diṭṭhimalavirahitattā⁸ s u c i.⁹ Dussilo hi attānaṇ upahanati;¹⁰ tena nādeyyavāco bhavati: asamatthāhārācāro¹¹ dhenicchāturo¹² vaccho 'va.¹³ Duddiṭṭhī paraṇ¹⁴ upahanati;¹⁰ nāvassayo¹⁵ ca¹⁶ bhavati vālagahākulo¹⁷ iva kamalasaṇḍo. Ubhayavipanno pana sabbathā pi anupāsaniyo bhavati: gūthagatam iva chavā-lātaṇ; gūthagato viya ca kaṇhasappo. Ubhayasampanno pana suci¹⁸ sabbathā pi upāsaniyo sevitabbo ca viññuhi, nirupaddavo iva ratanākaro. Evambhūto eva amac-

* S. ii, 72; iv, 32, 68, etc.

† A. ii, 1, etc.

|| S. i, 111, 113, 131.

† Dh. 129.

§ A. iv, 103.

¶ A. ii, 102.

¹ All MSS. So.

³ S titṭha°; D °vasena.

⁶ H °padā; B °samppannattā.

⁷ D vattaṇ. ⁸ H °virahitā.

¹⁰ H upahanti.

¹² B, S iva niccāturo; D idha niccāturo.

¹³ B vajo; C vaco; D va vaccho.

¹⁵ H natṭhāssayo.

¹⁷ H, S, D, C °guhā°.

² B paramatthava°.

⁴ C °ravasena.

⁶ B omits.

⁹ H tesu pi.

¹¹ H avatthāhārā°.

¹⁴ H pan' attānaṇ; D pana.

¹⁶ H pi.

¹⁸ H omits.

piṭakan ti tīsu piṭakesu Suttantapiṭakapariyāpanno; Dīghanikāyo Majjhimanikāyo Saṅguttanikāyo Aṅguttaranikāyo Khuddakanikāyo ti pañcasu mahānikāyesu Khuddakamahānikāyapariyāpanno; Suttaṅ Geyyaṅ Veyyākaraṇaṅ Gāthā Udānaṅ Itivuttakaṅ Jātakaṅ Abbhutadhammaṅ Vedallaṅ ti navasu satthusāsanaṅgesu yathāsambhavaṅ Gāthaṅga-Veyyākaraṇaṅgehi saṅgahito.

*Dvāsīti Buddhato gaṇhiy, dve saḥassāni bhikkhuto,
Caturāsītisaḥassāni, ye me dhammā pavattino* ti*

Dhammabhaṇḍāgārikattherena¹ pañcasu thānesu etadaggaṅ āropitena paṭiññātānaṅ caturāsītiyā² dhammakkhandhasaḥassānaṅ bhikkhuto gaḥitesu dvīsu dhammakkhandhasahas-sesu anekasatadhammakkhandhasaṅgahito.

Tassa dve vaggā Aṭṭhakavaggo, Pārāyaṇikavaggo Khaggavisāṇasuttaṅ cā ti.³ Ekekaṣmiṅ vagge soḷasa soḷasa katvā Khaggavisāṇasuttaṅ cā ti tetthiṅsa suttāni Kāmasuttādi-Khaggavisāṇasuttapariyosānāni. Evaṅ anekadhā vavatthāpitaṣṣa imassa Mahāniddesaṣṣa anupubbapadatthavaṇṇanaṅ karissāmi.

Ayaṅ hi Mahāniddeso pāṭhato atthato ca uddisantena niddisantena ca sakkaccaṅ uddisitaḥṣo niddisitaḥṣo ca; uggaṇhantaṇā pi sakkaccaṅ uggaṇhitaḥṣo dhāreṭṭaḥṣo ca. Taṅ kissa hetu? Gambhīrattā imassa Mahāniddesaṣṣa, lokahitāya loke ciraṭṭhitatthaṅ.

* Theg. 1024.

¹ B °kattena.

² H °siti.

³ C, D omīti ti.

I. KĀMASUTTANIDDESASAVANĀNĀ.

Tattha Kāmasuttaṃ ādi. Tasmim pi *Kāmaṃ kāmayaṃānassā* ti gāthā ādi. Sā uddesa-niddesa-paṭiniddesavasena tidhā ṭhitā:

[1.] *Kāmaṃ kāmayaṃānassā* ti evaṃ ādi uddeso. *Kāmā ti uddānato dve kāmā vatthukāmā¹ kilesakāmā¹ cā* ti evaṃ ādi² niddeso. *Katame vatthukāmā?* *Manāpikā rūpā* ti evaṃ ādi paṭiniddeso.

Tattha *kāmaṃ* ti manāpiyarūpādi-tebhūmakadhammasaṅkhātāṃ vatthukāmaṃ. *Kāmayaṃānassā* ti icchamānassa. *Tassa ce taṃ samijjhatī* ti tassa kāmayaṃānassa sattassa taṃ kāmasaṅkhātāṃ vatthu³ samijjhatī⁴ ce; sace so taṃ labhatī ti vuttaṃ hoti. *Addhā pūtimano hotī* ti ekaṃsaṃ⁵ tuṭṭhacitto hoti. *Laddhā* ti labhitvā. *Macco* ti satto. *Yadicchatī* ti yaṃ icchatī. Idaṃ pana saṅkhepato padatthasambandhamattam eva. Vitthāro⁶ pana upari⁷ pāliyaṃ āgatanayaṃ eva vedi-tabbo. Yathā ca imasmiṃ, evaṃ ito paraṃ sabbesu pī ti.

Kāmā ti uddisitabbapadaṃ. ⁸[*Uddānato* ti niddisitabbapadaṃ.]⁸ *Uddānato* ti vaggavasena⁹ “macchuddānaṃ¹⁰ kiṇeyya” ti ādisu viya. Athavā uparūpari dānato uddānaṃ,¹¹ uddhaṃ¹² sodhanato vyavadānaṭṭhena¹³ vodānaṃ viya. Vitthā-rakaraṇabhāvena vā kāmā iti pāṭhasesaṃ katvā vattabbaṃ. *Dve* ti gaṇanaparicchedo; na ekaṃ, na tayo.

Vatthukāmā cā ti manāpiyarūpādi-vatthukāmā ca; upatāpanaṭṭhena vibādhanatṭhena ca *kilesakāmā ca*. Tesu vatthu-kāmo pariññeyyo, kilesakāmo pahātabbo. Tattha vatthu-

¹ H °kāmo.

² H omits.

³ H vatthuṃ.

⁴ °tīti.

⁵ B ekaṃsena; D, S ekaṃsa.

⁶ B °rato.

⁷ B omits.

⁸ H, B, D omit.

⁹ C vuttavasena.

¹⁰ H paccāddānaṃ; D paccadānaṃ; C macchuddānaṃ; S pacchuddānaṃ.

¹¹ H doubles.

¹² B doubles.

¹³ H vyavadānassatṭhena.

kāmo kilesakāmena patthayitabbo ti kāmīyatīti kāmo. Kilesakāmo vatthukāmānaṃ paccāsiṃsanassa kāraṇabhāvena kāmīyate anena iti kāmo. Tattha rūpādikkhandhe saṅgahito vatthukāmo; saṅkhārakkhandhe saṅgahito kilesakāmo. Chahi viññāṇehi vijānitabbo vatthukāmo; manoviññāṇena vijānitabbo kilesakāmo. Kilesānaṃ patiṭṭhatthen kāraṇatthena ārammaṇatthena ca vatthukāmo:

*Na te kāmā yāni citrāni loke ;
Saṅkappaṇāgo purisassa kāmo.
Tiṭṭhanti citrāni tath' eva loke ;
Ath' ettha dhīrā vinayanti chandan ti.**

Nandamāṇavaka-Soreyyasetṭhiputtādīnaṃ¹ vatthūni ettha nidassanaṃ. Kilesakāmo tāpanatthena bādhanaatthena sayanaṃ² kāmetīti kāmo. Vuttam pi c' etaṃ: *Ratto kho brāhmaṇa, rāgena abhībhatō pariyādinnacitto³ attavyābādhāya pi ceteti, paravyābādhāya³ pi ceteti,³ ubhayavyābādhāya pi ceteti† ti ca ; Ratto kho brāhmaṇa . . . pe . . . pāṇam pi hanati, adinnam pi ādiyati paradāram pi gacchati, musā pi bhaṇati ti‡* evam ādi nidassanaṃ.

Tam eva paṭiniddesavasena vitthāretvā vattukāmo: *Katame vatthukāmā* ti ādim āha. Tattha *katame* ti kathetukam-yatā pucchā. Pañcavidhā hi pucchā; tāsaṃ vibhāgo upari pāliyaṃṣ yeva āvibhavissati; tāsu ayaṃ kathetukam-yatā pucchā.

Tattha *manāpikā* ti manaṃ appāyanti vadḍhentīti manāpā; manāpā eva manāpikā. *Rūpā* ti kamma-citta-utu-āhārassa-muṭṭhānavasena catusamuṭṭhānika rūpārammaṇā. Rūpa-yantīti rūpā; vaṇṇavikāraṃ āpajjamānā hadayaṅgatabhāvaṃ⁴ pakāsentīti attho. Tattha ken' atṭhena rūpaṃ ti? Ruppanaṭṭhena; vuttaṃ h' etaṃ Bhagavatā: *Kiṃ ca bhikkhave rūpaṃ vadetha? Ruppanti ti kho bhikkhave, tasmā rūpaṃ ti vuccati. Tan⁵ kena ruppanti? Sīlena pi ruppanti, uḥhena pi ruppanti,*

* A. iii, 411.

† Ibid.

† A. i, 157.

§ Nid. 339.

¹ C, S omiṭṭānaṃ; B °puttānaṃ.

² H omits.

⁴ B, C °gama°.

³ B ca.

⁵ C omits.

*jighacchāya pi ruppati, pipāsāya pi ruppati; ḍaṇṣa-makasa-vātātapa-siriṇṣapasamphassena pi ruppati.*¹ *Ruppati ti kho bhikkhave, tasmā rūpaṇ ti vuccatīti.** Tattha ruppati ti kuppati, ghaṭṭiyati, pīḷiyati, bhijjati ti attho.

Sītena ruppanaṇ lokantaraniraye pākaṭaṇ. Mahiṇṣakaraṭṭhādīsu pi² himapātasītalesu³ padesesu ca⁴ taṇ⁴ pākaṭam eva: tattha hi sattā sītena bhinnasarīrā jīvitakkhayam pi pāpuṇanti.

Uṇhena ruppanaṇ Avicimahāniraye pākaṭaṇ: tattha hi tattāya lohapaṭhavīyā nipajjāpetvā pañcavidhabandhanā-dikaraṇakāle sattā mahādukkhaṇ anubhavanti.

Jighacchāya ruppanaṇ pettivisaye c' eva dubbhikkhakāle ca pākaṭaṇ; pettivisayasmiṇ hi sattā dve tīṇi Buddhantarāni kiñcid' eva āmiṣaṇ hatthena gahetvā mukhe pakkipantā nāma na honti; anto-udaraṇ āditta-susirarukkho⁵ viya hoti. Dubbhikkhe kañjikamattam pi alabbhivā maraṇappattānaṇ pamāṇaṇ natthi.⁶

Pipāsāya ruppanaṇ Kālakañjādīsu pākaṭaṇ; tattha hi sattā dve tīni Buddhantarāni hadayatemanamattaṇ vā jivhātemanamattaṇ vā udakabinduṇ laddhuṇ na sakkonti. Pāṇīyaṇ pivissāmā ti nadiṇ⁷ gatānaṇ jalaṇ vālikātalaṇ⁸ sampajjati; mahāsamuddaṇ pakkantānam⁹ pi samuddo piṭṭhi-pāsāṇo hoti. Te sussantā¹⁰ balavadukkhapīḷitā viravanti.

Ḍaṇṣādīhi ruppanaṇ ḍaṇṣamakkhikādibahulesu padesesu pākaṭaṇ.

Taṇ pana: *Katamaṇ taṇ rūpaṇ sanidassanaṇ sappatighaṇ†* ti ādinā nayena Abhidhamme vitthāritam eva.

Saddiyanti ti¹¹ *saddā*; udāharīyanti ti attho. Utu-cittava-sena dvisamuṭṭhānikā saddā. Gandhayanti ti *gandhā*; attano vatthūni sūcayanti ti attho. Rasanti te sattā ti *rasā*; assā-denti ti attho. Phusiyaṇti ti *phoṭṭhabbā*. Ete gandhādayo

* S. iii, 86.

† Dhs. Rūpakaṇḍa.

¹ H, S, C, D omit.

² S Mahisa°; H, S, B omit ka.

³ S, C °sītesu.

⁴ S, C sītaṇ.

⁵ H susiro°.

⁶ H adds ti.

⁷ S, C nadi.

⁸ H °thalaṇ.

⁹ H, S, D pakkhandant°.

¹⁰ D sattā.

¹¹ B sadda°; C, D sappā°.

catusamuṭṭhānikā va. Tesañ vibhāgo Abhidhamme vitthā-
rito yeva. Tam ev' atthaṇ vitthāravasena dassento *attharaṇā*
pāpuraṇā ti ādim āha.

Tattha attharivā nipajjiyanti¹ ti *attharaṇā*. Sarīraṇ ve-
ṭhetvā pārūpiyanti ti *pāpuraṇā*. Anto-jātādayo cattāro dāsi
ca dāsā² ca *dāsidāsā*.

³[*Khettaṇ* nāma yasmiṇ pubbannaṇ rūhati. *Vatthu* nāma
yasmiṇ aparannaṇ rūhati. Yattha vā ubhayam pi rūhati
taṇ *khettaṇ*; tad atthāya akatabhūmibhāgo *vatthu*.]³ Khet-
tavatthusīsena c' ettha vāpi-talākādini pi gahitāni.⁴

Hiraññan ti kahāpaṇo. *Suvaṇṇan* ti jātārūpaṇ. Tesañ
gahaṇena lohamāsako jatumāsako dārumāsako ti sabbe pi
saṅgahaṇ gacchanti.

Gāma-nigama-rājadhāniyo ti: ekakuṭṭikādi gāmo; āpaṇa-
yutto nigamo; ekassa rañño ānāpavattiṭṭhānaṇ rājadhāni.
Raṭṭhan ti janapadekadesaṇ. *Janapado* ti Kāsi-Kosalādi-
janapado.

Koso ti catubbidho koso: hatthī, assā,⁵ rathā,⁶ patti.
Koṭṭhāgāran ti tividhaṇ koṭṭhāgāraṇ: dhanakoṭṭhāgāraṇ,
dhaññakoṭṭhāgāraṇ, vatthakoṭṭhāgāraṇ.

Yaṇ kiñcī ti anavasesapariyādānavacanaṇ. *Rajanīyan* ti
rañjetuṇ yuttatthena.

Ito paraṇ tikavasena dassetuṇ Atītattika-Ajjhattattika-
Hīnattika-Okāsattika-Payogattika-Kāmāvacarattika-vasena
cha tike āha.

Tattha Atītattike tāva: attano sabhāvaṇ uppādādilakkha-
naṇ vā⁷ patvā⁸ atikkantā ti *atītā*; tad ubhayam pi na āgatā
ti *anāgatā*. Taṇ taṇ kāraṇaṇ paṭicca uppannā ti paccup-
pannā. Idaṇ bhavena paricchinnaṇ: paṭisandhito hi paṭṭhāya
atītabhavesu nibbattā, anantarabhava vā nibbattā hontu,
kappakoṭṭisatasahassamatthake vā, sabbe *atītā* yeva nāma.
Cutito paṭṭhāya anāgatabhavesu nibbattanakā kāmā, ananta-
rabhave vā nibbattantu,⁹ kappakoṭṭisatasahassamatthake vā

¹ H, S, B nipajjanti.

³⁻³ H, D omī.

⁴ H asso.

⁷ H omits.

⁹ H °ttanakā; S, D °tantā.

² H dāso.

³ C saṅga°.

⁶ H ratho.

⁸ H, D pāpetvā.

sabbe¹ *anāgatā* yeva² *nāma*. Cuti-paṭisandhi-antare pavattā *kāmā paccuppannā nāma*.

Ajjhattattike: evaṇ pavattamānā “*mayañ attā ti gahaṇaṇ gamissāmā*”³ ti iminā viya adhippāyena attānaṇ adhikāraṇ katvā pavattā, attano santāne pavattā, pāṭipuggalikā *kāmā ajjhattikā*⁴ *kāmā nāma*. Tato bahibhūtā pana indriyabaddhā vā anindriyabaddhā vā *bahiddhā nāma*. Tatiyapadaṇ tadubhayavasena vuttaṇ

Hinattike: *hīnā* ti lāmakā. *Majjhimā* ti hinappaṇitānaṇ majjhe bhavā ti majjhimā. Avasesā uttamatthēna *pañītā*. Api ca upādāyupādāya hīna-majjhima-pañītatā veditabbā: Nerayikānañ hi *kāmā koṭippattā hīnā nāma*; te upādāya tiracchānesu nāga-supannaṇaṇ *kāmā paṇītā nāma*; sesatiracchānagatānaṇ *kāmā majjhimā nāma*. Tesam pi *kāmā hīnā nāma*;⁵ te upādāya mahesakkhapetānaṇ⁶ *kāmā paṇītā nāma*; avasesānaṇ *kāmā majjhimā nāma*. Tesam pi *hīnā*; te upādāya jānapadānaṇ *kāmā paṇītā nāma*; paccantavāsīnaṇ *kāmā majjhimā nāma*. Tesam pi *hīnā*; te upādāya gāma-bhojakānaṇ⁷ *kāmā paṇītā nāma*; tesāṇ paricārakānaṇ⁸ *kāmā majjhimā nāma*. Tesam pi *hīnā*;⁹ te upādāya janapadasā-mikānaṇ¹⁰ *kāmā paṇītā nāma*; tesāṇ paricārakānaṇ⁸ *kāmā majjhimā nāma*. Tesam pi *hīnā*; te upādāya padesarājūnaṇ *kāmā paṇītā nāma*; tesāṇ amaccānaṇ *kāmā majjhimā nāma*. Tesam pi *hīnā*; te upādāya cakkavattirañño *kāmā paṇītā nāma*; tassa amaccānaṇ *kāmā majjhimā nāma*. Tassāpi¹¹ *hīnā*; te upādāya bhummadevānaṇ *kāmā paṇītā nāma*; tesāṇ paricārakānaṇ⁸ devānaṇ *kāmā majjhimā nāma*. Tesam pi *hīnā*; te upādāya Cātummahārājikānaṇ devānaṇ *kāmā paṇītā* ti ādinā nayena yāva Akaṇiṭṭhakadevānaṇ *kāmā matthakappattā paṇītā nāma*;¹² evaṇ upādāyupādāya hīna-majjhima-pañītakāmā veditabbā.

Okāsattike: *Āpāyikā kāmā* ti avaḍḍhisāṅkhātesu apagata-

¹ H adds yeva.

² S karis°.

³ C, S omit.

⁴ B mahesakkhamanussānaṇ.

⁵ H, D, B add nāma.

¹¹ B Tesam pi.

² H omits.

⁴ T ajjhattā.

⁶ H °sakka°.

⁸ H paricāri°.

¹⁰ B °vāsikānaṇ.

¹² H adds te.

ayesu catusu apāyesu nibbattakāmā *āpāyikā kāmā*. Manus-sesu nibbattakāmā *mānusikā*.¹ Devesu nibbattakāmā *dibbā*.

Payogattike: paccupaṭṭhitānaṃ kāmānaṃ paribhuñjanato ṭhapetvā nerayike sessa-apāyasattānaṃ, manussānaṃ, Cātum-mahārājike deve upādāya yāva Tusitakāyikānaṃ ca devānaṃ kāmā *paccupaṭṭhitā kāmā* nāma. Pakati-paṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmatākāle yathārucitaṃ² ārammaṇaṃ nimminivā ramantīti Nimmānaratīnaṃ devānaṃ kāmā *nimmitā kāmā* nāma. Attano ajjhāsaṃ ṇatvā parehi nimmite ārammaṇe sevanti ti Paranimmitavasavattīnaṃ kāmā *paranimitā kāmā* nāma.

Pariggahitā ti mayhaṃ etan ti gahitā kāmā. *Apariggahitā* ti taṭhā agahitā³ Uttarakurukānaṃ kāmā. [2] *Mamāyitā* ti taṇhāvasena 'mama etan' ti gahitā. *Amamāyitā* ti vuttapaṭipakkhā.

Sabbe pi kāmāvacarā dhammā ti: *Heṭṭhato Avicinirayaṃ pariyantaṃ katvā** ti ādinā nayena vuttesu kāmāvacaradhammesu pariyāpannā.

Tatrāyaṃ vacanattho: Uddānato dve kāmā: vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha kilesakāmo atthato chandarāgo; vatthukāmo tebhūmakavaṭṭaṇ. Kilesakāmo c' ettha kāmēti ti kāmō; itaro kāmīyati ti.⁴ Yasmiṃ pana padese duvidho p' eso⁵ kāmō pavattivāsena avacarati, so⁶ catunnaṃ apāyānaṃ manussānaṃ channaṃ ca devalokānaṃ vasena ekāḍasavidho padeso kāmō ettha avacaratīti kāmāvacaro. Tattha pariyāpanna-sabbadhamme sandhāya *Sabbe pi kāmāvacarā dhammā* ti vuttaṇ. Attano sabhāvaṃ dhārentīti *dhammā*.

Rūpāvacarā dhammā ti: *Heṭṭhato brahmalokaṃ anto-karivā†* ti ādinā nayena vuttānaṃ rūpāvacaradhammānaṃ vasena sabbe pi dhammā rūpāvacarā dhammā.

Arūpāvacarā dhammā ti: *Heṭṭhato ākāśānañcāyatanūpage deve antokarivā†* ti ādinā nayena vuttā sabbe pi arūpāvacarā

* Dhs., § 1280; Pts. i, 83; Vbh. 86.

† Pts. i, 83; Vbh. 421.

† Ibid.

¹ H, D manussakāmā.

² C apariggahitā.

³ H c' eso.

⁴ H °cikaṃ; S, B °cita.

⁵ S, C add kāmō.

⁶ H adds ca.

dhammā. Tattha rūpe avacaranti ti rūpāvacarā. Arūpe avacaranti ti arūpāvacarā.

Taṇhāvatthukā ti patiṭṭhatthena kāraṇatthena ca taṇhāya vatthubhūtā. *Taṇhārammaṇā* ti te ālambitvā va¹ taṇhāpavattivāsena taṇhāya ārammaṇabhūtā. *Kāmanīyatthenā*² ti paccāsiṅsitabbatthena. *Rajanīyatthenā* ti rañjetuṇ yuttatthena. *Madanīyatthenā* ti kulamadādi-mada-uppādanīyatthena.

Tattha katame vatthukāmā? *Manāpikā rūpā* ti ādiṇ katvā *yaṇ kiñci rajanīyaṇ vatthuṇ* ti pariyosānaṇ saviññāṇakaviññāṇakavasena vuttaṇ. Avasesaṇ ekacatukkādhika-chat-tikaṇ ti veditabbaṇ.

Evaṇ vatthukāmaṇ dassetvā kilesakāmaṇ dassetuṇ: *Ka-tame kilesakāmā* ti ādim āha. Tattha *chando* ti dubbala-rāgo. *Rāgo* ti tato balavataro. Upari tayo pi rāgā imehi balavatarā. *Kāmesū* ti pañcasu kāmaguṇesu. *Kāmacchando* ti kāmasaṅkhāto chando; na kattukamyatāchando, na dhammacchando. Kāmanavasena rañjanavasena ca kāmo yeva rāgo *kāmarāgo*. Kāmanavasena nandanavasena ca kāmo va nandī ti *kāmanandi*. Evaṇ sabbattha kāmattthaṇ viditvā taṇhāyanatthena *kāmataṇhā*; sinehanatthena *kāma-sineho*; pariḍayhanatthena *kāmaparilāho*; mucchanatthena *kāmamucchā*; gilitvā pariniṭṭhāpanatthena *kāmajjhosānaṇ*; vaṭṭasmiṇ ogheti osidāptei ti *kāmogho*; vaṭṭasmiṇ yojetī ti *kāmayogo*. Daḷhavasena taṇhādiṭṭhīhi³ gahaṇaṇ *upādānaṇ*. Cittaṇ nīvarati pariyaonandhatī ti *nīvaraṇaṇ*.

Addasaṇ ti addakkhiṇ.⁴ *Kāmā* ti ālapanaṇ. *Te* ti tava. *Mūlaṇ* ti patiṭṭhaṇ. *Sanḥappā* ti parikappā. *Na taṇ sanḥap-payissāmī* ti⁵ taṇ parikappaṇ⁶ na karissāmi. *Na hohisī* ti na bhavissasi.

Ichamānassā ti paccāsiṅsantassa. *Sādiyamānassā* ti ae-sādiyamānassa. *Patthayamānassā* ti patthanaṇ uppāder-tassa. *Pihayamānassā*⁷ ti pāpunituṇ icchaṇ uppādentassa. *Abhijappamānassā* ti taṇhāvasena tittin na⁵ uppādentassa.

¹ C pavatta.

² H kama°.

³ H °diṭṭhi.

⁴ H, D, S dakkhiṇ.

⁵ H omits.

⁶ S, C °panaṇ.

⁷ H Piya°.

Atha vā *Tassa*¹ *khattiyassa vā* ti ādi catujātivāsena vuttaṇ. *Gahatṭhassa vā pabbajitassa vā* ti liṅgavasena vuttaṇ. *Devassa vā manussassa vā* ti uppattivāsena vuttaṇ.

Ijjhatī ti nipphajjati. *Samijjhatī* ti sammā nipphajjati. *Ijjhati* visesarūpapaṭilābhavasena, *labhati* dassanīyarūpapaṭilābhavasena, *paṭilabhati* pasādanīyarūpapaṭilābhavasena, *adhigacchati* saṇṭhānarūpapaṭilābhavasena, *vindati* abhippasādarūpa²-paṭilābhavasena. Atha vā: subhagamahattena³ *ijjhati*; jātimahattena *labhati*; issariyamahattena *paṭilabhati*; sukhamahattena *adhigacchati*; sampattimahattena *vindati* ti.

Ekaṇsavacanan ti ekakoṭṭhāsavacanaṇ. *Ekaṇsaṇ cīvaraṇ katvā*,* *ekaṇsavayākaraṇīyo pañho*† ti ādisu viya anekaṇsagahaṇa-paṭikkhepo. *Nissaṇsayavacanan* ti saṇsayavirahitavacanaṇ; sandeha-paṭikkhepa-vacanan ti attho. *Nikkakḥhavacanan*⁴ ti “Katham idan? Katham idan?” ti kaṅkhāpaṭikkhepavacanaṇ. *Advejjhavacanan* ti dvidhābhāvaṇ dvejjhaṇ, tad abhāvena advejjhavacanaṇ; dvidhābhāvavirahitaṇ.⁵ *Advejjhavacanā Buddhā*† ti ādisu viya vimatipaṭikkhepo. *Adveḥhakavacanan* ti dviḥadayaḥbhāvena adveḥhakaṇ; iti ’hāsā ti dveḥhaka-paṭikkhepavacanaṇ.⁶ *Niyogavacanan* ti ekasmiṇ atthe dve na yujjantī ti niyogavacanaṇ; dvidhāpathapaṭikkhepo. Aññattha pana niyogā anāgatārammaṇā⁷ natthī ti⁸ āgataṇ. *Apaṇṇakavacanan* ti palāparahitaṇ⁹ sāravacanaṇ, aviruddhakāraṇaṇ *Apaṇṇakaṇ thānam eke*‡ ti ādisu viya; apaṇṇakamaṇi¹⁰ viya sappatitṭhāvacaṇaṇ.¹¹ *Avatṭhāpanavacanam*¹² *etan* ti etaṇ vacanaṇ otaritvā¹³ patitṭhitaṇ sannitṭhāpanaṇ ṭhapaṇaṇ¹⁴ yāti.¹⁴

* Th. i, 481.

† Cf. Mil. 141.

† A. ii, 46; D. Sangiti-Sutta.

§ Jāt. 1.

¹ H Abhivadantassa.

² B puññamahat°.

³ B dvidhākappa°.

⁴ H °ṇan ti.

⁵ S, C sallāpa°; H °hita.

⁶ H. sappativacanaṇ; C sampatiṭ°.

⁷ S avatṭhā°.

⁸ H omis.

⁹ B, C chavippasā°.

¹⁰ H °khā°.

¹¹ H adds ti.

¹² H, D omis.

¹³ H, S, D apaṇṇakammakaraṇi.

¹⁴ B ottharivā.

Yāni imasmiṃ Mahāniddese vibhattiṃ āropitāni padāni, tāni vibhattiṃ gacchantāni tīhi kāraṇehi vibhattiṃ gacchanti; nānā hontāni catūhi kāraṇehi nānā bhavanti; aparadīpanā pan' ettha dve ṭhānāni gacchanti; kathaṃ? tāni hi vyañjana-vasena, upasaggavasena, atthavasena cā ti imehi tīhi kāraṇehi vibhattiṃ gacchanti: tattha *Kodho kujjhanā kujjhitattaṃ, doso dussanā dussitattaṃ** ti evaṃ vyañjanavasena vibhattigamanāṃ veditabbaṃ. Ettha hi eko va kodho vyañjanavasena etaṃ¹ vibhattiṃ gato. *Ijjhati samijjhati labhati paṭilabhati adhigacchati* ti† evaṃ pana upasaggavasena vibhattigamanāṃ veditabbaṃ. *Pandiccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhavyā cintā upaparikkhā* ti‡ evaṃ atthavasena vibhattigamanāṃ veditabbaṃ.

Tesu pītipadaniddese² tāva imā tisso vibhattiyo labbhanti: *Pīti pāmojjan*³ ti hi⁴ vyañjanavasena vibhattigamanāṃ hoti. *Āmodanā pamodanā hāso pahāso* ti upasaggavasena.⁵ *Vītti*⁶ *tutti*⁶ *odaggaṃ attamanatā* ti atthavasena. Iminā nayena sabbapadaniddesesu vibhattigamanāṃ veditabbaṃ.

Nānā hontāni pi nāmanānattena lakkhaṇanānattena kicca-nānattena paṭikkhepanānattena ti imehi catūhi kāraṇehi nānā honti. *Tattha katamo vyāpādo?* Yo tasmiṃ *samaye doso dussanā*§ ti ettha vyāpādo ti vā doso ti vā dve pi eko⁷ kodho eva, nāmena pana nānattaṃ gato⁸ ti evaṃ nāmanānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

Rāsaṭṭhena pañca pi khandhā eko va khando hoti. Ettha pana rūpaṃ ruppanalakkhaṇaṃ, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā viññāṇaṃ vijānanalakkhaṇaṃ ti iminā lakkhaṇanānattena pañcakkhandhā honti. Evaṃ lakkhaṇanānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

Cattāro sammappadhānā: Idha bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya cittaṃ paggaṇ-

* Vbh. 357; Nid. 215, 265.

† Dhs., § 34; Nid. 77.

† Nid. 2.

§ Vbh. 253. See Nid. 3.

¹ S, C eka.

³ H adds hāso.

⁵ H adds vibhatti.

⁷ C, D etc.

² B pītiyā niddese.

⁴ H, B omi.

⁶ H omits.

⁸ C, D, S gatā.

*hāti padahatī** ti ekam eva viriyaṇ kiccanānattena catusu ṭhānesu āgataṇ. Evaṇ kiccanānattena nānattaṇ veditabbaṇ.

Cattāro asaddhammā: Kodhagarutā, na saddhammagarutā; makkhagarutā, na saddhammagarutā; lābhagarutā, na saddhammagarutā; sakkāragarutā, na saddhamaagarutā† ti evam ādisu pana paṭikkhepanānattena nānattaṇ veditabbaṇ.

Imāni pana cattāri nānattāni na pītiyā yeva labbhanti, sabbesu pi yathālābhavasena labbhanti. ¹[Pītiyā hi pīti ti nāmaṇ; cittaassa cittan ti.]¹ Pīti ca pharaṇalakkhaṇā; vedanā vedayitalakkhaṇā; saññā sañjānanalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā; viññāṇaṇ vijānanalakkhaṇaṇ. Tathā pīti pharaṇakiccā; vedanā anubhavanakiccā; saññā sañjānanakiccā; cetanā cetayitakiccā; viññāṇaṇ vijānanakiccan ti evaṇ kiccanānattena nānattaṇ veditabbaṇ. Paṭikkhepanānattaṇ pītipade natthi. Alobhādiniddesesu *alobho alubbhanā alubbhittan* ti ādinā nayena labbhatī ti evaṇ paṭikkhepanānattena nānattaṇ veditabbaṇ.

Evaṇ sabbapadaniddesesu labbhamānavasena catubbidham pi nānattaṇ veditabbaṇ.

Aparadīpanā² padatthuti vā hoti daḥhikammaṇ vā ti evaṇ dve ṭhānāni gacchati. Yaṭṭhikoṭiyā uppilēntena viya hi sakim eva pīti ti vutte evaṇ³ taṇ⁴ padaṇ⁵ phullitaṇ maṇḍitaṇ vibhūsitāṇ nāma na hoti; punappunaṇ vyañjanavasena upasaggavasena atthavasena *Pīti pāmojjan āmodānā pamo-danā hāso pahāso vittī†* ti vutte phullitaṇ maṇḍitaṇ vibhūsitāṇ nāma hoti. Yathā hi daharakumāraṇ nahāpetvā, manora-maṇ vatthaṇ paridahāpetvā, pupphāni piḷandhāpetvā, akkhini añjitvā ath' assa⁶ nalāṭe ekam eva manosilābinduṇ⁷ kareyya, tassa na ettāvatā cittatīlako nāma hoti; nānāvaṇṇehi pana parivāretvā⁸ bindusu⁹ katesu cittatīlako nāma hoti; evaṇ sampadam idaṇ veditabbaṇ. Ayaṇ padatthuti nāma.

* Vbh. 208.

† A. ii, 47.

‡ Nid. 3.

¹⁻¹ B *omits*.

³ C *omits*.

⁵ C *pari*.

⁷ C, B °silāthīnaṇ.

⁹ S, C thīnesu.

² B *adds* pana.

⁴ C *etaṇ*.

⁶ B *omits* ath'.

⁸ H *paricā°*.

Vyañjanavasena pana¹ upasaggavasena atthavasena ca punappunaṇ bhaṇanam eva daḥhikammaṇ nāma. Yathā hi 'āvuso' ti vā 'bhante' ti vā 'yakkho' ti vā 'sappo' ti vā vutte daḥhikammaṇ nāma na hoti, "āvuso āvuso," "bhante bhante," "yakkho yakkho," "sappo sappo" ti vutte pana daḥhikammaṇ nāma hoti; evam eva sakid eva yaṭṭhikoṭiyā up-pilentena² viya pīti ti vuttamatte daḥhikammaṇ nāma na hoti; punappunaṇ vyañjanavasena upasaggavasena atthavasena *Pīti pāmojjaṇ āmodanā pamodanā hāso pahāso vittī* ti vutte yeva daḥhikammaṇ nāma hoti ti evaṇ aparadīpanā dve ṭhā-nāni gacchati. Etissā pi vasena labbhamānakapadaniddesesu sabattha attho veditabbo.

[3.] Tattha piṇayati ti *pīti*. Sā sampiyāyanalakkaṇā, kāyacittapīṇanarasā, pharaṇarasā vā, odagyapaccupaṭṭhānā. *Yā³ pañcakāmaguṇapaṭisaṇyuttā* ti⁴ *yā⁴ rūpādipañcakāma-*koṭṭhāsapaṭisaṇyuttā pīti, sā piṇayati ti *pīti* ti. Idaṇ sabhā-vapadaṇ. Pamuditabhāvo *pāmojjaṇ*. Āmodanākāro *āmo-**danā*. Pamodanākāro *pamodanā*. Yathā bhesajjānaṇ vā telānaṇ vā uṇhodakasītodakānaṇ vā ekato-karaṇaṇ modanā ti vuccati, evam ayam pi dhammānaṇ ekato karaṇena *modanā*; upasaggavasena pana maṇḍetvā *āmodanā pamodanā* ti vuttā *Hāseti ti hāso*. *Pahāseti ti pahāso*. Haṭṭhapahaṭṭhākārānaṇ etaṇ adhivacanaṇ. Vindati⁵ ti vittan;⁶ dhanass' etaṇ nāmaṇ; ayam pana somanassapaccayattā vittasarikkhatāya *vitti*. Yathā hi dhanino dhanāṇ paṭicca somanassaṇ uppajjati, evaṇ pītimato pītiṇ paṭicca somanassaṇ uppajjati; tasmā vittī ti vuttā. Tuṭṭhisabhāvasaṭṭhitāya pītiyā etaṇ nāmaṇ.

Pītimā pana puggalo kāyacittānaṇ uggatattā abbhuggatattā⁷ udaggo ti vuccati; udaggassa bhāvo *odaggaṇ*.⁸

Attano manatā *attamanatā*. Anabhiratassa⁹ hi mano duk-khapadaṭṭhānattā na attano mano nāma hoti. Abhiratassa⁹ sukhapadaṭṭhānattā attano mano nāma hoti. Iti attano

¹ S, C puna.

² C siyā.

³ S, D vittī.

⁴ S, B omī.

⁵ H, S, D °raddhassa; C °bhinandassa.

⁶ B °pīliyante.

⁷ B siyā.

⁸ B vittī.

⁹ H, T odaggaṇ.

manatā attamanatā; sakamanassa bhāvo ti attho. Sā pana yasmā na aññassa kassaci attano-manatā, cittass' eva pan' eso¹ bhāvo,² cetasiko dhammo, tasmā attamanatā cittassā ti vuttaṇ.

Cittavicittatāya³ cittaṇ. Ārammaṇaṇ manati⁴ jānāti ti mano. Mānasan ti mano eva. Antalikkhacaro pāso svāyaṇ⁵ carati mānaso* ti hi ettha manasampayuttakadhammo mānaso ti vutto.

*Kathaṇ hi Bhagavā, tuyhaṇ sāvako sāsane rato
Appattamānaso sekho kālaṇ kayirā janesutā!† ti*

ettha arahattaṇ mānasan ti vuttaṇ. Idha pana mano eva mānasayaṇ; vyañjanavasena h' etaṇ padaṇ vaḍḍhitaṇ.

Hadayan ti: Cittaṇ vā te khipissāmi, hadayaṇ vā te phāles-sāmi‡ ti ettha uro hadayan ti vuttaṇ. Hadayā hadayaṇ maññe⁶ aññāya tacchaṭṭi§⁷ ti ettha cittaṇ. Vakkaṇ hadayan|| ti ettha hadayavatthu. Idha pana cittaṇ eva abbhantaratthena hadayan ti vuttaṇ.

Tam eva parisuddhatthena paṇḍaraṇ. Bhavaṇṇaṇ sandhāy' etaṇ vuttaṇ. Yath' āha: Pabhassaram idaṇ bhikkhave cittaṇ; tañ ca kho āgantukehi upakkilesehi upakkilittān ti.¶ Tato nikkhantattā pana kusalam⁸ pi, Gaṅgāya nikkhantā nadī Gaṅgā viya, Godāvarito nikkhantā Godāvarī viya ca paṇḍaran tv' eva vuttaṇ.

Mano manāyatanaṇ ti idha pana manogahaṇaṇ manass' eva⁹ āyatanabhāvadīpanatthaṇ. Ten' etaṇ dīpeti: nay' idaṇ devāyatanaṇ viya manassa āyatanattā manāyatanaṇ; atha kho mano eva āyatanaṇ manāyatanaṇ ti.

* S. i, 111.

† S. i, 214.

|| Khp. 2; Vbh. 194; M. i, 57, etc.

† S. i, 121.

§ M. i, 32.

¶ A. i, 10.

¹ H, S, D omiṭ eso.

² B omiṭa vicitta.

³ B yvāyaṇ.

⁴ C, S gao°.

⁵ S manaso va; C manaso ca.

⁶ H, S, D sobhanabhāvo.

⁷ H, D miṇamānaṇ.

⁸ C, S añño.

⁹ H, S aku°.

Ettha¹ nivāsaṭṭhānatthena² ākaratthena samosaraṇaṭṭhānatthena sañjātidesatthena kāraṇatthena ca āyatanāṇ veditabbaṇ. Yathā hi loke Issarāyatanāṇ, Vāsudevāyatanan³ ti ādisu nivāsaṭṭhānaṇ² āyatanan ti vuccati; *suvaṇṇāyatanāṇ, rajatāyatanan* ti ādisu ākaro; sāsaṇe pana;⁴ *Manorame āyatane sevanti naṇ vihaṅgamā** ti ādisu samosaraṇaṭṭhānaṇ; *Dakkhiṇāpatho gunnaṇ āyatanan†* ti ādisu sañjātideso; *Tatra tatr' eva sakkhībhābatarṇ⁵ pāpuṇāti sati sati⁶ āyatane‡* ti ādisu kāraṇaṇ. Idha pana sañjātidesatthena, samosaraṇaṭṭhānatthena, kāraṇatthenā ti tidhā pi vaṭṭati: Phassādayo hi dhammā ettha sañjāyanti ti sañjātidesatthena pi etaṇ āyatanāṇ; bahiddhā rūpa-sadda-gandha-rasa-phoṭṭhabbā ārammaṇabhāven' ettha osaranti ti samosaraṇaṭṭhena⁷ pi āyatanāṇ; phassādīnaṇ pana saha-jātādi⁸-paccayatthena kāraṇattā kāraṇatthena⁹ pi āyatanan ti veditabbaṇ.

Tad eva mananakkhaṇe indaṭṭhaṇ karoti¹⁰ ti indriyaṇ; mano eva indriyaṇ *manindriyaṇ*.

Vijānāti ti *viññānaṇ*; viññāṇam eva khando *viññāṇak-khandho*. Tassa rāsiādivasena attho veditabbo: *Mahāudakak-khandho tv' eva saṅkhaṇ gacchati*§ ti ettha rāsathena khandho vutto. *Sīlakkhandho samādhikkhandho*|| ti ādisu guṇatthena. *Addasā kho Bhagavā mahantaṇ dārukkhandhan¶* ti ettha paṇṇattimattathena. Idha pana rūḷhito¹¹ khandho vutto. Rāsathena hi viññāṇakhandhassa ekadeso ekaṇ viññāṇaṇ; tasmā yathā rukkhassa ekadesaṇ chindanto rukkhaṇ chindati ti vuccati, evam eva viññāṇakkhandhassa ekadesabhūtaṇ ekam pi viññāṇaṇ rūḷhito viññāṇakkhandho ti vuttaṇ.

Tajjā manoviññāṇadhātū ti tesāṇ phassādīnaṇ dhammānaṇ

* A. iii, 43.

† A. iii, 17.

|| A. i, 125, 162, 291; ii, 20, etc.

‡ ?

§ S. v, 400.

¶ S. iv, 176.

¹ H, D tattha.

² S, C omī Vāsu.

³ S sikkhitebbataṇ.

⁴ H °naṭṭhānaṇ.

⁵ H, D kāraṇaṇ.

¹¹ B rāsito.

² S, C nivāsaṇaṭṭhānaṇ.

⁴ B ca.

⁵ S omīte.

⁶ H, S °jātāni.

¹⁰ B, D kāretī.

anucchavikā¹ manoviññāṇadhātu. Imasmiṇ hi pade ekam eva cittaṇ mananattthena² mano, vijānanattthena viññāṇaṇ, sabhāvatthena nissattatthena vā dhātū ti tīhi nāmehi³ vuttaṇ.

Sahagato ti avijahito. *Sahajāto* ti saddhiṇ⁴ niggato.⁵ *San̐sat̐tho* ti san̐sat̐t̐ho hutvā t̐hito. *Sampayutto* ti samaṇ⁶ pakārehi yutto. Katamehi pakārehi ti? Ekuppādādihi. *Nat̐thi keci dhammā kehici dhammehi sampayuttā ti?* *Āmantā** iti hi imassa pañhassa paṭikkhepe⁷ *Nanu at̐thi keci dhammā kehici sahagatā sahajātā san̐sat̐thā ekuppādā ekanirodhā ekavat̐thukā ekārammaṇā†* ti evaṇ ekuppādatādīnaṇ vasaṇa sampayogat̐tho vutto. Iti imehi ekuppādatādīhi samaṇ⁶ pakārehi yutto *sampayutto*.

Ekuppādo ti ekato uppanno, na vinā ti at̐tho. *Ekanirodho* ti ekato nirodho. *Ekavat̐thuko* ti hadayavat̐thuvasaṇa ekavat̐thuko. *Ekārammaṇo* ti rūpādivasaṇa ekārammaṇo.

Ettha sahagatasaddo tabbhāve vokiṇṇe⁸ ārammaṇe nissaye san̐sat̐t̐he ti pañcasu at̐thesu dissati. Jinavacane: *Yā' yaṇtan̐hā ponobhavikā nandirāgasahagatā†* ti ettha tabbhāve veditabbo; nandirāgabhūtā ti at̐tho. *Yā bhikkhave vīmaṇsā kosajjasahagatā kosajjasampayuttā§* ti ettha vokiṇṇe;⁸ anta-rantarā uppajjamānena kosajjena vokiṇṇā ti at̐tho. *Lābhī hoti rūpasahagatānaṇ vā samāpattīnaṇ arūpasahagatānaṇ vā samāpattīnaṇ||* ti ettha ārammaṇe; rūpārammaṇānaṇ arūpārammaṇānaṇ ti at̐tho. *Aṭṭhikasaññāsahagataṇ satisambojjhaṇaṇ bhāveti ti¶* ettha nissaye; aṭṭhikasaññaṇ⁹ nissāya,¹⁰ aṭṭhikasaññaṇ bhāvetvā paṭiladdhan ti at̐tho. *Idaṇ sukhaṇ imāya pūtiyā sahagataṇ hoti sahajātaṇ sampayuttan*** ti ettha san̐sat̐t̐he; sammissan ti at̐tho. Imasmim pi t̐hāne san̐sat̐t̐he āgato.

* Kvu. vii, 2.

† Vbh. 101; S. iii, 26, 158; v, 421, etc.

|| ?

** Vbh. 257.

† *Ibid.*

§ S. v, 280.

¶ S. v, 129.

¹ H anuppādikā.

² H, S, D, C manonāmehi.

³ H, D, C gato.

⁷ H °pena.

⁹ B °ñāya.

² H, B miṇa°.

⁴ H, D, C sannidhiṇ.

⁶ H samap.

⁸ H, B, D okiṇṇe.

¹⁰ B omiṭe.

Sahajātasaddo *sahajātaṇ purejātaṇ pacchājātaṇ** ti ettha viya sahajāte.

San̐sat̐thasaddo *gihīsanaṇsat̐tho†* ti ca *Evaṇ san̐sat̐tho bhante‡* cā ti evam ādisu san̐sagge. *Kise thūle vivajjetvā san̐sat̐thā yojitā hayāṣ* ti ettha sadise.

*Pucimandaparivāro ambo te Dadhivāhana,
Mūlaṇ mūlena san̐sat̐thāṇ, sākhā sākhā nisevare||* ti

ettha upage.¹ *Cittasanaṇsat̐thā dhammā¶* ti ettha cittasampayuttadhamme.

Idha pana so² phalappadāne aviyoḡadhammo viya vinibbhogaṇ akatvā ekuppādādidhammo hutvā *sampayutto* ti vuccati. Atha vā *sahagato* ti vatvā pacchato pacchato³ āgata-puttena⁴ viya so na hoti ti dassetuṇ *sahajāto* ti vuttaṇ. Ekato uppannarūpārūpaṇ viya pi so⁵ na hoti ti dassetuṇ *san̐sat̐tho* ti vuttaṇ. Khīrodakaṇ viya ca⁶ so⁵ na hoti ti dassetuṇ *sampayutto* ti vuttaṇ.

Vinibbhogaṇ kātuṇ asakkuṇeyyaṭṭhena⁷ hi sahuppannā dhammā sampayuttā pi atthi khīratelaṇ viya; tathā vip̐payuttā pi, khīrato apanītaṇ navanītaṇ viya. Evaṇ lakkhaṇap̐patto ekuppādalakkhaṇo yeva hoti ti dassetuṇ *ekuppādo* ti ādi vuttaṇ.

Ettha ekuppāda-sahajātānaṇ kiṇ nānattaṇ ? Uppāde anta-ravirahito *ekuppādo*. Khīrakālamuttassā⁸ pi dadhino mathane⁹ pākataṇ navanītaṇ viya purebhatta-pacchābhattava-sena ekadivasaṃ eva jāto viya so na hoti,¹⁰ ekakkhaṇe nibbatto ti *sahajāto*.

Ekavatt̐huko ti patiṭṭhatthena ekap̐ricchedena ekavatt̐huko;

* Tikapaṭṭhāna, i *passim*.

† ?

|| Jāt. ii, 106.

† S. iii, 10; Nid. 387.

§ ?

¶ Dhs., § 1193.

¹ H, S, D, B upacite.

³ S omits.

⁵ H adds pi.

⁷ H °yattā na.

⁹ S pabhante pabhante; D mathante mathante.

¹⁰ H, S, D add ti dassetuṇ.

² H, S yo.

⁴ S °saddena; B °sattena.

⁶ H, S, D omit.

⁸ H cirakāla°.

dvinnāṇ bhikkhūnaṇ ekavattthukatā viya ṭhānantaravirahito. *Ekārammaṇo* ti aniyatekārammaṇo; na cakkhuviññāṇaṇ viyā ti evam eke vaṇṇayanti.

Macco ti mūlapadaṇ. Rūpādisu satto laggo¹ laggito ti *satto*. Vuttaṇ h' etaṇ: *Satto satto ti bhante vuccati; kittāvatā nu kho bhante satto ti?* *Rūpe kho Rādha, yo chando, yo rāgo, tatra satto, tatra visatto; tasmā satto ti vuccatī** ti. Sattayogena vā *satto*. Sugati-duggatiṇ² nayatī ti *naro*. Manuno³ putto ti *māṇavo*. Upakaraṇena parena⁴ posiyatī ti *poso*. Puṇ vuccati nirayo; taṇ galatī ti *puggalo*.

Jīvitindriyaṇ dhāretī ti *jīvo*. Cutito jātiṇ gacchatī ti *jagū*.⁵ Jāyatī⁶ ti *jantu*. Indriyena gacchatī ti *indagū*; atha vā indabhūtena kammanā gacchatī ti *indagū*. *Hindagū* ti pi pāli; hindan ti maraṇaṇ, taṇ maraṇaṇ gacchatī ti *hindagū*. Manuto jāto ti *manujo*.

Yaṇ sādīyatī ti yaṇ rūpādiṇ assādiyati. Sesaṇ vuttana-yam eva.

Ito paraṇ vuttam atthaṇ nigamento: *Ten' āha Bhagavā: Kāmaṇ kāmayamānassa . . . pe . . . yadicchatī ti āha*.⁷ Ito paraṇ ettakam pi avatvā visesamattam eva vakkhāma.

*Tassa ce kāmayānassā*⁸ ti tassa puggalassa kāme icchamānassa; kāmeṇa⁹ vā yāyamānassa.¹⁰ *Chanda-jātassā* ti jātataṇhassa. *Jantuno* ti sattassa. *Te kāmā parihāyanti* ti te kāmā parihāyanti ce. *Sallaviddho va ruppatī* ti atha so ayomayādinā sallena viddho viya pīḷiyati.

Ito paraṇ vuttaṇ vajjetvā avuttesu yaṇ yaṇ anuttānaṇ¹¹ taṇ tad eva kathayissāmi.

[4.] Cakkhupīṇanaṇ¹² ārammaṇaṇ pāpuṇanavasena yāti¹³

* S. iii, 190.

¹ C omits.

² S adds suto.

³ H jāgu.

⁴ H, S, C omits.

⁵ B kāme.

⁶ B assādayamānassa; H piyāya°.

⁷ H anuttaṇ.

⁸ C, S, D yāti.

⁹ H, B, D °gatī.

¹⁰ H sayāṇ; B omits.

¹¹ S, B, C, D jīyatī.

¹² H °yamān°.

¹³ C °ṇana.

gacchati, dassaniyavasena¹ pihanta²-ārammaṇavasena sampāpeti³ ti niyyati.⁴ Savaṇiṇaṃ hutvā kaṇṇasotapīṇa⁵-ārammaṇavasena parikaḍḍhati⁶ ti vuyhati.⁷ Saritabbaṇ⁸ hutvā cittapīṇa⁵-ārammaṇavasena gahetvā upasaṇharīyati ti saṇharīyati.

Yathā ti opammatthe nipāto. Hatthinā yāti⁹ gacchati ti hatthiyānena vā. Vā iti vikappatthe.¹⁰ Assena yāti⁹ gacchati ti assayānena vā. Goyutta-vayhādi¹¹-yānaṃ goyānaṃ, tena goyānena. Ajayānādisu pi es' eva nayo.

Itṭhavasena¹² jāto sañjāto. Ārammaṇapiyattavasena nibbatto abhinibbatto. Ārammaṇamanāpabhāvena¹³ pātulhūto. Atha vā kāmarāgavasena¹² jāto sañjāto. Kāmanandivasena nibbatto abhinibbatto. Kāmataphāvasena kāmāsinehavasena kāmaccchandavasena kāmāparijāhavasena ca pātulhūto ti veditabbo.

Te vā¹⁴ kāmā parihāyanti ti te vatthukāmādayo parihāyanti vigacchanti. So vā kāmehi parihāyati ti eso khattiyādi puggalo vatthukāmādikāmehi parihāyati vigacchati:

*Pubbe va maccaṃ vijahanti t'hogā,
Macco dhane pubbataraṃ jahātī** ti

evam ādisu viya.

Kathan ti kena pakārena. Tiṭṭhantass' evā¹⁵ ti dharantass' eva. Te bhoge ti te vatthukāmādayo bhoge. Rājāno vā ti pathavyādi-rājāno. Haranti ti gahetvā gacchanti, apaharanti¹⁶ vā. Corā vā ti sandhibhedādikā. Aggi vā ti dāvaggi ādi. Dahati¹⁷ ti jhāpeti,¹⁸ bhasmīkaroti. Udakaṃ vā ti oghādi-

* Jāt. iii, 153.

¹ B °nīyavayo.

² B, S pi oittaṇ; C pi satta; H °ntaṇ.

³ B omits sam.

⁵ H °ṇanaṇ.

⁷ H āyūhati.

⁹ C, S, D yāyati.

¹¹ H, B, D °taṇ vayhaṇ.

¹³ C °ṇa-sabbhāvena.

¹⁵ C gacchan°.

¹⁷ H, D dahati.

⁴ H nīyati.

⁶ H °kassati; S, C °kappati.

⁸ S, C Cari°.

¹⁰ H, D °panatthe.

¹² H adds vā.

¹⁴ H omits.

¹⁶ S aparaṇ haranti.

¹⁸ B nāseti.

udakaṇ. *Vahatī* ti gahetvā mahāsamuddaṇ pāpeti. *Appiyā vā* ti akantā amanāpā. *Dāyādā harantī*¹ ti dāyajjavirahitā assāmikā haranti.

*Nihitaṇ*² vā ti nidhānaṇ katvā ṭhapitaṇ. *Nādhigacchatī* ti na vindati, na paṭilabhati, na passatī ti attho. *Duppayuttā*³ ti visamappayogena⁴ yojitā³ kasivaṇijjādikammantā.³ *Bhij-jantī* ti bhedaṇ pāpuṇanti, nappavattantī ti attho: *Bhañjanti*⁵ *rathaṇ*⁶ *ajānakā*^{7*} ti ādisu sambhavo veditabbo.

[5.] *Kule vā*⁸ *kulajjhāpako*⁹ *upparajjati* ti khattiyādikule kulaghāta¹⁰ kule antimapuriso nibbattati. *Kule vā kulaṅ-gāro* ti pi pāli. *Yo te bhoge vikirati* ti yo eso kule pacchimako te hiraññādibhoge¹¹ khepeti. *Vidhametī*¹² ti viyogaṇ karoti, dūre¹³ khipati.⁸ *Viddhaṇsetī* ti vināseti,¹⁴ adassanaṇ gameti. Atha vā itthidhutto hutvā *vikirati*, surādhutto hutvā *vidhametī*,¹² akkhadhutto hutvā *viddhaṇseti*. *Vikirati* vā uppannaṇ āyaṇ¹⁵ ajānanena. *Vidhametī*¹² vissajjanamukhaṇ¹⁶ ajānanena. *Viddhaṇseti* ṭhapitaṭṭhāṇe ārakkhā-asaṇvidhānenā¹⁷ ti evam ādinā yojetabbaṇ.

Aniccatā yeva aṭṭhamī ti vināsabhāvo¹⁸ eva aṭṭhamo.¹⁹

Hāyanti ti adassanaṇ yanti. *Parihāyanti* ti na puna paññāyanti. *Paridhaṇsanti*²⁰ ti ṭhānato apagacchanti. *Pari-paṭanti*²¹ ti paggharanti. *Antaradhāyanti* ti antaradhānaṇ adassanaṇ gacchanti. *Vippalujjanti* ti cunnavicuṇṇā hutvā apagacchanti.

* Jat. v, 433.

1 H haranti dāyādā.

3 H °to.

5 H bhijjati.

7 H ajānanatā.

9 H ghāta¹⁰ vā kulabbhāge. .

11 B dhaññādi°.

13 H dūreti.

15 H ayaṇ.

17 S, C °apavidhā°.

19 H, D °mī.

21 T, S °tanti.

2 T nihitaṭṭhānā.

4 H, D visamayo°.

6 H taṇ.

8 H omīa.

10 C, S kulajjhāpako.

12 H °matī.

14 H, B, D nāseti.

16 H, D, C °sukhaṇ.

18 H, D °bhāvena.

20 T °senti.

*Tiṭṭhante va te bhogā*¹ ti tesaṇ dhanānaṇ² ṭhitakāle: *Tiṭṭhante nibbute*³ *cā** ti evaṃ ādisu viya. So ti so bhogasāmiko puggalo. *Cavatī* ti⁴ devalokato. *Maratī* ti⁴ manussalokato. *Vippalujjati* ti⁴ nāga-supañṇādilokato.

Atha vā *hāyati* dhaññaṇakotṭhāgāravasena; *parihāyati* dhanakotṭhāgāravasena; *paridhaṇṣati* balivadda-hatthi-assādivasena; *paripatati* dāsīdāsavasena; *antaradhāyati* dārabharaṇavasena;⁵ *nassati* udakādivasena ti evaṃ eke vaṇṇayanti.

Ayomayenā ti kālālohādi-nibbattena; *sallenā* ti kaṇḍena.⁶ *Atṭhimayenā* ti manussatṭhiṇ ṭhapetvā avasesena. *Dantamayenā* ti hatthidantamayena.⁷ *Visāṇamayenā* ti govīsāṇādīnā. *Kaṭṭhamayenā* ti veḷukaṭṭhādīnā. *Viddho* ti vuttappakārasallānaṇ aññatarena⁸ pahato. *Ruppati* ti vikirati,⁹ vikāraṇ āpajjati. *Kuppati* ti calati, kopaṇ uppādeti. *Ghaṭṭiyati* ti ghaṭṭito¹⁰ hoti. *Pīṭiyati* ti pī ḷito hoti. Laddhappahāro *kuppati*; tatiyadivase salākaṇ pavesetvā dhovanakāle *ghaṭṭiyati*; khārappadāne *pīṭiyati*. Pahāradhovane vā *ruppati*; tasmiṇ dukkhuppāde¹¹ *kuppati*; salākappavesane *pīṭiyati*; khārappadāne¹² *ghaṭṭiyati* ti evaṃ eke vaṇṇayanti.

*Byādhito*¹³ ti laddhappahāro hutvā pīḷito. *Domanassito* ti domanassappatto. *Viparināmaññathābhāvā* ti pakatibhāvaṇ jahitvā aññathābhāvaṇ upanītena. Antososādi *soko* ca, vācāvippalāpo *paridevo* ca, kāyapīḷanādi *dukkhañ* ca, cittapīḷanādi *domanassañ* ca, bhuso āyāso *upāyāso* ca, ete vuttappakārā sokādayo uppajjanti, samudācāraṇ gacchanti.

Tatiyagāthāya¹⁴ saṅkhepattho: Yo pana ime kāme tattha chandarāgavikkhambhanavasena vā samucchedena vā attano pādena *sappassa sirāṇ* viya *parivaṇṇeti*, so bhikkhu sabbalokaṇ

* Dhpa. iii, 253.

¹ H, B, D bhoge.

² H nibbatte.

³ D dārābhavana°.

⁴ B, C °dantādīnā.

⁵ B tudati.

⁶ C °pādane.

⁷ H Vyathito.

⁸ C, S bhogānaṇ.

⁹ H omits.

¹⁰ B pakatikaṇ°.

¹¹ H, D, S aññatarañña°.

¹² H ghaṭṭito.

¹³ H khāraṇe.

¹⁴ S, C °yaṇ.

visaritvā¹ t̥hitattā *loke visattikāsaṅkhātāṇ* taṇhaṇ *sato*² hutvā *samativattatī* ti.

[6.] *Yo* ti vibhajitabbapadaṇ. *Yo yādiso* ti ādini tassa vibhajanapadāni.³ Ettha ca yasmā *yo* ti atthapadaṇ, tañ ca aniyamena puggalaṇ dīpeti, tasmā tassa atthapadaṇ⁴ dassento aniyamena puggaladīpakaṇ yo-saddam eva āha. Tasmā ettha evam attho veditabbo: *yo* ti yo koci [ti vuttaṇ];⁵ yasmā so yo koci nāma⁶ yaṇṇiṅga⁷-yathāyutta⁸-yathāvihita⁹-yathāpakāra¹⁰-yaṇṇhānappatta¹¹-yaṇḍhammasamannāgata¹²-vasena eten' ākārena paññāyati, tasmā taṇ atthaṇ¹³ nāpetuṇ taṇ pabhedāṇ pakāsento *yādiso* ti ādim āha.

Tattha *yādiso* ti liṅgavasena yādiso vā tādiso vā hotu, digho vā rasso vā kāḷo vā odāto vā maṅguracchavī vā kiso vā thūlo vā ti attho. *Yathāyutto* ti yogavasena yena vā tena vā yutto hotu, navakammappayutto¹⁴ vā uddesayutto vā vāsadhura-yutto vā ti attho. *Yathāvihito* ti yathāṭhapito, navakammā-dhiṭṭhāyakādivasena.¹⁵ *Yathāpakāro* ti yathāpakārena patiṭṭhito, parināyakādivasena.¹⁶ *Yaṇṇhānappatto*¹⁷ ti yaṇ ṭhānantaṇ patto, senāpati-setṭhiṭṭhānādivasena. *Yaṇḍhammasamannāgato* ti yena dhammena upagato¹⁸ dhutaṅgādivasena.

Vikkhambhamato vā ti upacārappaṇāsamādhīhi kilesānaṇ dūrikaraṇato vā, ghaṭappahārena sevālānaṇ viya. *Samucchedato* vā ti puna appavattaṇ¹⁹ katvā accantato maggena kilesānaṇ ucchinnamūlato pahānavasena samucchedato vā.

Atthikaṅkalūṇamā kāmā ti ādini ekādasapadāni vipassanāvasena vuttāni. *Buddhānussatiṇ bhāvento* pī²⁰ ti ādini ca *Maraṇānussatiṇ bhāvento* pi; *upasaṁānussatiṇ bhāvento* pī

¹ H, B, D vipphāretvā.

² H, D catto.

³ H vibhajja°.

⁴ H, D, S atthaṇ.

⁵ B, C omit.

⁶ All MSS. nāma so; and H, D add evassa; S, B, C add avassaṇ.

⁷ All MSS. omit yaṇ.

⁸ B omits; others have yutti.

⁹ H, D, S °taṇ.

¹⁰ All MSS. °raṇ.

¹¹ H yathānayaṇ.

¹² H saddhamma°; D omits the same.

¹³ H, S, D tattha.

¹⁴ H, B, D °kammayutto.

¹⁵ H °ṭhāyikā°.

¹⁶ H parisa°.

¹⁷ H yaṇ ṭhānaṇ.

¹⁸ H upā°.

¹⁹ H, D °ttiṇ.

²⁰ H omits.

ti imāni ca upacārajjhānavasena vuttāni. *Āṇāpānasatiṃ bhāvento pi; kāyagatāsatiṃ bhāvento pi; paṭhamajjhānaṃ bhāvento pi* ti ādīni *nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ bhāvento pi* ti pariyosānāni appaṇājjhānavasena vuttāni.

Tattha *aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā* ti sunikkantaṃ¹ nimmaṇṣa-lohitamakkhitaṃ² *aṭṭhikaṅkalaṃ*³ upamā etesan kāmānaṃ ti *aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā*. *Appassādatthenā* ti “appaṇa-parittaṃ sukhassādaṃ; ādīnavo ettha bhīyo” ti dassanattthena.

Passanto ti: *yāvad eva ca pana so kukkuro kilamathassa vighātassa bhāgī assā** ti *ñānacakkhunā* passanto. *Parivajjēti* ti dūraṃ gameti. Vuttaṃ h’ etaṃ Bhagavatā: *Seyyathā pi, gahapati, kukkuro jighacchādubbalyaṃ pareto goghātakasūnaṃ paccupaṭṭhito assa; tam enaṃ dakkh’ goghātako vā goghātakantevāsī vā aṭṭhikaṅkalaṃ sunikkantaṃ nimmaṇṣalohitamakkhitaṃ paccupaṭṭhēyya; taṃ kim maññasi gahapati, api nu so kukkuro amuṃ aṭṭhikaṅkalaṃ sunikkantaṃ nimmaṇṣalohitamakkhitaṃ² palikkhādanto⁴ jighacchādubbalyaṃ paṭivineyyā ti? No h’ etaṃ Bhante. Taṃ kissa hetu? Aduṃ⁵ hi Bhante, aṭṭhikaṅkalaṃ sunikkantaṃ nimmaṇṣalohitamakkhitaṃ² yāvad eva ca pana so kukkuro kilamathassa vighātassa bhāgī assā ti. Evam eva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati: *Aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā vuttā Bhagavatā, bahudukkhā bahupāyāsā; ādīnavo ettha bhīyo ti; evam etaṃ yathābhūtaṃ samappaññāya disvā yā ’yaṃ upekkhā nānattā nānattasitā, taṃ abhinivajjetvā, yā ’yaṃ upekkhā ekattā ekattasitā, yattha sabbaso lokāmisūpādānā aparisesā nirujjhanti, tam eva upekkhaṃ bhāveti** ti.*

Gijjhādīhi sādharmaṇaṃ maṇṣapesi upamā etesan ti *maṇṣapesūpamā*. Bahūnaṃ sādharmaṇatthena⁶ *bahusādhāraṇā*.

Ādittaṃ tiṇukkaṃ upamā etesan ti *tiṇukkūpamā*. *Anudahanatthenā* ti hatthādijhāpanatthena.

* M. i, 365.

¹ H, B, D °kanta.

² C °likaṃ.

³ H, D amuṃ.

⁴ H °khittaṃ.

⁵ S, C pari°.

⁶ C °raṇā.

Sādhikaporisappamāṇā vitaccikānaṃ vitadhūmānaṃ aṅgārānaṃ pūrā aṅgārakāsu upamā etesan ti *aṅgārakāsūpamā*. *Mahāpariḷāhatthenā* ti mahantaparitāpanatthena.¹

Ārāmarāmaṇeyyādikaṃ supinaṃ upamā etesan ti *supina-kūpamā*. *Ittarapaccupattiḥānatthenā* ti appakālaṃ² upagantvā³ tiṭṭhanatthena.

Yācitenā laddha-yānādibhaṇḍaṃ upamā etesan ti *yācita-kūpamā*. *Tāvakālikatthenā* ti amibandhanatthena.

Sampannaphalarukkho upamā etesan ti *rukkhaphalūpamā*. *Sambhañjana*⁴-*pariḷ hañjanatthenā*⁴ ti sākhañjanaṃ⁴ ca samantato bhañjitvā⁵ rukkhapātanatthena ca.

Asi ca sūpaṇṇ⁶ ca upamā etesan ti *asisūṇṇūpamā*. *Adhikuttanatthenā* ti chindanatthena.

Sattisūlaṃ upamā etesan ti *sattisūlūpamā*. *Vinivijjhanatthenā* ti nibbaṭṭetvā⁷ gamanatthena.

Bhayaajanatthena sappasiraṃ upamā etesan ti *sappasirūpamā*. [7.] *Sappaṭiḷ hayatthenā* ti saha⁸ abhimukhe⁹ bhaṭṭatthena.

Dukkhaajananaṃ aggikkhandhaṃ upamā etesan ti *aggikkhandhūpamā*. *Mahābhitāpanatthenā*¹⁰ ti mahanta-abhitāpatāya,¹¹ pariḷāha¹²-uppādanatthena¹³ kāmaṃ parivajjeti¹⁴ ti.

Vuttaṇṇ h' etaṃ: *Seyyathā pi gahapati, gijjho vā kāko*¹⁵ *vā kulalo vā*¹⁶ *maṇṣapesiṇ ādāya udḍeyya*,¹⁷ *tam enaṃ gijjhā pi kākā*¹⁸ *pi kulalā pi anuṇṇatvā anuṇṇatvā vitaccheyyuṃ, virājeyyuṃ*.¹⁹ *Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, sace so gijjho vā kāko*¹⁵ *vā kulalo vā taṃ maṇṣapesiṇ na khippam eva paṭinissajjeyya, so tato-nidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya, maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ ti?* *Evam bhante. Evam eva kho, gahapati, ariyasā-*

¹ H mahā°; B mahantena°.

² H °vāna.

³ H bhajjitvā.

⁴ S, B, C nipatetvā.

⁵ H, D °khena.

⁶ H °aggitāpiya; S, D, C °aggitāpa°.

⁷ H, D, B piḷā.

⁸ B °jetvā.

⁹ H adds taṃ.

¹⁰ S, C, M kaṅkā.

¹¹ H appatvāna.

¹² H °bhajja°.

¹³ H, B sūṇṇā.

¹⁴ H, D samaṇ.

¹⁵ C, D mahaggi°; H °tāpat°.

¹⁶ H adds ti.

¹⁷ C, S, M kaṅko.

¹⁸ S daṇṣeeyya.

¹⁹ C viguccheyyuṃ.

vako iti paṭicañsikkhati: Maṇsapesūpamā kāmā vuttā Bhagavatā . . . pe . . . tam ev' upekkhaṇ bhāveti.*

Seyyathā pi, gahapati, puriso ādittāṇ tiṇukkhaṇ ādāya paṭi-vātaṇ gaccheyya, taṇ kiṇ maññasi, gahapati, sace so puriso taṇ ādittāṇ tiṇukkhaṇ na khippam eva paṭinissajjeyya, tassa sū ādittā tiṇukkā hatthaṇ vā ḍaheyya, bāhaṇ vā ḍaheyya, aññatarāṇ vā aṅgapaccaṅgaṇ ḍaheyya; so tato-nidānaṇ maraṇaṇ vā nigaccheyya maraṇamattaṇ vā dukkhaṇ ti? Evam Bhante. Evam eva kho gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati: Tiṇukkūpamā kāmā vuttā Bhagavatā, bahudukkhā bahupāyāsā . . . pe . . . tam ev' upekkhaṇ bhāveti.*

Seyyathā pi, gahapati, aṅgārākāsu sādhipaporisā, pūrā aṅgārānaṇ vītaccikānaṇ vītadhūmānaṇ. Atha puriso āgaccheyya jīvītukāmo amarītukāmo sukhakāmo dukkhapaṭikkūlo. Tam enaṇ dve balavantā purisā nānābāhāsu gahetvā aṅgārākāsuṇ upakaddheyyuṇ. Taṇ kiṇ maññasi, gahapati, api nu so puriso iti c' iti c' eva¹ kāyaṇ sannāmeyyā ti? Evam bhante. Taṇ kissa hetu? viditañ hi, bhante, tassa purisassa:² “imañ ce ahaṇ aṅgārākāsuṇ patissāmi, tato-nidānaṇ maraṇaṇ vā nigacchāmi maraṇamattaṇ vā dukkhaṇ” ti. Evam eva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati: Aṅgārākāsūṇamā kāmā vuttā Bhagavatā . . . pe . . . tam ev' upekkhaṇ bhāveti.†

Seyyathā pi, gahapati, puriso supinakaṇ passeyya ārāma-rāmaṇeyyakaṇ vanarāmaṇeyyakaṇ bhūmirāmaṇeyyakaṇ pokkharāṇīrāmaṇeyyakaṇ; so paṭibuddho na kiñci passeyya. Evam eva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati: Supinakūpamā kāmā vuttā Bhagavatā . . . pe . . . tam ev' upekkhaṇ bhāveti.†

Seyyathā pi, gahapati, puriso yācitakaṇ bhogaṇ yācitvā yānaṇ āruheyya³ pavaramaṇikuṇḍalaṇ; so tehi yācitakehi bhogehi⁴

* M. i, 364.

† M. i, 365.

¹ S, C iti pi tañ ce.

² C omits.

³ H, B, D voroheyya; S, C āropeyya; M poroseyyaṇ (Com. on M. 'poroseyyaṇ' ti purisānucchavikaṇ yānaṇ).

⁴ B, C omī.

*purakkhato*¹ *parivuto antarāpaṇaṇ paṭipajjeyya. Tam enaṇ jano disvā evaṇ vadeyya : bhogī vata bho puriso ! Evaṇ kira bhogino bhogāni*² *bhuñjantī ti. Tam enaṇ sāmikā yattha yatth' eva sāni*³ *passeyyuyy*⁴ *[tattha tatth' eva sāni hareyyuyy.]*⁴ *Taṇ kiṇ maññasi, gahapati, alaṇ nu kho tassa purisassa añña-thattāyā ti ? No*⁵ *h' etaṇ*⁵ *bhante. Taṇ kissa hetu ? Sāmino hi bhante sāni*³ *harantī ti. Evam eva kho, gahapati, ariyasā vako iti paṭisañcikkhati : Yācitakūpamā kāmā vuttā Bhagavatā . . . pe . . . tam ev' upekkhaṇ bhāveti.**

*Seyyathā pi, gahapati, gāmassa vā nigamassa vā avidūre tibbo*⁶ *vanasaṇḍo. Tatr' assa rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo ca ; na c' assa*⁷ *kānīci*⁸ *phalāni bhūmiyaṇ patitāni. Atha puriso āgaccheyya phalatthiko phalagavesī phalapariyesanaṇ caramāno. So taṇ vanasaṇḍaṇ ajjhogaḥetvā taṇ rukkhaṇ passeyya sampannaphalaṇ ca upapannaphalaṇ ca. Tassa evam assa : “ayaṇ*⁹ *kho*⁹ *rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo ca, natthi ca*¹⁰ *kānīci*¹¹ *phalāni bhūmiyaṇ patitāni ; jānāmi kho panāhaṇ rukkhaṇ ārohituṇ ; yaṇ nūnāhaṇ imaṇ rukkhaṇ āruhitvā yāvadatthaṇ ca khādeyyaṇ, ucchaṅgaṇ ca pūreyyaṇ” ti. So taṇ rukkhaṇ āruhitvā yāvadatthaṇ ca khādeyya, ucchaṅgaṇ ca pūreyya. Atha duttiyo puriso āgaccheyya, phalatthiko phalagavesī, phalapariyesanaṇ caramāno, tiṇhaṇ kuṭhāriṇ ādāya. So taṇ vanasaṇḍaṇ ajjhogaḥetvā taṇ rukkhaṇ passeyya sampannaphalaṇ ca upapannaphalaṇ ca ; tassa evam assa : “Ayaṇ kho rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo ca ; natthi ca kānīci phalāni bhūmiyaṇ patitāni ; na kho panāhaṇ jānāmi rukkhaṇ ārohituṇ,*¹² *yaṇ nūnāhaṇ imaṇ rukkhaṇ mūlato chetvā yāvadatthaṇ ca khādeyyaṇ, ucchaṅgaṇ ca pūreyyaṇ” ti. So taṇ rukkhaṇ mūlato chindeyya. Taṇ kiṇ*

* M. i, 366.

¹ H, D parikkhitto.

² H sāniṇ ; B tāni.

³ M Evam.

⁴ M c' assu.

⁵ H Tibbo kho ayaṇ.

¹⁰ H omits.

¹² S, C add jānāmi rukkhaṇ chindituṇ.

² H, C bhoge.

⁴⁻⁴ H omits.

⁶ H, D mahā.

⁸ H adds pi.

¹¹ H kāni pi.

maññasi, gaḥapati, asu yo¹ puriso paṭhamañ² rukkhaṇ ārūḷho, sace so na khippam eva oroheyya, tassa so rukkhho papatanto hatthaṇ vā bhañjeyya, pādaṇ vā bhañjeyya, aññatarañ vā aṅga-paccaṅgaṇ bhañjeyya; so tato-nidānaṇ maraṇañ vā nigaccheyya, moraṇamattaṇ vā dukkhaṇ ti? Evam bhante. Evam eva kho gaḥapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati: Rukkha-phalūpamā kāmā vuttā Bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnava ettha bhāyo ti. Evam etaṇ yathābhūtaṇ sammappaññāya disvā, yā 'yaṇ upekkhā nānattā nānattasitā, taṇ abhinivajjetvā, yā 'yaṇ upekkhā ekattā ekattasitā, yattha sabbaso lokāmisūpādānā aparisesā nirujjhanti, tam ev' upekkhaṇ bhāveti³ ti.*

Evaṇ aṭṭhikaṅkalādi - aggikkhandhūpama - pariyosānānato vipassanaṇ dassetvā idāni upacārasamādhin dassento⁴ *Buddhānussatiṇ bhāvento* ti ādim āha.

Tattha punappunaṇ uppajjanato sati eva *anussati*. Pavattitabbatṭhānamhi yeva ca pavattattā saddhāpabbajitassa kulaputtassa anurūpā sati ti pi *anussati*. Buddhaṇ ārabbhha uppannā *anussati* *Buddhānussati* Arahattādi-Buddhaguṇārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ; taṇ⁵ *Buddhānussatiṇ*. *Bhāvento* ti vadḍhento brūhento.

Dhammaṇ ārabbhha uppannā *anussati* *dhammānussati*. Svākkhātātādi-dhammaguṇārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ.

Sanḥaṇ ārabbhha uppannā *anussati* *saṅghānussati*. Supaṭipannatādi⁶-saṅhaguṇārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ.

Sīlaṇ ārabbhha uppannā *anussati* *sīlānussati*. Attano akhaṇḍatādi-sīlaguṇārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ.

Cāgaṇ ārabbhha uppannā *anussati* *cāgānussati*. Attano muttacāgatādi-cāgaguṇārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ.

Devatā ārabbhha uppannā *anussati* *devatānussati*. Devatā

* M. i, 366.

¹ M adds so; H amuṇ so.

² H bhāvaṇ°.

³ H omits.

⁴ C sampannaphalaṇ.

⁵ B anuyutto.

⁶ H omits tā.

sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano saddhādiguṇārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ.

Āṇāpāṇe ārabba uppannā anussati *āṇāpāṇasati*. Āṇāpāṇanimitṭārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ.

Maraṇaṇ ārabba uppannā sati *maraṇasati*. Ekabhava-pariyāpanna-jīvitindriyupacchedasaṅkhāta-maraṇārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ.

Kucchitānaṇ kesādināṇ paṭikkūlānaṇ āyattā ākarattā kāyo ti saṅkhaṇ gate sarīre gatā pavattā, tādisaṇ¹ vā kāyaṇ gatā,² sati³ kāyagatasati ti vattabbe rassaṇ akatvā *kāyagatasati* ti vuttaṇ. Kesādisu kāyakotṭhāsesu paṭikkūlanimitṭārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ.

Upasamaṇ ārabba uppannā anussati *upasamānussati*. Sabbadukkhūpasamārammaṇāya satiyā etaṇ adhivacanaṇ.

Vitakka - vicāra - pīti - sukha - cittekaggaṭṭāsampayuttaṇ *paṭhamajjhānaṇ bhāvento*; pīti-sukha-cittekaggaṭṭāsampayuttaṇ *dutiyajjhānaṇ bhāvento*; sukha-cittekaggaṭṭāsampayuttaṇ *tatiyajjhānaṇ bhāvento*; upekkhā-cittekaggaṭṭāsampayuttaṇ *catutthajjhānaṇ bhāvento* . . . pe . . . *nevasaññānāsaññāyatanaṇ bhāvento pi kāme parivajjeti* ti vikkhambhanappahānaṇ dassetvā idāni samucchedena kāmānaṇ pahānaṇ dassetuṇ *sotāpattimaggaṇ bhāvento pi* ti ādim āha.

Tattha maggasotassa āpajjanaṇ sotāpatti; sotāpattiyā maggo *sotāpattimaggo*. *Apāyagamanīye kāme* ti yehi⁴ apāyaṇ gacchanti⁵ te apāyagamanīye kāme samucchedato *sotāpattimaggaṇ bhāvento* parivajjeti.

Paṭisandhivasena sakiṇ eva imaṇ lokaṇ āgacchatī ti saka-dāgāmī; tassa maggo *sakadāgāmimaggo*; taṇ maggaṇ *bhāvento*. *Oḷārike* ti pariḷāhappatte.⁶

Paṭisandhivasen' eva kāmabhavaṇ nāgacchatī ti anāgāmī; tassa maggo *anāgāmimaggo*; taṇ maggaṇ⁷ *bhāvento*. *Anusahagata* ti sukhumabhāvappatte.

Kilesehi ārakattā, kilesārīnaṇ hatattā, saṇsāracakkassa arānaṇ hatattā, pāpakaraṇe rahābhāvā, paccayādīnaṇ ara-

¹ H sarīraṇ.

² C, S omit from tādisaṇ.

³ S, C add kāyagatasati.

⁴ H, D ye.

⁵ H gamayanti.

⁶ B pariyutthānap°.

⁷ H, S, D omit.

hattā ca arahañ; arahato bhāvo arahattañ. Kiñ tañ? Arahattaphalañ. Arahattassa maggo arahattamaggo; tañ arahattamaggañ bhāvento. Sabbena sabbān ti sabben' ākārena sabbāñ. Sabbathā sabbān ti sabbappakārena sabbāñ. Ase-sa¹ nissesañ ti niravasesañ khandhamattam pi atthapetvā. Atha vā: Sabbena sabbāñ mūlavasena; sabbathā sabbāñ ākāra-nippadesavasena; asesā¹ nissesañ bhāvanānippadesavasena. Tathā purimena duc-caritābhāvena; dutiyena pariyuṭṭhānābhāvena; tatiyena anusayābhāvena. Evam eke vaṇṇayanti.

Sappo vuccati ahi ti yo koci saranto gacchati. Ken' atthenā ti kena atthena. Saṇsappanto gacchati ti sammā² saṇsaranto³ gacchati ti sappo. [8.] Bhujanto ti vaṅkavaṅko⁴ hutvā gacchati. Pannasiro ti nipannasiro⁵ hutvā. Sirena supatī ti sīsañ bhogantare katvā supanabhāvena⁶ sirasā⁷ supatī ti sirīṇsapo. Bīle sayatī ti bilāsayo; bilasayo ti pi pāli; tañ sundarañ. Guhāyaṇ seṭi ti guhāsayo. Dāṭhā tassa āvudho ti tassa sappassa duve dāṭhā paharaṇasatthasaṅkhāto āvudho. Visāṇ tassa ghorān ti tassa sappassa vyāpakasaṅkhātāñ⁸ visāñ dāruṇāñ kakkhalañ. Jivhā tassa duvidhā ti tassa sappassa dve⁹ jivhā. Dvīhi jivhāhi rasañ sāyati ti duvidhāhi jivhāhi rasañ jānāti, assādañ vindati, sādīyati.

Jivituṇ kāmayatī ti jivitukāmo. Amarituṇ¹⁰ kāmayatī ti¹¹ amaritukāmo. Sukhañ kāmayatī ti sukhakāmo. Dukkha-patik-kūlo ti dukkhañ anicchamāno. Pādenā ti attano pādena. Sappasirañ ti sappassa sīsañ.

Vajjeyyā ti purato vajjeyya; vivajjeyyā ti tassa pahāṇena;¹² parivajjeyyā ti samantato; abhinivajjeyyā ti catuhatthap-pamāṇena.

Atha vā: purimena purato;¹³ dutiyatatiyena dvīhi passehi; catutthena pacchato. Kāme pana appattassa pariyesana-mūla-dukkhavatthubhāvena vajjeyya; pattassa ārakkhamūla-

¹ H asesā.

² S, C saṇkaranto.

³ S pannasiro; C pannasiro.

⁴ C omits.

⁵ B dvedhā.

⁶ H omits.

⁷ H, S, D sīsa.

⁸ H, S, D, C yasmā.

⁹ H vaṅko vaṅko; D °vaṅkako.

¹⁰ H, S, D susira°.

¹¹ H byāmapasaṇ°.

¹² H evaṇ.

¹³ H, S, D paharaṇena.

dukkhavatthubhāvena vivajjeyya; aññāṇa¹-parilāha²-dukkhavatthubhāvena parivajjeyya; vināsamukhe piyavippayoga-dukkhavatthubhāvena abhinivajjeyyā ti evam eke vaṇṇayanti.

Rañjanavasena rāgo. Visayesu³ sattānaṃ anu⁴ nayanato anunayo. Anurujjhatī ti anurodho; kāmetī ti attho. Yattha katthaci bhavē⁵ sattā etāya nandanti, sayanā vā nandatī ti nandī; nandī ca sā rañjanatthena rāgo cā ti nandirāgo. Tattha ekasmiṃ ārammaṇe sakiṃ uppannā taṇhā nandī; punappunaṃ uppajjamānā nandirāgo ti vuccati.

Cittassa sārāgo ti yo hetthā balavarañjanatthena sārāgo ti vutto, so na⁶ sattassa,⁷ cittass' eva sārāgo ti attho.

Īcchati etāya ārammaṇānī ti icchā. Bahalakilesabhāvena mucchanti etāya pāṇino ti mucchā. Gilitvā pariniṭṭhapetvā gahaṇavasena ajjhosānaṃ. Iminā sattā gijjhanti, gedhaṃ āpajjanti ti gedho. Bahalatthena vā⁸ gedho.⁹ Gedhaṃ vā pana vanasaṇḍan^{10*} ti hi⁸ bahalatthen' eva¹¹ vuttaṃ. Anantaraḥ padanā upasaggena vaddhitaṃ. Sabbato-bhāgena vā gedho ti paligedho. Sajjanti etenā ti saṅgo. Lagganatthena vā saṅgo. Osīdanatthena paṅko.

Ākaddhanavasena ejā. Ejā imaṃ purisaṃ parikaddhati tassa tass' eva bhavassa abhinibbattiya[†] ti hi vuttaṃ. Vañcanatthena māyā.

Vatthasmiṃ sattānaṃ jananaṃ janatthena janikā. Taṇhā janeti purisaṃ; cittaṃ assa vidhāva[†] ti hi vuttaṃ. Dukkheṇ saṃyojayamānā janeti ti sañjananī.

Ghaṭanatthena¹² sabbatānī. Ayaṃ hi vatthasmiṃ satte cuti-paṭisandhivasena sabbati ghaṭeti¹² tunṇakāro viya pilotikāya pilotikaṃ; tasmā ghaṭanatthena¹² sabbatānī ti vuttā.

* A. i, 154, with mahā for pana.

† D. Sakkapañha.

‡ S. i, 37.

¹ H ñāṇa.

³ H, D visaye.

⁵ H, D gavesantā.

⁷ H, B, D tassa tassa.

⁹ H, D paligedho.

¹¹ H bahalakat°.

² D paṭilābha.

⁴ H, S double.

⁶ H, B, D omit.

⁸ H omits.

¹⁰ H Gedhanaṃ saṇḍan.

¹² H ghatti°.

Anekappakāraṇ visayaajāṇaṇ taṇhāvipphandaṇābhiniवेश-
saṅkhātāṇ vā jālaṇ assā atthī ti *jālinī*.

Ākaḍḍhanatthena sīghasotā saritā viyā ti *saritā*, allatthena
vā *saritā*; vuttaṇ h' etaṇ:

Saritāni sinehitāni ca

*Somanassāni bhavanti jantuno** ti.

Allāni c' eva siniddhāni cā ti ayaṇ h' ettha attho.

Anayavyasanāpādanatthena kummānubandhasuttakaṇ¹ vi-
yā ti *suttaṇ*: vuttaṇ h' etaṇ: *Suttaṇ ti kho bhikkhave nandirā-
gass' etaṇ adhvacaṇaṇ*† ti.

Rūpādisu vitthatatthena *visaṭṭā*.² Tassa tassa paṭilābhat-
thāya satte³ āyūhāpeti⁴ ti *āyūhanī*. Ukkhaṇṭhituṇ appadānato
sahāyatthena *dutiyā*. Ayaṇ hi sattānaṇ vaṭṭasmiṇ ukkhaṇ-
ṭhituṇ na deti, gatagatatthāne piyasahāyo viya abhiraṇāpeti;
ten' eva⁵ vuttaṇ:

Taṇhādutiyo puriso, dīgham alldhāna saṇsaraṇ

Itthabhāvaṇṇathābhāvaṇ, saṇsāraṇ nūtivattatī ti.‡

Paṇidhānavasena *paṇidhi*. *Bhavanettī* ti bhavarajju; etāya
hi sattā rajjuyā gīvāya baddhā goṇā viya icchiticchitatthānaṇ
niyanti.

Taṇ taṇ ārammaṇaṇ vanati, bhajati, alliyatī ti *vanaṇ*.
Vanatho ti byañjanaṇa padaṇ vaḍḍhitaṇ. Anatta-dukkhā-
naṇ vā samuṭṭhāpanatthena ca gahanatthena ca vanaṇ
viiyā ti *vanaṇ*. Balavataṇhāy' etaṇ nāmaṇ. Gahanatarat-
thena pana⁶ tato balavatarā *vanatho* nāma. Tena vuttaṇ:

Vanaṇ chindatha, mā rukkhayaṇ;

Vanato jāyate bhayaṇ.

Chetvā vanaṇ ca vanathaṇ ca

Nibbanā hottha bhikkhavo§ ti.

* Dhp. 341.

† S. ii, 227.

‡ A. ii, 10; Itv. 15th and 105th suttas; Sn. 740.

§ Dhp. 283.

¹ H °mānaṇ bandha°.

² H, D *visaṭṭā*.

³ S *sattā*.

⁴ S *āyuyō*.

⁵ H *tena*.

⁶ H, B *omi*.

Santhavavasena *santhavo*; saṅsaggo ti attho. So duvidho taṇhāsanthavo ca mittasanthavo ca; tesu idha taṇhāsanthavo adhippeto. Sinehanavasena *sneho*.¹

Ālayakaraṇavasena apekkhatī ti *apekkhā*. Vuttam pi c' etaṇ: *Imāni ca te deva caturāsīti-nagarasahassāni Kusāvati-rājadhānīpamukhāni*; ettha deva, chandaṇ janehi; jīvite *apek-khaṇ karohī** ti; ālayaṇ karohī ti ayañ h' ettha attho.

Pāṭiekkē pāṭiekkē ārammaṇe bandhati, nātakatthēna vā pāṭiekkō bandhū² ti² pi *paṭibandhu*.³ Niccasannissitatthēna pi sattānaṇ taṇhāsamā⁴ bandhu nāma natthi.

Ārammaṇānaṇ asanato *āsā*; ajjhottharaṇato c' eva tittiṇ⁵ anupagantvā⁶ paribhuñjanato cā ti attho. Āsiṇsanavasena *āsīṇsanā*. Āsiṇsitabhāvo *āsīṇsitattaṇ*.

Idāni tassā pavattitṭhānaṇ dassetuṇ rūpāsā ti ādi vuttaṇ. Tattha āsiṇsanavasena āsāya atthaṇ gahetvā rūpe āsā rūpāsā ti⁷ evaṇ nava pi padāni veditabbāni. Ettha ca⁸ purimāni pañca⁹ pañcakāmaguṇavasena vuttāni; parikkhāralobhava-sena chaṭṭhaṇ; taṇ visesato pabbajitānaṇ; tato parāni tīṇi atittiyavatthuvaseṇa¹⁰ gahaṭṭhānaṇ; na hi tesāṇ dhana-putta-jīvitehi piyatarāṇ atthi.

“Aduṇ¹¹ mayhaṇ, idaṇ mayhaṇ” ti vā, “asukena me idaṇ dinnaṇ, idaṇ na¹² dinnaṇ” ti vā evaṇ satte jappāpetī ti *jappā*. Parato dve padāni upasaggēna vaḍḍhitāni. Tato paraṇ aññen' ākāreṇa vibhajitūṇ āradḍhattā puna *jappā* ti vuttaṇ. Jappanākāro *jappanā*. Jappitabhāvo *jappitattaṇ*.

Punappunaṇ visaye¹³ luppati¹⁴ ākaḍḍhatī ti lolupo. Lolup-passa bhāvo *loluppaṇ*.¹⁵ Loluppākāro *loluppāyaṇā*. Loluppa-samaṅgino bhāvo *loluppāyitattaṇ*.

* D. Mahā-Sudassana (ii, 190).

¹ H, D *sineho*.

² S, C *bandhati* ti; D *bandho* ti.

⁴ H °*saha*.

⁶ *All MSS.* *anugantvā*.

⁸ H, B, D *omit*.

¹⁰ H, B *akappiya°*; *atippiya°*(?).

¹² C, S *omit*.

¹⁴ H *lūpati*; B *vilūpati*.

³ T, C, D °*bandhā*.

⁵ H, B, D *omit*.

⁷ H, D *omit*.

⁹ H, S, D *omit*.

¹¹ S, C *idaṇ*.

¹³ B *omits*.

¹⁵ C, S °*pitattaṇ*.

*Pucchañcikatā*¹ ti yāya taṇhāya lābhaṭṭhānesu pucchaṇ cālayamānā² sunakhā viya kampamānā vicaranti, tassā kampana³-taṇhāya nāmaṇ. ⁴Sādhu manāpamanāpe visaye kāmēti ti sādhu kamyo;⁵ tassa bhāvo *sādhukamyatā*.

Mātā mātucchā ti⁶ ādike ayuttatṭhāne rāgo *adhammarāgo*.
Yuttatṭhāne pi balavā hutvā uppannalobho⁷ *visamalobho*.
*Rāgo*⁸ *visaman** ti ādivacanato yuttatṭhāne vā ayuttatṭhāne⁹
vā⁹ uppanno chandarāgo adhammatthena *adhammarāgo*,
visamatthena *visamalobho* ti ca veditabbo.

Ārammaṇānaṃ nikāmanavasena *nikanti*. Nikāmanākāro
nikāmanā.

Vatthussa¹⁰ patthayanavasena¹¹ *patthanā*; pihāyanavasena *pihanā*. Sutthu patthanā *sam patthanā*.

Pañcasu kāmagaṇesu taṇhā kāmataṇhā. Rūpārūpabhavesu taṇhā bhavataṇhā. Uccedasaṅkhāte vibhave taṇhā [9] vibhavataṇhā. Suddhe¹² rūpabhavasmiṃ yeva taṇhā rūpataṇhā. Arūpabhave taṇhā arūpataṇhā. Uccedaditṭhisahagato vā¹⁰ rāgo, nirodhe vā⁹ taṇhā nirodhataṇhā. Sadde taṇhā saddataṇhā. Gandhataṇhādīsu pi es' eva nayo.

Oghādayo vuttatthā va. Kusaladhamme āvaratī ti *āvarenaṇ*; chādanavasena *chadanayaṇ*. Satte vaṭṭasmiṇ bandhatī¹³ ti *bandhanayaṇ*.¹³ Cittayaṇ upagantvā kileseti¹⁴ kiliṭṭhayaṇ karotī ti *upakkilesa*. Thāmagatatthena anu¹⁵ anu setī ti *anusayo*.

Uppajjamānaṃ¹⁶ cittaṃ pariyutthāti ti *pariyutthānaṃ*; up-
pajjitun appadānena kusalācāraṃ¹⁷ gaṇhāti ti attho. *Corā*
magge pariyutthiṃsu, dhuttā magge pariyutthiṃsū ti ādisu hi
maggaṃ gaṇhiṃsū ti attho; evaṃ idhā pi gahaṇatthena
pariyutthānaṃ veditabbaṃ.

* Vbh. 368.

¹ H °cakatā.

³ H, D *kampamānāya*.

5 Н °kamтаг.

7 B °narāgo.

⁹ H, B, D *omit.*

¹¹ S, C patthana°.

¹³ S, C phan°.

¹⁵ H, S, D *omit.*

17 H °lavāraṇ.

² H, D расā°.

* S, C *add* sādhuḥkamyatā ti.

⁶ H cā ti.

8 B lobho.

¹⁰ H, D omit.

12 *H omits.*

14 S. B. C kilissati.

16 S. C °mānā.

Paḷiveṭhanatthena latā viyā ti latā; *Latā ubbhijja tiṭṭhati** ti āgataṭṭhāne pi ayaṇ taṇhālatā va vuttā. Vividhāni vatthūni icchatī ti *vevicchaṇ*.

Vaṭṭadukkhassa mūlan ti *dukkhamūlaṇ*. Tass' eva dukkhassa nidānan ti *dukkhanidānaṇ*. Taṇ dukkhaṇ ito pabhavati ti *dukkhappabhavo*.

Bandhanatthena pāso viyā ti pāso; mārassa pāso *mārapāso*. Duruggilanatthena¹ balisaṇ viyā ti balisaṇ; mārassa balisaṇ *mārabalisaṇ*. Taṇhābhibhūtā mārassa² visayaṇ nātikkhamanti, tesāṇ upari māro vasaṇ vatteti ti iminā pariyāyena³ mārassa visayo ti *māravisayo*.

Sandanatthena taṇhā va nadī *taṇhānadī*. Ajjhottharanatthena taṇhā va jālaṇ *taṇhājālaṇ*. Yathā sunakhā gaddulabaddhā⁴ yadicchakaṇ nīyanti, evaṇ taṇhābaddhā sattā ti daḷhabandhanatthena gaddulaṇ⁵ viyā ti gaddulaṇ;⁵ taṇhā va gaddulaṇ *taṇhāgaddulaṇ*. Duppūraṇatthena taṇhā va samuddo *taṇhāsamuddo*.

Abhiṇṇāyanatthena *abhiṇṇā*. Lubbhanti tena,⁶ sayāṇ vā lubbhati, lubbhanamattam eva vā tan ti *lobho*. Sampayuttakāṇaṇ akusalāṇaṇ patitṭhatthena *mūlaṇ*.

Visattikā ti visattikā iti.⁷ *Kenatthenā* ti kena sabhāvena. *Visatā* ti patthaṭṭā rūpādisu. *Visālā* ti vipulā. *Visatā* ti tebhūmikabyāpakavasena *visatā*; purimavacanam eva⁸ takārassa ṭakāraṇ katvā vyañjanavisabhāgaṇ katvā vuttaṇ.

Visakkaṭī ti parissayāni⁹ sahati, ratto hi rāgavatthunā pādena tāliyamāno pi sahati ti. Osakkaṇaṇ vipphandaṇaṇ vā visakkaṇaṇ ti pi vadanti kusalākusalam¹⁰ pati¹¹ ti keci vaṇṇayanti. *Visaṇharaṭī* ti tathā tathā kāmesu ānisaṇsaṇ dassenti¹² vividhehi ākārehi nekkhammābhimukhappavattito

* Dhp. 340.

¹ H, D duggila°.

² H, D pi niyāmena.

³ S, C °dalaṇ.

⁴ H, D, B gati.

⁵ H parissayati; S, C parissassati; B parissati.

⁶ S, B, C, D °lānaṇ.

⁷ H, S, D, C passanti.

⁸ H, D tassa.

⁹ S daḷhab°.

¹⁰ H, S etena.

¹¹ H adds vadanti kusalā.

¹² H kappati.

cittaṃ saṅharati saṅkhipati, viyaṇ vā dukkhaṇ harati vahaṭī¹ ti attho.

Visaṇvādikā ti aniccādiṇ niccādito gaṇhantī visaṇvādikā hoti.

Dukkhanibbattakassa kammassa hetubhāvato *visamūlā*. Visaṇ vā dukkhaṇ;² dukkhādibhūtā vedanā mūlaṇ³ etissā ti *visamūlā*. Dukkhasamudayatāya⁴ visaṇ phalaṇ etissā ti *visa-phalā*. Yāya⁵ taṇhāya rūpādikassa dukkhass' eva paribhogō hoti, na amatassa,⁶ sā visaparibhogā ti vuttā. Sabbattha niruttivasena padasiddhi veditabbā.

Tassā visayaṇ⁷ dassetukāmo: *visālā vā pana sā rūpe taṇhā*⁸ ti ādim āha. Tattha *visālā vā panā* ti mahanti⁹ eva taṇhāya-natthena taṇhā. Rūpādayo pañcakāmaguṇikarāgavasena vuttā. *Kule gaṇe* ti ādini ekādasapadāni lobhuppādavasena vuttāni.

Kāmadhātuttiko kammavaṭṭavasena¹⁰ vibhatto. Kāma-bhavattiko vipākavaṭṭavasena vibhatto. Saññābhavattiko saññāvasena vibhatto. Ekavokārabhavattiko khandhavasena vibhatto. Atītattiko kālavasena, diṭṭhacatuṅko ārammaṇa-vasena, apāyattiko okāsavasena, khandhattiko nissatta-nijjī-vavasena¹¹ vibhatto ti nātabbaṇ.

Tatrāyaṇ saṅkhepena atthadīpanā vibhāvanā¹² ca: *Tattha katamā kāmadhātu? Heṭṭhato avicininirayaṇ pariyaṇtaṇ karitvā, uparito Paranimmitavasavattideve antokarivā, yaṇ etasmiṇ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā khandha-dhātu-āyatanā, rūpā*¹³ *vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṇ, ayaṇ vuccati kāmā-dhātu.**

*Tattha katamā rūpadhātu? Heṭṭhato Brahmaloṇaṇ pari-yaṇtaṇ karitvā uparito Akanitṭhadeve*¹³ *antokarivā yaṇ etasmiṇ*

* Dhs., § 1280; Pṭs. i, 83; Vbh. 421.

¹ H saṅharati; C vahaṭī sahaṭī.

² H omits.

⁴ B, C °yattā.

⁶ H adds ti.

⁸ H taṇhā rūpe.

¹⁰ H, D omiṭ vaṭṭa.

¹² H rūpaṇ.

³ H mūlā.

⁵ H, D, B omiṭ.

⁷ H visesaṇ.

⁹ B, C, D °ntā.

¹¹ S atthavi°.

¹³ H °the deve.

*antare etthāvacarā ettha pariyāpannā samāpannassa vā upapannassa¹ vā ditthadhammasukkhavihārissa vā cittacetāsikā dhammā, ayaṇ vuccati rūpadhātu.**

Tattha katamā arūpadhātu? Hetthato ākāśānañcāyatanūpage deve pariyantaṇ karitvā uparito nevasaññānāsaññāyatanūpage deve antokaritvā yaṇ etasmiṇ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā samāpannassa vā upapannassa¹ vā ditthadhammasukkhavihārissa vā cittacetāsikā dhammā ayaṇ vuccati arūpadhātu ti.*

Atthakathāyam pana kāmādhātu ti kāmabhavē² pañcak-khandhā labbhanti, rūpadhātu ti rūpabhavē² pañcak-khandhā labbhanti, arūpadhātu ti arūpabhavē² cattāro khandhā labbhanti ti vuttaṇ.

Atha vā: kāmārāgasāṅkhātena³ kāmēna yuttā dhātu kāmādhātu; kāmāsāṅkhātā vā dhātu kāmādhātu. Kāmaṇ pahāya rūpeṇa yuttā dhātu rūpadhātu; rūpasāṅkhātā vā dhātu rūpadhātu. Kāmañ ca rūpañ ca pahāya arūpeṇa yuttā dhātu arūpadhātu; arūpasāṅkhātā vā dhātu arūpadhātu.

Tā eva dhātuyo puna bhavapariyāyena vuttā: Bhavanti ti hi bhavā ti vuccanti; saññāya yutto bhavo,⁴ saññāvataṇ vā bhavo, saññā vā ettha bhavē atthi ti saññābhavo; so kāmabhavo ca, asaññābhavamutto rūpabhavo ca,⁵ nevasaññānāsaññābhavamutto arūpabhavo ca hoti. Na saññābhavo asaññābhavo; so rūpabhavēkadeso. Olārikattābhāvato neva saññā, sukhumattēna sabhāvato nāsaññā ti nevasaññānāsaññā; tāya yutto bhavo nevasaññānāsaññābhavo. Atha vā olārikāya saññāyābhāvā sukhumāya ca bhāvato⁶ n' eva saññā nāsaññā asmiṇ bhavē ti nevasaññānāsaññābhavo; so arūpabhavēkadeso.

Ekena rūpak-khandhēna vokiṇṇo bhavo, eko vā⁷ vokāro assa bhavassā ti ekavokārabhavo; so asaññābhavo va. Catūhi

* Dhs., § 1280; Pts. i, 83; Vbh. 421.

¹ H, D, S uppan°.

² C, D °bhavo; B °gate.

³ C, S kāmabhava°; B omits rāga.

⁴ S, B add saññābhavo.

⁵ H, S, D omit.

⁶ H °bhāve; B °bhāvā.

⁷ H omits.

arūpakkkhandhehi vokiṇṇo bhavo, cattāro vā vokārā assa bhavassā ti *catuvokārabhavo*; so arūpabhavo eva. Pañcahi khandhehi vokiṇṇo bhavo, pañca vā vokārā assa bhavassā ti *pañcavokārabhavo*; so kāmabhavo ca, rūpabhavekadeso ca hoti.

Atitattiko hetthā vuttanayo va. *Diṭṭhan* ti catusamuṭṭhānikaṇ rūpārammaṇaṇ. *Sutan* ti dvisamuṭṭhānikaṇ saddārammaṇaṇ. *Mutan* ti phusitvā¹ gahetabbāni catusamuṭṭhānikāni gandha-rasa-phoṭṭhabbārammaṇāni. *Viññātabbaṇ* nāma manasā jānitabbaṇ dhammārammaṇaṇ. Tesu diṭṭhasuta-muta-viññātabbesu dhammesu, *visatā vitthatā* ti mahantā patthatā.²

Apāyaloke ti vadḍhisāṅkhātassa ayssa abhāvena apāyo; tasmiṇ apāyaloke. *Khandhaloke* ti rāsattthena³ rūpādayo pañcakkhandhā eva loko. *Dhātuloke* ti suññatatṭhena cakkhudhātuādayo aṭṭhārasadhātuyo eva loko. *Āyatanaloke* ti āyatanādihi kāraṇehi dvādasa āyatanāni eva loko. Sabbe pi lujjanapalujjanatṭhena⁴ loko. Vuttappakāre⁵ loke visatā vitthatā ti *visattikā*.

Sato ti saratī ti sato; puggalena⁶ sati vuttā. Tattha saraṇalakkhaṇā *sati*; saranti tāya, sayāṇ vā saratī, saranamattam eva vā esā ti *sati*. Sā pan' esā apilāpanalakkhaṇā; asammosanarasā;⁷ ārakkhapaccupatṭhānā, visayābhimukkhabhāvapaccupatṭhānā vā; thirasaññā⁸-padaṭṭhānā, kāyādisati-patṭhānapadaṭṭhānā vā; ārammaṇe dalhapatitṭhitattā pana esikā viya, cakkhudvārādirakkhanato dovāriko viya ca daṭṭhabbā. Tassā pavattitṭhānaṇ dassento *Kāye kāyānu-passanāsati-patṭhānaṇ bhāvento sato*⁹ ti ādinā nayena catubbidhaṇ satipatṭhānam āha.

Tattha *kāye* ti rūpakāye; rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṇ kesādīnaṇ ca dhammānaṇ samūhatthena hatthikāya-rathakāyādayo viya kāyo ti adhippeto. Yathā ca samūhatthena, evaṇ kucchitānaṇ āyatthena;¹⁰ kucchitānaṇ¹⁰ hi para-

¹ H munitvā.

³ H sattatthena.

⁵ H °kāra.

⁷ H, D, B °mosarasā.

⁹ H omits.

² H, D add ti; B pasatā.

⁴ S, B omit palujjana.

⁶ H puggalo, na.

⁸ H, D omit thira.

¹⁰ B omits.

majeguccānaṃ kesādināṃ¹ āyo ti pi kāyo; āyo ti uppattideso. Tatrāyaṃ vacanatto: āyanti tato ti āyo; ke āyanti ? kucchitā kesādayo; iti kucchitānaṃ² āyo ti pi kāyo.

Kāyānupassanā ti kāyassa anupassanā. ‘Kāye’ ti ca vatvā pi puna ‘kāyānupassanā’ ti dutiyaṃ kāyagahaṇaṃ asammissato³ vavatthāna⁴-ghanavinibbhogādi⁵-dassanatto katan ti veditabban; tena na kāye vedanānupassanā vā cittadhammānupassanā vā, atha kho kāyānupassanā yevā ti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārass’ eva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā: na kāye aṅgapaccāṅgavinimmutta⁶-ekadhammānupassanā, na⁷ pi kesalomādivinimmutta-itthipurisānupassanā; yo pi c’ ettha kesalomādiko bhūtūpādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tathā⁸ pi na bhūtūpādāyavinimmutta⁶-ekadhammānupassanā; atha kho rathassambhārānupassakassa⁹ viya aṅgapaccāṅgasamūhānupassanā, nagarāvayavānupassakassa¹⁰ viya kesalomādisamūhānupassanā, kadalikkhandhapattavatti-vinibbhujanakassa viya, rittamutthivinivethakassa viya ca bhūtūpādāyasamūhānupassanā yevā ti samūhavasena’ eva kāyasaṅkhātassa vatthuno nānappakārato dassentena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na h’ ettha yathāvuttasamūhavinimmutto kāyo vā itthi vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati; yathāvutta-dhammasamūhamatte yeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti. Ten’ āhu porāṇā: ‘

Yaṃ passati na taṃ dīṭṭhaṃ ;

Yaṃ dīṭṭhaṃ taṃ na passati.

Apassaṃ bajjhate mūlho ;

*Bajjhamāno na muccatī ti.**

“Ghanavinibbhogādidassanatto” ti vutta-¹¹ādisaddena c’ ettha ayam pi attho veditabbo: ayaṃ hi etasmiṃ¹² kāye

* ?

¹ H, S, C, D, Smv. *always have so instead of this.*

² Sammv. *adds kesādināṃ.*

⁴ H, D °naṃ.

⁶ S °muttā.

⁹ H rathasarānupassanakassa.

¹¹ H, D °vuttaṃ.

³ H °tā.

⁵ B *omits ādi.*

⁸ Hi B tathā.

¹⁰ H, D °sanakassa.

¹² B ekakammaṃ; C ekasmiṃ.

kāyānupassanā yeva, na aññadhammānupassanā. Kiṇ vuttaṇ hoti? Yathā anudakabhūtāya¹ pi marīciya udakānupassanā hoti, na evaṇ anicca-dukkhānattāsubhabbhūte² yeva imasmiṇ kāye nicca-sukhatta-subhabbhāvānupassanā; atha kho kāyānupassanā, anicca-dukkhānattāsubhākāra³-samūhānupassanā yevā ti vuttaṇ hoti.

Atha vā: yvāyaṇ Mahāsatipaṭṭhāne *Idha bhikkhave bhikkhu araṇṇagato vā . . . pe . . . so sato va assasati** ti ādinā nayena assāsapassāsādi cunṇakajāta-atṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca Paṭisambhidāyaṇ Satipaṭṭhānakathāyaṇ *Idh' ekacco paṭhavikāyaṇ aniccato anupassati, āpokāyaṇ tejokāyaṇ vāyokāyaṇ kesakāyaṇ lomakāyaṇ chavikāyaṇ⁴ maṇsakāyaṇ ruhirakāyaṇ nahārukāyaṇ atṭhikāyaṇ atṭhimīṇjakāyaṇ†* ti kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṇ yeva kāye anupassanato *kāyānupassanā* ti evam pi attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye 'ahan' ti vā 'maman' ti vā evaṇ gahetabassa kassaci ananupassanato⁵ tassa tass' eva pana kesalomādikassa nānādhammasamūhassa anupassanato kāye kesādisamūhasaṅkhātā⁶-kāyānupassanā ti evam attho daṭṭhabbo. Api ca *Imasmiṇ kāye aniccato anupassati, no niccato‡* ti ādinā anukkamena Paṭisambhidāyaṇ āgatanayassa sabbass' eva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanato pi *kāye kāyānupassanā* ti evam pi attho daṭṭhabbo. Ayam pana catusatipaṭṭhānasādhāraṇo⁷ attho.

Satipaṭṭhānan ti tayo satipaṭṭhānā: satigocarō pi, tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunanayavītivattatā pi, sati⁸ pi.⁸ *Catunnaṇ bhikkhave satipaṭṭhānānaṇ samudayaṇ ca atthagamaṇ ca desissāmi; taṇ suṇātha, sādhukaṇ . . . pe . . . Ko ca bhikkhave kāyassa samudayo? Āhārasamudayā kāyasamudayoṣ* ti ādisu hi satigocarō satipaṭṭhānan ti

* D. ii, 291.

† Pts. ii, 232.

‡ Ibid.

§ S. v, 184.

¹ H °katāya.² H, D °subhe.³ B °bhādika; C °subhā kāya.⁴ B omits; S, Smv. add cammakāyaṇ.⁵ H, D apas°.⁶ C, Smv. °didhammasamū°.⁷ B °ṭhānakathā na c' etaṇ.⁸ H, S, D, B omi.

vuccati; tathā: *Kāyo upatthānaṇ, no sati; sati upatthānaṇ c' eva sati cā** ti ādisu pi.¹ Tass' attho: Patitthāti² asmin ti patthānaṇ. Kā³ patitthāti?⁴ Sati. Satiyā patthānaṇ sati-patthānaṇ. Padhānaṇ thānaṇ⁵ ti vā patthānaṇ; sati-yā patthānaṇ satipatthānaṇ; hatthitthāna-assatthānādini viya.

Tayo satipatthānā yad ariyo sevati; yad ariyo sevamāno satthā gaṇam anusāsītum arahatī† ti ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānuna-yavītivattatā satipatthānaṇ ti vuttaṇ; tass' attho: patthapetabbato patthānaṇ; pavat-tayitabbato ti attho. Kena patthapetabbo ti? Satiyā. Satiyā patthānaṇ satipatthānaṇ.

Cattāro satipatthānā bhāvitā bahulīkatā sattabojjhaṇge pari-pūrentī ti‡ ādisu ca pana⁶ sati yeva satipatthānaṇ ti vuccati; tass' attho: patthāti⁷ ti patthānaṇ; upatthāti, okkanditvā pakkhanditvā⁸ pavattati ti attho; sati yeva⁹ satipatthānaṇ. Atha vā: saraṇatthena sati, upatthānatthena¹⁰ patthānaṇ; iti sati ca sā patthānaṇ cā ti¹¹ satipatthānaṇ. ¹²Idam idha adhippetan. Taṇ satipatthānaṇ.

Bhāvento ti vaddhento. Ettha ca yaṇ¹³ tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānuna-yavītivattatā satipatthānaṇ ti vuttaṇ,¹⁴ taṇ iminā suttena gahetabbaṇ: vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā: *Tayo satipatthānā yad ariyo sevati, yad ariyo sevamāno satthā gaṇam anusāsītum arahatī ti iti kho pan' etaṇ vuttaṇ; kiṇ c' etaṇ paṭicca vuttaṇ? Idha bhikkhave satthā sāvakaṇaṇ dhammaṇ deseti, anukampako hitesī, anukampaṇ upādāya: "idaṇ vo hitāya, idaṇ vo sukhāya" ti. Tassa sāvakaṇaṇ na sussūsanti, na sotam odahanti, nāññā cittaṇ upatthapenti, vokkamma ca satthusāsanā vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na c' eva anattamano hoti, na ca anattamanataṇ*

* Pts. i, 183; ii, 232, 233.

† M. iii, 221.

‡ S. v, 73.

¹ B viya.

³ H kāyo.

⁵ H omits.

⁷ H, S, D, Smv. patit°.

⁹ Smv. adds patthānatthena.

¹¹ H adds pi.

¹³ H, B, D omit.

² H, D patthāti.

⁴ H anupatthiti.

⁶ H, D puna.

⁸ H, D, C pakkan°.

¹⁰ H, S, D pat°.

¹² H adds Iti.

¹⁴ H, D vuttā.

paṭisaṇvedeti, anavassuto ca viharati sato ca¹ sampajāno. Idaṃ bhikkhave paṭhamañ satipaṭṭhānañ yad ariyo . . . pe . . . arahati.

Puna ca' parañ bhikkhave, satthā . . . pe . . . idaṃ vo sukhāyā ti. Tassa ekacce sāvaka na sussūsanti . . . pe . . . vattanti;² ekacce sāvaka sussūsanti . . . pe . . . na ca vokkamma satthusāsana vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na c' eva attamano hoti, na ca attamanatañ paṭisaṇvedeti; na ca anattamano hoti, na ca anattamanatañ paṭisaṇvedeti; attamanatañ ca anattamanatañ ca tad ubhayañ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato ca sampajāno. Idaṃ bhikkhave dutiyañ . . . pe . . . Puna ca' parañ . . . pe . . . sukhāyā ti. Tassa sāvaka sussūsanti . . . pe . . . vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato attamano c' eva hoti, attamanatañ ca paṭisaṇvedeti; anavassuto ca viharati sato ca sampajāno. Idaṃ bhikkhave tatiyañ ti evañ paṭighānunañyehi anavassutatā,³ niccañ⁴ upaṭṭhitasatitāya tadubhayavītivattatā⁵ satipaṭṭhānañ ti vuttā. Buddhānañ eva kira niccupaṭṭhitasatitā hoti, na Paccekabuddhādīnañ ti.*

Vedanāsu vedanānupassanāsatipaṭṭhānādīsu ca vedanādīnañ puna vacane payojanañ⁶ kāyānupassanāyañ vuttanañyehi eva yathāyogañ⁷ yojetvā veditabbañ. Ayam pi sādharmañattho: sukhādīsu anekappabhedāsu vedanāsu visuñ visuñ aniccādito ekekavedanānupassanā; sarāgādike soḷasappabhedhe citte visuñ visuñ aniccādito ekekacittānupassanā; kāya-vedanā-cittāni ṭhapetvā sesa⁸-tebhūmikadhammesu visuñ visuñ aniccādito ekekadhammānupassanā, Satipaṭṭhāna-suttante vuttanañyena nīvaraṇādīdhammānupassanā ti.

Ettha ca kāye ti ekavacanañ sarīrassa ekattā, citte ti ekavacanañ cittassa sabhāvabhedābhāvato jātiggaḥaṇena katan ti veditabbañ.

* M. iii, 221.

¹ B, C, D omit.

² H °sutā.

³ S, C °yañ vīti°.

⁷ S adds anupassanañ.

² H, D pavat°.

⁴ B paṭicca.

⁶ H sañyo°.

⁸ S, C sesesu.

Yathā ca vedanādayo anupassitabbā, tathā anupassanā vedanāsu vedanānupassanā, citte cittānupassanā, dhammesu dhammānupassanā ti veditabbā.

Kathaṇ tāva¹ vedanā anupassitabbā? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā vedanā sallato, adukkhamasukhā aniccato anupassitabbā: yathāha:

*Yo sukhāṇ dukkhato 'ddakkhi,² dukkham addakkhi sallato
Adukkham asukhāṇ santaṇ addakkhi naṇ aniccato,
Sa ve sammaddaso bhikkhu parijānūti vedanā³ ti.**

Sabbā eva c' etā⁴ dukkhato pi anupassitabbā. Vuttaṇ h' etaṇ: *Yaṇ kiñci vedayitaṇ sabbaṇ taṇ dukkhasmiṇ vadāmī† ti.*

Sukhadukkhato⁵ pi anupassitabbā; yathāha: *Sukhā vedanā t̥hitisukhā, vipariṇāmadukkhā; dukkhā vedanā t̥hitidukkhā vipariṇāmasukhā; adukkhamasukhā vedanā nāṇasukhā, aññānadukkhā‡ ti.*

Api ca aniccādisattānupassanāvasenā pi anupassitabbā. Citta-dhammesu hi⁶ cittaṇ tāva ārammaṇādhipati-sahajāta-bhūmi-kamma-kiriyādi-nānattabhedānaṇ aniccādi-satta-anupassanānaṇ sarāgādisoḷasabhedānaṇ⁷ ca vasena anupassitabbaṇ; dhammā salakkhaṇa-sāmaññalakkhaṇānaṇ, suññata-dhammassa, aniccādisatta-anupassanānaṇ, santāsantādīnaṇ ca vasena anupassitabbā.

Ime cattāro satipaṭṭhānā pubbabhāge nānācittesu labbhanti: Aññen' eva hi cittena kāyaṇ parigaṇhāti, aññena vedanaṇ, aññena cittaṇ, aññena dhamme parigaṇhāti; lokuttaramag-gakkhaṇe pana ekacitte yeva labbhanti ti. Ādito hi kāyaṇ parigaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati kāyānupassanā nāma; tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma. Vipassanaṇ ussukkāpetvā ariyamaggaṇ⁸ pat-

* S. iv, 207.

† S. ii, 53.

‡ M. i, 303.

¹ S ca.

² C, Smv. upasanto carissati.

³ S, C sukhā°.

⁴ Smv. omīts soḷala; B soḷasagocara.

⁵ B adda.

⁶ H, S, D ca tā.

⁷ H pi.

⁸ H, B, D °ga.

tassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati kāyānupassanā nāma; tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma. Vedanaṇ¹ pariggaṇhitvā, cittaṇ pariggaṇhitvā, dhamme pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati dhammānupassanā nāma; tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma. Vipassanaṇ ussukkāpetvā ariyamaggaṇ² pat-tassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati dhammānupassanā nāma; tāya satiyā samannāgato puggalo³ dhammānupassī nāma. Evaṇ tāva desanā puggale tiṭṭhati.

Kāye pana 'subhan' ti vipallāsappahāṇā kāyapariggāhikā sati maggena samijjhatī ti kāyānupassanā nāma. Vedanāya 'sukhan' ti vipallāsappahāṇā vedanāpariggāhikā sati maggena samijjhatī ti vedanānupassanā nāma. Citte 'niccān' ti vipallāsappahāṇā cittapariggāhikā sati maggena samijjhatī ti cittānupassanā nāma. Dhammesu 'attā' ti vipallāsappahāṇā dhammapariggāhikā sati maggena samijjhatī ti dhammānupassanā nāma. Iti ekā va maggasampayuttā sati catukiccasādhakatthena cattāri nāmāni labhati. Tena vuttaṇ: "lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacitte yeva labbhantī" ti.

Puna upakāravasena ca aparihīnavasena ca guṇavasena⁴ ca apare tayo catukkā vuttā. Tattha *asatiparivaḍḍanāyā* ti na sati asati; sati ettha natthī ti vā asati; muṭṭhasatiyā etaṇ adhvacaṇaṇ. *Parivaḍḍanāyā* ti samantato vaḍḍanena. Bhattanikkhittakākasadisa-muṭṭhassatipuggalaparivaḍḍanena upaṭṭhitasatipuggalasevanena ṭhāna-nisaḍḍādisu satisamuṭṭhāpanatthaṇ ninna-poṇa-pabbhāracittatāya ca sati uppajjati.

Satikaraṇīyānaṇ dhammānaṇ ti satiyā kātabbānaṇ dhammānaṇ. *Katattā* ti katabbhāvena; catunnaṇ maggānaṇ katattā bhāvitattā ti attho.

Satipaṭipakkhānaṇ dhammānaṇ hatattā ti kāmaccchandādīnaṇ nāsitabhāvena.

Satinimittānaṇ⁵ dhammānaṇ [10] *appamuṭṭhattā⁶* ti satiyā kāraṇānaṇ⁷ kāyādiārammaṇānaṇ anatṭhabbhāvena.

¹ S, C vedanā.

² H, D omī.

³ H sanimī°.

⁴ H karaṇīyānaṇ.

⁵ H, B, D °ga.

⁶ H, D pagu°.

⁷ H apa°; B asam°.

Satiyā samannāgatattā ti satiyā dhammānaṃ āgatattā, aparihīnattā. *Vasittā*¹ ti vasibhāvappattena. *Pāguṇṇatāyā* ti paguṇabhāvena. *Apaccorohanatāyā*² ti aparivattanabhāvena,³ apaccosakkanabhāvena.

*Satattā*⁴ ti sabhāvena vijjāmānattā. *Santattā* ti nibbutabhāvena. *Samitattā* ti kilesānaṃ vupasamitabhāvattā. *Santadhammasamannāgatattā* ti sappurisadhammehi aparihīnattā. Buddhānussatiādayo hetthā vuttanayā eva.

Saraṇakavasena *sati*; idaṃ satiyā sabhāvapaḍaṇaṃ. Punapunaṃ saraṇato⁵ anussaraṇavasena *anussati*. Abhimukhaṃ gantvā viya saraṇato paṭisaraṇavasena *paṭissati*; upasaggavasena vā vaḍḍhitamattam etaṃ. Saraṇākāro *saraṇatā*; yasmā pana saraṇatā ti tiṇṇaṃ saraṇānam⁶ pi nāmaṃ, tasmā taṃ paṭisedhetuṃ puna satigahaṇaṃ kataṃ: satisaṅkhātā saraṇatā ti, ayaṃ h' ettha attho. Sutapariyattassa dhāraṇabhāvato⁷ *dhāraṇatā*. Anupavisanasāṅkhātena ogāhanatthena apilāpanabhāvo *apilāpanatā*; yathā hi lābukaṭāhādīni uplavanti,⁸ na anupavisanti, na tathā ārammaṇe sati; ārammaṇaṃ⁹ h' esā anupavisati; tasmā apilāpanatā ti vuttā. Cīrakata-cīrabhāsītānaṃ na pamussanabhāvato¹⁰ *appamussanatā*. Upaṭṭhānalakkhaṇe indaṭṭhaṃ karoti¹¹ ti indriyaṃ; satisaṅkhātaṃ indriyaṃ *satindriyaṃ*. Pamādena¹² na kampaṭi ti *satibalaṃ*. Yāthāvasati,¹³ nīyānasati, kusalasati ti *sammāsati*. Bujjhanakassa aṅgo ti bojjhaṅgo; pasattho sundaro ca bojjhaṅgo sambojjhaṅgo; sati yeva sambojjhaṅgo *satisambojjhaṅgo*.

Ekāyanamaggo ti ekamaggo; ayaṃ maggo na dvedhāpathabhūto ti evam attho daṭṭhabbo.¹⁴ Atha vā ekena ayitabbo ti *ekāyano*; ekenā ti gaṇasaṅganikaṃ pahāya vivekaṭṭhena pavivittena; ayitabbo ti¹⁵ paṭipajjitabbo.

Ayanti vā etenā ti ayano; saṃsārato nibbānaṃ gacchatī ti

¹ T vasitattā.

² S, B, S anivat°.

³ B adds anusaranato.

⁴ C °bhāvo.

⁵ B °maṇe.

⁶ S, C kāretī.

⁷ H yathā°.

⁸ S, B, C omit.

⁹ H °rohatāyā.

¹⁰ H, D sattattā.

¹¹ B padānam.

¹² H, B, D opila°.

¹³ H pammus°; B sammus°.

¹⁴ D, S, C pamāde.

¹⁵ H adds ti.

attho; ekassa ayano *ekāyano*; ekassā ti seṭṭhassa; sabbasat-tānaṃ seṭṭho va Bhagavā; tasmā Bhagavato ti vuttaṃ hoti. Kiñcā pi hi tena aññe pi ayanti, evaṃ sante pi Bhagavato. va so ayano, tena uppāditattā; yathāha: *So hi brāhmaṇa, Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā** ti ādi.

Ayatī ti vā¹ ayano; gacchati pavattatī ti attho; ekasmiṃ ayano *ekāyano*. Imasmiṃ yeva dhammavinaye pavattatī, na aññatrā ti vuttaṃ hoti; yathāha: *Imasmiṃ kho Subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhatī* ti.† De-sanābhedo yeva h' eso; attho paṇ' eko.

Api ca ekaṃ ayatī ti *ekāyano*, pubbabhāge nānāmukhabhā-vanāyena pavatto pi aparabhāge ekaṃ nibbāṇam eva gacchatī ti vuttaṃ hoti; yathāha Brahmā Sahampati:

Ekāyanaṃ jātikhayantadassī

Maggaṃ pajānāti hitānukampī.

Etena maggena tariṃsu pubbe,

Tarissare c' eva² taranti oghan† ti.

Maggo ti ken' atthena maggo? Nibbāṇaṃ gamanatthena, nibbāṇatthikehi magganīyatthena ca.¹

Upeto ti āsannaṃ gato. *Samupeto* ti tato āsannataraṃ gato. Ubhayenā pi satiyā aparihīno ti attho. *Upagato* ti upagantvā ṭhito. *Samupagato* ti saṃyutto hutvā ṭhito. *Upāgato samupāgato* ti pi pāli; ubhayenā pi satisamīpaṃ³ āgato ti attho. *Upapanno*⁴ ti aviyogo. *Sampanno*⁵ ti paripuṇṇo. *Samannāgato* ti avikalo⁶ vijjamāno. *Upeto, samupeto* ti dvīhi padehi pavattaṃ kathitaṃ; *upāgato samupāgato* ti dvīhi paṭi-vedho; *upapanno*,⁴ *sampanno*,⁵ *samannāgato* ti tīhi padehi paṭilābho kathito ti evam eke vaṇṇayanti.

Loke v' esā⁷ visattikā ti yā esā anekappakārena vuttā visattikā, sā¹ khandhaloke eva, na aññatra khandhehi pavat-

* Pts. ii, 194; Nid. 356 (*without brāhmaṇa*).

† D. Mahāparinibbāṇa (ii, 151).

‡ S. v, 168, 186.

¹ H, D omit.

² H satisamītiṃ samīpaṃ.

³ H samuppanno.

⁴ C, D vā sā.

⁵ H, B, D tarissanti yevā pi.

⁶ H uppanno.

⁷ H avekallo.

tatī ti attho. *Loke*¹ *visattikan* ti khandhaloke eva² pavattaṇ etāṇ visattikāsaṅkhātāṇ taṇhaṇ *tarati* kāme parivajjento, *uttarati* kilese pajahanto, *patarati* nesaṇ patitṭhāhetuṇ chin-danto, *samatikkamati* saṅsāraṇ atikkamanto, *vītivattati* paṭi-sandhiṇ abhabbuppattikaṇ karonto.

Atha vā: *tarati* *uttarati* kāyānupassanena; *patarati* vedanā-nupassanena; *samatikkamati* cittānupassanena, sabbehi *vīti-vattati* dhammānupassanena. Atha vā: *tarati* sīlena, *uttarati* samādhinā, *patarati* vipassanāya, *samatikkamati* maggena, *vītivattati* phalenā ti evam ādinā yojetabbaṇ.

Catutthagāthāya ayaṇ saṅkhepattho: yo etāṇ³ sālikkhet-tādi-khettaṇ vā, gharavatthādi-vatthūṇ vā, kahāpaṇasaṅkhā-taṇ *hiraṇṇaṇ* vā, go-assādibhedāṇ *gavāssaṇ* vā, antojātādi-dāse vā, bhatakādi-kammakare vā, itthisaṇṇitā *thiyo*⁴ vā, ṇātibandhavādi-bandhū vā, añṇe vā manāpiyarūpādi-ke⁵ *puṭhū*⁶ *kāme*⁷ *anugijjhati*.

[11.] *Sālikkhettaṇ* ti yattha sāliyo virūhanti. *Vīhikkhet-tādisu* pi es' eva nayo. *Vihī* ti avasesavihaya. *Modayati* ti *muggo*.

Gharavatthū ti gharapatiṭṭhāpanatthaṇ katākatabbhūmi-bhāgo. *Koṭṭhakavatthādisu* pi es' eva nayo. *Koṭṭhako* ti dvārakoṭṭhakādi. *Pure* ti gharassa purato. *Pacchā* ti gha-rassa pacchā. *Ettha* āramenti cittaṇ tosenti ti *ārāmo*; pup-phena pi phalena pi chāyāya pi dassanena⁸ pi⁹ ramenti ti attho.

Pasukādayo ti eḷakādayo.

*Antojātako*⁹ ti antogharadāsiyā kucchismiṇ jāto. *Dha-nakkītako*¹⁰ ti dhanena kiṇitvā parivattetvā gahito. *Sāmaṇ* vā ti sayāṇ vā; *dāsaviyaṇ* ti dāsassa bhāvo dāsavyaṇ, taṇ dāsaviyaṇ; *upeli* ti upagacchati. *Akāmato* vā ti attano aruciya vā karamarāṇito.

¹ H adds v' etāṇ; C, D add vā taṇ.

² H, D evaṇ.

³ All MSS. itthiyo.

⁴ H, D °pādi; B °dikesu.

⁵ B kamesu.

⁶ H, B, S °jāto.

⁷ S, C ekaṇ.

⁸ B omits.

⁹ B nayane.

¹⁰ H, B, S °kīto.

'Te cattāro puna pi¹ dassetuṇ *Āmāya dāsā pi bhavanti h'* eketi āha. *Āmāya dāsā* ti antojātadāsā:² *Yattha*³ dāso āmajāto, *thito thullāni*⁴ *gajjati*^{*} ti etthā pi ete va⁵ vuttā.⁶ *Dhanena kītā* ti dhanadāsā. *Sāmañ ca eke* ti sayañ dāsā. *Bhayā panunnā* ti akāmadāsā. *Bhayā panunnā* ti bhayena panunnā⁷ khipitā.

Bhatakā bhatiyā jīvanakā. Kasikammādikammaṇ karonti ti *kammakarā*. *Upajīvino* ti sammantanādinā upagantvā nissayaṇ katvā jīvanti ti upajīvino.

Ithi ti thīyati⁸ etissaṇ⁹ gabbho ti itthi. *Pariggaho* ti sassāmitā.¹⁰ *Mātāpitibandhavā*¹¹ *ñātibandhū*.¹² *Sagotto gottabandhu*.¹² *Ekācariyakule vā ekajātīmantan vā uggahitamatto*¹³ *mantabandhu*.¹² *Dhanusippādiṇ saddhiṇ uggahitako sippabandhu*. *Mittabandhavā pi bandhū* ti katthaci potthake pāṭho dissati.

[12.] *Gijjhatī* ti kilesakāmena pattheti. *Anugijjhatī* ti anu anu gijjhati, punappunaṇ pattheti. *Paḷigijjhatī* ti samantato pattheti. *Paḷibajjhatī* ti visesena¹⁴ pattheti. Olārikattena¹⁵ nimittagāhavasena *gijjhati*, *anugijjhati*; anubyañjanagāhavasena *paḷigijjhati*, *paḷibajjhatī* ti evam eke vaṇṇayanti.

Pañcamagāthāya ayaṇ saṅkhepattho: *Taṇ* puggalaṇ abalā-khyā¹⁶ kilesā *balīyanti* saḥanti, maddanti; *saddhābalādivira-*hena vā *abalāṇ* taṇ puggalaṇ ¹⁷[*abalā kilesā balīyanti*];¹⁷ *abalattā*¹⁸ *balīyanti* ti attho. *Atha naṇ*¹⁹ *kāmagiddhaṇ*²⁰ *kāme*

* Jāt. i, 224.

¹ S, C pi puna.	³ H °dāso.
² H parattha.	⁴ H phul°.
⁵ H, D omit.	⁶ H, D pavuttā.
⁷ C adds bhayena.	⁸ S thī°.
⁹ H, D etissā.	
¹⁰ All MSS. °mikā.	¹¹ H adds pi.
¹² T °dhavā.	¹² B omits.
¹⁴ H sese na.	¹⁵ H, D ulā°.
¹⁶ H, S, B abalattā; S, A abalasaṅkhātā.	
¹⁷⁻¹⁷ H, S, B omit.	¹⁸ D abalakilesā.
¹⁹ S, D taṇ.	²⁰ H °gijjhaṇ.

rakkhantaṇ¹ pariyesantaṇ² ca sīhādayo ca pākata-parissayā, kāyaduccaritādayo ca apākatasannissayā maddanti; tato apākata-parissayehi abhibhūtaṇ taṇ puggalaṇ jātiādi-dukkhaṇ bhinnanāvaṇ udakaṇ viya anveti.

Abalā ti natthi etesaṇ balan ti abalā, balavirahitā. Dubbalā ti mandapayogā, balena kattabbakiccavirahitā. Appabalā ti appaṇ parittaṇ etesaṇ balan ti appabalā, yuñjituṇ asamatthā. Appathāmā³ ti appo paritto thāmo etesaṇ vāyāmo ussāho ti appathāmā, thāmahinā. ⁴[Hīnā nihīnā parihīnā]⁴ payogahīnena. Omakā thāmahīnena. Lāmakā paccayahīnena. Jatukkā⁵ ajjhāsaya-hīnena. Parittā sattihīnena.⁶

Sahanī ti⁷ maddanti, ghaṭṭanaṇ uppādentī. Parisahantī ti sabbato maddanti. Abhībhavanti ti aparāparaṇ uppattivasena. Ajjhottharanti ti punappunaṇ uppattivasena. Pariyādiyanti ti susosetvā ṭhānena. Maddanti ti kusaluppattini-vāraṇena.

Saddhābalan ti saddahanti etāya, sayāṇ vā saddahati, saddahanamattam eva vā esā ti saddhā. Sā saddahanalakkhaṇā, okappanalakkhaṇā vā; sampasādanarasā udakappasādakamaṇi viya, pakkhandanarasā vā oghuttaraṇe nāvā viya; akālusiyapaccupatṭhānā adhimuttipaccupatṭhānā vā; sad-dheyyavattupadatṭhānā,⁸ sotāpattiyaṅgapadatṭhānā vā, hattha-vitta-bijāni⁹ viya daṭṭhabbā.* Assaddhiyena¹⁰ na kampatī ti saddhābalan.

Viriya-balan ti: vīrassa bhāvo viriyaṇ; vīraṇaṇ vā kammaṇ, vidhiṇā vā nayena upāyena īrayitabbaṇ pavattetabbaṇ ti viriyaṇ. Tad' etaṇ upatthambhanalakkhaṇaṇ ca pagga-halakkhaṇaṇ ca; saha-jātānaṇ upatthambhanarasāṇ; asaṇṣīdanapaccupatṭhānaṇ; Saṇviggo yoniso padahatī† ti vacanato saṇvegapadatṭhānaṇ; viriyārambhavatthupadatṭhānaṇ vā. Sammā āradhaṇ sabbasampattīnaṇ mūlan ti daṭṭhabbaṇ. Kosajjena¹¹ na kampatī ti viriya-balan.

* Refers to vitta in S. i, 42; bīja S. i, 172.

† A. ii, 115.

¹ H, B kāmarattaṇ.

² C kāmaparī°.

³ T °makā. ⁴⁻⁴ H, D omit.

⁵ H, D chatta-kā.

⁶ S, C sati°.

⁷ H omits.

⁸ H, S, D omit vatthu.

⁹ H. sambhāvita-bijāni.

¹⁰ S, D °dhiye.

¹¹ S, B, C, D kosajje.

Satiyā lakkhaṇādīni vuttān' eva. Muṭṭhasaccena¹ na kampatī ti *satibalaṇ*.

Sahajātāni sammā ādhīyati patitṭhapeti ti *samādhi*; so pāmokkhalakkhaṇo avikkhepalakkhaṇo vā, avisāralakkhaṇo vā; saha-jātānaṇ ārammaṇe sampiṇḍanaraso nahāniyacūṇṇānaṇ udakaṇ viya; upasamapaccupaṭṭhāno, ñānapaccupaṭṭhāno vā: *samāhito yathābhūtaṇ pajānāti passaṭi** ti hi² vuttaṇ; visesato sukhapadaṭṭhāno. Nivāte dīpaccīnaṇ ṭhiti viya cetaso ṭhiti ti daṭṭhabbo. Uddhaccena na kampatī ti *samā-dhibalaṇ*.

Pajānāti ti *paññā*. Kiṇ pajānāti? “Idaṇ dukkhaṇ” ti ādinā nayena ariyasaccāni. Sā yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā kusali-sāsakkhittasupaṭivedho viya; visayobhāsanarasā padīpo viya; asam-mohapaccupaṭṭhānā araṇṇapathasudesako³ viya. Avijjāya na kampatī ti *paññābalaṇ*.

Hiribalaṇ ottappabalaṇ ti ahirikena na kampatī ti *hiribalaṇ*; anottappena na kampatīti *ottappabalaṇ*. Ayaṇ ubhayapada-vasena atthavaṇṇanā hoti: Kāyaduccaritādīhi hiriyatī ti hiri; lajjā' etaṇ adhivacanaṇ; tehi eva ottappatī ti ottappaṇ; pāpato⁴ ubbegass' etaṇ adhivacanaṇ. Tesāṇ nānākaraṇādīpanatthaṇ: “Samuṭṭhānaṇ adhipati, lajjādilakkhaṇena⁵ cā”† ti imaṇ mātikaṇ ṭhapetvā ayaṇ vitthārakathā vuttā: Ajjhat-tasamuṭṭhānā hiri nāma; bahiddhāsamuṭṭhānaṇ ottappaṇ nāma. Attādhipati hiri nāma; lokādhipati ottappaṇ nāma. Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hiri nāma; bhayasabhāvasaṇṭhitaṇ ottappaṇ nāma. Sappatissavalakkhaṇā⁶ hiri nāma; vajjabhī-rukabhaya-dassāvīlakkhaṇaṇ ottappaṇ nāma.

Tattha ajjhattasamuṭṭhānaṇ hiriṇ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti: jātiṇ paccavekkhitvā, vayaṇ paccavekkhitvā, sūra-bhāvaṇ paccavekkhitvā, bāhusaccaṇ paccavekkhitvā. Ka-thaṇ? “Pāpakaraṇaṇ nām' etaṇ na jātisampannānaṇ kammaṇ, hīnājaccānaṇ kevaṭṭādīnaṇ idaṇ kammaṇ; tādisassa

* A iii, 343; v, 3, etc.

† Cf. Asl. 124.

¹ S, B, C, D °sacce.

² S, C, D araṇṇagata°.

³ H °ṇāni.

⁴ H omits.

⁵ H. pāpaka.

⁶ H omits va.

jātisampannassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan” ti evaṃ tāva jātiṃ paccavekkhitvā paṇātipātādipāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti.

Tathā: “pāpakaraṇaṃ nāma’ etaṃ daharehi kattaḃbakammaṃ;¹ tādisassa vaye t̥hitassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan” ti evaṃ vayaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādipāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti.

Tathā: “pāpakammaṃ nāma’ etaṃ dubbala-jātikānaṃ kammaṃ; tādisassa sūrabhāvasampannassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan” ti evaṃ sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādipāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti.

Tathā: “pāpakammaṃ nāma’ etaṃ andhabālānaṃ kammaṃ, na paṇḍitānaṃ; tādisassa paṇḍitassa bahussutassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan” ti evaṃ bāhusaccaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādipāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti.

Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi² samuṭṭhāpeti. Samuṭṭhāpetvā ca pana³ attano citte hiriṃ pavesetvā pāpakammaṃ na karoti. Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānā hiri nāma hoti.

Kathaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma? “Sace tvaṃ pāpakammaṃ karissasi, catusu parisāsu garahappatto bhavissasi:

Garahissanti taṃ viññū asuciṃ⁴ nāgariko yathā

Vajjito⁵ sīlavantehi kathaṃ bhikkhu karissasī⁶” * ti

evaṃ⁷ paccavekkhanto bahiddhāsamuṭṭhānena ottappena pāpakammaṃ na karoti. Evaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma hoti.

Kathaṃ attādhipati hiri nāma? Idh’ ekacco kulaputto attānaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā “tādisassa saddhāpab-bajitassa bahussutassa dhutaṅgadharassa na yuttaṃ pāpa-

* Asl. 125.

¹ H °baṃ kam°.

³ H puna.

⁵ H vivaj°.

⁷ H, D, B omit.

² H, D omit.

⁴ H asuci.

⁶ H karissati.

kammaṇ kātun” ti pāpaṇ na karoti. Evaṇ attādhipati hiri nāma hoti; ten’ āha Bhagavā: *So attānaṇ yeva adhipatiṇ katvā akusalaṇ pajahati, kusalaṇ bhāveti, sāvajjaṇ pajahati, anavajjaṇ bhāveti, suddham attānaṇ pariharatī** ti.

Kathaṇ lokādhipati ottappaṇ nāma? Idh’ ekacco kula-putto lokaṇ adhipatiṇ jeṭṭhakaṇ katvā pāpaṇ kammaṇ na karoti; yathāha: *Mahā kho paṇāyaṇ lokasannivāso, mahantasmīṇ kho pana lokasannivāse santi samaṇabrāhmaṇā iddhi-manto dibbacakkhukā paracittaviduno; te dūrato pi passanti, āsanne¹ pi na dissanti, cetasā pi cittaṇ pajānanti. Te pi maṇ evaṇ jānissanti: “Passatha bho imaṇ kulaputtaṇ saddhāya² agārasmā anagāriyaṇ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī” ti. Santi devatā iddhi-mantiṇiyo³ dibbacakkhukā paracittaviduniyo; tā dūrato pi passanti, āsanne¹ pi na dissanti, cetasā pi cittaṇ pajānanti. Tā pi maṇ jānissanti: “Passatha bho imaṇ kulaputtaṇ saddhāya² agārasmā anagāriyaṇ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī” ti. So lokaṇ yeva adhipatiṇ katvā akusalaṇ pajahati, kusalaṇ bhāveti, sāvajjaṇ pajahati, anavajjaṇ bhāveti suddham attānaṇ pariharatī** ti. Evaṇ lokādhipati ottappaṇ nāma hoti ti.

“Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hiri, bhayasabhāvasaṇṭhitaṇ ottappaṇ” ti ettha pana lajjā ti lajjanākāro, tena sabhāvena saṇṭhitā hiri. Bhayan ti apāyabhayaṇ, tena sabhāvena saṇṭhitaṇ ottappaṇ. Tad ubhayam pi pāpaparivajjane pākataṇ hoti; ekacco hi yathā nāma eko⁴ kulaputto uccārapassāvādīni karonto lajjitabbayuttakaṇ ekaṇ disvā lajjanākārapatto bhaveyya, vihiḷito,⁵ evam eva ajjhattaṇ lajjidhammaṇ okkamitvā pāpakammaṇ na karoti; ekacco apāyabhayaabhīto hutvā pāpakammaṇ na karoti. Tatr’ idaṇ opammaṇ: Yathā hi dvīsu ayogulesu eko sītalo bhaveyya gūthamakkhito, eko unho āditto; tattha paṇḍito sītalaṇ gūthamakkhitattā jigucchanto na gaṇhāti, itaraṇ dāhabhayena. Tattha sīta-

* A. i, 148.

¹ H āsannā.

² H, D, B saddhā.

³ S, B °mantiyo.

⁴ H ekako.

⁵ H vidalito; S, C vinilīto; S adds lajjito.

lassa gūthamakkhanañjigucchāya agaṇhanaṇ viya ajjhattaṇ lajjidhammaṇ okkamitvā pāpassa akaraṇaṇ; uṇhassa dāha-bhayena agaṇhanaṇ viya apāyabhayena pāpassa akaraṇaṇ veditabbaṇ.

“Sappatissavalakkhaṇā¹ hiri, vajjabhīrukabhayadassāvī-lakkhaṇaṇ ottappaṇ” ti idam pi dvayaṇ pāpaparivajjane eva pākaṭaṇ hoti: ekacco hi jātimahattapaccavekkhanā, satthumahattapaccavekkhanā, dāyajjamahattapaccavekkhanā, sabrahmacārīmahattapaccavekkhanā ti catūhi kāraṇehi sappatissavalakkhaṇaṇ¹ hiriṇ samuṭṭhāpetvā pāpaṇ na karoti; ekacco attānuvādabhayaṇ parānuvādabhayaṇ daṇḍabhayaṇ duggatibhayaṇ ti catūh’ ākārehi vajjabhīruka-bhayadassāvilakkhaṇaṇ ottappaṇ samuṭṭhāpetvā pāpaṇ na karoti. Tattha jātimahattapaccavekkhanādīni c’ eva attānuvādabhayādīni ca vitthāretvā kathetabbāni.

Evaṇ vuttaṇ sattavidhaṇ balaṇ yassa puggalassa natthi, te kilesā naṇ puggalaṇ saṇanti . . . pe . . . pariyādiyanti mad-danti ti.

Dve parissayā ti pākaṭāpākaṭavasena dve eva upaddavā, na ekaṇ; na tīṇi. Te vibhāgato dassetuṇ *Katame pākataparissayā* ti ādim āha:

Tattha *kokā* ti kekā; ayam eva vā pāṭho. [13.] *Corā* ti coriyakammehi yuttā. *Māṇavā* ti sāhasikakammehi yuttā. *Katakammā* ti sandhicchedādi-katacorakammā.² *Akatakammā* ti taṇ kammaṇ kātuṇ nikkhantā. Ettha *assū* ti bhaveyyun ti attho.

Cakkhurogo ti cakkhusmiṇ uppannarogo; rujatī ti rogo. Cakkhurogo ti ādayo vatthuvāsena veditabbā; nibbattitapasādānaṇ³ hi⁴ rogo nāma natthi. *Kaṇṇarogo* ti bahikaṇṇe⁵ rogo.

Mukharogo ti mukhe uppannarogo. *Dantarogo* ti danta-sūlaṇ.

Kāso ti khayarogo. *Sāso* ti svāso, uggārarogo.

Pināso ti bahināsikāya rogo.

Daho ti sarīre uppajjanako uṇho.

¹ H omits va.

² H, D, B °corikakammā.

³ C nibbattita°.

⁴ H hīno.

⁵ H °kaṇṇa.

Mucchā ti sativissajjanako.¹

Pakkhandikā ti lohitaṭṭhāṇikā, atisāro. *Sūlā* ti āma-sūlā, kucchirogo. *Visūcikā* ti mahanto virecanako.

Kilāso ti sabalo.²

Soso ti sukkhanako sosabyādhi.

Apamāro ti amanussagāho veriyakkhābādho.

Daddū ti daddupīḷakā. *Kaṇḍū* ti khuddakapīḷakā. *Kacchū* ti mahākacchu. *Rakhasā* ti nakhehi vilikhitaṭṭhāne³ rogo. *Nakhasā*⁴ ti pi pāli. *Vitacchikā* ti hatthapādātalesu hīraṇ hīraṇ katvā phāleto uppajjanakaro.

Lohitaṭṭhan ti soṇitaṭṭhan; rattapittan ti vuttaṇ hoti.

Madhumeho ti sarirabbhantare ukkaṭṭharogo. Vuttaṇ h' etaṇ: *Api ca madhumeho ukkaṭṭho** ti.

Aṇṣā ti arisarogo.

Pīḷakā ti lohitaṭṭhāṇikā.

Bhaṇṇaṇ dālayati ti *bhagandalā*; vaccamaggaṇ phāleti ti attho.

Pittasamuṭṭhānā ti pittena samuṭṭhānaṇ⁵ uppatti etesan ti pittasamuṭṭhānā. Te kira dvattiṇṣa honti. *Semhasamuṭṭhānādisu* pi es' eva nayo. *Sannipātikā* ti vātapittasemhānaṇ sannipātena ekībhāvena uppannā. Ābādhanatthena *ābadhā*.

Utupariṇāmajā ti pariṇāmena accuṇhātisītena uppajjanakaro.

Visamaparihārajā ti anitṭhaṭṭhānanisajjadinā⁶ visamaparihārena jātā.

Opakkamikā ti vadhabandhanādinā upakkamena jātā.

Kammavipākajā ti balavakammavipākasambhūtā.

Sītaṇ uṇhaṇ . . . pe . . . *samphassā* ti ⁷[ime pākāṭā eva].⁷ *Iti vā* ti evaṇ⁸ vā. *Ime vuccanti* ti nigamento āha.

Katame paṭicchannaparissayā? ti apākāṭā āchādita⁹.

* Vin. iv, 6, 8, etc., Omasavādasikkhāpada; with ābādho before ukkaṭṭho.

¹ H °kā.

² H °ṭhāna.

³ H, D °ṭhānā.

⁷⁻⁷ H omits.

⁸ S, C acchā°.

² S, C savalo; D kasabalo.

⁴ H, D, B rakhasā.

⁵ S, C atitṭhāna°.

⁶ H eva.

upaddavā katame ti pucchatī. Tattha *kāyaduccaritan* ti pāṇātipāta-adinnādāna-micchācāracetanā veditabbā. *Vacīduccaritan* ti musāvāda-pusūṇāvācā-pharusāvācā-samphappalāpacetanā veditabbā. *Manoduccaritan* ti abhijjhā-vyāpāda-micchādiṭṭhiyo veditabbā. Kāye pavattaṇ, kāyato vā pavattaṇ duṭṭhucaritaṇ, kilesapūṭikattā vā duṭṭhaṇ¹ caritaṇ ti *kāyaduccaritaṇ*. Vacī-manoduccaritesu pi es' eva nayo.

Kāmiyanti ti kāmā, pañca kāmagaṇā; kāmesu chando kāmacchando. Kāmayatī ti vā kāmo; kāmo eva chando kāmacchando; na kattukamyatāchando,² kāmataṇhā va evaṇ-nāmikā. Kusaladhamme nīvaratī ti nīvaraṇaṇ; kāmacchando eva nīvaraṇaṇ *kāmaccchandannīvaraṇaṇ*. Evaṇ sesesu pi.

Vyāpajjati tena cittaṇ, pūtibhāvaṇ upagacchati, vyāpādayati vā vinayācārasampattiṇ,³ nāseti hitasukhādīni vā ti vyāpādo. ⁴[Kusaladhamme nīvaratī ti nīvaraṇaṇ, vyāpādo eva nīvaraṇaṇ *vyāpādanīvaraṇaṇ*.]⁴

Thīnatā thīnaṇ; middhatā middhaṇ; anussahanatā, sampativighāto cā ti attho. Thīnaṇ ca middhaṇ ca *thīnamiddhaṇ*. Tattha thīnaṇ anussahanalakkhaṇaṇ,⁵ viriyavinodanarasaṇ,⁶ saṇsīdanapaccupaṭṭhānaṇ. Middhaṇ akammaññātālakkhaṇaṇ, ohananarasaṇ,⁷ līnatāpaccupaṭṭhānaṇ, pacalāyakanid-dāpaccupaṭṭhānaṇ⁸ vā. Ubhayam pi arati-tandi-vijambhikādisu⁹ ayonisomanasikārapadaṭṭhānaṇ ti.

Uddhatassa¹⁰ bhāvo *uddhaccaṇ*; taṇ avupasamalakkhaṇaṇ; vātābhīghāta-cala¹¹-jalaṇ viya anavaṭṭhānarasaṇ; vātābhīghāta-calapaṭākā¹² viya bhantattapaccupaṭṭhānaṇ; pāsānābhīghātasamuddhata-bhasmaṇ viya cetaso avupasamo; ayonisomanasikārapadaṭṭhānaṇ; cittavikkhepo ti daṭṭhabbaṇ. Kucchitaṇ katanṇ kukataṇ; tassa bhāvo *kukkuccaṇ*; taṇ pacchānutāpanalakkhaṇaṇ; katākatānusocanarasaṇ; vippatīsārapaccupaṭṭhānaṇ; katākatapadaṭṭhānaṇ, dāsavyaṇ viya daṭ-

¹ H, D, B dutṭhu.

³ H, D, B °cārārūpaṇ.

⁵ C, D anussāha°.

⁷ S, B, C osādana°.

⁹ S, C, D °bhitā°.

¹¹ H, B calaṇ.

² H adds ti.

⁴⁻⁴ S, B, C omit.

⁶ H, D viriyapaññāvi°.

⁸ S °lāyita°; B, C °lāyika°.

¹⁰ H, B, D uddhata.

¹² All MSS. paṭākāṇ.

ṭhabbaṇ. ¹[Uddhaccaṇ ca kukkuccaṇ ca]¹ *uddhaccakukkuccaṇ*.

Vigatā cikicchā ti *vicikicchā*; sabhāvaṇ vā vicinanto etāya kicchati kilamatī ti *vicikicchā*. Sā saṅsayalakkhaṇā; saṅsappanarasā; anicchayapaccupaṭṭhānā, anekaṅsagāhapaccupaṭṭhānā vā vicikicchā; ayonisomanasikārapadaṭṭhānā; paṭtipatti-antarāyakarā ti daṭṭhabbā.

Raṇṇanalakkhaṇo *rāgo*. Dussanalakkhaṇo *doso*. Muhyanalakkhaṇo *moho*.

Kujjhanalakkhaṇo *kodho*, caṇḍikkalakkhaṇo vā; āghātakaraṇaraso, dūsanapaccupaṭṭhāno. Upanandhanalakkhaṇo upanāho; vera-appaṭinissajjanaraso; kodhānuppabandhabhāvapaccupaṭṭhāno. Vuttaṇ c' etaṇ: *Pubbakālaṇ*² *kodho*, *aparakālaṇ*² *upanāho** ti ādi.

Paraguṇamakkhanalakkhaṇo *makkho*; tesāṇ vināsanaraso; tadavacchādanapaccupaṭṭhāno. Yugaggāhalakkhaṇo *palāso*; paraguṇehi attano guṇānaṇ samikaraṇaraso³; paresāṇ guṇappamāṇena utṭhānapaccupaṭṭhāno.

Parasampattikhiyanalakkhaṇā *issā*; tassā akkhamanalakkhaṇā vā; tattha anabhiratirasā; tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā. Attano sampattinigūhanalakkhaṇaṇ *maccheraṇ*; attano sampattiyā parehi sādharmaṇabhāva⁴-akkhamanarasaṇ; saṅkocanapaccupaṭṭhānaṇ.

Katapāpapaṭicchādanalakkhaṇā *māyā*; tassa nigūhanarasaṇ; tadāvaraṇapaccupaṭṭhānā. Attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṇ *sāṭṭheyyaṇ*; tesāṇ samudāharaṇarasaṇ; sarirākārehi pi tesāṇ vibhūtakaraṇapaccupaṭṭhānaṇ.

Cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇo *thambho*; appatissavavuttiraso;⁵ amaddavapaccupaṭṭhāno. Karaṇuttariyalakkhaṇo *sārambho*; vipaccanikatāraso; agāravapaccupaṭṭhāno.

Unnatilakkhaṇo *māno*; ahaṅkāraraso; uddhumātabhāvapaccupaṭṭhāno. Abbhunnatilakkhaṇo *atimāno*; ativiya ahaṅkāraraso; accuddhumātabhāvapaccupaṭṭhāno.

Mattabhāvalakkhaṇo *mado*; madavahanaraso;⁶ ummāda-

* Vbh. 357.

¹⁻¹ H *omits*.

² B °kāle.

³ C, D *sama*°.

⁴ B °bhāvaṇ.

⁵ H *omits* va.

⁶ H *madagahaṇa*°.

paccupatṭhāno. Pañcasu kāmaguṇesu cittassa vossaggalak-
khaṇo *pamādo*; vossaggānuppadānarako; sativippavāsapaccu-
patṭhāno ti. Evaṇ imesaṇ dhammānaṇ lakkhaṇādini vedi-
tabbāni. Ayam ettha saṅkhepo.

Vitthārato pana *Tattha katamo kodho** ti ādinā Vibhaṅge
vuttanayen' eva veditabbo. Visesto c' ettha āmisagiddho
attanā alabhanto aññassa lābhino kujjhati; tassa sakiṇ
uppanno *kodho* yeva, tatuttariṇ uppanno *upanāho*. So eva
kuddho upanayhanto ca¹ santam pi aññassa lābhino guṇaṇ
makkheti; 'aham pi tādiso' ti ca yugaggāhaṇ gaṇhāti;
ayam assa *makkho* ca *palāso* ca, So evaṇ² makkhī palāsi
parassa³ lābhasakkārādisu "Kiṇ imassa iminā" ti issati
padussati, ayam assa *issā*. Sace pan' assa kāci sampatti
hoti, tassa tena sādharmaṇabhāvaṇ na sahati; idam assa
maccheran. Lābhaḥetu kho pana attano sante pi dose paṭi-
chādeti; ayam assa *māyā*. Asante pi guṇe pakāseti;⁴ idam
assa *sātheyyan*. So evaṇ paṭipanno sace pana yathādhippāyaṇ
lābhaṇ labhati, tena thaddho hoti, amuducitto, "na idaṇ
evaṇ kātabban" ti ovadituṇ asakkhuṇeyyo; ayam assa
thambho. Sace pana naṇ⁵ koci kiñci vadati: "na idaṇ evaṇ
kātabban" ti, tena sāraddhacitto⁶ hoti, bhākuṭīkamukho,⁷
"Ko me tvaṇ" ti pasayhabhāṇi;⁸ ayam assa *sārambho*. Tato
thambhena aham eva seyyo ti attānaṇ maññanto mānī hoti;
sārambhena "Ke ime" ti pare atimaññanto atimānī; ayam
assa *māno* ca, *atimāno* ca. So tehi mānātimānehi jātimaḍādi-
anekarūpaṇ maḍaṇ janeti; matto samāno kāmaguṇādibhede-
su⁹ vatthusu pamaḍjati; ayam assa *mado* *pamādo* cā ti veditabbo.

Sabbe kilesā ti sabbe pi akusalā dhammā. Upatāpanat-
thēna vibādhanatthēna ca *kilesā*.¹⁰ Kilesapūṭikattā¹¹ *duccaritā*.
Kilesadarathakaraṇatthēna¹² *darathā*. Antodāhādikaraṇat-

* Vbh. 357.

¹ H, D va.

² B tassa.

³ H, S, D omit.

⁴ B kākamukho.

⁵ B °digocaresu.

⁶ C kilesadūsik°.

⁷ H eva.

⁸ H °senti.

⁹ B bālḥacitto.

¹⁰ H pasayhati.

¹¹ H omits.

¹² H, D kilesā°.

thena *parilāhā*. Santāpanatthena¹ *santāpā*. Akosallasambhūtatthena abhisankharaṇatthena² ca sabbe *akusalābhisankhārā*.

Ken' atthenā ti kena atthena? Abhibhavanādi-tividhaṇ atthaṇ dassetuṇ: *Parisahantī* ti *parissayā* ti ādim āha. *Parisahantī* ti dukkhaṇ uppādentī, abhibhavanti. *Parihānāya saṇvattantī* ti kusalānaṇ dhammānaṇ pariccajanāya pavattanti. *Tatrāsaya* ti tasmiṇ sarīre akusalā dhammā āsayanti, vasanti, uppajjantī ti attho.

Te parissayā ti kāyaduccaritādayo upaddavā. *Kusalānaṇ dhammānaṇ antarāyāyā* ti upari vattabbānaṇ sammāpaṭipadādi-kosallasambhūtanāṇ dhammānaṇ antaradhānāya adassanattāya saṇvattanti. *Sammāpaṭipadāyā* ti sundarāya paṣatthāya paṭipadāya; na micchāpaṭipadāya. *Anulomapaṭipadāyā* ti aviruddhapaṭipadāya, na paṭilomapaṭipadāya. *Apaccanikapaṭipadāyā* ti na paccanikapaṭipadāya, appaṭivāṇipāṭipadāya.³ [14.] *Anvatthapaṭipadāyā* ti atthaṇ anugātāya paṭipadāya, uparūpari vaḍḍhitāya paṭipadāya. Yathā attho tathā paṭipajjitabbāya paṭipadāyā ti vuttaṇ hoti. *Attatthapaṭipadāyā* ti pi pāli, taṇ na sundaraṇ. *Dhammānuddhammapaṭipadāyā* ti: dhammo nāma navalokuttaradhammo; anudhammo nāma vipassanādi; tassa dhammassa anurūpā paṭipadā anudhammapaṭipadā; tassā dhammānuddhammapaṭipadāya.

Sīlesu paripūrakāritāyā ti pātimokkhasīlesu pāripūriṇ⁴ katvā ṭhitattā.⁵ *Indriyesu guttadvāratāyā* ti *Cakkhunā rūpaṇ disvā** ti ādinā nayena vuttesu manacchaṭṭhesu indriyesu sugopitadvāratāya.⁶ *Bhojane mattanñutāyā* ti paṭiggahaṇādisu pamāṇayuttatāya, alaṇṣātakādiṇ muñcitvā mitabhōjanatāya. *Jāgariyānuyogassā* ti *Divasaṇ caṅkamenā nisajjāyā āvaraṇīyehi dhammekī*† ti evam ādinā nayena pañcajāgaraṇadhamme anuyogassa.

* M. i, 221; A. ii, 39, etc.; Nid. 366. † A. ii, 40; Vbh. 249; Nid. 377.

¹ S, C *sadā tāpa*°.

² H °saṅcara°.

³ H *apaccatthika*°; B *apaṭāpi*°.

⁴ H, D °pūraṇ.

⁵ H, S, D ṭhitāya.

⁶ H, D, B *saṅgo*°; B °dvārabhāvassa; C °rabhāvāya.

Satisampajaññassā ti sabbakammaṭṭhānabhāvanānuyuttānaṃ sabbayogīnaṃ sabbadā upakārakassa satisampajaññassa.

Satipaṭṭhānānaṃ ti ārammaṇesu okkanditvā pakkhanditvā¹ upaṭṭhānato paṭṭhānaṃ, sati yeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Kāya-vedanā-citta-dhammesu pan' assa asubha-dukkhāniccā-nattākārāpahāṇavasena² subha-sukha-niccattasaññāpahāṇa-kiccasādhanaavasena ca³ pavattito catudhā bhedo hoti; tesāṃ catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ.

Catunnaṃ sammappadhānānaṃ ti padahanti etenā ti padhānaṃ; sobhanaṃ padhānaṃ,⁴ sammā vā⁵ padahanti etenā ti sammappadhānaṃ. Sobhanaṃ vā taṃ kilesavirūpattavirahato,⁶ padhānañ⁷ ca⁷ hitasukhanipphādakattena seṭṭhabhāvāvanato⁸ padhānabhāvakarato cā ti sammappadhānaṃ; viriyass' etaṃ adhivacanaṃ. Uppannānuppannānaṃ⁹ anuppannuppannānañ ca¹⁰ akusalakusalānaṃ pahāṇānupatti-uppādaṭṭhitikiccasādhanaavasena pavattito pan' assa catudhā bhedo hoti; tesāṃ catunnaṃ sammappadhānānaṃ.

Catunnaṃ iddhipādānaṃ ti ettha chanda-viriya-citta-vīmaṇsāsu ekeko ijjhatī ti iddhi; samijjhatī, nipphajjati ti attho. Ijjhanti vā etāya sattā, iddhā vuddhā ukkaṇṣagatā honti ti iddhi. Paṭhamen' atthena: iddhi yeva pādo ti iddhipādo; iddhikoṭṭhāso ti attho. Dutiyen' atthena: iddhiyā pādo ti iddhipādo; pādo ti patitṭhā, adhigamūpāyo ti attho; tena hi sammā uparūparivisesasaṅkhātāṃ iddhiṃ uppāḍenti, pāpuṇanti; tasmā pādo ti vuccati. Tesāṃ catunnaṃ iddhipādānaṃ.

Sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ ti bodhiyā, bodhissa vā aṅgā ti bojjhaṅgā. Idaṃ vuttaṃ hoti: yā¹¹ esā dhammasāmaggi, yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya linuddhacca-patitṭhānāyūhana - kāmasukhattakilamathānuyoga - uccheda - sassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya sati-dhammavicaya-viriya-pīti-passaddhi-samādhi-upekkhāsaṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhati ti katvā

¹ H, D omit.

² H, D, B omit.

³ H, D add taṃ.

⁴ H padhāna.

⁵ H °panna.

⁶ H sā.

⁷ S, D °kārapa°.

⁸ H, D, B add sammappadhānaṃ.

⁹ H °viharato.

¹⁰ B °bhāvasādhana.

¹¹ H, D add catunnaṃ.

bodhī ti vuccati; bujjhati¹ kilesasantānaniddāya utthahati, cattāri vā ariyasaccāni pativijjhati, nibbānam eva vā sacchikaroti,² tassā dhammasāmaggisāṅkhātāya bodhiyā aṅgā ti pi *bojjhaṅgā*; jhānaṅga-maggaṅgādini viya. Yo p' esa yathā-vuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhati ti katvā ariyasāvako bodhī ti vuccati, tassa bodhissa aṅgā ti pi *bojjhaṅgā*; senaṅgādayo viya. Ten' āhu aṭṭhakathācariyā: Bujjhanakassa puggalassa aṅgā ti vā *bojjhaṅgā* ti. Tesañ sattannaṃ *bojjhaṅgānaṃ*.

Ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassū ti: ariyo ti taṇ-taṇ-magga-vajjhakilesehi ārakattā, ariyabhāvakarattā,³ ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Aṭṭha aṅgāni assā ti aṭṭhaṅgiko; svāyaṃ caturaṅgini⁴ viya senā, pañcaṅgikaṃ viya ca turiyaṃ aṅgamattam eva hoti, aṅgavinimutto natthi. Nibbānaṃ maggati, kilese vā⁵ mārento gacchatī ti maggo. Tassa *ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa bhāvanānuyogassa*.

Imesaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ti vuttappakārānaṃ lokiya⁶-lokuttarakusaladhammānaṃ. *Antarāyāyā* ti lokuttaradhammānaṃ antarāyāya antaradhānāya, lokiya-lokuttarakusaladhammānaṃ pariccāgāya. Tesu lokuttaradhammānaṃ uppajjitva appadānatthena parissayā nāma; te hi uppajjitvā nirujjhamānā upaddavaṇa n' āvahanti.⁷

*Tatth' ete*⁸ ti tasmiṃ attabhāve ete. *Pāpakā* ti lāmakā. *Attabhāvasannissayā* ti attabhāvaṃ upanissāya ārammaṇaṃ katvā uppajjanti ti attabhāvasannissayā; parissayā ti keci.⁹ [*Dake* ti *udake*.]¹⁰ *Vuttaṇ h' etan* ti kathitaṇ hi etaṇ.

Sāntevāsiko ti antevāsikasaṅkhātēna kilesena saha vasati ti sāntevāsiko. Samudācaraṇasaṅkhātēna kilesena saha vasati ti *sācariyako*.

Cakkhunā rūpaṃ disvā ti cakkhuviññāṇena rūpaṃ passitvā. Upaṇi sotena saddaṃ sutvā ti ādisu pi es' eva nayo. *Uppajjanti* ti samudācaranti. *Sarasāṅkappā* ti nānārammaṇe saṇsaraṇavasena uppannā parikappā. *Saññojanīyā* ti āramma-

¹ D, S, C °ti ti.

³ H, D, B °karaṇattā.

⁵ H ca.

⁷ H, D omit n' ā.

⁹ C, S omit.

² All MSS. °ti ti.

⁴ H °gikā.

⁶ H, S, D, C omit.

⁸ H Tattha te.

¹⁰ H omits.

ṇabhāvaṇ upagantvā¹ saññojanasaṇvaddhanena² saṇyojanānaṇ hitā. *Ty' assā*³ ti te pāpakā assa puggalassa. *Anto vasantī* ti abbhantare citte nivasanti. *Anvāssavanti*⁴ ti kilesa⁵-santānaṇ anugantvā bhusaṇ savanti,⁶ anubandhanti. [*Te nan ti*]⁷ taṇ puggalaṇ ete akusalā dhammā. *Samudācaranti* ti sammā ācaranti, pavattanti ti attho.

[15.] Kilissanatthena *malā*. Sattuattthena *amittā*. Veriatthena *sapattā*. Hananatthena *vadhakā*. Paccāmittatthena *paccatthikā*. Aha vā: *malā* suriyassa upakkilesā valāhaka viya; *amittā* suriyassa dhūmaṇ viya; *sapattā* suriyassa himaṇ⁸ viya; *vadhakā* suriyassa rajaṇ viya; *paccatthikā* suriyassa *rāhu* viya; *malā* suvaṇṇassa malaṇ viya cittappabhānāsakā;⁹ *amittā* kālalohamalaṇ viya citte siniddhabhāvanāsakā; *sapattā* yuganaddhaṇ yujjhantā sapattā viya citte patiṭṭhita-dhammadhaṇsakā; *vadhakā* manussaghātakā viya dhammaghātakā; *paccatthikā* raññā¹⁰ upahatassa vināso viya mokkhamaggassa paṭisedhakā ti evam eke vaṇṇayanti.

Anatthajanano ti na atthaṇ anattaṇ; taṇ anattaṇ uppādeti ti anattaajanano. Ko¹¹ so ?¹² Lobho.¹² *Lobho cittappakopano* ti cittassa kopano¹³ calano;¹⁴ kusalaṇ nivāretvā cittaṇ rundhati ti attho. *Bhayaṇ antarato jātaṇ* ti¹⁵ abbhantare attano citte yeva jātaṇ anattaajananaḍibhayaḥetu. *Taṇ jano nāvabujjhati* ti taṇ bhayaṇ bālamahājano avagantvā otaritvā na jānāti.

Atthan ti luddho¹⁶ puggalo lokiya-lokuttaraṇ atthaṇ na jānāti. *Dhamman* ti tassa hetuṇ. *Andhantaman* ti bahalandhakāraṇ. *Yan* ti yasmā; yaṇ naraṇ vā. *Sahate* ti abhibhavati.

[16.] *Ajjhattan* ti sakasantāne. *Uppajjamānā uppajjanti* ti pubbantato uddhaṇ pajjamānā¹⁷ *ahitāya* uppajjanti¹⁸ duk-

¹ H, D upagatā.

³ C, B, D tyassanto.

⁵ H, B, D omit.

⁷ H, D tena.

⁹ H cittassa pa°.

¹¹ H kodho; B doso.

¹³ B, S pako°.

¹⁵ S, C add anekavidhaṇ bhayaṇ.

¹⁷ H uppaj°.

² B °sambandhena.

⁴ H anvāssa vāsanti.

⁶ H vāsanti.

⁸ H, B mahī.

¹⁰ H rañño.

¹² H omits.

¹⁴ S, C dhaṇsano.

¹⁶ H kuddho.

¹⁸ H °ti ti.

khāya, tadubhayena *aphāsuvihārāya*. *Ahitāyā* ti cetasika-
dukkhatthāya.¹ *Dukkhāyā* ti kāyikadukkhaththāya.¹ *Aphā-*
suvihārāyā ti tadubhayena na² sukhavihāratthāya. Atha vā
uppañjamānā uppañjanti ti bhavaṅgacalanato paṭṭhāya yāva
votthapanā tāva uppañjamānā nāma; votthapanāṇa pana
patvā anivattanabhāvena³ uppañjanti nāmā ti evam eke
vaṇṇayanti.

Tacasāraṇa va saṇ phalaṇa ti attano phalena nāsitaṇ taca-sā-
rasaṅkhātaṇ veḷu viya.

Araṭi ti kusalesu dhammesu ukkaṇṭhitatā.⁴ *Raṭi* ti
pañcakāmaguṇe abhirati. *Lomaṇso* ti kaṇṭakasadiṣo hutvā
uddhaggaḷomo. *Ito nidānā* ti ayaṇ attabhāvo nidānaṇ
paccayo etesaṇ ti ito nidānā. *Itojā*⁵ ti ito attabhāvato jātā.⁶
Ito samuṭṭhāya manovitaṅkā ti yathā dīghasuttakena pāde
baddhaṇ⁷ kākaṇ kumārakā tassa suttassa pariyante⁸ aṅguliṇ⁹
veṭhetvā ossajanti, so dūraṇ gantvā pi puna tesāṇ pādamūle
yeva patati;¹⁰ evam eva ito attabhāvato samuṭṭhāya pāpa-
vitakkā cittaṇ ossajanti.

Sāntevāsiko ti ānitaṇ¹¹ paṭhamasuttaṇ kilesena sahaṇvāsaṇ
sandhāya vuttaṇ. *Tayo' me bhikkhave antarāmalā* ti ānitaṇ¹¹
dutiyaṇ kusala-dhammamalinakaraṇavasena atthānatthassa
ajānaṇavasena ca; *Tayo kho mahārāja, purisassa dhammā*
ajjhataṇ uppañjamānā ti ādikaṇ¹² tatiyaṇ attano nissayaghāta-
navasena; *Rāgo ca doso ca ito nidānā* ti ādikaṇ¹³ catutthaṇ kile-
sānaṇ patiṭṭhādassanaṇavasena vuttaṇ ti nātappaṇaṇ.

[17.] *Tato tato*¹⁴ *parissayato* ti tasmā tasmā¹⁴ upaddavā.
Taṇ puggalaṇ ti vuttappakāraṇ kilesasamaṅgipuggalaṇ. *Duk-*
kham anveti ti anu eti, mātu pacchato khīrapako¹⁵ viya. *Anu-*
gacchatī ti samīpaṇ gacchati; coraghātako viya vajjhappat-

¹ H °ttāya.

² S °bhāve.

³ H itojātā.

⁴ H, D, S baddha.

⁵ H, B °liya.

⁶ B ādikaṇ.

⁷ H, S ānitaṇ.

⁸ B khīrūpago; S, C khīrapivako.

⁹ H a.

¹⁰ S, C °ṭhikā.

¹¹ B adds itojā.

¹² B °yantaṇ.

¹³ H, D °ṭṭi.

¹⁴ H, S, D, C omit.

¹⁵ H omits.

tassa. *Anvāyikaṇ hoti* ti sampattaṇ hoti, dhammagañṭhikāya¹ samīpaṇ² viya dukkhasamīpaṇ³ gacchati.

Jātidukkhaṇ ti jātisaddassa tāva aneke atthā paveditā; yathāha:⁴

Bhavo kulaṇ nikāyo ca, sīlaṇ paññatti lakkhaṇaṇ

Pasūti sandhi c' evā ti, jāti-atthā paveditā.

Tathā hi 'ssa *Ekam pi jātiṇ, dve pi jātiyo** ti ādisu bhavo attho. *Akkhitto anupakkutṭho jātivādenā†* ti ettha kulaṇ. *Atthi Visākhe nighaṇṭhā nāma samana-jātī‡* ti ettha nikāyo. *Yato 'haṇ, bhagini, ariyāya jātiyā jāto, nābhijānāmī§* ti ettha ariyasīlaṇ. *Tiriyā nāma tiṇajātī nābhīyā uggantvā nabhaṇ āhacca thitā ahoṣī||* ti ettha paññatti. *Jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā¶* ti ettha saṅkhatalakkhaṇaṇ. *Sampati-jāto, Ānanda, bodhisatto*** ti ettha pasūti. *Bhavappaccayā jāti††* ti ca⁵ *Jāti pi dukkhā‡‡* ti ca ettha pariyāyato paṭisandhikkhaṇo. Nippariyāyato pana tattha tattha nibbattamānānaṇ sattānaṇ ye ye khandhā pātubhavanti, tesāṇ paṭhamapātubhāvo.

Kasmā pan' esā jāti dukkhā ti ce? Anekesaṇ dukkhānaṇ vatthubhāvato. Anekāni hi dukkhāni; seyyathidaṇ? Dukkhadukkhaṇ, vipariṇāmadukkhaṇ, saṅkhārādukkhaṇ, paṭicchannadukkhaṇ, apaṭicchannadukkhaṇ, pariyāyadukkhaṇ nippariyāyadukkhaṇ ti.

Ettha kāyika-cetasikā dukkhā vedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā dukkhadukkhaṇ ti vuccati.

Sukhā vedanā vipariṇāme dukkhupattihetuto vipariṇāmadukkhaṇ.

Upekkhā vedanā c' eva avasesā ca tebhūmakasaṅkhārā udāyabbayaparipīḷitattā saṅkhārādukkhaṇ.

Kaṇṇasūlaṇ, dantasūlaṇ, rāgajaparīlāho, dosa-mohajapari-

* D. i, 81, etc.

† A. i, 206.

‡ A. iii, 240.

** M. iii, 163.

†† Vbh. 99, etc.

† A. iii, 152.

§ M. ii, 103.

¶ Dhk. 15.

†† Vbh. 138, etc.

¹ H °kā.

² H dukkhaṇ sa°.

³ H, S omit.

⁴ S, B, C paricchedo.

⁵ H, B, D yathā.

lāho ti kāyika-cetasiko ābādho pucchitvā jānitabbato upakkamassa ca apākaṭabhāvato paṭicchannadukkhaṇ.

Dvattiṇṣakammakaraṇādisamuṭṭhāno ābādho apucchitvā jānitabbato, upakkamassa ca pākaṭabhāvato apaṭicchannadukkhaṇ.

Thapetvā dukkhadukkhaṇ sesaṇ¹ dukkhaṇ² Saccavibhaṅge āgataṇ jātiādi-sabbam pi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato pariyāyadukkhaṇ.

Dukkhadukkham pana nippariyāyadukkhan ti vuccati.

Tatrāyaṇ jāti yaṇ taṇ Bālaṇḍitasuttādisu* Bhagavatā pi upamāvasena pakāsitaṇ āpāyikaṇ dukkhaṇ, yaṇ ca sugatīyam pi manussaloke gabbhokkantimūlakādibhedaṇ dukkhaṇ uppajjati, tassa vatthubhāvato dukkhā.

Tatr' idaṇ gabbhokkantimūlakādibhedaṇ dukkhaṇ: Ayaṇ hi satto mātukucchimhi nibbattamāno na uppala-padumapunḍarikādisu nibbattati; atha kho heṭṭhā āmāsayaṇsa upari pakkāsayaṇsa udarapaṭala-piṭṭhikaṇṭakānaṇ vemaṇṇhe paramasambādhe tibbandhakāre nānakuṇapagandha-paribhāvitaparamaduggandhapavanavicarite adhimattajegucche kucchipadese pūtimaccha-pūtikummāsa-candanikādisu kimi viya nibbattati. So tattha nibbatto dasamāse mātukucchisambhavena usmanā puṭapākaṇ viya paccamāno, piṭṭhapiṇḍi³ viya sediyamāno sammiṇṇjana-pasāraṇādivirahito adhimattaṇ dukkham anubhoti ti idaṇ tāva *gabbhokkantimūlakaṇ*⁴ dukkhaṇ.

Yam pana so mātu sahasā upakkhalana-gamana-nisīdana-utṭhāna-parivattanādisu surādhuttahatthagato eḷako viya, ahiguṇṭhikahatthagato sappapotako viya ca ākaḍḍhana-parikaḍḍhana-odhunana-niddhunanādinā upakkamena adhimattaṇ dukkham anubhavati; yaṇ ca mātu sītūdakapānakāle sītanarakūpapanno viya, uṇhayāgubhattādi-ajjhoharaṇakāle aṅgāravuṭṭhi-samparikinno viya, loṇambilādi-ajjhoharaṇakāle khārāpaṭicchakādi⁵-kammakaraṇappatto viya tibbaṇ dukkham anubhoti, idaṇ gabbhapariharaṇamūlakaṇ dukkhaṇ.

* M. iii, 163; S. ii, 23.

¹ H sesa.

³ H piṭṭhipiṇḍaṇ.

⁵ H, S, D °patac°.

² C omits.

⁴ T gabbhe ok°.

Yam pan' assa mūlhagabbhāya mātuyā mittāmacca-suhaj-jādīhi pi adassanārahe dukkhupattiṭṭhāne chedana-phālanādīhi dukkhaṇ uppajjati, idaṇ gabbhavipattimūlakaṇ dukkhaṇ.

Yaṇ vijāyamānāya mātuyā kammajehi vātehi parivattetvā narakappapātaṇ viya atibhayānakaṇ yonimaggaṇ paṭipādiyamānassa, paramasambādhena ca yonimukhena tālacchigalena viya nikkadḍhiyamānassa,¹ narakasattassa viya ca saṅghātapabbatehi vicuṇṇiyamānassa dukkhaṇ uppajjati, idaṇ vijāyanamūlakaṇ dukkhaṇ.

Yam pana jātassa taruṇavaṇasadisa-sukumārasarīrassa hatthagahāṇa-nahāpana-dhovana-colaparimajjanādikāle sūcimukha-khuradhārāhi vijjhana-phālanasadisaṇ dukkham uppajjati, idaṇ mātukucchito bahinikkhamanamūlakaṇ dukkhaṇ.

Yam pana² tato paraṇ pavattiyaṇ attanā va attānaṇ vadhentassa, acelakavatādivasena ātāpana-paritāpanānuyogam anuyuttassa, kodhavasena abhuñjantassa, ubbandhantassa ca dukkhaṇ hoti, idaṇ attūpakkamamūlakaṇ dukkhaṇ.

Yam pana parato vadhabandhanādīni anubhavantassa dukkhaṇ uppajjati, idaṇ parūpakkamamūlakaṇ dukkhaṇ ti. Iti imassa sabbassā pi dukkhassa ayaṇ jāti vatthum eva hoti. *Idaṇ jātidukkhaṇ anveti.*

Jarādukkhaṇ ti: Duvidhā jarā: saṅkhatalakkhaṇaṇ ca, khaṇḍiccādisammato santatiyaṇ ekabhavapariyāpanna-khandhapurāṇabhāvo ca; sā idha adhippetā. Sā pan' esā dukkhā saṅkhāradukkhabhāvato³ c' eva dukkhavattthuto ca. Yaṇ h' idaṇ aṅgapaccaṅgasithilabhāva - indriyavikāra - virūpatā - yobbanavināsa - viriyāvasādana⁴ - satimativippavāsa - paraparibhavādi - anekappaccayaṇ kāyika - cetasikaṇ,⁵ dukkham uppajjati, jarā tassa vatthu. Ten' etaṇ vucati:

¹ H, S, B *add mahānāgassa.*

² H *omits.*

³ S, B, C, D *saṅsāra°*

⁴ B, D *omit*; C *viriya only.*

⁵ H *°ka.*

Aṅgānaṇ sithilībhāvā, indriyānaṇ vikārato,
 Yobbanassa vināsena, balassa upaghātato,
 Vippavāsā satādīnaṇ, puttadārehi p' attano
 Appasādanīyato c' eva, bhīyo bālattapattiyā
 Pappoti dukkhaṇ yaṇ macco kāyikaṇ mānaṇ tathā,
 Sabbam etaṇ jarāhetu yasmā, tasmā jarā dukhā ti.
 Idaṇ jarādukkhaṇ anvetī ti sambandho.

Vyādhī ti vividhaṇ dukkhaṇ ādadhātī¹ āvahaṭī ti vyādhi;
 vyādhayati tāpayati² kampayati ti vā vyādhi.

Maraṇadukkhaṇ ti etthā pi duvidhaṇ maraṇaṇ: saṅkhata-
 lakkhaṇaṇ ca, yaṇ sandhāya vuttaṇ: *Jarāmaraṇaṇ dvīhi*
*khandhehi saṅgahitaṇ** ti; ekabhavapariyāpanna-jīvitindri-
 yappabandhavicchedo ca, yaṇ sandhāya vuttaṇ: *Niccaṇ*
maraṇato bhayaṇ† ti; taṇ idha adhippetāṇ. Jātipaccayā-
 maraṇaṇ, upakkama³-maraṇaṇ, sarasamarāṇaṇ, āyukkkha-
 yamarāṇaṇ, puññakkhayamarāṇaṇ ti pi tass' eva nāmaṇ.

Puna khaṇikamarāṇaṇ, sammutimaraṇaṇ, samuccheda-
 maṇaṇ ti ayam pi bhedo veditabbo: Pavatte rūpārūpadham-
 mānaṇ bhedo khaṇikamarāṇaṇ nāma. "Tisso mato, Phusso
 mato" ti idaṇ paramatthato sattassa abhāvā, "Sassaṇ mataṇ,
 rukkho mato" ti idam pi jīvitindriyassa abhāvā sammutimara-
 ṇaṇ nāma. Khīṇāsavassa appaṭisandhikā kālakiriyā samuc-
 chedamarāṇaṇ nāma.

Bāhiraṇ⁴ sammutimaraṇaṇ ṭhapetvā itaraṇ sammutimara-
 ṇaṇ ca⁵ idha yathāvuttappabandha-vicchedabhāvena saṅga-
 hītaṇ. Dukkhasa pana vatthubhāvato dukkhaṇ. Ten' etaṇ
 vuccati:

Pāpassa pāpakammādi-nimittam anupassato
 Bhaddassāpasahantassa viyogaṇ piyavatthukaṇ,
 Mīyamānassa yaṇ dukkhaṇ mānaṇ avisesato

* Dhk. 15.

† Sn. 109.

¹ C, D omit; B vidahati.

² H adukkhaṇ bādhayati; B, D āyassati.

³ S, C parūpak°.

⁴ H, D Bāhira.

⁵ H, S, D va.

Sabbesaṇ vā pi yaṇ sandhi-bhandhanacchedanādikaṇ
 Vitujjamānamammānaṇ hoti dukkhaṇ sarīrajaṇ
 Asayham appatikāraṇ, dukkhass' etass' idaṇ¹ yato
 Maraṇaṇ vatthu, ten' etaṇ dukkham icc' eva bhāsitaṇ ti.

Soka-parideva-dukkha-domanassupāyāsadukkhan ti ettha so-
 kādisu soka nāma ñātivyaśanādihi phuṭṭhassa anto-nijjhāna-
 lakkhaṇo² cittasantāpo. Dukkhaṭṭho³ pan' assa dukkha-
 dukkhattā c' eva dukkhassa ca vatthubhāvato. Ten' etaṇ
 vuccati:

Sattānaṇ hadayaṇ soka visasallaṇ va tujjati,
 Aggitatto va nārāco bhusaṇ va dahate puna.⁴
 Samāvahati ca vyādhi-jarā-maraṇabhedaṇaṇ⁵
 Dukkhaṇ ca vividhaṇ yasmā, tasmā dukkho ti vuc-
 catī ti.

Paridevo nāma ñātivyaśanādihi phuṭṭhassa vacīpalāpo.
 Dukkhaṭṭho³ pan' assa saṅkhāradukkhabhāvato,⁶ dukkhavata-
 thuto⁷ ca. Ten' etaṇ vuccati:

Yaṇ sokasallavihato paridevamāno
 Kaṇṭhoṭṭha-tālu-galasosajam appasayaṇ
 Bhīyo 'dhimattam adhigacchati yena dukkhaṇ
 Dukkho ti tena Bhagavā paridevam āhā ti.

Dukkhaṇ nāma kāyapīḷānalakkhaṇaṇ kāyikaṇ dukkhaṇ.
 Dukkhaṭṭho³ pan' assa dukkha-
 dukkhattā, kāyika-
 dukkhā-
 vahanato c' eva mānasadukkhāvahanato ca. Ten' etaṇ
 vuccati:

Pīḷeti kāyikaṇ idaṇ dukkhaṇ,⁸ dukkhaṇ ca māsaṇ
 bhīyo
 Janayati yasmā, tasmā dukkhan ti visesato vuttan ti.

¹ H dukkhassa tas°.

² H dukkhaṇ kho.

³ H °narodanaṇ.

⁴ C, D omit.

⁵ S °naṇ lakkhaṇato.

⁶ C su naṇ.

⁷ S, B, C, D saṅsāra°.

⁸ S, B omit.

Domanassaṇ nāma cittapīḷanālakkhaṇaṇ mānasaṇ dukkhaṇ. Dukkhaṭṭho¹ pan' assa dukkhaḍukkhaṭo c' eva kāyikaḍukkha-vahanato ca; cetodukkhasamappitā hi kese pakiriya uraṇ patipiṇṣanti, āvaṭṭanti, vivaṭṭanti, chinnapapātaṇ papatanti, satthaṇ āharanti, visaṇ khādanti, rajjuyā ubbandhanti, aggiṇ pavisanti; iti nānappakāraṇ dukkhaṇ anubhavanti. Ten' etaṇ vuccati:

Pīleti yato cittaṇ, kāyassa ca pīlanaṇ² samāvahati,
Dukkhan ti domanassaṇ vidomanassā³ tato āhū⁴ ti.

Upāyāso nāma nātiviyasanādihi phuṭṭhassa adhimattaceto-dukkhappabhāvito doso⁵ yeva; saṅkhārakkhandhapariyāpanno eko dhammo ti eke. Dukkhaṭṭho¹ pan' assa saṅkhāradukkhabhāvato, cittaparidahanato, kāyavisādanato⁶ ca. Ten' etaṇ vuccati:

Cittassa paridahanā kāyassa visādanā⁷ ca adhimattaṇ
Yaṇ dukkham upāyāso janeti, dukkho tato vutto ti.

Ettha ca mandagginā antobhājane pāko viya soko; tikkhagginā paccamānassa bhājanato bahi nikkhamanaṇ viya paridevo; bahi-nikkhantāvasesassa nikkhamitum pi appahontassa antobhājane yeva yāva parikkhayā⁸ pāko viya upāyāso daṭṭhabbo.

Nerayikaṇ dukkhan ti niraye pañcavidhabandhanādikaṇ dukkhaṇ anveti; taṇ Devadūtasuttana* dipetabbaṇ. Ten' etaṇ vuccati:

Jāyetha no ce narakesu satto,
Tatth' aggidāhādikam appasayhaṇ,
Labhetha dukkhan nu kuhiṇ patiṭṭhaṇ ?
Icc' āha dukkhā ti munīdha jātin ti.

* A. i, 138.

¹ H dukkhaṇ kho.

² H, S, D omī.

³ H, S āyāso.

⁴ B vihananā.

⁵ H papī.

⁶ H ahū.

⁷ B, D °vihananaṭo.

⁸ H adda va.

Tiracchāṇayonikaṃ dukkhaṃ ti tiracchānesu kasāpatoda-tāḷana-vijjhanādikaṃ anekavidhaṃ dukkhaṃ anveti. Taṃ Bālapaṇḍitasuttato* gaheṭṭabbaṃ. Ten' etaṃ vuccati:

Dukkhaṃ tiracchesu kasāpatoda-
Daṇḍābhigghātādibhavaṃ anekaṃ
Yaṃ, taṃ kathaṃ tattha bhavēyya jātiṃ
Vinā ? Taṃ jātiṃ tato pi dukkhā ti.

Pettivisaṃyikaṃ dukkhaṃ ti petesu pana khuppiṇāsa-vātātapādinibbattaṃ dukkhaṃ ca¹ lokantare tibbandhakāre asayhasitādi-dukkhaṃ ca anveti. Ten' etaṃ vuccati:

Petesu dukkham pana khuppiṇāsa-²
Vātātapādippabhavaṃ vicittaṃ
Yasmā ajātassa na tattha atthi,
Tasmā pi dukkhaṃ muni jātim āha.
Tibbandhakāre ca asayhasite
Lokantare yaṃ asuresu dukkhaṃ,
Na taṃ bhava tattha na c' assa jāti
Yato, ayaṃ jātiṃ tato pi dukkhā ti.

Mānusaṃ dukkhaṃ ti manussesu vadhabandhanādikaṃ dukkhaṃ.

Gabbhe okkantimūlakaṃ dukkhaṃ ti: “Ayaṃ hi satto mātukucchimhi nibbattamāno na uppala-paduma-puṇḍarīkādisu nibbattati” ti ādinā nayena yaṃ jātidukkhaṃ vuttaṃ, idaṃ tāva gabbhokkantimūlakaṃ dukkhaṃ anveti.

Gabbhe³ tṭhitimūlakaṃ dukkhaṃ ti: “yaṃ so mātu sahasā upakkhalana-gamana-nisīdana-utṭhāna-parivattanādisū”⁴ ti ādinā nayena yaṃ tibattha dukkhaṃ vuttaṃ, idaṃ gabbhe tṭhitimūlakaṃ dukkhaṃ anveti.

Gabbhā vuṭṭhānamūlakaṃ dukkhaṃ ti: “Yam pan' assa mūhagabbhāya mātuyā mittāmacca-suhajjādīhi adassanārahe dukkhuppatitṭhāne” ti ādinā nayena yaṃ dukkhaṃ vuttaṃ,

* M. iii, 163; S ii, 23.

¹ H, S, B omīti.

² H °saṃ.

³ H Gabbhaṭ.

⁴ H omīti utṭhāna-parivattana; B, D °nisīdanā.

idaṃ mātukucchito bahi nikkhamanamūlakaṃ dukkhaṃ anveti
Ten' etaṃ vuccati:

Yaṇ cā pi gūthanarake viya mātugabbhe
Satto vasaṃ ciraṃ ato bahi nikkhamāṇ ca
Pappoti dukkham atighoram, idaṃ pi natthi
Jātiṃ vinā; iti pi jāti ayaṇ hi dukkhā.

Kiṃ bhāsitena bahunā ? Nanu yaṃ kuhiñci
Atthidha kiñcid api dukkham idaṃ kadāci
N' ev' atthi jātivirahe yad, ato Mahesi
Dukkhaṃ ti sabbapaṭhamāṃ imam āha jātin ti.

*Jātassupanibandhakadukkhan*¹ ti jātassa upanibandhanaṃ
nahāpana-lepana-khādana-pivanādi-jagganadukkhaṃ anveti.

*Jātassa parādheyakadukkhan*² ti parassa aññassa āyattataṃ
anissariyadukkhaṃ anveti; *Sabbaṃ paravaṣaṇ dukkhan** ti hi
vuttaṃ.

Attūpakkamadukkhan ti yaṃ attanā va attānaṃ vadhen-
tassa, acelakavatādivasena ātāpana-paritāpanānuyogam anu-
yuttassa, kodhavasena abhuñjantassa, ubbandhantassa ca
dukkhaṃ hoti, idaṃ attūpakkamadukkhaṃ anveti.

Parūpakkamadukkhan ti yaṃ parato vadhabandhanādīni
anubhavantassa uppajjati; idaṃ parūpakkamadukkhaṃ anveti.

Dukkhadukkhan ti kāyika-cetasikā dukkhā vedanā sabbhā-
vato nāmato ca dukkhattā³ dukkhadukkhan ti vuccati;⁴ idaṃ
dukkhadukkhaṃ anveti.

Saṅkhāradukkhan ti upekkhāvedanā c' eva avasesā ca
tebhūmakasaṅkhārā udayabbaya-paripilītatā⁵ saṅkhāraduk-
khaṃ; idaṃ⁶ saṅkhāradukkhaṃ⁶ anveti.

Vipariṇāmadukkhan ti sukhā vedanā vipariṇāme dukkhassa
hetuto vipariṇāmadukkhaṃ; idaṇ ca⁷ vipariṇāmadukkhaṃ
anveti.

* Udāna, 19th sutta.

¹ H ° nibbandhana°; S ° bandhika.

² H, B, D ° yyataṇ°.

⁴ H, S, D vuttā.

⁶ H, D, C omit.

³ H, D, B omit.

⁵ C, D ° paṭi°.

⁷ H, D, B omit.

Mātumaraṇan ti mātuyā maraṇaṇ. *Pitumaraṇan* ti pituno maraṇaṇ. *Bhātumaraṇan* ti jeṭṭhakaṇiṭṭhabhātūnaṇ¹ maraṇaṇ. *Bhaginimaraṇan* ti jeṭṭhakaṇiṭṭhabhaginimaraṇaṇ. *Puttama-
raṇan* ti puttānaṇ maraṇaṇ. [18.] *Dhītumaraṇan* ti dhītūnaṇ maraṇaṇ.

Ñātivyaśanadukkhaṇ ti ñātīnaṇ vyasaṇaṇ ñātivyaśanaṇ;² cora-rogaḃhayādīhi ñātikkhayaṇ ñātivināso ti attho. Tena ñātivyaśanena phutṭhassa ajjhotthaṭṭassa abhibhūtassa up-
pannadukkhaṇ ñātivyaśanadukkhaṇ; taṇ ñātivyaśanaduk-
khaṇ anveti. Sesaṇ pi eṣ' eva nayo.

Ayaṇ pana viśeso: Bhogaṇaṇ vyasaṇaṇ *bhogavyaśanaṇ*; rājacorādivasena bhogakkhayaṇ bhogavināso ti attho. Vutta-
nayaṇa taṇ bhogavyaśanaṇ dukkhaṇ anveti.

Rogavyaśanaṇ ti rogo eva vyasaṇaṇ rogavyaśanaṇ. Rogo hi ārogaṇaṇ vyasaṇi³ vināseti ti vyasaṇaṇ. Vuttanayaṇa taṇ rogavyaśanaṇ dukkhaṇ anveti.

Sīlavyaśanadukkhaṇ ti sīlassa vyasaṇaṇ sīlavyaśanaṇ; dussīlyassa' etaṇ nāmaṇ. Vuttanayaṇa taṇ sīlavyaśanaṇ duk-
khaṇ anveti.

Sammāditṭhiṇaṇ vināsayamānā uppannā ditṭhi yeva vyasaṇaṇ
ditṭhivyaśanaṇ. Vuttanayaṇa taṇ ditṭhivyaśanaṇ dukkhaṇ
anveti.

Ettha ca purimāni dve anipphannāni; pacchimāni tiṇi
nipphannāni tilakkhaṇāḃhatāni. Purimāni ca tiṇi n' eva kusa-
lāni, nākusalāni; sīla-ditṭhivyaśanadvayaṇ akusalaṇ.

Yathā ti opamme. *Bhinnaṇ nāvaṇ* ti sithilabandhanaṇ
nāvaṇ, jajjaribhūtaṇ vā padaruggghāṭitaṇ vā. *Ivodaṇaṇ*⁴ ti
udakadāyinaṇ⁵ udakappavesanaṇ.⁶ *Tato tato udakaṇ anveti* ti
tato tato bhinnatṭhānato udakaṇ pavisati. *Purato pī*⁷ ti
nāvāya purimabhāgato pi. *Pacchato pī* ti tassā pacchima-
bhāgato pi. *Heṭṭhato pī* ti adhobhāgato pi. *Passato pī* ti
ubhayapassato pi. Yaṇ antaraṇtarā⁸ na vuttaṇ taṇ pāṭhānu-
sārena⁹ veditabbaṇ.

¹ H, S, D, C °bhātu.

² H, S, D omit.

³ H omits.

⁴ S dīpesiṇ; C dīpesan; D kāmesin; B daṇḡapepin.

⁵ H °yī.

⁶ H °pavesan va; D °pavesentiṇ.

⁷ H, D add nāvāya.

⁸ H °raṇ.

⁹ H tadanusaṇrena.

Tasmā kāyagatāsati-ādibhāvanāya jantu sadā sato hutvā vikkhambhana - samucchedavasena rūpādisu vatthukāmesu sabbappakāram pi kilesakāmaṇ parivajjento kāmāni parivajjaye. Evan te kāme pahāya tappahāṇakaramaggen' eva catubbidham pi oghaṇ tareyya, tarituṇ sakkuṇeyya. Tato yathā puriso garukaṇ nāvaṇ ussiñcitvā¹ lahukāya nāvāya appakasiren' eva pāragū bhaveyya, pāraṇ gaccheyya, evam eva attabhāvanāvaṇ kilesūdakagarukaṇ siñcitvā lahukena attabhāvena pāragū bhaveyya, sabbadhammapāraṇ nibbāṇaṇ gato bhaveyya; arahattappattiyaṇ gaccheyya anupādisesāya nibbāṇadhātuyā parinibbāṇena ti arahattanikūṭena desanaṇ niṭṭhāpesi.

Tasmā ti yasmā jātiādikaṇ dukkhaṇ etaṇ puggalaṇ anveti, tasmā. Taṇ-kāraṇā, taṇ-hetū ti ādisu pi es' eva nayo. Yasmā vuttappakāraṇ dukkhaṇ etaṇ anveti, taṇ-hetu. Yāsmā anveti, taṇ-paccayā. Yasmā anveti, tannidānaṇ ti evaṇ padayojanā kātabbā.

Hetū ti ādini kāraṇavevacanāni. Kāraṇaṇ hi: tena tassa phalaṇ hinoti pavattatī ti hetu; taṇ taṇ paṭicca phalaṇ eti pavattatī ti paccayo; “handa naṇ gaṇhathā” ti dassentaṇ viya attano phalaṇ nideti² ti nidānaṇ.

Taṇ-kāraṇā ti akāraṇa³-nikkāraṇapaṭisedho. Taṇ-hetū ti ahetu-mahābhūtahetupaṭisedho. Taṇ-paccayā ti appaccayena saddhiṇ asādhāraṇapaccaya-paṭisedho. Tannidānā ti anidānena saha āgamādhigame nidānapaṭisedho ti evam eke vaṇṇayanti.

Etaṇ ādīnavaṇ sampassamāno ti evaṇ vuttappakāraṇ upadavaṇ vipassanāññāṇena sammā passamāno dakkhamāno.

Sadā ti mūlapadaṇ. Puna sadā ti atthapadaṇ. Sadā ti sabbadivase. Sabbadā ti sabbasmiṇ kāle. Sabbakālan ti pubbaṇhādisabbakālaṇ. Niccakālan ti divase divase. Dhuvakālan ti abbocchinnakālaṇ. Satatan ti nirantaraṇ. Samitan ti ekibhūtaṇ. Abbokiṇṇaṇ⁴ ti aññena asammissaṇ.

Poṇkhānupoṇkhaṇ ti paṭipāṭiyaṇ ghaṭitaṇ; poṇkhānupoṇkhaṇ

¹ H, D, B udakaṇ siñcitvā; SnA siñcitvā.

² D nidesetī.

³ H, D omī.

⁴ T abbocchinnāṇ.

*avirādhitaṇ upatthātī** ti ādisu viya. *Udakūmikajātan*¹ ti nibbatta²-udakaūmitaraṅgaṇ viya. *Avīcī* ti aviraṇaṇ. *Santati* ti anupacchinnaṇ. *Sahitaṇ* ti ghaṭitaṇ, ekibhūtaṇ vā,³ *Sahitam me, asahitaṇ te†* ti ādisu viya. *Phassitaṇ*⁴ ti phusitaṇ,⁵ *nivāte*⁶ *phussitaggaḷe†* ti ādisu viya.

Purebhattaṇ [19] *pacchābhattaṇ* ti dve padāni divākālavibhāgavasena.⁷ *Purimayāmaṇ majjhimayāmaṇ pacchimayāmaṇ* ti tīṇi rattibhāgavasena. *Kāle junhe* ti addhamāsavasena. *Vasse . . . pe . . . gimhe* ti tīṇi utuvasena. *Purime vayo-khandhe . . . pe . . . pacchime vayo-khandhe* ti tīṇi vayo-vibhāgavasena vuttāni ti nītabbaṇ.

Sato ti catūhi [kāraṇehi sato].⁸ *Kāye kāyānupassanāsati-patthānaṇ bhāvento sato* ti ādīni evaṇ *samucchedato kāme parivajjeyyā* ti pariyosānāni vuttatthān' eva.⁹ Api ca *sattattā*¹⁰ *sato* ti tīsu vatthusu satta-bhāvena¹¹ vā tayo kilese paṭikkamāpetuṇ sattibhāvena vā *sattattā sato*. *Santattā* ti kilesopakkilese palāpetvā tñānena ca ārammaṇena ca¹² pamocetvā *santattā sato*. *Samitattā* ti iṭṭhaphaladāyaka-puññena ca anīṭṭhaphaladāyaka-pāpena ca *samitattā sato*. *Santadhammasamannāgato* ti sappurisadhamme bhajanato, Buddhādi-ariyapuggale sevanato *santadhammasamannāgatattā sato*.

Vatthukāme parijānitvā ti ete¹³ vattappakāre¹⁴ tebhūmake *vatthukāme tīraṇapariññāya jānitvā*. *Pahāyā* ti kilesakāme *pahāṇapariññāya pariccajitvā*. *Pajahitvā* ti chaḍḍetvā. Kiṇ, kacavaraṇ viya piṭakenā ti ? Na hi; api ca kho taṇ *vinodetvā* *cajitvā*¹⁵ *vijjhivā*¹⁶ *nīharitvā*. Kiṇ, kūṭabalivaddam¹⁷ iva

* S. v, 453.

† M. ii, 243; Nid. 173.

‡ A. i, 101, 137; iv, 231 in Nominative.

¹ H udakomikā°; T, S, C °kummika°.

² C °taṇ.

³ H, S, D, C omit.

⁴ H, T phus°.

⁵ H °sita.

⁶ H °taṇ.

⁷ H °kālavikālava°.

⁸ H, S, C, D omit.

⁹ H vuttān°.

¹⁰ B, C satattā.

¹¹ B, C satata°.

¹² H, D, S omit.

¹³ H, S etena.

¹⁴ H, S °rena.

¹⁵ S, B, C, D taritvā.

¹⁶ S, B, C omit.

¹⁷ H, B, D omit kūṭa.

patodenā ti? Na hi; atha kho taṇ *byantīkaritvā* vigatantaṇ karitvā, yathāssa¹ anto pi nāvasissati antamaso bhaṅgamat-tam² pi, tathā hataṇ³ karitvā. Katham pana taṇ tathā katan⁴ ti? *Anabhāvaṇ gametvā* anu abhāvaṇ⁵ gametvā,⁶ samucchedaḍḍappahāṇena yathā samucchinnō⁷ hoti,⁸ tathā karitvā ti vuttaṇ hoti. Esa nayo kāmacchandanīvaraṇādisu.

Kāmogho ti ādisu pañcakāmaguṇikarāgo avasīdanatthēna⁹ kāmogho ti vuccati. *Bhavogho* ti rūpārūpabhavesu chanda-rāgo, jhānanikanti ca. *Diṭṭhogho* ti sassatadiṭṭhādisahagatā¹⁰ bhavē¹¹ patthanā; evaṇ¹² diṭṭhogho bhavoghe eva¹³ samo-dhānaṇ gacchati. *Avijjogho* catusu saccesu aññāṇaṇ.

Tattha kāmaguṇe assādato maṇasikaroto anuppanno kāmogho uppajjati, uppanno ca kāmogho pavaddhati.¹⁴ Mahaggaṭadhamme assādato manasikaroto anuppanno ca bhavogho uppajjati, uppanno ca bhavogho¹⁵ pavaddhati.¹⁶ Tebhūmakadhammesu catuvipallāsapadaṭṭhānabhāvena anuppanno ca avijjogho uppajjati, uppanno ca avijjogho¹⁷ pavaddhati ti veditabbo. Vuttanayapaccanikato sukkapakkho vitthāre-tabbo.

Appaṇihitavimokkhaṇ paṭipanno kāmoghaṇ, animittavi-mokkhaṇ paṭipanno bhavoghaṇ, suññatavimokkhaṇ paṭi-panno avijjoghaṇ ca¹⁸ *tareyya*. Paṭhamamaggavasena *tareyya*; dutiyamaggavasena *uttareyya*; tatiyamaggavasena *patareyya*; catutthamaggavasena *samatikkameyya*; phalavasena *vītivat-teyyā*¹⁹ ti. Atha vā kāmoghavasena *tareyya*; bhavoghavasena *uttareyya*; diṭṭhoghavasena *patareyya*; avijjoghavasena *sama-tikkameyya*; sabboghavasena *vītivatteyyā* ti evam eke vaṇṇa-yanti.

[20.] *Garukan* ti na sallahukaṇ. *Bhārikan* ti bhāraṇ bhaṇḍaṇ ettha ṭhapayati²⁰ ti bhārikaṇ. *Udakaṇ sitvā* ti

¹ H, D, C yathāyaṇ.

² B, C taṇ.

³ S omits.

⁴ H, S, D honti.

⁵ B °ta.

⁶ H, S, D eva.

⁷ S, C pabandhati; B saṇvaddhati.

⁸ B, C omit.

⁹ H vītikkameyyā.

¹⁰ H gati°; C, D gata°.

¹¹ H hataṇ.

¹² H, S, D °nnā.

¹³ B avasāra°; C avasāna°.

¹⁴ B bhāvena.

¹⁵ H evaṇ.

¹⁶ H, S omit.

¹⁷ C, S santi.

udakaṇ siñcivā. *Osiñcivā*¹ ti atirekena siñcivā. *Chaḍ-
detvā* ti pātetvā. *Lahukāyā* ti sallahukāya. *Khippan* ti
siḅhaṇ. *Lahun*² ti taṅkhaṇaṇ. *Appakasiren' evā* ti nidduk-
khen' eva.

Pāraṇ vuccati amataṇ nibbāṇan ti sakkāya-orato pārabhūtaṇ
pāraṇ,³ taṇhāvānato nikkhantaṇ nibbāṇaṇ kathiyati. *Yo
so* ti *yo eso*. *Sabbasaṅkhārasamatho* ti ādi sabbaṇ nibbāṇa-
vevacanam⁴ eva. *Yasmā* hi taṇ āgamma sabbasaṅkhāra-
calanāni⁵ sabbasaṅkhārāñjitāni⁶ sabbasaṅkhāravipphanditāni
sammanti, vūpasammanti, tasmā *sabbasaṅkhārasamatho* ti
vuccati. *Yasmā c' etaṇ āgamma sabbe upadhayo paṭinis-
saṭṭhā* honti, *sabbā taṇhā khīyanti*, *sabbe kilesarajā*⁷ *virā-
janti*, *sabbaṇ dukkhaṇ nirujjhati*, tasmā *sabbūpadhiṭṭhis-
saggo taṇhakkhaya virāgo nirodho* ti vuccati.

Yā pan' esā taṇhā bhavena bhavaṇ, *phalena vā saddhiṇ
kammaṇ* vinati saṅsibbatī ti katvā vānaṇ ti vuccati, tato
vānato nikkhantattā⁸ *nibbānapāraṇ*⁹ *gaccheyya* nimittavasena
ekato-vuṭṭhāna-gotrabhūṇāṇena *nibbānapāraṇ* pāpuṇeyya;
adhigaccheyya nimittappavattehi ubhato-vuṭṭhāna-maggañā-
ṇena *nibbānapāraṇ* visesena pāpuṇeyya; *phuseyya*¹⁰ *nibbāṇā-
rammaṇaphalacittavasena* *nibbānapāraṇ* phuseyya. *Sacchi-
kareyyā* ti guṇavasena phusitvā paccavekkhaṇāṇāṇena nib-
hānapāraṇ paccakkhaṇ kareyya.

Atha vā paṭhamamaggena pāraṇ gaccheyya; dutiyena *adhi-
gaccheyya*; tatiyena *phuseyya*; catutthena *sacchikareyyā* ti
evam eke vaṇṇayanti.

Yo pi pāraṇ gantukāmo ti *yo koci vipassanāñāṇe ṭhito pug-
galo nibbānapāraṇ gantukāmo so pi*¹¹ *avassaṇ tattha gamis-
satī* ti *pāragū* ti. *Vuttañ h' etaṇ: otinṇo' mhi jātiyā jarāya
maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi**

* A. ii, 123, etc.

¹ H, D ussiñ°.

³ H omits.

⁴ All MSS. omit vevacana.

⁶ H, S, B, D omit.

⁸ H °tattaṇ; S °tan ti.

¹⁰ H phas°.

² H, D Lahukan.

⁵ H, B, D omit.

⁷ C kilesajātā.

⁹ H °bāṇaṇ°.

¹¹ C omits.

ti ādi. Pubbabhāge ajjhāsavāsena vipassanāyogena ca so pi pāragū nāma.

Yo pi pāraṇ gacchatī ti yo pi maggasamaṅgi nibbānapāraṇ gacchatī, *so pi pāragū nāma*.

Yo pi pāraṇ gato ti yo pi¹ maggena kiccaṇ niṭṭhāpetvā phale ṭhito, nibbānapāraṇ gato, *so pi pāragū nāma*. Taṇ Jinavacanena dassetuṇ: *V u t t a m p i h' e t a ṇ B h a g a - v a t ā: Tinno pāragato thale tiṭṭhati brāhmaṇo* ti ādim āha.

Abhiññāpāragū ti adhigatena ñāṇena ñātapariññāya nibbānapāraṇ gantukāmo gacchatī gato ti pāragū. *Pariññāpāragū* ti sabbadhammānaṇ tīraṇapariññāya samatikkamitvā vuttanayena pāragū. *Pahāṇapāragū* ti samudayapakkhikānaṇ kilesānaṇ pahāṇapariññāya samatikkamitvā vuttanayena pāragū.

Yo hi sabbaṇ dhammaṇ pariṇānāti so tīhi pariññāhi pariṇānāti ñātapariññāya, tīraṇapariññāya, pahāṇapariññāya ti. Tattha katamā ñātapariññā? Sabbadhammaṇ² jānāti: 'ime ajjhattikā, ime bāhirā, idam assa lakkhaṇaṇ, imāni rasapaccupaṭṭhāna-padaṭṭhānāni' ti; ayaṇ ñātapariññā.

Katamā tīraṇapariññā? Evaṇ ñātaṇ katvā labbhamānavasena sabbadhammaṇ tīreti aniccato dukkhato anattato³ ti ādinā; ayaṇ tīraṇapariññā nāma.

Katamā pahāṇapariññā? Evaṇ tīrayitvā aggamaggena⁴ sabbadhammesu chandarāgaṇ pajahatī ti ayaṇ pahāṇapariññā ti. Imā pariññāyo sandhāya: *So abhiññāpāragū pariññāpāragū pahāṇapāragū* ti āha.

Bhāvanāpāragū ti bhāvanāya koṭiṇ patvā maggavasena nibbānapāraṇ gato. *Sacchikiriyāpāragū* ti phalanibbānavasena sacchikiriyā-phalanibbānapāraṇ gato. *Samāpattipāragū* ti aṭṭhannaṇ samāpattinaṇ pāraṇ patto.⁵

Sabbadhammānaṇ ti pañcakkhandhādisabbadhammānaṇ. *Sabbadukkhānaṇ* ti jātidukkhādisabbadukkhānaṇ. *Sabbakilesānaṇ* ti kāyaduccaritādisabbakilesānaṇ.

Ariyamaggānaṇ ti sotāpattimaggaḍḍinaṇ catunnaṇ maggā-

¹ H, S, D omit.

² B pariññātabbaṇ.

³ B rogato.

⁴ Cattani.

⁵ S, C gato.

naṇ. *Nirodhassā* ti nibbāṇassa. *Sabbasamāpattīnan* ti sab-
bāsaṇ aṭṭhannaṇ rūpārūpasamāpattīnaṇ.

So ti *so* ariyo. *Vasippatto* ti *vasībhāvappatto*; *atha* *vā*
*kantabhāvaṇ*¹ *issariyabhāvaṇ* *nipphannabhāvaṇ*² *patto*. *Pāra-*
mippatto ti *pāramī* ti *avasānaṇ* *niṭṭhānaṇ* *uttamabhāvaṇ* *vā*;³
*taṇ*⁴ *patto*.⁵ *Kattha*⁶ *patto* ti *āha*: *Ariyasmiṇ* *sīlasmin* ti *ādi*.

Tattha ariyasmiṇ *sīlasmin* ti *niddose sīlasmiṇ*. *Ariyasmiṇ*
samādhismin ti *niddose samādhimhi*. *Ariyāya paññāyā* ti
niddosāya paññāya. *Ariyāya vimuttiyā* ti *niddosāya phala-*
vimuttiyā. *Purimena vācā-kammantājivā gahitā*; *dutiyeṇa*
vāyāma-sati-samādhī gahitā; *tatiyeṇa vitakka-sammādiṭṭhī*
gahitā; *catutthena taṇsampayuttā sesadhammā gahitā* ti
veditabbā.

Antagato ti *maggena*⁷ *saṅkhāralokantaṇ* *gato*. *Antappatto*
ti *tam eva lokantaṇ phalena* *patto*. *Koṭigato* ti *maggena*
saṅkhārakoṭiṇ *gato*. *Koṭippatto* ti *tam eva koṭiṇ phalena*
patto. *Pariyantagato* ti *maggena*⁷ *khandhāyatanādi*⁸ *loka-*
pariyantaṇ *paricchedaṇ* *parivaṭumaṇ* *katvā* *gato*. *Pariyan-*
tappatto ti *tam eva lokaṇ phalena* *pariyantaṇ* *katvā* *patto*.
Vosānagato ti *maggena* *avasānaṇ* *gato*. *Vosānappatto* ti
phalena *avasānaṇ* *patto*.

Tānagato ti *maggena tāyanaṇ* *gato*. *Tānappatto* ti *phalena*
tāyanaṇ *patto*. *Leṇagato* ti *maggena niliyanāṇ*⁹ *gaṭo*. *Leṇap-*
patto ti¹⁰ *phalena niliyanāṇ*⁹ *patto*. *Saraṇagato* ti *maggena*
patiṭṭhaṇ *gato*. *Saraṇappatto* ti *phalena saraṇaṇ* *patto*.
Abhayagato ti *maggena nibbhayaṇ* *gato*. *Abhayappatto* ti
phalena nibbhayaṇ *nibbānaṇ* *patto*. *Accutagato*¹¹ ti *cutivira-*
hitaṇ *nibbānaṇ* *maggena* *gato*. *Accutappatto*¹² ti *taṇ* *phalena*
patto. *Amatagato* ti *maraṇarahitaṇ* *nibbānaṇ* *maggena* *gato*.
Amatappatto ti *taṇ* *phalena* *patto*. *Nibbānagato* ti *taṇhāvā-*
nato nikkhantaṇ *nibbānaṇ* *maggena* *gato*. *Nibbānappatto* ti
tam eva phalena *patto*.

¹ S *omits*; C *kantaṇ* *vā*.

³ C, D *omit*.

⁵ H, S, D *add* *ti*.

⁷ H, D, B *omit*.

⁹ C *saraṇaṇ*.

¹¹ H *accutiṇ*^o; B *accutaṇ*^o.

² H, D, B *nipphanda*^o.

⁴ S *omits*.

⁶ C *agga*.

⁸ H *omits* *kandh*.

¹⁰ B *adds* *taṇ*.

¹² H *accutip*^o.

So vutthavāso ti so arahā dasasu ariyavāsesu vasi,¹ parivasi,¹ vuttho ti vutthavāso. *Ciñṇacaraṇo* ti sīlena saha aṭṭhasu samāpattīsu ciñṇavasī ti ciñṇacaraṇo. *Gataddho* ti saṇsāradhānaṇ atikkanto. *Gatadiso* ti supinantena² pi agatapubbaṇ nibbāṇadisaṇ gato. *Gatakoṭiko* ti anupādisesa-nibbāṇakoṭiṇ gato hutvā ṭhito.

Pālītabrahmacariyo ti rakkhītabrahmacariyo. *Uttamadiṭṭhippatto* ti uttamaṇ³ sammādiṭṭhiṇ⁴ patto. *Paṭividdhākuppo* ti akuppaṇ acalaṇ arahattaphalaṇ paṭivijjhitvā ṭhito. *Sacchikatanirodho* ti nirodhaṇ nibbāṇaṇ sacchikatvā ṭhito.

Dukkhaṇ tassa pariññātan ti tividaṇ dukkhaṇ tena samatikkamitvā paricchinnaṇ. *Abhiññeyyaṇ* ti sabhāvalakkhaṇāvabodhavasena sobhaṇena ākārena jānitabbaṇ. *Abhiññātan* ti adhikena ñānena ñātaṇ. *Pariññeyyaṇ* ti sāmāññalakkhaṇāvabodhavasena kiccasamāpannavasena ca byāpitvā pari jānitabbaṇ. *Pariññātan* ti samantato ñātaṇ. *Bhāvetabban* ti vadḍhetabbaṇ. *Sacchikātabban* ti paccakkhaṇ katabbaṇ. Duvidhā hi sacchikiriyā paṭilābhasacchikiriyā āramaṇasacchikiriyā ca.

Ukkhattapaligho ti ettha paligho ti vaṭṭamūlikā avijjā; ayañ hi durukkhīpanatthena paligho ti vuccati; ten' esa tassā ukkhittattā ukkhittapaligho ti vutto.

Sanṅkiṇṇaparikho ti parikhā vuccati punabbhavadāyako bhavesu jāyana vasena c' eva saṇsaraṇavasena ca jātisaṇsāro ti laddhanāmānaṇ punabbhava kkhandhānaṇ paccayo kam mābhisaṅkhāro. So hi punappunaṇ uppattikaraṇavasena parikkhipitvā⁵ ṭhitattā parikhā ti vuccati; ten' esa tassā saṅkiṇṇattā vikiṇṇattā saṅkiṇṇaparikho ti vutto.

Abbūlhesiko ti esikā ti vaṭṭamūlikā taṇhā; ayañ hi gambhīrā, duruggamatthena⁶ esikā ti vuccati; ten' esa tassā abbūlhattā luñcitvā chaḍḍitattā abbūlhesiko ti vuccati.

Niraggalo ti aggaṇa vuccati orambhajanakāni kāmabhava uppattipaccayāni orambhāgiyāni. Etāni hi mahākavāṇa viya nagaradvāraṇ cittaṇ⁷ pidahitvā ṭhitattā aggaṇa ti

¹ H °sī.² S. C, B °nte.³ H °ma.⁴ H °diṭṭhi.⁵ S, B, C parikkhitvā.⁶ D, C dugga°.⁷ H pihitaṇ.

khaṇ viya kammābhisaṅkhārāpākāraṇ¹ bhindanto jātisaṇ-
sāraparikhāṇ pakiritvā,² so yodho nagarasobhanatthāya ussā-
pīte dhaje viya mānadhaje pātetvā sakkāyanagaraṇ jhā-
petvā, so yodho khemanagaraṇ pavisitvā uparipāsāde sura-
sabhojanaṇ bhuñjanto viya nibbānagaraṇ pavisitvā ama-
tanirodhārammaṇaṇ phalasamāpattisukhaṇ anubhavamāno
kālaṇ vītināmeti. Vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā:

*Kathaṇ ca bhikkhave bhikkhu ukkhittapaligho hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno aviyyā pahīṇā hoti, ucchinnamūlā tālāvat-
thukatā anabhāvakatā āyatiṇ anuppādadhammā; evaṇ kho bhikkhave bhikkhu ukkhittapaligho hoti.**

*Kathaṇ ca bhikkhave bhikkhu saṅkiṇṇaparikho hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno ponobhaviko jātisaṇsāro pahīṇo hoti . . .
pe . . . evaṇ kho bhikkhave bhikkhu saṅkiṇṇaparikho hoti.**

*Kathaṇ ca bhikkhave bhikkhu abbūḷhesiko hoti? Idha bhik-
khave bhikkhuno taṇhā pahīṇā . . . pe . . . evaṇ kho bhik-
khave bhikkhu abbūḷhesiko hoti.**

*Kathaṇ ca bhikkhave bhikkhu niraggalo hoti? Idha bhik-
khave bhikkhuno pañcorambhāgiyāni saññojanāni pahīṇāni
honti . . . pe . . . evaṇ kho bhikkhave bhikkhu niraggalo hoti.**

*Kathaṇ ca bhikkhave bhikkhu ariyo pannaddhajo panna-
bhāro viṣaṇyutto hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno asmimāno
pahīṇo hoti ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvakato āyatiṇ
anuppādadhammo; evaṇ kho bhikkhave bhikkhu ariyo pannad-
dhajo pannabhāro viṣaṇyutto hoti. Evaṇ-vimuttacittaṇ kho
bhikkhave bhikkhuṇ saindā devā sabrahmakā sapajāpatikū
anvesantā³ nādhigacchanti idannissitaṇ Tathāgatassa viññā-
ṇaṇ ti.**

*Pañcaṅgavippahīno ti kāmacchandādipañcaṅgāni vividhehi
upāyehi pajahitvā ṭhito. Vuttaṇ h' etaṇ: Kathaṇ ca bhikkhave
bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti? Idha bhikkhave bhikkhuno
kāmacchando pahīṇo hoti, vyāpādo pahīṇo hoti, thīnamiddhaṇ
pahīṇaṇ hoti, uddhaccakukkuccaṇ pahīṇaṇ hoti, vicikicchā*

* M. i, 139; A. iii, 85.

¹ H, S, C, D omīṭ pākāra.

² C, D saṅkaritvā.

³ H, D, B anvesaṇ.

Kevalī ti paripuṇṇo.

Vusitavā ti vusitabrahmacariyo; garusaṇvāse¹ ariyamagge pi dasasu ariyavāsesu pi vusitavanto.

Uttamapuriso ti khīṇakilesattā visesapuriso² ājaññapuriso.

Paramapuriso ti uttamapurisass' eva³ nāmaṇ.⁴ *Paramaṇ*⁵ vā⁶ paṭilābhaṇ pattattā⁷ uttamaṇ paramaṇ⁴ pattabbhaṇ arahat-tapaṭilābhaṇ patto anuttarapuññakkhettabhūto uttamapuriso; ten' ev' atthena paramapuriso.

Anuttaraṇ samāpattiṇ samāpajjitun amatapaṭilābhaṇ pattattā *paramappattipatto*.

Atha vā gharāvāse ādīnavaṇ sañjānitvā sāsanapavisanavasena *uttamapuriso*; attabbhāve ādīnavaṇ sañjānitvā vipassanāpavisanavasena⁸ *paramapuriso*; kilese ādīnavaṇ sañjānitvā ariyabhūmiṇ⁹ pavitṭho *paramappattipatto* ti evam eke vaṇṇayanti.

N' eva āciṇātī ti kusalākusalānaṇ pahīṇattā tesāṇ vipākaṇ na vaḍḍheti.¹⁰ *Na apaciṇātī* ti phale ṭhitattā na viddhaṇseti. *Apaciṇitvā ṭhito* ti paṭippassaddhipahāṇe ṭhitattā kilese¹¹ viddhaṇsetvā¹² ṭhito. Ito paraṇ tīhi padehi magga-phalavasen' eva yojetabhaṇ.

N' eva pajahatī ti pahātabbābhāvena kilese na pajahati. *Na upādiyatī* ti taṇhā-māna-diṭṭhihi gahetabbābhāvato tehi na gaṇhāti. *Pajahitvā ṭhito*¹³ ti vajjetvā¹⁴ pajahitvā¹⁵ ṭhito.

*N' eva visinetī*¹⁶ ti taṇhāvasena n' eva saṇsibbati. *Na ussinetī* ti mānavasena na ukkaṇṣati. *Visinetvā*¹⁷ ṭhito ti taṇhāsaṇsivanaṇ akatvā ṭhito ti evam eke vaṇṇayanti.

N' eva vidhūpetī ti kilesaggaṇ na nibbāpeti. *Na sandhūpetī* ti kilesaggaṇ na jālāpeti. *Vidhūpetvā ṭhito* ti taṇ⁶ nibbāpetvā ṭhito.

¹ S, C yogānurūpavāse.

² H, B, D viseso.

³ S, B, C °puriso, omit eva.

⁴ S, B, C omit.

⁵ H parama; S, C paramattha.

⁶ H, S, D, C omit.

⁷ H, S, C, D add paramappattipatto.

⁸ C, D °sanaṇ°.

⁹ H, B, D °bhūmantaraṇ.

¹⁰ H ciṇoti.

¹¹ D, S kilesānaṇ.

¹² S binduṇ sosetvā.

¹³ H, D, C omit.

¹⁴ S, C omit.

¹⁵ S vija°; C cajitvā.

¹⁶ H saṇsibbati; D sineti.

¹⁷ H visibbetvā; S, B visinetvā.

Asekkhena sīlakkhandhenā ti sikkhitabbābhāvena asekkhena vācā-kammantājīvasīlakkhandhena silarāsina¹ samannāgatattā *ṭhito*, aparihīnabhāvena *ṭhito*. *Samādhikkhandhenā* ti vāyāmasatīhi sampayuttana samādhinā. *Vimuttikkhandhenā* ti phalavimuttisampayuttakhandhena. *Vimuttiñānadassanakhandhenā* ti paccavekkhaṇañāna.

Saccaṇ sampatīpādayitvā ti caturariyasaccaṇ sabhāvasasena sakasantāne sampādayitvā paṭivijjhitvā *ṭhito*.

Ejaṇ² samatikkamitvā ti kampana³-taṇhaṇ atikkamitvā.

Kilesaggin ti rāgādikilesaggin. *Pariyādayitvā* ti khepetvā, nibbāpetvā.⁴

Aparigamanatāyā ti saṇsāre agamanabhāvena; punāgamanābhāvenā ti attho.

Kaṭaṇ⁵ samādāyā ti jayaggāhaṇ⁶ gahetvā.

Muttipattisevanatāyā ti sabbakilesehi muñcitvā rūpādiārammaṇavasena,⁷ atha vā sabbakilesehi vimutta⁸-phalasamāpattisevanavasena.

Mettāya pārisuddhiyā ti upakkilesamuttāya parisuddhabhāve *ṭhitāya mettāya ṭhito*. Karuṇādīsu pi es' eva nayo.

Accantapārisuddhiyā ti antātikkanta⁹-parisuddhabhāvena, parisuddhiyā antaṇ pāpuṇitvā *ṭhito*.

Atammayatāyā¹⁰ ti taṇhā-diṭṭhi-mānā tammayā ti vuccanti; tesāṇ abhāvo atammayatā; tāya taṇhā-diṭṭhi-mānavirahitātāya *ṭhito*. *Vuttañ h' etaṇ*:

So tādiso lokavidū sumedho

Sabbesu dhammesu atammayo muni ti.*

Etthā pi taṇhāmāna-diṭṭhi-virahito ti attho.

Vimuttattā ti sabbakilesehi muttabhāvena.

Santusitattā ti yathālābha-yathābala-yathāsāruppasantosa-vasena santuṭṭhabhāvena¹¹ *ṭhito*.

* A. i, 150.

¹ H sīlabhāvanā.

² H evaṇ.

³ H yam pana.

⁴ H, D omit.

⁵ H kathaṇ.

⁶ H nayag°.

⁷ C °nasevanatāya.

⁸ S, C, D vimutti.

⁹ S, B, C, D atikkanta.

¹⁰ H °yatā; S, D akammayatā; T, C akammaññatāyā.

¹¹ H °bhāve.

Khandhapariyante ti eka-catu-paṇcakkhandhānaṃ tihi pariññāhi jhāpetvā ante avasāne t̥hito.¹ Dhātupariyantādīsu pi es' eva nayo. Ayam pana viseso: *Dhātupariyante* ti aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ pariyante. *Āyatanapariyante* ti dvādasannaṃ āyatanānaṃ.

Gatipariyante ti nirayādi-paṇcannaṃ gatīnaṃ. *Upapattipariyante* ti sugati-duggatīsu² nibbattiyā. *Paṭisandhipariyante* ti kāmarūpārūpabhavesu paṭisandhiyā.

Bhavapariyante ti ekavokāra-catu-paṇca-saññā-asaññā³-nevasaññānāsaññā-kāma-rūpārūpabhavānaṃ. *San̐sārapariyante* ti khandha-dhātu-āyatanānaṃ abbocchinnappavattiyā. [22.] *Vatṭapariyante* ti kamma-vipāka-kilesavaṭṭānaṃ pariyante.

Antimabhava ti avasāne uppattibhave. *Antimasamussaye t̥hito* ti avasāne samussaye⁴ sarīre t̥hito. *Antimadehadharo* ti antimaṃ avasānaṃ dehaṃ sarīraṃ dhāretī ti antimadehadharo.

Arahā ti ārakattā, arīnaṃ arānaṃ ca hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā arahā.

*Tassāyaṃ pacchimako*⁵ ti tassa khīṇāsavassa ayaṃ samussayo attabhāvo avasāno. *Carimo* ti appo mando; carimo ālopo, carimaṃ kabalaṃ viya.

Puna-paṭisandhiyā natthibhāvaṃ sandhāya *jātimaraṇasaṃsāro natthi tassa punabbhavo* ti āha. Jananaṃ jāti; maranti nenā ti maraṇaṃ; khandhādīnaṃ abbocchinnānaṃ⁶ san̐sārapavatti ca tassa khīṇāsavassa puna⁷ natthī ti vuttabhāvaṃ⁸ nigamento āha: *Ten' āha Bhagavā: Tasmā jantu . . . pe . . . nāvaṃ sīvā va pārāgū* ti.

Imasmiṃ sutte yaṃ antarantarā na vuttaṃ taṃ pāṭhānusārena gahetabbaṃ.

Saddhammapajjotikāya Mahāniddesaṭṭhakathāya Kāmasuttaniddesavaṇṇanā nīṭṭhitā.

Paṭhamam.

¹ B adds Natthi etassa anto ti vā pariyantaṃ, tasmīṃ pariyante.

² H, D °gati.

³ H, S, C, D omit.

⁴ C samparāya.

⁵ H, D, C °koṭī.

⁶ H, D, C °chinna; S °nnā.

⁷ C pana.

⁸ B °gāthaṃ.

II. GUHAṬṬHAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

Dutiye [23] *Satto* ti laggo. *Guhāyan* ti kāye. Kāyo hi rāgādīnaṇ vālānaṇ vasanokāsato guhā ti vuccati. *Bahunā-bhichanno* ti bahunā rāgādikilesajātena abhicchanno; etena ajjhatabbandhanaṇ vuttaṇ. *Tiṭṭhan* ti rāgādivasena tiṭṭhanto. *Mohanasmiṇ pagālho* ti: mohanaṇ vuccati kāmāgunā,¹ ettha hi devamanussā muyhanti; tesu ajjhogālho² hutvā; etena bahibandhanaṇ vuttaṇ. *Dūre vivekā hi tathā-vidho so* ti so tathārūpo naro tividhā pi kāyavivekādikā³ vivekā dūre, anāsanne. Kiṇ-kāraṇā⁴? *Kāmā hi loke*⁵ *na hi suppaṇṇāyā* ti yasmā loke kāmā suppaṇṇāyā⁶ na hontī ti vuttaṇ hoti.

Satto ti hi kho vuttan ti “satto naro māṇavo” ti evam ādinā nayena kathito yeva. *Guhā tāva vattabbā* ti guhā tāva ka-thetabbā.

Kāyo ti vā ti ādisu ayaṇ tāva padayojanā: *Kāyo iti vā, guhā iti vā . . . pe*⁸ . . . *kumbho*⁹ *iti vā* ti.

Tattha *kāyo* ti “kucchitānaṇ āyo ti kāyo” ti ādinā heṭṭhā Satipaṭṭhānakathāyaṇ vutto yeva.

Rāgādivālānaṇ vasanokāsattthena *guhā*. Paṭicchādanatthenā ti pi eke: *Dūraṅgamaṇ ekacaraṇ, asarīraṇ guhāsayaṇ** ti ādisu viya.

Rāgādihi jhāpanatthena *deho*: *jahitvā*¹⁰ *mānusaṇ dehan*† ti ādisu viya.

Pamattakaraṇatthena¹¹ *sandeho*: *Bhijjati pūṭisandeho, maraṇantaṇ hi jīvitanaṇ*† ti ādisu viya.

* Dh. p. 37.

† Cf. S. i, 27.

‡ Dh. p. 148.

¹ S, B, C °guṇo.

² H, B °gālāhā.

³ H °kādi.

⁴ H, D, C °naṇ.

⁵ H *add*s kenaci.

⁶ H *suppaṇṇāyā*.

⁷ H *add*s *Guhāyan* ti.

⁸ H, D, S *omit*.

⁹ T *kummo*.

¹⁰ H, C, D, S *te hitvā*.

¹¹ S *sammatta*°.

Sanjsāre sanjsaraṇatthena¹ *nāvā* : *Siṇca bhikkhu imaṇ nāvaṇ, sittā te lahum essatī** ti ādisu viya.

Iriyāpathassa atthibhāvatthena *ratho* : *Ratho sīlaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo†* ti ādisu viya.

Accuggatatthena *dhajo* : *Dhajo rathassa paññāno‡* ti ādisu viya.

Kimikulānaṇ āvāsabhāvena *vammiko* : *Vammiko ti kho bhikkhu imass' etaṇ cātummahābhūtikassa kāyassa adhivacananṣ* ti ādisu viya. Yath' eva hi bāhirako vammiko vamatī ti, vantako ti, vantussayo ti, vantasinehasambandho ti catūhi kāraṇehi vammiko ti vuccati; so hi ahi-nakula-unduragharagolikādayo nānappakāre pāṇake vamatī² ti vammiko; upacikāhi vanto ti vammiko; upacikāhi temetvā³ mukhatuṇḍakehi ukkhitta-paṇsucunṇena kaṭippamāṇo⁴ pi purisapamāṇo⁴ pi ussito ti vammiko; upacikāhi vantakhelasinehena ābandhatāya sattasattāhaṇ⁵ deve vassante pi na vipparikiriyati, nidāghe pi tato paṇsumuṭṭhiṇ gahetvā tasmiṇ muṭṭhinā pīḷiyamāne sineho nikkhamati; evaṇ vantasinehasambandho ti vammiko. Evam ayaṇ kāyo pi akkhimhā akkhigūthako ti ādinā nayena nānappakāraṇ asucikalalaṇ⁶ vamatī ti pi vammiko. Buddha-paccekabuddha-khīṇāsavā imasmiṇ attabhāve nikantipariyādānena attabhāvaṇ chaḍdetvā gatā ti ariyehi vantako ti pi vammiko. Yo⁷ pi cāyaṇ tīhi aṭṭhisatehi ussito nahārusambandho maṇsāvalepano allacammapariyonaddho chavirañjito satte vañceti, taṇ⁸ sabbaṇ ariyehi vantam evā ti vantussayo ti pi vammiko.

Taṇhā janeti purisaṇ, cittam assa vidhāvati ti|| evaṇ taṇhāya janitattā ariyehi vanten' eva taṇhāsinehena sambandho ayan ti vantasinehasambandho ti pi vammiko. Yathā pi vammikassa anto nānappakārā pāṇā⁹ tath' eva jāyanti, uccārapas-

* Dh. p. 369.

† S. i, 42.

§ M. i, 144.

† S. v, 6.

|| S. i, 37.

¹ B, C, D sañcara°.

² S, C vamevā.

³ C omits satta.

⁷ H, B so.

⁹ S, B, C, D pāṇakā.

² S vammeti.

⁴ H °māṇena.

⁶ H, D °kalimalaṇ.

⁸ H, D, B ti.

sāvaṇ karonti, gilānā sayanti, matā papatanti;¹ iti so tesañ sūtigharaṇ, vaccakuṭi, gilānasālā susānañ ca hoti. Evaṇ khat-tiyamahāsālādīnam pi kāyo “ayaṇ² gopita³-rakkhito maṇḍi-tapasādhito mahānubhāvānaṇ kāyo”⁴ ti acintetvā chavinis-sitā pāṇā, cammanissitā pāṇā,⁵ nahārunissitā pāṇā,⁵ atṭhinis-sitā pāṇā,⁵ atṭhimiñjanissitā pāṇā ti evaṇ kulagaṇanāya asīti-mattāni kimikulasahassāni antokāyasmiṇ yeva jāyanti, uc-cārapassāvaṇ karonti, gelaññena āturitāni sayanti, matā ni-patanti. Iti ayam pi tesañ pāṇānaṇ sūtigharaṇ,⁶ vaccakuṭi, gilānasālā susānañ ca hoti ti *vammiko* ti saṅkhaṇ gato.

Rogādīnaṇ niddabhāvena⁷ kulāvakabhāvena *niddaṇ* :⁷ *Roga-niddaṇ*⁸ *pabhaṅgunan** ti ādisu viya.

Manāpāmanāpasasāraṇatthena⁹ *nagaraṇ*; *sakkāyanagaraṇ*† ti ādisu viya.¹⁰

Paṭisandhiyā nivāsagehatthena *kuṭi* : *pañcadvārāyaṇ ku-tikāyaṇ pasakkiyā*‡ ti ādisu viya.

Pūtibhāvena *gaṇḍo* : *Rogo ti bhikkhave, gaṇḍo ti bhikkhave, sallo ti bhikkhave, kāyass’ etaṇ adhivacanan*§ ti ādisu viya.

Bhijjanatthena *kumbho* : *Kumbhūpamaṇ kāyam imaṇ vi-ditvā*|| ti ādisu viya.

Kāyass’ etaṇ adhivacanan ti evaṇ vuttappakārassa¹¹ catu-mahābhūtamayassa kucchitadhammānaṇ āyassa adhivaca-naṇ¹² kathanan¹³ ti attho.

Guhāyan ti sarirasmiṇ. *Satto* ti allīno. *Visatto* ti vaṇṇa-rāgādivasena vividhena¹⁴ allīno. Saṇṭhānarāgavasena āsatto.

* Dh. 148.

† Therg. 125.

|| Dh. 40.

† See p. 87 here.

§ For gaṇḍo see A. iv, 336.

¹ C nipatanti.

² H agopitā.

³ H, B, D omit.

⁴ S, C pasūti; H °ghara.

⁵ H °nīḍaṇ; D °nīḷaṇ.

⁶ H °saṇsāratthena; B °patanat°.

⁷ All MSS., except S, have this sentence before the explanation of Nidda.

⁸ S, C, D °kāraṇ.

⁹ H omits.

¹⁰ H omits.

¹¹ H, D add pi.

¹² H, D nīḷa°; S niddha°.

¹³ H °vacaṇ.

¹⁴ C, D vividhā.

Tatth' eva subhaṇ sukhaṇ ti gahaṇavasena laggo. Attarāga-vasena¹ laggitto. Paḷibuddho ti phassarāgavasena amuñcitvā tthito.

Bhittikhīle ti bhittiyaṇ ākoṭitakhāṇuke. Nāgadante ti tath' eva hatthidantasadise vaṅkadanḍake.² Sattan ti bhit-tikhīle laggaṇ. Visattan ti nāgadante laggaṇ. Āsattan ti cīvaravaṇse laggaṇ. Laggaṇ ti cīvararajjuyā laggaṇ. Lag-gitaṇ ti pīṭhapāde laggaṇ. Paḷibuddhaṇ ti mañcapāde lag-gaṇ ti evaṃ ādinā nayena yojetabbaṇ.

[24.] Laggaṇādhivaccanaṇ ti visesena allīyanakathanaṇ.

Channo ti vuttappakārehi kilesehi chādito. Punappunaṇ uppattivasena uparūpaṇi channo ti ucchanno. Āvuto³ ti āvarito. Nivuto ti vārito. Ovuto⁴ ti avattharitvā chādito. Pihito ti bhājanena ukkhalimukhaṇ viya paḷiguṇṭhito.⁵ Paticchanno ti āvaṭo.⁶ Patikujjito ti adhomukhaṇ ṭhapito.

Tattha tiṇapaṇṇādihi chāditaṇ viya channo. Ucchanno nadi-āvarana-setu viya. Āvuto³ janasañcaraṇamaggāvaraṇaṇ viya.

Vinibaddho mānavasenā ti nānāvidhena⁷ mānātimānava-sena⁸ nānāvidhe⁹ ārammaṇe baddho hutvā tiṭṭhati.

Parāmattho ditṭhivasenā ti dvāsaṭṭhidiṭṭhinaṇ vasena parā-mattho, āmasitvā gahito.¹⁰

Vikkhepagato uddhaccavasenā ti ārammaṇe asanniṭṭhāna-vasena¹¹ cittavikkhepaṇ patto, upagato.

Aniṭṭhaṅgato vicikicchāvasenā ti ratanattayādisu kaṅkhā-saṅkhātāya vicikicchāya vasena sannitiṭṭhānaṇ appatto.

Thāmagato anusayavasenā ti dunnīharaṇa-appahīnānusaya-vasena thirabhāvappatto upagato hutvā tiṭṭhati.

[25.] Rūpūpāyaṇ ti taṇhādiṭṭhupāyavasena rūpaṇ upa-gantvā ārammaṇaṇ katvā. Viññāṇaṇ tiṭṭhamānaṇ ti tasmiṇ ārammaṇe rūpārammaṇaṇ¹² viññāṇaṇ tiṭṭhantaṇ¹³ tiṭṭhati.

¹ S, C attaggahaṇavasena.

² H, S, D add vā.

⁴ H ophuṭo.

⁶ H, D āvaṭto.

⁸ H, D omī mānāti.

¹⁰ C, D gaṇhanto.

¹² H °maṇa.

³ H āvaṭo.

⁵ H phali°.

⁷ H omits.

⁹ S vividhe.

¹¹ H, S, B asantiṭṭhanavasena.

¹³ H, B omī.

Rūpārammaṇaṇ rūpappatitṭhaṇ ti rūpam eva ālambitvā, rūpam eva patitṭhaṇ katvā. *Nandūpasevanan* ti sappītika-taṇhodakena āsittaṇ viññāṇaṇ.

Vuddhin ti vuddhabhāvaṇ. *Virūlhin* ti vaḍḍhanavasena¹ uparito virūlhabhāvaṇ. *Vepullan* ti tadārammaṇavasena vepullaṇ.

Atthi rāgo ti ādīni lobhass' eva nāmāni. So hi rañjanavasena rāgo, nandanavasena nandi, taṇhāyanavasena taṇha ti vuccati.

Patitṭhitaṇ tattha viññāṇaṇ virūlhan ti kammaṇ javāpetvā paṭisandhi-ākaḍḍhanasamatthatāya² patitṭhitaṇ c' eva virūlhaṇ ca.

Yatthā ti tebhūmakavaṭṭe bhummaṇ. Sabbattha vā purima-pade etaṇ bhummaṇ atthi. Tattha *saṅkhārānaṇ vuddhī* ti idaṇ imasmiṇ vipākavaṭṭe tṭhitassa āyatiṇ³ vaṭṭahetuke saṅkhāre sandhāya vuttaṇ.

Yattha atthi āyatiṇ punabbhavābhiniḍḍatti ti yasmiṇ tṭhāne āyatiṇ punabbhavābhiniḍḍatti atthi.

Tattha purimasuttaṇ rūpādi-ārammaṇalaggaṇavasena⁴ vuttaṇ; dutiyasuttaṇ⁵ tad ev' ārammaṇaṇ⁶ abhinandanavasena vuttaṇ; tatiyaṇ viññāṇapatitṭhānavasena⁷ vuttaṇ; catutthaṇ catubbidha-āhāravasena kusalākusalaviññāṇapatitṭhāvasena ca vuttan ti nātabbaṇ.⁸

[26.] *Yebhuyyena* ti pāyena. *Muyhantī* ti mohaṇ āpajjanti. *Sammuyhantī* ti visesena muyhanti. *Sampamuyhantī* ti sabhākārena muyhanti. Atha vā rūpārammaṇaṇ paṭicca *muyhanti*; saddārammaṇaṇ paṭicca *sammuyhanti*; mutārammaṇaṇ paṭicca *sampamuyhanti*.

Avijjāya andhikatā ti atṭhasu tṭhānesu aññāṇāya avijjāya andhikatā. *Gatā* ti vā pāṭho; andhabhāvaṇ upagatā ti attho.

Pagālho ti pavitṭho. *Ogālho* ti heṭṭhābhāgaṇ pavitṭho. *Ajjhogālho* ti adhi-ogāhetvā⁹ avattharitvā visesena pavitṭho. *Nimuggo* ti adhomukhaṇ hutvā pavitṭho. Atha vā dassana-

¹ S, B, C javanavasena.

² H āyatīti.

³ S, C dutiyaṇ.

⁴ D, B, C tṭhāvasena.

⁵ H, S ogahitvā.

⁶ C °samatthaṇ.

⁷ H, S, C °labbhanavasena.

⁸ H, H, C, D °pa.

⁹ S, C viññā°.

saṅsaggena ogāḷho; savaṇasaṅsaggena ajjhogāḷho; vacanasaṅsaggena nimuggo. Sappurisaṅsaggavirahito vā ogāḷho; saddhammasavaṇavirahito vā ajjhogāḷho; dhammānudhammapaṭipattivirahito vā nimuggo.

Vivekā¹ ti vivitti viviccanāṇ vā viveko. Tayo ti gaṇana-paricchedo. Kāyaviveko ti kāyena vivitti, vinā apasakkanaṇ. Cittavivekādisu pi es' eva nayo.

Idha bhikkhū ti imasmiṇ sāsane; saṅsāre bhayaṇ ikkhanato bhikkhu.

Vivittan ti suññaṇ; appasaddaṇ appanigghosan ti attho; etad eva hi sandhāya Vibhaṅge: Vivittan ti santike ce pi senāsanaṇ hoti, tañ ca anākinṇaṇ gahattḥhehi pabbajitehi, taṇ vivittan* ti vuttaṇ.

Seti c' eva āsati² ca etthā ti senāsanaṇ; mañcapīṭhādīnam etaṇ adhivacanaṇ; ten' āha: Senāsanan ti mañco pi senāsanaṇ, pīṭham³ pi³ bhisi-bimbohanam pi, vihāro pi adḍhayogo pi pāsādo pi hammiyam pi guhā pi attho pi mālo pi leṇam pi, veḷugumbo pi rukkhāmūlam pi maṇḍapo pi senāsanaṇ; yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti, sabbam etaṇ senāsanan* ti.

Api ca: vihāro adḍhayogo pāsādo hammiyaṇ guhā ti idaṇ vihārasenāsanaṇ nāma. Mañco pīṭhaṇ bhisi bimbohanan ti idaṇ mañcapīṭhasenāsanaṇ nāma. Cimilikā⁴ cammakhaṇḍo tiṇasanthāro paṇnasanthāro ti idaṇ santhārasenāsanaṇ⁵ nāma. “Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti” ti idaṇ okāsasenāsanaṇ nāmā ti evaṇ catubbidhaṇ senāsanaṇ hoti. Taṇ sabbam pi senāsanaḡahaṇena gahitam eva. Imassa pana sakunaṣadisassa cātuddisassa bhikkhuno anucchavikaṇ dassento araṇṇaṇ rukkhāmūlan ti ādim āha.

Tattha araṇṇan ti: nikkhamitvā bahi indakhilā sabbam etaṇ araṇṇan* ti bhikkhunīnaṇ vasena āgataṇ araṇṇaṇ. Araṇṇakaṇ nāma senāsanaṇ pañcadhanusatikaṇ pacchiman† ti

* Vbh. 251.

† Vin. iii, 46, 51.

¹ H, B, S, D Viveko.

² H āsanti.

³ H, S, D omit.

⁴ H Cilimikā.

⁵ C, S, B santhata°.

idam pana imassa bhikkhuno anurūpaṇ; tassa lakkhaṇaṇ Visuddhimagge Dhutaṅganiddese vuttaṇ.

Rukkhamūlan yaṇ kiñci sandacchāyaṇ vivittaṇ rukkhamaūlan.

Pabbatan ti selaṇ; tattha hi udakasonḍisu udakakiccaṇ katvā sītāya rukkhacchāyāya nisinnassa, nānādisāsu¹ khāyamānāsu,² sītena³ vātena vijiyamānassa cittaṇ ekaggaṇ hoti.

Kandaran ti kaṇ vuccati udakaṇ; tena dāritaṇ, udakena bhinnaṇ pabbatapadesaṇ; yaṇ nitamban ti pi nadikuñjan⁴ ti pi vadanti. Tattha hi rajatapattaṣadisā vālikā hoti; matthake maṇivitaṇaṇ viya vanagahanaṇ; maṇikkhandhasadisā⁵ udakaṇ sandati. Evarūpaṇ kandaraṇ oruyha, pāniyaṇ pivitvā, gattāni sītiṇ⁶ katvā,⁷ vālikaṇ ussāpetvā, paṇsukūlacīvaraṇ paññāpetvā nisinnassa samaṇadhammaṇ karo to cittaṇ ekaggaṇ hoti.

Giriguhan ti dvinnaṇ pabbatānaṇ antaraṇ; ekasmiṇ yeva vā ummaggasadisā mahāvivaṇaṇ.

Susānalakkhaṇaṇ Visuddhimagge* vuttaṇ.

Vanapatthan ti gāmanṇaṇ atikkamitvā manussānaṇ anupacāraṭṭhānaṇ, yattha na kasanti, na vapanti. Ten' ev' āha: *Vanapatthan ti dūrānam etaṇ senāsanānaṇ adhivacanaṇ*† ti ādi.

Abbhokūsan ti acchannaṇ. Ākaṅkhamāno paṇ' etha cīvarakuṭiṇ katvā vasati.

Palālapuñjan ti palālarāsiṇ.⁸ Mahāpalālapuñjato hi palālaṇ nikkaḍḍhitvā pabbhāra-leṇasadiṣe āvāse karonti; gacchagumbādīnam pi upari palālaṇ pakkipitvā hetthā nisinnā samaṇadhammaṇ karonti.

Sabbam etaṇ sandhāya vuttaṇ kāyena ca vivitto viharatī ti ādi. *Eko caṅkamaṇ adhiṭṭhātī* pavattayati ti vuttaṇ hoti. *Iriyatī* ti iriyāpathaṇ vattayati. *Vuttatī* ti iriyāpathavuttiṇ uppādeti. *Pāletī* ti iriyāpathaṇ rakkhati. *Yapetī* ti yapa-yati. *Yūpetī* ti yāpayati.

* Vism. i, 76.

† Vbh. 251.

¹ H °disāhi.

² H susītena.

³ H maṇibandha°.

⁴ S, C siñcitvā.

⁵ H vāyamāna.

⁶ H °kujaṇ.

⁷ H omits.

⁸ H, B, C, D °rāsi.

[27.] *Paṭhamajjhānaṃ samāpannassā* ti kusalajjhānasamañgissa.

Nīvaraṇehi cittaṃ vivittaṃ ti upacārena nīvaraṇehi vivittam pi samānaṃ anto-appanāyaṃ suṭṭhu vivittaṃ nāma hoti ti dassetuṃ *paṭhamajjhānaṃ samāpannassa nīvaraṇehi cittaṃ vivittaṃ hoti* ti vuttaṃ. Es' eva nayo vitakka-vicāra-pīti-sukhadukkhehi dutiya-tatiya-catutthajjhānāni samāpannānaṃ ti.

Rūpasaññāyā ti kusala-vipākakiriyavasena pañcadasannaṃ rūpāvacarajjhānānaṃ¹ saññāya.

Paṭighasaññāyā ti cakkhurūpādisaṅghaṭṭanena uppannāya kusalākusalavipākavasena² dvipañca-viññāpasaṅkhātāya paṭighasaññāya.

Nānattasaññāyā ti nānārammaṇe pavattāya catucattālīsa-kāmāvacarasaññāya ca cittaṃ vivittaṃ hoti, suññaṃ hoti.

Ākāsānañcāyatanaṃ samāpannassā ti nāssa anto ti anantaṃ; ākāsaṃ anantaṃ ākāsānantaṃ; ākāsānantam eva ākāsānañcaṃ; [tañ ca ākāsānañcaṃ]³ adhiṭṭhānatthena āyatanam assa sasampayuttadhammassa⁴ jhānassa—devānaṃ devāyatanam ivā ti — ākāsānañcāyatanaṃ; kasiṇugghāṭimākāsārammaṇajhānass' etaṃ adhivacanaṃ. Taṃ ākāsānañcāyatanaṃ samāpannassa, kusalakriyajjhānaṃ samāpannassa.

Rūpasaññāyā ti saññāsisena rūpāvacarajjhānato⁵ c' eva tadārammaṇato⁵ ca; rūpāvacarajjhānam pi hi⁶ rūpan ti vuccati: *rūpī rūpāni passati** ti ādisu; tassa ārammaṇam pi: *bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇa-dubbaṇṇānī** ti ādisu. Tasmā idha rūpe saññā rūpasaññā ti evaṃ saññāsisena rūpāvacarajjhānass' etaṃ adhivacanaṃ. Rūpe saññā assā ti rūpasaññaṃ; rūpam⁷ assa⁷ nāmaṃ ti vuttaṃ hoti. Evaṃ paṭhavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa c' etaṃ⁸ adhivacanaṃ ti veditabbaṃ. Etāya kusala-vipāka-kriyavasena pañcada-

* A. i, 40; iv, 305, 348; v, 61.

¹ S, C, D *omit* rūpāvacara.

³ H, D *omit*.

⁵ C °naṃ.

⁷ C, D rūpassa.

² H °vipākakriyavasena.

⁴ H, D, B *sampa*°.

⁶ H, S, B *omit*.

⁸ H, D p' etaṃ.

saṁvidhāya jhānasaṅkhātāya saññāya, etāya ca paṭhavikasi-
nādivasena aṭṭhavidhāya ārammaṇasaṅkhātāya rūpasaññāya.

Paṭighasaññāyā ti cakkhādīnaṇ vatthūnaṇ, rūpādīnaṇ āram-
maṇānaṇ ca paṭighātena samuppannā¹ saññā² paṭighasaññā;³
rūpasaññādīnaṇ etaṇ adhivacanaṇ; yathāha: *Tattha katamā*
paṭighasaññā? rūpasaññā saddasaññā gandhasaññā rasa-
*saññā phoṭṭhabbasaññā. Imā vuccanti paṭighasaññāyo** ti.
Tā kusalavipākā⁴ pañca,⁵ akusalavipākā⁴ pañcā ti⁶; etāya
paṭighasaññāya.

Nānattasaññāyā ti nānatte gocare pavattāya saññāya, nā-
nattāya vā saññāya. Yathāha: *Tattha katamā nānatta-*
saññā? Asamāpannassa manodhātusamaṅgissa vā manoviñ-
ñānadhātusamaṅgissa vā saññā sañjānanā sañjānitattaṇ; imā
*vuccanti nānattasaññāyo** ti. Evaṇ Vibhaṅge vibhajivā⁷
vuttā tā idha adhippetā. Asamāpannassa manodhātu-mano-
viññānadhātusamaṅgahitā⁸ saññā rūpasaddādibhede⁹ nānatte
nānāsabhāve gocare pavattanti.¹⁰

Yasmā c' esā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā dvādasa aku-
salasaññā ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā dve aku-
salavipākasaññā ekādasa kāmāvacarakiriyasaññā ti evaṇ
catucattālīsam pi saññā nānattā nānāsabhāvā, aññamaññaṇ
asadisā, tasmā nānattasaññā ti vuttā; tāya *nānattasaññāya*.

Cittaṇ³ vivittaṇ hoti ti ākāśānañcāyatanaṇ samāpannassa
rūpasaññā - paṭighasaññā - nānattasaññāsaṅkhātāhi¹ saññāhi
jhānacittaṇ vivittaṇ hoti, vinā hoti, apasakkitaṇ hoti.

Viññāṇaṇcāyatanaṇ ti etad'¹¹ eva¹¹ viññāṇaṇ adhiṭṭhānat-
thēna āyatanaṇ assā ti viññāṇaṇcāyatanaṇ; ākāśe pavatta¹²-
viññāṇārammaṇassa jhānass' etaṇ adhivacanaṇ; taṇ jhānaṇ
samāpannassa¹³ vuttappakārāya *ākāśānañcāyatanaññāya*
cittaṇ vivittaṇ hoti.

* Vbh. 261.

¹ H °ñāya.

³ H, D omit.

⁵ C pañcannaṇ.

⁷ H, D vibhajja.

⁹ H, D °bheda; B °bhedena.

¹¹ D ca pade.

¹³ H, D add vuttassa.

² H °ñāya.

⁴ C °kānaṇ.

⁶ C °cannaṇ ti.

⁸ H °dhatūhi sañ°.

¹⁰ H, D vattanti.

¹² B °tita.

Ākiñcaññāyatana ti ettha pana nāssa kiñcanan ti akiñcanan; antamaso bhaṅgamattam pi assa avasiṭṭhaṇ natthi ti vuttaṇ hoti; akiñcanassa bhāvo ākiñcaññaṇ; ākāsānañcāyatana viññāṇāpāgamass' etaṇ adhivacanaṇ; taṇ ākiñcaññaṇ adhiṭṭhānatthena āyatanam assā ti ākiñcaññāyatanaṇ; ākāse pavattita-viññāṇāpāgamārammaṇajjhānass' etaṇ adhivacanaṇ; taṇ *ākiñcaññāyatanaṇ samāpannassa* tāya viññāṇāncāyatana saññāya cittaṇ vivittaṇ.

Nevasaññānāsaññāyatana ti ettha pana yāya saññāya¹ bhāvato taṇ nevasaññānāsaññāyatana ti vuccati, yathā paṭipannassa sā saññā hoti, taṇ tāva dassetuṇ Vibhaṅge *Nevasaññānāsaññā* ti uddharitvā taṇ yeva *ākiñcaññāyatanaṇ santato manasikaroti*, saṅkhārāvasesasamāpattiṇ bhāveti; tena vuccati *nevasaññānāsaññā** ti vuttaṇ.² Tattha santato manasikaroti ti "santā vatāyaṇ samapatti, yatra hi nāma natthibhāvam pi ārammaṇaṇ manasikaritvā vasati"³ ti evaṇ santārammaṇatāya naṇ⁴ santā ti manasikaroti. Taṇ nevasaññānāsaññāyatanaṇ appetvā nisinnassa tāya *ākiñcaññāyatana saññāya* jhānacittaṇ suññaṇ hoti.

Sotāpannassā ti sotāpattiphalan pattassa. *Sakkāyaditṭhiyā* ti visativatthukāya sakkāyaditṭhiyā. *Vicikicchāyā* ti atṭhasu ṭhānesu kaṅkhāyā. *Sīlabbataparāmāsā* ti sīlena suddhi, vatena suddhi ti parāmasitvā uppajjanakaditṭhi. *Ditṭhānusayā* ti appahinatthena santāne anusayakā ditṭhānusayā. Tathā *vicikicchānusayā*. *Tadekaṭṭhehi cā* ti tehi sakkāyaditṭhiādihi ekato ṭhitehi ca. Upatāpenti vibādheti cā ti kilesā;⁵ tehi sakkāyaditṭhiādihi *kilesehi* cittaṇ⁶ vivittaṇ suññaṇ hoti.

Tattha *tadekaṭṭhan* ti duvidhaṇ ekaṭṭhaṇ: pahāṇekaṭṭhaṇ saha jekaṭṭhaṇ ca: apāyagamanīyā hi kilesā yāva sotāpattimaggena na pahiyanti tāva ditṭhi-vicikicchāhi saha ekasmiṇ puggale ṭhitā ti pahāṇekaṭṭhā. Dasasu hi kilesesu idha

* Vbh. 263.

¹ H, B, S °ñāyā.

² C thassati.

³ H, D add yāva so tā.

⁴ H vuccati ti.

⁵ H, D, B na.

⁶ H, D, C omī.

diṭṭhi-vicikicchā eva āgatā; anusayesu diṭṭhānusaya-vicikicchānusayā āgatā; sesā pana apāyagamanīyo¹ lobho doso moho māno thīnaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan ti aṭṭha kilesā diṭṭhi-vicikicchāhi saha pahāṇekaṭṭhā hutvā dvīhi anusayehi saddhiṃ sotāpattimaggena pahīyanti. Rāga-dosa-pamukhesu vā diyaḍḍhesu kilesasahassesu sotāpattimaggena diṭṭhiyā pahīyamānāya diṭṭhiyā saha vicikicchā pahīnā; diṭṭhānusaya-vicikicchānusayehi saha apāyagamanīyā sabba-kilesā pahāṇekaṭṭhavasena pahīyanti.

Sahajekaṭṭhā pana diṭṭhiyā saha vicikicchāya ca saha ekekasmīṃ citte tṭhitā avasesakilesā. Sotāpattimaggena hi dvīsu diṭṭhisampayutta-asāṅkhārikacittesu pahīyamānesu tehi sahajātā lobho doso moho uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan ti ime kilesā sahajekaṭṭhavasena pahīyanti. Dvīsu diṭṭhisampayutta-saṅkhārikacittesu pahīyamānesu tehi sahajātā lobho moho thīnaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan ti ime kilesā sahajekaṭṭhavasena pahīyanti. Vicikicchāsahagata-citte pahīyamāne tena sahajātā moho uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan ti ime kilesā sahajekaṭṭhavasena pahīyanti. Tehi duvidhekaṭṭhehi kilesehi *cittaṃ vivittaṃ hoti* ti maggacittaṃ viviccati; phalacittaṃ vivittaṃ viyuttaṃ apasakkitaṃ² suññaṃ hoti ti attho.

Sakadāgāmiṣṣa olārikā kāmarāgasaññojanā ti olārikabhūtā kāyadvāre³ vitikkamassa paccayabhāvena thūlabhūtā methunarāgasāṅkhātā saññojanā; so hi kāmabhava saññojetī ti saññojanan ti vuccati. *Paṭighasaññojanā* ti vyāpādasaññojanā; so hi ārammaṇe paṭihaññāti ti paṭighan ti vuccati. Te eva thāmagatatthena santāne anusenti ti anusayā.

Anusahagatā ti aṇubhūtā,⁴ sukhumabhūtā ti⁴ attho.⁴ *Kāmarāgasaññojanā* paṭighasaññojanā anusahagatā. *Kāmarāgānusayā paṭighānusayā* ti appahīnatthena santāne anusayānavasena sukhumabhūtā kāmarāga-paṭighānusayā. *Tadekaṭṭhehi cā* ti vuttatthehi duvidhekaṭṭhehi kilesehi cittaṃ⁵ vivittaṃ suññaṃ hoti.

¹ H °gāminīyo.

³ H, D kāyavacī°.

⁵ H, C, B omī.

² B, C, S °kkaṇ; D °sakkanaṇ.

⁴ H, D. B omī.

Arahato ti kilesārīnaṇ hatattā 'arahā' ti laddhanāmassa. *Rūparāgā* ti rūpabhava chandarāgā. *Arūparāgā* ti arūpabhava chandarāgā. *Mānā* ti arahattamaggavajjhakā mānā eva. Tathā uddhacca¹-avijjā²-mānānusayādayo arahattamaggavajjhakā; etesu unnatilakkhaṇo māno; avupasamalakkhaṇaṇ uddhaccaṇ; andhabhāvalakkhaṇā avijjā.

Rūparāga-arūparāgavasena pavattā *bhavarāgānusayā*.

Tadekatthehi cā ti tehi ekato tṭhehi ca kilesehi.

Bahiddhā ca sabbanimittēhi ti ajjhattacittasantāne akusalak-khandhe upādāya bahiddhā ti saṅkhaṇ gatehi, ajjhattaṇ muñcitvā bahiddhā pavattehi sabbasaṅkhāranimittēhi maggacittaṇ viviccati, vinā hoti, apasakkati; phalacittaṇ³ viyuttaṇ apasakkitaṇ hoti.

Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyā cā ti dvidhā anu-sayānaṇ abhāvo veditabbo: Kilesapaṭipāṭiyā hi kāmarāgānu-saya-paṭighānusayānaṇ tatiyamaggena abhāvo hoti; mānānu-sayassa catutthamaggena; diṭṭhānusaya-vicikicchānusayānaṇ paṭhamamaggena; bhavarāgānusaya-avijjānusayānaṇ catutthamaggen' eva. Maggapaṭipāṭiyā pana paṭhamamaggena diṭṭhānusaya-vicikicchānusayānaṇ abhāvo hoti; duttiyamaggena kāmarāgānusaya-paṭighānusayānaṇ ca tanubhāvo; tatiyamaggena sabbaso abhāvo; catutthamaggena mānānusaya-bhavarāgānusaya-avijjānusayānaṇ abhāvo hoti.

Cittaviveko ti mahaggata-lokuttaracittānaṇ kilesehi suñña-bhāvo, tucchabhāvo ti attho.

Upadhipiveko ti kilesa-khandha-abhisāṅkhāra-sāṅkhātānaṇ⁴ upadhīnaṇ suññabhāvo. Upadhiṇ tāva dassetuṇ *upadhī vucanti kilesā cā* ti ādim āha: Rāgādayo yassa uppajjanti taṇ upatāpenti vibādheṇti ti *kilesā ca*, upādānagocarā⁵ rūpādayo pañcakkhandhā *ca*,⁶ upādānasambhūtā puññāpuñña-āneñ-jābhisaṅkhārā *ca*.

Amatan ti natthi etassa maraṇasaṅkhātāṇ matan ti amataṇ. Kilesavisapaṭipakkhattā amaran ti pi amataṇ. Saṇ-sāra-yoni-gati-uppatti-viññānaṭṭhiti-sattāvāsesu saṇsibbati vinatī ti taṇhā vānan ti vuccati; taṇ tattha natthī ti nibbāṇaṇ.

¹ S °caṇ.

² B adds vivittaṇ.

³ H, D °dānato go°.

⁴ S, C add ca.

⁵ H, S, D omit saṅkhātā.

⁶ H, S, C, D omit.

*Vupakatthakāyānan*¹ ti gaṇasaṅganikāya apagatasarīraṇaṇ.

Nekkhammābhīratānaṇ ti nekkhamme, kāmādito nikkhante paṭhamajjhānādike abhīratānaṇ, tanninnānaṇ.

Paramavodānappattānaṇ ti uttamaparisuddhabhāvaṇ² phalaṇ pāpunītvā ṭhitānaṇ; upakkilesābhāvena parisuddhacittānaṇ, kilesehi muttabhāvena paramavodānappattānaṇ, vikkhambhanappahāṇena parisuddhacittānaṇ, samucchēdappahāṇena paramavodānappattānaṇ ti evam eke vaṇṇayanti.

Nirupadhīnaṇ ti vigatūpadhīnaṇ.

Visaṅkhāragatānaṇ ti saṅkhārārammaṇaṇ cajjitvā³ vigata-saṅkhāraṇ⁴ nibbānaṇ ārammaṇavasena upagatānaṇ. *Visaṅkhāragataṇ cittaṇ** ti ettha pi nibbānaṇ eva 'visaṅkhāraṇ' ti vuttaṇ.

[28.] *Vidūre* ti vivīdhena⁵ dūre. *Suvidūre* ti suṭṭhu vidure. *Na santike* ti na samīpe. *Na sāmāntā* ti na ekapasse. *Anāsanne* ti na accantasamīpe. *Vūpakatthe*⁶ ti avidūre, vigate (?) ti attho.

Tādiso ti taṇṇasādiso. *Tassaṇṭhito*⁷ ti tena ākārena ṭhito. *Tappakāro* ti tena pakārena ṭhito. *Tappaṭibhāgo* ti taṇṇkoṭṭhāsiko. Atha vā attabhāvaguhāya laggabhāvena *tādiso*; kilesehi channabhāvena *tassaṇṭhito*; mohanasmaṇṇ pagāḷhabhāvena *tappakāro*; tīhi vivekehi dūrabhāvena *tappaṭibhāgo* ti evam eke vaṇṇayanti.

[29.] *Duppahāyā* ti sukhena pahātabbā na honti, 'Duccajā' ti sukhena jahitūṇ na sakkā. *Duppariccajā* ti sabbākārena jahitūṇ na sakkā. *Dunnimmaḍḍayā* ti amadaṇ nimmaḍḍaṇ kātūṇ na sakkā. *Dubbinivēṭṭhayā* ti vinivēṭṭhanaṇ mocanaṇ kātūṇ na sakkā. *Duttarā* ti uttaritvā atikkantaṇ na sakkā. *Duppataṛā* ti viśeṣetvā taritūṇ na sakkā. *Dussamatikkamā* ti dukkhena atikkamitabbā. *Dubbūtivattā*⁸ ti nivattetaṇ dukkhā.

* Dh. p. 154.

¹ H vavakattha°; B vivekattha°; D vapakittha°.

² H °bhāva.

³ S citvā; B chitvā; D chinditvā.

⁴ H, D °khārānaṇ.

⁵ H, B, D vivīdhe.

⁶ H vavakatthe; B vivekatthe; D vapakatthe.

⁷ H tassatthito.

⁸ H °binivattā.

Atha vā pakativasena *duppariccajā*¹; vikativasena *dunnim-madayā*; nāgapāsaṇ viya *dubbinivēṭhayā*; gimhasamaye maru-kantāraṇ viya *duṭṭarā*, *duppatarā*; vyagghapariggahitā aṭavi viya *dussamatikkamā*; samuddavīci viya *dubbūtivattā*² ti evam eke vaṇṇayanti.

Evaṇ paṭhamagāthāya *Dūre vivekā hi tathāvidho*³ ti sādhetvā puna tathāvidhānaṇ sattānaṇ dhammaṇ āvikaronto *Icchā-nidānā* ti gātham āha :

Tattha *icchānidānā* ti taṇhāhetukā. *Bhavasātabaddhā* ti sukhavedanādimhi bhavasāte⁴ baddhā. *Te duppamuñcā* ti te⁵ bhavasātavatthubhūṭadhammā, te⁶ vā⁷ tattha baddhā⁸ *icchānidānā*⁹ sattā duppamocayā. *Na hi aññamokkhā* ti aññe⁹ pamocetuṇ na sakkonti. Kāraṇavacanaṇ¹⁰ vā etaṇ : te sattā duppamuñcā; kasmā ? yasmā aññena mocetabbā na honti. Yadi sattā muñceyyuṇ sakena thāmena muñceyyuṇ ti ayam assa attho.

Pacchā pure vā pi apekkhamānā ti anāgate atīte vā kāme apekkhamānā.

Ime va kāme purime va jappaṇ ti ime vā¹¹ paccuppanne kāme purime vā duvidhe pi atītānāgate¹² balavataṇhāya patthaya-mānā. Imesaṇ ca dvinnaṇ padānaṇ *Te duppamuñcā na hi aññamokkhā* ti iminā va saha sambandho veditabbo; itarathā apekkhamānā pi jappaṇ kiṇ karonti, kiṇ vā katā ti na paññā-yeyyuṇ.¹³

[30.] *Bhavasātabaddhā* ti bhava sātaṇ bhavasātaṇ; tena bhavasātena sukhassādena¹⁴ baddhā hutvā ṭhitā. Taṇ bhā-jetvā dassetuṇ *Ekaṇ*¹⁵ *bhavasātaṇ* : *sukhā vedanā* ti ādim āha.

Yobbanassa¹⁶ bhāvo *yobbaññaṇ*. Rogassa¹⁷ abhāvo¹⁸ *āro-ggaṇ*. Jīvitindriyassa¹⁹ pavattabhāvo *jīvitāṇ*.

¹ S, C *add* ghoravisaṇ viya.

³ H °vidhā.

⁵ H *adds* ti ye.

⁷ H baddha.

⁹ H aññāṇ.

¹¹ H, D, C *omit*.

¹³ H, D *paññāpeyyuṇ*.

¹⁴ S, C °sādanena; H °sādane.

¹⁶ H, B, D *yobbana*.

¹⁸ H, B, D *arogabhāvo*.

² H °binivattā.

⁴ S, C °tena.

⁶ H *omit*.

⁸ H *adds* te.

¹⁰ H *karaṇa*°.

¹² H, D *add* vā.

¹⁵ H etaṇ.

¹⁷ H, B, D *omit*.

¹⁹ H, B, D °driya.

Lābho ti catunnaṇ paccayānaṇ lābho. *Yaso* ti parivāro. *Pasaṇsā* ti kitti. *Sukhaṇ* ti kāyikacetasaṇ sukaṇ.

Manāpikā rūpā ti manavaḍḍhanakā rūpā. Sesesu pi es' eva nayo.

Cakkhusampadā ti cakkhussa sampadā; “Mayhaṇ cakkhu sampannaṇ, maṇivimāne ugghāṭita-sīhapañjaraṇ viya khāyati” ti uppannaṇ sukhassādaṇ sandhāya cakkhusampadā ti vuttaṇ. *Sotasampadādīsu* pi es' eva nayo.

*Sukhāya vedanāya sattā*¹ *baddhū* . . . *pe* . . . *vinibaddhā*² ti mūlapadaṇ. *Vinibaddhā*² ti vividhenākārena baddhā. *Ābaddhā* ti visesena ādito baddhā. *Laggā* ti ārammaṇena saddhiṇ appitā. *Laggitā* ti nāgadante phānitavārako³ viya laggitā. Yam ettha avuttaṇ taṇ *satto visatto* ti ādimhi vuttanayena gahetabbaṇ.

[31.] *Na hi aññamokkhā* ti na parehi mokkhā.

Te vā bhavasātavattthū duppamuñcā ti bhava sukhassādavatthubhūtā dhammā muñcituṇ dukkhā.

Sattā vā etto dummocayā ti sattā eva vā etasmā bhavasātavattthuto mocetuṇ dukkhā. *Duruddharā* ti sātavattthuto⁴ uddharituṇ dukkhā. *Dussamuddharā* ti samantato chinnatāte narakāvāte patito viya uddhaṇ katvā uddharituṇ dukkhā. *Dubbutthāpayā*⁵ ti utthāpetuṇ dukkhā. *Dussamutthāpayā*⁶ ti sukhuma-attabhāvaṇ paṭhaviyaṇ patitthāpanaṇ viya ussāpetuṇ ativiya dukkhā.

[32.] *Te attanā palipapalipannā* ti gambhīrakaddame yāva-sīsato nimuggā. *Na sakkonti paraṇ palipapalipannaṇ uddharitun* ti aparaṇ tath' eva⁷ nimuggaṇ hatthe vā sīse vā gahetvā uddharitvā thale patitthāpetuṇ na sakkonti.

So vata Cundā ti: *so* ti vattabbākārapuggalaniddeso; *tassa yo* ti imaṇ uddesavacanaṇ āharitvā: *yo attanā palipapalipanno*⁸ *so vata*, Cunda, paraṇ palipapalipannaṇ uddharissatī ti evaṇ sesapadesu sambandho veditabbo. *Palipapalipanno* ti gambhīrakaddame nimuggo vuccati. Yathā Cunda koci puriso

¹ T omits, but gives sāta in a footnote.

² H vibaddhā.

³ H, D dhārita°.

⁴ S, B, C omit.

⁵ B, H duvut°; T °panā.

⁶ T °panā.

⁷ B tatth' eva.

⁸ H adds ca.

yāva nāsikaggā¹ gambhīrakaddame nimuggo aparam pi tath' eva nimuggaṇ hatthe vā sīse vā gahetvā uddharissatī ti n' etaṇ ṭhānaṇ vijjatī ti na hi taṇ kāraṇam atthi, yena so taṇ uddharitvā thale patitṭhāpeyyā ti.

Adanto avinīto aparinibbuto ti ettha pana anibbisevanatāya *adanto*; asikkhitavinayatāya *avinīto*; anibbutakilesatāya *aparinibbuto* ti veditabbo. So tādiso paraṇ *damessati*² nibbisevanaṇ karissati, *vinessati*² tisso sikkhā sikkhāpessati, *parinibbāpessati*² tassa kilese parinibbāpessati.

Natth' añño koci ti añño koci puggalo mocetuṇ samattho natthi. *Sakena thāmenā* ti attano ñāṇathāmena. *Balenā* ti ñāṇabalena. *Viriyenā* ti ñāṇasampayutta-cetasikaviriyena. *Purisaparakkamenā* ti paraṇ paraṇ ṭhānaṇ akkamanena mahatā³ viriyena.

*Nāhaṇ sahiṣṣāmī*⁴ ti ahaṇ na sahiṣṣāmī,⁴ na sakkomi, na vāyamiṣṣāmī ti vuttaṇ hoti. *Pamocanāyā* ti pamocetuṇ. *Kathaṅkathin* ti sakaṅkhaṇ. *Dhotakā* ti ālapanaṇ. *Taresī* ti tareyyāsi.

Attanā pakataṇ pāpaṇ attanā saṅkilissati ;

Attanā akataṇ pāpaṇ attanā va visujjhati.

Suddhi asuddhi paccattaṇ ; *nāñño aññaṇ visodhaye** ti

etthāyam attho: yena *attanā* akusalakammaṇ kataṇ hoti, so catusu apāyesu dukkhaṇ anubhavanto *attanā* va *saṅkilissati*. Yena pana *attanā akataṇ pāpaṇ*, so sugatim eva⁵ gacchanto *attanā* va *visujjhati*. Kusalakammasaṅkhātā *suddhi*, akusalakammasaṅkhātā ca *asuddhi paccattaṇ* kāraṇasattānaṇ attani yeva vipaccati. *Añño* puggalo *aññaṇ* puggalaṇ na *visodhaye* n' eva visodheti; n' eva kileseti, na visodhetī ti vuttaṇ hoti.

Tiṭṭhat' eva nibbānaṇ ti amatamahānibbānaṇ tiṭṭhati yeva. *Nibbānaḡāmīmaggo* ti pubbhābhāgavipassanāto⁶ paṭṭhāya ariyamaggo. *Tiṭṭhām' ahaṇ samādapetū* ti ahaṇ gaṇhāpetā patitṭhāpetā tiṭṭhāmi.⁷

* Dhp. 165, *with* va kataṇ for pakataṇ.

¹ S, C sīsato.

² H °ti ti.

³ S, B, C, D mahanta.

⁴ T gamis°; C, D samis°; B sāsīs°.

⁵ S, B, C, D sugatiṇ c' eva agatiṇ ca.

⁶ H °nādito.

⁷ H patitṭhāmi.

Evaṃ ovadiyamānā evaṃ anusāsiyamānā ti mayā evaṃ ovadiyamānā evaṃ anusāsiyamānā. Ettha uppanne vatthusmiṃ vadanto ovadati nāma; anuppanne vatthusmiṃ anusāsanto “ayaso pi te bhavissati” ti ādivasena anāgataṃ dassento anusāsati nāma. Sammukhā vadanto pi ovadati nama; parammukhā dūtaṃ¹ sāsanaṃ vā² pesento anusāsati nāma. Sakiṃ vadanto pi ovadati nāma; punappunaṃ vadanto anusāsati nāma. Ovadanto eva vā anusāsati nāma.

Appekacce ti api ekacce; eke ti attho. *Accantanitṭhaṃ nibbānaṃ ārādhenti* ti khayavayasāṅkhātaṃ antaṃ atītaṃ ti accantaṃ; accantañ ca taṃ sabbasāṅkhārānaṃ appavattiṭṭhānattā nitṭhañ cā ti accantanitṭhaṃ; ekantanitṭhaṃ³ ti attho. Taṃ *accantanitṭhaṃ nibbānaṃ ārādhenti* sampādentī.

N’ ārādhenti ti na sampādentī, na paṭilabhanti ti attho.

Ettha kyāhan ti etesu kiṃ ahaṃ? Kiṃ karomī ti attho.

Maggakkhāyī ti paṭipadāmaggakkhāyī. *Ācikkhatī* ti katheti.

Attanā paṭipajjamānā muñceyyun ti paṭipajjantā sayāṃ⁴ mucceyyuṃ.⁵

Atītaṃ upādāyā ti atītaṃ paṭicca.

Kathaṃ pure² apekkhaṃ karotī ti kena pakārena ikkhaṃ olokanaṃ karotī?

Evarūpo aho sin ti dīgha-rassa-aṇuka-thūlādivasena evaṃ-jātiko evaṃrūpo abhaviṃ.

Tattha nandiṃ samannānetī⁶ ti tasmiṃ rūpārammaṇe taṇhaṃ sammā ānaya⁷ti upaneti. Vedanādīsu pi es’ eva nayo.

Iti me cakkhū ti ādayo vatthu-ārammaṇavasena taṇhupattiṃ dassento āha. *Iti rūpā* ti evaṃ rūpā iti.

Tattha chandarāgapatibaddhaṃ ti tesu cakkhurūpesu dubbalaṅkhāto chando ca balavaṅkhāto rāgo ca; tena chandarāgena paṭibaddhaṃ allīnaṃ. *Viññānaṃ* ti javanacittaṃ.

Chandarāgapatibaddhattā viññānaṃ ti tassa javanaviññānaṃ chandarāgena baddhabhāvā. *Tad abhinandati* ti taṃ ārammaṇaṃ taṇhāvasena abhinandati.

¹ H dūta.

² B adds satatanitṭhaṃ.

³ H, D pamu°.

⁴ H nayati.

⁵ H omits.

⁶ H, D omit.

⁷ T samanvāgameti.

Taṇhāvasen' eva taṇ abhinandanto; [34] yāni 'ssa tāni ti yāni assa tāni; pubbe ti atīte; saddhin ti ekato; hasita-lapita-kīḷitāni ti dantavidaṇṣādi¹-hasitāni, vacibhedan katvā lapitāni ca, kāyakhiddādikīḷitāni ca. *Tad assādeti* ti taṇ assādayati, assādan vindati, sadiyati. *Tan nikāmeti* ti taṇ nikāmayati, paccāsiṇsati. *Vittiṇ āpajjati* ti tuṭṭhiṇ pāpuṇāti.

Siya ti² bhaveyyaṇ.³

Appatīladdhassa paṭilābhāyā ti appattassa pāpuṇanattāyā; *cittaṇ paṇidahaṭi* ti cittaṇ ṭhapeti. *Cetaso paṇidhānapaccayā* ti cittassa ṭhapanakāraṇā.

Sīlena vā ti pañcasīlādisīlena vā. *Vatena vā* ti dhutaṅgasa-mādānena vā. *Tapena*⁴ vā ti viriyasamādānena vā. *Brahma-cariyena vā* ti methunaviratiyā vā. *Devo vā* ti mahānubhāvo devarājā vā. *Devaññataro vā* ti tesan aññataro vā.

[35.] *Jappantā* ti guṇavasena kathentā. *Pajjappantā* ti pakārena kathentā. *Abhiṇjappantā* ti visesena kathentā; upasaggavasena vā vaḍḍhitaṇ.

Evaṇ paṭhamagāthāyā *Dūre vivekā hi tathāvidho* ti sādhetvā⁵ dutiyagāthāyā ca tathāvidhānaṇ dhammataṇ āvikatvā idāni tesan pāpakaraṇaṇ āvikaronto *Kāmesu giddhā* ti gātham āha.

Tassā 'ttho: te sattā kāmesu paribhogataṇhāyā *giddhā*, pariyesanādim anuyuttattā *pasutā*, sammoham āpannattā *pamūḷhā*, adhogamanatāyā⁶ maccharitāyā⁷ Buddhādīnaṇ vacanaṇ anādiyanatāyā ca *avadāṇiyā*, kāyavisamādimhi *visame nivittā*, antakāle maraṇadukkhūpanitā “*kiṇ su bhavissāma ito cutāse*” ti *paridevayanti* ti.

Giddhā ti kāmarāgena giddhā. *Gadhitā*⁸ ti saṅkapparāgena paccāsiṇsamānā hutvā gadhitā.⁸ *Mucchitā* ti kāmataṇhāyā mucchāparetā. *Ajjhopannā* ti kāmanandiyā adhiopannā ajjhotthaṭā. *Laggā* ti kāmasinehena allinā. *Laggitā* ti kāma-parilāhena ekibhūtā. *Palibuddhā* ti kāmasaññāyā āvaṭṭitā.

Atha⁹ vā⁹ dassane¹⁰ *giddhā*, abhiṇhadassane *gadhitā*,⁸ saṇ-

¹ H °vikāsādi.

² H bhaveyya.

³ H, H sāvetvā.

⁴ H macchariya°.

⁵ B, C, D omīti.

⁶ H siyā.

⁷ B thāmena.

⁸ C avaga°; D adhaṇ°.

⁹ H gathitā.

¹⁰ B, C, D, S diṭṭha-das°.

saggakiriyasmiṇ¹ *mucchitā*, vissāsakiriyasmiṇ *ajjhoppannā*; si-
nehavalañjasmiṇ *laggā*, dvayaṇdvayasamāpattiya² *laggitā*,
aparāparaṇ muñcamānā hutvā *palibuddhā* ti evam eke vaṇ-
ṇayanti.

Esantī ti paccāsiṇsanti. *Gavesantī* ti maggayanti. *Pari-
yesantī* ti sabbākārena icchanti, patthenti. Atha vā diṭṭhā-
rammaṇe subhāsubhaṇ atthi natthī ti *esanti*; subhārammaṇe³
paccakkhaṇ katvā valañjanatthāya pihan⁴ karontā *gavesanti*;
cittavasena *esanti*; payogavasena⁵ *gavesanti*; karaṇavasena
pariyesanti.

Te duvidhe kāme paṭicca otarivā carantī ti *taccaritā*. Te
'va⁶ kāme bahulaṇ yebhuyyena vaḍḍhenti pavattayanti ti
tabbahulā. Te 'va⁶ kāme garuṇ⁷ katvā dahanti ti *taggarukā*.
Tesu kāmesu ninnā namitā hutvā vasanti ti *tanninnā*. Tesu
kāmesu bhattimā⁸ hutvā vasanti ti *tapponā*. Tesu kāmesu
avalambitā hutvā tesu yeva namitā hutvā vasanti ti *tappab-
bhārā*. Tesu kāmesu avattharivā mucchāparetappasaṅgā
hutvā vasanti ti *tadadhimuttā*. Te 'va⁶ kāme adhipatiṇ jeṭ-
ṭhakaṇ katvā caranti⁹ ti *tadadhipateyyā*.

Atha vā ārammaṇassa iṭṭhabhāvena *taccaritā*. Āram-
maṇassa kantabhāvena *tabbahulā*. Ārammaṇassa manāpa-
bhāvena *taggarukā*. Ārammaṇassa piyabhāvena *tanninnā*.
Ārammaṇassa kāmūpasanhitabhāvena *tapponā*. Āramma-
ṇassa rajanīyabhāvena *tappabbhārā*. Ārammaṇassa muccha-
nīyabhāvena *tadadhimuttā*. Ārammaṇassa bandhanīyabhā-
vena *tadadhipateyyā* ti evam eke vaṇṇayanti.

Rūpe pariyesantī ti ādisu *pariyesantī* ti¹⁰ aladdhassa lā-
bhāya esanavasena; *paṭilabhanti* ti¹⁰ hatthagatavasena; *pari-
bhūñjanti* ti¹⁰ valañjanavasena vuttan ti nātabbaṇ.

[36.] Kalahaṇ vivādaṇ karotī ti *kalahakārako*. Tasmiṇ
niyutto ti *kalahapasuto*. Kammakārakādisu pi es' eva nayo.

*Gocare caranto*¹¹ ti vesiyādi-gocare¹² satipaṭṭhānādi-gocare

¹ H saṇsatta°.

² H subhāsubhā°.

³ S, C saṇyo°.

⁴ H, D, S garu.

⁵ B vasanti.

⁶ H caraṇ.

² S, B, C, D °timhi.

⁴ H, S, D, C piyaṇ.

⁶ H ca.

⁸ H sanninnā.

¹⁰ H omits ti.

¹¹ H, S °agocare.

vā caramāno. Tesu niyutto *gocarapasuto*. Ārammaṇūpanij-jhānavasena jhānaṇ assa atthī ti jhāyi; tasmiṇ niyutto¹ *jhānapasuto*.

*Avan*² *gacchatī* ti apāyaṇ gacchati.

Maccharino ti sakasampattinigūhino.³

Vacanan ti kathanāṇ. [37.] *Vyappathan* ti vākyapathan. *Desanan* ti vissajjanovādaṇ.⁴ *Anusitthin* ti anusāsaniṇ. *Na ādiyantī* ti na gaṇhanti, na garuṇ karonti. *Na allīyantī*⁵ ti vā⁶ pāṭho; so yeva attho.

Atthato macchariyadassanatthan *pañca macchariyāni* : āvā-samacchariyaṇ ti ādi vuttaṇ.

Tattha āvāse macchariyaṇ *āvāsamacchariyaṇ*; sesapadesu pi es' eva nayo. Āvāso nāma sakalārāmo pi pariveṇam pi ekovarako pi rattitṭhānādīni pi; yattha⁷ sukhaṇ vasanti, paccaye labhanti.⁸ Eko bhikkhu vattasampannass' eva pesalassa bhikkhuno tattha āgamaṇaṇ na⁹ icchati,¹⁰ āgato pi "khippaṇ gacchatū" ti cinteti; idaṇ *āvāsamacchariyaṇ* nāma; bhaṇḍanakārakādīnaṇ pana tattha vāsaṇ anicchato āvāsamacchariyaṇ na hoti.

Kulan ti upaṭṭhākakulam pi ñātikulam pi; tattha aññassa upasaṅkamaṇaṇ anicchato *kulamacchariyaṇ* hoti. Pāpapg-alassa pana upasaṅkamaṇaṇ anicchato pi macchariyaṇ nāma na hoti; so hi tesāṇ pasādaḥḍedāya paṭipajjati; pasādaṇ rak-khituṇ samatthass' eva pana bhikkhuno tattha upasaṅka-maṇaṇ anicchato macchariyaṇ nāma hoti.

Lābho ti catupaccayaḷābho va; taṇ aññasmaṇ silavante la-bhante yeva mā labhatū ti cintentassa *lābhamacchariyaṇ* hoti. Yo¹¹ pana saddhādeyyaṇ vinipāteti, aparibhoga-dupparibho-gādivasena vināseti, pūtibhāvaṇ gacchantam pi¹² aññassa na¹² deti, taṇ disvā: "sace imaṇ esa na labheyya, añño silavā la-bheyya, paribhogaṇ gaccheyyā" ti cintentassa macchariyaṇ nāma natthi.

¹ H adds hi.

² B °tiṇ nigūhantā.

³ C, D āliyo.

⁴ H, D, B tesu vasantā.

⁵ B omits.

⁶ H so.

⁷ H ava.

⁸ H °janaṇ ovādaṇ.

⁹ S, C pi.

¹⁰ C, S add eso āvāso ti veditabbo.

¹¹ B maccharati.

¹² H, D omit.

Vaṇṇo nāma sarīravaṇṇo pi guṇavaṇṇo pi. Tattha sarīravaṇṇamaccharī paro pāsādiko rūpavā ti vutte na kathetukāmo hoti. Guṇavaṇṇamaccharī parassa¹ sīlena dhutaṇṇena paṭipadāya ācārena vaṇṇaṇ na kathetukāmo hoti.

Dhammo ti pariyattidhammo ca paṭivedhadhammo ca. Tattha ariyasāvakā paṭivedhadhammaṇ na maccharāyanti, attanā paṭividdhadhamme sadevakassa lokassa paṭivedhaṇ icchanti; tam pana paṭivedhaṇ pare jānantū ti na icchanti. Tantidhamme yeva pana *dhammamacchariyaṇ* nāma hoti: tena samannāgato puggalo yaṇ gūḷhaṇ ganṭhaṇ vā kathāmaggaṇ vā jānāti, taṇ aññe na jānāpetukāmo hoti. Yo pana puggalaṇ upaparikkhitvā dhammānuggahena, dhammaṇ vā upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti, ayaṇ dhammamaccharī nāma na hoti:

Tattha ekacco puggalo lolo hoti: kālena samaṇo hoti, kālena brāhmano, kālena nigaṇṭho. Yo hi bhikkhu: “ayaṇ puggalo paveni-āgataṇ tantiṇ² saṇhasukhumaṇ dhammantaraṇ bhinditvā ālulesatti” ti na deti, ayaṇ puggalaṇ upaparikkhitvā dhammānuggahena na deti nāma. Yo pana: “ayaṇ dhammo saṇho sukhumo; sacāyaṇ puggalo gaṇhissati, aññaṇ vyākāritvā, attānaṇ āvikatvā nassissati” ti³ na deti, ayaṇ dhammaṇ upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti nāma. Yo pana: “sacāyaṇ imaṇ dhammaṇ gaṇhissati, amhākaṇ samayaṇ bhindituṇ sanattho bhavissati” ti na deti, ayaṇ dhammamaccharī yeva nāma.

Imesu pañcasu macchariyesu āvāsamacchariyena tāva yakkho vā peto vā hutvā tass’ eva āvāsassa saṅkāraṇ sīsena ukkhipitvā vicarati.

Kulamacchariyena tasmiṇ kule aññesaṇ dānamānanādīni karonte disvā: “bhinnaṇ vat’ idaṇ kulaṇ mamā” ti cintayato lohitaṇ pi mukhato uggacchati, kucchivirecanam pi hoti, antāni pi khaṇḍākhaṇḍāni hutvā nikkhamanti.

Lābhamacchariyena⁴ saṅghassa vā gaṇassa vā santake lābhe maccharāyitvā puggalikaparibhogaṇ viya paribhuñjitvā yakkho vā peto vā mahāajagaro vā hutvā nibbattati.

¹ H, D, B omit.

² H, D tanti.

³ H, S, D dassessatti.

⁴ B, C, D °cherena.

Sariravaṇṇa-guṇavaṇṇamaccherena¹ pana pariyattidhammamaccherena² ca attano vaṇṇaṇ vaṇṇeti, paresaṇ³ vaṇṇe⁴ “Kiṇ vaṇṇo eso?” ti taṇ taṇ dosaṇ vadanto, pariyattiṇ ca kassaci kiñci adento dubbaṇṇo c’ eva eḷamūgo ca hoti.

Api ca āvāsamacchariyena lohagehe paccati. Kulamacchariyena appalābho hoti. Lābhamacchariyena gūthaniraye nibbattati. Vaṇṇamacchariyena bhava nibbattassa vaṇṇo nāma na hoti. Dhammamacchariyena kukkulaniraye nibbattati ti.

Maccharāyanakavasena *macchariyaṇ*. Maccharāyanākāro *maccharāyanā*. Maccharena āyitassa, maccherasamaṅgino bhāvo *maccharāyitattaṇ*.

“Mayh’ eva hontu, mā aññassā” ti sabbā pi attano sampattiyo na⁴ vyāpetuṇ icchatī ti viviccho; vivicchassa bhāvo *vevicchāṇ*. Mudumacchariyass’ etaṇ nāmaṇ.

Kadariyo vuccati anariyo; tassa bhāvo *kadariyaṇ*; thaddhammacchariyass’ etaṇ nāmaṇ; tena hi samannāgato puggalo param pi paresaṇ dadamānaṇ nivāreti. Vuttam pi c’ etaṇ:

*Kadariyo pāpasāṅkappo, micchādittḥi anādaro
Dadamānaṇ nivāreti yācamānāna bhojanan* ti.*

Yācake disvā kaṭukabhāvena cittaṇ añcati saṅkocetī ti kaṭukañcuko; tassa bhāvo *kaṭukañcukatā*. Aparo nayo: kaṭukaṇ⁵ vuccati kaṭacchugāho: samatittikapunnāya hi ukkhaliyā bhattaṇ gaṇhanto sabbato-bhāgena saṅkuṭitena⁶ aggaṭacchunā gaṇhāti, pūretvā gahetuṇ na sakkoti; evaṇ macchariyapuggalassa cittaṇ saṅkucati, tasmiṇ saṅkucite kāyo pi ’ssa tath’ eva saṅkucati, patikuṭati, pativivaṭṭati,⁷ na sampasāriyati ti maccheraṇ kaṭukañcukatā ti vuttaṇ.

*Aggahitattaṇ cittassā*⁸ ti paresaṇ⁹ upakārakarape dānādinā ākārena yathā sampasāriyati evaṇ āvaritvā¹⁰ gahitabhāvo cittassa.⁸ Yasmā pana maccharī puggalo attano santakaṇ

* S. i, 96.

¹ H °charena.

² S, C, D vaṇṇeti; H vaṇṇo.

³ C kaṭukatā; B kaṭukañcukaṇ.

⁴ C, D omit vi.

⁵ C adds adātukāmo.

⁶ S, C, D add na.

⁷ H, S, D omit.

⁸ H, B saṅkuci°.

⁹ H vittassa.

¹⁰ H acaritvā; C āha°; D avaca°.

paresaṇ adātukāmo hoti, parassa santakaṇ gaṇhitukāmo, tasmā “idaṇ acchariyaṇ mayham eva hotu, mā aññassā” ti pavattivasen’ assa attasampattīnaṇ nigūhanalakkaṇatā parasampattīnaṇ¹ gahaṇalakkaṇatā ca veditabbā.

Khandhamacchariyam pi macchariyaṇ ti attano pañcak-khandhasaṅkhātaṇ uppattibhavaṇ aññehi asādhāraṇaṇ acchariyaṇ mayham eva hotu mā aññassā ti pavattaṇ macchariyaṇ khandhamacchariyaṇ nāma. Dhātu-āyatana-macchariyesu pi es’ eva nayo.

Gāho ti gāhanicchayavasena² gahaṇaṇ.

Avadaññutāyā ti Sabbaññu-Buddhānam pi kathitaṇ ajānanabhāvena; yācakānam adadamāno hi tehi³ kathitaṇ na jānāti nāma.

Janā pamattā ti sativippavāsā janā.

Vacanan ti saṅkhepakathanaṇ. *Vyappathan* ti vitthāra-vacanaṇ. *Desanan* ti upamaṇ dassetvā atthasandassanavacanaṇ. *Anusitthiṇ* ti puappunaṇ sallakkhāpanavacanaṇ.

Atha vā: dassetvā kathanāṇ *vacanaṇ* nāma. Gaṇhāpetvā kathanāṇ *vyappathan* nāma. Atthaṇ⁴ dassetvā⁵ kathanāṇ *desanaṇ* nāma. Padato⁴ dassetvā⁶ kathanāṇ *anusitthi* nāma.

Atha vā: parittāsadukkaṇ⁷ nāsetvā kathanāṇ *vacanaṇ* nāma. Parilāhadukkaṇ nāsetvā kathanāṇ *vyappathan* nāma. Apāyadukkaṇ nāsetvā kathanāṇ *desanaṇ* nāma. Bhavadukkaṇ nāsetvā kathanāṇ *anusitthi* nāma.

Atha vā: dukkhasacca-pariññāpaṭivedhayuttaṇ *vacanaṇ*. Samudayasacca-pahāṇapaṭivedhayuttaṇ *vyappathan*. Nirodhasacca-sacchikiriyapaṭivedhayuttaṇ *desanaṇ*. Maggasacca-bhāvanāpaṭivedhayuttaṇ *anusitthi* ti evam ādinā nayena eke vaṇṇayanti.

Na sussūsanti ti na suṇanti. *Na sotaṇ odahanti* ti savaṇatthaṇ kaṇṇasotaṇ na ṭhapenti. *Na aññā cittaṇ upatthapenti* ti jānanatthaṇ cittaṇ na paṭiṭṭhāpenti.⁸ *Anassavā* ti ovādaṇ asuṇamānā. *Avacanakarā* ti suṇamānā pi vacanaṇ na karonti ti avacanakarā. *Paṭilomavattino* ti paṭāṇihutvā pavat-

¹ H, S, D, C °tti.

² B, C, D omī.

³ H, B, D tosetvā.

⁴ B sarīratāpa°; C paritāsa°.

⁵ C garahaṇ°.

⁶ H, B, D omī.

⁷ H, B, D padas°.

⁸ C, S saṇṭhā°.

tanakā. *Aññen' eva mukhaṇ karontī* ti karontā pi mukhaṇ na denti ti attho.

Visame ti kāyasucaritādisammatassa¹ samassa² paṭipakkhattā³ visamaṇ; tasmiṇ visame. *Nivittḥā* ti pavittḥā, dunñihārā.⁴

Kāyakamme ti kāyato pavatte kāyena vā pavatte kāyakamme. Vacīkammādīsu pi es' eva nayo. Tattha kāyakamma-vacīkamma-manokammāni duccaritavasena vibhātāni; pānātipātādayo dasa akusalakamma-pathavasena vibhattā ti ñātabbaṇ. Ayan tāv' ettha sādharmaṇapadavaṇṇanā.

Asādhāraṇesu pana pāṇassa atipāto pānātipāto; pāṇavado, pāṇaghāto ti vuttaṇ hoti. Pāṇo ti c' ettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṇ; tasmiṇ pana pāṇe pāṇasaññīno jīvitindriyupacchedaka-upakkamasamutṭhāpikā kāyavacīdvārāṇaṇ⁵ aññātara⁶-dvārappavattā vadhakacetanā pānātipāto. So guṇavirahitesu tiracchānagatādisu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo; mahāsārīre mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya; payogasamatte pi vatthumahan-tatāya. Guṇavantesu manussādisu appaṇe pāṇe appasāvajjo; mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīra-guṇānam pana samabhāve sati kilesāṇaṇ upakkamānañ ca mudutāya appasāvajjo; tibbatāya mahāsāvajjo ti veditabbo.

Tassa pañca sambhārā honti: pāṇo, pāṇasaññitā, vadhakacittāṇ, upakkamo, tena maraṇaṇ ti. Cha payogā: sāhatthiko, ānattiko, nissaggiyo, thāvaro, vijjāmayo, iddhi-mayo ti. Imasmiṇ pan' ettha⁷ vitthāriyamāne atipapañco hoti; tasmā na vitthāressāma; aññañ ca evarūpaṇ atthikehi pana Samantapāsādikāṇ Vinayaṭṭhakathaṇ oloketvā gahetabbaṇ.

Adinnassa ādānaṇ *adinnādānaṇ*. Parassaharaṇaṇ, theyyaṇ, corikā ti vuttaṇ hoti. Tattha adinnaṇ ti paraparigga-hitaṇ; yattha paro yathākāmakāritaṇ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti; tasmiṇ pana⁸ parapariggahite paraparigga-hitasaññīno tadādāyaka-upakkamasamutṭhāpikā theyya-

¹ H omits sammatassa.

³ H °tāya.

⁵ H, D omit dvārāṇaṇ.

⁷ All MSS. pan' atthe.

² H adds samathassa.

⁴ H °nihārā; D °nivārā.

⁶ H, D omit.

⁸ H omits.

cetanā adinnādānaṃ. Taṃ hīne parasantake vatthusmiṃ¹ appasāvajjaṃ; pañīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmiṃ mahāsāvajjaṃ; taṃ taṃ guṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṃ appasāvajjaṃ.

Tassa pañca sambhārā honti: parapariggahitaṃ, parapariggahitasaññitā, theyyacittaṃ, upakkamo, tena haraṇaṃ ti. Chappayogā sāhatthikādayo va. Te ca kho yathānurūpaṃ theyyāvahāro pasayhāvahāro paṭicchannāvahāro parikappāvahāro kusāvahāro ti imesaṃ avahārānaṃ vasena pavattā ti ayam ettha saṅkhepo; vitthāro pana Samantapāsādikāya vutto.

Kāmesu micchācāro ti ettha pana kāmesū ti methunasamācāresu.² *Micchācāro* ti ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavitikkamacetanā kāmesu micchācāro. Tattha agamanīyaṭṭhānaṃ nāma purisānaṃ tāva māturakkhitā piturakkhitā mātāpiturakkhitā bhāturakkhitā bhaginirakkhitā ñātirakkhitā gottarakkhitā dhammarakkhitā sārakkhā saparidaṇḍā ti māturakkhitādayo dasa, dhanakkitā chandavāsini bhogavāsini paṭavāsini odapattakinī ohaṭacumbaṭā³ dāsī ca bhariyā kammakārī ca bhariyā dhajāhaṭā muhuttikā ti imā⁴ dhanakkitādayo dasā ti vīsati itthiyo. Itthiṣu pana dvinnā sārakkha-saparidaṇḍānaṃ dasannaṃ ca dhanakkitādīnaṃ ti dvādasannaṃ itthīnaṃ aññe⁵ purisā ti⁶ idaṃ⁶ agamanīyaṭṭhānaṃ nāma. So pan' esa micchācāro silādiguṇarahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo; silādiguṇasampanne mahāsāvajjo.

Tassa cattāro sambhārā: agamanīyavatthu, tasmiṃ sevanacittaṃ, sevanapayogo, maggena maggapaṭipatti-adhivāsanaṃ ti. Eko payogo sāhatthiko eva.

Musā ti visaṇvādanapurekkhārassa atthabhañjanako⁷ vacīpayogo, kāyappayogo vā. Visaṇvādanādhippāyena pan' assa paravisaṇvādaka-kāyavacīpayogasamutṭhāpikā cetanā musāvādo. Aparo nayo: musā ti abhūtam atacchaṃ vatthu;

¹ H, D, B omit.

³ S, B, C, D obhaṭa°.

⁵ H, B, D añña.

⁷ H °bhañjako.

² C adds methunavatthusu vā.

⁴ H, D, B etā.

⁶ S, C omit.

vādo ti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṇ. Lakkhaṇato pana atathavatthuṇ tathato paraṇ viññāpetukāmassa tathā viññattisamuṭṭhāpikā cetanā *musāvādo*. So yam atthaṇ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo; mahantatāya mahāsāvajjo. Api ca gahattḥānaṇ attano santakaṇ adātukāmatāya ‘natthi’ ti ādinayappavatto appasāvajjo; sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṇ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṇ appakam pi telaṇ vā sappiṇ vā labhitvā hassādhippāyena: “ajja gāme telaṇ nadī maññe sandatī” ti pūraṇakathāna-yena¹ pavatto appasāvajjo; adiṭṭhaṇ yeva pana diṭṭhaṇ ti ādinā nayena vadantānaṇ mahāsāvajjo.

Tassa cattāro sambhārā honti: atathaṇ vatthu, visaṇvādanacittaṇ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānanan ti. Eko payogo sāhatthiko va. So kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā² paravisaṇvādaka³-kiriya-karaṇe datṭhabbo, tāya ce⁴ kiriyāya paro tam atthaṇ jānāti, ayaṇ kiriyasamuṭṭhāpakacetanākhāṇe yeva musāvādakammanā bajjhati.

Pisunā vācā ti ādisu yāya vācāya, yassa taṇ vācaṇ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṇ, parassa ca⁵ suññabhāvaṇ⁶ karoti, sā pisunā vācā.

Yāya pana attānam pi param pi pharusāṇ karoti, yā vācā sayam pi pharusā, n’ eva kaṇṇasukhā, na hadayasukhā vā⁷ ayaṇ *pharusā vācā*.

Yena samphaṇ palapati niratthakaṇ so *samphappalāpo*.

Tesaṇ mūlabhūtā pi cetanā pisunāvācādināmam eva labhati; sā eva idha adhippetā ti. Tattha saṅkiliṭṭhacittassa paresaṇ vā bhedāya, attapiyakamyatāya⁸ vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā *pisunā vācā*. Sā yassa bhedaṇ karoti, tassa appaṇatāya appasāvajjā; mahāṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā: bhinditabbo paro; “iti ime nānābhavissanti vinābhavissanti” ti bhedapurekkhāratā vā, “iti ahaṇ piyo bhavissāmi, vissāsiko” ti piyakamyatā vā; tajjo vāyāmo; tassa tadatthavijānanan ti.

Parassa mammacchedaka - kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā

¹ H, D purāṇa°.

² S, C °vādāna.

³ S, C *omit.*

⁴ H, D, B vācā.

⁵ H, D *omit.*

⁶ H, D cetanā.

⁷ S, C pesuñ°.

⁸ S, C attani°.

ekantapharusacetanā pharusā vācā. Mammachedako pi pa-yogo cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti: mātāpitaro hi kadāci puttake evam pi vadanti: “Corā vo khaṇḍākhāṇḍikaṇ karontū” ti; uppalapattam pi nesaṇ upari patantaṇ na icchanti; ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṇ vadanti: “Kiṇ imehi¹ ahirikehi² anottappi³hi? niddhamatha ne” ti; atha ca nesaṇ āgamādhigamasampattiṇ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti, evaṇ vacanasāṇhatāya aphaṇḍā vācā pi na hoti: na hi mārāpetukāmassa “imaṇ su-khaṇ sayāpethā” ti vacanaṇ aphaṇḍā vācā hoti; cittapharusatāya pan’ esā pharusāvācā. Sā yaṇ sandhāya pavattitā, tassa appaṇḍatāya appasāvajjā; mahāṇḍatāya mahāsāvajjā. Tassa tayo sambhārā: akkositabbo paro; kupitacittaṇ; akkosanā ti.

Anatthaviññāpikā kāyavacīpayogasamutthāpikā akusala-cetanā *samphappalāpo* ⁴[samphaṇ niraṭṭhakaṇ palapati ete-nā ti katvā].⁴ So āsevanamandatāya appasāvajjo; āsevana-mahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā: Bhārata-yuddha-Sitāharaṇādi-niraṭṭhakakathāpurekkhārātā; tathārū-pikathākathanañ⁵ ca.

Abhiṇḍatā ti *abhiṇḍā*; parabhaṇḍābhimukhī hutvā tan-ninnatāya pavattati⁶ ti attho. Sā: “aho vata idaṇ mam’ assā” ti evaṇ parabhaṇḍābhīṇḍatāya analakkhaṇā, adinnādānaṇ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā honti:⁷ parabhaṇḍaṇ, attano pariṇāmanañ ca. Parabhaṇḍa-vatthuke hi lobhe uppanne pi na tāva kammaṇḍatāya hoti yāva “aho vat’ idaṇ⁸ mam’ assā” ti attano na⁹ pari-ṇāmeti.

Hitasukhaṇ vyāpādayati ti *vyāpādo*; so paravināsāya ma-nopadosalakkhaṇo; pharusāvācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā:¹⁰ parasatto ca, tassa ca vinā-sacintā.¹¹ Parasattavatthuke hi kodhe uppanne pi na tāva

¹ S, B, C, D ime.

² S °tappā; B, C, D °tappino.

³ H tathā.

⁴ H, S, D omit.

⁵ H, D, B omit.

⁶ H °cittaṇ.

⁷ S, B, D ahirikā.

⁸ H, B, D omit.

⁹ H, D, B pavatti.

¹⁰ H, D, B vata naṇ.

¹¹ B adds honti.

kammapathabhedo hoti yāva “aho vatāyaṇ ucchijjeyya vinasseyyā” ti tassa vināsaṇ na cinteti.

Yathābhuccagahaṇābhāvena¹ micchā passatī ti *michādīṭṭhi*; sā “natthi dinnan” ti ādinā nayena viparītadassanalakhaṇā; samphappalāpo viya appasāvajjā ca mahāsāvajjā ca.

Saññī, asaññī, nevasaññī-nāsaññī bhavissāmā ti rūpādivasena kaṅkhanti. *Bhavissāmā nu kho mayan* ti ādinā attānaṇ kaṅkhanti. Tattha *bhavissāmā nu kho, na nu kho bhavissāmā* ti sassatākāraṇ ca ucchedākāraṇ ca nissāya anāgate attānaṇ vijjamānataṇ² ca avijjamānataṇ² ca kaṅkhanti. *Kin nu kho bhavissāmā* ti jāti-līngupattiyo³ nissāya: khattiyā nu kho bhavissāmā, brāhmaṇa-veśsa-sudda-gaḥattṭha-pabbajita-deva-manussānaṇ aññatarā ti kaṅkhanti. *Kathan nu kho bhavissāmā* ti saṇṭhānākāraṇ nissāya: dīghā nu kho bhavissāmā, rassa-odāta-kaṇha-pamaṇika-appamaṇikādīnaṇ aññatarā ti kaṅkhanti. Keci pana issaranimmāṇādīni nissāya “kena nu kho kāraṇena bhavissāmā” ti hetuto kaṅkhanti ti vadanti. *Kiṇ hutvā kiṇ bhavissāmā nu kho mayan* ti jāti-ādīni nissāya “khattiyā hutvā nu kho brāhmaṇā bhavissāmā, . . . pe . . . devā hutvā manussā” ti attano paramparaṇ kaṅkhanti. Sabbatth’ eva pana *addhānan* ti kālādhivacanam etaṇ.

Yasmā etad eva *tasmā hi sikkhetha idh’ eva jantu . . . pe . . . appaṇ h’ idaṇ*⁴ *jīvitāṇ āhu dhīrā* ti. Tattha *sikkhethā* ti tisso sikkhā āpajjeyya.⁵ *Idh’ evā* ti imasmiṇ yeva sāsane.

Tattha ca sikkhitabbā sikkhā. *Tisso* ti gaṇanaparichedo. *Adhisīlasikkhā* ti adhikaṇ uttamaṇ sīlan ti adhisīlaṇ adhisīlaṇ ca taṇ sikkhitabbaṭṭhena⁶ sikkhā cā ti adhisīlasikkhā. *Esa*⁷ *nayo* adhicitta-adhipaññāsikkhāsu.⁸

Katamaṇ pan’ ettha sīlaṇ? Katamaṇ adhisīlaṇ? Katamaṇ cittaṇ? Katamaṇ adhicittaṇ? Katamā paññā? Katamā adhipaññā ti? Vuccate: Pañcaṅga-dasaṅgasīlaṇ tāva sīlam eva; taṇ hi Buddhē uppanne pi anuppanne pi loka pavat-

¹ H °bhuccāgahaṇa°.

² B °linga-sampattiyo.

³ H, S, D, C āvaj°.

⁷ S, C es’ eva.

² S °mānaṇ.

⁴ H hi taṇ.

⁵ S, C °bbato.

⁸ S, C adhicitta-paññāsu.

tati. Uppanne Buddhhe tasmiṃ sīle Buddhā pi sāvakā pi mahājanaṃ samādapenti; anuppanne Buddhhe Paccekabuddhā ca kammavādino dhammikā samaṇabrāhmaṇā ca cakkavat-timahārājā ca mahābodhisattā ca samādapenti; sāmam pi paṇḍitā samaṇabrāhmaṇā samādiyanti. Te taṃ kusaladhammaṃ pūretvā devesu ca manussesu ca sampattiṃ anubhonti.

Pātimokkhasaṃvarasīlam pana adhisīlan ti vuccati; tañ hi suriyo viya pajjotānaṃ, Sineru viya pabbatānaṃ sabbalokiyasīlānaṃ adhikaṃ c' eva uttamaṃ ca; Buddhuppāde eva pavattati, na vinā Buddhuppādā; na hi taṃ paññattiṃ uddharitvā añño satto ṭhapetuṃ sakkoti; Buddhā eva pana sabbaso kāyavacīdvārajjhācārasotaṃ chinditvā tassa tassa vītikka-massa anucchavikaṃ taṃ taṃ¹ sīlasaṃvaraṃ paññāpentī ti. Pātimokkhasaṃvarato pi ca maggaphalasampayuttam eva sīlaṃ adhisīlaṃ.

Kāmāvacarāni pana aṭṭha kusalacittāni lokiyāni² aṭṭhasamāpatticittāni ca ekajjhaṃ katvā cittam evā ti veditabbaṃ. Abuddhuppāde c' assa pavatti c' eva³ samādapanaṃ³ samādānaṃ⁴ ca sīle vuttanayen' eva veditabbaṃ. Vipassanāpādaka-aṭṭhasamāpatticittaṃ pana adhiccittan ti vuccati; tañ hi adhisīlaṃ viya sīlānaṃ sabbalokiyacittānaṃ adhikaṃ c' eva uttamaṃ ca; Buddhuppāde eva ca⁵ hoti, na vinā Buddhuppādā. Tato pi ca maggaphalacittam eva adhiccittan.

Atthi dinnaṃ, atthi yitṭhan ti ādinayappavattaṃ pana kam-massakatāñānaṃ paññā; sā hi Buddhhe uppanne pi anuppanne pi loke pavattati. Uppanne Buddhhe tassā paññāya Buddhā pi sāvakā pi mahājanaṃ samādapenti; anuppanne Buddhhe Paccekabuddhā kammavādino dhammikasamaṇabrāhmaṇā ca cakkavat-timahārājā mahābodhisattā ca samādapenti; sāmam pi paṇḍitā samādiyanti. Tathā hi Aṅkuro dasavassasahassāni mahādānaṃ adāsi; Velāmo Vessantaro aññe ca bahū paṇḍitā manussā mahādānāni adaṃsu. Te taṃ kusalaṃ dhammaṃ⁶ pari-pūretvā devesu ca manussesu ca sampattiṃ anubhaviṃsu. Tilakkhaṇākāraparicchedakam pa-

¹ All MSS. omit.

² C mahaggata-lokiya; D, B lokiya.

³ H, B omit.

⁵ H, D, C omit.

⁴ S, B, C °dāpanaṃ.

⁶ H, D kammaṃ.

na vipassanāñāṇaṇ adhipaññā ti vuccati. Sā hi adhisīla-adhicittāni viya sīlacittānaṇ, sabbalokiyapaññānaṇ adhikā c' eva uttamā ca; na ca vinā Buddhuppādā loke pavattati. Tato pi maggaphalapaññā va adhipaññā.

Idāni ekekaṇ dassento *Katamā adhisīlasikkhā? Idha bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṇvarasaṇvuto viharatī* ti ādim āha.

Idhā ti vacanaṇ pubbabhāgakaraṇīyasampadāya sampannassa sabbappakārasīlaparipūrakassa puggalassa sannissaya-bhūta-sāsanaparidīpanaṇ, aññasāsanassa ca tathābhāvapatisedhanaṇ. Vuttañ h' etaṇ: *Idh' eva bhikkhave samaṇo . . . pe . . . suññā parappavūdā samaṇehi aññe** ti.

Bhikkhū ti tassa sīlassa paripūrakapuggala¹-paridīpanaṇ.

Pātimokkhasaṇvarasaṇvuto ti idam assa pātimokkhasaṇvare tthitabhāvaparidīpanaṇ.

Viharatī ti idam assa tadanurūpa-vihārasamaṅtibhāvaparidīpanaṇ.

Ācāragocarasaṃpanno ti idam assa pātimokkhasaṇvarassa upakāraka-dhammaparidīpanaṇ.

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī ti idam assa pātimokkhatō acavanadhammatāparidīpanaṇ.

Samādāyā ti idam assa sikkhāpadānaṇ anavasesato ādāna-paridīpanaṇ.

Sikkhatī ti idam assa sikkhāya samaṅtibhāvaparidīpanaṇ.

Sikkhāpadesū ti idam assa sikkhitabba-dhammaparidīpanaṇ.

Tattha *bhikkhū* ti: saṇsāre bhayaṇ ikkhatī ti bhikkhu.

Silam assa atthī ti sīlavā.² Kim³ ettha sīlan ti? Sīlanatthena sīlaṇ. Kim idaṇ sīlanaṇ nāma? Samādhānaṇ⁴ vā;—kāyakammādīnaṇ susīlyavasena avippakinnatā ti attho;—upadhāraṇaṇ vā,—kusalānaṇ dhammānaṇ patitthāvasena ādhārabhāvo ti attho. Etad eva hi ettha atthadvayaṇ sad-dalakkhaṇavidū anujānanti. Aññe pana adhisevanatthena,

* M. i, 63.

¹ H, S, D, C °kassa puggalassa.

² H adds ti.

³ H omits.

⁴ All MSS. samādhānaṇ.

ācāratthena,¹ sīlanatthena, siratthena, sīlatatthena sivatthena
sīlan ti vaṇṇayanti.

Sīlaṇaṇ lakkhaṇaṇ tassa bhinnassā pi anekadhā,
Sanidassanattaṇ rūpassa yathā bhinnass' anekadhā.*

Yathā hi nīla-pītādibhedena anekadhā bhinnassā pi rūpāya-
tanassa sanidassanattaṇ lakkhaṇaṇ, nīlādibhedena bhinnas-
sā pi sanidassanabhāvānatikkamanato, tathā sīlassa cetanā-
dibhedena anekadhā bhinnassā pi yad etaṇ kāyakammādīnaṇ
samādhānavasena² kusalānaṇ ca dhammānaṇ patitṭhāvasena³
vuttaṇ sīlaṇaṇ tad eva lakkhaṇaṇ, cetanādibhedena⁴ bhinnas-
sā pi samādhāna²-patitṭhābhāvānatikkamanato.³ Evaṇ lak-
khaṇassa paṇ' assa.

Dussilyaviddhaṇsanatā anavajjagunā tathā
Kiccasampattiatthena raso nāma pavuccati.*

Tasmā idaṇ sīlaṇ nāma kiccatthena rasena pana dussilya-
viddhaṇsanarasaṇ,⁵ sampattiatthena rasena anavajjarasan ti
veditabbaṇ.

Soceyyapaccupaṭṭhānaṇ tay' idaṇ; tassa viññuhi
Ottappaṇca hiri c' eva padaṭṭhānan ti vaṇṇitaṇ.*

Taṇ⁶ hi⁷ sīlaṇ kāyasoceyyaṇ⁸ vacīsoceyyaṇ⁸ manosoceyyaṇ[†] ti
evaṇ vutta-soceyyapaccupaṭṭhānaṇ; soceyyabhāvena⁹ pac-
cupaṭṭhāti, gahaṇabhāvaṇ gacchati. Hirottappaṇ ca pana
tassa viññuhi padaṭṭhānan ti vaṇṇitaṇ; āsannakāraṇan ti
attho. Hirottappe hi sati sīlaṇ uppajjati c' eva tiṭṭhati ca;
asati n' eva uppajjati, na tiṭṭhati ti.

Evaṇvidhena sīlena sīlavā hoti. Etaṇ sīlaṇ nāma pāpāti-
pātādīhi vā viramantassa, vattapaṭipattiṇ vā pūrentassa ce-

* Vism. i, 8.

† A. i, 271.

¹ C ādhā°; D āhā°.

² H, D, B patitṭhāna°.

³ H omits rasa.

⁷ H adds idaṇ.

⁹ Vism. sucibhā°.

² All MSS. samādhāna°.

⁴ C adds anekadhā.

⁶ H adds ca.

⁸ H °ya.

tanādayo dhammā veditabbā; vuttañ h' etaṇ Paṭisambhidāyaṇ.* *Kiṇ sīlan ti? Cetanā sīlaṇ; cetasikaṇ sīlaṇ; saṇvaro sīlaṇ; avītikkamo sīlan ti.*

Tattha cetanā sīlaṇ nāma pāpātīpātādīhi viramantassa, vattapaṭipattiṇ vā pūrentassa cetanā. Cetasikaṇ sīlaṇ nāma pāpātīpātādīhi viramantassa virati. Api ca cetanā-sīlaṇ nāma pāpātīpātādīni pajahantassa satta kammapathacetanā. Cetasikasīlaṇ nāma *abhijjhaṇ pahūya vigatābhijjhena cetasā viharatī* ti ādinā nayena Saṇyutta-mahāvaggeṭ vuttā anabhijjhā-avyāpāda-sammādiṭṭhidhammā.

Saṇvaro sīlan ti ettha pañcavidhena saṇvaro veditabbo: pātimokkhasaṇvaro satsaṇvaro ñāṇasaṇvaro khantisaṇvaro viriyasaṇvaro ti; tassa nānākarapaṇ upari āvibhavissati.

Avītikkamo sīlan ti samādinna-sīlassa kāyika-vācasiko avītikkamo. Ettha ca saṇvarasīlaṇ avītikkamasīlan ti idam eva nippariyāyato sīlaṇ; cetanā-sīlaṇ cetasikasīlan ti pariyāyato sīlan ti veditabbaṇ.

Pātimokkhan ti sikkhāpadasīlaṇ; tañ hi: yo naṇ pāti rakkhati, taṇ mokkhati moceti apāyikādīhi dukkhehi; tasmā pātimokkhan ti vuttaṇ. *Pātimokkhasaṇvarasaṇvuto* ti pātimokkhasaṇvarena samannāgato.

Acāragocarasaṃpanno ti ācārena ca gocarena ca saṃpanno.

Aṇumattesū ti appamattakesu.

Vajjesū ti akusaladhammesu.

Bhayaḍassāvī ti bhayaḍassī.

Samāḍāyā ti sammā ādiyitvā.

Sikkhati sikkhāpadesū ti taṇ taṇ sikkhāpadaṇ samādiyitvā sikkhati. Api ca *samāḍāya sikkhati sikkhāpadesū* ti yaṇ kiñci sikkhāpadesu sikkhākoṭṭhāsesu sikkhitabbaṇ kāyikaṇ vā vācasikaṇ¹ vā, taṇ sabbaṇ sammā āḍāya sikkhati.

Khuddako sīlakkhandho ti saṅghādisesādi sāvaseso sīlakkhandho. *Mahanto* ti pārājikādiniravaseso.

²Yasmā pana pātimokkhasīlena³ bhikkhu sāsane patitṭhāti

* Pts. i, 44.

† S. v, 1-62.

¹ H cetasikaṇ.

² Cf. Smv. i, 331.

³ Smv. i, °saṇvarasīlena.

nāma, tasmā taṇ *patitṭhā* ti vuttaṇ; *patitṭhahati* vā *ettha* bhikkhu, kusaladhammā eva vā *ettha* *patitṭhahanti* ti *patitṭhā*. Ayam attho: *Sīle patitṭhāya naro sapañño** ti ca, *Patitṭhā mahārāja sīlaṇ sabbesaṇ kusalānaṇ dhammānaṇ†* ti ca, *Sīle patitṭhitassa kho mahārāja sabbe kusalā dhammā na parihāyanti†* ti ca ādi-suttavasena veditabbo.

Tad etaṇ pubbuppattiatthena ādi; vuttam pi c' etaṇ: *Tasmā 'ti 'ha tvaṇ Uttiya¹ ādim eva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko c' ādi kusalānaṇ dhammānaṇ? Sīlaṇ ca suvisuddhaṇ, diṭṭhi ca vjukaṇ‡* ti. Yathā hi nagaravaḍḍhakī nagaṇ māpetukāmo paṭhamaṇ nagaṇatṭhānaṇ sodheti, tato aparabhāge vīthi-catukka-singhātakādi-paricchadena vibhajitvā nagaṇ māpeti, evam eva yogāvacaro ādito sīlaṇ sodheti; tato aparabhāge samādhi-vipassanā-maggaphala-nibbānāni sacchikaroti. Yathā vā pana rajako paṭhamaṇ tīhi khārehi vatthaṇ dhovitvā parisuddhe vatthe yathicchakaṇ² raṅga-jātaṇ upaneti; yathā vā pana cheko cittakāro rūpaṇ likhitukāmo ādito va bhittiparikammaṇ karoti, tato aparabhāge rūpaṇ samutṭhāpeti, evam eva yogāvacaro ādito va sīlaṇ visodhetvā aparabhāge samatha-vipassanādayo dhamme sacchikaroti; tasmā sīlaṇ *ādī* ti vuttaṇ.

Tad etaṇ caraṇasarikkhatāya *caraṇaṇ*. Caraṇā ti hi pādā vuccanti. Yathā hi chinnacaraṇassa purisassa disā-gamanābhisaṅkhāro na jāyati, paripunṇapādass' eva jāyati, evam eva yassa sīlaṇ bhinnaṇ hoti khaṇḍaṇ aparipunṇaṇ, tassa nibbānagamanāya ṇānagamaṇaṇ na sampajjati; yassa pana taṇ abhinnaṇ hoti akhaṇḍaṇ paripunṇaṇ, tassa nibbānagamanāya ṇānagamaṇaṇ sampajjati; tasmā sīlaṇ caraṇaṇ ti vuttaṇ.

Tad eva saññamanavasena *saññamo*, saṇvaraṇavasena³ *saṇvaro* ti ubhayenā pi sīlasaññamo c' eva sīlasaṇvaro⁴ ca kathito. Vacanattho pan' *ettha*: saṇyameti vitikkama-vip-

* S. i, 13, 163; cf. Vism. 1.

† Mil. 33.

‡ S. v, 166.

¹ H khattiya.

² H, S, D, B yadic°.

³ H, D, B °ravasena.

⁴ H omits sīla.

phandanaṇ,¹ puggalaṇ vā saṇyameti, vītikkamavasena tassa vipphandituṇ na deti ti saṇyamo. Vītikkamassa² pavesana-dvāraṇ³ saṇvarati pidahati ti saṇvaro.

Mokkhan ti uttamaṇ mukhabhūtaṇ vā; yathā hi sattānaṇ catubbidho āhāro mukhena pavisitvā aṇgamaṇgāni pharati, evaṇ yogino pi catubhūmakakusalaṇ sīlamukhena pavisitvā atthasiddhiṇ sampādeti; tena mokkhan ti vuccati.⁴ Pamukhe⁵ sādhu ti *pāmokkhaṇ*; pubbaṇgamaṇ setthaṇ padhānaṇ ti attho. *Kusalānaṇ dhammānaṇ samāpattiya* ti catubhūmakakusalānaṇ paṭilābhatthāya mukhaṇ mokkhaṇ pubbaṇgamaṇ setthaṇ padhānaṇ ti veditabbaṇ.

**Vivicc' eva kāmehi* ti kāmehi vivicca, vinā hutvā, apakamitvā. Yo paṇāyam⁶ ettha⁷ evakāro so niyamattho ti veditabbo. Yasmā ca niyamattho tasmā paṭhamajjhānaṇ upasampajja viharāṇasamaye avijjamānānaṇ pi kāmānaṇ tassa paṭhamajjhānaṇassa paṭipakkhabhāvaṇ,⁸ kāmāpariccāgen' eva⁹ c' assa adhigamaṇ dīpeti. Kathaṇ? *Vivicc' eva kāmehi* ti evaṇ hi niyame kariyamāne idaṇ paññāyati: nūn' imassa¹⁰ jhānaṇassa kāmā paṭipakkhabhūtā, yesu sati idaṇ nappavattati,¹¹ andhakāre sati dīpobhāso viya; tesāṇ pariccāgen' eva c' assa adhigamo hoti, orimatīrapariccāgena pārimatīrassa viya; tasmā niyamaṇ karoti ti.

Tattha siyā: kasmā paṇ' esa pubbapade yeva vutto, na uttarapade ti? Kiṇ¹² akusalehi dhammehi aviviccāpi paṭhamāṇ¹³ jhānaṇ upasampajja vihareyyā ti? Na kho paṇ' etaṇ evaṇ daṭṭhabbaṇ; tannissaraṇato hi pubbapade eva¹⁴ vutto. Kāmadhātusamatikkamanato hi kāmarāgapaṭipakkhato ca¹⁵ idaṇ jhānaṇ kāmānaṇ eva nissaraṇaṇ; yathāha: *Kāmānaṇ etaṇ nissaraṇaṇ yad idaṇ nekkhammaṇ*† ti. Uttara-pade pi pana

* Cf. Vism. i, 139.

† D. iii, 275.

¹ H °kamma° nāni.

² S, C °ma.

³ S, C saṇyamavasena dvāraṇ.

⁴ H, S, D, C omit.

⁵ H pamukho; S °khaṇ.

⁶ H pana.

⁷ H c' ettha.

⁸ H °vānaṇ.

⁹ H omits kāmā.

¹⁰ H dutiyassa.

¹¹ H °ti ti.

¹² H, D, C omit.

¹³ H, B, D, Vism. omit.

¹⁴ C, D, Vism. esa.

¹⁵ H va.

yathā *Idh' eva bhikkhave samaṇo, idha dutiyo samaṇo** ti ettha evakāro ānetvā vuccati, evaṇ vattabbo. Na hi sakkā ito aññehi pi nīvaraṇasaṅkhātehi akusalehi dhammehi avivicca jhānaṇ upasampajja viharituṇ; tasmā *vivicc' eva kāmehi, vivicc' eva¹ akusalehi dhammehi* ti evaṇ padadvaye pi esa datṭhabbo. Padadvaye pi ca kiñcā pi *viviccā* ti iminā sādharānavacanena tadaṅga-vikkhambhana-samuccheda-paṭippas-saddhi-nissaraṇavivekā citta-kāya-upadhipivekā ca saṅghaṇ gacchanti. Tathā pi pubbabhāge kāyaviveka-cittaviveka-vikkhambhanavivekā datṭhabbā; lokuttaramaggakkhaṇe kāyaviveka-cittaviveka-samucchedaviveka-nissaraṇavivekā² datṭhabbā.³

Kāmehi ti iminā padena ye ca idha: *Katame vatthukāmā? Manāpikā rūpā†* ti ādinā vatthukāmā vuttā, ye ca⁴ *idh' eva⁵ vibhaṅge chando kāmo, rāgo kāmo, chandarāgo kāmo, saṅkappo kāmo, rāgo kāmo, saṅkapparāgo kāmo†* ti evaṇ kilesakāmā vuttā, te sabbe pi saṅghatā icc' eva datṭhabbā.

Evaṇ hi sati *vivicc' eva kāmehi* ti vatthukāmehi pi *vivicc' evā* ti attho yujjati; tena kāyaviveko vutto hoti. *Vivicca akusalehi dhammehi* ti kilesakāmehi sabbākusalehi vā *viviccā* ti attho yujjati; tena cittaviveko vutto hoti. Purimena c' ettha vatthukāmehi⁶ vivekavacanato eva kāmasukhapariccāgo, dutiyena kilesakāmehi vivekavacanato nekkhammasukhaparigaho vibhāvito hoti. Evaṇ vatthukāma-kilesakāma-vivekavacanato⁷ yeva etesaṇ paṭhamena saṅkilesavatthupphāṇaṇ, dutiyena saṅkilesappahāṇaṇ; paṭhamena lolabhāvassa hetu-pariccāgo, dutiyena bālabhāvassa; paṭhamena ca payogasudhi, dutiyena āsayasodhanaṇ⁸ vibhāvitaṇ hoti ti viññātabbaṇ.

Esa tāva nayo *kāmehi* ti ettha vuttakāmesu⁹ vatthu-

* M. i, 63; A. ii, 238.

† Nid. 1.

‡ Vbh. 256; Nid. 2.

¹ All MSS. omit eva.

² H, S add ti.

³ B omits.

⁴ H va.

⁵ C tatth' eva.

⁶ H, D kāmehi.

⁷ H °vivecanato; C, D °kāma-vacanato.

⁸ S, B, C, Vism. °posanaṇ.

⁹ H vatthukāmehi; C, D vatthukāmesu.

kāmapakkhe; kilesakāmapakkhe pana chando ti ca rāgo ti ca evamādīhi anekabhedo kāmacchando yeva kāmo ti adhippeto. So ca akusalapariyāpanno pi samāno *Tattha katamo kāmacchando? Kāmo ti ādinā nayena Vibhaṅge** jhānapaṭipakkhato visuṇ vutto; kilesakāmattā vā purimapade vutto, akusalapariyāpannattā dutiyapade. Anekabhedato c' assa kāmato ti avatvā *kāmehi* ti vuttaṇ.

Aññesam pi dhammānaṇ akusalabhāve vijjamāne *tattha katame akusalā dhammā? kāmacchando* ti ādinā nayena Vibhaṅge* upari jhānaṅgānaṇ paccanika-paṭipakkhabhāvadassanato nīvaraṇān' eva vuttānī ti. Nīvaraṇāni hi jhānaṅgānaṇ paccanikāni; nesaṇ jhānaṅgān' eva¹ paṭipakkhāni viddhaṇsakāni vighātakānī ti vuttaṇ hoti. Tathā hi: *samādhī kāmacchandassa paṭipakkho; pīti vyāpādassa; vitakko thīnamiddhassa; sukhaṇ uddhaccakukkuccassa; vicāro vicikicchayā* ti Peṭake† vuttaṇ.

Evam ettha *vivicc' eva kāmehi* ti iminā kāmacchandassa vikkhambhanaviveko vutto hoti. *Vivicca akusalehi dhammehi* ti iminā pañcannam pi nīvaraṇānaṇ; agahitagahaṇena pana paṭhamena kāmacchandassa, dutiyena sesanīvaraṇānaṇ. Tathā paṭhamena tīsu akusalamūlesu pañcakāmaguṇabheda-visayassa lobhassa; dutiyena āghātavatthubhedādivisayānaṇ dosamohānaṇ. Oghādisu vā dhammesu paṭhamena kāmogha-kāmayoga-kāmāsava-kāmūpādāna-abhiijjhākāyagantha-kāmārāgasāṇyojanānaṇ; dutiyena avasesa-ogha-yogāsava-upādāna-gantha-sāṇyojanānaṇ. Paṭhamena taṇhāya taṇsampayuttakānañ ca; dutiyena avijjāya taṇsampayuttakānañ ca. Api ca paṭhamena lobhasampayutta-aṭṭhacittuppādānaṇ, dutiyena sesānaṇ catunnaṇ akusalacittuppādānaṇ vikkhambhanaviveko vutto hoti ti veditabbo.

Ettāvatā ca paṭhamassa jhānassa pahānaṅgaṇ² dassetvā idāni sampayogaṅgaṇ dassetuṇ savitakkaṇ *savicāraṇ* ti ādi vuttaṇ. Tattha ārammaṇe cittassa abhiniropanalakkhaṇo *vitakko*. Ārammaṇānumajjanalakkhaṇo *vicāro*. Sante pi ca nesaṇ katthaci aviyoge olārikatthena pubbaṅgamat-

* Vbh. 256.

† Peṭakopadesa. Cf. Asl. 165.

¹ H, D jhānen' eva.² H °naṅge.

thena ca ghaṇṭhābhīghāto viya cetaso paṭhamābhinipāto *vitakko*; sukhumatthena anumajjanasabhāvena ca ghaṇṭhānurāvo¹ viya anuppabandho *vicāro*. Vipphāravā² c' ettha vitakko paṭhamam uppattikāle paripphandanabhūto cittassa: ākāse uppatitukāmassa pakkhino pakkhavikkhepo viya. padumābhimukhapāto viya ca gandhānubaddhacetaso bhamarassa. Santavutti *vicāro*, nātiparipphandanabhūto cittassa: ākāse uppatitassa pakkhino pakkhappasāraṇaṇ viya, paribbhamanaṇ viya ca padumābhimukhapatitassa bhamarassa padumassa uparibhāge.

Dukanipātataṭṭhakathāyam pana: “ākāsena gacchato mahāsakunassa ubho hi pakkhehi vātaṇ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā gamanaṇ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhāvena pavatto vitakko; vātagaṇaṇatthaṇ pakkhe phandāpayamānassa gamanaṇ viya anumajjanabhāvena pavatto *vicāro*” ti vuttaṇ; taṇ anuppabandhena pavattiyaṇ yujjati. So pana tesāṇ viseso paṭhama-dutiyaājjhānesu pākāto hoti.

Api ca malaggahitaṇ kaṇsabhājanaṇ ekena hatthena daḷhaṇ gahetvā itarena hatthena cuṇṇatelaṇ³ vālaṇḍupakena⁴ parimajjantassa daḷhagaṇaṇaḥattho viya *vitakko*; parimajjanaḥattho viya *vicāro*. Tathā kumbhakārassa daṇḍappahārena cakkaṇ bhamayitvā bhājanaṇ karontassa uppīlaṇaḥattho viya *vitakko*; ito c' ito ca saṇcaraṇaḥattho viya *vicāro*. Tathā maṇḍalaṇ karontassa majjhe sannirumbhitvā ṭṭitakaṇṭako viya abhiniropano *vitakko*; bahi paribbhamanaṇkaṇṭako viya anumajjano *vicāro*.

Iti iminā ca vitakkena iminā ca *vicārena* saha vattati,—rukko viya pupphena ca phalena cā ti—idaṇ jhānaṇ *savitakkaṇ savicāraṇ* ti vuccati.

Vivekaṇ ti ettha vivitti viveko; nīvaraṇavigamo ti attho. Vivitto ti vā viveko; nīvaraṇavivitto jhānasampayuttadhammarāsī ti attho, tasmā vivekā, tasmiṇ vā viveke jātan ti vivekaṇ.

Pūisukhanti ettha pīṇayatIti *pīti*; sāsampiyāyanalakkaṇā.⁵

¹ S, B, C, D °ravo.

² H vipphāram eva vā.

³ H, S, D °tela.

⁴ H, S, D omī vāla.

⁵ Vism. adds kāyacittapiṇanarasā, pharaṇarasā vā; odagya paccupatthānā.

Sā pan' esā khuddakā pīti, khaṇikā pīti, okkantikā pīti, ubbegā pīti, pharaṇā pīti ti pañcavidhā hoti. Tattha khuddakā pīti sarīre lomahaṇṣanamattam eva kātuṇ sakkoti. Khaṇikā pīti khaṇe khaṇe vijjuppādasadisā hoti. Okkantikā pīti samudatīre vici viya kāyaṇ okkamitvā okkamitvā bhijjati. Ubbegā pīti balavatī hoti, kāyaṇ uddhaggaṇ¹ katvā ākāse laṅghāpanappamāṇappattā. Pharaṇā pīti atibalavatī hoti: tāya hi uppannāya sakalasarīraṇ dhamitvā² pūrita-vatthi³ viya, mahatā udakoghena pakkhanditā⁴ pabbatakucchi viya anuparipphuṇṇaṇ⁵ hoti. Sā pan' esā pañcavidhā pīti gabbhaṇ gaṇhantī paripākaṇ gacchantī duvidhaṇ passaddhiṇ pari-pūreti: kāyapassaddhiṇ ca cittapassaddhiṇ ca. Passaddhi gabbhaṇ gaṇhantī paripākaṇ gacchantī duvidham pi sukhaṇ paripūreti: kāyikaṇ ca cetasikaṇ ca. Sukhaṇ gabbhaṇ gaṇhantaṇ paripākaṇ gacchantaṇ tividhaṇ samādhiṇ pari-pūreti: khaṇikasamādhiṇ, upacārasamādhiṇ, appaṇāsamādhin ti. Tāsu yā appaṇāsamādhissa mūlaṇ hutvā vadḍhamānā⁶ samādhisampayogaṇ gatā pharaṇā pīti, ayaṇ imasmiṇ atthe adhippetā pīti ti.

Itaram pana sukhayati ti *sukhaṇ*; yass' uppajjati taṇ sukhi-taṇ karotī ti attho. Sukhanaṇ vā *sukhaṇ*; suṭṭhu vā khādati kāyacittābādhan ti ca *sukhaṇ*; somanassavedanāy' etaṇ nāmaṇ. Taṇ sātalakkhaṇaṇ. Sante pi ca nesaṇ katthaci aviyoḡe itṭārammaṇapaṭilābhatuṭṭhi pīti; paṭiladdhārammaṇarasānubhavanaṇ sukhaṇ. Yattha pīti, tattha sukhaṇ; yattha sukhaṇ, na tattha niyamato pīti. Saṅkhārakkhar-dhasaṅgahitā pīti; vedanākkhandhasaṅgahitaṇ sukhaṇ. Kan-tārakhinnassa vanantodaka-dassana-savaṇesu⁷ viya pīti; vanacchāyāpavisana⁸-udakaparibhogesu viya sukhaṇ. Tas-miṇ tasmiṇ samaye pākaṭabhāvato c' etaṇ vuttan ti vedi-tabbaṇ.

Iti ayaṇ ca pīti idaṇ ca sukhaṇ assa jhānassa, asmiṇ vā

¹ H, S uddhaṇ.

² S, C pharitvā.

³ S °vutṭhi.

⁴ C, S, B, Vism. °khandā; D °khandha.

⁵ H °ṭṭā.

⁶ H °māna.

⁷ H °dakantadassana-samayesu.

⁸ C vanantappaveśa.

jhāne atthi ti idaṇ jhānaṇ *pītisukhaṇ* ti vuccati. Atha vā pīti ca sukhañ ca pītisukhaṇ, dhammavinayādayo viya; vivekaṇ pītisukhaṇ assa jhānassa, asmiṇ vā jhāne atthi ti evaṇ *vivekaṇ pītisukhaṇ*. Yath' eva hi jhānaṇ evaṇ pītisukhaṇ c' ettha vivekajam eva hoti; tañ c' assa atthi, tasmā alopasamāsaṇ katvā ekapaden' eva vivekaṇ pītisukhaṇ ti pi vattuṇ yujjati.

Paṭhaman ti gaṇanānupubbatāya paṭhaman. Idaṇ¹ paṭhaman uppannan ti pi paṭhaman.

Jhānan ti duvidhaṇ jhānaṇ: ārammaṇūpaniijhānañ ca lakkhaṇūpaniijhānañ ca. Tattha attha samāpattiyo paṭhavīkaṇādi-ārammaṇaṇ upaniijhāyanti ti ārammaṇūpaniijhānan ti saṅkhaṇ gatā. Vipassanā-magga-phalāni pana lakkhaṇūpaniijhānaṇ nāma. Tattha vipassanā aniccādi-lakkhaṇassa upaniijhānato lakkhaṇūpaniijhānaṇ. Vipassanāya katakiccassa maggena ijjhanato maggo lakkhaṇūpaniijhānaṇ; phalam pana nirodhasaccassa tathalakkhaṇaṇ upaniijhāyati ti lakkhaṇūpaniijhānaṇ. Tesu idha pubbabhāge ārammaṇūpaniijhānaṇ, lokuttaramaggakkhaṇe lakkhaṇūpaniijhānaṇ adhippetan. Tasmā ārammaṇūpaniijhānato ca lakkhaṇūpaniijhānato ca paccanikajjhāpanato ca jhānan ti veditabbaṇ.

Upasampajjā ti upagantvā, pāpuṇitvā ti vuttaṇ hoti; upasampādayitvā vā, nipphādetvā ti vuttaṇ hoti.

Viharatī ti tadanurūpena iriyāpathavihārena iriyati, vuttappakārajhānasamaṅgī hutvā attabhāvassa iriyanaṇ vuttiṇ abhinipphādeti.

Tam pan' etaṇ paṭhamajjhānaṇ pañcaṅgavippahīnaṇ, pañcaṅgasamannāgataṇ, tividdhakalyāṇaṇ, dasalakkhaṇasampannaṇ:

Tattha kāmacchando vyāpādo thīnamiddhaṇ uddhaccakukkuccaṇ vicikicchā ti imesaṇ pañcannaṇ nīvaraṇānaṇ pahāṇavasena pañcaṅgavippahīnatā veditabbā. Na hi etesu appahīnesu jhānaṇ uppajjati; ten' ass' etāni pahāṇaṅgāni ti vuccanti. Kiñcāpi hi jhānakkhaṇe aññe pi akusalā dhammā pahiyanti; tathā pi etān' eva visesena jhānantarāyakaṇ: kāmacchandena hi nānāvisayappalobhitaṇ cittaṇ na ekattā-

rammaṇe samādhīyati; kāmaccchandābhibhūtaṃ vā taṃ na kāmādhātuppahānāya¹ paṭipajjati; vyāpādena c' ārammaṇe² paṭihaññamānaṃ na nīrantaraṃ pavattati; thīnamiddhābhibhūtaṃ akammaññaṃ hoti; uddhaccakukkuccaparetaṃ avu-pasantam eva hutvā paribbhamati; vicikicchāya upahataṃ jhānādhigamasādhikaṃ paṭipadaṃ n' ārohati. Iti visesena jhānantarāyakarattā³ etān' eva pahānaṅgāni ti vuttāni.

Yasmā pana vitakko ārammaṇe cittaṃ abhīniropeti, vicāro anubandhati, tehi avikkhepāya sampāditapayogassa cetaso payogasampattisambhavā⁴ pīti⁵ piṇanaṃ sukhañ⁶ ca⁷ upabrūhanaṃ karoti. Ath' assa sesasampayuttadhammā etehi abhīniropanānubandhana-piṇanupabrūhanehi anuggahitā ekag-gatā ekattārammaṇe samaṃ sammā ca ādhiyati; tasmā vitakko vicāro pīti sukhaṃ cittekaggatā ti imesaṃ pañcannaṃ uppatti-vasena pañcaṅgasamannāgatatā veditabbā. Uppannesu hi etesu pañcasu jhānaṃ uppannaṃ nāma hoti. Ten' assa etāni pañca⁸ samannāgataṅgāni⁹ ti vuccanti. Tasmā na etehi samannāgataṃ aññad eva jhānaṃ nāma atthi ti gahetabbaṃ; yathā pana aṅgamattavasen' eva caturaṅgini¹⁰ senā, pañcaṅgi-kaṃ turiyaṃ, aṭṭhaṅgiko maggo ti vuccati, evam idam pi aṅgamattavasen' eva pañcaṅgikaṃ ti vā pañcaṅgasaman-nāgatan ti vā vuccati ti veditabbaṃ. Etāni ca¹¹ pañca aṅgāni kiñcā pi upacārakkhaṇe pi atthi; atha kho upacāre pakaticit-tato balavatarāni; idha pana upacārato pi balavatarāni, rūpāvacaralakkhaṇappattāni,¹² nipphannāni.

Ettha hi vitakko suvisadena ākārena ārammaṇe cittaṃ abhīniropayamāno uppajjati; vicāro ativiya ārammaṇaṃ anumajjamāno; pītisukhaṃ sabbāvantam pi kāyaṃ phara-mānaṃ; ten' āha: *Nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekaḥena pītisukheṇa apphutaṃ hoti ti.** Cittekaggatā pi heṭṭhimamhi

* D. i, 73 f.; A. iii, 25.

¹ H, B, C, D add paṭipadaṃ.

² H, D vā āram°.

³ H, S, D °karaṇattā.

⁴ H °sambhāro; D °sambhārā.

⁵ H omits.

⁶ H, D nānāsukhaṃ.

⁷ H, D omit.

⁸ H, D pañcaṅga.

⁹ B °nāgamena pañcaṅgāni; D °nāgatāni.

¹⁰ H, D °raṅga.

¹¹ H, D, B pi.

¹² H, D, S °carakkhaṇap°.

samuggapatale uparimaṇ samuggapataḷaṇ viya ārammaṇe suphassitā hutvā uppajjati. Ayam etesaṇ itarehi viseso.

Tattha cittekaggatā kiñcā pi savitakkaṇ savicāraṇ ti imasmiṇ paṭhe na niddiṭṭhā; tathā pi Vibhaṇe: *Jhānaṇ ti vitakko vicāro pīti sukhaṇ cittekaggatā** ti evaṇ vuttattā aṇgam eva. Yena hi adhippāyena Bhagavatā uddeso kato, so yeva Jhānavibhaṇe¹ pakāsito ti.

²Tividhakalyāṇaṇ dasalakkaṇasampannaṇ ti ettha pana ādi-majjhapariyosānavasena tividhakalyāṇatā; tesāṇ yeva ca ādi-majjha-pariyosānāṇaṇ lakkhaṇavasena dasalakkaṇasampannaṇatā veditabbā: tatrāyaṇ pāli: *Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, upekkhānubrūhanā majjhe,³ sampahaṇsanā pariyosānaṇ. Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi; ādissa kati lakkhaṇāni? Ādissa tīni lakkhaṇāni: yo⁴ tassa paripantho tato cittaṇ visujjhati; visuddhattā cittaṇ majjhimāṇ samathanimittaṇ paṭipajjati; paṭipannattā tattha cittaṇ pakkhandati. Yaṇ ca paṭipanthato cittaṇ visujjhati, yaṇ ca visuddhattā cittaṇ majjhimāṇ samathanimittaṇ paṭipajjati, yaṇ ca paṭipannattā tattha cittaṇ pakkhandati, paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi. Ādissa imāni tīni lakkhaṇāni; tena vuccati paṭhamajjhānaṇ ādikalyāṇaṇ c' eva hoti tilakkaṇasampannaṇ ca.*

Paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe. Majjhassa kati lakkhaṇāni? Majjhassa tīni lakkhaṇāni: Visuddhaṇ cittaṇ ajjhupekkhati; samathapaṭipannaṇ⁵ ajjhupekkhati; ekattupatthānaṇ ajjhupekkhati; yaṇ ca visuddhaṇ cittaṇ ajjhupekkhati, yaṇ ca samathapaṭipannaṇ⁵ ajjhupekkhati, yaṇ ca ekattupatthānaṇ ajjhupekkhati, paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe. Majjhassa⁶ imāni tīni lakkhaṇāni; tena vuccati paṭhamajjhānaṇ majjhekalyāṇaṇ c' eva hoti tilakkaṇasampannaṇ cā ti.

Paṭhamassa jhānassa sampahaṇsanā pariyosānaṇ. Pariyosānassa kati lakkhaṇāni? Pariyosānassa cattāri lakkhaṇāni:

* Vbh. 257.

¹ H, S, D, C nena Vibhaṇe.

³ H majjhaṇ.

⁵ H, S, D, C °paṭipadaṇ.

² Cf. Vism. i, 147.

⁴ H yogā.

⁶ H, S, D add jhānassa.

*tatthajātānaṃ dhammānaṃ anativattanatthena sampahaṃsanā; indriyānaṃ ekarasatthena sampahaṃsanā; tadupagaviriyāva-hatthena¹ sampahaṃsanā; āsevanatthena sampahaṃsanā; pa-thamassa jhānassa sampahaṃsanā pariyosānaṃ. Pariyosānassa imāni cattāri lakkhaṇāni; tena vuccati paṭhamajjhānaṃ pari-yosānakalyāṇaṃ c' eva hoti tilakkhaṇasampannaṃ² cā ti.**

Tatra paṭipadāvisuddhi nāma sasambhāriko upacāro. Upek-khānubrūhanā nāma appaṇā. Sampahaṃsanā nāma pacca-vekkhaṇā ti evam eke vaṇṇayanti. Yasmā pana: *ekattagataṃ cittaṃ paṭipadāvisuddhipakkhantaṃ³ c' eva hoti upekkhānu-brūhitaṃ ca nāṇena ca sampahaṃsitaṃ*† ti pāliyaṃ vuttaṃ, tasmā antoappaṇāyam eva āgamanavasena paṭipadāvisud-dhi; tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrū-hanā; dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanena⁴ pariyo-dapakassa nāṇassa kiccanipphattivaseṇa sampahaṃsanā ca veditabbā. Kathaṃ? Yasmiṃ hi vāre appaṇā uppajjati, tasmiṃ yo nīvaraṇasaṅkhāto kilesagaṇo tassa jhānassa pari-pantho, tato cittaṃ visujjhati; visuddhattā āvaraṇavirahitaṃ hutvā majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati. Majjhimaṃ samathanimittaṃ nāma samappavatto⁵ appaṇāsamādhī yeva. Tadanantaram pana purimaṃ cittaṃ ekasantatipariṇāmanena⁶ tathattaṃ upagacchamānaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ pa-ṭipajjati nāma. Evaṃ paṭipannattā tathattūpagamena tattha pakkhandati nāma. Evaṃ tāva purimacitte vijjamānākāra-nipphādikā paṭhamajjhānassa uppādakkaṇe yeva āgama-na-vasena paṭipadāvisuddhi veditabbā.

Evaṃ visuddhassa pana tassa puna visodhetabbābhāvato visodhane vyāpāraṃ akaronto visuddhaṃ cittaṃ ajjhupekkhati nāma. Samathabhāvūpagamanena samathapaṭipannassa pu-na samādhāne vyāpāraṃ akaronto samathapaṭipannaṃ ajjhu-pekhati nāma. Samathapaṭipannabhāvato eva c' assa⁷ kilesasaṃsaggaṃ pahāya ekattena upatthitassa puna ekattu-

* Pts. i, 167-8.

† *Ibid.* i, 167.

¹ C, D tadubhaya viriyavāha°.

² H lak°.

³ H, S, D °dhilakkhaṇaṃ.

⁴ H anavat°; D omits ādi.

⁵ H, S sampa°.

⁶ C °ṇāmanayena.

⁷ H, D, C evam assa.

paṭṭhāne vyāpāraṇ akaronto ekattupaṭṭhānaṇ ajjuhekkhati nāma. Evaṇ tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā.

Ye pan' ete¹ evaṇ upekkhānubrūhitā tatthajātā samādhipaññāsaṅkhātā yuganaddhadhammā aññaṇaṇ anativat-tamānā hutvā pavattā, yāni ca saddhādīni indriyāni nānakilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarasāni² hutvā pavattāni, yañ c' esa³ tadupagaṇ⁴ tesāṇ anativat-tana⁵-ekarasabhāvānaṇ anucchavikaṇ viriyaṇ vāhayati,⁶ yā c' assa tasmiṇ khaṇe pavattā āsevanā,⁷ sabbe pi te ākāra yasmā ñāṇena saṅkilesa-vodānesu taṇ taṇ ādīnavañ ca ānisaṇsaṇ ca disvā tathā tathā sampahaṇsitattā visodhitattā pariyodāpitattā nipphannā; tasmā dhammānaṇ anativat-tanādibhāvasādhanaṇa pariyodāpakassa⁸ ñāṇassa kiccanipphattivaseṇa sampahaṇsanā veditabbā ti vuttaṇ.

* *Vitakkavicārānaṇ vūpasamā* ti vitakkassa ca vicārassa cā ti imesaṇ dvinnāṇ vūpasamā; samatikkamā,⁹ dutiyajjhānakkhaṇe apātubhāvā ti vuttaṇ hoti. Tattha kiñcā pi dutiyajjhāne sabbe paṭhamajjhānadharmā na santi; aññe yeva hi paṭhamajjhāne phassādayo, aññe idha. Olārikassa pana olārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṇ dutiyajjhānādīnaṇ adhigamo hotī ti dassanattaṇ *vitakkavicārānaṇ vūpasamā* ti evaṇ vuttan ti veditabbāṇ.

Ajjhattan ti idha niyakajjhattaṇ adhippettaṇ; attani jātāṇ, attano santāne nibbattaṇ ti attho. *Sampasādanan* ti sampasādanaṇ vuccati saddhā; sampasādanayogato jhānam pi sampasādanaṇ, nīlavaṇṇayogato nīlavatthaṇ viya. Yasmā vā¹⁰ taṇ¹⁰ jhānaṇ¹¹ sampasādanasamannāgatattā vitakka-vicārak-khobhavūpasamanena ca¹² cetasaṇ¹³ sampasādayati, tasmā

* Cf. Vism. i, 156.

¹ H, D, B pana te.

³ H, S, D c' etaṇ.

⁵ H °naṇ.

⁷ H ase°.

⁹ H, S, B, D omī.

¹¹ H, D tatiyajjhānaṇ.

¹³ H cetanaṇ; S, B, C, D ceto; Vism. cetaso.

² H, S ekasadisāni.

⁴ H, S sarūpagaṇ; D rūpagati.

⁶ H vattayati.

⁸ H °yosāpa°; S °dapa°.

¹⁰ H, D omī.

¹² H omī.

sampasādanan ti vuttaṇ. Imasmiṇ ca atthavikappe: sampasādanan cetaso ti evaṇ padasambandho veditabbo; purimasmiṇ pana atthavikappe 'cetaso' ti etaṇ ekodibhāvena saddhiṇ yojetabbaṇ.

Tatrāyaṇ atthayojanā: Eko udeti ti *ekodi*; vitakka-vicārehi anajjhārūḥhattā aggo seṭṭho hutvā udeti ti attho; seṭṭho pi hi loke eko ti vuccati. Vitakka-vicāra-virahato¹ vā eko asahāyo hutvā iti pi² vaṭṭati.³ Atha vā sampayuttadhamme udāyati ti⁴ udi, utthāpeti ti attho; seṭṭhatthena eko ca so udi cā ti *ekodi*; samādhiss' etaṇ adhivacanaṇ. Iti imaṇ ekodiṇ bhāveti vadḍhetī ti idaṇ dutiyajjhānaṇ *ekodibhāvaṇ*. So panāyaṇ ekodi yasmā cetaso, na sattassa, na jīvassa, tasmā etaṇ *cetaso ekodibhāvan* ti vuttaṇ.

Nanu cāyaṇ saddhā paṭhamajjhāne pi atthi, ayaṇ ca ekodināmako samādhi? Atha kasmā idh' eva⁵ *sampasādanan cetaso ekodibhāvan* ti vuttan ti? Vuccate: Aduṇ hi paṭhamajjhānaṇ vitakkavicārakhobhena vīcitarāṅgasamākulam iva jalaṇ na suppasannaṇ hoti, tasmā santiyā⁶ pi saddhāya sampasādanan ti na vuttaṇ; na suppasannattā yeva c' ettha samādhi pi na suṭṭhu pākaṭo, tasmā ekodibhāvan ti pi na vuttaṇ. Imasmiṇ pana jhāne vitakka-vicāra-palibodhābhāvena laddhokāsā balavatī saddhā; balavasaddhā-sahāyapaṭilābhen' eva ca sāmādhi pi pākaṭo; tasmā idam eva evaṇ vuttan ti veditabbaṇ.

Avitakkaṇ avicāran ti bhāvanāya pahīnattā etasmiṇ etassa vā vitakko natthi ti avitakkaṇ; iminā vā nayena avicāraṇ. Etth' āha: Nanu ca *vitakka-vicārānaṇ vūpasamā* ti iminā pi ayam attho siddho? Atha kasmā puna vuttaṇ *avitakkaṇ avicāran* ti? Vuccate: Evam etaṇ.⁷ Siddho' vāyam attho, na pan' etaṇ tadatthadīpaṇ; nanu avocumhā: "olārikassa pana olārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṇ dutiyajjhānādīnaṇ samadhiḡamo hoti ti dassanatthaṇ vitakka-vicārānaṇ vūpasamā ti evaṇ vuttan" ti.

¹ H virahito.

² B, Vism. add vattuṇ.

³ H vattati.

⁴ H, D uddā°.

⁵ H, D, C, Vism. idam eva.

⁶ H satiyā; S sati.

⁷ S eva.

Api ca vitakka-vicārānaṃ vūpasamā idaṃ sampasādanaṃ, na kilesakālusiyassa; vitakka-vicārānaṃ ca vūpasamā ekodibhāvaṃ, na upacārajjhānam iva nīvaraṇappahāṇā, na paṭhamajjhānam iva aṅgapātubhāvā ti evaṃ sampasādana-ekodibhāvānaṃ hetuparidīpakam idaṃ vacanaṃ.¹ Tathā vitakka-vicārānaṃ vūpasamā idaṃ *avittakkaṃ avicāraṃ*, na tatiya-catutthajjhānāni viya cakkhuvīññānādīni viya ca abhāvā ti; evaṃ avittakka-avicārabhāvassa hetuparidīpakaṃ ca, na vitakka-vicārābhāvamattaparidīpakameva.² Vitakka-vicārābhāvamattaparidīpakam³ eva⁴ pana⁵ avittakkaṃ avicāraṃ ti idaṃ vacanaṃ;⁶ tasmā purimaṃ vatvā pi vattabbam evā ti.

Samādhijan ti paṭhamajjhānasamādhito sampayuttasamādhito vā jātān ti attho. Tattha kiñcā pi paṭhamam pi sampayuttasamādhito jātāṃ, atha kho ayam eva samādhijan ti vattabbataṃ arahati, vitakka-vicārakhobhavirahena ativiya acalattā, suppasannattā ca; tasmā imassa vaṇṇabhaṇanattaṃ idaṃ eva 'samādhijan' ti vuttaṃ.

Pītisukhan ti idaṃ vuttanayam eva.

Dutiyaṃ ti gaṇanānupubbataṃ dutiyaṃ; idaṃ dutiyaṃ uppannaṃ ti pi dutiyaṃ.

Pītiyā ca virāgā ti virāgo nāma vuttappakārāya pītiyā jigucchanaṃ vā samatikkamo vā. Ubhinnaṃ pana antarā ca-saddo sampiṇḍanatto; so vūpasamaṃ vā sampiṇḍeti, vitakka-vicāravūpasamaṃ vā. Tattha yadā vūpasamam eva sampiṇḍeti, tadā pītiyā virāgā ca, kiñ ca bhīyo vūpasamā cā ti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo jigucchanaṃ hoti; tasmā pītiyā jigucchanaṃ ca samatikkamā cā ti ayam attho daṭṭhabbo. Yadā pana vitakkavicāravūpasamaṃ sampiṇḍeti, tadā pītiyā ca virāgā, kiñca bhīyo, vitakkavicārānaṃ ca vūpasamā ti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo samatikkamanatto hoti, tasmā pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānaṃ ca vūpasamā ti ayam attho daṭṭhabbo. Kāmaṃ c' ete⁷ vitakka-vicārā dutiyajjhāne

¹ H, S, D omī.

² S, B, C, D ca.

³ H °cārābhā°.

⁴ H ce.

⁵ S, B, D puna.

⁶ H adds eva yujjattī.

⁷ H, D ca te.

yeva vupasantā; imassa pana jhānassa maggaparidīpanatthaṃ vaṇṇabhaṇanatthaṃ c' etaṃ vuttaṃ; “Vitakka-vicārānaṃ vūpasamā” ti hi vutte idaṃ paññāyati: Nanu vitakka-vicāravūpasamo maggo imassa jhānassā ti? Yathā ca tatiye ariyamagge appahīṇānam pi sakkāyaditṭhādīnaṃ pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saññojanānaṃ pahāṇā ti evaṃ pahāṇe¹ vuccamāne¹ vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tadadhiḡamāya ussukkānaṃ ussāhajananaṃ tatha, evaṃ eva idha avupasantānam pi vitakka-vicārānaṃ vūpasame² vuccamāne³ vaṇṇabhaṇanaṃ hoti; tenāyam attho vutto: pītiyā ca samatikkamā vitakka-vicārānaṃ ca vūpasamā ti.

Upekkhako ca viharatī ti ettha uppattito ikkhatī ti upekkhā; samaṃ passati, apakkhapatitā⁴ va hutvā passatī ti attho; tāya visadāya vipulāya thāmagatāya samannāgatattā tatiyajjhānasamaṅgī *upekkhako* ti vuccati.

Upekkhā pana dasavidhā hoti: chaḷaṅgupekkhā, brahmavihārupekkhā, bojjhaṅgupekkhā, viriyupekkhā, saṅkhārupekkhā, vedanūpekkhā, vipassanūpekkhā, tatramajjhattupekkhā, jhānupekkhā, pārisuddhiupekkhā ti.

Tattha yā: *Idha khīṇāsavo bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā n' eva sumano hoti, na dummano, upekkhako viharati sato ca sampajāno** ti evaṃ āgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu itṭhāniṭṭha-chaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārabhūtā upekkhā, ayaṃ chaḷaṅgupekkhā nāma.

Yā pana: *Upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharivā viharatī*† ti evaṃ āgatā sattesu majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ brahmavihārupekkhā nāma.

Yā: *Upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ*‡ ti evaṃ āgatā saha-jātānaṃ dhammānaṃ majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ bojjhaṅgupekkhā nāma.

Yā pana: *Kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasikarotī*§ ti

* A. iii, 279; D. iii, 250; A. ii, 198.

† D. i, 251, etc.

‡ S. iv, 367.

§ A. i, 257.

¹ D, S, C, Vism. °naṃ.

² S, C, Vism. °samo.

³ S, C, Vism. °māno.

⁴ H °patito.

⁵ C adds virāganissitaṃ.

evam āgatā anaccāraddha-nātisithila-viriyasāṅkhātā upekkhā, ayaṇ viriyupekkhā nāma.

Yā: *Katī saṅkhārupekkhā samādhivasena uppajjanti? Katī saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti? Attha saṅkhārupekkhā samādhivasena uppajjanti; dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti** ti evam āgatā nīvaraṇādi-paṭi-saṅkhāsantitṭhanā¹ gahaṇe majjhatabhūtā upekkhā, ayaṇ saṅkhārupekkhā nāma.

Yā pana: *Yasmiṇ samaye kāmāvācaraṇ kusalaṇ cittaṇ uppannaṇ hoti upekkhāsahagatan†* ti evam āgatā adukkhamasukhasaññitā upekkhā, ayaṇ vedanūpekkhā nāma.

Yā pana:² *Yad atthi, yaṇ bhūtaṇ, taṇ pajahati, upekkhaṇ paṭilabhat‡* ti evam āgatā vicinane majjhatabhūtā upekkhā, ayaṇ vipassanūpekkhā nāma.

Yā pana chandādisu yevāpanakesu āgatā saha-jātānaṇ samavāhitabhūtā upekkhā, ayaṇ tatramajjhattupekkhā nāma.

Yā pana: *upekkhako ca viharatī§* ti evam āgatā aggasukhe pi tasmiṇ apakkhapāta-jananī upekkhā, ayaṇ jhānupekkhā nāma.

Yā pana:² *upekkhāsati-pārisuddhiṇ catutthajjhānaṇ§* ti evam āgatā saḥbapaccanikapārisuddhā paccanikavūpasamane pi avyāpārabhūtā upekkhā, ayaṇ pārisuddhi-upekkhā nāma.

Tattha chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca boj-jhaṅgupekkhā ca tatramajjhattupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhi-upekkhā ca atthato ekā tatramajjhattupekkhā va hoti; tena tena avatthābhedenā pan' assā ayaṇ bhedo, ekassā pi sato sattassa kumāra-yuvarāja³-senāpati-rājādivasena bhedo viya. Tasmā tāsu yattha chaḷaṅgupekkhā na tattha boj-jhaṅgupekkhādayo; yattha vā pana boj-jhaṅgupekkhā na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hontī ti veditabbā.

Yathā c' etāsaṇ atthato ekībhāvo, evaṇ saṅkhārupekkhā-vipassanūpekkhānam pi; paññā eva hi sā kiccavasena dvidhā bhinnā. Yathā hi purisassa sāyaṇ⁴ gehaṇ pavitṭhaṇ sappan

* Pts. 64.

† Dhs. § 156.

‡ ?

§ Formula of the fourth Jhāna; M. i, 22, 41, etc.; Vbh. 105, 245.

¹ H °sannitṭhāna°.

² H, D omit.

³ S, B, C, D, Vism. °yuvatthera.

⁴ H, S, D omit.

ajapadadaṇḍaṇ gahetvā pariyesamānassa taṇ thusakoṭṭhake¹ nipannaṇ disvā: “sappo nu kho, no” ti avalokentassa sovat-tikattayaṇ disvā nibbematikassa “sappo, na sappo” ti vicinane majjhattatā uppajjati, evam eva yā āradhaviṇṇasakassa vipassanāñāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārāṇaṇ aniccabhāvadivicinane majjhattatā uppajjati, ayaṇ vipassanūpekkhā. Yathā pana tassa purisassa ajapadena daṇḍena gālhaṇ sappāṇ gahetvā: “kintvāhaṇ² imaṇ sappāṇ aviheṭhento attānaṇ ca iminā adaṇṣāpento muñceyyaṇ” ti muñcanā-kāram eva pariyesato gahaṇe majjhattatā hoti, evam eva yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhava passato saṅkhāragahaṇe majjhattatā, ayaṇ saṅkhārupekkhā. Iti vipassanūpekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhā pi siddhā va hoti. Iminā pan’ esā vicinana-gahaṇesu majjhattatāsaṅkhātena kiccena dvidhā bhinnā ti.

Viriyupekkhā pana vedanūpekkhā ca aññamaññaṇ³ ca avasesāhi⁴ ca⁵ atthato bhinnā evā ti. Āha c’ ettha:

Majjhatta-brahma-bojjhaṅga-chalaṅgajjhāna-suddhiyo
Vipassanā ca saṅkhārā⁶ vedanā viriyaṇ iti
Vitthārato dasūpekkhā, cha majjhattādito tato
Duve paññā, tato dvīhi catasso va bhavant’ imā* ti.

Iti imāsu upekkhāsu jhānupekkhā idha adhippetā; sā majjhattalakkaṇā. Etth’ āha: Nanu cāyaṇ atthato tatra-majjhattupekkhā va hoti; sā ca paṭhama-dutiyajjhānesu pi atthi; tasmā tatrā pi *upekkhako ca viharatī* ti evam ayaṇ vattabbā siyā; sā kasmā na vuttā ti? Aparivyattakiccato;⁷ aparivyattaṇ hi tassā tattha kiccaṇ vitakkādīhi abhibhūṭattā. Idha panāyaṇ vitakka-vicāra-pīṭhi anabhibhūṭattā, ukkhittasirā viya hutvā parivyattakiccā jātā; tasmā vuttā ti.

* ?

¹ H, D omī thusa.

² H, B kiṇ nāhaṇ; C, S kintāhaṇ.

⁴ H °sā ti.

⁶ H, S, D, C °ra.

³ H °ñā.

⁵ H omīts.

⁷ B °cayogato.

Sato ca sampajāno ti ettha saratī ti *sato* ; sampajānāti ti *sampajāno*; puggalena¹ sati ca² sampajāññañ ca vuttañ. Tattha saraṇalakkhaṇā sati, asammussanarasā³ ārakkhapac-cupatṭhānā.³ Asammohalakkhaṇaṇ sampajāññaṇ, tiraṇara-saṇ,³ pavicayapaccupatṭhānaṇ.³ Tattha kiñcā pi idaṇ sati-sampajāññaṇ purimajjhānesu pi atthi, muṭṭhassatissa hi asampajānassa upacāramattam pi na sampajjati, pageva appaṇā. Olārikattā pana tesañ jhānaṇaṇ—bhūmiyaṇ viya purisassa—cittassa gati sukhā hoti; avyattaṇ tattha satisam-pajāññaṇakiccaṇ. Olārikaṇgappahāṇena pana sukhumattā imassa jhānassa purisassa khuradhārāyaṇ viya satisampa-jāññaṇakiccapariggahitā eva cittassa gati icchitabbā ti idh' eva vuttaṇ.

Kiñ ca bhiyo: Yathā dhenupako vaccho dhenuto apanīto arakkhiyamāno punad eva dhenuṇ upagacchati, evam idaṇ tatiyajjhānasukhaṇ pītito apanītaṇ, taṇ satisampajāññaṇa arakkhiyamānaṇ punad eva pītiṇ upagaccheyya, pītisampa-yuttam eva siyā. Sukhe⁴ cā⁵ pi sattā sārājanti, idaṇ ca atimadhuraṇ sukhaṇ, tato paraṇ sukhābhāvā; satisampa-jāññaṇubhāvena pan' ettha sukhe asārājjanā hoti, no aññathā ti imam pi atthavisesaṇ dassetuṇ idam idh' eva vuttan ti veditabbaṇ.

Idāni *sukhañ ca kāyena paṭisaṇvedetī* ti ettha kiñcā pi tatiyajjhānasamaṅgino sukhapaṭisaṇvedanābhogo⁶ natthi, evaṇ sante pi yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṇ sukhaṇ, yaṇ vā taṇ nāmakāyasampayuttaṇ sukhaṇ, taṇ-samuṭṭhānen' assa yasmā atipaṇītena rūpena rūpakāyo phuṭo,⁷ yassa⁸ phuṭattā⁹ jhānā vuṭṭhito pi sukhaṇ paṭisaṇvedeyya, tasmā etam atthaṇ dassento *sukhañ ca kāyena paṭisaṇvedetī* ti āha.

Idāni *yaṇ taṇ ariyā ācikkhanti upekkhako satimā sukhavihārī* ti ettha yaṇjhānaṇetu yaṇjhānakāraṇā taṇ¹⁰ tatiyajjhānasa-maṅgi-puggalaṇ Buddhādayo ariyā ācikkhanti desenti pañña-

¹ H puggalo na.

³ H, S, B, D omit.

⁵ H, D, Vism. vā.

⁷ S, C, D phuṭṭho.

⁹ C phuṭṭhattā.

² B, C omit.

⁴ H, D sukhena.

⁶ H, D °vedanabhāvo.

⁸ H, S kāyassa.

¹⁰ H, B, D omit.

pentī paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānikaronti pakā-senti, pasaṅsanti ti adhippāyo: Kin ti? “Upekkhako satimā sukhavihārī” ti. *Taṇ tatiyajjhānaṇ upasampajja viharatī* ti evaṃ ettha yojanā veditabbā. Kasmā pana taṇ te evaṇ pasaṅsanti ti? Pasaṅsārahato: Ayañ hi yasmā atimadhura-sukhe suhapāramippatte pi tatiyajjhāne upekkhako, na tattha sukhābhisaṅgena ākaḍḍhiyati, yathā ca pīti na uppajjati, evaṇ upaṭṭhitasatitāya satimā; yasmā ca¹ ariyakantaṇ ariyajanasevitam eva asaṅkiliṭṭhaṇ sukhaṇ nāmakāyena paṭisaṇvedeti, tasmā pasaṅsāraho.² Iti pasaṅsārahato taṇ ariyā te evaṇ pasaṅsāhetubhūte guṇe pakāsentā *upekkhako satimā sukhavihārī* ti evaṇ pasaṅsanti ti veditabbaṇ.

Tatiyaṇ ti gaṇanānupubbato³ tatiyaṇ; idaṇ⁴ tatiyaṇ up-pannaṇ ti pi tatiyaṇ.

Sukhassa ca pahāṇā dukkhassa ca pahāṇā ti kāyikasukhassa ca kāyika dukkhassa ca pahāṇā.

Pubbe vā ti tañ ca kho pubbe va, na catutthajjhānakkhaṇe.

Somanassa-domanassānaṇ atthaṅgamā ti cetasikasukhassa cetasika dukkhassa cā ti imesaṇ pi dvinnāṇ pubbe va atthaṅgamā, pahāṇā icc’ eva vuttaṇ hoti. Kadā pana nesaṇ pahāṇaṇ hoti? Catunnaṇ jhānaṇaṇ upacārakkhaṇe: somanassañ hi catutthajjhānassa upacārakkhaṇe yeva pahīyati; dukkha-domanassa-sukhāni paṭhama-dutiya-tatiyānaṇ upacārakkhaṇesu. Evaṃ etesaṇ pahāṇakkamena avuttānaṇ. In-driyavibhaṅge* pana indriyānaṇ uddesakkamen’ eva idhā pi vuttānaṇ, sukhadukkha-somanassa-domanassānaṇ pahāṇaṇ veditabbaṇ.

Yadi pan’ etāni tassa tassa jhānassa upacārakkhaṇe yeva pahīyanti, atha kasmā *Kattha c’ uppannaṇ dukkhindriyaṇ aparisesaṇ nirujjhati?* *Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicc’ eva kāmehi . . . pe . . . paṭhamajjhānaṇ upasampajja viharati; etth’ uppannaṇ dukkhindriyaṇ aparisesaṇ nirujjhati. Kattha c’ uppannaṇ domanassindriyaṇ sukhindriyaṇ somanassindriyaṇ*

* Vbh. 122.

¹ S, C pana.

³ H, S, D, C °tā.

² S, C add hoti.

⁴ H, D omit.

aparisesaṇ nirujjhati? Idha, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahāṇā . . . pe . . . catutthajjhānaṇ upasampajja viharati. *Etth' uppannaṇ somanassindriyaṇ aparisesaṇ nirujjhati** ti evaṇ jhānesv' eva nirodho vutto ti? Atisayanirodhattā; atisayanirodho hi nesaṇ paṭhamajjhānādisu, na nirodho¹ yeva;¹ nirodho yeva pana upacārakkhaṇe, nātisayanirodho. Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānūpacāre niruddhassā pi dukkhindriyassa ḍaṇsamakasādisamphassena vā visamāsanupatāpena vā siyā uppatti, na tv' eva anto-appanāyaṇ. Upacāre vā niruddham p' etaṇ na suṭṭhu niruddhaṇ hoti paṭipakkhe² avihatattā; anto-appanāyam pana pītipharaṇena sabbo kāyo sukhokkanto hoti; sukhokkantakāyassa ca suṭṭhu niruddhaṇ hoti dukkhindriyaṇ, paṭipakkhe² vihatattā.

Nānāvajjane yeva ca dutiyajjhānūpacāre pahīṇassā pi domanassindriyassa yasmā etaṇ vitakkavicārapaccaye pi³ kāyakilamathe cittūpaghāte ca⁴ sati uppajjati, vitakkavicārābhāve ca n' eva uppajjati, yattha pana uppajjati tattha vitakkavicārābhāve;⁵ appahīṇā yeva ca dutiyajjhānūpacāre vitakkavicārā ti tatth' assa siyā uppatti, appahīṇapaccayattā; na tv' eva dutiyajjhāne pahīṇapaccayattā.

Tathā tatiyajjhānūpacāre pahīṇassā pi sukhindriyassa pītisamutṭhāna-panītarūpa-phuṭakāyassa siyā uppatti, na tv' eva tatiyajjhāne. Tatiyajjhāne hi sukhassa paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhā ti.

Tathā catutthajjhānūpacāre pahīṇassā pi somanassindriyassa āsannattā, appanāppattāya⁶ upekkhāya abhāvena, sammā anatikkantattā ca siyā uppatti; na tv' eva catutthajjhāne. Tasmā eva ca: *etth' uppannaṇ dukkhindriyaṇ aparisesaṇ nirujjhati** ti tattha tattha aparisesagahaṇaṇ katan ti.

Etth' āha: Ath' evaṇ tassa tassa jhānassa upacāre pahīṇā pi etā vedanā idha kasmā samāhaṭā ti? Sukhagahaṇatthaṇ; yā hi ayaṇ adukkhamasukhan ti adukkhamasukhā vedanā vuttā, sā sukhumā, dubbīñṇeyyā, na sakkā sukhena gaheṭuṇ;

* S. v, 213.

¹ H, D omit.

³ H, D, S hi.

⁵ H, C °rābhāve.

² All MSS. °khena.

⁴ H, D pi.

⁶ B omits.

tasmā yathā nāma dutṭhassa yathā tathā vā upasaṅkamtivā gahetuṇ asakkuṇeyyassa goṇassa gahaṇatthaṇ gopo ekasmiṇ vaje sabbā gāvo samāharati, ath' ekekaṇ nīharanto paṭipāṭiyā āgataṇ “ayaṇ so, gaṇhatha nan” ti taṇ¹ gaṇhāpeti,² evam evaṇ sukhagahaṇatthaṇ sabbā etā samāharī ti. Evañ hi samāhaṭā etā dassetvā yaṇ³ n' eva sukhaṇ, na dukkhaṇ, na somanassaṇ, na domanassaṇ, ayaṇ adukkhamasukhā vedanā ti sakkā hoti esā gāhayituṇ.

Api ca adukkhamasukhāya cetovimuttiyā paccayadassanattahañ cā pi etā vuttā ti veditabbā: Sukhadukkhaṇ pahāṇādayo hi tassā paccayā; yathāha: *Cattāro kho āvuso paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiya: Idh' āvuso, bhikkhu sukhassa ca pahāṇā . . . pe . . . catutthajjhānaṇ upasampajja viharati. Ime kho āvuso cattāro paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiya** ti. Yathā vā aññattha pahīṇā pi sakkāyaditṭhiādayo tatiyamaggassa vaṇṇabhāṇanattahaṇ tattha pahīṇā ti vuttā, evaṇ vaṇṇabhāṇanattam p' etassa jhānass' etā⁴ idha vuttā ti pi⁵ veditabbā. Paccaya-ghātena vā ettha rāgadosānaṇ atidūrabhāvaṇ dassetuṇ p' etā vuttā ti veditabbā: etāsu hi sukhaṇ somanassassa paccayo, somanassaṇ rāgassa; dukkhaṇ domanassassa, domanassaṇ dosassa. Sukhādighātena ca sappaccayā rāgadosā hatā ti atidūre honti.

Adukkhamasukhan ti dukkhābhāvena adukkhaṇ, sukhābhāvena asukhaṇ; eten' ettha dukkha-sukhapaṭipakkhabhūtaṇ tatiyavedanaṇ dīpeti, na dukkhasukhābhāvamattaṇ. Tatiyavedanā nāma adukkhamasukhā⁶ upekkhā ti pi vuccati. Sā itṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā, majjhatarasā, avibhūtapaccupaṭṭhānā, sukhadukkhanīrodhapadaṭṭhānā ti veditabbā.

Upekkhāsatiṭṭhāpārisuddhin ti upekkhāya janita-satiṭṭhāpārisuddhiṇ.⁷ Imasmin hi jhāne supārisuddhā sati; yā ca tassā

* M. i, 296.

¹ H, D, C, S add pi.

² B adds pana.

³ H, D, B omit.

⁴ Vism. °satiyā pāri°.

⁵ H gāhā°; Vism. gāhayati.

⁶ H, B °sa tā.

⁷ H adukkha asukhā.

satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā, na aññena; tasmā etaṃ *upekkhāsati pārisuddhī* ti vuccati. Yāya ca upekkhāya ettha satipārisuddhi hoti, sā atthato tatramajjhhattatā ti¹ veditabbā. Na kevalaṃ c' ettha tāya sati yeva parisuddhā, api ca kho sabbe pi sampayuttadhammā; satisīsenā pana desanā vuttā.

Tattha kiñcā pi ayaṃ upekkhā hetthā pi tīsu jhānesu vijjati; yathā pana divā suriyappabhābhavā, somma-bhāvena vā,² attano upakārakattena vā sabhāgāya rattiyā alābhā divā vijjamānā pi candalekhā aparisuddhā hoti apari-yodātā, evam ayam pi tatramajjhattupekkhā-candalekhā vitakkādipaccanikadhammatejābhavā, sabhāgāya ca upek-khāvedanārattiyā alābhā vijjamānā pi paṭhamajjhānādibhede aparisuddhā hoti; tassā ca aparisuddhāya divā aparisuddha-candalekhāya pabhā viya saha-jātā pi satiādayo aparisuddhā va honti; tasmā tesu ekam pi *upekkhāsati pārisuddhī* ti na vuttaṃ. Idha pana vitakkādipaccanikadhammatejābhavā-vābhavā³ sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā paṭilābhā ayaṃ tatramajjhattupekkhā-candalekhā ativiya parisuddhā, tassā parisuddhattā parisuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātā pi satiādayo parisuddhā honti pariyodātā; tasmā idam eva *upekkhāsati pārisuddhī* ti vuttan ti veditabbaṃ.

Catutthan ti gaṇanānupubbato⁴ catutthaṃ; idaṃ⁵ catutthaṃ uppannan ti pi catutthaṃ.

[40.] *Paññavā hoti* ti paññā assa atthi ti paññavā. *Udayagāminiyā* ti udayagāminiyā c' eva atthagāminiyā ca. *Samannāgato* ti paripuṇṇo. *Ariyāyā* ti niddosāya. *Nibbedhikāyā* ti nibbedhapakkhikāya.⁶ *Dukkha-khayagāminiyā* ti nibbāṇagāminiyā.

So idaṃ dukkhan ti evam ādisu “ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhiyo dukkhan” ti sabbam pi dukkhasaccaṃ sarasalakkhapa-paṭivedhena yathābhūtaṃ pajānāti, paṭivijjhati; tassa ca dukkhasa nibbattaṃ⁷ taṇhaṃ ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ ti; tadubhayam pi yaṃ ṭhānaṃ patvā nirujjhati, taṃ tesāṃ ap-

¹ H, B, D omit.

² Vism. ca.

³ H, S, D, B omit dhamma.

⁴ B, D °tā.

⁵ H, D, B omit.

⁶ H, D, C nibbedhika°.

⁷ B nipphādaṃ.

pavatti nibbāṇaṇ, 'ayaṇ dukkhanirodho' ti; tassa ca sampāpakaṇ ariyamaggaṇ 'ayaṇ dukkhanirodhagāmini paṭipadā' ti sarasalakkaṇapaṭivedhena yathābhūtaṇ pajānāti paṭivijjhatī ti evam attho¹ veditabbo.

Evaṇ sarūpato saccāni dassetvā idāni kilesavasena pariyāyato dassento *ime āsavā* ti ādim āha. Te vuttanayen' eva veditabbā.

Evaṇ tisso sikkhāyo dassetvā idāni tāsaṇ pāripūrikkamaṇ² dassetuṇ: *imā tisso sikkhāyo āvajjanto sikkheyyā* ti ādim āha. Tass' attho: paccekaṇ paripūretuṇ āvajjanto pi sikkheyya; āvajjitvā pi ayaṇ nāma sikkhā ti *jānanto* pi sikkheyya; jānitvā punappunaṇ *passanto* pi sikkheyya; passitvā yathādiṭṭhaṇ *paccavekkhanto* pi sikkheyya; paccavekkhitvā tatth' eva cittaṇ acalaṇ katvā *patitṭhapento*³ pi sikkheyya; taṇ-taṇ-sikkhāsampayuttaṇ saddhā-viriya-sati-samādhi-paññāhi saka-saka-kiccaṇ karonto pi sikkheyya. Abhiññeyyābhijānanakāle pi taṇ taṇ kiccaṇ karonto tisso sikkhāyo sikkheyyā ti adhisilaṇ *ācareyya*; adhicittaṇ *samācareyya*; adhipaññaṇ sammā⁴ *ādāya*⁵ *vatteyya*.

Idhā ti mūlapadaṇ. *Imissā diṭṭhiyā* ti ādihi dasahi padehi sikkhāttayasankhātā-sabbaññubuddhasāsanam eva kathitaṇ; tañ hi Buddhena Bhagavatā diṭṭhattā *diṭṭhī* ti vuccati. Taṇ yeva khamanavasena *khanti*; ruccanavasena *ruci*; gahaṇavasena *ādāyo*; sabbhāvatthena *dhammo*; sikkhitabbatthena *vinayo*; tadubhayena pi *dhammavinayo*; pavuttavasena *pāvacaṇaṇ*; seṭṭhacariyatthena *brahmacariyaṇ*; anusitṭhidānavasena *satthusāsanam* ti vuccati.

Tasmā⁶ *imissā diṭṭhiyā* ti ādisu imissā Buddhadiṭṭhiyā, imissā Buddhakhantiyā, imissā Buddharuciyā, imasmiṇ Buddha-ādāye, imasmiṇ Buddhadhamme, imasmiṇ Buddhavinaye. *Ye kho tvaṇ Gotamī, dhamme jāneyyāsi: ime dhammā sarāgāya saṇvattanti, no virāgāya; saṇyogāya saṇvattanti, no visaṇyogāya; ācayāya saṇvattanti, no apacayāya; upādānāya saṇvattanti, no paṭinissaggāya; mahicchatāya saṇvattanti, no appicchatāya; asantutṭhiyā saṇvattanti, no santutṭhiyā; saṅgaṇikāya saṇvat-*

¹ H omits.

² S, T adhiṭṭha°; C adhiṭṭhahanto.

³ S, C, T samādāya.

⁴ H, D, S pari°.

⁵ S, C omitt.

⁶ H, D yasmā.

tantī, no pavivekāya ; kosajjāya saṇvattanti, no viriyārambhāya ; dubbharatāya saṇvattanti, no subharatāyāti ; ekaṇṣena, Gotamī, dhāreyyāsi : n' eso dhammo, n' eso vinayo, n' etaṇ Satthusāsanan ti. Ye ca kho tvaṇ, Gotamī, dhamme jāneyyāsi : ime dhammā virāgāya saṇvattanti, no sarāgāya . . . pe . . . subharatāya saṇvattanti, no dubbharatāyū ti, ekaṇṣena, Gotamī, dhāreyyāsi : eso dhammo, eso vinayo, etaṇ Satthusāsanan ti evaṇ vutte imasmiṇ Buddhadhammavinaye, imasmiṇ Buddhapāvacane, imasmiṇ Buddhabrahmacariye, imasmiṇ Buddhasatthusāsane ti evam attho veditabbo.*

Api c' etaṇ sikkhāttayasāṅkhātaṇ sakalaṇ sāsanaṇ Bhagavatā diṭṭhattā, sammādiṭṭhipaccayattā, sammādiṭṭhipubbaṅgamattā ca *diṭṭhi*; Bhagavato khamanavasena *khanti*; ruccanavasena *ruci*; gahaṇavasena *ādāyo*; attano kārakaṇ apāyesu¹ apatamānaṇ dhāreti ti *dhammo*; tass' eva saṅki-lespakkhaṇ vineti ti *vinayo*.

Dhammo ca so vinayo cā ti *dhammavinayo*; kusala² dhammehi vā² akusala² dhammānaṇ esa vinayo ti³ *dhammavinayo*. Ten' eva⁴ vuttaṇ: *Ye ca kho tvaṇ Gotamī, jāneyyāsi ime dhammā virāgāya . . . pe . . . ekaṇṣena Gotamī, dhāreyyāsi eso dhammo, eso vinayo, etaṇ Satthusāsanan* ti.*

Dhammena vā vinayo, na daṇḍādihī ti *dhammavinayo*. Vuttam pi c' etaṇ:

*Daṇḍen' eke damayanti, aṅkusāhi kasāhi ca ;
Adaṇḍena asatthena nāgo danto Mahesinā† ti.*

Tathā:

Dhammena nayaṇānānaṇ⁵ kū usūyā vijānatan† ti.

Dhammāya⁶ vā vinayo *dhammavinayo*. Anavajjadhammatthaṇ h' esa vinayo na⁷ bhavabhogāmisatthaṇ;⁸ ten' āha Bhagavā: *Na idaṇ bhikkhave brahmacariyaṇ vussati janaku-*

* Vin. ii, 258.

† Vin. ii, 196.

¹ H, B apāye.

² B, C ca.

³ H adds dhammānaṇ vinayo ti.

⁴ H, D omī eva.

⁵ S, C damayantānaṇ.

⁶ S, C dhammo.

⁷ H, S add hi.

⁸ H vaṇṇanattānaṇ; S °bhogādiattānaṇ.

hanatthan* ti; vitthāro. Punnatthero pi āha: *Anupādā parinibbāṇatthaṇ kho āvuso, Bhagavati brahmacariyaṇ vussati†* ti.

Visiṭṭhaṇ vā nayatī ti vinayo; dhammato vinayo *dhammavinayo*; saṅsāradhammato hi sokādidhammato vā esa visiṭṭhaṇ nibbāṇaṇ nayati.

Dhammassa vā vinayo, na titthakarānaṇ ti *dhammavinayo*. Dhammabhūto hi Bhagavā; tass' eva¹ vinayo.

Yasmā vā dhammā eva abhiññeyyā pariññeyyā pahātabbā bhāvetabbā sacchikātabbā ca, tasmā esa² dhammesu vinayo, na sattesu na jivesu cā ti *dhammavinayo*.

Sāttha-savyañjanatādihi aññesaṇ vacanato padhānaṇ vacanaṇ ti pavacanaṇ; pavacanam eva *pāvacanaṇ*.

Sabbacariyāhi visiṭṭhacariyabhāvena *brahmacariyaṇ*.

Devamanussānaṇ satthubhūtaṇ Bhagavato sāsanaṇ ti *Satthusāsanaṇ*. Satthubhūtaṇ vā sāsanaṇ ti pi *Satthusāsanaṇ*. *So vo maccayena Satthā†* ti³ hi⁴ dhammavinayo va⁵ satthā ti vutto ti. Evam etesaṇ padānaṇ attho veditabbo ti.

Yasmā pana imasmiṇ yeva sāsane sabbappakāra-sikkhātaya-paripūrako bhikkhu dissati, na aññatra, tasmā tattha tattha 'imissā' ti ca 'imasmin' ti ca ayaṇ niyamo kato ti veditabbo.

Jivanti tena taṇsampayuttadhammā ti jīvitaṇ; anupālanalakkhaṇe indatṭhaṇ kāreti⁶ ti indriyaṇ; jīvitam eva indriyaṇ [42] *jīvitindriyaṇ*. Taṇ pavatte santatādhipeyyaṇ hoti; lakkhaṇādihi pana: attanā avinibhuttānaṇ dhammānaṇ anupālanalakkhaṇaṇ jīvitindriyaṇ; tesāṇ pavattanarasaṇ, tesāṇ yeva⁷ ṭhapanapaccupaṭṭhānaṇ;⁸ yāpayitabba-dhammapadatṭhānaṇ. Sante pi ca anupālanalakkhaṇādimhi vidhāne atthikkhaṇe yev' etaṇ te dhamme anupāleti, udakaṇ viya uppalādini. Yathāsakaṇ⁹ paccayehi uppanne pi ca dhamme pāleti, dhāti viya kumāraṇ. Sayāṇ pavattitadhammasam-

* M. i, 148.

† A. ii, 26.

‡ D. ii, 154.

¹ H, D visesa.

² H hotitti.

³ H ca.

⁴ H, D add ca.

⁵ H, D add nirayapālaṇ bālapatha.

⁶ H, B, S eva.

⁷ H omits.

⁸ H, D karoti.

⁹ H, D paṭṭha°.

bandhen' eva ca pavattati, niyāmakō viya nāvaṇ. Na bhaṅgato uddhaṇ pavattayati, attano pavattayitabbānaṁ ca abhāvā. Na bhaṅgakkhaṇe ṭhapeti, sayāṇ bhijjamānattā; khiyamāno viya vaṭṭisineho dīpasikhaṇ. Na ca pavattanaṭṭhapanānubhāvavirahitaṇ, yathāvuttakkhaṇe tassa tassa sādhanato¹ ti daṭṭhabbaṇ.

Thitiparittatāya vā ti thitikkhanaṣsa mandatāya thokatāya. *Appakan* ti mandaṇ lāmakaṇ.

Sarasaparittatāya vā ti attano paccayabhūtānaṇ kiccānaṇ sampattīnaṇ vā appatāya dubbalatāya.

Tesaṇ dvinnaṇ kāraṇaṇ vibhāgato dassetuṇ *Kathaṇ thitiparittatāyā* ti ādim āha. Tattha *atīte citta*kkhaṇe *jīvitthā* ti evam ādi pañcavokārabhave pavattiyaṇ cittaṣsa nirujjhana-kāle sabbasmiṇ rūpārūpadhamme anirujjhante pi rūpato arūpaṣsa padhānabhāvena arūpajīvitaṇ sandhāya, cuticittena vā saddhiṇ sabbesaṇ rūpārūpānaṇ nirujjhanabhāvena pañcavokārabhave cuticittaṇ sandhāya vā,² catuvokārabhave vā rūpaṣsa abhāvena³ catuvokārabhavaṇ vā² sandhāya kathitaṇ ti veditabbaṇ.

*Attīte citta*kkhaṇe ti atītacittassa bhaṅgakkhaṇasamaṅgikāle taṇsamaṅgī puggalo *jīvitthā* iti vattuṇ labbhati. *Na jīvati* ti vattamāne⁵ jīvati ti vattuṇ na labbhati. *Na jīvissatī* ti anāgate⁶ jīvissatī ti pi vattuṇ na labbhati.

*Anāgate citta*kkhaṇe *jīvissatī* ti anāgatacittassa uppajjanakkhaṇa⁶-samaṅgikāle jīvissatī ti vattuṇ labbhati. *Na jīvati* ti jīvati ti vattuṇ na labbhati. *Na jīvitthā* ti atīte⁵ jīvitthā iti pi vattuṇ na labbhati.

*Paccuppanne citta*kkhaṇe *jīvati* ti paccuppannacittakkhaṇasamaṅgikāle⁷ jīvati ti vattuṇ labbhati. *Na jīvitthā* ti atīte⁵ jīvitthā iti vattuṇ na labbhati. *Na jīvissatī* ti anāgate⁶ jīvissatī ti vattum pi na labbhati.

Jīvitaṇ attabhāvo ca sukhadukkhā cā ti ayaṇ gāthā pañcavokārabhavaṇ amuñcitvā labbhamānāya dukkhāya⁸ vedanāya

¹ H appasavanato; D pasāvanato.

² H, S, B, D omit.

⁴ H adds idāni.

⁶ All MSS. anup°; H, D °janalakkhaṇa.

⁷ H, D, B add jīvati ti idāni.

³ H, D abhāve.

⁵ H, D, B omit.

⁸ S, C dukkha.

gahitattā pañcavokārabhavam eva sandhāya vuttā. Kathaṇ ? *Jīvitān* ti jīvitasīsena saṅkhārakkhandho; *attabhāvo* ti rūpak-khandho; *Upekkhā pana santattā sukhā icc' eva bhāsītā** ti vuttattā¹ upekkhāvedanaṇ² antokarivā *sukhadukkhā* cā ti vedanākkhandho; *cittaṇ* iti viññāṇakkhandho vutto. Imesaṇ catunnaṇ khandhānaṇ kathitattā yeva khandhalakkhaṇena ekalakkhānabhāvena lakkhaṇahāravasena³ saññākkhandho pi kathito ti veditabbo.

Evaṇ vuttesu pañcasu khandhesu arūpadhammaṇ muñcitvā kammaśamutṭhānādirūpassa appavattanabhāvena *ekacittasamāyuttā* ti arūpappadhānabhāvo kathito hoti. Kathaṇ ? Asaññasatte rūpam pi idhūpacitakammabalaṇ⁴ amuñcitvā va pavattati; nirodhasamāpannānaṇ rūpam pi paṭhamasamāpattibalaṇ⁵ amuñcitvā va pavattati; evaṇ attano appavattiṭṭhāne pi rūpappavattiṇ⁶ ca⁷ attano santakam eva katvā pavattanasabhāvassa arūpadhammassa attano pavattiṭṭhāne rūpappavattiyā padhānakāraṇabhāvena *ekacittasamāyuttā* ti cittappadhānabhāvo⁸ kathito ti veditabbo.

Evaṇ pañcavokārabhave pavattiyaṇ rūpappavattiyā⁹ padhānabhūta-cittanirodhena rūpe dharamāne yeva sattānaṇ¹⁰ nirodho nāma hoti ti arūpadhammavaseṇ' eva *lahuso vattate*¹¹ *khaṇo* ti vuttaṇ.

Atha vā pañcavokārabhave cuticittaṇ sandhāya kathitā ti veditabbā. Evaṇ kathiyamāne *sukhadukkhā* cā ti kāyika-cetasikasukhavedanā¹² ca kāyika-cetasikadukkhavedanā¹² ca cuticittakkhaṇe ahontī¹³ pi ekasantativasena cuticittena sad-dhiṇ nirujjhatī ti kathitā.¹⁴

Catuvokārabhavaṇ vā sandhāya kathitā¹⁴ ti pi veditabbā:¹⁵

* Vism. 568. Cf. S. iv, 224.

¹ H, D, B vuttā.

² H, D, B °danā.

³ H lakkhaṇākāra°.

⁴ B °phalaṇ; H, D idha sacittakaṇ kam°.

⁵ H, B °samāpannasamāpatti°.

⁶ H, D, B °patti.

⁷ H, D, B omit.

⁸ B °samādhāna°.

⁹ S, C °vatti.

¹⁰ B pavattānaṇ.

¹¹ H cittak.

¹² B, C, D °naṇ.

¹³ B, C, D ahontaṇ.

¹⁴ B, C, D °taṇ.

¹⁵ B °baṇ.

Kathaṇ? Aññasmiṇ¹ thāne ²[*attabhāvo* ti saññākkhandhassa vuttabhāvena]² attabhāvo ti iminā³ saññākkhandho gahito. Brahmaloke kāyikasukha-dukkha-domanassaṇ⁴ ahontam⁵ pi *sukhadukkhā cā* ti vedanāsāmaññato labbhamāno vedanākkhandho gahito ti veditabbo.⁶ Sesaṇ vuttasadisam eva.

Imesu ca⁷ tīsu vikappesu *kevalā* ti dhuva-sukha-subhattatā⁸ natthi; kevalaṇ tehi avomissā.⁹ *Lahuso vattate khaṇo* ti vuttanayena ekacittakkhaṇikatāya lahuko¹⁰ atiparitto jīvitādīnaṇ khaṇo vattati.

Ekato dvinnāṇ cittānaṇ appavattiṇ dassento *Cūlāsītisahassānī* ti gātham āha. *Cūlāsītisahassānī kappay tiṭṭhanti ye marū* ti: ye devagaṇā¹¹ caturāsītikappasahassānī āyuṇ gahetvā nevasaññānāsaññāyatanē tiṭṭhanti. *Ye narā* ti pi pāḷi. *Na tv' eva te pi jīvanti dvicittehi*¹² *samāhitā*¹³ ti te pi devā dvīhi cittehi samāhitā¹³ ekato hutvā yuganandhena cittena na tu eva jīvanti; eken' eva¹⁴ cittena jīvanti ti attho.

Idāni maraṇakālaṇ dassento *Ye niruddhā* ti gātham āha. *Tattha ye niruddhā* ti ye khandhā niruddhā atthaṅgatā. *Marantassā* ti matassa. *Tiṭṭhamānassa vā*¹⁵ ti dharamānassa vā.

Sabbe pi sadisā khandhā ti cutito uddhaṇ niruddhakkhandhā vā pavatte niruddhakkhandhā vā puna¹⁶ ghaṭetum asakkuṇeyyatthena sabbe pi khandhā sadisā.

Gatā appaṭisandhikā ti niruddhakkhandhānaṇ puna āgantvā paṭisandhānābhāvena gatā appaṭisandhikā ti vuccanti.

Idāni tīsu kālesu niruddhakkhandhānaṇ nānattaṇ natthi ti dassetuṇ: *Anantarā* ti gātham āha. *Tattha Anantarā ca ye bhaggā*,¹⁷ *ye ca bhaggā*¹⁷ *anāgatā* ti ye khandhā anantarātītā

¹ H imasmiṇ.

²⁻² H omits.

³ C, B, D, S omit.

⁴ H adds somanassa after dukkha.

⁵ H ahotāṇ.

⁶ H °baṇ.

⁷ H pana.

⁸ B, C °subha-attā.

⁹ H °misso.

¹⁰ H lahuto.

¹¹ H, D add ca.

¹² H, D, B dvīhi citta; T dvīhi cittehi.

¹³ H samohitā.

¹⁴ H, S, C eken' ekena.

¹⁵ H, D, B omit.

¹⁶ H, D pana.

¹⁷ H, S, D, C, T baṅgā.

hutvā bhinnā niruddhā, ye ca bhañjitabbā¹ nirujjhittabbā¹ anāgatā khandhā bhijjissanti. *Tadantare niruddhāna*² ti tesañ antare niruddhānaṃ paccuppannakkhandhānaṃ. *Vesamman natthi lakkhaṇe* ti: visamabhāvo vesamman; taṃ *vesamman natthi*; tehi nānattaṃ natthī ti attho. Lakkhiyati ti lakkhaṇaṃ; tasmīṃ *lakkhaṇe*.³

Idāni anāgatakkhandhānaṃ vattamānakkhandhehi asammissabhāvaṃ kathento *Anibbattena na jāto* ti gātham āha:

Anibbattena na jāto ti ajātena apātubhūtena anāgatakkhandhena na jāto, na nibbatto; etena anāgatakkhandhassa vattamānakkhandhena asammissabhāvaṃ kathesi.

Paccuppannena jīvati ti khaṇapaccuppannena vattamānakkhandhena jīvati; etena ekakkhaṇe dvīhi cittehi na jīvati ti kathitaṃ.

Cittabhaṅgā mato ti dvīhi cittehi ekakkhaṇe ajīvanabhāvena cittabhaṅgena mato. *Uparato*⁴ *cuto*⁵ *bhaṅgo*⁶ ti pi pāli; taṃ ujukam eva.

*Paññattiparamatthiyā*⁷ ti *Rūpaṃ jīrati maccānaṃ*; *nāmagottaṃ na jīrati** ti vacanakkamena paññattimattaṃ⁸ na-jīraṇasabhāvena⁹ paramā ṭhiti etissā ti paramatthiyā;¹⁰ sabhāvaṭṭhitikā ti attho. Datto mato, Phusso¹¹ mato ti paññattimattam eva hi tiṭṭhati. Atha vā *paramatthiyā* ti paramatthikā; paramo attho etissā ti paramatthikā.¹² Ajaṭākāso¹³ ti paññattiyā natthidhammaṃ paṭicca kathaṇaṃ viya mato ti paññatti jīvitindriyasāṅkhātāṃ¹⁴ natthidhammaṃ paṭicca kathīyati.¹⁵

* S. i, 43.

¹ H, S, D, B *omit*.

² H khaṇe.

³ H citta.

⁷ H °ṭṭhitī.

⁹ H, D *omit* sa.

¹¹ H, S, C Citto; D Mitto.

¹³ H, D °kāse ākāso.

¹⁵ H, S, B, C *add* jīvitindriyasāṅkhātāṃ dhammaṃ paṭicca na kathīyati.

² H, S, D, C *omit*.

⁴ H uparito.

⁶ H bhaṅgā.

⁸ H °mattassa.

¹⁰ H, D °ṭṭhiti.

¹² H °ṭṭhiyā.

¹⁴ H, S, B, C *omit*.

[43.] *Anidhānagatā bhaggā*¹ ti ye khandhā bhinnā, te nidhānaṃ nihitaṃ nicayaṃ na gacchantī ti *anidhānagatā*.

Puñño natthi anāgate ti anāgate pi nesaṃ puñjabhāvo rāsi-bhāvo natthi.

*Nibbattā yeva*² *tiṭṭhanti* ti paccuppannavasena uppannā, ṭhitikkhane ca³ pavattamānā⁴ hutvā tiṭṭhanti. Kim iva? *Āragge sāsapūpamā* ti sūcimukhe sāsapo viya.

Idāni khandhānaṃ nassanabhāvaṃ dassento *Nibbattānaṃ* ti gātham āha; tattha *nibbattānaṃ dhammānaṃ* ti paccuppannānaṃ khandhānaṃ. *Bhaṅgo nesaṃ purakkhato* ti etesaṃ bhedo purato katvā ṭhapito. *Palokadhammā* ti nassanasabhāvā. *Purāṇehi amissitā* ti pure uppannehi khandhehi na missitā, na saṃsaggā.

Idāni khandhānaṃ adassanabhāvaṃ dassento *adassanāto*⁵ *āyanti* ti gātham āha. Tattha *adassanāto*⁵ *āyanti* ti adissamānā yeva āgacchanti, uppajjanti. *Bhaṅgā gacchanti* *adassanaṃ* ti bhedaṃ bhaṅgato uddhaṃ adassanabhāvaṃ gacchanti. *Vijjuppādo va ākāse* ti vivaṭākāse vijjullatāniccharaṇaṃ viya. *Uppajjanti*⁶ *vayanti cā* ti pubbantato uddhaṃ⁷ uppajjanti,⁶ pabhiḥjanti nassanti⁸ ti attho: *Udeti āpūratī veti*⁹ *cando** ti evam ādisu viya.

Evaṃ ṭhitiparittataṃ dassetvā idāni sarasaparittataṃ dassento *Kathaṃ sarasaparittatāyā* ti ādim āha. Tattha *assāsūpanibaddhaṃ jīvitanaṃ* ti abbhantarapavisananāsikāvātapati-baddhaṃ jīvitindriyaṃ. *Passāso* ti bahinikkhamananāsikāvāto. *Assāsapassāso* ti tadubhayaṃ.

Mahābhūtūpanibaddhaṃ ti catusamuṭṭhānikānaṃ¹⁰ paṭhavī-āpa-teja-vāyānaṃ¹⁰ mahābhūtānaṃ¹⁰ paṭibaddhaṃ jīvitanaṃ.

Kabalīṅkārahārūpanibaddhaṃ ti asita-pītādi-kabalīṅkārahārena¹¹ upanibaddhaṃ.

* Jat. iii, 153.

¹ H, S, D, C baṅgā.

² H, S, B c' assa.

³ All MSS. °nato.

⁴ H, S, D omī.

⁵ H ceti.

⁶ H, D °hāraṇ.

⁷ H ye ca.

⁸ H, S, D, B vayadhammā va.

⁹ H ucchiḥjanti.

¹⁰ H, D panas°.

¹¹ H, D °āni.

Usmūpanibaddhan ti kammajatejodhātūpanibaddhaṇ.

Viññānūpanibaddhan ti bhavaṅgaviññānūpanibaddhaṇ. Yaṇ sandhāya vuttaṇ *Āyu usmā ca viññāṇaṇ yadā kāyaṇ jahant' iman** ti.

Idāni nesaṇ dubbalakāraṇaṇ dassento *Mūlam pi imesaṇ dubbalan* ti ādim āha. Tattha *mūlam pi* ti patiṭṭhatthena mūlabhūtam pi: assāsa-passāsānaṇ hi karajakāyo mūlaṇ; mahābhūtānaṇ avijjā-kamma-taṇhāhārā. *Imesaṇ* ti vuttapakārānaṇ assāsādīnaṇ jīvitindriyappavattikāraṇavasena¹ vuttānaṇ; etesu ekekasmiṇ asati jīvitindriyaṇ na tiṭṭhati. *Dubbalan* ti appathāmaṇ.

Pubbahetu pi ti atītajātiyaṇ imassa vipākavaṭṭassa hetubhūtā kāraṇasaṅkhātā avijjā-saṅkhāra-taṇhūpādāna-bhavā pi imesaṇ dubbalā.²

Ye pi paccayā te pi dubbalā ti ye ārammaṇādi-sādhāraṇa-paccayā.

Pabhavikā ti padhānaṇ hutvā uppādikā taṇhā.

*Sahabhū pi*³ ti sahabhavigā pi rūpārūpadhammā.

Sampayogā pi ti ekato yuttā pi arūpadhammā.

Sahajā pi ti saddhiṇ ekacitte uppannā pi.

Yā pi payojikā ti cutipaṭisandhivasena yojetuṇ niyuttā ti payojikā; vaṭṭamūlakā taṇhā.⁴ Vuttaṇ h' etaṇ: *Taṇhādutiyo puriso*† ti.

Niccadubbalā ti nirantarena dubbalā.

Anavatṭhitā ti na avatṭhitā, otaritvā⁵ na ṭhitā.

Paripātayant' ime ti ime aññaṇaṇ pātayanti, khipanti.⁶

Aññaṇaṇ assā ti añño aññaṇaṇ, eko ekassā ti attho. *Hi* iti kāraṇatthe nipāto. *Natthi tāyitā*⁷ ti tāyako⁸ rakkhaṇako natthi.

*Na cā pi*⁹ *ṭhapenti aññaṇaṇ* ti aññe aññaṇ ṭhapetuṇ na sakkonti.

* S. iii, 143.

† A. ii, 10; Itv., 5th and 105th suttas; Sn. 740.

¹ H °yapatikāraṇa°; S, C paṭibaddhakāraṇa°.

² H °lānaṇ.

³ H °bhūmi; B sahabhuvī; D °bhūmikā.

⁴ H, B, S omī.

⁵ C onamitvā.

⁶ H khepayanti.

⁷ H tāyiko.

⁸ H tāyano.

⁹ H omī.

Yo pi nibbattako so na vijjatī ti yo pi imesaṇ uppādako dhammo so idāni natthi.

Na ca kenaci koci hāyatī ti koci eko pi kassaci vasena na parihāyati.

Bhaṅgabyā¹ ca ime hi sabbaso ti sabbe pi hi ime khandhā sabbākārena bhaṅgaṇ pāpupituṇ yuttā.

Purimehi pabhāvitā² ti imehi pubbahetuppaccayehi ime vattamānakā uppādītā.

Ye pi pabhavakā³ ti ye pi ime vattamānake³ uppādakā pubbahetuppaccayā.⁴ Te pure matā ti te vuttappakārapaccayā vattamānaṇ apāpupitvā paṭhamam eva maraṇaṇ pattā.

Purimā pi ca pacchimā pi cā ti purimā pubbahetuppaccayā pi ca, pacchimā vattamāne paccayasamuppannā pi ca. [44.] Aññaṃaññaṇ na kadācimaddasaṇsū⁵ ti aññaṃaññaṇ kismiñci kāle na diṭṭhapubbā. Makāro pana sandhivasena vutto.

Cātummahārājikānaṇ devānaṇ ti Dhataratṭha-Virūlhaka-Virūpakka-Kuverasaṅkhātā cātummahārājā issarā etesaṇ ti Cātummahārājikā. Rūpādīhi dibbantī⁶ ti devā; te Sinerupabbatassa vemajjhe honti. Tesu atthi pabbataṭṭhakā pi, atthi ākāsaṭṭhakā pi; tesāṇ paramparā cakkavālapabbataṇ pattā. Khiddāpadosikā, Manopadosikā, Sītavalāhakā, Uṇhavalāhakā, Candimā devaputto, Suriyo devaputto ti ete sabbe pi Cātummahārājikadevalokaṭṭhā eva; tesāṇ Cātummahārājikānaṇ jīvitaṇ.

Upādāyā ti paticca. Parittakan ti vuddhipaṭisedho; ⁷[Pari-pakko vayo mayhaṇ; parittaṇ mama jīvitaṇ ti ādisu viya.]⁷ Thokaṇ ti mandakaṇ;⁸ dīghapaṭisedho.⁹ Khaṇikaṇ ti mandakālaṇ; kālantarapaṭisedho.¹⁰ [‘khaṇikamarāṇaṇ, khaṇikajjhānaṇ’ ti ādisu viya.]¹¹ Lahukaṇ ti sallahukaṇ; alahupaṭisedho.¹² [evaṇ lahuparivattaṇ† ti ādisu viya.]¹¹ Ittaraṇ ti sīgha-*

* D. Mahāparinibbāna.

† A. i, 10.

¹ H, B, D gandhabbā.

³ H, S, B °nakā.

⁵ H addasun.

⁷⁻⁷ H, D, B omī.

⁹ B dīghadivasa°.

¹¹ H, D, B omī.

² T pabhāvitā.

⁴ H, D pubbe°.

⁶ B adda kīlanti.

⁸ B mandakālaṇ.

¹⁰ D °taradīgha°.

¹² H alasa°.

balavapaṭisedho; [ittarabhatti ittarasaddhā ti ādisu viya.]¹ *Anaddhanikan* ti kālavasena anaddhānakkhamāṇ; [ciraṇ digham addhānan ti ādisu viya.]¹ *Na ciratṭhitikan* ti divase divase na ciraṇ tiṭṭhatī ti na ciratṭhitikaṇ; divasapaṭisedho: [saddhammo na ciratṭhitikan ti ādisu viya.]¹

Tāvatiṇsānan ti tettiṇsajanā tattha uppannā ti Tāvatiṇsā; api ca Tāvatiṇsā ti tesāṇ devānaṇ nāmam evā ti pi vuttaṇ. Te pi atthi pabbatatṭhakā, atthi ākāsatṭhakā; tesāṇ paramparā cakkavālapabbataṇ pattā. Tathā Yāmādīnaṇ; ekadevaloke pi hi devānaṇ paramparā cakkavālapabbataṇ appattā nāma natthi.

Dibbasukhaṇ yātā payātā sampattā ti *Yāmā*. Tuṭṭhā pahatṭhā ti *Tusitā*. Pakatipatiyattārammaṇato atirekena ramitukāmakāle yathārucite bhoge nimminivā ramantī ti *Nimmānaratī*. Cittācāraṇ ñatvā parehi nimmitesu bhogesu vasaṇ vattentī ti *Paranimmitavasavattī*. Brahmakāye brahmaghaṭāya niyuttā ti *Brahmakāyikā*; sabbe pi pañcavokāra-brahmāno² gahitā.

Gamanīyo ti gantabbo. *Samparāyo* ti paraloko.

Yo hi³ bhikkhave ciraṇ jīvati so vassasatan ti yo ciraṇ tiṭṭhamāno so vassasatamattaṇ tiṭṭhati. *Appaṇ vā bhīyo* ti vassasatato uttariṇ tiṭṭhamāno dve vassasatāni tiṭṭhamāno nāma natthi.

Hileyya nan ti naṇ ciraṇjīvitaṇ⁴ avaññātaṇ kareyya, lāmakato cinteyya. *Hileyyānan* ti vā paṭhanti.

Accayanṭī ti atikkamanti. *Ahorattā* ti rattidivasaparichedā. *Uparujjhatī* ti jīvitindriyaṇ nirujjhati, abhāvaṇ upagacchati. *Āyu khīyati maccānan* ti sattānaṇ āyusañkhāro khayaṇ yāti. *Kunnadīnaṇ va odakan* ti yathā udakacchinnāya kunnadiyā udakaṇ, evaṇ maccānaṇ āyu khīyati.

Paramatthato hi atiparitto sattānaṇ jīvitakkhaṇo, ekacittakkhaṇikamatto yeva. Yathā nāma rathacakkaṇ pavaṭṭamānam pi eken' eva nemippadesena pavaṭṭati, tiṭṭhamānam pi eken' eva tiṭṭhati, evam etaṇ ekacittakkhaṇikaṇ sattānaṇ

¹ H, D, B omitt.

³ H omits.

² H, D °vokārā.

⁴ H, S, C omitt cira.

jīvitāṇ; tasmiṇ citte niruddhamatte satto niruddho ti vuccati.

Dhīrā ti dhīrā iti. Puna *dhīrā* ti paṇḍitā. *Dhītimā* ti dhīti assa atthī ti dhītimā. *Dhītisampannā* ti paṇḍiccena samannāgatā. *Dhikkatapāpā*¹ ti garahitapāpā.

Tass' eva² pariyāyaṇ dassetuṇ *dhī vuccati paññā* ti ādim āha. Tattha pajānāti ti *paññā*. Kiṇ pajānāti? Idan dukkhaṇ ti ādinā nayena ariyasaccāni. Atthakathāyam pana paññāpanavasena paññā ti vuttā. Kin ti paññāpeti? Aniccaṇ dukkhaṇ anattā ti paññāpeti. Sā avijjāya abhibhavanato adhipatīyatthena indriyaṇ; dassanalakkhaṇe vā³ indattaṇ⁴ kāretī ti pi indriyaṇ; paññā eva indriyaṇ [45] *paññāindriyaṇ*.

Sā pan' esā obhāsanalakkhaṇā ca pajānanalakkhaṇā ca: yathā hi catubhittike gehe rattibhāge dīpe jālite andhakāraṇ nirujjhati, āloko pātubhavati, evam eva obhāsanalakkhaṇā paññā. Paññobhāsasamo obhāso nāma natthi: paññāvato hi ekapallaṅkena nisinnassa dasasahassī lokadhātu ekāloka hoti; ten' āha Thero: *Yathā, Mahārāja, puriso andhakāre gehe telappadīpaṇ paveseyya, pavittṭho padīpo andhakāraṇ vidhameti, obhāsaṇ janeti, ālokaṇ vīdaṇseti*,⁵ *pākatāni rūpāni karoti, evam eva kho, Mahārāja, paññā uppajjamānā avijjandhakāraṇ vidhameti, vijjjobhāsaṇ janeti, nāṇālokaṇ vīdaṇseti*,⁵ *pākatāni ariyasaccāni karoti. Evaṇ hi⁶ kho Mahārāja, obhāsanalakkhaṇā paññā* ti.*

Yathā vā pana cheko bhisakko āturānaṇ sappāyāsappāyāni⁷ bhojanādini jānāti, evaṇ paññā uppajjamānā kusalākusale⁸ sevitaḥṭṭāsevitaḥṭṭā-hīnapaṇīta-kaṇhasukka-sappaṭibhāgāsappaṭibhāge⁹ dhamme pajānāti. Vuttam pi c' etaṇ Dhammasenāpatinā: *Pajānāti ti kho āvuso, tasmā paññā ti vuccati. Kiñca pajānāti? Idaṇ dukkhaṇ ti pajānāti*† ti vitthāretabbaṇ. Evam assā pajānanalakkhaṇatā veditabbā.

* Mil. 39. Trenckner's ed. .

† M. i, 292.

¹ H Dhikkita°.

² H Taṇ yeva.

³ H, D omī.

⁴ S, B, C, D indatṭhaṇ.

⁵ S, C vidasseti.

⁶ S, B, C, D eva.

⁷ H, D, B sappāyāni.

⁸ S, B, C °laṇ.

⁹ H, S, B, D omī asappaṭibhāga.

Aparo nayo: Yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā paññā, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā kusaliṣṣāsakkhitta-usupaṭivedho viya; visayobhāsanarasā,¹ paḍīpo viya;² asammohapaccupaṭṭhānā, araññagatasudesako viya.

Khandhadhīrā ti pañcasu khandhesu ñāṇaṇ pavattenti ti khandhadhīrā. Aṭṭhārasasu dhātūsu ñāṇaṇ pavattenti ti *dhātudhīrā*. Seseṣu pi iminā nayena attho veditabbo.

Te dhīrā evam āhaṇsū ti ete paṇḍitā evaṇ kathayaṇsū.

Kathenti ti appakaṇ parittakan ti kathayanti. *Bhaṇanti* ti thokaṇ khaṇikan ti bhāsanti. *Dīpayanti* ti lahuṇaṇ ittaran ti paṭṭhapenti.³ *Voharanti* ti anaddhanikaṇ na ciraṭṭhitikan ti nānāvidhena byāharanti.⁴

Idāni ye tathā na karonti tesāṇ byasanappattiṇ⁵ dassento *Passāmī* ti gātham āha. Tattha *passāmī* ti maṇsacakkhuādīhi pekkhāmi; *loke* ti apāyādīmhi; *pariphandamānaṇ* ti ito c' ito ca phandamānaṇ; *pajaṇ iman*⁶ ti⁶ imaṇ satta-kāyaṇ; *taṇhāgatan* ti taṇhāya gataṇ, abhibhūtaṇ nipātitan ti adhippāyo; *bhavesū* ti kāmabhavādisu. *Hīnā narā* ti⁷ hīnakammantā narā. *Maccumukhe lapanti* ti antakāle sampatte maraṇa-mukhe paridevanti. *Avītatataṇhāse* ti avigatatataṇhā; *bhavā* ti kāmabhavādikā;⁸ *bhavesū* ti kāmabhavādikesu. Atha vā *bhavābhavesū* ti bhavā⁹ bhavesu; punappunabhavesū¹⁰ ti vuttaṇ hoti.

Passāmī ti maṇsacakkhunā pi passāmī ti¹¹ duvidhaṇ maṇsacakkhu: sasambhāracakkhu, pasādacakkhū ti. Yo 'yaṇ akkhikūpake patitṭhito heṭṭhā akkhikūpakaṭṭhikena, upari bhamukaṭṭhikena, ubhato akkhikūpehi,¹² bahiddhā akkhi-bhamukehi¹³ paricchinno, akkhikūpamajjhe¹⁴ nikkhantena nāhārusuttakena matthaluṇge¹⁵ ābaddho, seta-kaṇhamanda-lavicitto¹⁶ maṇsapinḍo, idaṇ sasambhāracakkhu nāma. Yo

¹ H, D omiṭ rasā.

² D, C patitṭhāpenti.

³ H byasanup°.

⁴ C adds te.

⁵ SnA bhava.

⁶ H omiṭs.

⁷ H °kūpehi.

⁸ S °gena.

⁹ H adds ca.

¹⁰ S, C byavaha°.

¹¹ H omiṭs.

¹² C kamma°.

¹³ S, C °naṇ bha°.

¹⁴ H °kūṭehi; C °kūpakaṭṭhikehi.

¹⁵ B °majjha.

¹⁶ H setakaṇhā ti kaṇha°.

pana ettha sito ettha paṭibaddho catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo, idaṃ pasādacakkhu nāma. Idam idha¹ adhippetāṃ. Tad etaṃ tassa sasambhāracakkhuno setamaṇḍalaparikkhittassa kaṇhamaṇḍalassa majjhe abhimukhe tṭhitaṇaṃ sarīrasaṇṭhānupattidese diṭṭhimaṇḍale sattasu picupaṭalesu āsittatelaṃ² picupaṭalāni viya satta-akkipaṭalāni byāpetvā pamānato ūkāsiramattaṃ³ cakkhuviññāpādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Taṃ cakkhati ti cakkhu; tena maṃsacakkhunā passāmi.

*Dibbacakkhunā*⁴ ti: *Addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave dibbena cakkhunā visuddhenā** ti evaṃ vidhena dibbacakkhunā.

Paññācakkhunā ti: *Virajaṃ vītamaṇaṃ dhammacakkhuṃ udapādī*† ti evaṃ āgatenā paññācakkhunā.

Buddhacakkhunā ti: *Addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave Buddha-cakkhunā lokaṃ olokento*‡ ti evaṃ āgatenā Buddhacakkhunā.

Samantacakkhunā ti: *Samantacakkhu vuccati Sabbaññuta-ñānaṃ*§ ti evaṃ āgatenā samantacakkhunā.

Passāmī ti maṃsacakkhunā, hatthatale tṭhapitāmalakaṃ viya rūpagaṭaṃ maṃsacakkhunā. *Dakkhāmī*⁵ ti sañjānāmi, dibbena cakkhunā cutūpapātaṃ. *Olokemī* ti avalokemi, paññācakkhunā catusaccaṃ. *Nijjhāyāmī* ti cintemi, Buddhacakkhunā saddhāpañcakāni indriyāni. *Upaparikkhāmī* ti samantato ikkhāmi,⁶ pariyesāmi⁷ samantacakkhunā pañcaneyyāpathe.

Taṇhāphandaṇāya phandamānaṃ ti taṇhācalanāya calamānaṃ.

Ito paraṃ diṭṭhiphandaṇādi diṭṭhibyasanena dukkhena phandamāna-pariyosānaṃ vuttanayattā uttānam eva.

[47.] *Samphandamānaṃ* ti punappunaṃ phandamānaṃ. *Vip-phandamānaṃ* ti nānāvidhena calamānaṃ. *Vedhamānaṃ* ti kampamānaṃ. *Pavedhamānaṃ* ti padhānena kampamānaṃ.

* Cf. Nid. 355, 360, 454.

† M. i, 169.

‡ A. iv, 186; S. iv, 46, 107, etc.

§ Nid. 360, 454.

¹ *All MSS. omit.*

² H, D °sisa°.

³ H akkhāmi.

⁴ H omits.

⁵ *All MSS. °tela.*

⁶ H Dibbena°.

⁷ H, D omit.

Sampavedhamānaṇ ti punappunaṇ kampamānaṇ. Upasaggena vā padaṇ vaddhitaṇ.

Taṇhānugataṇ ti taṇhāya anupaviṭṭhaṇ. *Taṇhānusataṇ* ti taṇhāya anupatthaṇ.¹ *Taṇhādhipannaṇ*² ti taṇhāya nimuggaṇ. *Taṇhāya pātitaṇ* ti taṇhāya khittaṇ. Paripātitaṇ ti vā pātho. *Abhibhūtaṇ* ti taṇhāya madditaṇ, ajjhotthaṇ. *Pariyādinnaṇ* ti khepetvā gahitacittaṇ.

Atha vā oghena gataṇ viya *taṇhāgataṇ*. Upādinnaṇkarūpapaccayehi patitvā gataṇ viya *taṇhānugataṇ*. Udaḥapitṭhiṇ chādetvā patthaṇa-nīlikā³ viya *taṇhānusataṇ*. Vaccakūpe nimuggaṇ viya *taṇhāyāpannaṇ*.⁴ Rukkhaḥagato patitvā naraḥapitaṇ viya *taṇhāya*⁵ *pātitaṇ*. Upādinnaṇkarūpasanyogaṇ⁶ viya taṇhāya *abhibhūtaṇ*. Upādinnaṇkarūpapariggāhakaṇssa uppannavipassanaṇ viya taṇhāya *pariyādinnaṇ*.

Atha vā: kāmaccandena *taṇhāgataṇ*. Kāmapipāsāya *taṇhānugataṇ*. Kāmāsavena *taṇhānusataṇ*. Kāmaparīlāhena *taṇhāyāpannaṇ*.⁴ Kāmajjhosaṇena *taṇhāya pātitaṇ*. Kāmogghena taṇhāya *abhibhūtaṇ*. Kāmupādānena taṇhāya *pariyādinnaṇ* ti evaṃ eke vaṇṇayanti.

[48.] *Kāmabhava* ti kāmāvacare. *Rūpabhava* ti rūpāvacare. *Arūpabhava* ti arūpāvacare. Tesāṇ nānattaṇ heṭṭhā pakāsitaṇ yeva.

Bhavābhavesū ti bhavābhava. Bhavo ti kāmādhātu; abhavo ti rūpārūpadhātu. Atha vā bhavo ti kāmādhātu rūpadhātu; abhavo ti arūpadhātu; tesu bhavābhavesu.

Kammabhava ti kammavaṭṭe.

Punabbhava ti ponobhaviḥ vipākavaṭṭe.

Kāmabhava ti kāmādhātuyā.

Kammabhava ti kammavaṭṭe.

Tattha kammabhavo bhāvayati ti bhavo. *Kāmabhava* *punabbhava* ti kāmādhātuyā upapattibhava vipākavaṭṭe. Vipākabhavo bhavati ti bhavo. *Rūpabhavādīsu* pi es' eva nayo. Ettha ca *kāmabhava rūpabhava arūpabhava* ti okāsa-bhavaṇ sandhāya⁷ vuttaṇ, Tīsu pi *kammabhava* ti kamma-

¹ H, D anusataṇ.

³ H, D, B add udaḥapitṭhi.

⁵ H, D omit.

⁷ H, D, B omit.

² T Taṇhāya pannaṇ.

⁴ H taṇhādhipannaṇ.

⁶ H, D °rūpapayogaṇ.

bhavaṇ, tathā *punabbhave* ti upapattibhavaṇ sandhāya vuttaṇ. *Punappunaṇ bhava* ti aparāparaṇ upapattiyā.

Gatiyā ti pañcagatiyā aññatarāya.

Attabhāvābhinibbattiyā ti attabhāvānaṇ abhinibbattiyā.

[49.] *Avītataṇhā* ti mūlapadaṇ.

Avigatataṇhā ti khaṇikasamādhī viya khaṇikappahāṇābhāvena na vigatā taṇhā etesaṇ ti *avigatataṇhā*.

*Accattataṇhā*¹ ti tadanigappahāṇābhāvena apariccattataṇhā ti accattataṇhā.

*Avantataṇhā*² ti² vikkhambhanappahāṇābhāvena na vamiṭā³ taṇhā ti² avantataṇhā.²

Amuttataṇhā ti accantasamucchedappahāṇābhāvena na muttataṇhā ti² amuttataṇhā.²

Appahīṇataṇhā ti paṭippassaddhipahāṇābhāvena na pahīṇā taṇhā ti² appahīṇataṇhā.²

Appaṭinissaṭṭhataṇhā ti nissaraṇappahāṇābhāvena bhava paṭiṭṭhitaṇ⁴ accantasāṅkilesaṇ⁵ appaṭinissajjitvā ṭhitattā appaṭinissaṭṭhataṇhā ti.

Idāni yasmā avītataṇhā⁶ eva phandanti calanti⁷ ca, tasmā taṇhāvinaye samādapento *Mamāyite* ti gātham āha. Tattha *mamāyite* ti taṇhādīṭṭhimamattehi ‘maman’ ti pariggahite vatthusmiṇ; *passathā* ti sotāre⁸ ālapanto āha. *Etam pī* ti etam pi ādīnavaṇ. Sesāṇ pākataṇ eva.

Dve mamattā ti dve ālayā. *Yāvatā* ti paricchedāniyamanaṭṭhe nipāto. *Taṇhāsāṅkhātenā* ti taṇhākoṭṭhāsena; saṅkhā saṅkhātan ti atthato ekaṇ: *Taṇhānidānā hi papañcasāṅkhā** ti ādisu viya.

*Simakatan*⁹ ti aparicchedadosavirahitaṇ. *Mariyādikatan*¹⁰ ti *tiyojanaparamaṇ*¹¹ *sīmaṇ sammanneyyā*† ti ādisu viya *Odhikatan* ti vacanāparicchedadosavirahitaṇ, pariccheda-

* Sn. 874, with saññā for taṇhā.

† Vin. Mahāv. Uposathakhan.

¹ H, D accanta°.

³ H catta.

⁵ H, D arūpasāṇ°.

⁷ S, B, C, D, SnA lapanti.

⁹ H sīmā°.

¹¹ H, D, S omīti.

² H omits.

⁴ H, D °tā.

⁶ B, C avigata°.

⁸ H sokapare te.

¹⁰ H mariyāda°.

kata-simantarika-rukkho viya. *Pariyantakatan* ti paricchedakataṇ. Simantarikarukkho pana dvinnaṇ sādhāraṇaṇ, ayam pana ekābaddha-tālapanti viya katan ti pariyantakataṇ.

Pariggahitan ti kālantare pi parāyattaṇ¹ muñcivā² sabhākarena gahitaṇ. *Mamāyitan* ti ālayakataṇ, vassūpagatāsenāsaṇaṇ viya. *Idaṇ mamā* ti samīpe ṭhitaṇ. *Etaṇ mamā* ti dūre ṭhitaṇ.

Ettakan ti parikkhāranīyamaṇaṇ, *ettakam pi nappatibhāseyyā** ti viya. *Ettāvatā* ti paricchedatthe pi nipātaniyamaṇaṇ, *Ettāvatā kho Mahānāmā†* ti viya.

Kevalam pi mahāpaṭhavin ti sakalam pi mahāpaṭhaviṇ.

Aṭṭhasataṇ taṇhāvicaritan ti aṭṭhuttarasata-taṇhāgamana-vitthāraṇ.³ Aṭṭhuttarasataṇ kathaṇ hoti ti ce? Rūpa-taṇhā . . . pe . . . dhammatāṇhā ti evaṇ cakkhudvārādisu javanavīthiyā pavattā taṇhā ‘setṭhiputto, brāhmaṇaputto’ ti evamādisu pitito laddhanāmā viya pitisadisārammaṇabhūtā.⁴ Ettha ca rūpārammaṇā taṇhā rūpe taṇhā ti rūpatāṇhā; sākāmarāgabhāvena rūpaṇ assādentī pavattamānā kāmataṇhā; sassatadīṭṭhisahagata-rāgabhāvena “rūpaṇ niccaṇ dhuvaṇ sassatan” ti evaṇ assādentī pavattamānā bhavataṇhā; ucchedadīṭṭhisahagata-rāgabhāvena “rūpaṇ ucchijjati, vinassati, pecca na bhavissati” ti evaṇ assādentī pavattamānā vibhavataṇhā ti evaṇ tividdhā hoti. Yathā ca rūpatāṇhā tathā saddatāṇhādayo pi ti etāni aṭṭhārasataṇhāvicaritāni honti. Tāni ajjhatarūpādisu aṭṭhārasa, bahiddhārūpādisu aṭṭhārasā ti chatṭiṇsa. Iti atītāni chatṭiṇsa, anāgatāni chatṭiṇsa, paccuppannāni chatṭiṇsā ti aṭṭhasataṇ.

Ajjhattikassa upādāya *asmī ti sati itthasmī ti hoti* ti vā evam ādini ajjhattikarūpādinissitāni aṭṭhārasa; bāhirass’ upādāya *iminā asmī ti sati iminā itthasmīti hoti* ti bāhirarūpādinissitāni aṭṭhārasā ti chatṭiṇsa. Iti atītāni chatṭiṇsa, anāgatāni chatṭiṇsa, paccuppannāni chatṭiṇsā ti evam pi⁵ aṭṭhasataṇ taṇhāvicaritāni honti.

* ?

† S. v, 395.

¹ H, D pariyaṇtaṇ.

² H amuñ°.

³ S °sataṇ°; C °taṇhāvicaritāgamana°.

⁴ H, S, B pitu°; B °rammaṇe bhūtā.

⁵ H, D hi.

Vīsativatthukā sakkāyaditthī ti rūpādinaṃ pañcannaṃ khaṇḍhānaṃ ekekaṣmiṃ *rūpaṃ attato samanupassatī** ti ādinā nayena catudhā gāhavasena pavattāni vatthūni katvā uppannā vijjamānatthena sati khandhapañcakasaṅkhāte kāye¹ ditthī ti sakkāyaditthī.

Dasavatthukā micchādītthī ti natthi dinnayaṃ, natthi yitthaṃ† ti ādi-nayappavattā micchādītthi, ayāthāvadītthi, virajjhivā gahaṇato vitathā vā² ditthi micchādītthi. Anatthāvaḥattā paṇḍitehi kucchitā ditthī ti pi micchādītthi. Sā ayoniso abhinivesalakkhaṇā, parāmāsarasā, micchābhinivesapaccupaṭṭhānā, ariyānaṃ adassanakāmatādi-padaṭṭhānā, paramavajjā ti daṭṭhabbā.

Dasavatthukā antaggāhikā ditthī ti: *sassato loko, asassato loko, antavā loko*† ti ādinayappavattā ekekaṃ koṭṭhāsaṃ patiṭṭhaṃ katvā gahaṇavasena evaṃ pavattā ditthi dasavatthukā antaggāhikā ditthi.

Yā evarūpā ditthī ti yā evaṃjātikā ditthi.

Ditthigataṃ ti ditthīsu gataṃ idaṃ dassanaṃ, dvāsaṭṭhidiṭṭhi-antogataṭṭā ti ditthigataṃ.

Ditthi yeva duratikkamatthena gahaṇaṃ *ditthigahaṇaṃ*; tiṇagahaṇa-vanagahaṇa-pabbatagahaṇāni viya.

Sāsanka-sappaṭibhayatthena [50] *ditthikantāro*;³ corakan-tāra-vālakantāra-nirudakakantāra-dubbhikkhakantārā viya.

Sammādītthiyā vinivijjhanatthena vilomanatthena⁴ ca *ditthivīsūkāyikaṃ*. Micchādassanaṃ hi uppajjamānaṃ sammā-dassanaṃ vinivijjhati c' eva vilometi ca.

Kadāci sassatassa kadāci ucchedassa gahaṇato ditthiyā virūpaṃ phanditaṃ ti *ditthivipphanditaṃ*. Ditthigatiko hi ekaṣmiṃ patiṭṭhātuṃ na sakkoti, kadāci sassataṃ anuvattati,⁵ kadāci ucchedaṃ.

Ditthi yeva bandhanatthena saṃyojanaṃ ti *ditthisaṃyojanaṃ*.

* S. iii, 3, etc.; M. iii, 17, etc.

† M. iii, 71, etc.

‡ S. iii, 258-63; iv, 286.

¹ S, C add tasmiṃ kāye.

² H, D, B omit.

³ H °raṇ.

⁴ C vilopana°.

⁵ C anugacchati; B anussarati.

Suṇsumārādayo viya purisaṇ,¹ ārammaṇaṇ ḍaḷhaṇ gaṇhāti ti gāho.

Patitṭhahanato *paṭiggāho*;² ayaṇ hi balavapavattibhāvena³ patitṭhahitvā gaṇhāti.

Niccādivasena abhinivisatī ti *abhiniveso*.

Dhammasabhāvaṇ atikkamitvā niccādivasena parato āma-satī ti *parāmāso*.

Anatthāvaḥattā kucchito maggo, kucchitānaṇ vā apāyānaṇ maggo ti *kummaggo*.

Ayāthāvapathato *micchāpatho*. Yathā hi disāmūḷhena “ayaṇ asukagāmassa nāma” patho ti gahito pi taṇ gāmaṇ na sampāpeti, evaṇ diṭṭhigatikena sugatipatho ti gahitā pi diṭṭhi sugatiṇ na pāpetī ti ayāthāvapathato *micchāpatho*.

Micchāsabhāvato *micchattaṇ*.

Tatth’ eva paribbhamanato taranti ettha bālā ti *titthaṇ*; titthaṇ ca taṇ anatthānaṇ āyatanaṇ cā ti *titthāyatanaṇ*. Titthiyānaṇ vā sañjātidesaṭṭhena nivāsaṭṭhānatthena ca āyatanaṇ ti pi *titthāyatanaṇ*.

Vipariyesabhūto gāho, vipariyesato vā gāho ti *vipariyesagāho*.

Asabhāvagāho ti *viparītagāho*.

Anicce niccan ti ādinayappavattavasena parivattetvā gāho *vipallāsagāho*.

Anupāyagāho *micchāgāho*.

Na⁴ yāthāvakasmiṇ⁵ vatthusmiṇ⁴ na sabhāvasmiṇ tathaṇ⁴ yāthāvakaṇ⁶ sabhāvaṇ ti gāho *ayāthāvakasmiṇ*⁷ *yāthāvakan*⁸ ti gāho.

Yāvatā ti yattakā; *Dvāsaṭṭhiditṭhigatānī* ti Brahmajāle āgatānī dvāsaṭṭhiditṭhigatānī.

Acchedasaṅkino pi phandantī ti acchinditvā pasayha balak-kārena gaṇhissantī ti uppannasaṅkino pi calanti. *Acchi-jante pi, acchinne*⁸ *pī*⁸ ti vuttanayena acchinditvā gahite⁹ pi. *Vipariṇāmasaṅkino pī* ti parivattetvā aññathābhāvena āsaṅ-

¹ D purimaṇ.

² H, D, C °pavatta°.

³ H ayathāvatasmīṇ.

⁷ H °tasmiṇ.

⁸ H gaṇhante.

² H, D patitṭhā hoti.

⁴ H omits.

⁶ H yathāvataṇ.

⁸ H, D, B omit.

kino¹ pi. *Vipariṇamante* pī ti parivattanakāle pi. *Vipariṇate* pī ti viparivattite pi.

Phandantī ti calanti. *Samphandantī* ti sabbākārena calanti. *Vipphandantī* ti vividhākārena² phandanti. *Vedhantī* ti bhayaṇ disvā kampanti. *Pavedhantī* ti chambhitattabhayena visesena kampanti. *Sampavedhantī* ti lomahaṇsanabhayena sabbākārena kampanti.

Phandamāne ti upayogabahuvacanaṇ.

Appodake ti mandodake. *Parittodake* ti lulitodake. *Udakapariyādāne* ti khīṇodake.

Balākāhi vā ti vuttāvasesāhi pakkhijātihi. *Paripāṭiyamānā* ti vihiṇsiyamānā ghaṭṭiyamānā. *Ukkhipiyamānā* ti kaddamantarato nīhariyamānā, giliyamānā vā. *Khajjamānā* ti khādiyamānā.

Phandanti kākehi; *samphandanti* kulalehi; *vipphandanti* balākāhi. *Vedhanti* tuṇḍena gahitakāle maraṇavasena; *pavedhanti* vijjhanakāle; *sampavedhanti* maraṇasamipe.³

Passivā ti agunaṇ passitvā. *Tulayitvā* ti guṇāgunaṇ tula-yitvā. *Tīrayitvā* ti guṇāgunaṇ vitthāretvā. *Vibhāvayitvā* ti vatthuhīnatāhi⁴ muñcitvā vajjetvā. *Vibhūtaṇ katvā* ti nipphattiṇ pāpetvā, āveṇikaṇ katvā.

Atha vā saṅkiṇṇadosaṇ mocetvā vatthuvibhāgākaraṇena *passitvā*. Aparicchadosaṇ mocetvā pamāṇākaraṇavasena *tulayitvā*. Vatthudosaṇ mocetvā vibhāgākaraṇavasena *tīrayitvā*. Sammohadosaṇ mocayitvā agghavibhāgākaraṇavasena *vibhāvayitvā*. Ghanadosaṇ mocetvā pakativibhāgākaraṇavasena *vibhūtaṇ katvā*.

[51.] *Pahāyā* ti pajahitvā. *Paṭinissajjitvā* ti nissajitvā.

Amamāyanto ti taṇhādittīhi ālayaṇ akaronto. *Agāṇhanto* ti dittīhiyā pubbabhāge paññāya na gaṇhanto. *Aparāmasanto* ti vitakkena ūhanaṇ akaronto. *Anabhinivisanto* ti niyāmokkantidittīhivasena na pavisanto.

*Akubbamāno*⁵ ti pariggāhataṇhāvasena akaronto. *Ajanayamāno* ti ponobbhavikataṇhāvasena na janayamāno. *Asaṇ-*

¹ S, D asaṇ°.

² B, C, D vividhā.

³ H maraṇasmiṇ . . . pe . . .

⁴ S, B, C vatthuhānabhāgiṇ.

⁵ H akubbanto.

janayamāno ti visesena ajanayamāno.¹ *Anibbattayamāno* ti patthanātaṇhāvasena² na nibbattayamāno. *Anabhinibbattayamāno* ti sabbākārena na abhinibbattayamāno. Upasagga-vasena vā etāni padāni vaḍḍhitāni.

Evam ettha paṭhamagāthāya assādaṇ, tato parāhi catūhi gāthāhi ādīnavañ ca dassetvā idāni saupāyaṇ nissaraṇaṇ³ nissaraṇānisaṇsañ ca dassetuṇ, sabbāhi vā etāhi kāmānaṇ ādīnavaṇ okāraṇ saṅkilesaṇ ca dassetvā idāni nekkhamme ānisaṇsaṇ dassetuṇ *Ubhosu antesū* ti gāthadvayam āha.

Tattha *ubhosu antesū* ti phassa-phassasamudayādīsu dvīsu, dvīsu paricchedesu. *Vineyya chandan* ti chandarāgaṇ vinetvā. *Phassaṇ pariññāyā* ti cakkhusamphassādiphassaṇ, phassānu-sārena vā taṇsampayutte sabbe pi arūpadhamme, tesāṇ vatthu-dvārārammaṇavasena rūpadhamme cā ti sakalam pi nāmarūpaṇ tīhi pariññāhi parijānitvā. *Anānugiddho* ti rūpā-disu sabbadhammesu agiddho. *Yad attagaraḥ tad akubba-māno*⁴ ti yaṇ attanā⁵ garaḥitaṇ⁶ taṇ akurumāno. *Na limpai diṭṭha-sutesu*⁷ *dhīro* ti so evarūpo dhitisampanno dhīro diṭṭhesu ca sutesu ca dhammesu dvinnāṇ lepānaṇ ekena pi lepena na limpai, ākāsam iva nirupalitto accantavodānappatto hoti.

[52.] *Phasso eko anto* ti phasso ekaparicchedo. Phusatī ti phasso; svāyaṇ phusanalakkhaṇo; saṅghaṭṭanaraso; san-nipātapaccupatṭhāno; āpāthagatavisayapadatṭhāno. Ayañ hi arūpadhammo pi samāno ārammaṇe phusanākāren' eva⁸ pavattatī ti phusanalakkhaṇo; ekadesena ca analliyamāno pi rūpaṇ viya cakkhuṇ, saddo viya ca sotaṇ, cittaṇ⁹ ārammaṇaṇ ca saṅghaṭṭetī ti saṅghaṭṭanaraso; vatthārammaṇa-saṅghaṭṭanato vā uppannattā sampattiatthēna pi rasena saṅghaṭṭanaraso ti veditabbo. Vuttañ h' etaṇ aṭṭhakathāyaṇ: "Catubhūmakaphasso no-phusanalakkhaṇo nāma natthi. Saṅghaṭṭanaraso pana pañcadvāriko va hoti; pañcadvāri-kassa hi phusanalakkhaṇo ti pi saṅghaṭṭanaraso ti pi nāmaṇ; manodvārikassa phusanalakkhaṇo 't' eva nāmaṇ, na saṅghaṭ-

¹ H, S, D asaṇja°.

³ H adds nissaraṇato.

⁵ H, S attānaṇ; B attāṇ.

⁷ H diṭṭhisu tesu.

⁸ H, S, C phassa°; C, D omit eva.

² H vatthūnaṇ taṇhā°.

⁴ H akuppa°.

⁶ H, S, SnA garaḥati.

⁹ H, D vatthuṇ.

ṭanaraso ti.”* *Idaṇ ca vatvā idaṇ suttan ābhatan*:¹ *Yathā Mahārāja, dve meṇḍā yujjheyyun, yathā eko meṇḍo evaṇ cakkhu datṭhabban*; *yathā duttiyo meṇḍo evaṇ rūpaṇ datṭhabban*; *yathā tesan sannipāto evaṇ phasso datṭhabbo. Evaṇ phusanalakkhano ca phasso, saṅghaṭṭanaraso ca. Yathā Mahārāja, dve sammā vajjeyyun, dve pi pāṇi vajjeyyun, yathā eko pāṇi evaṇ cakkhu datṭhabban*; *yathā duttiyo pāṇi evaṇ rūpaṇ datṭhabban*; *yathā tesan sannipāto evaṇ phasso datṭhabbo. Evaṇ phusanalakkhano ca phasso saṅghaṭṭanaraso cāṭ ti vitthāro.*

Yathā vā pana: *cakkhunā rūpaṇ disvāṭ* ti ādisu cakkhuviññānādīni cakkhuādināmena vuttāni, evam idhā pi tāni cakkhuādināmen’ eva vuttāni ti veditabbāni. Tasmā “evaṇ cakkhu datṭhabban” ti ādisu evaṇ cakkhuviññānaṇ datṭhabban ti iminā nayena attho veditabbo. Evaṇ sante cittārammaṇasaṅghaṭṭanato imasmim pi sutte kiccatthen’ eva rasena saṅghaṭṭanaraso ti siddho hoti.

Tikasannipātasāṅkhātassa² pana attano kāraṇassa vasena paveditattā sannipātapaccupaṭṭhāno: ayaṇ hi tattha *tiṇṇaṇ saṅgati phasso*ṣ ti evaṇ kāraṇayogavasena pavedito ti imassa ca suttapadassa tiṇṇaṇ saṅgatiyā phasso ti ayam attho; na saṅgatimattam eva phasso. Evan paveditattā pana ten’ ev’ ākārena paccupaṭṭhātī ti sannipātapaccupaṭṭhāno ti vutto. Phalatthena pana paccupaṭṭhānena pi vedanāpaccupaṭṭhāno nāma hoti: vedanaṇ h’ esa³ paccupaṭṭhāpeti, upādeti ti attho. Uppādayamāno ca yathā bahiddhā-unhapaccayo pi samāno lākhāsāṅkhāta-dhātunissita-usmā attano nissaye mudubhāvakārī⁴ hoti, na attano paccayabhūte pi bahiddhā vitaccikaṅgārasāṅkhāte⁵ unhabbhāve,⁶ evaṇ vatthārammaṇasaṅkhāta-aññapaccayo pi samāno cittanissitattā attano nissayabhūtacitte⁷ eva esa vedanuppādako hoti, na attano paccayabhūte pi vatthumhi ārammaṇe vā ti veditabbo.

* Asl.

† Mil. 60. *Trenckner’s ed.*

‡ M. i, 221; A. ii, 39, etc.; Nid. 366.

§ S. ii, 72; iv, 32, 68-9, 86, 96.

¹ H āha.² B tiṇṇaṇ saṅ°.³ H tesan; B so.⁴ B bhāvakodī.⁵ B vitacchitabhāva°.⁶ H unhabbhāve ti.⁷ H °bhūtaṇ cittaṇ.

Tajjena¹ samannāhārena pana indriyena c' aparikkhate² vi-
saye anantarāyena³ upajjanato esa āpāthagatavisayapadaṭ-
ṭhāno ti vuccati. Phasso yato samudeti uppajjati so phas-
sasamudayo ti vuccati; vuttañ h' etaṇ: *Salāyatanaṇṇapaccayā*
*phasso** ti.

Atitaduko⁴ kālavasena vutto. Vedanāduko: *Upekkhā pana*
santattā sukhā icc' eva bhūsitā† ti vuttattā upekkhāvedanaṇ
sukham eva katvā sukha-dukkhavasena; nāmarūpaduko
rūpārūpavasena; āyatanaduko sansārappavattivāsena; sak-
kāyaduko pañcakkhandhavasena vutto ti veditabbo.

Tattha sukhayati ti *sukhā*. Vediyati ti *vedanā*. Duk-
khayati ti *dukkhā*. Namanalakkhanaṇ *nāmaṇ*. Ruppana-
lakkhanaṇ *rūpaṇ*. Cakkhāyatanādini *cha ajjhantikāni*; rūpā-
yatanādini *cha bāhirāni*. Rūpakkhandhādayo pañcakkhan-
dhā vijjamānatthena *sakkāyo*. Avijjā-kamma-taṇhā-āhāra-
phassa-nāma-rūpā *sakkāyasamudayo*.

Cakkhusamphasso ti cakkhatī ti cakkhu; rūpaṇ assādeti
vibhāveti cā ti attho. Cakkhuto pavatto samphasso cak-
khusamphasso; so pana attanā sampayuttāya vedanāya
sahajāta-aññamañña-nissaya-vipāka-āhāra-sampayutta-atthi-
avigatavasena atṭhadhā paccayo hoti.

Suṇāti ti sotaṇ; taṇ sasambhāra-sotabilassa anto tanu-
tambalomācite aṅgulivethakasantaṇhāne padese sotaviññānā-
dīnaṇ yathārahaṇ vatthudvārabhāvaṇ sādhayamānaṇ tiṭ-
ṭhati; sotato pavatto samphasso *sotasamphasso*.

Ghāṇasamphassādīsu pi es' eva nayo. Ghāyatīti *ghāṇaṇ*;
taṇ sasambhāra-ghāṇabilassa anto ajapadasantaṇhāne padese
ghānaviññānādīnaṇ yathārahaṇ vatthudvārabhāvaṇ sādha-
yamānaṇ tiṭṭhati.

Jīvitam avhayati ti *jivhā*; sāyanatthena vā *jivhā*; sā sa-
sambhārajivhāya atiagga-mūlapassāni vajjetvā uparimatale⁵
majjhe-bhinna-uppaladalaggasantaṇhāne padese jivhāviññānā-

* A. i, 177; S. ii, 6, 8, 12, etc.

† Vism. 568. Cf. S. iv, 224.

¹ B, C, D tajjā.

² H ca pa°; C °parikkhite.

³ D °yaṇ.

⁴ H atigaruko.

⁵ H, S, C, D °tala.

dīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānā tiṭṭhati.

Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyo ti kāyo. Āyo ti uppattideso. Yāvatā imasmiṃ kāye upādinnaṃ pavatti nāma atthi, tattha yebhuyyena kāyappasādo kāyaviññānādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamāno tiṭṭhati.

Munāti ti mano, vijānāti ti attho. Mano ti sahāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ; manato pavatto samphasso *manosamphasso*.

Chabbidham pi phassaṃ duvidham eva hoti ti dassetuṃ *adhivacanasamphasso paṭighasamphasso* ti āha. Manodvāriko *adhivacanasamphasso*; pañcadvāriko vatthārammaṇā-dipaṭighena uppajjanato *paṭighasamphasso*, sukhavedanāya ārammaṇo¹ sukhavedanīyo, dukkhavedanāya ārammaṇo¹ dukkhavedanīyo, adukkhamasukhāya vedanāya ārammaṇo¹ adukkhamasukhavedanīyo. Tattha sukhayati ti *sukhaṃ*; yass' uppajjati taṃ sukhitaṃ karoti ti attho; suṭṭhu vā khaṇati khādati ca kāyacittābādhan ti *sukhaṃ*. Dukkhayati ti *dukkhaṃ*, yass' uppajjati taṃ dukkhitaṃ karoti ti attho. Na dukkhaṃ na sukhaṃ ti *adukkhamasukhaṃ*; makāro padasandhivasena vutto.

²[*Kusalo* ti ādayo jātivasena vuttā.]² Tattha *kusalo* ti ekavīsatikusalacittasampayutto. *Akusalo* ti dvādasā-akusalacittasampayutto. *Avyākato* ti avasesa-vipāka-kiriyāvyākata-cittasampayutto.

Puna bhavapabhedavasena niddisanto *kāmāvacaro* ti ādim āha: catupaññāsa-kāmāvacaracittasampayutto *kāmāvacaro*. Kāmaṃ pahāya rūpe avacarati ti *rūpāvacaro*; kusalāvyākatavasena pañcadasa-rūpāvacaracittasampayutto. Kāmaṃ ca rūpaṃ ca pahāya arūpe avacarati ti *arūpāvacaro*; kusalāvyākatavasena dvādasārūpāvacaracittasampayutto.

Idāni abhinivesavasena dassento *suññato* ti ādim āha; tattha *suññato* ti rāga-dosa-mohehi suññattā suññato; rāga-dosa-mohanimittehi animittattā *animitto*; rāga-dosa-mohanidhīnaṃ abhāvato *appaṇihito* ti vuccati.

Idāni vaṭṭapariyāpanna-apariyāpannavasena dassento *lokiyo* ti ādim āha. Loko vuccati lujjana-palujjanatthena

vaṭṭaṇ; tasmiṇ pariyāpannabhāvena loke niyutto ti *lokiyo*.
Uttiṇṇo ti uttaro; loke apariyāpannabhāvena lokato uttaro
ti *lokuttaro*.

Phusanā ti phusanākāro.¹ *Samphusanā samphusitattan* ti
upasaggena padaṇ vaḍḍhitaṇ.

[53.] *Evaṇ ñātaṇ katvā* ti evaṇ pākaṭaṇ katvā, jānanto
īreti ti² passati,³ upari vattabbākārena cinteti. Aniccantika-
tāya ādi-antavatāya ca *aniccato* tireti. Uppāda-vayapatipī-
ḷanatāya⁴ dukkhavatthutāya ca *dukkhato*; paccayayāpani-
yātāya rogamūlatāya ca *rogato*; dukkhatāsūlayogitāya,⁵ kilesā-
suci-paggharaṇatāya, uppāda-jarā-bhaṅgehi uddhumātā⁶-pari-
pakka-pabhinnatāya⁷ ca *gaṇḍato*; pīḷajanakatāya, antotuda-
natāya, dunniharaṇiyatāya⁸ ca *sallato*; vigharāṇiyatāya,⁹
avaddhiāvahanatāya, aghavatthutāya ca *aghato*; aseribhāva-
janakatāya ābādhapadaṭṭhānatāya¹⁰ ca *ābādhato*; avasatāya
avidheyyatāya¹¹ ca *parato*; vyādhi-jarā-maraṇehi palujjana-
tāya *palokato*; anekavyasanāvahanatāya¹² *ītito*; aviditānañ¹³
ca vipulānaṇ anattānaṇ āvahanato sabbūpaddavavatthutāya
ca *upaddavato*; sabbabhayānaṇ ākaratāya, dukkhavūpa-
masaṅkhātassa ca paramassāsassa paṭipakkhabhūtatāya *bha-
yato*; anekehi anattāhehi anubandhatāya, dosasūlasaṅghitatā-
ya,¹⁴ upasaggo viya anadhivāsanārahātāya ca *upasaggato*;
vyādhi-jarā-maraṇehi c' eva lābhādīhi ca lokadhammehi
calitatāya¹⁵ *calato*; upakkamena c' eva sarasena pabhaṅgu-
pagamanasīlatāya *pabhaṅguto*; sabbāvatthāvinipātītāya thira-
bhāvassa¹⁶ ca abhāvatāya¹⁷ *addhuvato*; atāyanatāya c' eva
alabbhaneyyakhematāya ca *atāṇato*; alliyitūṇ anarahātāya,
allinānam pi ca leṇakiccākāritāya¹⁸ *aleṇato*; nissitānaṇ bhaya-
sārakattābhāvena *asaraṇato*; yathāparikkappitehi dhuva-subha-

¹ B phassanākāro.

² S, C dissati; B dassati.

³ H, S, D dukkhato sūla°.

⁴ H, D omit last pa.

⁵ H, D visaharaṇi-ya°.

⁶ H abhi°.

⁷ H aviparītānaṇ.

⁸ H, S cañcalita°.

⁹ H addhuva°.

¹⁰ S, B, C omit.

¹¹ H uppādāyapati°.

¹² D laddhamāna.

¹³ D °haraṇatāya.

¹⁴ H bādha°.

¹⁵ H, D °vahanāvahana°.

¹⁶ S, B, C dosūpasāṇ°.

¹⁷ H, D cirabhā°.

¹⁸ H alena kiccakāri°.

sukhattabhāvehi rittatāya *rittato*; rittattāy' eva *tucchato*, appakattā vā: appakam pi hi loke tucchān ti vuccati; sāminivāsika-vedaka-kārakādhiṭṭhāyakavirahitatāya *suññato*; sayañ ca assāmikabhāvāditāya *anattato*; pavattidukkhatāya, dukkhassa ca ādinavatāya *ādinavato*; atha vā ā dīnaṃ vāti¹ gacchati² pavattati ti ādīnavo, kapaṇamanussass' etaṃ adhivacanaṃ; khandhā pi kapaṇā yevā ti ādinavasadisatāya *ādinavato*; jarāya c' eva maraṇena cā ti dvedhā pariṇāmapakatitāya³ *vipariṇāmadhammato*; dubbalatāya, pheggu viya sukhabhāñjanīyatāya⁴ ca *asārakato*; aghahetutāya *aghamūlato*; mittamukha⁵-sapatto viya vissāsaghātītāya *vadhakato*; vigatabhavatāya vibhavasambhūtatāya ca *vibhavato*; āsava-padaṭṭhānatāya *sāsavato*; hetupaccayehi abhisankhatatāya *saṅkhatato*; maccumāra-kilesamārānaṃ āmisabhūtatāya *mārāmisato*; jāti-jarā-vyādhimaraṇapakatitāya *jātijarāvyādhimaraṇadhammato*; soka-parideva-upāyāsahetutāya *soka-parideva-upāyāsadhammato*; taṇhā-ditṭhi-duccarita-saṅkilesānaṃ visayadhammatāya *saṅkilesikadhammato*; avijjā-kamma-taṇhā-salāyatanavasena uppattito *samudayato*; tesāṃ abhāvena *atthaṅgamato*; phasse chandarāgavasena madhurassādena *asūdato*; phassassa vipariṇāmena *ādinavato*; ubhinnaṃ nissaraṇena *nissaraṇato tīreti*. Sabbesu ca imesu tīreti ti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

Pajahatī ti sakasantānato nīharati. *Vinodetī* ti tudati. *Vyantīkarotī* ti vigatantaṃ karoti. *Anabhāvaṅgametī* ti anu⁶ abhāvaṃ gameti. Ariyamaggasatthena ucchinnaṃ⁷ taṇhāvijjāmayāṃ mūlam [etesān ti *ucchinnamūlā*].⁸ Tālavatthu viya nesaṃ vatthu katan ti *tālavatthukatā*. Yathā hi tālarukhaṃ⁹ samūlaṃ¹⁰ uddharitvā tassa vatthumatte tasmiṃ padese kate na puna tassa tālassa uppatti paññāyati, evaṃ ariyamaggasatthena samūla-rūpādirase uddharitvā tesāṃ pubbe uppannapubbabhāvena vatthumatte cittasantāne kate sabbe pi te *tālavatthukatā* ti vuccanti.

¹ H vā.³ H, D omit.⁵ H citta°.⁷ All MSS. °na.⁹ H °khassa.² H nigac°.⁴ H, D sukhāsārājani°.⁶ H, D omit.⁸ H, D, B omit.¹⁰ H mūlaṃ.

Yass' eso ti yassa puggalassa eso gedho. Samucchinno ti sammā ucchinno. Vūpasanto ti phalena vūpasanto. Paṭipassaddho ti paṭippassaddhippahānena paṭippassambhito. Upasaggena vā padaṇ vaḍḍhitaṇ. Abhabbuppattiko ti puna uppajjituṇ abhabbo. Nānagginā daḍḍho ti maggañānagginā jhāpito.

Atha vā: visaṇ¹ nikkhattabhājanena saha chaḍḍitaṇ viya vatthunā saha *pahīno*; mūlacchinna-visavallī viya samūlacchinno ti *samucchinno*; uddhane udakaṇ siñcitvā nibbāpita-aṅgāraṇ viya *vūpasanto*; nibbāpita-aṅgāre patita-udakaphusitaṇ viya *paṭippassaddho*; añkuruppattiyā hetucchinnaṇ bijaṇ viya *abhabbuppattiko*; asanipātena² visarukkho viya *ñānagginā daḍḍho* ti evam eke vaṇṇayanti.

[54.] *Vītagedho*³ ti idaṇ sakabhāvapariccajanavasena vuttaṇ. *Vigatagedho* idaṇ ārammaṇe sālayabhāvapariccajanavasena. *Vantagedho* ti idaṇ puna anādiyanabhāvadassanavasena. *Muttagedho* ti idaṇ santatito vinimocanavasena. *Pahīnagedho* ti idaṇ muttassā pi kvaci anavatthānadassanavasena. *Paṭinissatṭhagedho* ti idaṇ ādinnaṇapubbassa nisagga-dassanavasena vuttaṇ.

Vītarāgo ti vigatarāgo. *Cattarāgo vantarāgo*⁴ ti vuttanayena yojetabbaṇ; tattha gijjhanavasena *gedho*; rañjanavasena *rāgo*.

Nicchāto ti nittañho; nicchado ti pi pāṭho: taṇhāchadanavirahito ti⁵ attho.⁵ *Nibbuto* ti nibbutasabhāvo. *Sītibhūto* ti sītasabhāvo. *Sukhapāṭisaṇvedī* ti kāyikacetasikasukhaṇ anubhavanasabhāvo.

Brahmabhūtenā ti uttamasabhāvena. *Attanā* ti cittena.

Katattā cā ti pāpakammānaṇ katabhāvena. *Akatattā cā* ti kusalakammānaṇ akatabhāvena. *Katam me kāyaduccaritaṇ, akatam me kāyasucaritaṇ* ti ādayo dvāravasena avirativirativasena kammaṇpathavasena ca vuttā. *Sīlesu na paripūrakārī* ti ādayo catupārisuddhisīlavasena. [55.] *Jāgariyam anuyutto* ti pañca jāgaraṇavasena. *Satisampajaññenā* ti

¹ *All MSS. visa.*

³ *H, D, B cattagedho.*

⁵ *H, B, C, D omit.*

² *All MSS. °pāta.*

⁴ *H, D, B omit.*

sātthakādisampajaññavasena. *Cattāro satipatthānā* ti ādayo bodhipakkhiyadhammā lokiya-lokuttaravasena. *Dukkham me aparinñālan* ti ādayo cattāro ariyasaccavasena vuttā ti veditabbā. Te atthato tattha tattha vuttanayattā pākaṭā yeva.

Dhīro paṇiḍḍito ti satta padā vuttatthā yeva. Api ca: dukkhe akampiyatthena *dhīro*. Sukhe anuppilavanatthena *paṇiḍḍito*. Diṭṭhadhammikasamparāyikatthe kataparicayatthena *paññavā*. Attattha-paratthe niccalatthena *buddhimā*. Gambhīra-uttānatthe¹ apaccosakkanatthena *ñāṇī*. Gūḷhapaṭicchannatthe² obhāsanatthena³ *vibhāvī*. Nikkilesavyavadhānatthena tulāsadiṣo ti *medhāvī*.

*Na limpātī*⁴ ti sajātiyā⁵ na limpātī,⁴ ākāse lekhā viya. *Na saṅlimpātī*⁶ ti visesena na limpātī.⁴ *Na upalimpātī* ti saññogo hutvā pi na limpātī,⁴ hatthatale lekhā viya. *Alitto* ti saññogo hutvā pi na kilissati, kāsikavatthe ṭhapitamāṇiratanā viya. *Asaṅlitto* ti visesena na kilissati māṇiratane palivethita-kāsikavatthanā viya. *Anupalitto* ti upagantvā pi na alliyati, pokkharapatte udakabindu viya.

Nikkhanto ti bahi nikkhanto, bandhanāgārato palāto viya. *Nissattho*⁷ ti vippahīno,⁸ amittassa⁹ paṭicchādita¹⁰-kiliṭṭhavatthanā¹¹ viya. *Vippamutto* ti suṭṭhu mutto, gayhūpage vatthumhi ratiṇ nāsetvā na pun' āgamanā viya. *Visaṇyutto* ti kilesehi ekato na yutto, vyādhinā muttagilāno viya. *Vimariyādīkatena cetasā* ti vigata-mariyādīkatena cittaena; sabbabhavena sabbārammaṇena sabbakilesehi¹² muttacittena ti attho.

[56.] *Saññaṇ pariññā* ti gāthāya pana ayaṇ saṅkhepattho: na kevalañ ca phassam eva, api ca kho pana kāmasaññādi-bhedan *saññaṇ* saññānusārena vā pubbe vuttanayen' eva nāmarūpaṇ tihi pariññāhi pariṇānitvā imāya paṭipadāya ca-

¹ H, S °thena.

³ H okāsa°.

⁵ H, D sañjā°.

⁷ H nissato.

⁹ C amatassa.

¹¹ B °vatthu.

¹² H, D add ekato na yuttana.

² B °natthāne; H, D °thena.

⁴ H, D lippati.

⁶ S, B palim°.

⁸ C, D pāpadhammahīno.

¹⁰ B, D °chāpita.

tubbidham pi *vitareyya*¹ *oghaṇ*; tato so tiṇṇogho taṇhādittṭhi-
pariggahesu taṇhādittṭhilepappahāṇena² *anūpalitto* khīṇāsava-
muni rāgādisallāṇaṇ abbūḷhattā *abbūḷhasallo*, sativepullappat-
 tiyā *appamatto caraṇ*, pubbabhāge vā appamatto *caraṇ*³ tena⁴
 appamādacārena abbūḷhasallo hutvā sakaparattabhāvādi-
 bhedaṇ *n' āsiṇsati lokam imaṇ paraṇ ca*, aññadatthu carima-
 cittanirodhā nirupādāno va jātavedo parinibbātī ti arahatta-
 kūṭena desanaṇ niṭṭhapesi, dhammanettiṭṭhapanam eva ka-
 ronto; na tu imāya desanāya maggaṇ vā phalaṇ vā uppādesi;
 khīṇāsavassa desitattā ti.

Nilādibhedaṇ ārammaṇaṇ sañjānāti ti *saññā*; sā sañjānana-
 lakkhaṇā, paccabhiññāṇarasā. Catubhūmakasaññā hi no-
 sañjānanalakkhaṇā nāma natthi; sabbā sañjānanalakkhaṇā
 va. Yā pan' ettha abhiññāṇena⁵ sañjānāti, sā paccabhiñ-
 ñāṇarasā nāma hoti; tassā vaḍḍhakissa dārumhi abhiññāṇaṇ
 katvā puna tena abhiññāṇena taṇ paccabhijānanakāle, puri-
 sassa kāḷa-tilakādisaññāṇaṇ sallakkhetvā puna tena abhiññā-
 ṇena “asuko nāma eso” ti tassa paccabhijānanakāle, rañño
 piḷandhanagopaka-bhaṇḍāgārikassa tasmiṇ tasmiṇ piḷandhane
 nāmapaṇṇakaṇ bandhitvā “asukaṇ nāma piḷandhanaṇ āharā”
 ti vutte dīpaṇ jāletvā sārāgabbhaṇ pavisitvā paṇṇaṇ vācetvā
 tassa tass' eva piḷandhanassa āharaṇakāle ca pavatti vedi-
 tabbā.

Aparo nayo: sabbasaṅgāhikavasena hi sañjānanalakkhaṇā
 saññā; puna-sañjānanapaccaya-nimittakaraṇarasā, dāruādisu
 tacchakādayo viya; yathāgahitanimittavasena abhinivesa-
 karaṇapaccupaṭṭhānā, hatthidassaka-andhā⁶ viya; ārammaṇe
 anogāḷhavuttitāya aciraṭṭhānapaccupaṭṭhānā vā, vijju viya;
 yathā-upaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā, tiṇapurisakesu migapota-
 kāṇaṇ puriso ti uppannasaññā viya. Yā pan' ettha ñāṇa-
 sampayuttā hoti, sā ñāṇam eva anuvattati, sasambhārapa-
 ṭṭhaviādisu sesadhammā⁷ paṭṭhaviādinī viyā ti veditabbā.

Kāmapaṭisaṇyuttā saññā *kāmasaññā*. Vyāpādapāṭisaṇ-
 yuttā saññā *vyāpādasaññā*. Vihiṇsāpaṭisaṇyuttā saññā *vihiṇ-*

¹ B, C tareyya.

³ H, S, D, SnA caranto.

⁵ H, D anabhi°.

⁷ H °māṇaṇ.

² Most °ṭṭhikilesap°.

⁴ H, SnA omits.

⁶ H andho.

sāsaññā. Tāsu¹ dve sattesu pi² saṅkhāresu pi uppajjanti: kāmasaññā hi piye manāpe satte vā saṅkhāre vā vitakkentassa uppajjati; vyāpādasaññā appiye amanāpe satte vā saṅkhāre vā kujjhivā olokanakā lato paṭṭhāya yāva vināsanā uppajjati. Vihīṇsāsaññā saṅkhāresu na uppajjati; saṅkhāro hi dukkhāpetabbo nāma natthi; “Ime sattā haññantu vā ucchiṇṇantu vā vinassantu vā mā vā ahesun” ti cintanakāle pana sattesu uppajjati.

Nekkhammapaṭisaññuttā saññā *nekkhammasaññā*. Sā asubhapubbabhāge kāmāvacarā hoti, asubhajjhāne rūpāvacarā, taṇ³ jhānaṇ pādakaṇ katvā uppanna-magga-phalakāle lokuttarā.

Avyāpādapāṭisaññuttā saññā *avyāpādasaññā*; sā mettāpubbabhāge kāmāvacarā hoti, mettājjhāne rūpāvacarā, taṇ jhānaṇ pādakaṇ katvā uppanna-magga-phalakāle lokuttarā.

Avihīṇsāpaṭisaññuttā saññā *avihīṇsāsaññā*; sā karuṇāpubbabhāge kāmāvacarā, karuṇājjhāne rūpāvacarā, taṇ jhānaṇ pādakaṇ katvā uppanna-magga-phalakāle lokuttarā. Yadā alobho sīsaṇ hoti, tadā itare dve tadanvayikā bhavanti; yadā mettā sīsaṇ hoti, tadā itare dve tadanvayikā bhavanti; yadā karuṇā sīsaṇ hoti, tadā itare dve tadanvayikā bhavanti ti.

Rūpārammaṇaṇ ārabha uppannā saññā *rūpasaññā*. *Saddasaññā*disu pi es’ eva nayo. Idaṇ tassā yeva ārammaṇato nāmaṇ. Ārammaṇānaṇ vuttattā cakkhusamphassajādivatthūni pi vuttān’ eva honti.

Yā evarūpā saññā ti aññā pi paṭighasamphassajā saññā adhivacanasamphassajā saññā ti evam ādikā veditabbā. Tattha adhivacanasamphassajā saññā ti pi pariyāyena chadvārikā yeva; tayo hi arūpino khandhā sayāṇ piṭṭhivatṭakā hutvā attanā⁴ sahaṇātasaññāya adhivacanasamphassajā saññā ti nāmaṇ karonti. Nippariyāyena pana paṭighasamphassajā saññā nāma pañcadvārikā saññā; adhivacanasamphassajā saññā nāma manodvārikā saññā. Etā⁵ atirekasaññā pariggahitā ti veditabbā.

¹ H tesu.

³ H taj.

⁵ H etāya.

² H, D add dve.

⁴ H, S, D attano.

Saññā ti sabhāvanāmaṇ. *Sañjānanā* ti sañjānanākāro. *Sañjānitattan* ti sañjānitabhāvo.

[57.] *Avijjoghan* ti pūretuṇ ayuttatthena kāyaduccaritādi avindiyaṇ nāma, aladdhabban ti attho; taṇ avindiyaṇ vindatī ti avijjā; tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyaṇ nāma, taṇ vindiyaṇ na vindatī ti avijjā. Khandhānaṇ rāsatthaṇ,¹ āyatanānaṇ āyatanatthaṇ, dhātūnaṇ suññatthaṇ, indriyānaṇ adhipatīyatthaṇ, saccānaṇ tathatthaṇ² aviditaṇ karotī ti avijjā. Dukkḥādīnaṇ pīlanādivasena vuttaṇ catubbidhaṇ atthaṇ aviditaṇ karotī ti pi avijjā. Antavirahite saṇsāre yoni-gati-bhava-viññāṇatṭhiti-sattāvāsesu satte javāpetī ti avijjā. Paramatthato avijjamānesu itthipurisādisu javatī, vijjamānesu khandhādisu na javatī ti avijjā. Api ca cakkhu-viññāṇādīnaṇ vatthārammaṇa³-paṭiccasamuppānnānaṇ ca-dhammānaṇ chādanato pi avijjā. Taṇ *avijjoghaṇ*.⁴

Kāmoghavasena *uttareyya*; bhavoghavasena *patareyya*; diṭṭhoghavasena *samatikkameyya*; avijjoghavasena *vītivatteyya*. Atha vā: sotāpattimaggena pahāṇavasena *uttareyya*; sakadā-gāmimaggena pahāṇavasena *patareyya*; anāgāmimaggena pahāṇavasena *samatikkameyya*; arahattamaggena pahāṇavasena *vītivatteyya*. Atha vā tareyyādi-paṇcapadaṇ tadaṅgādipaṇ-capahāṇena yojetabban ti keci vadanti.

Monañ vuccatī nāṇan ti vatvā taṇ pabhedato dassetuṇ *yā paññā pajānanā* ti ādim āha; taṇ vuttanayam eva, ṭha-petvā *amoho dhammavicayo* ti padaṇ. Amoho kusalesu dhammesu abhāvanāya paṭipakkho, bhāvanāhetu. Amohena aviparītaṇ gaṇhāti, mūlhassa viparītagaṇato. Amohena yā-thāvaṇ⁵ yāthāvato dhārento yathāsabhāve pavattati; mūlho hi tacchaṇ atacchan ti, [atacchaṇ ca tacchan]⁶ ti gaṇhāti. Tathā icchitālābhadukkaṇ hoti; amūlhassa 'taṇ kut' ettha labbhā' ti evamādi-paccavekkhanasambhavato maraṇadukkaṇ na hoti. Sammohamarāṇaṇ hi dukkaṇ, na ca taṇ amūlhassa hoti.

Pabbajitānaṇ sukhasaṇvāso hoti, tiracchānayoniyaṇ nibbatti na hoti; mohena hi nīccasammūlhā tiracchānayoniṇ upa-

¹ H, D vāsattḥaṇ.

² H °ttaṇ.

³ H °naṇ; B adds paṭiccasamuppāda.

⁴ H °gha.

⁵ H, D omit.

⁶ H omits.

pajjanti. Mohapaṭipakkho ca amoho; mohavasena amaj-jhattabhāvassa abhāvakaro. Amohena avihiṇsāsāññā, dhātusaññā, majjhimāya paṭipattiyā paṭipajjanaṇ, pacchimaganthadvayassa pabhedanañ ca hoti; pacchimāni dve sati-paṭṭhānāni tass' eva ānubhāvena ijjhanti.

Amoho dighāyukatāya paccayo hoti: asammūlho hi hitāhitaṇ ñatvā ahitaṇ parivajjento hitaṇ ca paṭisevamāno dīghāyuko hoti, attasampattiyā¹ aparihīno hoti; amūlho hi attano hitam eva karonto attānaṇ sampādeti.

Ariyavihārassa paccayo hoti; udāsīnapakkhesu nibbuto hoti; asammūlhasa² sabbābhisaṅkitāya abhāvato amohena anatta³-dassanaṇ hoti. Asammūlho hi yāthāvagahaṇakusalo⁴ aparīṇāyakaṇ khandhapañcakaṇ aparīṇāyakato bujjhati. Yathā ca etena anattadassanaṇ, evaṇ attadassanaṇ⁵ mohena.⁶ Ko hi nāma attasuññaṇ bujjhitvā puna sammohaṇ āpajjeyyā ti ?

Tena ñāṇena samannāgato ti etena vuttappakārena ñāṇena samāṅgibhūto. Sekkhādayo *muni*. *Monappatto* ti paṭiladdhañño,⁷ munibhāvaṇ patto.

Tīṇi ti gaṇanaparichedo. *Moneyyānī* ti munibhāvakarā moneyyakarā paṭipadādhammā. *Kāyamoneyyan* ti ādisu viññattikāya-rūpakāyavasena paññāpetabbaṇ *kāyamoneyyan*. Viññattivācāsaddavācāvasena paññāpetabbaṇ *vacīmoneyyan*. Manodvārikacittādivasena paññāpetabbaṇ *manomoneyyan*.

*Tividhānaṇ*⁸ *kāyaduccaritānaṇ pahāṇan* ti pāṇātipātādivividhānaṇ kāyato pavattānaṇ duṭṭhucaritānaṇ pajahanaṇ. *Kāyasucaritan* ti kāyato pavattaṇ suṭṭhucaritaṇ. *Kāyārammaṇaṇ*⁹ *ñāṇan* ti kāyaṇ ārammaṇaṇ katvā aniccādivasena pavattaṇ kāyārammaṇe ñāṇaṇ. *Kāyapariññū* ti kāyaṇ ñātīraṇa-pahāṇapariññāhi jānanaśasena pavattaṇ ñāṇaṇ. *Pariññāsahagato maggo* ti ajjhattikaṇ kāyaṇ sammasitvā uppāditamaggo pariññāsahagato. *Kāye chandarāgassa pahāṇan* ti kāye¹⁰ taṇhāchandarāgassa pajahanaṇ.

¹ H agga°; S attha°.

³ H, S, D magga.

⁵ S, C, D anattadassanena.

⁷ H, S °ñāṇena.

⁹ H °maṇe.

² H amūl°.

⁴ H yathāvato kusalo.

⁶ S, C, D amoho.

⁸ H tividha.

¹⁰ H kāya.

Kāyasāṅkhāranirodho ti assāsapassāsānaṃ nirodho, āvaraṇo, catutthajjhānasamāpattisamāpajjanaṃ. *Vacīsāṅkhāranirodho* ti vitakkavicārānaṃ nirodho, āvaraṇo, dutiyajjhānasamāpattisamāpajjanaṃ. *Cittasāṅkhāranirodho* ti saññā-vedanānaṃ nirodho, āvaraṇo, saññāvedayitanirodhasamāpattisamāpajjanaṃ.

[58.] Paṭhamagāthāya *kāyamunin* ti ādisu kāyaduccaritappahāṇavasena *kāyamuni*. Vacīduccaritappahāṇavasena *vācāmuni*. Manoduccaritappahāṇavasena *manomuni*. Sabbākusalappahāṇavasena *anāsavamuni*.

Moneyyasampanna ti jānitabbaṃ¹ jānitvā phale t̥hitattā *moneyyasampanna*ṃ.

Āhu sabbappahāyina ti sabbakilese pajahitvā t̥hitattā sabbappahāyinaṃ kathayanti.²

Dutiyagāthāya *ninhātapāpaka*ṇa ti yo ajjhatabhiddhāsāṅkhāte sabbasmiṃ pi āyatane ajjhata-bhiddhārammaṇavasena uppattirahāṇi sabbapāpakāṇi maggañāṇena ninhāya dhovitvā t̥hitattā³ taṃ *ninhātapāpakaṇa* *āhū* ti evaṃ attho daṭṭhabbo.

Agāramajjhe vasantā *agāramunino*.⁴ Pabbajjūpagatā *anagāramunino*. Satta sekkhā *sekkhamunino*. Arahanto *asekkhamunino*. Paccekabuddhā *paccekamunino*. Sammāsambuddhā *munimunino*.

Puna kathetukamyatāpucchāvasena *Katame agāramunino* ti āha: *Agārikā* ti kasi-gorakkhādi-agārikakamme niyuttā. *Diṭṭhapadā* ti diṭṭhanibbāṇā. *Viññātasāsana* ti viññātaṃ sikkhāttayasāsanaṃ etesaṃ ti viññātasāsana. *Anāgārā* ti kasi-gorakkhādi-agāriyakammaṃ etesaṃ natthī ti pabbajitā anāgārā ti vuccanti. *Satta sekkhā* ti sotāpannādayo satta tīsu sikkhāsu sikkhanti ti *sekkhā*; arahanto na sikkhanti ti *asekkhā*. Taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭicca ekakā va anācariyakā catusaccaṃ bujhitavanto ti Paccekabuddhā *paccekamunino*.

Munimunino vuccanti Tathāgatā ti ettha aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato: tathā āgato ti *Tathāgato*; tathā gato ti *Tathāgato*; tathalakkhaṇaṃ āgato ti *Tathāgato*; tathadhamme

¹ H, D omit.

³ H t̥hitatto.

² H, D katheyyun ti.

⁴ T °munayo throughout.

yāthāvato abhisambuddho ti *Tathāgato*; tathadassitāya *Tathāgato*; tathāvāditāya *Tathāgato*; tathākāritāya *Tathāgato*; abhibhavanatthena *Tathāgato*.

Kathaṇ Bhagavā tathā āgato ti *Tathāgato*? Yathā sabbalokahitāya ussukkam āpannā purimakā sammāsambuddhā āgatā,—Kiṇ vuttaṇ hoti?—yenābhinihārena purimakā Bhagavanto āgatā, ten' eva amhākam pi Bhagavā āgato. Atha vā yathā purimakā Bhagavanto dāna-sīla-nekkhamma-paṇṇā-viriya-khanti-saccādhiṭṭhāna-mettupekkhāsankhātā dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyo ti samatiṇsapāramiyo pūretvā, aṅgapariccāga-nayana-dhana-rajja-puttadārapariccāgan ti ime pañca mahāpariccāge paricajitvā, pubbayoga-pubbacariya-dhammakkhāna¹-ñātattthacariyādayo pūretvā buddhacariyāya² koṭiṇ patvā āgatā, tathā amhākam pi Bhagavā āgato. Yathā ca purimakā Bhagavanto cattāro satipatṭhāne, cattāro sammappadhāne, cattāro iddhipāde, pañc' indriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅge, ariyaṇ aṭṭhaṅgiṇaṇ maggaṇ bhāvetvā pūretvā āgatā, tathā amhākam pi Bhagavā āgato. Evaṇ tathā āgato ti *Tathāgato*.

Yathā ca Dīpaṅkarabuddha-ādayo
Sabbaññubhāvaṇ munayo idh' āgatā,
Tathā ayaṇ Sakyamunī pi āgato,
Tathāgato vuccati tena Cakkhumā ti.

Kathaṇ tathā gato ti *Tathāgato*? Yathā sampatijātā purimakā Bhagavanto gatā,—Kathaṇ ca te gatā? Te hi sampatijātā samehi pādehi paṭhavayaṇ patitṭhāya uttarābhimukhā³ sattapadavītiḥārena gatā: Yath' āha: *Sampatijāto Ānanda, Bodhisatto samehi pādehi patitṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gacchati, setamhi chatte anudhāriyamāne*,⁴ *sabbā ca disā anuviloketi, āsabhiṇ ca vācaṇ bhāsati*: Aggo 'ham asmi lokassa, jeṭṭho 'ham asmi lokassa, seṭṭho 'ham asmi lokassa, ayam antimā jāti, natthi 'dāni punabbhavo* ti; taṇ c' assa gamaṇaṇ tathaṇ ahosi avitathaṇ, anekesaṇ viśesā-

* M. iii, 123.

¹ H °khandhānaṇ.

³ B, C, D uttarena mu°.

² H buddhi°.

⁴ H anuhīriya°.

dhigamānaṃ pubbanimittabhāvena: Yaṃ¹ hi² so sampatijāto samehi pādehi patit̐thāti, idam assa caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Uttaramukhabhāvo paṇ' assa sabba-lokuttarabhāvassa pubbanimittaṃ. Sattapadavītiḥārā satta-bojjhaṅgaratanapaṭilābhassa; *Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā** ti ettha vutta-cāmarukkhepo pana sabbatit̐thiyanimmathanassa; setacchattadhāraṇaṃ arahattavimuttivara-vimalasetacchattapaṭilābhassa; sabbadisānuvilokanaṃ sabbaññutānāvaraṇaṇānapaṭilābhassa; āsabhivācābhāsaṇaṃ appavattiya-varadhammacakkappavattanassa pubbanimittaṃ;—tathā ayam pi Bhagavā gato, taṃ c' assa gamaṇaṃ tathaṃ ahosi, avitathaṃ, tesāṃ yeva viśesādhigamaṇaṃ pubbanimittabhāvena. Ten' āhu porāṇā:

Muhuttajāto va gavampatī yathā
Samehi pādehi phusī vasundharaṃ,
So³ vikkamī⁴ sattapadāni Gotamo
Setaṇ ca chatṭaṃ anudhārayuṃ marū.

Gantvāna so sattapadāni Gotamo
Disā vilokesi samā⁵ samantato,
Aṭṭhaṅgupetaṃ giram abbhudīrayī
Sīho yathā pabbatamuddhani-ṭṭhito† ti.

Evam tathā gato ti *Tathāgato*.

Atha vā yathā purimakā Bhagavanto, ayam pi Bhagavā tath' eva nekkhammena kāmacchandaṃ, . . . pe² . . . paṭhamajjhānena nīvaraṇe, aniccānupassanāya niccasaññaṃ, . . . pe . . . arahattamaggena sabbakilese pahāya gato, evam pi tathā gato ti *Tathāgato*.

Kathaṃ tathalakkaṇaṃ āgato ti Tathāgato? Paṭhavi-dhātuyā kakkhalattalakkaṇaṃ tathaṃ avitathaṃ, āpodhātuyā paggharaṇalakkaṇaṃ, tejodhātuyā uṇhattalakkaṇaṃ, vāyodhātuyā vitthambhanalakkaṇaṃ, ākāśadhātuyā asaṃphuṭṭhalakkaṇaṃ, viññāṇadhātuyā vijānanalakkaṇaṃ, rū-

* ?

† Manorathapūraṇi, Ekanipāta, i, 105.

¹ H yāti.

² H omits.

³ B omits.

⁴ B vītikkamī.

⁵ B tadā.

passa ruppanalakkhaṇaṇ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṇ, sañ-
 ñāya sañjānanalakkhaṇaṇ, saṅkhārānaṇ abhisāṅkharāṇalak-
 khaṇaṇ, viññāṇassa vijānanalakkhaṇaṇ, vitakkassa abhiniro-
 panalakkhaṇaṇ, vicāraṇaṇ anumajjanalakkhaṇaṇ, pītiyā pha-
 raṇalakkhaṇaṇ, sukhassa sātālakkhaṇaṇ, cittekaggaṭāya avik-
 khepalakkhaṇaṇ, phassaṇaṇ phusanalakkhaṇaṇ, saddhindri-
 yassa adhimokkhalakkhaṇaṇ, viriyindriyassa paggaḥalāk-
 khaṇaṇ, satindriyassa upatṭhānalakkhaṇaṇ, samādhindriyassa
 avikkhepalakkhaṇaṇ, paññindriyassa pajānanalakkhaṇaṇ, sad-
 dhābalassa assaddhiye akampiyalakkhaṇaṇ, viriyabalassa ko-
 sajje, satibalassa muṭṭhasacce, samādhibalassa uddhacce,
 paññābalassa avijjāya akampiyalakkhaṇaṇ, sammādiṭṭhiyā
 dassanalakkhaṇaṇ, sammāsaṅkappassa abhiniropanalakkha-
 ṇaṇ, sammāvācāya pariggahaṇalakkhaṇaṇ, sammākammaṇ-
 tassa samuṭṭhānalakkhaṇaṇ, sammājivassa vodānalakkha-
 ṇaṇ, sammāvāyāmaṇṇaṇ paggaḥaṇalakkhaṇaṇ, sammāsatiyā
 upatṭhānalakkhaṇaṇ, sammāsamādhissa avikkhepalakkhaṇaṇ,
 avijjāya aññāṇalakkhaṇaṇ, saṅkhārānaṇ cetanālakkhaṇaṇ,
 viññāṇassa vijānanalakkhaṇaṇ, nāmaṇṇaṇ namanalakkhaṇaṇ,
 rūpaṇṇaṇ ruppanalakkhaṇaṇ, saḷāyatanassa āyatanalakkhaṇaṇ,
 phassaṇaṇ phusanalakkhaṇaṇ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṇ,
 tanhāya hetulakkhaṇaṇ, upādānaṇṇaṇ gahaṇalakkhaṇaṇ, bha-
 vassa āyūhanalakkhaṇaṇ, jātiyā nibbattilakkhaṇaṇ, jarāya
 jīraṇalakkhaṇaṇ, maraṇaṇṇaṇ cutilakkhaṇaṇ, dhātūnaṇṇaṇ suñña-
 tālakkhaṇaṇ, āyatanānaṇ āyatanalakkhaṇaṇ, satipatṭhānānaṇ
 upatṭhānalakkhaṇaṇ, sammappadhānānaṇ padahanalakkha-
 ṇaṇ, iddhipādānaṇ ijjhanalakkhaṇaṇ, indriyānaṇ adhipatilak-
 khaṇaṇ, balānaṇ akampiyalakkhaṇaṇ, bojjhaṇṇaṇṇaṇ, niyyā-
 nalakkhaṇaṇ, maggaṇṇaṇ hetulakkhaṇaṇ, saccānaṇ tathalak-
 khaṇaṇ, samathassa avikkhepalakkhaṇaṇ,¹[vipassanāya anu-
 passanalakkhaṇaṇ, samathavipassanānaṇ ekarasalakkhaṇaṇ,
 yuganandhānaṇ anativattanalakkhaṇaṇ, sīlavissuddhiyā saṇ-
 varalakkhaṇaṇ, cittavisuddhiyā avikkhepalakkhaṇaṇ,]¹ diṭ-
 ṭhivissuddhiyā dassanalakkhaṇaṇ, khaṇe ṇāṇaṇṇaṇ samuccheda-
 lakkhaṇaṇ, anuppāde² ṇāṇaṇṇaṇ passaddhilakkhaṇaṇ, chandassa
 mūlalakkhaṇaṇ, manasikāraṇṇaṇ samuṭṭhānalakkhaṇaṇ, phas-

¹⁻¹ H, D omī.¹ H °pāda.

sassa samodhānalakkhaṇaṇ, vedanāya¹ samosaraṇalakkhaṇaṇ, samādhissa pamukhalakkhaṇaṇ, satiyā ādhipateyyalak-
khaṇaṇ, paññāya tatuttariyalakkhaṇaṇ, vimuttiyaṇ sāralak-
khaṇaṇ, amatogadhassa nibbāṇassa pariyosānalakkhaṇaṇ ta-
thaṇ avitathaṇ, etaṇ tathalakkaṇaṇ nāṇagatiyā āgato,
avirajjhivā patto anuppatto ti Tathāgato. Evaṇ tathalak-
khaṇaṇ āgato ti *Tathāgato*.

Kathaṇ tathadhamme yāthāvato abhisambuddho ti Tathā-
gato? Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni;—yathāha:
Cattār' imāni bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni.
Katamāni cattāri? Idaṇ dukkhaṇ ti bhikkhave, tatham etaṇ,
avitatham² etaṇ,² anaññatham etaṇ^{}* ti vitthāro;—tāni Bhagavā
abhisambuddho ti tathāṇaṇ abhisambuddhattā *Tathāgato* ti
vuccati. Abhisambodhattho hi ettha gatasaddo. Api ca
jarāmaraṇassa jātippaccayasambhūta-samudāgatattho tatho
avitatho anaññatho; . . . pe³ . . . saṅkhārāṇaṇ avijjāpaccaya-
sambhūta-samudāgatattho tatho avitatho anaññatho; avij-
jāya saṅkhārāṇaṇ paccayattho . . . pe . . . jātiyā jarāma-
raṇassa paccayattho tatho avitatho anaññatho; taṇ sabbaṇ
Bhagavā abhisambuddho; tasmā pi² tathāṇaṇ⁴ abhisambud-
dhattā Tathāgato. Evaṇ tathadhamme yāthāvato abhi-
sambuddho ti *Tathāgato*.

Kathaṇ tathadassitāya Tathāgato? Bhagavā yaṇ sade-
vake loke . . . pe . . . sadevamanussāya aparimāṇāsu lokadhā-
tusu aparimāṇāṇaṇ sattāṇaṇ cakkhudvāre āpāthaṇ āgacchan-
taṇ rūpārammaṇaṇ nāma atthi, taṇ sabbākārena jānāti,
passati; evaṇ jānatā⁵ passatā⁵ ca tena taṇ iṭṭhāniṭṭhādivasena
vā diṭṭha-suta-muta-viññātesu labbhamānakapadavasena vā
Katamaṇ taṇ rūpaṇ rūpāyatanaṇ? Yaṇ rūpaṇ catunnaṇ
mahābhūtāṇaṇ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṇ sappatighaṇ,
nīlaṇ, pītakaṇ[†] ti ādinā nayena anekehi nāmehi, terasahi vā-
rehi, dvipaññāsāya nayehi vibhajjamāṇaṇ tatham eva hoti,
vitathaṇ natthi. Esa nayo sotadvārādīsu pi āpātham āgac-

* Pts. ii, 104; S. v, 431.

† Dhs., § 617 and foll.

¹ B adds vedayitalakkhaṇaṇ.

² H, D omit.

³ H, B, D omit.

⁴ H vita°.

⁵ H, D, B, S °to.

chantesu saddādisu. Vuttam pi c' etaṇ Bhagavatā: *Yaṇ bhikkhave, sadevakassa lokassa . . . pe . . . sadevamanussāya dīṭṭhaṇ sutaṇ mutaṇ viññātaṇ pattaṇ pariyesitaṇ anuvicariṇaṇ manasā, tam ahaṇ jānāmi, tam ahaṇ abbhaññāsiṇ, taṇ Tathāgatassa viditaṇ, taṇ Tathāgatassa upatthāsī** ti. Evaṇ tathadassitāya *Tathāgato*; tattha tathadassiatthe *Tathāgato* ti padasambhavo veditabbo.

Kathaṇ tathāvāditāya *Tathāgato*? Yaṇ rattiṇ Bhagavā bodhimaṇḍe aparājitaṇ pallaṇkena nisinno catunnaṇ mārānaṇ matthakaṇ madditvā anuttaraṇ sammāsambodhiṇ abhisambuddho, yaṇ ca rattiṇ yamakasālānam antare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etth' antare pañcacattārīsavasaparimāṇe kāle paṭhamabodhiyā pi majjhimabodhiyā pi pacchimabodhiyā pi yaṇ Bhagavatā bhāsitaṇ suttaṇ geyyaṇ veyyakaraṇaṇ . . . pe . . . vedallaṇ, sabbam pi taṇ atthato vyañjanato ca anupavajjaṇ anūnam anadhikaṇ, sabbākāraparipunṇaṇ, rāgamadanimmadanaṇ, dosa-mohamadanimmadanaṇ, natthi tattha vālaggamattam pi pakkhaliṇaṇ, sabbāṇ taṇ ekamuddikāya lañchitaṇ viya, ekanāliyaṇ mitaṇ¹ viya, ekatulāya tulitaṇ viya ca tatham eva hoti avitathaṇ anaññathan;² yathāha:³ *Yaṇ ca Cunda, rattiṇ Tathāgato anuttaraṇ sammāsambodhiṇ abhisambujjhati, yaṇ ca rattiṇ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṇ etasmiṇ antare bhāsati, lapati, niddisati, sabbāṇ taṇ tath' eva hoti, no aññathā;*⁴ *tasmā Tathāgato ti vuccati*† ti. Gadattho hi ettha gatasaddo. Evaṇ tathāvāditāya *Tathāgato*. Api ca āgadanam āgado; vacanan ti attho; tatho aviparīto āgado assā ti dakārassa takāraṇ katvā *Tathāgato* ti evaṇ c' etasmiṇ atthe padasiddhi veditabbā.

Kathaṇ tathākāritāya *Tathāgato*? Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassā pi vācā, tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti; evam bhūtassa c' assa yathā

* A. ii, 23, 25.

† D. Pāsādika; cf. A. ii, 24.

¹ B, C, D minitaṇ.

² H, D, B omit.

³ H yathā hi; S, C ten' āha.

⁴ S, B, C, D add ti.

vācā, kāyo pi tathā gato pavatto ti attho. Yathā ca kāyo, vācā pi tathā gatā¹ ti *Tathāgato*; ten' ev' āha: *Yathāvādī, bhikkhave, Tathāgato tathākārī ; yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ; tasmā Tathāgato ti vuccatī* ti. Evaṇ tathākāritāya *Tathāgato*.*

Kathaṇ abhibhavanatthena *Tathāgato*? Upari bhavaggaṇ, heṭṭhā avīciṇ pariyaṇtaṇ katvā tiriyaṇ aparimāṇāsu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñānadassanena; na tassa tulā vā pamāṇaṇ vā atthi; atulo appameyyo anuttaro, rājātirājā, devānaṇ atidevo, sakkānaṇ atisakko, brahmānaṇ atibrahmā; ten' āha: *Sadevake bhikkhave, loke . . . pe . . . sadevamanussāya Tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī, tasmā Tathāgato ti vuccatī* ti. Tatr' evaṇ padasiddhi veditabbā: Agado viya agado; ko pan' esa? Desanāvīlāso c' eva puññussayo ca; tena h' esa mahānubhāvo bhisakko dibbhāgadena sappe viya sabbaparappavādino sadevakaṇ ca lokaṇ abhibhavati. Iti sabbalokābhibhave tatho aviparīto desanāvīlāsamayo c' eva puññamayo ca agado assā ti dakārassa takāraṇ katvā *Tathāgato* ti veditabbo. Evaṇ abhibhavanatthena *Tathāgato*.*

Api ca tathāya² gato ti pi *Tathāgato*; tathaṇ gato ti pi *Tathāgato*. Gato ti avagato, atīto patto paṭipanno ti attho. Tattha sakalaṇ lokaṇ tīraṇapariññāya tathāya² gato avagato ti *Tathāgato*. Lokasamudayaṇ pahāṇapariññāya tathāya² gato atīto ti *Tathāgato*. Lokanīrodhaṇ sacchikiriyaṇ tathāya² gato patto ti *Tathāgato*. Lokanīrodhagāminīpaṭipadaṇ tathaṇ² gato paṭipanno ti *Tathāgato*. Tena yaṇ³ vuttaṇ Bhagavatā: *Loko, bhikkhave, Tathāgatena abhisambuddho ; lokasmā Tathāgato viṇyaṇutto.*⁴ *Lokasamudayo, bhikkhave, Tathāgatena abhisambuddho ; lokasamudayo Tathāgatassa pahīṇo. Lokanīrodho, bhikkhave, Tathāgatena abhisambuddho ; lokanīrodho Tathāgatassa sacchikato. Lokanīrodhagā-*

* A. ii, 24.

¹ H gato.

³ H idaṇ.

² H, D tathā.

⁴ H, D vippayutto.

*minī paṭipadā, bhikkhave, Tathāgatenā abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā Tathāgatassa bhāvitā. Yaṇ bhikkhave sadevakassa lokassa . . . pe . . . anuvicaritaṇ manasā, sabbaṇ taṇ Tathāgatenā abhisambuddhaṇ ; tasmā Tathāgato ti vuccatī** ti, tassa evam pi attho veditabbo.

Idam pi ca Tathāgatassa tathāgatabhāvadīpane mukhamattam eva. Sabbākārena pana Tathāgato va Tathāgatassa tathāgatabhāvaṇ vaṇṇeyya. Yasmā pana sabba-Buddhā tathāgataguṇenā pi samasamā, tasmā sabbesaṇ vasena *Tathāgatā*¹ ti āha.

²*Arahanto* ti kilesehi ārakattā, arīnaṇ arānaṇ ca hatattā, paccayādīnaṇ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā Tathāgato *arahaṇ*. Ārakā hi so sabbakilesehi, suvidūra-vidūre ṭhito, maggena savāsanānaṇ kilesānaṇ viddhaṇsitattā ti ārakattā *arahaṇ*.

So tato ārakā nāma, yassa yenāsamaṇṇitā;
Asamaṇṇi ca dosehi nātho, tenārahaṇ mato.

Te ca tena kilesārayo maggena hatā ti arīnaṇ hatattā pi *arahaṇ*.

Yasmā rāgādisaṅkhātā sabbe pi arayo hatā,
Paññāsatthena nāthena, tasmā pi arahaṇ mato.

Yaṇ c' etaṇ avijjā-bhavataṇhāmayanābhi puññādi-abhisāṅkhārāraṇ jarāmaraṇanemi āsavaśamudayaśamayaena akkheṇa vijjhitaṇ tībhavaratthe samāyojitaṇ anādikālapavattaṇ saṇsāracakkaṇ, tassānena bodhimaṇḍe viriyapādehi sīlapaṭṭha-viyaṇ paṭiṭṭhāya saddhāhatthena kammakkhaya-karaṇāṇa-pharasaṇ gahetvā sabbe arā hatā ti *arahaṇ*.

Arā saṇsāracakkassa hatā nānāsina yato
Lokanāthena, ten' esa³ arahaṇ ti pavuccati.

* A. ii, 23.

¹ H °gato.

² Cf. Vism. 198 and foll.

³ H eva.

Aggadakkhiṇeyyattā ca cīvarādipaccaye arahati, pūjāvisesaṇ ca. Ten' eva ca uppanne Tathāgate, ye keci mahesakkhā devamanussā, na te aññattha pūjaṇ karonti: tathā hi Brahmā Sahampati Sinerumattena ratanadāmena Tathāgataṇ pūjesi; yathābalaṇ ca aññe devā, manussā ca Bimbisāra-Kosalarājādayo. Parinibbutam pi ca Bhagavantaṇ uddissa channavutikoṭṭidhanaṇ vissajjetvā Asokamahārājā sakala-Jambudīpe caturāsītivihārasahassāni patitṭhāpesi; ko pana vādo aññesaṇ pūjāvisesaṇan ti paccayādīnaṇ arahattā pi *arahaṇ*.

Pūjāvisesaṇ saha paccayehi
Yasmā ayaṇ arahati lokanātho,
Atthānurūpaṇ arahan ti loke
Tasmā jino arahati nāmam etaṇ.

Yathā ca loke ye keci paṇḍitamānino bālā asiloka-garahabhayena raho pāpaṇ karonti, evam esa na kadāci pāpaṇ¹ karoti ti pāpakaraṇe rahābhāvato pi *arahaṇ*.

Yasmā natthi raho nāma pāpakammesu tādino
Rahābhāvena ten' esa arahaṇ iti vissuto.

Evaṇ sabbathā pi:

Ārakattā hatattā ca kilesārī na so muni,
Hataṇṣāraccakkāro, paccayādīna cāraho;
Na raho karoti pāpāni, arahaṇ tena pavuccatī ti.

Yasmā pana sabbe pi Buddhā arahattaguṇenā pi samasamā, tasmā sabbesaṇ vasena *arahanto* ti āha.

Sammāsambuddhā ti sammā sāmaṇ ca sabbadhammānaṇ buddhattā Sammāsambuddho. Tathā h' esa sabbadhamme sammā sāmaṇ² ca³ buddho, abhiññeyye dhamme abhiññeyyato, pariññeyye dhamme pariññeyyato, pahātabbe pahātabbato, sacchikātabbe sacchikātabbato, bhāvetabbe bhāvetabbato; ten' ev' āha:

¹ H, D, B *omit*.

² H *sam*.

³ H *omits*.

*Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbaṃ ca bhāvitaṃ,
Pahātabbaṃ pahīnam me ; tasmā Buddho 'smi brāh-
maṇā* ti.*

Atha vā cakkhu dukkhasaccaṃ, tassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccan ti evaṃ ekekapaduddhārenā pi sabbadhamme¹ sammā sāmaṇ ca buddho. Esa nayo sota-ghāṇa-jivhā-kāya-manesu. Eten' eva ca nayena rūpādini cha āyatanāni, cakkhuviññānādayo cha viññāṇakāyā, cakkhusamphassādayo cha phassā, cakkhusamphassajā-vedanādayo cha vedanā, rūpasāññādayo cha saññā, rūpasāñcetanādayo cha cetanā,² rūpavitakkādayo cha vitakkā, rūpavicārādayo cha vicārā, rūpakkhandhādayo pañcakkhandhā, dasa kasiṇāni, dasa anussatiyo, uddhumātaka-saññādivasena dasa saññā, kesādayo dvattiṇṣākārā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārāsa dhātuyo, kāmabhavādayo nava bhavā, paṭhamādini cattāri jhānāni, mettābhāvanādayo catasso appamaññāyo, catasso arūpasamāpattiyo, paṭilomato jarāmaranādini, anulomato avijjādini paṭiccasamuppādaṅgāni³ ca yojetabbāni. Tatrāyaṃ ekapadayojanā: jarāmaranaṃ dukkhasaccaṃ, jāti samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ nissaranaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccan ti. Evaṃ ekekapaduddhārena sabbadhamme sammā sāmaṇ ca buddho, anubuddho, paṭividdho; yaṃ vā pana kiñci atthi⁴ neyyaṃ nāma, sabbassa sammā sambuddhattā vimokkhaṇṭikāñāvasena Sammāsambuddho. Tesam pana vibhāgo upari āvibhavissati ti. Yasmā pana sabba-Buddhā sammāsambuddhagūṇenā pi samasamā, tasmā sabbesam pi vasena Sammāsambuddhā ti āha.

*Monenā⁴ ti kāmāni hi moneyyapaṭipadāsankhātēna magga-
ñāṇamonena⁴ muni nāma hoti; idha pana tuṇhībhāvaṃ sandhāya monenā⁴ ti vuttaṃ. Mūlharūpo ti tuccharūpo. Avid-*

* Sn. 558; Thg. 828.

¹ H, S, D omī sabba.

² Viem. adds rūpataṇhādayo cha taṇhākāyā.

³ H °gā ti.

⁴ H moneyyena.

dasū ti aviññū. Evarūpo hi tuṇhībhūto pi *muni* nāma na *hoti*. Atha kho¹ moneyyamuni nāma *hoti*, tucchasabhāvo ca pana aññāṇī ca *hoti* ti attho.

Yo ca tulaṇ va paggayhā ti yathā hi tulaṇ gahetvā ṭhito atirekaṇ ce *hoti*, harati, ūnakaṇ ce *hoti*, pakkhipati; evam eva yo atirekaṇ haranto viya pāpaṇ harati, parivajjeti, ūnakaṇ² pakkhipanto viya kusalaṇ paripūreti; evañ ca pana karonto sila-samādhi-paññā-vimutti-vimuttiñāṇadassanasaṅkhātaṇ *varaṇ* uttamam eva *ādāya*, *pāpāni* akusaladhammāni *parivajjeti*, sa *muni* nāmā ti attho. *Tena so muni* ti kasmā pana so *muni* ti ce? Yaṇ heṭṭhā vuttakāraṇaṇ, tena so *muni* ti attho. *Yo munāti ubho loka* ti yo puggalo imasmiṇ khandhādiloka tulaṇ āropetvā miṇanto viya “Ime ajjhattikā khandhā, ime bāhirā” ti ādinā nayena ime ubho atthe miṇāti; *muni tena pavuccatī* ti tena pana kāraṇena *muni* ti vuccati yevā ti attho.

Asataṇ cā ti gāthāya ayaṇ saṅkhepattho: yvāyaṇ kusalā-kusalappabhedo *asataṇ ca sataṇ ca* dhammo taṇ *ajjhantaṇ bahiddhā* ti imasmiṇ *sabbaloka* pavicayañāṇena *sataṇ ca asataṇ ca* *ñatvā dhammaṇ*;³ *tassa*⁴ *ñātattā* eva rāgādibhedato *sattavidhaṇ saṅgaṇ*,⁵ taṇhādittṭhibhedato *duvidhaṇ jālaṇ ca aticca*⁶ atikkamitvā ṭhito; so tena monasaṅkhātena pavicayañāṇena samannāgatattā *muni*. *Devamanussehi pūjito* ti idam pan’ assa thutivacanaṇ; so hi⁷ khīṇāsavamunittā *devamanussānaṇ pūjāraho* *hoti*; tasmā evaṇ vutto ti.

[59.] *Sallan* ti mūlapadaṇ. *Satta sallānī* ti gaṇanaparichedo. *Rāgasallan* ti rañjanatthena rāgo va pīlājanakatāya anto-tudanatāya *dunniharatāya*⁸ *sallaṇ cā* ti rāgasallaṇ. *Dosasallādisu* pi es’ eva nayo.

*Abbūlhasallo*⁹ ti mūlapadaṇ. *Abbūlhitasallo*¹⁰ ti nīhaṭasallo. *Uddhaṭasallo* ti uddhaṇ hatasallo. *Samuddhaṭasallo*¹¹ ti upasaggavasena vutto. *Uppāṭitasallo* ti luñcitasallo. *Samuppāṭitasallo* ti upasaggavasena eva.

¹ *All MSS.* vā.

² H ūnake.

³ S, C dhammavarassa.

⁴ S, C omī.

⁵ H, D saṅga.

⁶ H, D omī.

⁷ H omī.

⁸ H °harapa°.

⁹ H, D omī abbūlha.

¹⁰ H abbūlha°; B, D abbūhita°.

¹¹ H samuddharita°.

Sakkaccakārī ti dānādīnaṃ kusaladhammānaṃ bhāvanāya, puggalassa vā deyyadhammassa vā sakkaccakaraṇavasena sakkaccakārī. Satatabhāvakaraṇena *sātaccakārī*. Aṭṭhita-karaṇena *aṭṭhitakārī*; yathā nāma kakaṇṭako¹ thokaṃ gantvā thokaṃ tiṭṭhati, na nirantaraṃ gacchati, evam eva yo puggalo ekadivasaṃ dānaṃ datvā pūjaṃ vā katvā dhammaṃ vā sutvā samaṇadhammaṃ vā katvā puna cirassaṃ karoti, taṃ na nirantaraṃ pavatteti, so asātaccakārī anaṭṭhitakārī ti vuccati; ayaṃ evaṃ na karoti ti *aṭṭhitakārī*. *Anolīnavuttiko* ti nirantarakaraṇasaṅkhātassa vipphārassa² bhāvena na līnavuttiko ti anolīnavuttiko. *Anikkhittachando* ti kusalakaraṇe viriyachandassa anikkhittabhāvena anikkhittachando. *Anikkhittadhuro* ti viriyadhurassa anoropanena anikkhittadhuro, anosakkitaṃ mānaso ti attho.

Yo tattha chando ca vāyāmo cā ti yo tesu kusaladhammesu kattukamyatādhammacchando ca payatanasaṅkhāto³ *vāyāmo* ca, ussahanavasena *ussāho* ca, adhimattussahanavasena *ussolhi* ca, *vāyāmo* c' eso pāraṅgamatthena, *ussāho* c' eso pubbaṅgamatthena, *ussolhi* c' eso adhimattatthena. *Appaṭivānī cā* ti anivattanā ca.

*Sati*⁴ *sampajaññaṃ* cā ti saratī ti *sati*; sampajānāti ti *sampajaññaṃ*; samantato pakārehi jānāti ti attho. Sātthakasaṃpajaññaṃ, sappāyasaṃpajaññaṃ, gocarasampajaññaṃ, asammohasaṃpajaññaṃ ti imassa sampajānassa vasema bhedo veditaḃbo.

Ātappaṇ ti kilesatāpanaviriyaṃ. *Padhānaṃ* ti uttama-viriyaṃ. *Adhiṭṭhānaṃ* ti kusalakaraṇe patiṭṭhābhāvo. *Anuyogo* ti anuyuñjanaṃ. *Appamādo* ti nappamajjanaṃ,⁵ satiyā avippavāso.

[60.] *Imaṃ lokaṃ nāsiṃsati* ti mūlapadaṃ. *Sakattabhāvaṃ* ti attano attabhāvaṃ. *Parattabhāvaṃ* ti paraloke attabhāvaṃ. Saka-rūpavedanādayo attano pañcakkhandhe, para-rūpavedanādayo ca⁶ paraloke pañcakkhandhe.

Kāmadhātun ti kāmabhavaṃ. *Rūpadhātun* ti rūpabhavaṃ. *Arūpadhātun* ti arūpabhavaṃ. Puna rūpārūpavasena duk-

¹ H kukaṇ°.

² B, D payatta°; C passaddhi°.

³ B, S appa°.

⁴ H °ssā.

⁵ H adds ca.

⁶ B, C omit.

khaṇ dassetuṇ kāmādhātuṇ rūpadhātuṇ ekaṇ katvā, arūpa-
dhātuṇ ekaṇ katvā vuttaṇ.

*Gatiṇ*¹ vā ti paṭiṭṭhānavasena pañca gati vuttā. *Uppattiṇ*¹
vā ti nibbattivāsena catuyoni vuttā. *Paṭisandhiṇ*² vā ti
tiṇṇaṇ bhavānaṇ ghaṭanavasena³ paṭisandhi vuttā. *Bhavaṇ*
vā ti kammabhavavasena. *Sanṣāraṇ* vā ti khandhādīnaṇ
abbocchinnavasena. *Vattaṇ* vā ti tebhūmakavaṭṭaṇ, *nāsiṇ*-
sati ti.

Saddhammapajjotikāya
Mahāniddesaṭṭhakathāya Guhaṭṭhakasutta-
niddesaavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyaṇ.

¹ H, D, B °ti.

² H ghaṭṭana°.

³ H, D, B °dhi.

III. DUṬṬHAṬṬHAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

Tatiye¹ Duṭṭhaṭṭhake paṭhamagāthāyaṇ tāva tattha, [62] *vadantī* ti Bhagavantaṇ bhikkhusaṅghaṇ ca upavadanti. *Duṭṭhamanā pi eke, aññe² pi ve saccamanā vadantī³* ti ekacce duṭṭhacittā, ekacce tathasaññino⁴ pi hutvā; titthiyā duṭṭhacittā; ye tesāṇ sutvā saddahiṇsu, te saccamanā ti adhippāyo. *Vādaṇ ca jātan* ti etaṇ akkosavādaṇ uppannaṇ. *Muni no upetī* ti akārakatāya ca akuppanatāya ca Buddhamuni na upeti. *Tasmā munī natthikhīlo kuhiñcī* ti tena kāraṇena ayaṇ muni rāgādikhīlehi natthikhīlo kuhiñcī ti veditabbo.

Duṭṭhamanā ti⁵ uppannehi dosehi dūsitacittā. *Viruddhamanā* ti tehi kilesehi kusalassa dvāraṇ adatvā āvaritacittā.⁶ *Paṭiviruddhamanā* ti upasaggavasena padaṇ vaḍḍhitaṇ. *Āhatamanā* ti paṭighena āhataṇ cittaṇ etesaṇ ti āhatamanā. *Paccāhatamanā* ti upasaggavasena' eva. *Āghātitamanā* ti vihiṇsāvasena āghātitaṇ⁷ manaṇ etesaṇ ti āghātitanā.⁸ *Paccāghātitanā* ti upasaggavasena' eva.

Atha vā: kodhavasena *duṭṭhamanā*; upanāhavasena *paduṭṭhamanā*; makkhavasena *viruddhamanā*; palāsavasena *paṭiviruddhamanā*; dosavasena *āhatapaccāhatamanā*; vyāpādavasena *āghātitaṇpaccāghātitanā*; paccayānaṇ alābhena *duṭṭhamanā*, *paduṭṭhamanā*; ayaṇ *viruddhamanā*, *paṭiviruddhamanā*; garaṇena *āhatapaccāhatamanā*; dukkhavedanāsa-maṅgibhāvena *āghātitaṇpaccāghātitanā* ti evamādinā na yena eke vaṇṇayanti.

Upavadantī ti garaṇaṇ uppādentī. *Abhūtenā* ti asaṇvijjamānena.

Saddahantā ti pasādavasena⁹ saddhaṇ uppādentā. *Okap-*

¹ H, D, S, C omīti.

² H, D, S eke.

³ H tīha.

⁴ H aghātaṇ.

⁵ C sampasādana°.

⁶ H, D, B, SnA atho.

⁷ All MSS. tathā°.

⁸ H avārita°.

⁹ H aghā°.

pentā ti guṇavasena otāretvā avakappayantā. *Adhimuccantā* ti sampasādanavasena sannitṭhānaṃ katvā tesāṃ kathaṃ addivāsentā.

Saccamanā ti tacchamanā. *Saccasaññino* ti tacchasaññino. *Tathamanā*¹ ti aviparīṭamanā. *Bhūṭamanā* ti bhūtatthamanā. *Yāthāvamanā* ti niccalamanā. *Aviparīṭamanā* ti nicchayamanā. Tattha *saccamanā saccasaññino* ti saccavādiguṇaṃ; *tathamanā tathasaññino* ti saccasandhaguṇaṃ;² *bhūṭamanā bhūṭasaññino* ti thetaguṇaṃ;³ *yāthāvamanā yāthāvasaññino* ti paccāyikaguṇaṃ;⁴ *aviparīṭamanā aviparīṭasaññino* ti avisaṃvādaguṇaṃ kathitaṃ ti nātabbaṃ.

Parato ghoso ti aññesaṃ santikā uppannasaddo.

Akkoso ti jātīadisū dasasu akkosesu aññataro.

[63.] *Yo vādaṃ upeti* ti yo puggalo upavādaṃ⁵ upagacchati.

Kārako vā ti katadoso vā. *Kārakatāyā*⁶ ti dosassa katabhāvena. *Vuccamāno* ti kathiyamāno. *Upavadiyamāno* ti dosaṃ upavajjamāno. *Kuppati* ti kopaṃ karoti.

Khilajātataṃ pi natthi ti cittathaddhabhāva⁷-cittakacavarasaṅkhātāṃ paṭighakhilāṃ jātāṃ assā ti khilajāto, tassa bhāvo *khilajātataṃ*; sā pi *natthi* na santi. *Pañca pi cetokhilā* ti:⁸ *kāme*⁹ *avītarāgo rūpe avītarāgo yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ*¹⁰ *middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati* : “ *iminā ’haṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhaviṣṣāmi, devaññataro vā* ”* ti; evarūpā pañca pi cittassa baddhabhāva¹¹ kacavarabhāvasaṅkhātā cetokhilā natthi.

Imaṃ ca gāthaṃ vatvā Bhagavā Ānandattheraṃ pucchi: Evaṃ khuṇṣetvā vambhetvā vuccamānā bhikkhū, Ānanda,

* A. iii, 249.

¹ T omits.

² H saccasaññi°.

³ H, D, B, S cetobhūta; C tathato bhūta°.

⁴ H, D saccā°; S sacca°; B °yikabhūtaṃ.

⁵ So all MSS.

⁶ H, D katakodhatāya.

⁷ C °bandhabhāva; B °pparabhāva.

⁸ B adds kāye vītarāgā.

⁹ S, C, D kāye.

¹⁰ H, D phassa°.

¹¹ H, D thaddha°.

kiṇ vadantī? ti. “Na kiñci, Bhagavā” ti. “Na, Ānanda, ahaṇ sīlavā ti sabbattha tuṇhībhavitabbaṇ; loka hi *nabhāsa-mānaṇ jānanti missaṇ bālehi paṇḍita*¹”^{*} ti vatvā, “Bhikkhū, Ānanda, te manusse evaṇ paṭicodentū”² ti dhammadesanathāya *abhūtavādī nirayaṇ upeti*† ti imaṇ gātham abhāsi. Thero taṇ uggahetvā bhikkhū āha: “Manussā tumhehi imāya gāthāya paṭicodetabbā” ti. Bhikkhū tathā akaṇsu. Paṇḍita-manussā tuṇhī ahesuṇ. Rājā ca rājapurise sabbattha³ pesetvā yesaṇ dhuttānaṇ lañcaṇ⁴ datvā titthiyā taṇ mārāpesuṇ, te gahetvā niggayha taṇ pavattiṇ ñatvā titthiye paribhāsi. Manussā pi titthiye disvā leḍḍunā hananti, paṇsunā okiranti: “Bhagavato ayasaṇ uppādesun” ti; Ānandatthero taṇ disvā Bhagavato ārocesi; Bhagavā Therassa imaṇ gātham abhāsi: *Sakaṇ hi diṭṭhiṇ . . . pe . . . vadeyyā* ti.

Tassā 'ttho: Yā 'yaṇ diṭṭhi titthiyajanassa “Sundariṇ māretvā samaṇānaṇ Sakyaputtiyaṇaṇ avaṇṇaṇ pakāsetvā eten' upāyena laddhaṇ sakkāraṇ sādiyissāmā”⁵ ti, so taṇ *diṭṭhiṇ kathaṇ* atikkameyya? Atha kho so ayaso tam eva titthiyajanaṇ paccāgato, taṇ diṭṭhiṇ accetuṇ asakkantaṇ; yo vā pana⁶ sassatādivādī⁷ so pi *sakaṇ diṭṭhiṇ katham accaṇeyya*; tena diṭṭhichandena *anunīto*, tāya ca diṭṭhiruciya *nivīṭṭho*? Api ca kho pana *sayāṇ samattāni pakubbamāno* attanā va paripuṇṇāni tāni diṭṭhigatāni karonto *yathā jāneyya tath'* eva⁸ *vadeyyā* ti.

[64.] *Avannaṇ pakāsayitvā* ti agunaṇ pākataṇ katvā. *Sakkāraṇ* ti catunnaṇ paccayānaṇ sakkacca karaṇaṇ. *Samānanan* ti cittaṇa bahumānanaṇ. *Paccāharissamā* ti evaṇ lābhādiṇ nibbattessāmā ti. *Evaṇ diṭṭhikā* ti evaṇ laddhikā; yasmā taṇ lābhādiṇ nibbattessāmā ti evaṇ ayaṇ laddhi tesāṇ atthi, tathā “atthi me vuttappakāro dhammo” ti etesaṇ khamati c' eva ruccati ca. Evaṇsabhāvam eva vā tesāṇ cittaṇ “atthi me cittaṇ” ti; tathā⁹ tesāṇ diṭṭhi¹⁰ vā,¹⁰ di-

* A. ii, 51.

† Udāna, iv, 8; Dh. 306; Sn. 661.

¹ H °ditā.

² B sabbato.

³ H harissā°; D hariyissā°.

⁴ H, D, B, S omī ādi.

⁵ H, D, B tadā.

⁶ H, D, S °dentī.

⁷ H, D lañcaṇ.

⁸ H, D, B, S omī.

⁹ H, D add taṇ.

¹⁰ S, C omī.

ṭhiyā saha khanti vā, diṭṭhi-khantihi saddhiṇ ruci vā, diṭṭhi-khanti-rucihi saddhiṇ laddhi vā, diṭṭhi-khanti-ruci-laddhihi saddhiṇ ajjhāsayo vā, diṭṭhi-khanti-ruci-laddhi-ajjhāsayehi saddhiṇ adhippāyo vā hoti ti dassento *evaṇ-diṭṭhikā* . . . *pe* . . . *evaṇ-adhippāyā*¹ ti āha.

Sakaṇ diṭṭhin ti attano dassanaṇ. *Sakaṇ khantin* ti attano sahanaṇ. *Sakaṇ rucin* ti attano ruciṇ. *Sakaṇ laddhin* ti attano laddhiṇ. *Sakaṇ ajjhāsayan* ti attano ajjhāsayaṇ. *Sakaṇ adhippāyan* ti attano bhāvaṇ. *Atikkamituṇ* ti samatikkamituṇ.

Atha kho so yeva ayaso ti sv' eva ayaso ekaṇsena; *te paccāgato* ti tesañ pati āgato; *te* ti sāmīatthe upayogavacanaṇ.

Atha vā ti atthantaranidassanaṇ.²

Sassato ti nicco dhuvo; *loko* ti attabhāvo.

Idam eva saccaṇ mogham aññan ti idaṇ eva³ tacchaṇ tathaṇ, aññan tucchaṇ.

Samattā ti sampuṇṇā. *Samādinna* ti sammā ādinna. *Gahitā* ti upagantvā gahitā. *Parāmatthā* ti sabbākārena parāmasitvā gahitā. *Abhinivīṭṭhā* ti visesena laddhapatiṭṭhā.

Asassato ti vuttavipariyāyena veditabbo.

Antavā ti sa-anto. *Anantavā* ti vuddhianantavā.

Taṇ jīvan ti so jīvo; *lingavipallāso* kato. *Jīvo* ti ca attā yeva.

Tathāgato ti satto; arahā ti eke. *Paraṇ maraṇā* ti maraṇato uddhaṇ, paraloke ti attho. *Na hoti tathāgato param maraṇā* ti maraṇato uddhaṇ na hoti. *Hoti ca, na ca hoti tathāgato param maraṇā* ti maraṇato uddhaṇ hoti ca, na hoti ca. *N' eva hoti, na na hoti tathāgato param maraṇā* ti ucchedavasena n' eva hoti, takkikavasena⁴ na na hoti.

*Sakāya*⁵ *diṭṭhiyā* ti ādayo karaṇavacanaṇ. [65.] *Alīno* ti ekibhūto.

Sayaṇ samattaṇ karotī ti attanā ūnabhāvaṇ mocetvā sammā attañ samattaṇ karoti. *Paripuṇṇan* ti atirekaṇ dosaṇ mocetvā sampuṇṇaṇ. *Anoman* ti hīnadosaṇ mocetvā alāmaṇ. *Aggaṇ* ti ādiṇ. *Setṭhan* ti padhānaṇ niddosaṇ. *Visetṭhaṇ* ti

¹ H °yo.

³ H evaṇ.

⁵ H sakkāya.

² H, D, B omīti ni.

⁴ C sassata°.

jetṭhakaṇ. *Pāmokkhan* ti adhikaṇ. *Uttaman* ti visesena¹ setṭhaṇ.² *Pavaraṇ* karotī ti atirekena uttamaṇ karoti.

Atha vā āsayadosamocanena *aggāṇ*; saṅkilesadosamocanena *setṭhaṇ*; upakkilesadosamocanena *visetṭhaṇ*; samattadosamocanena³ *pāmokkhaṇ*; majjhimadosamocanena *uttamaṇ*; uttama-majjhima-dosamocanena *pavaraṇ*, *karotī* ti evam eke vaṇṇayanti.

Ayaṇ satthā sabbaññū ti ayaṇ amhākaṇ satthā sabbaṇ-jānanavasena sabbaññū. *Ayaṇ dhammo svākkhāto* ti ayaṇ amhākaṇ dhammo suṭṭhu akkhāto. *Ayaṇ gaṇo supaṭipanno* ti ayaṇ amhākaṇ gaṇo suṭṭhu paṭipanno. *Ayaṇ diṭṭhi bhad-dikā* ti ayaṇ amhākaṇ laddhi sundarā. *Ayaṇ paṭipadā supaññattā* ti ayaṇ amhākaṇ pubbabhāgā attantapāḍipadā⁴ suṭṭhu paññattā. *Ayaṇ maggo nīyāniko* ti ayaṇ amhākaṇ niyāmokkantiko⁵ maggo nīyāniko ti sayāṇ samattaṇ karoti.

*Katheyya*⁶ sassato loko ti; *bhaṇeyya* idam eva saccaṇ mogham aññaṇ ti; *ḍiṇeyya* antavā loko ti; *vohareyya* nānāvidhena gaṇhāpeyya: hoti ca na ca hoti ti.

Atha rājā sattāhaccayena taṇ kuṇapaṇ chaddāpetvā sāyaṇhasamayaṇ vihāraṇ gantvā Bhagavantaṇ abhivādetvā āha: “Nanu, bhante, edise ayase uppanne mayham pi ārocetabbaṇ siyā?” ti. Evaṇ vutte Bhagavā: “Na, Mahārāja, ‘ahaṇ sīlavā guṇasampanno’ ti paresaṇ ārocetuṇ ariyānaṇ patirūpan” ti vatvā tassa atthupattiyā *Yo attano sīlavatānī* ti avasesagāthāyo abhāsi.

Tattha [66] *sīlavatānī* ti pātimokkhādini sīlāni, ārañña-kādini dhutaṅgavatāni ca. *Anānuputṭho* ti apucchito. *Pāvā*⁷ ti vadati. *Anariyadhammaṇ kusalā tam āhu, yo ātumānaṇ sayam eva pāvā*⁸ ti yo evaṇ attānaṇ sayam⁹ eva vadati, tassa taṇ vādaṇ “anariyadhammo eso” ti kusalā evaṇ kathenti.

Atthi sīlaṇ c’ eva vataṇ cā ti silanatthena sīlaṇ c’ eva atthi, samādānatthena vataṇ ca. *Atthi vataṇ na sīlaṇ* ti vuttatthena vataṇ atthi, taṇ na sīlaṇ.

¹ S, B, C visesaṇ.

² S, B, C na heṭṭhimaṇ; D setṭhatamaṇ.

³ B pamatta°; H, D sapatta°.

⁵ H nīyyā°.

⁷ H pāvadā.

⁸ B pāvadā.

⁴ S, C omīti attantapādi.

⁶ *Most add* iti.

⁹ C, S sassatam eva.

Kataman ti kathetukamyatā va pucchā.

Idha bhikkhu sīlavā ti ādayo vuttanayā eva.

Sanjvaratthenā ti sanjvarakaraṇatthena, vītikkamadvāraṇ pidahanatthena. *Samādānatthenā* ti taṇ taṇ sikkhāpadaṇ sammā ādānatthena.

Ārañṇakaṅgaṇ ti araṇṇe nivāso assā ti ārañṇako,¹ tassa aṅgaṇ ārañṇakaṅgaṇ.

Piṇḍapātikaṅgaṇ ti bhikkhāsāṅkhātānaṇ pana āmisapiṇḍānaṇ pāto piṇḍapāto; parehi dinnānaṇ piṇḍānaṇ patte nipatanan ti vuttaṇ hoti. Taṇ piṇḍapātaṇ uñchati, taṇ taṇ kulaṇ upasaṅkamanto gavesatī ti piṇḍapātiko. Piṇḍāya vā patitun vatam etassā ti piṇḍapātī; patitun ti caritun. Piṇḍapātī eva piṇḍapātiko; tassa aṅgaṇ *piṇḍapātikaṅgaṇ*. Aṅgaṇ ti kāraṇaṇ vuccati; tasmā yena samādānena so piṇḍapātiko hoti, tass' etaṇ adhivacanan ti veditabbaṇ.

Eten' eva nayena rathikā-susāna-saṅkārakūṭādīnaṇ yattha katthaci paṇsūnaṇ upari ṭhitattā abbhuggatattthena tesu paṇsusu² kūlam ivā ti paṇsukūlaṇ. Atha vā paṇsu viya kucchitabhāvaṇ ulatīti paṇsukūlaṇ; kucchitabhāvaṇ gacchatīti vuttaṇ hoti. Evaṇ laddhanibbacanassa paṇsukūlassa dhāraṇaṇ paṇsukūlaṇ; paṇsukūlaṇ³ sīlam assā ti paṇsukūliko paṇsukūlikassa aṅgaṇ *paṇsukūlikaṅgaṇ*.

Sanṅhāṭi-uttarāsāṅga-antaravāsaka-saṅkhātāṇ ticīvaraṇ sīlam assā ti tecīvariko; tecīvarikassa aṅgaṇ *tecīvarikaṅgaṇ*.

Sapadānacārikaṅgaṇ ti: dānaṇ vuccati avakhaṇḍanaṇ; apetaṇ dānato apadānaṇ; anavakhaṇḍanan ti attho. Saha apadānena sapadānaṇ; avakhaṇḍanavirahitaṇ, anugharaṇ ti vuttaṇ hoti. Sapadānaṇ caritun idam assa sīlan ti sapadānacāri; sapadānacāri eva sapadānacāriko; tassa aṅgaṇ *sapadānacārikaṅgaṇ*.

Khalupacchābhattikaṅgaṇ ti: khalū ti paṭisedhatthe nipāto. Pavāritena⁴ satā⁵ pacchā laddhaṇ bhattaṇ pacchābhattaṇ nāma; tassa pacchābhattassa bhojanaṇ pacchābhattabhojanaṇ; tasmiṇ pacchābhattabhojane pacchābhattasaññaṇ katvā pacchābhattaṇ sīlam assā ti pacchābhattiko; na pacchābhat-

¹ S, C °niko.

² H omits; S, B, C, D paṇsu.

³ H omits.

⁴ H °rite.

⁵ H sati.

tiko khalupacchābhattiko; samādānavasena paṭikkhittātirit-tabhojanass' etaṇ nāmaṇ; tassa aṅgaṇ *khalupacchābhattikaṅgaṇ*.

Nesajjikaṅgaṇ ti: sayanaṇ paṭikkhipitvā nisajjāya viharituṇ silam assā ti nesajjiko; tassa aṅgaṇ *nesajjikaṅgaṇ*.

Yathāsanthatikaṅgaṇ ti: yad eva santhataṇ yathāsanthatataṇ; "idaṇ tuyhaṇ pāpunāti" ti evaṇ paṭhamaṇ uddiṭṭhasenāsanass' etaṇ adhivacanaṇ. Tasmiṇ yathāsanthatate viharituṇ silam assā ti yathāsanthatiko; tassa aṅgaṇ *yathāsanthatikaṅgaṇ*.

Sabbān' eva pan' etāni tena tena samādānena dhutakilesattā dhutassa bhikkhuno aṅgāni, kilesadhunanato vā dhutan ti laddhavohāraṇ nānaṇ aṅgaṇ etesan ti *dhutaṅgāni*. Atha vā dhutāni ca tāni paṭipakkhānaṇ¹ dhunanato,² aṅgāni ca paṭipattiyā ti pi *dhutaṅgāni*. Evaṇ tāv' ettha atthato³ viññātabbo vinicchayo.

Sabbān' eva c' etāni samādānacetanālakkhaṇāni. Vuttam pi c' etaṇ: *Yo samādiyati, so puggalo; yena samādiyati, citta-cetasikā ete dhammā; yā samādānacetanā taṇ dhutaṅgaṇ; yaṇ paṭikkhipati, taṇ vatthun** ti. Sabbān' eva ca loluppavid-dhaṇsanarasāni, loluppābhāvapaccupaṭṭhānāni,⁴ appicchatādi-ariyadhammapadaṭṭhānāni. Evam ettha lakkhaṇādīhi vinicchayo veditabbo.

Viriyaśamādānam pī ti viriyagahaṇam pi. *Kāman* ti ekaṇsatthe nipāto. *Taco ca nahārū cā* ti chavi nahāruvalliyo ca; *aṭṭhī cū* ti sabba⁵-aṭṭhī; *avasissatū* ti tiṭṭhatu.⁶ *Upasussatu maṇsalohitan* ti sabbamaṇsaṇ ca lohitaṇ ca sussatu.⁷ *Taco* ti ekaṇ aṅgaṇ; *nahārū* ti ekaṇ; *aṭṭhī* ti ekaṇ; *upasussatu maṇsalohitan* ti ekaṇ aṅgaṇ.

Yan tan ti uparivattabbapadena sambandho. *Purisathāmenū* ti purisassa kāyikena balena.⁸ *Balenā*⁸ ti⁸ nāṇabalena. *Viriyaṇā* ti cetasika-nāṇaviriyatejena. *Parakkamenā* ti paraṇ paraṇ ṭhānaṇ akkamanena ussāhappatta-viriyena. *Pattab-*

* Vism. 61 says Aṭṭhakathāyaṇ.

¹ H, D, B °kha.

³ H attho.

⁵ All MSS. sabbā.

⁷ H sukkhatu.

² H, D, B niddhu°.

⁴ C nilloluppa°.

⁶ S, C, B sussatu.

⁸ H, D, B omī.

ban ti yan taṇ pāpunītabbaṇ. [67.] Na taṇ apāpunīvā ti taṇ pattabbaṇ appatvā. Viriyassa santhānaṇ¹ bhavissatī ti vuttappakārassa viriyassa sithilattaṇ osīdanaṇ na bhavissatī ti. Santhānaṇ ti pi pāṭho, ayam evattho. Cittaṇ paggaṇhātī ti cittaṇ ussāhaṇ gaṇhāpeti. Padahaṭī ti patitṭhāpeti.

Nāsissan ti na khādissāmi, na bhuñjissāmi. Na pivissāmi ti yāgupānādiṇ² na pivissāmi. Vihārato na nikkhame³ ti senāsanato bahi na nikkhameyyaṇ. Na pi passaṇ nipā-tessan ti passaṇ⁴ mañce vā pīṭhe vā bhūmiyaṇ vā kaṭasārake⁵ vā pātanaṇ⁶ ṭhapanāṇ na karissāmi. Tanhāsalle anūhate ti tanhāsāṅkhāte kaṇḍe anuddhaṭe, avigate ti attho.

Imaṇ pallaṅkan ti samantato ābhujitaṇ ūrubaddhāsaṇaṇ. Na bhindissāmī ti na vijahissāmi. Yāva me na anupādāyā ti catūhi upādānehi gahaṇaṇ agahetvā; āsavehī ti kāmāsavādīhi catūhi āsavehi; vimuccissatī ti samucchadavimuttiyaṇ na vimuccissati.

Na tāvāhaṇ imamahā āsanā vutṭhahissāmī ti ādiṇ katvā yāva rukkhamaṇḍā nikkhamissāmī ti okāsavasena vuttā.⁷ Imasmiṇ⁸ yeva pubbaṇhasamayaṇ ariyadhammam āharissāmī ti yāva gimhe ti kālavasena vuttā.⁷ Purime vayokhandhe ti ādayo vayavasena⁹ vuttā.

Tattha āsanā na vutṭhahissāmī ti nisinnāsanaṇ na utṭha-hissāmi.

Aḍḍhayogā ti tikuddagehā.¹⁰ Pāsādā ti dīghapāsādā. Ham-miyaṇ ti muṇḍacchadanagehā.¹¹ Guhāyā ti paṇsuguhāya. Leṇā ti mariyādacchinnā acchinnā¹² pabbataleṇā. Kuṭiyaṇ ti ullittādikuṭiyaṇ. Kūṭāgārā ti kaṇṇikaṇ āropetvā katagehato. Attā ti dvāraṭṭālakā. Mālā ti vatṭagehā. Uddāṇḍo nāma eko patissayaviseso,¹³ tichadanageho¹⁴ ti pi eke. Upatṭhāna-sālā ti sannipātasālā, bhojanasālā vā. Maṇḍapādayo pākāṭā yeva.

¹ C, D, T santhānaṇ.

² T °miṇ.

³ H, D, S °santhārake.

⁴ H vuttaṇ.

⁵ B vassa.°

⁶ H, S, D, C nikaṇḍa°; B nikaṇḍa°.

⁷ H, D muddha°.

⁸ H ekopaniṣaya viseso ti pi.

⁹ H, C °nādini.

¹⁰ H, D omī; S sisaṇ.

¹¹ H passa.

¹² So all MSS.

¹³ D omits.

¹⁴ H, S, C, D omī ti.

Ariyadhamman ti anavajjadhammaṇ; ariyānaṇ vā Buddha-Pacceka-buddha-Buddhasāvakānaṇ dhammaṇ. [68.] *Āharissāmī* ti mama cittasamīpaṇ ānayissāmī sīlena. *Samāharissāmī* ti visesena ānayissāmī samādhinā. *Adhigacchissāmī* paṭilābhavasena gamissāmī dhutaṅgena.¹ *Phassayissāmī*² ti phussissāmī maggena. *Sacchikarissāmī* ti paccakkhaṇ karissāmī phalena.

Atha vā: sotāpattimaggena *āharissāmī*. Sakadāgāmi-maggena *samāharissāmī*. Anāgāmi-maggena *adhigacchissāmī*. Arahattamaggena *phassayissāmī*. Paccavekkhanaena *sacchikarissāmī*. Dvīsu pi nāyesu *phassayissāmī* ti nāmakāyena nibbānaṇ phussissāmī ti attho.

Apuṭṭho ti mūlapadaṇ; tassa apucchito ti attho. *Apuccito* ti ajānāpito. *Ayācito* ti anāyācito. *Anajjesito* ti anānāpito; na icchito ti eke. *Appasādito* ti na pasādāpito.

Pāvadaṭi ti kathayati.

Aham asmī ti ahaṇ asmi, bhavāmi.

Jāṭiyā vā ti khattiya-brāhmaṇajāṭiyā vā. *Gottena vā*³ ti Gotamādi-gottena vā.⁴ *Kolaputtīyena vā* ti kulaputtabhāvena vā. *Vaṇṇapokkharatāya vā* ti tanusirīnaṇ⁵ sundaratāya vā. *Dhanaena vā* ti dhanasampattiya vā. *Ajjhenena vā* ti sajjhāyakaraṇena⁶ vā. *Kammāyatanena vā* ti kammam eva kammāyatanāṇ; tena kammāyatanena, kasigorakkhakammādinā vā.³ *Sippāyatanena vā* ti dhanusippādinā vā. *Vijjāṭṭhānena vā* ti aṭṭhārasavijjāṭṭhānena vā. *Sutena vā* ti bahusutagaṇena vā. *Paṭibhāṇena vā* ti kāraṇākāraṇapaṭibhāṇasaṅkhatāñāṇena vā. *Aññātaraññātarena vatthunā* ti jātiādināṇ ekena vatthunā.

Uccā kulā ti khattiya-brāhmaṇakulā; etena jāti-gottamahattaṇ dīpeti. *Mahābhogakulā* ti gahapatimahāsālakulā; etena aḍḍhamahattaṇ dīpeti. *Uḷārabhogakulā* ti avasesavessādikulā; etena pahūta-jātarūparajatatādiṇ dīpeti, caṇḍālā pi hi uḷārabhogā honti.

Ñāto ti pākaṭo. *Yasassī* ti parivārasampanno.

¹ H, S, D tadaii°.

³ H omits.

⁵ C, B, S sarīra.

² T Phusayis°.

⁴ S, B omit.

⁶ H, S, B ajjhāya°.

Suttantiko ti suttante niyutto. *Vinayadharo* ti vinayapiṭa-kadharo. *Dhammakathiko* ti ābhidhammiko.¹

*Ārañṇako*² *vā*³ ti ādayo dhutaṅga-pubbaṅgama-paṭipattidassanatthaṇ vuttā.

Paṭhamassa jhānassa lābhī ti ādayo rūpārūpa-aṭṭhasamāpattiyo dassetvā paṭivedhadassanavasena vuttā.

Pāvadaṭī ti mūlapadaṇ. *Kathetī* ti “piṭakācariyo ‘mhī” ti kathayati. *Bhaṇaṭī* ti “dhutaṅgiko ‘mhī” ti pākataṇ karoti. *Dīpayatī* ti “rūpajjhānalābhī ‘mhī” ti paridīpayati. *Voharaṭī* ti “arūpajjhānalābhī ‘mhī” ti vākyabhedaṇ karoti.

[69.] *Khandhakusalā* ti pañcasu khandhesu salakkhaṇa⁴-sāmaññalakkhaṇesu chekā; nāta-tīraṇa-pahāṇavasena kusalā ti attho. Dhātu-āyatana-paṭiccasamuppādādisu pi es’ eva nayo. *Nibbānakusalā* ti nibbāṇe chekā.

Anariyāṇan ti na ariyāṇaṇ. *Eso dhammo* ti eso sabhāvo. *Bālāṇan* ti apaṇḍitāṇaṇ. *Asappurisāṇan* ti na sobhanapuri-sāṇaṇ.

*Attan*⁵ ti attāṇaṇ.

[70.] *Santo* ti rāgādikilesūpasamena santo. Tathā *abhinibbutatto*. *Itihan* ti sīlesu akatthamāno ti ‘aham asmi sīlasampanno’ ti ādinā nayena iti⁶ sīlesu akatthamāno, sīlanimittaṇ attūpanāyikaṇ vācaṇ abhāsamāno⁷ ti vuttaṇ hoti. *Tam ariyadhammaṇ kusalā vadantī* ti tassa taṇ akatthanaṇ ‘ariyadhammo eso’ ti Buddhādayo khandhādikusalā vadanti. *Yass’ ussadā natthi kuhiñci loke* ti yassa khīṇāsavassa rāgādayo sattussadā kuhiñci loke natthi, tassa taṇ⁸ akatthanaṇ⁹ ariyadhammo eso ti evaṇ kusalā vadantī ti sambandho.

Santo ti mūlapadaṇ. *Rāgassa santattā*¹⁰ ti rañjanalakkhaṇassa rāgassa samitabhāvena. Dosādisu pi es’ eva nayo. *Vijjhātattā* ti sabbapariḷāhāṇaṇ jhāpitattā. *Nibbutattā* ti sabbasantāpāṇaṇ nibbāpitabhāvena. *Vigatattā* ti sabbākusalābhisaṅkhārāṇaṇ vigatabhāvena, dūrabhāvena. *Paṭippasaddhattā* ti sabbākārena abhaddhuppattikabhāvena.¹¹

¹ D abhidhammakathiko.

² S, D °ñiko.

³ S, B, C omī.

⁴ H adds tā.

⁵ T. attāṇaṇ.

⁶ B adhi.

⁷ H bhāsa°.

⁸ B vā.

⁹ B omits.

¹⁰ H samitattā.

¹¹ S. C assaddhuppattika°.

Sattannaṃ dhammānaṃ bhinnattā bhikkhū ti upari vattab-
bānaṃ satta-dhammānaṃ bhinditvā t̥hitabhāvena bhikkhu.
Sakkāyadit̥ṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāso¹ ti ime tayo
kilesā sotāpattimaggena bhinnā; kāmarāgo² doso ti ime dve
kilesā olārikā sakadāgāmimaggena bhinnā; te eva aṇusaha-
gatā anāgāmimaggena bhinnā; moho māno ti ime dve kilesā
arahattamaggena bhinnā.

Avasese³ kilese dassetuṇ *bhinnā 'ssa honti pāpakā akusalā
dhammā* ti āha. *Saṅkilesikā* ti kilesapaccayā. *Ponobhuvikā*
ti punabbhavadāyikā. *Saddarā* ti kilesadarathā etesaṇ⁴
santi ti saddarā; *sadarā* ti pi pāṭho; saha darāthā ti attho.
Dukkhavīpākā ti phalakāle dukkhadāyikā. *Āyatiṇ jātijarā-
maraṇīyā* ti anāgate jātijarāmaranaṇassa paccayā.

[71.] *Pajjena katena attanā* ti gāthāya ayaṇ piṇḍattho: Yo
attanā bhāvitena maggena *parinibbānagato* kilesaparinibbā-
naṇ patto;⁵ *parinibbānagatattā*⁶ eva ca *vitinnakankho*; Vipatti-
sampatti-hāni-vuddhi-uccheda-sassata-apuñña - puññappabhe-
daṇ *vibhavaṇ ca bhavaṇ ca vipphāya*, maggavāsaṇ *vusitavā*,
khīṇapunabbhavo ti ca etesaṇ thutivacanānaṇ araho⁷ so bhik-
khū ti.

Itihan ti idahan ti duvidho pāṭho. Iti ti padasandhiādayo
sandhāya *idahan* ti pāṭhaṇ na⁸ rocenti.⁹ Tattha *itī* ti yaṇ
vuttaṇ. *Padasandhī* ti padānaṇ sandhi padasandhi; pada-
ghaṭṭanaṇ ti attho. *Padasaṇsaggo* ti padānaṇ ekībhāvo.
Padapāripūrī ti padānaṇ paripūraṇaṇ, dvinnaṇ padānaṇ ekī-
bhāvo. *Akkharasamavāyo* ti ekībhūto pi aparipun̄ṇo¹⁰ hoti,
ayaṇ na evaṇ akkharānaṇ samavāyena¹¹ sannipāto hoti ti
dassanatthaṇ akkharasamavāyo ti āha. *Byañjanasiliṭṭhatā*
ti vyañjanasamuccaya¹²-pāripūriyatthaṇ¹³ vuttānaṇ vyañja-
nānaṇ, attha-vyañjanānaṇ vā atthavyattikāraṇānaṇ madhu-
rabhāvattā¹⁴ pāṭhassa¹⁵ mudubhāvo, na visamabhāvo. *Padū-*

¹ H, D, B °māsā.

³ H adds hi.

⁵ H omits.

⁷ H, D arahā.

⁹ S, C āropenti; B yojenti.

¹¹ H, S, B, C °vāyo.

¹³ B padam iti; C pārami ti; D pāripūrī ti.

¹⁴ H °bhāvo.

² H, D, B kāmo.

⁴ S, B, C, D ettha.

⁶ H omits parinibbāṇa.

⁸ D omits.

¹⁰ Most add pi.

¹² B, C, D °cayo.

¹⁵ H gāthātthassa; D tassa.

*nupubbatā-m-etan*¹ ti padānaṃ anupubbatā² padānupubbatā, padapaṭipāṭibhāvo ti attho. *Metan*³ ti etaṃ kataman ti ce ? *Iti* ti idaṃ. *Metan* ti ettha makāro padasandhivasena vutto.

*Katthi*⁴ *hoti* ti “ aham asmi silasampanno ” ti attānaṃ ukkaṇsetvā kathanasīlo hoti. *Katthati* ti vuttanayena kathayati. *Vikatthati* ti vividhaṃ kathayati.

Katthanā ti kathanā. *Ārato* ti dūrato⁵ rato.⁶ *Virato* ti thānasaṅkativasena vigatabhāvena rato. *Paṭivirato* ti tato nivattitvā sabbākārena viyutto hutvā rato. Tattha pisācaṃ⁷ viya disvā palāto *ārato*; hatthimhi maddante viya paridhāvitvā gato *virato*; yodhasampahāraṃ viya sādhetvā madditvā gato *paṭivirato*.

[72.] *Khīṇāsavassā* ti khīṇakilesāsavassa. *Kammussado* ti puññābhisaṅkhāra - apuññābhisaṅkhāra - āneñjābhisaṅkhāra-saṅkhātānaṃ kammānaṃ ussado, ussannatā. *Yass' ime*⁸ ti yassa⁸ khīṇāsavassa ime ussadā.

Evaṃ khīṇāsavapaṭipattiṃ dassetvā idāni diṭṭhigatikānaṃ titthiyānaṃ paṭipattiṃ ca dassento āha: *Pakappitā saṅkhatā* ti. Tattha *pakappitā* ti parikappitā. *Saṅkhatā* ti paccayābhisaṅkhatā. *Yassā* ti yassa kassaci diṭṭhigatikassa. *Dhammā* ti diṭṭhiyo. *Purakkhatā* ti purato katā. *Santī* ti saṃvijjanti. *Avōdātā* ti avodātā. *Yad attani passati ānisaṃsaṃ, tan nissito kuppapaṭicca-santini* ti yass' ete diṭṭhidhammā purakkhatā avodātā santi, so evaṃ-vidho yasmā attani tassā diṭṭhiyā diṭṭhadhammikaṃ ca paccaya⁹-sakkārādiṃ samparāyikaṃ ca gatavisesādi-ānisaṃsaṃ sampassati, tasmā taṃ ca ānisaṃsaṃ, taṃ ca kuppatāya¹⁰ paṭiccasamuppannatāya ca sammutisantitāya ca kuppa-paṭicca-santisāṅkhātāṃ diṭṭhiṃ nissito ca hoti, so taṃ-nissitattā attānaṃ vā ukkaṇseyya, pare vā vambheyya abhūtehi¹¹ pi¹² guṇadosehi.

Saṅkhatā ti mūlapadaṃ. *Saṅkhatā* ti paccayehi samāgantvā katā. Upasaggavasena padaṃ vadḍhitaṃ. *Abhisāṇ-*

¹ H °p' etaṃ.

³ H, C 'etan.

⁵ H dūratarato.

⁷ B sihaṃ.

⁹ S, B omit.

¹¹ H abhihūtehi.

² B, C °babhāvo.

⁴ H Kathaṃ.

⁶ H, S, C omit.

⁸ H tas°.

¹⁰ H °taṃ ca.

¹² H, B, D omit.

khatā ti paccayehi abhisankhatā. [73.] *Santhapitā* ti paccayavasen' eva sammā ṭhapitā. *Aniccā* ti hutvā abhāvena. *Paṭiccasamuppannā* ti vatthārammaṇaṇ paṭicca uppannā. *Khayadhammā* ti kamena khayasabhāvā. *Vayadhammā* ti pavattivāsena parihāyanasabhāvā. *Virāgadhammā* ti anivat-ti hutvā vigacchanasabhāvā.¹ *Nirodhadhammā* ti nirujjhanasabhāvā. anuppattidhammā hutvā nirujjhanasabhāvā ti attho.

Diṭṭhigatikassā ti dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo gahetvā ṭhita-puggalassa. *Purakkhatā*² ti pure katā.

Taṇhādhajo ti ussāpitatthena taṇhādhajo taṇhāpatākā assa atthi ti taṇhādhajo. Purecārikatthena taṇhā eva ketu assā ti taṇhāketu. *Taṇhādhigateyyo* ti chandādhipativāsena taṇhā adhipatito āgatā³ ti⁴ taṇhādhigateyyo; taṇhādhipati vā etassa atthi ti taṇhādhigateyyo. Diṭṭhidhajādīsu pi es' eva nayo.

*Avivādātā*⁵ ti aparisuddhā. *Saṅkiliṭṭhā* ti sayāṇ kiliṭṭhā. *Saṅkilesikā* ti taṇiyyā.

Dve ānisaṇse passatī ti dve guṇe dakkhati. *Diṭṭhadhammikaṇ ca ānisaṇsan* ti imasmiṇ yeva attabhāve paccakkhadhammānisaṇsaṇ ca.⁶ *Samparāyikan* ti paraloke pattabbaṇ ānisaṇsaṇ ca.

Yaṇ-diṭṭhiko satthā hotī ti satthā yathāladdhiko bhavati; *taṇ-diṭṭhikā sāvakū hontī* ti tassa vacanaṇ suṇantā sāvakā pi tathāladdhikā hontī.

Sakkarontī ti sakkārappattaṇ karontī. *Garukarontī* ti garukārappattaṇ karontī. *Mānentī* ti manasā piyāyanti. *Pūjentī* ti catupaccayābhihārapūjāya pūjenti. *Apacitīy*⁷ *karontī* ti apacitappattaṇ karontī. Tattha yassa cattāro paccaye sakkaritvā su-abhisankhate paṇīta-paṇīte katvā denti, so sakkato. Yasmiṇ garubhāvaṇ paṭṭhapetvā denti, so garukato. Yaṇ manasā⁸ piyāyanti, so mānito. Yassa sabbam p' etaṇ karontī, so pūjito. Yassa abhivādana-paccu-

¹ H vigamana°.

² H Purekkhā; B Purekkhārā.

³ D, B, C āgato.

⁵ H avodātā.

⁷ B °taṇ.

⁴ H, S, B add vā.

⁶ H, D omit saṇsaṇ.

⁸ H, D manussā.

paṭṭhāna¹-añjalikammādivasena paramanipaccākāraṇ karonti, so apacito. Keci: *sakkaronti* kāyena; *garukaronti* vācāya; *mānenti* cittena; *pūjenti* lābhenā ti vaṇṇayanti.

Alaṇ nāgattāya vā ti nāgabhāvāya, nāgarājabhāvāya alaṇ pariyattaṇ. *Supannattāya* vā ti supaṇṇarājabhāvāya. *Yakkhattāya* vā ti yakkhasenāpatibhāvāya. *Asurattāya* vā ti asurabhāvāya. *Gandhabbattāya* vā ti Gandhabbadevaghāṭe nibbattabhāvāya. *Mahārājattāya* vā ti catunnaṇ mahārājānaṇ aññatarabhāvāya. *Indattāya* vā ti Sakkabhāvāya. *Brahmattāya* vā tii Brahmakāyikādīnaṇ aññatarabhāvāya. *Devattāya* vā ti sammutidevānaṇ aññatarabhāvāya.

[74.] *Suddhiyā* ti parisuddhabhāvāya; *alaṇ* pariyattaṇ. ²[*Visuddhiyā* ti sabbamalavirahita-accantaṇparisuddhabhāvāya.]² *Parisuddhiyā* ti sabbākārena parisuddhabhāvattāya. Tattha tiracchānayoṇiyaṇ āhipaccatthaṇ³ *suddhiyā*; deva-loke āhipaccatthaṇ³ *visuddhiyā*; brahmaloke āhipaccatthaṇ³ *parisuddhiyā*; caturāsītikappasahassāni atikkamitvā muccanattaṇ *muttiyā*; antarāyābhāvena vimuccanattaṇ *vimuttiyā*; sabbākārena *muttiyā* *parimuttiyā*.

Sujjhantī ti tasmiṇ samayantare pabbajitabhāvena sud-dhiṇ pāpuṇanti. *Visujjhantī* ti pabbajjaṇ gahetvā paṭipattiṇ yuttaḥbhāvena vividhena sujjhanti. *Parisujjhantī* ti nip-phattiṇ pāpetvā sabbākārena sujjhanti. *Muccanti* tesāṇ samayanantaradhammena. *Vimuccanti* etassa satthuno ovādena. *Parimuccanti* etassa satthuno anusāsanena. *Sujjhis-sāmī* ti ādayo anāgatavasena vuttā.

Āyatiṇ phalapāṭikāṅkhī ti anāgate vipākaphalam ākāṅkha-māno. Idaṇ diṭṭhigatikānaṇ icchāmattaṇ;⁴ diṭṭhigataṇ hi ijjhamānaṇ⁵ nirayaṇ vā tiracchānayoṇiṇ vā nipphādeti.

Accantasantī ti atiantaṇ⁶ nissaraṇasanti. *Tadaṅgasantī* ti paṭhamajjhānādiguṇaṅgena⁷ nīvaraṇādi-aguṇaṅgaṇ sametī ti jhānaṇ tadaṅgasanti. *Sammutisantī* ti samāhāravasena diṭṭhisanti. Tā pi vibhāgato dassetuṇ *Katamā accantasantī* ti ādim āha.

¹ °paccuṭṭhāna (?).

³ H, S, B °paccāṇ.

⁵ H, S iccha°.

⁷ H jhānaṅgena.

²⁻² H, D, B omit.

⁴ H, S ajjhāciṇṇaṇ.

⁶ H °antā.

Amataṃ nibbūṇaṃ ti evaṃ ādayo heṭṭhā vuttatthā yeva.

Pathamajjhānaṃ samāpannassa nīvaraṇā santā honti ti evaṃ ādayo anto-appaṇāya atisayavasena¹ vuttā.

Api ca sammutisanti imasmiṃ atthe adhippetā santi ti itarā² dve santiyo paṭikkhipitvā sammutisantim eva dipeti.

[75.] *Kuppasanti* ti vipākajanakavasena³ parivattanavasena ca kuppasanti,⁴ calasanti.⁵ *Pakuppasanti* ti visesena kuppasanti.⁴ *Eritasanti*⁶ ti⁷ kampanasanti.⁸ *Sameritasanti* ti visesena kampitasanti.⁹ *Calitasanti* ti tass' eva vevacanaṃ. *Ghattitasanti*¹⁰ ti pīlitasanti. *Santiṃ*⁷ nissito ti diṭṭhisāṅkhātaṃ santiṃ¹¹ nissito.¹¹ *Āsito*¹² ti āsito, visesena nissito. *Allīno* ti ekibhūto.

Evaṃ nissitena¹³ ca¹⁴ *Diṭṭhinivesā . . . pe . . . ādiyaṭi ca dhammaṃ* ti. Tattha *diṭṭhinivesā* ti idaṃ-saccābhinivesa-sāṅkhātāni diṭṭhinivesanāni. *Na hi svātivattā*¹⁵ sukhena ativattitabbāni¹⁶ na honti. *Dhammesu niccheyya samuggahītaṃ* ti dvāsaṭṭhiditṭhidhammesu taṃ taṃ samuggahitaṃ abhinivīṭṭhadhammaṃ vinicchinitvā¹⁷ pavattā diṭṭhinivesā na hi svātivattā¹⁵ ti vuttaṃ hoti. *Tasmā naro tesu nivesunesu, nirassati ādiyaṭi*¹⁸ *ca dhammaṃ* ti yasmā na hi svātivattā.¹⁵ tasmā naro tesu yeva diṭṭhinivesanesu¹⁹ ajasīla-gosīla-kukurasīla-paṇcatāpa-maruppapāta²⁰-ukkuṭikappadhāna-kaṇṭa-kāpassayādibhedaṃ satthāraṃ²¹ dhammakkhānaṃ gaṇādi-bhedaṃ ca taṃ taṃ dhammaṃ *nirassati ca ādiyaṭi ca jahati ca gaṇhāti ca*, vanamakkaṭo viya taṃ taṃ sākhaṃ ti vuttaṃ hoti.

Evaṃ nirassanto²² ādiyanto ca anavaṭṭhitacittattā asantehi

¹ H, D atipassa.

³ B °javana°.

⁵ H, S, C omīṭ.

⁷ H omīṭs.

⁹ S kuppita°; D kampana°.

¹¹ sannis°.

¹³ H, S nissite.

¹⁵ H samāti°.

¹⁷ B, C nicchinditvā.

¹⁹ H, D add attā.

²¹ H, B, S °ra.

² H itare.

⁴ H santi.

⁶ H parita°.

⁸ H patikampita°.

¹⁰ H ghaṭita°.

¹² H assito.

¹⁴ H, S tāva.

¹⁶ H, S, C, D °bbā.

¹⁸ H °tic.

²⁰ B samanuppāta.

²² C, B nidas°; S °sento.

pi guṇadosehi attano vā parassa vā yasāyasaṇ sampādeyya.¹

[76.] *Durativattā* ti atikkamituṇ dukkhā. *Duttarā* ti duttarā.² *Duppatarā dussamatikkamā dubbītivattā* ti upasaggena vaddhitaṇ.

Nicchinitvā ti sassatavasena nicchayaṇ katvā. *Vinichinitvā* ti attavasena³ nānāvidhena vinicchayaṇ katvā. *Vicinitvā* ti pariyesitvā. *Pavicinitvā* ti attaniyavasena sabākārena pariyesitvā. *Nicinitvā vinichinitvā*⁴ ti pi pāṭho.

Odhiggāho ti avadhiyitvā⁵ gāho. *Bilaggāho* ti koṭṭhāsavasena gāho: *bilaso paṭivibhajitvā*^{6*} ti ādisu viya. *Varaggāho* ti uttamaggāho. *Koṭṭhāsaggāho* ti avayavavasena⁷ gāho. *Uccayaggāho* ti rāsivasena gāho. *Samuccayaggāho* ti visesena⁸ rāsivasena⁹ gāho.

Idaṇ saccaṇ ti idam eva sabhāvaṇ. *Tacchaṇ* ti tathabhāvaṇ¹⁰ aviparitasabhāvaṇ. *Tathaṇ* ti vipariṇāmarahitaṇ. *Bhūtaṇ* ti vijjamānaṇ. *Yāthāvaṇ* ti yathāsabhāvaṇ.¹¹ *Aviparītaṇ* ti na viparītaṇ.

*Nirassatī*¹² ti ni-assati, vikkhipati. *Paravicchindanāyu vā* ti parehi vissajjanena. *Anabhisambhūnanto vā* ti asampāpūnanto vā asakkonto vā vissajjeti.

Paro vicchindatī ti añño viyogaṇ karoti. *Natth' etthā* ti natthi ettha.

[77.] *Sīlaṇ anabhisambhūnanto* ti sīlaṇ asampādentho. *Sīlaṇ nirassatī*¹² ti sīlaṇ vissajjeti. Ito paresu pi es' eva nayo.

Yo panāyaṇ sabbaditṭhigatādi-dosadhonānāya¹³ paññāya samannāgatattā dhono, tassa *dhonassa hi . . . pe . . . anūpayo so*. Kiṇ vuttaṇ hoti? Dhonadhammasamannāgamā *dhonassa* dhutasabbapāpassa arahato katthaci *loke* tesu tesu

* M. i, 58.

¹ S, C, SA uppādeyya.

³ So all MSS.

⁵ S avisesetvā.

⁷ H, D avassava°.

⁹ B omits; S, C koṭṭhāsavasena ca.

¹⁰ H, S, D add tacchaṇ.

¹³ B, T nidas°.

² C dukkhuttarā.

⁴ H vicchi°; D vinicchi°.

⁶ S, C saṇvi°.

⁸ S, C omit; H, D visesa.

¹¹ B, C omit yathā.

¹² C °dhonāya.

bhavesu saṅkappanā *ditthi natthi*; so tassā ditthiyā abhāvā—yāya ca attanā katan paṇapakammaṇ paṭicchādentā titthiyā māyāya vā mānena vā evaṇ agatiṇ gacchanti—tam pi māyaṇ ca mānaṇ ca pahāya dhono rāgādīnaṇ dosānaṇ kena gaccheyya? ditthadhamme sampāraye vā nirayādisu gativisesesu sa kena saṅkhaṇ gaccheyya? *Anūpayo so*, so hi taṇhādītthi-upayānaṇ¹ dvinnaṇ abhāvena anupayo.²

Kiṇ kāraṇā ti kena kāraṇena. *Dhonā vuccati paññā* ti dhonā iti³ kiṇ⁴-kāraṇā paññā⁵ kathiyati? *Tāya paññāya* [78] *kāyaduccaritan* ti tāya vuttappakārāya paññāya kāyato pavattaṇ dutthaṇ kilesapūtikattā vā caritaṇ ti duccaritaṇ. *Dhutaṇ ca dhotaṇ cā* ti kampitaṇ ca dhovitaṇ ca. *Sandhotaṇ cā* ti sammā dhovitaṇ ca. *Niddhotaṇ ca* visesena suṭṭhu nid-dhotaṇ ca. *Rāgo dhuto cā* ti ādayo catunnaṇ maggānaṇ va-sena yojetabbā.

Sammādītthiyā micchādītthi dhutā cā ti maggasampayuttāya sammādītthiyā micchādītthi kampitā calitā dhovitā. Sam-māsaṅkappādisu pi es' eva nayo. Vuttaṇ h' etaṇ: *Sammā-dītthissa*⁶ *bhikkhave micchādītthi nijjinnā hoti** ti suttaṇ vitthā-retabbaṇ. *Sammāñāṇena* ti maggasampayuttañāṇena, pac-cavekkhanañāṇena vā. *Micchāñāṇaṇ* ti viparitañāṇaṇ, ayā-thāvañāṇaṇ: pāpakiriyāsu ca upāyacintāvasena⁷ pāpaṇ katvā "sukataṇ mayā" ti paccavekkhanākārena ca uppanno moho. *Sammāvimuttiya micchāvimutti* ti samucchadavimuttiya vi-paritā ayāthāvavimutti⁸ yeva⁹ ceto⁹-vimuttisaññitā.

Arahā imehi dhoniyehehi dhammehi ti rāgādīhi kilesehi dūre ṭhito arahā imehi vuttappakārehi kilesadhonehi dhammehi upeto hoti. *Dhono* ti dhono puggalo. Ten' eva so *dhutarāgo* ti ādayo āha.

[79.] *Māyā vuccati vañcanikā cariyā* ti vañcanakiriyā vañ-canakaraṇaṇ assā atthi ti vañcanikā cariyā. *Tappaṭicchā-*

* M. iij, 76.

¹ H upā°; B ussādānaṇ.

³ H, D iti ti.

⁵ H adds ti.

⁷ H, D omi upāya.

⁹ H, D sato.

² H anupāyo.

⁴ H, D omi.

⁶ B °thiyā.

⁸ H, D °ttass' eva.

danahetū ti tesaṃ duccaritānaṃ appakāsanakāraṇā. *Pāpikaṃ icchaṃ paṇidahaṃ* ti pāpikaṃ patthanaṃ patitṭhāpeti. *Mā maṃ jaññū*¹ ti icchaṃ ti mayhaṃ kataṃ pāpaṃ pare mā jāniṃsū ti paccāsiṃsati. *Saṅkappeti* ti vitakkaṃ uppādeti. *Vācaṃ bhāsatī* ti “jānaṃ yeva paṇṇattiṃ vītikkamanto bhikkhu bhāriyaṃ karoti; amhākaṃ vītikkamaṭṭhānaṃ nāma natthi” ti upasanto viya bhāsatī. *Kāyena parakkamaṃ* ti ‘mayā kataṃ idaṃ pāpakammaṃ mā keci jāniṃsū’ ti kāyena vattaṃ karoti.

Vijjamānadosapaṭicchādanato cakkhumohanā māyā assā ti māyāvī; māyāvino bhāvo *māyāvitā*. Katvā pāpaṃ puna paṭicchādanato aticca sarati² etāya satto ti *accasarā*.³ Kāya-vācā-kiriyāhi aññathā⁴ dassanato vañceti ti *vañcanā*. Etāya sattā nikaronti ti *nikati*; micchā karonti ti attho. “Nāhaṃ evaṃ karomī” ti pāpānaṃ⁵ vikkhipanato *nikiraṇā*. “Nāhaṃ evaṃ karomī” ti parivajjanato *pariharaṇā*. Kāyādihi saṃvaraṇato *gūhanā*.⁶ Samantabhāgena⁷ gūhanā *parigūhanā*. Tiṇapaṇṇehi viya gūthaṃ kāyavacīkammehi pāpaṃ chādeti ti *chādanā*. Sabbato bhāgena ca chādanā *paricchādanā*. Na uttānaṃ⁸ katvā dasseti ti *anuttānīkammaṃ*. Na pākataṃ⁹ katvā dasseti ti *anāvīkammaṃ*. Suṭṭhu chādanā *vocchādanā*. Katapaṭicchādanavasena puna pi pāpassa karaṇato *pāpa-kiriyā*. *Ayaṃ vuccati* ti ayaṃ katapaṭicchādanalakkaṇā māyā nāma vuccati, yāya samannāgato puggalo bhasmapaṭicchanno viya aṅgāro, udakapaṭicchanno viya khāṇu, pilotika-paḷivethitaṃ viya ca satthaṃ hoti.

Ekavidhena māno ti ekaparicchadena ekakoṭṭhāsena māno. *Yā cittassa unnaṃ* ti yā cittassa abbhussāpanā, ayaṃ māno ti attho. Ettha puggalaṃ anāmasitvā nibbattitamāno va vutto.

Attukkaṇṣaṇamāno ti attānaṃ upariṭṭhapana-māno. *Paravambhaṇamāno* ti paresaṃ¹⁰ lāmakakaraṇamāno. Ime dve mānā yebhuyyena tathā pavattākāravasena vuttā.

Seyyo 'ham asmī ti māno ti jātīādīni nissāya aham asmī

¹ H, T jaññā.

³ H accayā.

⁵ C vācānaṃ.

⁷ H, D, B samabbhā°.

⁹ H, D pāpakaṃ.

² H ayati; S, C assarati; D āsavati.

⁴ H aññatarā.

⁶ T kuhanā.

⁸ H, D, S °tānī.

¹⁰ C, D paraṃ.

seyyo ti uppannamāno. Asadisamāna-sadisamānādisu pi es' eva nayo. Evam ete pi tayo mānā puggalavisesaṇ anissāya tathā pavattākāraavasena vuttā. Tesu ekeko tiṇṇam pi seyya-sadisa-hīnaṇaṇ uppajjati. Tattha *seyyo* 'ham asmī ti māno seyyass' eva yāthāvamāno; sesānaṇ ayāthāvamāno. *Sadiso* 'ham [80] *asmī* ti māno sadisass' eva yāthāvamāno; sesānaṇ ayāthāvamāno. *Hīno* 'ham asmī ti māno hīnass' eva yāthāvamāno; sesānaṇ ayāthāvamāno.

Catubbidhena māno lokadhammavasena vutto.

Pañcavidhena māno pañcakāmaguṇavasena vutto.

Chabbidhena māno cakkhādisampattivaseṇa vutto. Tattha *mānaṇ janetī* ti mānaṇ uppādeti.

Sattavidhena mānaniddese *māno* ti unnamo.

Atimāno ti “jātiādīhi mayā sadiso natthī” ti atikkamitvā maññanavasena uppanno māno.

Mānātimāno ti “ayaṇ pubbe mayā sadiso, idāni ahaṇ seṭṭho, ayaṇ hīnataro¹” ti uppanno māno. Ayaṇ bhārati-bhāro viya purimaṇ sadisamānaṇ upādāya mānātimāno nāma ti dassetuṇ mānātimāno ti āha.

Omāno ti hīnamāno. Yo ‘hīno ‘ham asmī’ ti māno nāma vutto, ayaṇ omāno nāma. Api c’ ettha “Tvaṇ jātimā; kākajāti viya te jāti. Tvaṇ gottavā; caṇḍālagottaṇ viya te gottaṇ. Tuyhaṇ saro atthi; kākasaro viya te saro” ti evaṇ attānaṇ heṭṭhā katvā pavattanavasena ayaṇ omāno ti vedittabbo.

Adhimāno ti cattāri saccāni appatvā pattasaññissa,² catūhi maggehi kattabbakicce akate yeva katasaññissa,² catusacca-dhamme anadhigate adhigatasaññissa,² arahatte asacchikate sacchikatasaññissa,² uppanno adhigatamāno *adhimāno* nāma. Ayam pana kassa uppajjati, kassa na uppajjati ti? Ariyasāvakassa tāva na uppajjati: so hi magga-phala-nibbāṇa-pahīnakilesāvasiṭṭhakilesa - paccavekkhanena sañjātasomanasso, ariyaguṇapaṭivedhe nikkaṅkho; tasmā sotāpannādīnaṇ ‘ahaṇ sakadāgāmī’ ti ādivaseṇa māno na uppajjati. Dussīlassa na uppajjati; so hi ariyaguṇādhigame nirāso va. Sīlavato pi pariccattakammaṭṭhānassa niddārāmatādim anuyuttassa na

¹ H hīnatamo.

² H °ñassa.

uppajjati. Parisuddhasīlassa pana kammaṭṭhāne appamat-tassa nāmarūpaṇ vavatthāpetvā paccayapariggahena vitinṇa-kaṅkhassa tilakkhaṇaṇ āropetvā saṅkhāre sammasantassa āraddhavipassakassa uppajjati. Uppanne ca suddhasamathalābhī suddhavipassanālābhī vā antarā ṭhapeti: so hi dasa pi vīsatiṃ pi tiṇṣam pi vassāni kilesasamudācāraṇ apassanto: “ahaṇ sotāpanno” ti vā, “sakadāgāmi” ti vā, “anāgāmi” ti vā maññati. Samathavipassanālābhī pana arahatte yeva ṭhapeti: tassa hi samādhibalena kilesā vikkhambhitā, vipassanābalena saṅkhārā superiggahitā; tasmā satṭhim pi vassāni, asītiṃ pi vassāni,¹ vassasatam pi kilesā na samudācaranti, khīṇāsavass’ eva cittācāro² hoti; so evaṇ dīgharattaṇ kilesasamudācāraṇ apassanto antarā aṭhatvā va arahā ahan³ ti maññati.

Asmimāno ti rūpe ‘aham asmī’ ti ādinā nayena pañcasu khandhesu ahaṇ rūpādayo ti uppanno māno.

Micchūmāno ti pāpakehi kammāyatana-sippāyatana-vijjātṭhāna-suta-paṭibhāṇa-sīlabbatehi pāpikāya ca diṭṭhiyā uppanno māno. Tattha pāpakaṇ kammāyatanaṇ nāma kevaṭṭamacchabandha-nesādānaṇ kammaṇ. Pāpakaṇ sippāyatanaṇ nāma macchajāla-khipa-kuminakaraṇesu c’ eva pāsaodḍana-sūlāropanādīsu ca chekatā. Pāpakaṇ vijjātṭhānaṇ nāma yā kāci parūpaghātakavijjā. Pāpakaṇ sutaṇ nāma Bhāratayuddha-Sītāharaṇādi-paṭisaññuttaṇ. Pāpakaṇ paṭibhāṇaṇ nāma dubbhāsītayuttaṇ kabbanāṭaka-vilambanādi⁴-paṭibhāṇaṇ. Pāpakaṇ sīlaṇ nāma ajasīlaṇ gosīlaṇ; vatam pi ajava-ta-govatam eva. Pāpakā diṭṭhi pana dvāsatṭhiyā⁵ diṭṭhigatesu yā kāci diṭṭhi.

Aṭṭhavidhamāno uttānattho yeva.

Navavidhamānaniddese *seyyassa seyyo* ‘ham asmī’ ti ādayo nava mānā puggalaṇ nissāya vuttā. Ettha pana *seyyassa seyyo* ‘ham asmī’ ti māno rājūnaṇ⁶ c’ eva pabbajitānaṇ ca uppajjati; rājā hi “ratṭhena vā dhanena⁷ vā⁸ vāhanehi vā

¹ H, D omit.

² H cittavāro.

³ H arahan.

⁴ H °banāṭakādi; S °vindumba.

⁵ S, C, D omit yā.

⁶ H, D rājānaṇ.

⁷ S, B, C dhana.

⁸ S, B, C omit.

ko mayā sadiso atthī” ti etaṇ mānaṇ karoti; pabbajito pi “sīla-dhutaṅgādīhi ko mayā sadiso atthī” ti etaṇ mānaṇ karoti. *Seyyassa sadiso ‘ham asmī ti māno* pi etesaṇ yeva uppajjati: Rājā hi “ratṭhena vā dhana-vāhanehi vā aññarā-jūhi saddhiṇ mayhaṇ kiṇ nānākaraṇaṇ” ti etaṇ mānaṇ karoti; pabbajito pi “sīla-dhutaṅgādīhi aññena bhikkhunā mayhaṇ kiṇ nānākaraṇaṇ” ti etaṇ mānaṇ karoti.¹ *Seyyassa hīno ‘ham asmī ti māno* pi etesaṇ yeva uppajjati: yassa hi rañño ratṭhaṇ vā dhana-vāhanādīni vā nātisampannāni honti, so “mayhaṇ rājā ti vohāramukhamattam² eva; kiṇ-rājā nāmāhaṇ?” ti etaṇ mānaṇ karoti. Pabbajito pi appalābhasakkāro “ahaṇ dhammakathiko, bahussuto, mahāthero ti kathāmattam eva; kiṇ-dhammakathiko nāmāhaṇ? kiṇ-bahussuto nāmāhaṇ? kiṇ-mahāthero nāmāhaṇ, yassa me lābhasakkāro natthī?” ti etaṇ mānaṇ karoti.

Sadisassa seyyo ‘ham asmī ti, mānādayo amaccādīnaṇ uppajjanti. Amacco hi: “ratṭhiyā vā bhoga-yāna-vāhanādīhi vā ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī” ti vā, “mayhaṇ aññehi saddhiṇ kiṇ nānākaraṇaṇ” ti vā, “amacco ti nāmam eva mayhaṇ, ghāsacchādanamattam pi me natthi: kiṇ-amacco nāmāhaṇ” ti ete māne karoti.

Hīnassa seyyo ‘ham asmī ti mānādayo dāsādīnaṇ uppajjanti. Dāso hi: “mātito vā pitito vā ko mayā sadiso añño dāso nāma atthi? Aññe jīvitun asakkontā kucchihetu dāsā nāma jātā; aham pana paveṇi-āgatattā seyyo” ti vā, paveṇi-āgatabhāvena ubhato-suddhikadāsattena “asukadāsena nāma saddhiṇ kiṇ mayhaṇ nānākaraṇaṇ” ti vā, “kucchivasenāhaṇ dāsavyaṇ upagato, mātāpitukotiya pana me dāsattāhaṇ natthi, kiṇ-dāso nāma ahaṇ” ti vā ete māne karoti. Yathā ca dāso evaṇ pukkusa-caṇḍālādayo pi ete māne karonti yeva.

Ettha ca seyyassa ‘seyyo ‘ham asmī’ ti uppannamāno va yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tathā sadisassa ‘sadiso ‘ham asmī’ ti, hīnassa ‘hīno ‘ham asmī’ ti uppannamāno va yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tattha yāthāvamānā arahattamaggavajjhā; ayāthāvamānā sotāpattimaggaṇvajjhā.

¹ H adds appalābhasakkāro.

² S, B, C °rasukha°.

Ettha seyyassa 'seyyo 'ham asmī' ti māno uttamassa uttamattena¹ 'ahaṇ seyyo' ti evaṇ uppannamāno. Seyyassa 'sadiso 'ham asmī' ti māno uttamassa samattena¹ 'ahaṇ sadiso' ti evaṇ uppannamāno. Seyyassa 'hīno 'ham asmī' ti māno uttamassa lāmakattena¹ 'ahaṇ hīno' ti evaṇ² uppannamāno.³ Evaṇ seyyamāno sadisamāno hīnamāno ti ime tayo mānā seyyassa uppajjanti. Sadisassā pi 'ahaṇ seyyo, sadiso, hīno' ti tayo mānā uppajjanti. Hīnassā pi 'ahaṇ hīno, sadiso, seyyo' ti tayo mānā uppajjanti.

Dasavidhamānaniddese *Idh' ekacco mānaṇ janeti* ti ekacco puggalo mānaṇ janayati. *Jātiyā vā* ti khattiyabhāvādijātisampattiya vā. *Gottena vā* ti Gotamagottādinā ukkaṭṭhagottena vā. *Kolaputtiyena vā* ti mahākulabhāvena vā. *Vaṇṇapokkharatāya vā* ti vaṇṇasampannasariratāya vā; sarīraṇ hi pokkharan ti vuccati; tassa vaṇṇasampattiya abhirūpabhāvenā ti attho. *Dhanena vā* ti dhanasampannabhāvena vā; mayhaṇ nidhānagatassa dhanassa ca⁴ pamāṇaṇ natthī ti attho. *Ajjhenena*⁵ vā ti ajjhayanavasena⁶ vā. *Kammāyatanena vā* ti "avasesā sattā chinnapakka-kākasadisā; aham pana mahiddhiko, mahānubhāvo" ti vā, "ahaṇ yaṇ yaṇ kammaṇ karomi, taṇ taṇ ijjhatī" ti vā evamādinayappavattena kammāyatanena vā. *Sippāyatanena vā* ti "avasesā sattā nissippā, ahaṇ sippavā" ti evamādinayappavattena sippāyatanena vā. *Vijjāṭṭhānena vā* ti idaṇ heṭṭhā vuttanayam eva. *Sutena vā* ti "avasesā sattā appassutā, aham pana bahussuto" ti evamādisutena vā. *Paṭibhāṇena vā* ti "avasesā sattā appaṭibhāṇā, mayham pana paṭibhāṇappamāṇaṇ natthī" ti evamādipaṭibhāṇena vā. *Aññataraññatarena vā*⁷ vatthunā ti avuttena aññena vatthunā.

Yo evarūpo māno ti mānakaraṇavasena māno. *Maññanā maññitattan* ti ākārabhāvaniddeso. Ussitatthena *unnati*. Yass' uppajjati, taṇ puggalaṇ unnāmeti, ukkhipitvā ṭhpetī ti *unnamo*. Samussitatthena *dhajo*. Ukkhipanattena cittaṇ sampaggaṇhātī ti *sampaggāho*. Ketu vuccati bahusu dhajesu

¹ All MSS. °thena.

³ H, D māno.

⁵ H ajjhaya°.

⁷ H omits.

² H, D omit.

⁴ S, B, C omit.

⁶ S, B, C ajjhā°.

accuggatadhajo; māno pi punappunaṇ uppajjamāno aparāpare upādāya accuggatattṥhena ketu viyā ti ketu; taṇ ketuṇ icchatī ti ketukamyāṇ; tassa bhāvo *ketukamyatā*. Sā pana cittassa, na attano; tena vuttaṇ: *ketukamyatā cīttassā* ti. Mānasampayuttaṇ hi cittaṇ ketuṇ icchatī; tassabhāvo ketusaṅkhāto māno ti.

Dhono māyaṇ ca mānaṇ ca pahāya pajahitvā, yo so dhono arahā heṭṭhā vuttanayena vinodana-vyantikaraṇādivasena kilese pajahitvā ṭhito, so *kena* rāgādinā kilesena¹ *gaccheyya*?

[81.] *Nerayiko vā* ti niraye nibbattanakasatto ti vā. Tiracchānayonikādisu pi es' eva nayo. *So hetu natthī* ti yena janakahetunā gatiādisu nibbatteyya, so hetu natthi. *Paccayo* ti tass' eva vevacanaṇ. *Kāraṇaṇ* ti ṭhānaṇ; kāraṇaṇ hi tadāyattavuttitāya attano phalassa ṭhānaṇ ti vuccatī; tasmā yena hetunā yena paccayena gatiādisu nibbatteyya; taṇ kāraṇaṇ natthi.

Yo pana tesā dvinnaṇ upayānaṇ² bhāvena upayo hoti,³ so *upayo hi . . . pe . . . dīṭṭhim idh' eva sabban* ti; tattha *upayo* ti taṇhādīṭṭhinissito. *Dhammesu upeti vādaṇ* ti 'ratto' ti vā 'duṭṭho' ti vā evaṇ tesu tesu dhammesu upeti vādaṇ. *Anūpayāṇ kena kathaṇ vadeyyā* ti taṇhādīṭṭhippahānena pana anūpayāṇ khīṇāsavaṇ kena rāgena vā dosena vā, kathaṇ 'ratto' ti vā 'duṭṭho' ti vā vadeyya? Evaṇ anūpavajjo so⁴ hi⁵ titthiyā viya katapaṭicchādako na⁶ bhaviṣṣatī ti adhippāyo.

Attāṇ nīrattaṇ na hi tassa attāṇ ti tassa hi attadīṭṭhi vā ucchedadīṭṭhi vā natthi; gahaṇamuṇcanaṇ vā pi attanīrattasaṇṇītaṇ⁷ natthi. Kiṇ-kāraṇā natthī ti ce? *Adhosi*⁸ so *dīṭṭhim idh' eva sabban*⁹ ti³ yasmā so idh' eva attabhāve nāṇambunā¹⁰ sabbaṇ dīṭṭhigataṇ adhosi,⁸ pajahi, vinodesīti arahattanīkūṭena desanaṇ niṭṭhapesi. Taṇ sutvā rājā attamano Bhagavantaṇ abhivādetvā pakkāmī ti.

Ratto ti vā ti rāgena ratto vā. *Duṭṭho ti vā* ti ādisu pi es'

¹ H, D, S *add* pana.

³ H *omits*.

⁵ S, B, SnA kiṇ.

⁷ H °tā.

⁹ H *sabbā*.

² H upā°.

⁴ C *ca* hoti; B, D *va* so.

⁶ B, D, SnA *omit*.

⁸ B *adhovi*.

¹⁰ SA *nāṇavātena*.

eva nayo. [82.] *Te abhisañkhārā appahīṇā* ti ye puññā-puñña - āneñjābhisañkhārā, te appahīṇā. *Abhisañkhārānaṃ appahīṇattā* ti tesañ vuttappakārānaṃ kammābhisañkhārānaṃ appahīṇabhāvena. *Gatīyā vādaṃ upeti* ti pañcannaṃ¹ gatīnaṃ aññatarāya kathanāṃ upagacchati. Ten' ev' āha *nerayiko ti vā . . . pe . . . vādaṃ upeti upagacchati* ti.

Vaddeyyā ti katheyya.

Gahitaṃ natthi ti gahetabbaṃ natthi. *Muñcitabbaṃ natthi* ti muñcitvā ṭhitattā mocetabbaṃ natthi. *Yass' atthi gahitaṃ* ti yassa puggalassa 'ahaṃ, mamā' ti gahitaṃ atthi. *Tass' atthi muñcitabbaṃ* ti tassa puggalassa mocetabbaṃ atthi. Upari padāni parivattetvā yojetabbāni.

*Gahaṇamuñcanaṃ*² *amatikkanto* ti gahaṇamocanā arahā atikkanto. *Vuddhi-parihāniṃ vītivatto* ti vadḍhiṃ ca parihāniṃ ca atikkamitvā pavatto.

So vutthavāso ti ādiṃ katvā *nāṇagginā daḍḍhānī* ti pariyo-sānaṃ heṭṭhā vuttanayam eva.

[83.] *Adhosī*³ ti kampesi,⁴ *dhunī, saṇḍhunī, niddhunī* ti upasaggena padaṃ vadḍhitaṃ ti.

Duṭṭhaṭṭhakasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyaṃ.

¹ H, D ca naṃ.

³ H, S, B adhopī.

² H, D gāha°.

⁴ S, B, D kantesi.

IV. SUDDHAṬṬHAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

[84.] Catutthe Suddhaṭṭhake paṭhamagāthāya tāv' attho: na bhikkhave evarūpena dassanena suddhi hoti; api ca kho kilesamalinattā asuddhaṇ, kilesarogānaṇ avigamā sarogam¹ eva ca. Candābhaṇ² brāhmaṇaṇ,³ aññaṇ vā erarūpaṇ disvā diṭṭhigatiko bālo abhijānāti: *passāmi suddhaṇ paramaṇ arogaṇ*,⁴ tena ca diṭṭhasaṅkhātena⁵ dassanena *saṇsuddhi narassa hoti* ti. So evaṇ abhijānanto taṇ dassanaṇ *paramaṇ ti nātva* tasmiṇ dassane *suddhānupassī* samāno taṇ dassanaṇ⁶ *maggañānaṇ*⁷ *ti pacceṭi*; tam pana maggañānaṇ na hoti.

Paramaṇ ārogyappattaṇ ti uttamanibbyādhiṇ pāpuṇitvā ṭhitaṇ. *Tānappattaṇ* ti tathā pālanappattaṇ. *Leṇappattaṇ* ti niliyanappattaṇ. *Saranappattaṇ* ti patiṭṭhāppattaṇ, dukkha-nāsaṇaṇ vā pattaṇ. *Abhayappattaṇ* ti nibbhayaabhāvappattaṇ. *Accutappattaṇ* ti niccabhāvappattaṇ.⁸ *Amataṭṭappattaṇ* ti amatamahānibbāṇappattaṇ. *Nibbāṇappattaṇ* ti vānavirahitappattaṇ.

Abhijānanto ti visesena jānanto. *Ājānanto* ti atthaṇ⁹ jānamāno. *Vijānanto* ti anekaavidhena jānamāno. *Paṭivijānanto* ti taṇ taṇ paṭicca vijānamāno. *Paṭivijjhanto* ti hadaye kurumāno.

[85.] *Cakkhuviññāṇena rūpadassanaṇ*¹⁰ ti cakkhuviññāṇena rūpassa dassanaṇ.¹¹ *Ñānaṇ ti pacceṭi* ti¹² paññā¹³ iti¹³ saddahati. *Maggo ti pacceṭi* ti upāyo ti saddahati. *Patho* ti sañcāro. *Nīyānaṇ* ti gahetvā¹⁴ yānaṇ.¹⁵ *Nīyanaṇ*¹⁶ ti pi¹⁷ pāṭho.

¹ H rogam.

³ H āthabbaṇikaṇ.

⁵ H, SnA diṭṭhi°.

⁷ H omits magga.

⁹ H, D addhā; B omits.

¹¹ D adds taṇ.

¹³ H paññāyati.

¹⁵ B yātaṇ; H niyāṇaṇ.

¹⁷ D, C vā.

² H candaṇ.

⁴ H ārogyaṇ.

⁶ H °namattaṇ.

⁸ H, D, B niccala°.

¹⁰ H °ne.

¹² H omits ti.

¹⁴ H, D add yāṭiti.

¹⁶ H, D, S niyyānaṇ.

Diṭṭhena ce suddhī ti dutiyagāthā. Tassā 'ttho: tena rūpa-dassanasāṅkhātena *diṭṭhena* yadi kilesa-suddhi narassa hoti. tena vā *ñāṇena* so yadi jātiādidukkhāṇaṇa pajahati, evaṇ sante ariyamaggato *aññena* asuddhimaggen' eva¹ so² *sujjhati*; rāgādiupadhīhi *saupadhiko* eva ca samāno *sujjhati* ti vattabataṇa āpanno hoti, na ca evaṇvidho *sujjhati*: yasmā *diṭṭhi hi naṇ pāva tathā vadānaṇ*³ *diṭṭhi* yeva "micchādiṭṭhiko ayan" ti katheti, *diṭṭhiyā* anurūpaṇa "sassato loko" ti ādinā pana tathā tathā vadatī ti.

[86.] Rāgena saha vattatī ti *sarāgo*, rāgavā ti attho. *Sadoso* ti ādisu pi es' eva nayo.

Na brāhmaṇo ti tatiyagāthā. Tassā 'ttho: yo pana bāhita-pāpattā *brāhmaṇo* hoti, so maggena adhigatāsavakkhaya khīṇāsava-brāhmaṇo ariyamaggañāṇato aññena abhimaṅgalasammatarūpasāṅkhāte *diṭṭhe*, tathāvidha-saddasāṅkhāte *sute*, avitikkamasāṅkhāte *sīle*, hatthivatādibhede *vate*, paṭhaviādi-bhede *mute* ca uppannena micchāñāṇena *suddhiṇ*⁴ *na āhā* ti. Sesam⁵ assa⁵ brāhmaṇassa vaṇṇabhaṇanāya vuttaṇa; so hi tedhātukapuñṇe ca sabbasmiṇ *ca pāpe* anūpalitto ⁶*pahīṇattā* tassa;⁷ attadiṭṭhiyā yassa kassaci vā gahaṇassa *pahīṇattā attañjaho*, puññābhisaṅkhārādinaṇa akaraṇato *na idha pakubbamāno* ti vuccati. Tasmā taṇa evaṇ pasaṇsanto āha. Sab-bass' eva c' assa purimapadena sambandho veditabbo: puñṇe ca pāpe ca anūpalitto attañjaho na-y-idha pakubbamāno na brāhmaṇo aññato suddhim āhā ti.

Nā ti paṭikkhepo ti na iti paṭisedho.

[87.] *Bāhetvā sabbapāpakānī*⁸ ti gāthāya attho: yo catutthamaggena *bāhetvā sabbapāpakāni* *ṭhitattā*⁹ *ṭhitatto*¹⁰ icc' eva vutto¹¹ hoti, bāhita-pāpattā eva ca *vimalo* vimalabhāvaṇa brahmabhāvaṇa seṭṭhabhāvaṇa patto, paṭinissatṭha-samādhivik-khepakara-kilesamalena maggaphalasamādhinā *sādhusamāhito*,

¹ H °gena yato.

³ C, D, SA *add sā naṇ*.

⁵ H, S, D *khīṇāsava*.

⁷ SnA tassa *pahīṇattā*.

⁹ H, S *diṭṭhinitṭhitattā*.

¹¹ H, D, S *vuttaṇa*.

² H *omits*.

⁴ H *suddhi hoti ti*.

⁶ All MSS. *add tasmā*.

⁸ H °pāpikāni.

¹⁰ D *ṭhito*.

saṅsārahetusamatikkamena *saṅsāram aticca* pariniṭṭhitakiccatāya *kevaṇi* ti ca, taṇhādittḥi-anissitattā *anissito*¹ ti ca lokadhammehi nibbikārattā *tādi* ti ca pavuccati; evaṇ thutiraho *sa brahmā* so brāhmaṇo ti.

Aññatra satipaṭṭhānehi ti cattāro satipaṭṭhāne muñcitvā. Sammappadhānādīsu pi es' eva nayo.

Santi' eke samaṇabrāhmaṇā ti ekacce lokasaṅketena samaṇabrāhmaṇā ti laddhavohārā saṇvijjanti. *Diṭṭhasuddhikā*² ti diṭṭhena suddhiṇ icchamānā. *Te ekaccānaṇ rūpānaṇ dassanaṇ* ti ete diṭṭhasuddhikā ekesaṇ rūpārammaṇānaṇ olokanaṇ, *maṅgalaṇ pacceti* ti iddhikāraṇaṇ³ vuddhikāraṇaṇ⁴ sabbasampattikāraṇaṇ patitṭhāpenti.⁵ *Amaṅgalaṇ pacceti* ti anidhikāraṇaṇ⁶ na⁴ vuddhikāraṇaṇ⁴ na sabbasampattikāraṇaṇ patitṭhāpenti.⁵

Te kālato utṭhahitvā ti te diṭṭhādimāṅgalikā puretaram eva utṭhahitvā. *Abhimaṅgalagatāni* ti visesena vuddhikāraṇaṇ gatāni. *Rūpāni passanti* ti nānāvīdhāni rūpārammaṇāni dakkhanti.⁷

*Caṭakasakuṇaṇ*⁸ ti evannāmakaṇ.

Phussabeluvalatṭhin ti phussanakkhattena uppannaṇ taruṇabeluvalatṭhin.

Gabbhinittḥin ti sagabbhaṇ itṭhin.

Kumārakaṇ khandhe āropetvā gacchantan ti taruṇadārakaṇ aṇse ussāpetvā⁹ gacchamānaṇ.

Puṇṇaghaṭan ti udakapuṇṇaghaṭaṇ.

Rohitamacchan ti rattarohitamacchaṇ.

Ājaññarathan ti sindhavayuttarathan.

[88.] *Usabhan* ti maṅgala-usabhaṇ.

Gokapīlan ti kapilagāviṇ.

Palālapuñjan ti thusarāsiṇ.¹⁰

Takkaghaṭan ti gotakkādipūritacāṭin.

¹ H asito.

³ H, B itṭha°.

⁵ H paticoḥā°.

⁷ H, D, B dakkhinti.

⁸ D bhāsa°; B cāpa°; T, C, S vāta°.

⁹ S, B, C uccā°.

² H diṭṭhi°.

⁴ H, D omīl.

⁶ W, B anitṭha°.

¹⁰ H busa°; D, B bhuss

¹[*Rittaghaṭaṇ* ti tucchaghaṭaṇ.]¹

Naṭaṇ ti naṭaṇātikādiṇ; dhuttakiriyaṇ ti eke.

Naggasamaṇakaṇ ti niccolasamaṇaṇ.

Kharan ti gadraḇhaṇ. *Kharayānaṇ* ti gadraḇhayuttaṇ
vayhādikaṇ.

Ekayuttayānaṇ ti ekena vāhena saññuttaṇ yānaṇ.

Kānaṇ ti ekakkhi-ubhayakkhikāṇaṇ.

Kuṇin ti hatthakuṇiṇ.

Khañjaṇ ti khañjapādaṇ; tiriyaṇ² gatapādaṇ.

Pakkhahataṇ ti pīṭhasappaṇ.

Jinnakaṇ ti jarājinnaṇ.

*Byādhitaṇ*³ ti vyādhipīlitaṇ.

Matan ti kālakataṇ.

Sutasuddhikā ti sotaviññāṇena sutena suddhiṇ icchamānā.

Saddānaṇ savaṇaṇ ti saddārammaṇānaṇ savaṇaṇ.

Vaḍḍhā ti vā ti ādayo loke pavattasaddamattāni gahetvā
vuttā. Avamaṇḡalam pana 'kāṇo' ti ādinā tena tena
nāmena vuttasaddā yeva.

Chinnan ti vā ti hatthapādacchinnan ti vā.

Bhinnan ti vā ti sīsādibhinnan ti vā.

Daḍḍhan ti vā ti agginā jhāpitaṇ ti vā.

Naṭṭhan ti vā ti corādīhi vināsitaṇ ti vā.

Naṭṭhī ti vā ti na vijjati ti vā.

Sīlasuddhikā ti sīlena visuddhiṇ icchanakā. *Sīlamattena*
vā ti saṇvaraṇamattena. *Saññamamattena* ti uparamamattena.
Sanvaramattena ti dvāratthakanamattena. *Avīṭikkamamat-*
tenā ti na atikkamitamattena.

[89.] *Samaṇamuṇḍikāputto*⁴ ti mātito laddhanāmaṇ.

Sampannakusalaṇ ti paripuṇṇakusalaṇ. *Paramakusalaṇ* ti
uttamakusalaṇ. *Uttamapattipattaṇ* ti uttamaṇ arahattaṇ
pāpunitabbaṇ patvā ṭhitaṇ. *Ayojjhaṇ* ti parājetuṇ asakku-
peyyaṇ samaṇaṇ.

Vatasuddhikā ti samādānena vatena suddhiṇ icchanakā.
Hatthivatikā vā ti samādinnaṇ hatthivataṇ etesaṇ atthī ti
hatthivatikā; sabbahatthikiriyaṇ karonti ti attho. Kathaṇ?

¹⁻² H, D, B omī.

³ T °kaṇ.

² H, S tiriya.

⁴ H, T samaṇo Maṇḍikā°.

“Ajjato¹ paṭṭhāya hatthihi katabbaṇ karissāmi” ti evaṇ uppannacittā hatthīnaṇ gamanākāraṇ, tiṭṭhanākāraṇ, nisīdanākāraṇ, sayanākāraṇ, uccārapassāvakaṇānākāraṇ, aññe hatthi disvā sonḍaṇ ussāpetvā gamanākāraṇ ca sabbaṇ karontī ti hatthivatikā. *Assavatikā*disu pi labbhamānavasena yathāyogaṇ yojetabbaṇ. Tesu avasāne *disāvatikā* vā ti puratthimādidisānaṇ namassanavasena samādinna-disāvatikā.

Etesaṇ vuttappakārānaṇ samaṇabrāhmaṇānaṇ vatasamādānaṇ sampajjamānaṇ² hatthiādīnaṇ saḥavyataṇ upaneti. Sace kho paṇ’ assa micchādīṭṭhi hoti: “iminā ’haṇ sīla³-vatasamādāna⁴-brahmacariyena devo vā devaṇñātaro vā homī” ti, dvinnāṇ⁵ tassa niraya-tiracchānayonīnaṇ aññatarā hoti ti ñātabbaṇ. Vuttaṇ h’ etaṇ Bhagavatā: *Idha Puṇṇa, ekacco kukkuravataṇ bhāveti paripunnāṇ abbokiṇṇāṇ, kukkurasīlaṇ bhāveti paripunnāṇ abbokiṇṇāṇ, kukkurācīṇṇāṇ⁶ bhāveti paripunnāṇ abbokiṇṇāṇ, kukkurākappaṇ bhāveti paripunnāṇ abbokiṇṇāṇ; so kukkuravataṇ bhāvetvā paripunnāṇ abbokiṇṇāṇ, kukkurasīlaṇ bhāvetvā paripunnāṇ abbokiṇṇāṇ, kukkurācīṇṇāṇ⁶ bhāvetvā paripunnāṇ abbokiṇṇāṇ, kukkurākappaṇ bhāvetvā paripunnāṇ abbokiṇṇāṇ, kāyassa bhedā parammaranā kukkurānaṇ saḥavyataṇ uppajjati. Sace kho paṇ’ assa evaṇ dīṭṭhi hoti: “iminā ’haṇ sīlena vā vatena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi, devaṇñātaro vā” ti, sā ’ssa⁷ hoti micchādīṭṭhi; micchādīṭṭhissa kho ahaṇ Puṇṇa, dvinnāṇ gatiṇaṇ aññatarāṇ gatiṇ vadāmi: nirayo vā tiracchānayoni vā. Iti kho Puṇṇa, sampajjamānaṇ kukkuravataṇ kukkurānaṇ saḥavyataṇ upaneti; vipajjamānaṇ nirayaṇ* ti.*

*Gandhabbavatikā*dayo Gandhabbādīnaṇ saḥavyataṇ upagacchantī ti attho na gaḥetabbo; micchādīṭṭhiyā gaḥitattā nirayatiracchānayonim eva upagacchantī ti gaḥetabbo.

* M. i, 387.

¹ H, D, B ajja.

³ H, D, B sīlena.

⁵ S, D, B cintayan.

⁷ H, D, B, C sāyaṇ.

² B, D nipphaj°.

⁴ H vatatapasaṃmā°.

⁶ H, S, D, C °racittaṇ.

Mutasuddhikā ti phusitena suddhikā. *Paṭhaviṃ āmasanti* ti sasambhārika-mahāpaṭhaviṃ kāyena phusanti.

Haritan ti allaṇ¹ nīlaṇ¹ saddalaṇ.

[90.] *Gomayan* ti gavādigomayaṇ.

Kacchapāṇ ti aṭṭhikacchāpādi-anekavidhaṇ.

*Phālaṇ*² akkamanti ti ayaphālaṇ² maddanti.

Tilavāhaṇ ti tilasakaṭaṇ, tilarāsiṇ vā.

*Phussatilaṇ*³ *khādanti* ti maṅgalapaṭisaṇyuttaṇ tilaṇ khādanti.

*Phussatelaṇ*³ *makkhenti* ti tathārūpaṇ tilatelaṇ sarīrabhaṇṇaṇaṇ karonti.

Dantakattāṇ ti dantaponaṇ.

Mattikāya nahāyanti ti kuṅkuṭṭhādikāya saṇhamattikāya sarīraṇ ubbaṭṭetvā nahāyanti.

Sūṭakaṇ nivāseṇti ti maṅgalapaṭisaṇyuttaṇ vatthaṇ paridhanti.

Vethanaṇ vethenti ti sīsavethanaṇ Pattunnādiṭaṇ sīse ṭhapenti, paṭimuṇcanti.

Telhātukaṇ kusalābhisaṅkhāraṇ ti kāmādhātu-rūpadhātu-arūpadhātusu paṭisaṇdhidāyakaṇ kosallasambhūtaṇ pacca-yābhisaṅkhāraṇ.

Sabbaṇ akusalaṇ ti dvādasavidhaṇ akosallasambhūtaṇ akusalaṇ.

Yato ti yadā; terasavidho *puññābhisaṅkhāro ca*, dvādasavidho *apuññābhisaṅkhāro ca*, catubbidho *āneṇjābhisaṅkhāro ca* yathānūrūpaṇ samucchedappahāṇena *pahīṇā honti*.

Attaditṭhiyaho ti “eso me attā” ti gahita-ditṭhiṇ jaho. *Gāhaṇ jaho* ti “eso ’ham asmī” ti mānasampayuttaḡahaṇaṇ jaho. *Puna attāṇ jaho* ti “etaṇ mamā” ti taṇhāḡahaṇavasena ca ditṭhiḡahaṇavasena ca parāmasitvā gahitaṇ. parato āmaṭṭhaṇ ca, tasmiṇ *abhinivṭṭhaṇ* ca, balavataṇhāvasena gilitvā *vjjhositaṇ* ca, balavamucchitaṇ ca.

*Sabbaṇ*⁴ *taṇ cattaṇ hoti* ti ādayo vuttanayā yeva.

Evaṇ na brāhmaṇo aññato suddhim āhā ti vatvā idāni ye ditṭhiḡatikā aññato suddhiṇ bruvanti, tesāṇ tassā ditṭhiyā

¹ H, D, S °la.

² T, C pussa°.

³ T, C, S jālaṇ.

⁴ H, D, S, C sabbassa.

anibbāhakabhāvaṇ dassento [91] *Purimaṇ pahāyā* ti gātham āha.

Tassā 'ttho: *Te* hi aññato suddhivādā samānā pi tassā diṭṭhiyā appahīṇattā gahaṇa-muñcanābhībhūtātāya¹ purima-satthārādiṇ *pahāya aparāṇ* nissitā, ejāsaṅkhātāya taṇhāya anugatā abhibhūtā rāgādibhedāṇ² *saṅgaṇ*³ *na taranti*; saṅgaṇ taṇ⁴ ca atarantā taṇ taṇ dhammaṇ *uggaṇhanti*⁵ ca *nirassajanti*⁶ ca, makkato va sākhaṇ ti.

Purimaṇ satthāraṇ pahāyā ti purimagahitaṇ⁷ satthupaṭiñṇaṇ pajahitvā; *aparāṇ satthāraṇ nissitā* ti aññaṇ satthupaṭiñṇaṇ nissitā, allinā. *Purimaṇ dhammakkhānaṇ pahāyā* ti ādisu pi es' eva nayo.

Ejānugā ti taṇhāya anugā. *Ejānugatā* ti taṇhāya anugatā. *Ejānusaṭā* ti taṇhāya anusatā, pakkhantā⁸ vā. *Ejāya pannā patitā* ti taṇhāya nimuggā ca nikkhipitā ca.

[92.] *Makkato* ti vānaro. *Araññe* ti vipine.⁹ *Parane* ti mahāvane. *Caramāno* ti gacchamāno. *Evam evā* ti opamasaṇsandanaṇ. *Puthū* ti nānā. *Puthudiṭṭhigatānī* ti nānāvidhānī diṭṭhigatānī. *Gaṇhanti ca muñcanti cā* ti gahaṇava-sena gaṇhanti, cajanavasena muñcanti ca. *Ādiyanti ca nirassajanti*¹⁰ cā ti palibodhaṇ karonti ca vissajjenti ca khi-panti ca.

Pañcamagāthāya sambandho: yo ca so *diṭṭhi hi naṇ pāva tathā vadānaṇ* ti vutto, so *sayāṇ samādāyā* ti. Tattha *sayan* ti sāmaṇ. *Samādāyā* ti gahetvā. *Vatānī* ti hatthivatādini. [93.] *Uccāvacaṇ* ti aparāparaṇ, hīnappaṇitaṇ vā; satthārato satthārādiṇ. *Saññasatto* ti kāmasaññādisu vilaggo. *Vidvā ca vedehi samecca dhamman* ti paramatthavidvā ca arahā catūhi maggañāṇavedehi catusaccadhammaṇ abhisameccā ti. *Sesaṇ pākāṭam* eva.

*Sūmaṇ*¹¹ *samādāyā* ti sayam eva gahetvā. *Ādāyā* ti ādiyitvā gaṇhitvā. *Samādāyā* ti sammā ādāya. *Ādiyitvā* ti

¹ B, C, D, SA °canaṇ hoti, tāya.

² D °didosāṇ.

³ B, C, D omī.

⁴ H, S, C omī.

⁵ T uggahāyanti; C gaṇ°.

⁶ B, C nissa°.

⁷ H °maṇ.

⁸ H pakkaṇtā; C, B, S °khannā.

⁹ B araṇe; S, C, D iriṇe.

¹⁰ B, C, D nissa°.

¹¹ C, S sayāṇ.

palibodhaṇ katvā. *Samādiyivā* ti sammā¹ palibodhaṇ katvā. *Garhītvā* ti avissajjetvā. *Parāmasitvā* ti ḍasitvā. *Abhinivisitvā* ti patitṭhahitvā. Kāmasaññādayo vuttanayā eva.

[93.] *Vidvā* ti medhāvī. *Vijjāgato* ti vijānanabhāvaṇ² gato. *Ñāṇi* ti paññāsampanno. *Vibhāvī* ti ñāṇena vīmaṇsako. *Medhāvī* ti aniccādihi tūlitañāṇo.

Paññā ti ādayo heṭṭhā vuttanayā yeva. Catusaccadhammaṇ vicinātī ti *dhammavicayasambojjhaṅgo*; bojjhaṅgattho heṭṭhā vutto va. *Vīmaṇsā* ti catusaccadhammavicinanā paññā va; “vīmaṇsā dhammacintanā” ti hi³ vuttaṇ.⁴ *Vipassanā* ti maggasampayuttā vividhākārena passanā paññā va. *Sammādiṭṭhi* ti sobhanā pasatthā sundarā maggasampayuttā sammādiṭṭhi.

Tehi vedehī ti teh’ eva catūhi maggañāṇehi. *Antagato* ti jāti-jarāmaraṇassa pariyoṣāṇaṇ gato. *Koṭigato* ti ādayo heṭṭhā vuttanayā va. *Vedānaṇ vā antagato* ti jānitabbānaṇ avasānappatto. *Vedehi vā antagato* catūhi maggañāṇavedehi vaṭṭadukkhassa pariyaṇtabhāvena antasaṅkhātāṇ nibbāṇaṇ gato. *Viditattā* ti viditabhāvena, jānitabhāvena.

Vedāni viceyya kevalāni ti gāthāya ayam⁵ attho: yo catūhi maggañāṇavedehi kilesakkhayaṇ karonto gato, so paramatthato vedagū nāma hoti; so⁶ ca sabbāni⁷ samaṇabrāhmaṇānaṇ satthasaññitāni *vedāni* tāy’ eva maggabhāvanāya kiccato aniccādivasena *viceyya*, tattha chandarāgappahāṇena tam eva *sabbaṇ vedam aticca*, yā pi vedapaccayā aññathā vā uppajjanti vedanā, tāsu *sabbavedanāsu vītarāgo* hoti. Tasmā tam atthaṇ dassento *Kiṇ-pattinam*⁸ āhu *vedagū* ? ti puṭṭho “idaṇ pattinan”⁹ ti avatvā *vedāni viceyya . . . pe . . . vedagū so ti āha*.

Yasmā vā yo pavicayapaññāya vedāni viceyya tattha chandarāgappahāṇena sabbaṇ vedaṇ aticca vattati, so satthasaññitāni vedāni gato ñāto atikkanto ca⁹ hoti. Yo veda nāsu vītarāgo so pi vedanāsaññitāni vedāni apagato¹⁰ atik-

¹ H suṭṭhu.

³ H, B omit.

⁵ H, S, D, C omit.

⁷ S, B, D sabba; C sabbavedam aticca.

⁹ H pattitam.

⁹ S, B va.

² H, D °bhāva.

⁴ H, D, B vuttā.

⁶ H, S, D, C yo.

¹⁰ S, B, C gato.

kanto ativedanaṃ¹ gato ti pi vedagū. Tasmā tam pi atthaṇ dassetto “idaṇ pattinan”² ti avatvā vedāni viceyya . . . pe . . . vedagū so ti āha.

[94.] Sameccā ti nāṇena samāgantvā. Abhisameccā ti nāṇena paṭivijjhivā. Dhamman ti catusaccadhammaṇ.

Sabbe saṅkhārā ti sabbe sappaccayā dhammā. Te hi saṅkhatasaṅkhārā nāma paccayehi saṅgama kariyanti ti saṅkhārā; te evaṇ paccayehi saṅgama katattā saṅkhatā ti visesetvā vuttā. Kammanibbattā³ tebhūmakarūpādidhammā abhisāṅkhatasaṅkhārā ti aṭṭhakathāsu vuttā; te pi Aniccā vatta saṅkhārā* ti ādisu saṅkhatasaṅkhāresu saṅgahaṇ gacchanti. Avijjāgato ayaṇ bhikkave, purisapuggalo puññaṇ ce saṅkhāraṇ abhisāṅkharoti† ti ādisu avijjāpaccayā saṅkhārā va āgatā. Tebhūmakakusalacetanā abhisāṅkharanapakasaṅkhārā nāma. Yāvatikā abhisāṅkhārassa gati, tāvatikaṇ gantvā akkhāhataṇ maññe aṭṭhāsi‡ ti ādisu āgataṇ kāyikacetasikaviriyaṇ payogābhisāṅkhāro nāma. Saññāvedayitānirodhaṇ samāpannassa kho āvuso Visākha, bhikkhuno paṭhamāṇ nirujjhati vacī-sāṅkhāro, tato kāyasāṅkhāro, tato cittasaṅkhāro§ ti ādisu āgatā vitakkavicārā vācaṇ saṅkharonti ti vacīsaṅkhārā; assāsapasāsā kāyena saṅkharīyanti ti kāyasāṅkhārā; saññā ca vedanā ca cittaṇ saṅkharīyanti ti cittasaṅkhārā. Idha pana saṅkhatasaṅkhārā adhippetā.

Aniccā ti hutvā abhāvatthena. Dukkhā ti paṭipīḷanatthena. Sabbe dhammā ti nibbānam pi antokaritvā vuttā. Anattā ti avasavattanatthena.

Avijjāpaccayā saṅkhārā ti ettha yaṇ paṭicca phalam eti, so paccayo. Paṭiccā ti na vinā; apaccakkhitvā⁴ ti attho. Eti ti uppajjati c’ eva pavattati cā ti attho. Api ca upakāra-kattho paccayattho. Avijjā ca sā paccayo ca avijjāpaccayo, tasmā avijjāpaccayā. Saṅkhārā sambhavanti ti abhinibbat-tanti.⁵ Evaṇ sambhavanti-saddassa sesapadehi pi yojanā kātābbā.

* D. ii, 157; S. i, 158.

† S. ii, 82.

‡ A. i, 112.

§ M. i, 302.

¹ D ativedāni; C vedāni.

² H pattitam.

³ H, D omit (cf. Vism. 527).

⁴ H, S apaṭikkhitvā.

⁵ B, C, D omit.

Tattha katamā avijjā? Dukkhe aññāṇaṇ, dukkhasamudaye aññāṇaṇ, dukkhanirodhe aññāṇaṇ, dukkhanirodha-gāminiyā paṭipadāya aññāṇaṇ, pubbante aññāṇaṇ, aparante aññāṇaṇ, pubbantāparante aññāṇaṇ, idappaccayatā-paṭi-casamuppannesu dhammesu aññāṇaṇ.¹

Katame saṅkhārā? Puññābhisaṅkhāro, apuññābhisaṅkhāro, āneñjābhisaṅkhāro; kāyasaṅkhāro, vacisaṅkhāro, cittasaṅkhāro. Aṭṭha kāmāvacara-kusalacetanā, pañca rūpāvacarakusalacetanā puññābhisaṅkhāro. Dvādasa akusala-cetanā apuññābhisaṅkhāro. Catasso arūpāvacarakusalacetanā āneñjābhisaṅkhāro. Kāyasañcetanā kāyasaṅkhāro. Vacisañcetanā vacisaṅkhāro. Manosañcetanā cittasaṅkhāro.

²Tattha siyā: Katham pan' etaṇ jānitabbaṇ ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī ti? Avijjābhāve bhāvato. Yassa hi dukkhādisu avijjāsaṅkhātāṇ aññāṇaṇ appahīṇaṇ hoti, so dukkhe tāva pubbantādisu ca aññāṇena saṅsāradukkhāṇ sukhasaññāya gahetvā tass' eva hetubhūte tividhe pi saṅkhāre ārabhati; samudaye aññāṇena dukkhahetubhūte pi tanhāparikkhāre saṅkhāre sukhahetuto maññamāno ārabhati; nirodhe pana magge ca aññāṇena dukkhassa anirodhabhūte pi gativisese dukkhanirodhasaññī hutvā nirodhasa amagga-bhūtesu pi yaññāmaratapādisu nirodhamaggasaññī hutvā dukkhanirodhaṇ patthayamāno yaññāmaratapādimukhena tividhe pi saṅkhāre ārabhati.

Api ca so tāya catusu saccesu appahīṇāvijjatāya visesato jāti-jarā³-maraṇādi-anekādinavokiṇṇam pi puññaphelasāṅkhātāṇ dukkhāṇ dukkhato ajānanto tassa adhigamāya kāyavacī-cittasaṅkhārabhedāṇ puññābhisaṅkhāraṇ ārabhati: devaccharākāmako viya marupapātaṇ. Sukhasammatassā pi tassa puññaphalassa ante mahāpariḷāhajanakaṇ vipariṇāmadukkhataṇ appassādatañ ca apassanto pi tappaccayaṇ vuttappakāram eva puññābhisaṅkhāraṇ ārabhati: salabho viya dīpasikhābhiniṇipātaṇ, madhubindugiddho viya ca madhulitta-satthadhārālehanaṇ. Kāmūpasevanādisu ca savipākesu ādinavaṇ apassanto sukhasaññāya c' eva kilesābhibhūtātāya ca dvārattayappavattam pi apuññābhisaṅkhāraṇ ārabhati:

¹ See Vbh. 362.

² Cf. Vism. 531.

³ B, Vism. add roga.

bālo viya gūthakīḷanaṇ, maritukāmo viya ca visakhādanaṇ. Āruppavipākesu cā pi saṅkhāra-vipariṇāmadukkhataṇ ana-vabujjhamāno sassatādi-vipallāsavasena cittasaṅkhārabhū-taṇ āneñjābhisaṅkhāraṇ ārabhati: disāmūlho viya pisācana-garābhimukhamaggagamanaṇ. Evaṇ yasmā avijjābhāvato va saṅkhārābhāvo, na abhāvato, tasmā jānitabbam etaṇ ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī ti.¹

Etth' āha: gaṇhāma tāva etaṇ avijjā saṅkhārānaṇ paccayo ti; ²kim panāyam ekā va avijjā saṅkhārānaṇ paccayo, udāhu aññe pi paccayā santī ti? Kim pan' ettha: yadi tāva ekā va, ekakāraṇavādo āpajjati; atha aññe pi santi, "avijjāpaccayā saṅkhārā" ti ekakāraṇaniddeso n' upapaj-jatī ti? Na n' upapajjati. Kasmā? Yasmā:

Ekaṇ na ekato idha, nānekam; anekato pi no ekaṇ
Phalam atthi; atthi pana ekahetuphaladīpane attho.

Bhagavā hi katthaci padhānattā, katthaci pākaṭattā, katthaci asādhāraṇattā, desanāvīlāsassa ca veneyyānaṇ ca anurūpato ekam eva hetuṇ vā phalaṇ vā dīpeti; tasmā ayam idha avijjā vijjamānesu pi aññesu vatthārammaṇa-sahajā-tadhammādisu saṅkhārakāraṇesu *assādānupassino taṇhā pa-vadḍhati** ti ca, *avijjāsamudayā āsavaśamudayo*† ti ca vaca-nato aññesam pi taṇhādīnaṇ saṅkhārahetūnaṇ hetū ti pa-dhānattā; *Avidvā bhikkhave, avijjāgato puññābhisaṅkhāram pi abhisaṅkharotī*‡ ti pākaṭattā asādhāraṇattā ca saṅkhārā-naṇ hetubhāvena dīpitā ti veditabbā.

Eten' eva ca ekekaṇhetu-phala-dīpana-parihāravacanena sabbattha ekekaṇhetuphaladīpane payojanaṇ veditabban ti.

Etth' āha: evaṇ sante pi ekantāniṭṭhaphalāya sāvajjāya avijjāya kathaṇ puññāneñjābhisaṅkhārapaccayattaṇ yujjati? Na hi nimbabījato ucchu uppajjati ti? Kathaṇ na yujjati? Lokasmiṇ hi:

Viruddho cāviruddho ca sadisāsadisō tathā
Dhammānaṇ paccayo siddho; vipākā eva te ca na.§

* S. ii, 84.

† M. i, 55.

‡ S. ii, 82.

§ Vism. 543.

¹ B, Vism. *add another passage*: vuttam pi o' etaṇ, etc. (see Vism. p. 532).

² Cf. Vism. 542.

Iti ayaṇ avijjā vipākavasena ekantānītṭhaphalā, sabhā-vavasena ca sāvajjā pi samānā sabbesam pi etesaṇ puññā-bhisāṅkhārādīnaṇ yathānurūpaṇ ṭhāna-kicca-sabhāvaviruddhāviruddha - paccayavasena sadisāsadisapaccayavasena ca paccayo hotī ti veditabbā.

Api ca ¹[ayaṇ añño pi pariyāyo]:¹
 Cutūpapāte saṅsāre saṅkhārānaṇ ca lakkhaṇe
 Yo paṭiccasamuppannadhammesu ca vimuyhati,
 Abhisāṅkharoti so ete saṅkhāre tividhe yato,
 Avijjā paccayo tesāṇ tividhānam p' ayaṇ tato.
 Yathā pi nāma jaccandho naro aparīṇāyako
 Ekadā yāti maggena ummaggenā pi ekadā,
 Saṅsāre saṅsaraṇ bālo tathā aparīṇāyako
 Karoti ekadā puññaṇ apuññaṇ api ekadā.
 Yadā ca ñatvā so dhammaṇ saccāni abhisamessati,
 Tadā avijjūpasamā upasanto carissatī ti.*

Saṅkhārapaccayā viññānaṇ ti cha viññānakāyā: cakkhu-viññānaṇ sotaviññānaṇ ghānaviññānaṇ jivhāviññānaṇ kā-yaviññānaṇ manoviññānaṇ. Tattha cakkhuviññānaṇ kusala vipākaṇ akusala vipākaṇ ti duvidhaṇ. Tathā sota-ghāna-jivhā-kāya²-viññānāni. Manoviññānaṇ pana dve kusalā-kusala vipākā³ manodhātuyo, tisso ahetukavipāka-manoviññānadhātuyo, aṭṭha sahetuka⁴-kāma vacara vipākacittāni, pañca rūpāvacara vipākacittāni, cattāri arūpāvacara vipākacittāni ti dvāvisatividhaṇ. Iti sabbāni dvattiṇsa lokiyavipākaviññānāni.

Tattha siyā: Katham pan' etaṇ jānitabbaṇ idaṇ vuttapakāraṇ viññānaṇ saṅkhārapaccayā hotī ti? Upacitakammābhāve vipākābhāvato. Vipākāṇ h' etaṇ; vipākāṇ ca na upacitakammābhāve uppajjati; yadi uppajjeyya, sabbesaṇ sabbavipākāni uppajjeyyūṇ; na ca uppajjantī ti jānitabbam etaṇ saṅkhārapaccayā idaṇ viññānaṇ hotī ti.

Sabbam eva hi idaṇ pavatti-paṭisandhivasena dvedhā

* Vism. 543, 544.

¹⁻¹ B, C, D *omit*.

³ S, B, C, D *omit* kusalākusala.

² H, D *add* mano.

⁴ H °kāni.

pavattati: tattha dvipañcaviññānāni, dve manodhātuyo somanassa-sahagatāhetuka-manoviññāpadhatū ti imāni terasa pañcavokārabhave pavattiyaṃ yeva pavattanti; sesāni ekūnavīsati tisu bhavesu yathānurūpaṃ pavattiyam pi paṭisandhiyam pi pavattanti.

Laddhappaccayam iti dhammamattam etaṃ bhavantarāram upeti;

Nāssa tato sankanti; na tato hetuṃ vinā hoti.¹

Iti h' etaṃ laddhappaccayaṃ rūpārūpadhammamattaṃ uppajjamānaṃ bhavantarāram upeti ti vuccati; na satto, na jīvo; tassa nā pi atītabhavato idha saṅkanti atthi; nā pi tato hetuṃ vinā idha pātubhāvo. Ettha ca purimaṃ cavanato cuti; pacchimaṃ bhavantarādipaṭisandhānato paṭisandhi ti vuccati.

Etth' āha: Nanu evaṃ asaṅkantipātubhāve sati ye imasmiṃ manussattabhāve khandhā, tesāṃ niruddhattā phalapaccayassa ca kammassa tattha agamanato aññassa aññato² ca taṃ phalaṃ siyā? Upabhuñjake ca asati kassa taṃ phalaṃ siyā? Tasmā na sundaram idaṃ vidhānaṃ ti. Tatr' idaṃ vuccati:—

Santāne yaṃ phalaṃ etaṃ nāññassa na ca aññato;

Bijānaṃ abhisāṅkhāro etass' atthassa sādhamko.

Phalass' uppattiyā eva siddhā bhuñjakasammuti;

Phaluppādena rukkhassa yathā phalati sammuti.*

Yo pi vadeyya: Evaṃ sante pi ete saṅkhārā vijjamānā vā phalassa paccayā siyūṇ, avijjamānā vā; yadi ca vijjamānā, pavattikkhane yeva tesāṃ vipākena bhavitabbaṃ; atha vā avijjamānā, pavattito pubbe pacchā ca niccaphalāvahā³ siyūṇ ti. So evaṃ vattabbo:

Katattā paccayā ete, na ca niccaphalāvahā;³

Paṭibhogādikaṃ tattha veditabbaṃ nidassanaṃ ti.*

* Vism. 555.

¹ Vism. 553.

² B aññabhāvato.

³ H niccaṇ°.

Viññāṇapaccayā nāmarūpan ti idha vedanā-saññā-sañ-khārakkhandhā nāmaṇ; cattāri mahābhūtāni catunnañ ca mahābhūtānaṇ upādāya-rūpaṇ rūpaṇ.

Abhāvaka-gabbhaseyyakānaṇ aṇḍajānañ ca paṭisandhikkhaṇe vatthudasakaṇ kāyadasakan ti vīsati rūpāni, tayo ca arūpino khandhā ti ete tevīsati dhammā *viññāṇapaccayā nāmarūpan* ti veditabbā. Sabhāvakānaṇ bhāvadasakaṇ pakhipitvā tetṭiṇsa; opapātikasattesu brahmakāyikānaṇ paṭisandhikkhaṇe cakkhu-sota-vatthudasakāni jīvitindriyanavakāni cā ti ekūnacattālīsa rūparūpāni, tayo ca arūpino khandhā ti ete dvācattālīsadhammā¹ *viññāṇapaccayā nāmarūpan* ti veditabbā.

Kāma have pana sesa opapātikānaṇ saṇsedajānaṇ vā sabhāvaka-paripunnāyatanānaṇ paṭisandhikkhaṇe cakkhu-sotaghāṇa-jivhā-kāya-vatthu-bhāvadasakāni ti sattati² rūpāni,² tayo ca arūpino khandhā ti ete tesattati dhammā *viññāṇapaccayā nāmarūpan* ti veditabbā. Evaṇ ukkaṇso. Avakaṇso pana: taṇ-taṇ-dasakavikalānaṇ tassa tassa vasena hāpetvā paṭisandhiyaṇ *viññāṇapaccayā nāmarūpasāṅkhā* veditabbā.

Arūpīnam pana tayo va arūpino khandhā, asaṇñīnaṇ rūpato jīvitindriyanavakam evā ti esa tāva paṭisandhiyaṇ nayo.

Pavatte pana sabbattha rūpappavattidese paṭisandhicit-tassa ṭhitikkhaṇe paṭisandhicittena saha pavatta ututo utu-samuṭṭhānaṇ suddhatṭhakaṇ pātubhavati. Paṭhamabhavaṇ-gato pabhutī cittasamuṭṭhānaṇ suddhatṭhakaṇ, saddapātubhāvakāle ututo c' eva cittato ca saddanavakaṇ, kabaliṇ-kārāhārūpajīvināṇ āhārasamuṭṭhānaṇ suddhatṭhakan ti evaṇ āhārasamuṭṭhānassa suddhatṭhakassa utu-cittasamuṭṭhānānañ ca dvinnāṇ navakānaṇ vasena chabbīsatividhaṇ, ekekacitte tikkattuṇ uppajjamānaṇ³ vutta-kammasamuṭṭhānaṇ⁴ ca sattatividhaṇ ti channavutividhaṇ rūpaṇ, tayo ca arūpino khandhā ti navanavutī dhammā yathāsambhavaṇ *viññāṇapaccayā nāmarūpan* ti veditabbā.

Tattha siyā: Katham pan' etaṇ jānitabbaṇ paṭisandhināmarūpaṇ *viññāṇapaccayā* hotī ti? Suttato, yuttito ca: sut-

¹ D chacat°; B ticat°.

³ H °mānānaṇ.

² H, S, C, D omit.

⁴ H °ṭhānānaṇ.

tato hi *cittānuparivattino dhammā** ti ādinā nayena bahudhā vedanādīnaṃ viññānapaccayatā siddhā. Yuttito pana:—

Cittajena hi rūpena idha diṭṭhena sijjhati
Adiṭṭhassā pi rūpassa viññānaṃ paccayo itī¹ ti.

Nāmarūpapaccayā saḷāyatanan ti nāmaṃ vuttam eva. Idha pana rūpaṃ niyamato cattāri mahābhūtāni, cha vatthūni, jīvitindriyaṃ ti ekādasavidhaṃ. Saḷāyatanam pana cakkhāyatana-sota-ghāṇa-jivhā-kāya-manāyatanaṃ.

Tattha siyā: Katham paṇ' etaṃ jānitabbaṃ nāmarūpaṃ saḷāyatanassa paccayo ti? Nāmarūpabhāve bhāvato: tassa tassa hi nāmassa rūpassa ca bhāve taṃ taṃ āyatanaṃ hoti, na aññathā ti.

Saḷāyatanapaccayā phasso ti:—

Chaḷ' eva phassā saṅkhepā cakkhusamphassa-ādayo;
Viññānam iva battiṃsa² vitthārena bhavanti te.³

Phassapaccayā vedanā ti:—

Dvārato vedanā vuttā cakkhusamphassajādikā;
Chaḷ' eva tā pabhedena idha dvattiṃsa vedanā.⁴

Vedanāpaccayā taṇhā ti:—

Rūpatañhādibhedena cha taṇhā idha dīpitā;
Ekekā tividhā tattha pavattākārato matā.⁵
Dukkhi sukhaṃ patthayati; sukhi bhīyo pi icchatī.
Upekkhā pana santattā sukham icc' eva bhāsītā.⁶
Taṇhāya paccayā tasmā honti tisso pi vedanā;
Vedanāpaccayā taṇhā iti vuttā Mahesinā ti.⁶

Tañhāpaccayā upādānan ti: cattāri upādānāni: kāmūpādānaṃ, diṭṭhūpādānaṃ, sīlabbatūpādānaṃ, attavādūpādānaṃ.

Upādānapaccayā bhavo ti idha kammabhavo adhippeto; upapattibhavo pana paduddhārasena vutto.

Bhavapaccayā jāti ti kammabhavapaccayā jāti, paṭisan-dhikkhandhānaṃ pātubhāvo. .

* Dhs., § 1522.

¹ H hoti; Vism. 562.

² Vism. 565.

³ Vism. 567.

⁴ C, D chat°.

⁵ Vism. 566.

⁶ Vism. 568.

Tattha siyā: Katham pan' etaṇ jānitabbaṇ bhavo jātiyā paccayo ti ce? Bāhirapaccayasamatte pi hīnapaṇītādi¹-visesadassanato. Bāhirānaṇ hi janaka-janaṇī-sukka-sonitā-hārādīnaṇ paccāyānaṇ samatte pi sattānaṇ yamakānam pi sataṇ hīna-paṇītādiviseso dissati; so ca na ahetuko, sabbadā ca sabbesaṇ ca abhāvato; na kammabhavato aññahetuko, tadabhinibbattakasattānaṇ ajjhattasantāne aññassa kāraṇassa abhāvato ti kammabhavahetuko va. Kammaṇ hi sattānaṇ hīnapaṇītādivisesassa hetu; ten' āha Bhagavā: *Kammaṇ satte vibhajati yad idaṇ hīnapaṇītātāyā** ti. Tasmā jānitabham etaṇ bhavo jātiyā paccayo ti.

Jātipaccayā jarāmarāṇan ti ādisu yasmā asati jātiyā jarāmarāṇaṇ c' eva sokādayo ca dhammā na honti, jātiyā pana sati jarāmarāṇaṇ c' eva jarāmarāṇasaṅkhāta-dukkhadhammaphuṭṭhassa bālassa jarāmarāṇābhisambandhā² vā, tena tena dukkhadhammena phuṭṭhassa anabhisambandhā vā sokādayo ca dhammā honti, tasmā jātipaccayā jarāmarāṇan ti.

Samecca abhisamecca dhamman ti ñāṇena samāgantvā catusaccadhammaṇ paṭivijjhivā.

Evaṇ dvādasapadikaṇ paccayākārappavattiṇ dassetvā idāni vivaṭṭavasena avijjādīnaṇ nirodhadassanattāṇ *avijjānirodhā saṅkhāranirodho ti samecca abhisamecca dhamman* ti ādim āha. Ettha *avijjānirodhā* ti avijjāya anuppādanirodhena,³ puna appavattinirodhena. *Saṅkhāranirodho* ti saṅkhārānaṇ anuppādanirodho hoti. Evan sesapadesu pi.

Idaṇ dukkhan ti ādayo pubbe vuttanayā eva.

Ime dhammā abhiññeyyā ti ime tebhūmakā dhammā sabhāvalakkhaṇāvabodhavasena sobhanen' ākārena adhikena ñāṇena vā sabhāvato jānitabbā. *Pariññeyyā* ti sāmāññalakkhaṇāvabodhavasena kiccasaṃpannavasena ca byāpitvā jānitabbā. *Ime dhammā pahātabbā* ti ime samudayapakkhikā dhammā tena tena guṇaṅgena pahātabbā.

* M. iii, 203.

¹ °paṇītātādi (?).

² H, D °rapādi°.

³ S, B, C, D °nirodhā.

Bhāvetabbā ti vaḍḍhetabbā. *Sacchikātabbā* ti paccakkhaṇ kātabbā. Duvidhā sacchikiriya: paṭilābhasacchikiriya, āramanāsacchikiriya ca.

Channaṇ phassāyatanānaṇ ti cakkhādīnaṇ channaṇ āyatanānaṇ. *Samudayaṇ ca atthagamaṇ cā* ti uppādaṇ ca nirodhaṇ ca.

[95.] *Bhūripaṇṇo* ti bhūri viyā ti bhūri; tāya bhūripaṇṇāya samannāgato bhūripaṇṇo. *Mahāpaṇṇo* ti ādisu mahāpaṇṇādīhi samannāgato ti attho. Tatr' idaṇ mahāpaṇṇādīnaṇ nānattaṇ:

Katamā mahāpaṇṇā? Mahante atthe parigaṇhātī ti mahāpaṇṇā; mahante dhamme, mahantā niruttiyo, mahantāni paṭibhāṇesi parigaṇhātī ti mahāpaṇṇā; mahante sīlakkhandhe parigaṇhātī ti mahāpaṇṇā; mahante samādhikkhandhe, paṇṇākkhandhe, vimuttikkhandhe, vimuttiṇāpadassanakkhandhe parigaṇhātī ti mahāpaṇṇā; mahantāni ṭhānāṭhānāni.¹ mahantā² vihārasamāpattiyo, mahantāni ariyasaccāni, mahante satipaṭṭhāne, sammappadhāne, iddhipāde, mahantāni indriyāni, balāni, bojjhaṅgāni, mahante ariyamagge, mahantāni sāmāññaphalāni mahantā² abhiññāyo, mahantaṇ paramatthanibbāṇaṇ parigaṇhātī ti mahāpaṇṇā.*

Katamā puthupaṇṇā? Puthu nānākkhandhesu ṇāṇaṇ pavattatī ti puthupaṇṇā; puthu nānādhātusu, puthu nānā-āyatanesu, puthu nānāpaṭiccasamuppādesu, puthu nānāsuññatamanupalabbhesu,³ puthu nānā-atthesu dhammesu niruttisu paṭibhāṇesu, puthu nānāsīlakkhandhesu, puthu nānāsamādhī-paṇṇā-vimutti-vimuttiṇāpadassanakkhandhesu, puthu nānāṭhānāṭhānesu,⁴ puthu nānāvihārasamāpattisu, puthu nānā-ariyasaccesu, puthu nānāsatipaṭṭhānesu, sammappadhānesu, iddhipādesu, indriyesu, balesu, bojjhaṅgesu, puthu nānā-ariyamaggesu, sāmāññaphalesu, abhiññāsu, puthu nānājanasādhāraṇe⁵ dhamme samatikkamma paramatthe nibbāṇe ṇāṇaṇ pavattatī ti puthupaṇṇā.†

* Cf. Pts. ii, 190.

† Cf. Pts. ii, 191.

¹ B ṭhānāni.

² H mahā.

³ B, C °lambesu.

⁴ B omits ṭhānā.

⁵ H adds (nānā-)vihārasamāpatti°.

Katamā *hāsapaññā*?¹ Idh' ekacco hāsabahulo¹ vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo sīlaṇ paripūreti, indriyasajvaraṇ paripūreti, bhojane mattaññutaṇ, jāgariyānuyogaṇ, sīlakkhandhaṇ, samādhikkhandhaṇ, paññākkhandhaṇ, vimuttikkhandhaṇ, vimuttiñānadassanakkhandhaṇ paripūreti ti hāsapaññā. Hāsabahulo pāmojjabahulo tñānāthānaṇ paṭivijjhatī ti hāsapaññā. Hāsabahulo¹ vihārasamāpattiyo paripūreti ti hāsapaññā. Hāsabahulo¹ ariyasaccāni paṭivijjhatī ti, satipaṭṭhāne bhāvetī ti, sammappadhāne, iddhipāde, indriyāni, balāni, bojjhaṅgāni, ariyamaggaṇ bhāvetī ti hāsapaññā. Hāsabahulo¹ sāmāññaphalāni sacchikarotī, abhiññāyo paṭivijjhatī ti hāsapaññā. Hāsabahulo¹ veda-tuṭṭhi-pāmojjabahulo² paramatthaṇ nibbānaṇ sacchikarotī ti hāsapaññā.*

Katamā *javanapaññā*? Yaṇ kiñci rūpaṇ atītānāgata-paccuppannaṇ ajjhattaṇ vā bahiddhā vā oḷārikaṇ vā sukhumāṇ vā hīnaṇ vā paṇītaṇ vā, yaṇ dūre santike vā, sabbaṇ rūpaṇ aniccato khippaṇ javatīti javanapaññā. Dukkhatō anattato khippaṇ javatī ti javanapaññā. Yā kāci vedanā, yā kāci saññā, ye keci saṅkhārā, yaṇ kiñci viññānaṇ atītānāgatapaccuppannaṇ . . . pe . . . yaṇ dūre santike vā, sabbaṇ viññānaṇ aniccato dukkhato anattato khippaṇ javatī ti javanapaññā. Cakkhuṇ . . . pe . . . jarāmaraṇaṇ atītānāgatapaccuppannaṇ aniccato dukkhato anattato khippaṇ javatī ti javanapaññā. Rūpaṇ atītānāgatapaccuppannaṇ aniccaṇ khayatthena, dukkhaṇ bhayatthena, anattā asāra katthenā ti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṇ katvā rūpanirodhe nibbāne khippaṇ javatī ti javanapaññā. Vedanā saññā saṅkhārā viññānaṇ cakkhuṇ . . . pe . . . jarāmaraṇaṇ atītānāgatapaccuppannaṇ aniccaṇ khayatthena, dukkhaṇ bhayatthena, anattā asāra katthenā ti tulayitvā . . . pe . . . vibhūtaṇ katvā jarāmaraṇanirodhe nibbāne khippaṇ javatī ti javanapaññā. Rūpaṇ atītānāgatapaccuppannaṇ aniccaṇ saṅkhataṇ paṭiccasamuppannaṇ khayadhammaṇ vayadhammaṇ virāgadhammaṇ nirodhadhammaṇ ti tulayitvā . . .

* Cf. Pts. ii, 199.

¹ H hāsu°.

² H, D, B omī.

pe . . . vibhūtaṃ katvā rūpanirodhe nibbāṇe khippaṃ javatī ti javanapaññā. Vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ, cakkhuṃ . . . pe . . . jarāmaranaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ . . . pe . . . nirodhadhamman ti tulayitvā . . . pe . . . vibhūtaṃ katvā jarāmarananirodhe nibbāṇe khippaṃ javatī ti javanapaññā.*

Katamā *tikkhapaññā*? Khippaṃ kilese chindatī ti tikkhapaññā. Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti, uppannaṃ vyāpādavitaṅkaṃ, uppannaṃ vihiṃsāvitakkaṃ, uppannuppanne² pāpake akusale dhamme uppannaṃ rāgaṃ, uppannaṃ dosaṃ, mohaṃ, kodhaṃ, upanāhaṃ, makkaṃ, palāsaṃ, issaṃ, macchariyaṃ, māyaṃ, sāṭṭheyyaṃ, thaṃbhaṃ, sārambhaṃ, mānaṃ, atimānaṃ, maḍaṃ, paṃḍaṃ, sabbe kilese, sabbe duccharite, sabbe abhisāṅkhāre, sabbe bhavagāmīkamme nādhivāseti, pajahati, vinodeti, vyantīkaroti, anabhāvaṃ gametī ti tikkhapaññā. Ekamhi āsane cattāro ariyamaggā, cattāri ca sāmāññaphalāni, catasso ca paṭisambhidā, cha ca abhiññāyo adhigatā honti, sacchikatā phussitā paññāyā ti tikkhapaññā.†

Katamā *nibbedhikapaññā*? Idh' ekacco sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hoti uttāsabahulo ukkanthābahulo³ aratibahulo anabhiratibahulo bahimukho, na ramati sabbasaṅkhāresu, anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ nibbijjhati padāletī ti nibbedhikapaññā. Anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ dosakkhandhaṃ mohakkhandhaṃ kodhaṃ upanāhaṃ . . . pe . . . sabbe bhavagāmīkamme nibbijjhati padāletī ti nibbedhikapaññā.†

*Sa sabbadhammesu visenibhūto yaṃ kiñci dīṭṭhaṃ va suttaṃ mutaṃ vā ti so bhūripaṇño khīṇāsavo yaṃ kiñci dīṭṭhaṃ vā suttaṃ vā mutaṃ vā, tesu sabbadhammesu mārasenaṃ vināsetvā tṭhitabhāvena visenibhūto.*⁴ *Tam eva dassin ti taṃ evaṃ visuddhidassin; vivaṭaṃ carantaṃ ti taṃhāchadanādivigamena vivaṭaṃ hutvā carantaṃ. Ken' idha lokasmiṃ vikkappa-*

* Cf. Pts. ii, 200.

† Cf. Pts. ii, 201.

¹ H adds jarāmarana.

² B, C uppanne.

³ B, C, D °ṭhanaba°.

⁴ H adds yaṃ kiñci dīṭṭhaṃ vā.

peyyū ti kena idha loke taṇhākappena vā diṭṭhikappena vā koci vikappeyya; tesañ vā pahīnattā rāgādinaṃ pubbe vuttenā ti ?

[96.] *Kāmā te paṭhamā senā* ti ādisu catusu gāthāsu ayam attho: Yasmā ādito va agāriyabhūte satte vatthukāmesu kilesakāmā mohayanti; te abhibhuyya anagāriyabhāvaṃ upagatānaṃ, pantesu¹ vā senāsanesu, aññataraññataresu vā adhikusalesu dhammesu *arati* uppajjati;—vuttaṃ h' etaṃ: *Pabbajitena kho āvuso abhirati dukkarā** ti;—tato te parapaṭi-baddhajīvikattā *khuppiṇā* bādheti; tāya bādhitāya pari-yesanataṇhā cittaṃ kilamayati;² atha nesañ kilantacittānaṃ *thīnamiddhaṃ* okkamati; tato visesam anadhigacchantānaṃ durabhisambhavesu arañña-vanapatthesu³ senāsanesu viharataṃ utrāsasaññitā *bhīrutā* jāyati; tesañ ussaṅkita-parisaṅkitānaṃ dīgharattaṃ vivekarasam anassādayamānānaṃ viharataṃ “siyā nu kho esa maggo” ti pariyattiyaṃ *vicikicchā* uppajjati; taṃ vinodetvā viharataṃ appamattakena visesādhigamena māna-makkha-thambhā jāyanti; te pi vinodetvā viharataṃ tato adhikātara-visesādhigamaṃ nissāya lābhasakkāra-silokā uppajjanti; lābhādimucchitā⁴ dhammapatirūpakāni pakāsentā micchāyasaṃ adhigantvā tattha nivīṭṭhā⁵ jātīādhihi attānaṃ ukkaṃsenti, paraṃ vambhenti. Tasmā kāmādināṃ paṭhamasenādibhāvo veditabbo.

Evam etaṃ dasavidhaṃ senaṃ uddisitvā yathā sā kaṇha-dhammasamannāgatattā kaṇhassa namucino upakārāya saṃvattati, tasmā⁶ ‘tava senā’ ti niddisanto āha: *esā namuci te senā, kaṇhassābhīppahārīnī* ti. Tattha *abhīppahārīnī* ti samannabrāhmaṇānaṃ ghātīnī,⁷ nippoṭhinī,⁸ antarāyakarī ti attho. *Na taṃ asūro jināti; jetvā ca labhate sukhaṃ* ti evaṃ tava⁹ senaṃ *asūro* kāye ca jīvite ca sāpekkho puriso na jināti; sūro pana jināti, jetvā ca maggaphalasukhaṃ adhigacchati.

* S. iv, 260.

¹ H panthesu.

² H, B kilamessati.

³ H °panthesu.

⁴ H, S, B lābhādhi°.

⁵ B, S, C ṭhitā.

⁶ B taṃ māraṃ.

⁷ H, D, B ghātānī.

⁸ H nippoṭānī; B nippoṭhinī.

⁹ S, C māra.

Yato catūhi ariyamaggehi ti yadā catūhi niddosa-nibbānamaggasaṅkhātehi maggehi. *Mārasenā* ti mārasa senā, vacanakarā kilesā. *Paṭisenikarā* ti paṭipakkhakarā. *Jitā cā* ti parājayam¹ āpāditā² ca. *Parājītā cā* ti niggahitā ca *Bhaggā* ti bhinnā. *Vippaluggā* ti cuṇṇavicuṇṇā. *Param-mukhā* ti vimukhabbhāvaṇ pāpitā. *Visenibhūto* ti nikkilesa hutvā ṭhito.

Vodānadassī ti vyavadānadassī. *Tāni-c-chadanānī* ti etāni taṇhādikilesachadanānī. *Vivatānī* ti pākāṭikatānī. *Viddhaṇ-sūtānī* ti ṭhitatṭhānato apagatānī. *Ugghātītānī*³ ti uppāṭitānī. *Samugghātītānī* ti visesena uppāṭitānī.

[97.] *Na kappayanī* ti gāthāya sambandho, attho ca: Kiñca bhīyo? Te hi tādisā santo dvinnāṇ kappānaṇ purekkhārānaṇ ca kenaci *na kappayanti*, *na purakkharonti*. Paramatthaṇ⁴ accantasuddhiṇ⁵ adhigatattā accantasuddhā⁶ yeva akiriya-sassataditṭhiṇ⁷ *accantasuddhī* ti *na te vadanti*. *Ādānaganthaṇ gathitaṇ visajjā* ti catubbidham pi rūpādīnaṇ ādāyakattā ādānaganthaṇ attano cittasantāne gathitaganthaṇ⁸ ariyamaggasatthena vissajja chinditvā. Sesāṇ pākāṭam eva.

[98.] *Accantasuddhin* ti accanta-paramasuddhiṇ. *Sanjāsārasuddhin* ti saṇsārato suddhiṇ. *Akiriya-suddhin*⁹ ti “karoto na kariyati pāpan” ti akiriyaditṭhiṇ. *Sassatavādan*¹⁰ ti ‘nicco, dhuvo, sassato’ ti vacanaṇ na vadanti, na kathenti.

Ganthā ti nāmakāyaṇ ganthenti, cuti-paṭisandhivasena vaṭṭasmiṇ ghaṭenti ganthenti ti ganthā. Abhiṇṇhā ca sā nāmakāyaghaṭanavasena¹¹ gantho cā ti *abhiṇṇhākāyagantho*. Hitasukhaṇ vyāpādayatī ti vyāpādo; vyāpādo ca so vuttanayena gantho cā ti *vyāpādo kāyagantho*. *Sīlabbataparāmāso* ti ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṇ sīlena suddhī, vatena suddhī ti parato āmāso. *Idaṇ-saccābhiniiveso* ti sabbaññubhāsitaṇ pi paṭikkhipitvā: “sassato loko. idam eva saccaṇ,

¹ H, B parājiyamānā.

² H, B hanitā.

³ T upaghātītānī.

⁴ H, D °tha.

⁵ H, D °dhi.

⁶ S, B, C, D °dhiṇ.

⁷ H, D, B °ṭhi.

⁸ B, S, C, SnA gadhitaṇ baddhaṇ.

⁹ H, D, S °yaditṭhin.

¹⁰ H, D asas°.

¹¹ H °ganthanavasena.

mogham aññan" ti iminā ākārena abhiniveso idaṇsaccābhiniveso.

Attano dūtthiyā rāgo ti attanā 'bhinivisitvā gahitāya dītthiyā chandarāgo.

Paravādesu āghāto ti parassa vacanesu kopō.

Appaccayo ti atuṭṭhākāro.

Attano sīlaṇ vā ti attanā samādinna-gosilādisīlaṇ vā.

Attano dītthi ti attanā gahitā parāmatthā dītthi.

Tehi ganthehī ti etehi vuttehi nāmakāyaghaṭanehi.¹

Rūpaṇ ādiyaṇtī ti catusamutṭhānikaṇ rūpārammaṇaṇ ādiyanti, gaṇhanti. *Upādiyaṇtī* ti upagantvā gaṇhanti. *Gaṇhanti* taṇhāgahaṇena; *parāmasanti* dītthigahaṇena; *abhinivisanti* mānāgahaṇena. *Vatṭan*² ti tebhūmakavaṭṭaṇ.

Ganthe ti bandhane. *Vossajjitvā vā* ti sammā vissajjetvā vā. [99.] *Gathite* ti bandhane. *Ganthite* ti bandhanena³ bandhite.⁴ *Vibandhe* ti visesena baddhe.⁵ *Ābandhe* ti anekavidhena baddhe.⁶ *Paḷibuddhe* ti amuñcite bandhane.

*Poṭṭhayitvā*⁷ ti taṇhā-māna-dītthibandhanāni pappoṭṭhayitvā. *Vissajjā* ti cājitvā.

Ime pana cattāro ganthe kilesapaṭipāṭiyā pi āharitun vaṭṭati, maggapaṭipāṭiyā pi: kilesapaṭipāṭiyā abhijjhākāyagantho arahattamaggena pahiyati; vyāpādo kāyagantho anāgāmimaggena; silabbataparāmāso kāyagantho idaṇsaccābhiniveso kāyagantho sotāpattimaggena. Maggapaṭipāṭiyā silabbataparāmāso kāyagantho idaṇsaccābhiniveso kāyagantho sotāpattimaggena; vyāpādo kāyagantho anāgāmimaggena; abhijjhākāyagantho arahattamaggenā ti.

Ete cattāro ganthā yassa saṇvijjanti, taṇ cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṇ ganthenti, ghaṭenti ti⁸ ganthā. Te catupabhedā. Abhijjhāyanti etāya, sayā vā abhijjhāyati, abhijjhāyanamattam eva vā esā ti *abhijjhā*; lobho yeva. Nāmakāyaṇ gantheti, cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṇ ghaṭeti ti *kāyagantho*. Vyāpajjati tena cittāṇ, pūtibhāvaṇ gacchati,

¹ H, S °ganthanehi.

³ H, D, B ganthanena.

⁵ H, S, D, C bandhe.

⁷ T, S, B, D poṭṭa°.

² T omits.

⁴ H, D, B ganthite.

⁶ H bandhane.

⁸ H ghaṭṭen°.

vyāpādayati vā vinayācāra-rūpasampatti-hitasukhādīni ti *vyūpādo*. Ito bahiddhā samaṇa-brāhmaṇānaṃ sīlena suddhi vatena suddhī ti parāmasanaṃ *sīlabbataparāmāso*. Sabbaññubhāsitaṃ pi paṭikkhipitvā: “sassato loko, idam eva saccaṃ, mogham aññaṃ” ti ādinā ākārena abhinivisatī ti *idaṃ-saccābhiniveso*.

Yathā vayhaṇ vā ti ādiṇ¹ vayhādivisaṅkharanaṃ, ganthānaṃ² viyogakarane upamaṇ³ dassento āha.

Na janentī ti na uppādentī. *Na sañjanentī* ti na nibbattentī. *Nābhinibbattentī* ti upasaggavasena padaṃ vaddhitaṃ. *Na sañjanentī* ti uppādalakkhanaṃ na nibbattentī. *Nābhinibbattentī* ti pavattilakkhanaṃ sandhāya vuttaṃ.

Catunnaṃ kilesasīmānaṃ atītattā *sīmātigo*. Bāhitapāpattā *brāhmaṇo*. Itthambhūtaṃ ca *tassa natthi* paracitta-pubbenivāsañānehi *ñatvā vā* maṇsa-dibbacakkhūhi *disvā vā* kiñci samuggahitaṃ, abhinivittṭhaṃ ti vuttaṃ hoti. So ca kāmārāgābhāvato *na rāgarāgi*; rūpārūparāgābhāvato⁴ *na virāgaratto*. Yato evaṃ-vidhassa *tassa idaṃ paramaṃ* ti kiñci *idha uggahitaṃ natthi* ti arahattanikūṭeṇa desanaṃ niṭṭhapesi.

Catasso sīmāyo ti cattāro pariccheda.

Diṭṭhānusayo ti diṭṭhi ca sā appahīnatthena anusayo cā ti diṭṭhānusayo. Vicikicchānusayādisu pi es’ eva nayo. Ken’ atthena anusayo? Anusayanatthena. Ko esa anusayanattho nāma ti? Appahīnattho; ete hi appahīnatthena tassa tassa santāne anusenti nāma, tasmā anusayā ti vuccanti. Anusenti ti anurūpakāraṇaṃ⁵ labhitvā uppajjanti ti attho.

Athā pi siyā: anusayanattho nāma appahīnākāro; appahīnākāro ca⁶ uppajjati ti vattuṃ na yujjati; tasmā⁷ na anusayā uppajjanti ti? Tatr’ idaṃ paṭivacanaṃ: na appahīnākāro anusayo; anusayo ti pana appahīnatthena thāmagatā kilesā vuccanti. So⁸ cittasampayutto, sārammaṇo, sappaccayatthena sahetuko, ekantākusalo, atīto pi hoti anāgato pi paccuppanno pi; tasmā uppajjati ti vattuṃ yujjati.

¹ H ādi.

³ D uppattin; C upamatthaṃ.

⁵ H °karaṇaṃ.

⁷ H yasmā.

² B khandhānaṃ.

⁴ B °pachandarāgā°.

⁶ H, D va.

⁸ All MSS. yo.

Tatr' idaṇ pamāṇaṇ: Paṭisambhidāyaṇ tāva Abhisamaya-kathāya* *Kathaṇ paccuppanne kilese pajahatī?* ti pucchāṇ¹ katvā² anusayānaṇ paccuppannabhāvassa atthitāya *thāmagato anusayaṇ pajahatī* ti vuttaṇ. Dhammasaṅganiyaṇ mohassa padabhājane† *avijjānusayo avijjāpariyutthānaṇ avijjālaṅgī moho akusalamūlaṇ, ayaṇ tasmīṇ samaye moho hotī* ti akusalacittena saddhiṇ mohassa uppannabhāvo vutto. Kathāvatthusmiṇ‡ *Anusayā avyākātā, anusayā ahetukā, anusayā cittavippayuttā* ti sabbe vādā paṭisedhitā.³ Anusaya-yamake sattannaṇ mahāvārānaṇ aññatarasmiṇ uppajjana-vāre: *Yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjati?* § ti ādi vuttaṇ. Tasmā “anuseṇti ti anurūpakāraṇaṇ labhitvā uppajjanti” ti yaṇ vuttaṇ, taṇ iminā tantippamāṇena suvuttan ti veditabbaṇ.

Yam pi “cittasampayutto sārammaṇo” ti ādi vuttaṇ, tam pi suvuttam eva; anusayo hi nām' esa parinipphanno cittasampayutto akusaladhammo ti niṭṭham ettha gantabbaṇ.

Tattha *diṭṭhānusayo* catusu diṭṭhisampayuttesu, *vicikicchānusayo* vicikicchāsahagata, *avijjānusayo* dvādasasu akusalacittesu, saha-jātavasena ārammaṇavasena ca; tayo pi avasesa⁴-tebhūmakadhammesu ārammaṇavasena diṭṭhi-vicikicchā-mohā.

Kāmarāgānusayo c' ettha lobhasahagatacittesu saha-jātavasena ārammaṇavasena ca; manāpesu avasesakāmāvacaradhammesu ārammaṇavasena' eva uppajjamāno lobho.

Paṭighānusayo domanassa-sahagatacittesu saha-jātavasena ārammaṇavasena ca, amanāpesu avasesa-kāmāvacaradhammesu ārammaṇavasena' eva uppajjamāno doso.

Mānānusayo diṭṭhivippayutta-lobhasahagatacittesu saha-jātavasena ārammaṇavasena ca, dukkhavedanāvajjesu avasesa-kāmāvacaradhammesu rūpārūpāvacaradhammesu ca ārammaṇavasena' eva uppajjamāno māno.

Bhavarāgānusayo catusu diṭṭhivippayuttesu uppajjamāno

* Pts. ii, 215.

† Kvu. xi, 1.

† Dhs., § 1061.

§ Yam. i, 373.

¹ S, C pucchitvā.

² H, D, B add ti.

² S, C omit.

⁴ H avi°.

pi saha-jātavasena vutto. Ārammaṇavasen' eva¹ pana rūpā-rūpāvacaradhammesu uppajjamāno lobho vutto.

Tattha *ditṭhānusayo* ti dvāsaṭṭhividhā ditṭhi. *Vicikicchā-nusayo* ti aṭṭhavatthukā vicikicchā. *Tadekatṭhā ca kilesā* ti² ditṭhiyā vicikicchāya saha-jekattṭhavasena ekato tṭhitā. [100.] *Mānānusayo* ti navavidhamāno.

Paracittañāṇena vā ñatvā ti paresaṇ citta-cāra-jānana-paṇ-ñāya jānitvā; cetopariyañāṇena jānitvā ti vuttaṇ hoti. *Pubbenivāsānussatiñāṇena vā* ti atīte nivuttha-khandhānus-saraṇañāṇena jānitvā. *Maṇsacakkhunā vā* ti pakaticak-khunā. *Dibbacakkhunā vā* ti dibbasadisena dibbavihārasan-nissitena vā dibbena cakkhunā passitvā.

Rāgarattā ti rāgena rañjitā. *Ye pañcasu kāmagaṇesū* ti ye pañcasu rūpādi-vatthukāmakotṭhāsesu. *Virāgarattā* ti virāgasan-khātāsu rūpārūpasamāpattīsu atirattā allīnā. *Yato kāmarāgo cā* ti yadā kāmabhava³ rāgo ca; rūpārūparāgesu⁴ pi es' eva nayo.

Suddhatṭhakasuttaniddesavannaṇā nitṭhitā.

Catutthaṇ.

¹ H, S °na ca.

² H adds saha-jekattṭhavasena.

³ H, S, D, C kāma.

⁴ H, S, D, C °pabhavesu.

V. PARAMATṬHAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

[102.] Pañcame Paramatṭhakasutte *Paraman ti diṭṭhīsu paribbasāno* ti idaṇ paraman ti gahetvā sakāya sakāya diṭṭhiyā vasamāno. *Yad uttariṇ kurute* ti yaṇ attano satthārādiṇ seṭṭhaṇ karoti. *Hīnā ti aññe tato sabbam āhā* ti taṇ attano satthārādiṇ ṭhapetvā tato aññe sabbe 'hīnā ime' ti āha. *Tasmā vivādāni avītivatto* ti tena kāraṇena tāni¹ diṭṭhikalahāni² avītivatto va hoti.

Vasanti ti paṭhamuppannaditṭhivasena vasanti. *Sanvasanti*³ ti pavasitvā vasanti. *Āvasanti* ti visesena vasanti. *Parivasanti* ti sabbabhāvena vasanti.

Taṇ upamāya sādiento *yathā agārikā vā* ti ādim āha. *Agārikā vā* ti gharasāmikā. *Gharesu vasanti* ti attano gharesu āsaṅkāvirahitā hutvā nivasanti. *Sāpattikā vā* ti āpattibahulā. *Sakilesā* ti rāgādikilesabahulā.

Uttariṇ karoti ti atirekaṇ karoti.

[103.] *Ayaṇ satthā sabbaññū* ti 'ayaṇ amhākaṇ satthā sabbaṇ jānāti.'

*Sabbe parappavāde*⁴ *khīpatī*⁴ ti sabbā paraladdhiyo chaḍḍeti. *Ukkhīpatī* ti nīharati. *Parikkhīpatī* ti parammukhe karoti.

Diṭṭhimesagāni ti diṭṭhivihesakāni.

[104.] Dutiyagāthāy' attho: evaṇ avītivatto ca⁵ *yaṇ diṭṭhe sute sīlabbate mute* ti etesu catusu vatthusu uppanna-diṭṭhi-saṅkhāte *attani* pubbe vuttappakāraṇ *ānisaṇsaṇ passati*, *tad eva so tattha sakāya*⁶ *diṭṭhiyā ānisaṇsaṇ idaṇ*⁷ *seṭṭhan* ti abhinivisitvā *aññaṇ sabbaṇ* parasatthārādikaṇ *nihīnato passati*.

Dve ānisaṇse passati ti dve guṇe oloketi. *Diṭṭhadham-*

¹ B, C, D, SnA so.

³ B pava°.

⁵ H, S omīṭ.

⁶ H, D sakkāya°.

² B, D, SnA °kalahe.

⁴ H paravāde vikkhi°.

⁷ H, D, SnA omīṭ.

mikañ cā ti diṭṭhe paccakkhe attabhāve vipaccanakagunaṇ. *Samparāyikañ cā* ti paraloke paṭilabhitabba-guṇaṇ ca.

Yaṇ-ditṭhiko satthā ti yaṇ-laddhiko titthāyatana-sāmiko.

Alaṇ nāgattāya vā ti¹ nāgarājabhāvāya² vā pariyattaṇ. *Supaṇṇattādisu* pi es' eva nayo. *Devattāya vā* ti sammuti-devāḍibhāvāya.

Āyatiṇ phalapātikanākhī hotī ti anāgate vipākaphalaṇ³ patthayāno⁴ hoti.

Diṭṭhasuddhiyā pi dve ānisaṇse passatī ti cakkhuviññāṇena diṭṭha-rūpāyatana-sassa vasena suddhiyā hetuttā pi attano gahita-gaḥaṇena dve guṇe oloketi. *Sutasuddhiyādisu* pi es' eva nayo.

[105.] *Tatiyagāthāy' attho*: evaṇ passanto pi⁵ *yaṇ* attano satthārādiṇ *nissīto aññaṇ* parasatthārādiṇ *hīnaṇ passatī*, *taṃ* pana dassanaṇ *ganthaṃ* eva *kusalā vadanti*; bandhanaṇ⁶ ti vuttaṇ hoti. *Yasmā etad eva*, *tasmā hi diṭṭhaṇ va suttaṇ mutaṇ vā sīlabbaṇ bhikkhu na nissayeyya*, nābhini-viseyyā ti vuttaṇ hoti.

Kusalā ti khandhāḍijānane chekā. *Khandhakusalā* ti rūpādisu pañcasu khandhesu kusalā. Dhātu-āyatana-paṭiccasamuppāda - satipaṭṭhāna - sammappadhāna - iddhi-pāda-indriya-bala-bojjaṇga-magga-phala-nibbāṇesu pi es' eva nāyo. *Tattha maggakusalā* ti catusu maggesu; *Phalakusalā* ti catusu phalesu; *Nibbāṇakusalā* ti, duvidhe nibbāṇe chekā.

Te kusalā ti te etesu vuttappakāresu chekā; *evaṇ vadanti* ti evaṇ kathenti: *Ganṭho eso* ti passato ca attano satthārādinis-sitataṇ⁷ ca aññaṇ parasatthārādiṇ hīnato passanaṇ⁸ ca ganṭho bandhanaṇ eso ti vadanti. *Lagganaṇ etan* ti etaṇ vuttappakāraṇ⁹ nāgadante laggitaṇ viya adho lagganaṇ.¹⁰ *Bandhanaṇ etan* ti chindituṇ¹¹ dukkhatthena saṅkhalikādi-

¹ H *adds* diṭṭhe paccakkhe attabhāve vipaccanaka.

² H, S, D, C *omit* rāja.

³ H, D, B patthano.

⁴ B gantha°.

⁵ H, B °ataṇ.

⁶ S bandhanaṇ; C lambanaṇ.

⁷ H, D, B °la.

⁸ S, C, D, SnA passato p' assa.

⁹ H °rādiṇ° takaṇ.

¹⁰ H, D, B °kāraṇaṇ.

¹¹ *Most* nicchin°.

bandhanaṃ viya bandhanaṃ.¹ [106.] *Paḷibodho eso ti saṃsā-rato nikkhamituṃ appadānatthena eso paḷibodho.*

Catutthagāthāy' attho: Na kevaḷaṃ diṭṭha-sutādiṃ na² nissayeyya, api ca kho pana asaṅgataṃ uparūpari *diṭṭhim pi lokasmiṃ na kappayeyya*, na janayeyyā ti vuttaṃ hoti. Kīd-saṃ? *Ñānena vā sīlavatena vā pi ti samāpattiñāṇādiñā-ṇena vā sīlabbatena vā yaṃ³ kappayissati⁴, etaṃ diṭṭhiṃ na kappayeyya.* Na kevaḷaṃ ca diṭṭhiṃ na kappayeyya, api ca kho pana mānena pi jātiādihi vatthūhi *samo ti vā attānaṃ anūpaneyya hīno na maññetha visesi vā pi ti.*

Aṭṭhasamāpattiñāṇena⁵ vā ti paṭhamajjhānādīnaṃ aṭṭhan-naṃ samāpattīnaṃ sampayuttapaññāya vā. Pañcābhiñ-ñāṇena vā ti lokikānaṃ pañcannaṃ abhiññānaṃ sampa-yuttapaññāya vā. Micchāñāṇena vā ti viparītasabhāvena pavattāya paññāya amutte muttaṃ mayā⁶ ti evaṃ uppanna micchāñāṇena vā.

[107.] Pañcamagāthāy' attho: evañ hi diṭṭhiṃ akappento amaññaṃāno ca attāṃ *pahāya anupādiyāno* yaṃ pubbe gahitaṃ, taṃ pahāya aparāṃ agaṇhanto tasmiṃ pi vuttappakāre *ñāṇe⁷* duvidāṃ *nissayaṃ na karoti*; akaronto ca *sa ve⁸ viyattesu* nānādiṭṭhivasena bhinnesu sattesu⁹ *na vaggasūri* chandādiva-sena agacchanadhammo hutvā dvāsattṭhiyā¹⁰ diṭṭhisu kiñci *diṭṭhiṃ, na pacceti* na paccāgacchatī ti vuttaṃ hoti.

[108.] *Catūhi upādānehi* ti kāmupādānādihi catūhi bhuṣaṇ-gaṇehi.¹¹

Sa ve viyattesū ti so puggalo nicchitesu. *Bhinnesū* ti dvidhā bhinnesu.

Idāni yo so imāya gāthāya vutto khīṇāsavo, tassa vaṇṇa-bhaṇanattāṃ *yassūbhayante* ti ādikā tisso gāthāyo āha.

Tāsu¹² paṭhamagāthāya [109] *yassūbhayante* ti pubbe vutte phassādibhede; *pañidhī* ti taṇhā; *bhavābhavūyā* ti punappu-

¹ H, D, B omit.

² H omits.

³ H na; D yū na; B, SnA yā.

⁴ B, SnA kappiyati.

⁵ H °ñāṇe.

⁶ H, B passati.

⁷ H, S add pi.

⁸ B, D ce.

⁹ H, D tesu.

¹⁰ H, D °ṭhi.

¹¹ H °gahitehi.

¹² H tesu.

naṇ¹ bhavāya. *Idha vā huraya vā* ti sakattabhāvādibhede idha vā, parattabhāvādibhede parattha vā.

Phasso eko anto ti cakkhusamphassādiko eko koṭṭhāso. *Phassasamudayo* ti vatthārammaṇo yato samudeti uppajjati, so samudayo. *Dutiyo anto* ti dutiyo koṭṭhāso.

Atātan ti ati² itaṇ² atītaṇ; atikkantan ti vuttaṇ hoti. *Anāgatan* ti na āgataṇ anāgataṇ; anuppannan ti vuttaṇ hoti. Sukhavedanādayo visabhāgavasena; nāmarūpadukaṇ namana-ruppanavasena; ajjhattikādayo ajjhatta³-bāhiraavasena; sak-kāyādayo khandhapañcakānaṇ pavatti⁴-samudayaavasena vuttā ti veditabbā.

Sakattabhāvo ti attano attabhāvo. *Parattabhāvo* ti parass' attabhāvo.

[110.] *Dutiyagāthāya: diṭṭhe vā* ti diṭṭhasuddhiyā⁵ vā. *Esa nayo sutādisu.*

Saññā ti saññāsamutṭhāpikā⁶ diṭṭhi.

[111.] *Aparāmasantan* ti taṇhā-mānadiṭṭhihi na parāmasantaṇ. *Anabhinivisantan* ti teh' eva anabhinivisantaṇ.

Vinibaddho ti vā ti mānena vinibaddho ti vā. *Parāmatṭho ti vā* ti parato nicca-sukha-subhādhihi parāmatṭho ti vā. *Vikkhepagato* ti uddhaccavasena. *Aniṭṭhaṅgato* ti vicikicchāvasena. *Thāmagato* ti anusayavasena. *Gatiyā* ti gantabbavasena.

[112.] *Tatīyagāthāya: Dhammā pi tesaṇ na paṭicchitāse* ti dvāsaṭṭhidiṭṭhigatadhammā pi tesaṇ 'idam eva saccaṇ mogham aññan' ti evaṇ na paṭicchitā.

Pāraṅgato na pacceṭi tādī ti nibbānapāraṇ gato tena tena maggena pahīṇe kilese puna n' āgacchati; pañcahi ca ākārehi tādī hoti ti. *Sesaṇ pākāṭam eva.*

Vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi ti rūpaṇ attato samanupassati* ti ādinā nayena ekekasmīṇ khandhe catūhi catūhi ākārehi pañcakkhandhe patiṭṭhaṇ katvā pavattā vijjamāne kāye diṭṭhi.

* M. iii, 17, etc.; S. iii, 3, etc.

¹ H, S, B °na.

³ B °ttika.

⁵ H, D diṭṭhi°.

² H, D omit.

⁴ H, D asampatti.

⁶ H °pitā.

[113.] *Dasavatthukā micchādittihī ti natthi dinnan** ti ādinayappavattā dittihī.

Antaggāhikā dittihī ti sassato loko, idam eva saccan, mogham aññan† ti ādinayappavattā ekekaṇ antaṇ atthī ti gahetvā pavattā dittihī.

Yā evarūpā dittihī ti idāni vuccamānānaṇ ekūnavīsati padānaṇ sādharmaṇaṇ mūlapadaṇ. *Yā dittihī, tad eva dīṭṭhigataṇ; yā dittihī, tad eva dīṭṭhigahanaṇ* ti sabbesaṇ¹ sambandho katabbo.

Yā ayāthāvadassanattthena dittihī, tad eva dīṭṭhīsu² gataṇ dassanaṇ, dvāsaṭṭhidittihīyā antogatattā³ ti dīṭṭhigataṇ. Heṭṭhā pi 'ssa attho vutto yeva. Dvinnaṇ antānaṇ ekantaṇ gatattā pi *dīṭṭhigataṇ*.

Tattha sassato ti nicco, *loko* ti attā; "Idha sarīraṇ yeva nassati, attā pana idha parattha ca so yevā" ti maññanti. So hi sāmāññ eva āloketi ti katvā loko ti maññati. *Asassato* ti anicco; attā sarīren' eva saha nassati ti maññanti.

Antavā ti paritthe kasiṇe jhānaṇ uppādetvā taṇ parittakasiṇārammaṇaṇ⁴ cetanaṇ 'sapariyanto attā' ti maññanti. *Anantavā* ti na antavā. Appamāṇe kasiṇe jhānaṇ uppādetvā taṇ appamāṇakasiṇārammaṇacetanaṇ 'apariyanto attā' ti maññanti.

Taṇ jīvaṇ taṇ sarīran ti jīvo ca sarīraṇ ca taṇ yeva. Jīvo ti attā; liṅgavipallāsena napaṇṣakavacanaṇ kataṇ. *Sarīran* ti rāsattthena khandhapaṇcakaṇ. *Aññaṇ jīvaṇ aññaṇ sarīran* ti⁵ añño jīvo, aññaṇ khandhapaṇcakaṇ.

Hoti tathāgato param maraṇā ti khandhā idh' eva vinassanti, satto maraṇato paraṇ hoti, vijjati, na nassati. *Tathāgato* ti c' etaṇ⁶ sattādhipacanaṇ.⁷ Keci pana tathāgato ti arahā ti vadanti; ime "na hoti" ti pakkhe dosaṇ disvā evaṇ gaṇhanti. *Na hoti tathāgato param maraṇā* ti khandhā pi idh eva nas-

* M. iii, 71, etc.

† M. i, 484.

¹ B, S, C, D sabbo pi.

² H dīṭṭhi.

³ H, D °gataṇ vā.

⁴ S, B, C, D °ṇa.

⁵ H *add*s sarīran ti rāsattthena khandhapaṇcakaṇ.

⁶ H *omits*.

⁷ H *sattam* eva vadati; S, C *add* bhavati.

santi, tathāgato ca maraṇato paraṇ na hoti, ucchijjati; ime “hoti” ti pakkhe dosaṇ disvā evaṇ gaṇhanti. *Hoti ca na ca hoti* ti ime ekekapakkhapariggahe dosaṇ disvā ubhayapak-khaṇ gaṇhanti. *N’ eva hoti, na na hoti* ti ime ubhayapak-khapariggahe ubhayadosāpattiṇ disvā ‘hoti ca na ca hoti’ ti amarāvikkhepapakkhaṇ gaṇhanti. Ayam pan’ ettha atṭha-kathānayo.

Sassato loko ti vā ti ādihi dasah’ ākārehi diṭṭhippabhedo va vutto. Tattha *sassato loko* ti khandhapañcakaṇ loko ti ga-hetvā ‘ayaṇ loko nicco dhuvo sabbakāliko’ ti gaṇhantassa sassatan ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. *Asassato* ti tam eva lokaṇ ‘ucchijjati vinassati’ ti gaṇhantassa ucchedagahaṇā-kārappavattā diṭṭhi.

Antavā ti parittakasinaḷābhino supparamatte vā sarāvamatte vā kasiṇe samāpannassa anto-samāpattiyaṇ pavattita¹-rūpā-rūpadhamme ‘loko’ ti ca, kasinaparicchedantena ‘antavā’ ti ca gaṇhantassa *antavā loko* ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhi pi hoti, ucchedadiṭṭhi pi. Vipulakasinaḷābhino pana tasmiṇ kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyaṇ pavattita¹-rūpārūpadhamme ‘loko’ ti ca, kasinaparicchedānantena ca ‘ananto’ ti gaṇhantassa *anantavā loko* ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhi pi hoti, uccheda-diṭṭhi pi.

Taṇ jīvaṇ taṇ sarīraṇ ti bhedanadhammass’ eva, sarīrassa jīvaṇ ti gahitattā sarīre ucchijjamāne jīvaṇ pi ucchijjati ti ucchedagahaṇākārappavattā diṭṭhi. Dutiyapadena sarīrato aññassa jīvassa gahitattā sarīre ucchijjamāne pi jīvaṇ na ucchijjati ti sassatagahaṇākārappavattā diṭṭhi.

Hoti tathāgato ti ādisu satto tathāgato nāma; so param maraṇā hoti ti gaṇhato paṭhamā sassatadiṭṭhi. *Na hoti* ti gaṇhato dutiyā ucchedadiṭṭhi. *Hoti ca na ca hoti* ti gaṇhato tatiyā ekaccasassatadiṭṭhi. *N’ eva hoti, na na hoti* ti gaṇhato catutthā amarāvikkhepadiṭṭhi ti vuttappakārā dasavidhā diṭṭhi yathāyogaṇ bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi cā ti duvidhā hoti. Tāsu ekā pi tesāṇ khīṇāsavānaṇ *na paticchitā* ti attho.

[114.] *Ye kilesā* ti ye kilesā sotāpattimaggena pahīṇā, *te*

*kilese na puna paccehi puna nibbattetvā paṭisandhiṃ*¹ na eti. *Na paccāgacchati*² ti na pacchābhāven' āgacchati.³

Pañcah' ākārehi tādi ti pañcahi kāraṇehi koṭṭhāsehi vā sadiso. *Itthānītthe tādi* ti itthārammaṇe ca anitthārammaṇe ca anunaya-paṭighaṇ muñcitvā ṭhitattā dvīsu sadiso. *Cattāvī* ti kilese cajitavā. *Tiṇṇāvī* ti saṇsāraṇ atikkamitavā.⁴ *Muttāvī* ti rāgādito muttavā. *Tanniddesā tādi* ti tena tena sila-saddhādinā niddisitvā niddisitvā kathetabbato sadiso.⁵

Taṇ pañcavidhaṇ vatthāretvā kathetukāmo *Kathaṇ arahā itthānītthe tādi* ti ādim āha. *Tattha lābhe pi* ti catunnaṇ paccayānaṇ lābhe pi. *Alābhe pi* ti tesañ alābhe pi. *Yase pi* ti parivāre pi. *Ayase pi* ti parivāravipattiyaṇ pi. *Pasaṇsāya pi* ti vaṇṇabhaṇaṇāya pi. *Nindāya pi* ti garahāya pi. *Sukhe pi* ti kāyikasukhe pi. *Dukkhe pi* ti kāyikadukkhe pi.

Ekaṇ ce bāhaṇ gandhena limpeyyun ti sace ekaṇ bāhaṇ catujātiya-gandhena lepaṇ uparūpari dadeyyun. *Vāsiyā taccheyyun* ti yadi ekaṇ bāhaṇ vadḍhakī vāsiyā tacchitvā tacchitvā tanuṇ kareyyun. *Amusmiṇ natthi rāgo* ti amusmiṇ gandhālepane sineho natthi, na saṇvijjati. *Amusmiṇ natthi paṭighaṇ* ti amusmiṇ vāsiyā tacchane paṭiṇaṇaṇasaṅkhātāṇ paṭighaṇ kopaṇ natthi, na saṇvijjati. *Anunaya-paṭigha-vipakhiṇo* ti sinehaṇ kopaṇ ca pajahitvā ṭhito. *Ugghāti-nigghāti*⁶-*vītivatto* ti anunayavasena anuggahaṇ ca paṭighavasena nigghaṇ ca atikkamitvā ṭhito. *Anurodha-vīrcdhasamatikkanto*⁷ anunayaṇ ca paṭighaṇ ca sammā atikkanto.

[115.] *Sīle satī* ti sīle saṇvijjamāne. *Sīlavā* ti silasampanno iti tena niddesaṇ⁸ kathaṇaṇ labhatī ti tādi. *Saddhāya satī saddho* ti evam ādisu pi es' eva nayo.

Paramatthakasuttaniddesa-vanṇanā nīṭhitā.

Pañcamāṇ.

¹ B, C paṭi.

² B °bhāgen'°.

³ H taṇsadiso.

⁴ H, D °dhaṇ sa°.

⁵ H pacchā°.

⁶ H, S °mitā.

⁷ H nighāti.

⁸ H, D, C add vā.

SADDHAMMA- PAJJOTIKĀ

THE COMMENTARY ON
THE MAHĀ-NIDDESA

Vol. II

EDITOR'S NOTE

IN my Introduction to the first volume I have made a mistake about the author of this work. I have mistaken Upatissa for Upasena, and have discussed the date of Upatissa. Nevertheless it is not a useless discussion, because the Elder Upatissa was a noteworthy person, being the author of the *Vimuttimaggā*.

Here I add something more helpful towards finding out the date of Upatissa. It is stated in *Mahāvamsa* (xxxiv. 2, 3) that King Mahācūlī Mahātissa gave alms to Mahāsumma with the wages he received for his manual labour. This Mahāsumma was a pupil of Upatissa; and the king was Vattagāmini's adopted son, who ascended the throne after Vattagāmini in 17 B.C. Thus we have found an ascertained date as to when Upatissa's pupil, Mahāsumma, lived. This confirms my statement that Upatissa was a contemporary of Vattagāmini.

We have now to discuss Upasena, the author of this work. According to its colophon, Upasena lived in the reign of Sirinivāsa Sirisaṅghabodhi; and he compiled this work while dwelling in a monastery built and given to him by a minister named Kittisena, Bhattisena, or Bhaddasena. The *Mahāvamsa*, in the fifty-second chapter, states that the Chief Secretary, Sena, built a monastery named Mahālekhakapabbata within the precincts of Mahāvihāra. This Sena was a son of Udaya II, and a minister of Kassapa IV, who reigned or seventeen years, beginning from A.D. 896, and had the title "Sirisaṅghabodhi."

Now the only difficulty in coincidence lies with the statement in the colophon that this work was completed in the *twenty-sixth* year of the reign of the king mentioned there.

Following one of the other readings of the donor's name, we find, in *Mahāvamsa*, cp. 50, a statement to the effect that a general, Bhadda by name, caused to be built a monastery called Bhaddasenāpati-pariveṇa. This general lived during the reign of Sena I, who ruled for twenty years, beginning from A.D. 831. Here, too, we have a reign not twenty-six years long. The next king, Sena II, reigned for thirty-five years, beginning from A.D. 851, but he had not the title "Sirisaṅghabodhi."

A. P. BUDDHADATTA.

September 10, 1938.

Saddhammapajjotikā

MAHĀNIDDESAṬṬHAKATHĀ

JARĀSUTTANIDDESAVAṆṆANĀ

[117.] Chaṭṭhe Jarāsutte *Appaṇ vata jīvitaṇ idan* ti idaṇ vata manussānaṇ jīvitaṇ appakaṇ parittaṇ ṭhitiparittatāya sarasaparittatāyā ti; Guhaṭṭhakasutte pi vuttanayam etaṇ. *Orāṇ vassasatā pi mīyati* ti vassasatā oraṇ kalalādikāle pi mīyati. *Aticcā* ti vassasataṇ atikkamitvā. *Jarasā pi mīyati* ti jarāya pi mīyati.

Ito paraṇ Guhaṭṭhakasuttaniddesavaṇṇanāyaṇ vuttanayen' eva gahetabbaṇ.

[119.] *Appaṇ* ti mandaṇ.

Gamanīyo samparāyo ti paraloko gantabbo.

[120.] *Kalalakāle* pī ti ettha kalalaṇ nāma paṭisandhikkhaṇe tīhi jātiunṇaṇsūhi katasuttaṅge ṭhita-telabindupamāṇaṇ acchaṇ vipprasannaṇ kalalaṇ hoti; yaṇ sandhāya vuttaṇ:

Tilatelassa yathā bindu sappimaṇḍo anāvilo

*Evaṇ-vaṇṇapaṭibhāgaṇ kalalan ti pavuccati** ti.

Tasmiṇ kalalakāle pi. *Cavati* ti jīvitā¹ galati. *Marati* ti jīvitaviyogaṇ āpajjati. *Antaradhāyati* ti adassanaṇ pāpuṇāti. *Vippalujjati* ti chijjati. Aṇḍajayoniyā *cavati*. Jalābujayoniyā *marati*. Saṇsedajayoniyā *antaradhāyati*. Opapātikayoniyā *vippalujjati* ti evam eke vaṇṇayanti.

Abbudakāle pī ti abbudaṇ nāma kalalato sattāhaccayena maṇsadhovanudakavaṇṇaṇ hoti, kalalanāmaṇ antaradhāyati. *Vuttam* pi c' etaṇ:

* Cf. J. iv, 496; Mil. 421.

¹ H, D, B jīvitaṇ.

*Sattāhaṇ kalalaṇ hoti paripakkaṇ samūhataṇ,
Vivaṭṭamānaṇ¹ taṇ² bhāvaṇ abbudaṇ nāma jāyati** ti.

Tasmiṇ abbudakāle pi.

Pesikāle pī ti tasmā pi abbudā sattāhaccayena vilīnati-pusadisā pesi nāma sañjāyati.³ Sā maricaphāṇitena dīpe-tabbā: gāmadārakā hi supakkāni maricāni gahetvā sāṭa-kante bhaṇḍikaṇ katvā pīletvā maṇḍaṇ ādāya kapāle pak-hipitvā ātape ṭhapenti; taṇ sukkhamānaṇ sabbabhāgehi muccati; evarūpā pesi hoti, abbudan ti nāmaṇ antaradhā-yati. Vuttam pi c' etaṇ:

*Sattāhaṇ abbudaṇ hoti paripakkaṇ samūhataṇ,
Vivaṭṭamānaṇ¹ taṇ² bhāvaṇ pesi nāma pajāyati** ti.

Tasmiṇ pesikāle pi.

Ghanakāle pī ti tato pesito sattāhaccayena kukkuṭaṇḍa-saṇṭhāno ghano nāma maṇṣapiṇḍo nibbattati; pesi ti nāmaṇ antaradhāyati. Vuttam pi c' etaṇ:

*Sattāhaṇ pesi bhavati paripakkaṇ samūhataṇ
Vivaṭṭamānaṇ¹ taṇ² bhāvaṇ ghano nāma pajāyati.³
Yathā kukkuṭiyā aṇḍaṇ samantā parimaṇḍalaṇ
Evaṇ ghaṇassa saṇṭhānaṇ nibbattaṇ kammaṇaccayā** ti.

Tasmiṇ ghaṇakāle pi.

Pasākhakāle pī ti pañcame sattāhe dvinnāṇ dvinnāṇ hattha-pādānaṇ sīsassa c' atthāya pañca pilakā jāyanti, yaṇ sandhāya vuttaṇ: *Pañcame bhikkhave sattāhe pañca pilakā saṇṭhahanti kammato** ti. Tasmiṇ pasākhakāle⁴ pi.

Tato paraṇ chaṭṭha-sattamādīni sattāhāni atikkamma desanaṇ saṅkhipitvā dvācattālīsasattāhe⁵ pariṇatakāle kesa-loma-nakhādīnaṇ uppattikālaṇ ca; tassa ca nābhito utṭhito nālo mātu udarapaṭalena ekābaddho hoti, so uppaladaṇ-ḍako viya chiddo, tena āhāraraso⁶ saṇsaritvā⁷ āhāra-samuṭṭhānaṇ rūpaṇ samuṭṭhāpeti. Evaṇ so dasamāse yāpeti.

* (?).

¹ S, C ° māna.

² S, C tab.

³ H, D, B, S paññāyati.

⁴ S, C, D sākha°.

⁵ H omīte dvā.

⁶ B āhārasanehaṇ.

⁷ H pariharitvā; D parisaritvā.

Taṇ sabbaṇ avatvā sūtighare ti āha. Yaṇ sandhāya vuttaṇ:

..... Kesā lomā nakhā pi ca.

Yañ c' assa bhuñjati mātā annaṇ pānañ ca bhojanaṇ,
Tena so tattha yāpeti mātukucchigato naro* ti.

Tattha sūtighare ti sūtikāghare, vijāyanaghare ti attho. "Sūtikāghare" ti vā pāṭho; sūtikāyā ti padacchedo.

Addhamāsiko pi ti jātadivasato paṭṭhāya addhamāso etassa atthi ti addhamāsiko. Dvemāsikādisu pi es' eva nayo. Jātadivasato paṭṭhāya ekaṇ saṇvaccharaṇ etassa atthi ti saṇvacchariko. Upari duvassikādisu pi es' eva nayo.

Yadā jīṇṇo hoti ti yasmiṇ kāle jarājīṇṇo bhavati, jajjaribhūto. Vuddho ti vayovuddho. Mahallako ti jātimahalako. Addhagato ti tayo addhe atikkanto. Vayo anuppatto ti tatiyaṇ vayaṇ anuppatto. [121.] Kaṇḍadanto ti antarantarā patitā dantā phalitā ca, jarānubhāvena khaṇḍā dantā jātā assā ti khaṇḍadanto. Palitakeso¹ ti paṇḍarakeso. Vilūnan ti luñcitvā gahitā kesā viya khallāṇ.² Khallitasiro³ ti mahākhallāṭasiso.⁴ Valitaṇ⁵ ti sañjātavali. Tilakāhatagatto ti setatila-kālatilakehi vikiṇṇasarīro. Bhaggo⁶ ti bhaggo. Iminā pi 'ssa vaṇkabhāvaṇ dīpeti. Daṇḍaparāyano ti daṇḍapaṭisaraṇo daṇḍadutiyo.

So jarāya pi ti so puggalo jarāya pi abhibhūto marati. Natthi maraṇamhā⁷ mokkho ti maraṇato muñcanūpāyo natthi, nūpalabbhati.

Phalānam iva pakkānaṇ pāto patanato bhayaṇ ti paripākagatānaṇ sithilavaṇṭānaṇ panasaphalādipakkānaṇ paccūsa-kāle avassaṇ⁸ patissanti⁹ ti phalasāmikānaṇ bhāyaṇaṇ¹⁰ viya. Evaṇ jātāna maccānaṇ niccaṇ maraṇato bhayaṇ ti evam eva uppannānaṇ sattānaṇ maccusaṅkhātamarāṇato satataṇ kālaṇ bhayaṇ.

* S. i, 206.

¹ H phali°.

² T khālita°; H, D, S khalitaṇ°.

³ T vallīnaṇ.

⁴ H, B °nato.

⁵ D papa°; H °satī.

⁶ H omits.

⁷ S, C °siro.

⁸ H, D bhoggo.

⁹ H, D, B omī.

¹⁰ H, D, B bhāyamānānaṇ.

Yathā pi kumbhakārassā ti yathā nāma mattikabhājanāṇ karontassa. *Kataṇ mattikabhājanan* ti tena niṭṭhāpitabhājanāṇ. *Sabbaṇ bhedanapariyantān* ti pakkāpakkaṇ sabbaṇ; bhedanaṇ bhijjanaṇ¹ pariyaṇaṇ avasānaṇ assā ti bhedana-pariyaṇaṇ. *Evaṇ maccāna jīvitān* ti evam eva sattānaṇ āyusaṅkhārā.

Daharā ca mahantā cā ti taruṇā ca mahallakā ca. *Ye bālā ye ca paṇḍitā* ti ye ca assāsapassāsāyattajivitā bālā, ye ca paṇḍiccena samannāgatā Buddhādayo. *Sabbe maccuvasaṇ yaṇṭi* ti ete vuttappakārā daharādayo² sabbe maccuno issariyaṇ upagacchanti.

Tesaṇ maccuparetānaṇ ti etesaṇ maccunā³ parivāritānaṇ. *Gacchataṇ paralok' ito* ti ito manussalokato paralokaṇ gacchantānaṇ. *Na pitā tēyate puttān* ti pitā puttaṇ na rakkhati. *Ñāti vā pana ñātake* ti mātāpitipakkhikā ñāti vā te yeva ñātake rakkhituṇ na sakkonti.

Pekkhataṇ yeva ñātinaṇ ti vuttavidhānaṇ yeva ñātinaṇ pekkhantānaṇ yeva olokentānaṇ yeva. *Passa lālapataṇ puthū* ti: *passā* ti ālapanāṇ; lālapantānaṇ vilapantānaṇ puthūnaṇ nānappakārānaṇ; *ekameko va maccānaṇ go vajjho viya nīyaṭi* ti sattānaṇ ekameko vadhāya niyamāna-gaṇo viya maraṇāya niyyati, pāpuṇiyati.

Evam abbhāhato loko ti evam eva sattaloko bhusaṇ āhato. *Maccunā ca jarāya cā* ti maraṇena ca jarāya ca abhībhūto.

Māmāyite ti māmāyitavatthukāraṇā.

Vinābhāvaṇ santam ev' idan ti⁴ vijjamānaṇ vinābhāvam eva idan; na sakkā avinābhāvena bhavitun ti vuttaṇ hoti.

[122.] *Socantī* ti cittaṇ socanaṇ karonti. *Kilamantī* ti kāyena kilamathaṇ pāpuṇanti. *Paridevantī* ti nānāvidhaṇ vācāvilāpaṇ bhaṇanti. *Urattāliṇ kandaṇṭi* ti uraṇ tāletvā tāletvā kandaṇṭi. *Sammohaṇ āpajjantī* ti sammohabhāvaṇ pāpuṇanti.

Anicco ti hutvā abhāvatthēna. *Saṅkhato* ti paccayehi saṅgama kato. *Paṭiccasamuppanno* ti paccayasāmaggiṇ paṭicca, na paccakkhāya, saha sammā ca⁵ uppanno. *Khaya-*

¹ H. omits.

² H, D omīṭ daharā.

³ H maccu.

⁴ 3, C add santavinābhāvaṇ.

⁵ H, B va.

dhammo ti khayaṇ gamanasabhāvo. *Vayadhammo* ti vayaṇ gamanasabhāvo,¹ bhaṅgagamanasabhāvo ti attho. *Virāga-dhammo* ti virajjanasabhāvo. *Nirodhadhammo* ti nirujjhana-sabhāvo.

*Yvāyaṇ*² *pariggaho* ti *yo*³ *ayaṇ*³ *pariggaho*. *Yā 'yaṇ*⁴ *pariggaho* ti *pi* pāṭho; *Nicco* ti sabbakāliko.⁵ *Dhuvo* ti thiro. *Sassato* ti acavano. *Avipariṇāmadhammo* ti pakatiṇ ajahanasabhāvo. *Sassatisamaṇ tath' eva* *ṭhassatī* ti canda-suriya-sineru-mahāsamudda-pāṭhavi-pabbatādayo viya tiṭṭheyya.

[123.] *Nānābhāvo* ti jātiyā nānāsabhāvo. *Vinābhāvo* ti maraṇena viyogabhāvo. *Aññathābhāvo* ti bhavena aññathābhāvo. *Purimānaṇ purimānaṇ khandhānaṇ* ti anantare pure⁶ uppannānaṇ khandhānaṇ. *Vipariṇāmaññathābhāvā* ti pakatibhāvaṇ jahitvā aññathābhāvena pacchimā pacchimā khandhādayo pavattanti, uppajjanti ti sambandho.

Sabbaṇ gharāvāsapalibodhan ti sakalaṇ gihībhāvajaṭaṇ.⁷ *Ñātimittāmaccapalibodhan* ti mātāpitupakkhikā ñāti, mittā sahāyā, amaccā amaccagaṇā.⁸ *Sannidhipalibodhan* ti ni-dhānajaṭaṇ. *Chindivā*⁹ ti chetvā.¹⁰ *Kesamassaṇ ohāretvā* ti kese ca massūṇi ca oropayitvā. *Kāsāyāni vatthāni* ti kāsāyarasapītāni vatthāni.

Māmako ti 'mama upāsako, bhikkhu vā' ti saṅkhaṇ gato; Buddhādīni vā vatthūni mamāyamāno.

Tesaṇ tesaṇ sattānaṇ ti anekesaṇ sattānaṇ sādharmaṇanid-deso. Yaññadattassa maraṇaṇ, Somadattassa maraṇaṇ ti evaṇ hi divasam pi kathīyamāne n' eva sattā pariyādānaṇ gacchanti, na sabbaṇ aparatthadīpanaṇ sijjhati; imehi pana dvihi padehi na koci satto apariyādinno hoti, na kiñci aparatthadīpanaṇ na¹¹ sijjhati.

Tamhā tamhā ti ayaṇ gativasena anekesaṇ nikāyānaṇ sādharmaṇaniddeso. *Sattanikāyā* ti sattānaṇ nikāyā, satta-ghaṭṭā, sattasamūhā ti attho.

¹ B *adda* bhaṅgavasena.

² H, D *assa*.

³ H *dūre*.

⁴ H *yvāssa*.

⁵ B, C *satatakā*°.

⁶ S *chaḍḍetvā*; C *chedetvā*; D *omits*.

⁷ C, D *gihivāsa*°.

⁸ C, S *gumbā*.

⁹ H, D *omi*l.

¹⁰ H *yā 'ssa*; D *yvāssa*.

¹¹ B, C *satatakā*°.

¹² C, S *gumbā*.

¹³ H, D *omi*l.

Culī ti cavanavasena vuttaṇ; eka-catu-pañcakkhandhāya cutiyā sāmāññavacanam etaṇ. *Cavanatā* ti bhāvavacanena lakkhaṇanidassanaṇ. [124.] *Bhedo* ti cutikkhandhānaṇ bhaṇ-guppatti-paridīpanaṇ. *Antaradhānaṇ* ti ghaṭassa viya bhinnassa bhinnānaṇ khandhānaṇ yena kenaci pariāyena ghaṭaṇābhāva¹-paridīpanaṇ. *Maccumaraṇaṇ* ti maccusaṇ-khātaṇ maraṇaṇ, na khaṇikamaraṇaṇ. *Kālo* nāma antako, tassa kiriyā ti *kālakiriyā*. *Ettāvatā* sammutimaraṇaṇ dī-pitaṇ.

Idāni paramatthena dīpetuṇ *khandhānaṇ bhedo* ti ādim āha. Paramatthena hi khandhā eva bhijjanti, na satto nāma koci marati; khandhesu pana bhijjamānesu satto marati; bhinnesu mato ti vohāro hoti. Ettha ca catuvo-kāra-pañcavokāravasena *khandhānaṇ bhedo*; ekavokārava-sena *kalebarassa nikkhepo*. Catuvokāravasena vā khandhānaṇ bhedo; sesadvayena kalebarassa nikkhepo vedi-tabbo, kāmarūpabhavadvaye² pi³ rūpakāyasaṇkhātassa kalebarassa sambhavato. Yasmā vā Cātummahārājikādisu khandhā bhijjant' eva, na kiñci nikkhipanti, tasmā tesāṇ vasena *khandhānaṇ bhedo*; manussādisu *kalebarassa nikkhepo*. Ettha ca kalebarassa nikkhepakāraṇato maraṇaṇ kalebarassa nikkhepo ti vuttaṇ.

Jīvitindriyassa upacchedo ti iminā indriyabaddhass' eva maraṇaṇ nāma hoti, anindriyabaddhassa maraṇaṇ nāma natthī ti dasseti. "Sassaṇ mataṇ, rukkho mato" ti idaṇ pana vohāramattam eva; atnato pana evarūpāni vacanāni sassādīnaṇ khayavayabhāvam eva dīpenti.

Rūpagatan ti rūpam eva rūpagataṇ. *Vedanāgatan* ti ādisu pi es' eva nayo.

Pubbe va maccan ti maccaṇ vā bhogā *pubbe va paṭhamata-raññ* eva *vijahanti*; *macco vā te* bhoge *pubbatarāṇ jahāti*.⁴

Kāmakāmī ti corarājānaṇ ālapati: Ambho, kāme kāmāyamāna, kāmabhogino nāma loke *asassatā*; bhogesu vā natthesu jīvamānā va abhogino honti; bhoge vā pahāya sayāṇ nassanti; *tasmā ahaṇ* mahājanassa *sokakāle* pi *na socāmī* ti attho.

¹ B ṭhānābhā°; H ghaṭṭa°.

² H, D omit.

³ B, C Kasmā ? bhava°.

⁴ H, D, S, C jahati.

Viditā mayā sattuka lokadhammā ti corarājānaṃ ālapanto: ambho *sattuka*, mayā lābho alābho ayaso yaso ti ādayo lokadhammā viditā; yath' eva hi *cando udeti* ca pūراتي ca, puna-r-api ca khipati; yathā ca *suriyo* andhakāraṃ vidhamento mahantaṃ lokappadesaṃ tejjetvāna puna sāyaṃ *atthaṃ paleti* atthaṃ gacchati, na dissati; evam eva bhogā uppajjanti ca vinassanti ca; tattha kiṃ sokena? tasmā na socā-mīti attho.

Taṇhāmaññanāya maññati ti taṇhāya janita-mānamaññanāya maññati, mānaṃ karoti. *Diṭṭhimaññanāyā* ti diṭṭhiṃ upanissayaṃ katvā uppannāya maññanāya.¹ *Mānamaññanāyā* ti saha-jāta-mānamaññanāya. *Kilesamaññanāyā* ti vut-tappakārāya upatāpanatthena kilesamaññanāya maññati.

[125.] *Kuhā* ti vimhāpakā. *Thaddhā* ti khāṇu viya thaddhā. *Lapā* ti paccayanimittena lapanakā.

[126.] *Saṅgatan*² ti samāgataṃ, diṭṭhaṃ³ phutṭhaṃ³ vā. *Piyāyitan* ti piyakataṃ. *Saṅgatan* ti sammukhībhūtaṃ. *Samāgatan* ti samīpaṃ āgataṃ. *Samāhitan* ti ekībhūtaṃ. *Sannipatitan* ti piṇḍitaṃ.

Supinagato ti supinaṃ pavitṭho. *Senāviyūhaṃ passatī* ti senāsannivesaṃ dakkhati. *Ārāmarāmaneyyakan* ti pupphā-rāmādīnaṃ ramanīyabhāvaṃ. *Vanarāmaneyyakādīsu* pi es' eva nayo.

Petan ti ito paralokaṃ gataṃ. *Kālakatan* ti mataṃ.

[127.] *Nāmaṃ evāvasissati akkheyyan* ti sabbaṃ rūpādi-dhammajātaṃ pahīyati, nāma-mattam eva tu avasissati, 'Buddharakkhito Dhammarakkhito' ti evaṃ akkhātuṃ⁴ kathetuṃ.

Ye cakkhuvīññāṇābhisambhūtā ti ye⁵ cakkhuvīññāṇena abhisambhūtā rāsikatā, diṭṭhā, catusamuṭṭhānikā rūpā. *Sotavīññāṇābhisambhūtā* ti parato-ghosena sotavīññāṇena rāsikatā sutā dvisamuṭṭhānikasaddā.

[128.] *Munayo* ti khīṇāsavamunayo. *Khemadassino* ti nibbāṇadassino.

Soko ti soka-niddeso.⁶ *Vyassatī* ti vyasanaṃ; hitasukhaṃ

¹ H, D omī.

² H saṅkhatāṃ.

³ H diṭṭhapubbaṃ.

⁴ S, C saṅkhātuṃ; B ākhyātuṃ.

⁵ C, D add sayaṃ.

⁶ AU MSS. °se.

kipati, viddhaṇseti ti attho. Ñātinaṇ vyasanaṇ ñātivya-sanaṇ; corarogabhayaḍihi ñātikkhayo ñātivināso ti attho; tena ñātivya-sanaṇa; phutṭhassa ti ajjhotthataṇsa, abhibhū-tassa, samannāgatassāti attho. Seseṇ pi eṇ' eva nayo.

Ayam pana viṇeso: bhogaṇaṇ vyasanaṇ bhogavyasanaṇ; rāja-coraḍivasena bhogakkhayaḇ bhogavināso ti attho. Rogo yeva vyasanaṇ rogavyasanaṇ; rogo hi ārogyaṇ nāseti¹ vinā-seti ti vyasanaṇ. Silassa vyasanaṇ silavyasanaṇ; dussilyass' etaṇ nāmaṇ. Sammādiṭṭhiṇ vināsayamānā uppannā diṭṭhi yeva diṭṭhivya-sanaṇ. Ettha ca purimāni dve anipphannāni; pacchimāni tiṇi nipphannāni, tilakkhaṇabbhāhatāni. Puri-māni ca tiṇi n' eva kusalāni, nākusalāni; sila-diṭṭhivya-sa-nadvayaṇ akusalaṇ.

Aññataraññātarenā ti gahitesu vā yena kenaci, agahitesu vā mittāmaccaṇvyasanaḍisu yena kenaci. Samannāgatassā ti samanubaddhassa, aparimuccamānassa. Aññataraññātarena dukkhadhammenā ti yena kenaci sokadukkhassa uppatti-hetunā.

Soko ti socanaṇvasena soko; idaṇ etehi kāraṇehi uppajja-nakasokassa sabhāṇvapaṇcattaṇ. Socanā ti socanākāro. So-citattaṇ ti socitaḇbhāvo. Antosoko ti abbhantarasoko. Dutti-yapaḇaṇ upasaḇgena vaddhitaṇ; so² hi abbhantaṇaṇ sukkhā-pento parisukkhāpento uppajjati³ antosoko⁴ antoparisoko ti vuccati. Antodāho ti abbhantaraḇdāho. Duttiyapaḇaṇ upa-saḇgena vaddhitaṇ.

Cetaso pariḇjjhāyaṇā ti cittassa jhāyaṇākāro. Soko hi uppajjamāno agḇi viya cittaṇ jhāpeti, dahati; "cittaṇ me jhāmaṇ, na me kiṇci paṭibhāti" ti vadāpeti.

Dukkhiṇo mano dummano; tassa bhāvo domanassaṇ. Anupaviṭṭhatthena soko va sallan ti sokasallaṇ.

Parideṇaniddese: mayhaṇ dhītā, mayhaṇ putto ti evaṇ āḇissa āḇissa devanti, rodanti etenāti āḇevo. Taṇ taṇ vannaṇ parikittetvā devanti etenāti parideṇo. Tato parāni dve dve paḇāni purimaḇdvayaṇ' eva ākāra-bhāṇaniddesaṇvasena vut-tāni. Vācā ti vacanaṇ. Palāpo ti tucchaṇ niratthakava-

¹ B nāsayati; C viyassati.

² H. D. S omiṭ ti, and add so.

³ H, D, S yo.

⁴ H, D omiṭ.

canan. Upaḍḍhabhaṇita¹-aññabhaṇitādivasena² virūpo palāpo ti³ *vippalāpo*. *Lālappo* ti punappunan lapanan. Lā-lappanākāro *lālappanā*. Lālappitassa bhāvo *lālappāyitat-taṇ*.⁴ Macchariyādini vuttatthān' eva.

[130.] Sattamagāthā evaṇ maraṇabbhāhate loka anurūpapa-ṭipattidassanattāṇ vuttā. Tattha *patilīnacarassā* ti tato tato patilīnaṇ⁵ cittaṇ katvā carantassa. *Bhikkhuno* ti kalyāṇaputhujjanassa vā sekkhassa vā. *Sāmaggiyam āhu tass' etaṇ, yo attānaṇ bhavane na dassaye* ti tass' etaṇ pati-rūpam āhu yo evaṇ paṭipanno nirayādibhede bhavane attānaṇ na dasseyya. Evañ hi so imamhā maraṇā muc-ceyyā ti adhippāyo.

Patilīnacarā vuccantī ti tato tato līnacittācārā kathiyanti. *Satta sekkhā* ti adhisilādisu tīsu⁶ sikkhāsu sikkhantī ti sotā-pattimaggaṭṭhaṇ ādiṇ katvā yāva arahattamaggaṭṭhā satta sekhā. *Arahā* ti phalaṭṭho; so niṭṭhitakiccattā *patilīno*.

Sekkhānaṇ patilīnacaraṇabhāve kāraṇaṇ dassento *Kiṇ-kāraṇā* ti ādim āha: *Tato tato* ti te satta sekkhā tehi tehi ārammaṇehi. *Cittaṇ patilīnentā* ti attano cittaṇ nilīnentā.⁷ *Paṭikujjentā*⁸ ti saṅkocentā. *Pativattentā* ti kaṭasārakaṇ viya ābhujantā.⁹ *Sannirundhantā*¹⁰ ti sannirumbhentā.¹¹ *Sanniggaṇhantā* ti niggahaṇ kurumānā. *Sannivārentā* ti vārayamānā. *Rakkhantā* ti rakkhaṇ kurumānā. *Gopentā* ti cittamañjūsāya gopayamānā.

Idāni dvāravasena dassento *cakkhuvāre* ti ādim āha. Tattha *cakkhuvāre* ti cakkhuvīññānavāre. *Sotadvārādisu* pi es' eva nayo.

Bhikkhuno ti puthujjanakalyāṇakassa vā *bhikkhuno*, *sekkhassa vā* [131] *bhikkhuno* ti bhikkhusaddassa vacanatthaṇ avatvā idhādhippeta-bhikkhu yeva dassito. Tattha puthuj-jano ca so¹² kilesānaṇ asamucchinnattā, kalyāṇo ca silādi-

¹ H, S, C uppatha°.

² H omits.

³ All MSS. °līna.

⁴ H, S, D, C līnentā.

⁵ H, S, B °jentā.

⁶ H °rumbhantā; B, C, D, T °ruddhantā.

⁷ H, B °rujjhantā.

⁸ H, D, S °kathitādi°.

⁹ H, D, S, B lālappi°.

¹⁰ H, C omit.

¹¹ H, D, S patikuṭentā.

¹² D omits; B hoti.

paṭipattiyuttattā ti puthujjanakalyāṇo; puthujjanakalyāṇo va puthujjanakalyāṇako; tassa *puthujjanakalyāṇakassa*. Adhisilādini sikkhatīti sekkho; tassa *sekkhassa vā* sotāpannassa vā sakadāgāmino vā anāgāmino vā.

Āsanti nisidanti etthāti *āsanāṇ*. *Yatthā* ti yesu mañca-piṭhādīsu. *Mañco* ti ādīni āsanassa pabhedavacanāni. Mañco hi nisajjāya pi okāsattā idha āsanesu vutto; so pana masāraka - bundikābaddha¹ - kulīrapādaka - āhaccapādakanāṇ aññataro. *Pūham* pi tesāṇ aññataram eva. *Bhisi* ti unnābhisi-colābhisi-vākābhisi-tiṇābhisi-panṇābhisīnaṇ aññatarā. *Tattikā* ti tālapaṇṇādīhi vinitvā katā. *Cammakhaṇḍo* ti nisajjāraho yo koci cammakhaṇḍo. *Tiṇasanthārādayo* tiṇādīni ganthetvā² katā.

Asappāyarūpadassanena ti asappāyānaṇ iṭṭharūpānaṇ olokanena. *Rittan* ti abbhantarato tucchaṇ. *Vivittan* ti bahiddhā pavesanena suññaṇ. *Pavivittan* ti koci gahaṭṭho tattha natthīti atirekena suññaṇ. Asappāyasaddasavaṇe pi es' eva nayo.

Pañcahi kāmagaṇehi ti itthirūpa-sadda-gandha-rasa-phoṭṭhabbehi pañcahi kāmakoṭṭhāsehi. Vuttam pi c' etaṇ:

Rūpā saddā rasā gandhā phoṭṭhabbā ca manoramā
*Pañcakāmagaṇā loke itthirūpasmi dissare** ti.

Bhājato ti cittaṇa sevanaṇ karontassa. *Sambhājato* ti sammā sevantassa. *Sevato* ti upasaṅkamantassa. *Nisevato* ti nissayaṇ katvā sevantassa. *Sansevato* ti suṭṭhu sevantassa. *Paṭisevato* ti punappunaṇ upasaṅkamantassa.

Gaṇasāmaggi ti samaṇānaṇ ekībhāvo, samagga bhāvo. *Dhammasāmaggi* ti sattatiṇṣa bodhipakkhiyadhammānaṇ samūhabhāvo. *Anabhinibbattisāmaggi* ti anibbattamānānaṇ, anuppajjamānānaṇ, anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutānaṇ arahantānaṇ samūho.

Samaggā ti kāyena aviyogā. [132.] *Sammodamānā* ti citteṇa suṭṭhu modamānā, tussamānā. *Avivadamānā* ti vā-

* S. i, 111, 113, 131.

¹ H masāra-vun°.

² H, B, D gumbetvā.

cāya vivādaṇ akurumānā. *Khīrodakībhūtā* ti khīrena saṇ-
saṭṭha-udakasadisā.

*Te ekato pakkhandantī*¹ ti te bodhipakkhiyā dhammā ekaṇ
ārammaṇaṇ pavisanti, paśīdanti,² tasmiṇ yeva ārammaṇe
pasādam āpajjanti.

Anupādisesāyā ti upādivirahitāya. *Nibbānadhātuyā* ti
amatamahānibbānadhātuyā. *Ūnattaṇ vā* ti ettha ūnabhāvo
ūnattaṇ, aparipunṇabhāvo ti attho. *Punṇattaṇ vā* ti pari-
punṇabhāvo³ punṇattaṇ; punṇabhāvo vā na paññāyati
natthī ti attho.

Nerayikānaṇ ti niraye nibbattanakakammānaṇ atthi-
bhāvena nirayaṇ arahantīti nerayikā; tesaṇ nerayikānaṇ.
Nirayo bhavanan ti nirayo eva⁴ tesaṇ vasanaṭṭhānaṇ, gharaṇ.
Tīracchānayaṇikānaṇ ti ādisu pi es' eva nayo.

Tass' esā sāmaggī ti tassa khīṇāsavassa esā nibbāṇasāmag-
gi. *Etaṇ channaṇ* ti etaṇ anucchavikaṇ. *Patirūpan* ti
sadisaṇ, paṭibhāgaṇ,⁵ asadisaṇ appaṭibhāgaṇ na hoti. *Anuc-
chavikaṇ* ti etaṇ samaṇakaraṇānaṇ vā dhammānaṇ magga-
phala-nibbāṇa-sāsanadhammānaṇ vā anucchavikaṇ; tesaṇ
anucchavikatāya dūrabhāvaṇ⁶ atigacchati,⁷ atha kho san-
tikā va tehi dhammehi. Anucchavikattā eva ca *anulomaṇ*;
tesaṇ ca anulometi, atha kho na viloma⁸-paccanikabhāve
ṭhitaṇ.

Idāni yo *attānaṇ bhavane na dassaye* ti evaṇ khīṇāsavo
vibhāvito, tassa vaṇṇabhāṇanattaṇ ito parā tisso gāthāyo
āha. Tattha paṭhamagāthāya [133] *Sabbatthā* ti dvāda-
sasū āyatanesu; *Na piyaṇ kubbati, no pi appiyaṇ* ti.

Niddese: *Piyā* ti cittaṭṭhikarā.⁹ Te vibhāgato dassento:
Katame sattā piyā? Idha y' assa te hontī ti āha. Tattha
y' assa te ti ye assa te. *Hontī* ti bhavanti. *Atthakāmā* ti
vaḍḍhikāmā. *Hitakāmā* ti sukhakāmā. *Phāsukāmā* ti su-
khavihāra-kāmā. *Yogakkhemakāmā* ti catūhi yogehi khemaṇ
nibbhayaṇ kāmā.

¹ H °dhatī.

² H adds punṇabhāvo.

³ S, C sappa°.

⁷ S, B, C, D anveti anugacchati.

⁸ H, B °maṇ.

⁵ H, D, S saṇṣī°.

⁴ H, S omī.

⁶ S, B, C, D sundarabhāvaṇ.

⁹ B, C, D citte°.

Mamāyatīti mātā. *Piyāyatīti *pitā*. Bhajatīti [134] *bhātā*. Bhaginī ti etthāpi es' eva nayo. Puṇ¹ tāyati¹ rak-khatīti *putto*. Kulavaṇṣaṇ dhāretīti *dhūtā*. Mittā sahāyā. Amaccā bhaccā.² Nāti pitupakkhikā. Sālohitā mātupakkhikā. Ime sattā piyā ti ime sattā pītiyanakā. Vuttavi-pariyāyena appiyā veditabbā.

[135.] *Yad idaṇ diṭṭhasutammutesu vā* ti ettha pana yad idaṇ diṭṭha³-sutaṇ, ettha vā, mutesu vā dhammesu⁴; *evaṇ muni na upalimpati* ti evaṇ sambandho veditabbo.

Udakathevo ti udakassa thevo, udakatthevako ti pi pāṭho. *Padumapatte* ti paduminīpatte.

[136.] *Dhono na hi tena maññati, yad idaṇ diṭṭhasutam-mutesu vā* ti atrāpi⁵ yad idaṇ diṭṭha³-sutaṇ, tena vatthunā na maññati; mutesu vā dhammesu na maññatīti evam eva sambandho veditabbo. *Na hi so rajjati, no virajjati* ti bā-laputhujjano viya so⁶ na rajjati, kalyāṇaputhujjana-sekkhā viya na⁷ virajjati; rāgassa pana⁸ khīṇattā viratto tv' eva saṅkhaṇ gacchati. Sesaṇ pākāṭam evāti.

Tāya paññāya kāyaduccaritan ti taṇ-sampayuttāya, pub-babhāgāy' eva vā paññāya pariggahetabbe parigaṇhanto yogi⁹ tividhaṇ kāyaduccaritaṇ samucchadavasena dhunāti; ayaṇ ca puggalo avipannadhammadesano¹⁰; dhammesu dhunantesu¹¹ taṇdhammasamaṅgi¹² puggalo pi dhunāti nāma. Te ca dhamme paññāya avihāya attano pavattikkhaṇe dhunitum āraddhā dhutā ti vuccanti: yathā bhuñjitum āraddho bhutto ti vuccati. Lakkhaṇaṇ pan' ettha sad-dasatthato veditabbaṇ. *Dhutan* ti kattusādhaṇaṇ. *Dhutaṇ* paṭhaṇamaggena; *dhotāṇ* dutiyamaggena; *sandhotāṇ* tatiya-maggena; *niddhotāṇ* catutthamaggena.

[137.] *Dhono*¹³ *diṭṭhaṇ na maññati* ti arahā maṇṣacakkhunā

* E begins here.

¹ S, C puttayati; E puttāyati.

² H amaccagaṇā; D, E omit.

³ H, D, B °ṭhaṇ.

⁴ H, D, B sutadham°.

⁵ H, D, E aññatra.

⁶ H, B, C, E omit.

⁷ H, D, B omit.

⁸ H, D, E omit.

⁹ H omits.

¹⁰ D, E vipaṇ° nā; S, C vipannadhamme desanā-.

¹¹ S, C °nto.

¹² S, C dhutadham°.

¹³ H Dhoto.

pi diṭṭhaṇ dibbacakkhunā pi diṭṭhaṇ rūpāyatanaṇ na maññati tihi maññanāhi. Kathaṇ? Rūpāyatanaṇ subhasaññāya sukhasaññāya ca apassanto na tattha chandarāgaṇ janeti, na taṇ assādeti, nābhinandati; evaṇ diṭṭhaṇ taṇhāmaññanāya na maññati. Iti me rūpaṇ siyā anāgatamaddhānan ti vā pan' ettha nandiṇ¹ na samannāneti, rūpasampadaṇ vā ākaṇkhamāno dānaṇ na deti, sīlaṇ na samādiyati, uposathakammaṇ na karoti; evam pi diṭṭhaṇ taṇhāmaññanāya na maññati. Attano pana parassa ca rūpasampatti-vipattiṇ² nissāya mānaṇ na janeti: iminā 'haṇ seyyo 'smī ti vā, sadiso 'smī ti vā, hīno 'smī ti vā; evaṇ diṭṭhaṇ mānamaññanāya na maññati. Rūpāyatanam pana 'niccaṇ dhuvaṇ sassa-tan' ti na maññati, 'attā attaniyan' ti na maññati, 'amaṇ-galaṇ maṇḍalan' ti na maññati; evaṇ diṭṭhaṇ diṭṭhimaññanāya na maññati.

Diṭṭhasmiṇ na maññatī ti rūpasmiṇ attānaṇ samanupassananayena amaññanto diṭṭhasmiṇ na maññati. Yathā vā thane thaññaṇ, evaṇ rūpasmiṇ rāgādayo ti amaññanto diṭṭhasmiṇ na maññati. Tasmiṇ yeva pan' assa diṭṭhimaññanāya amaññite vatthusmiṇ sinehaṇ mānaṇ ca anuppādayato taṇhā-mānamaññanā pi natthī ti veditabbā. Evaṇ diṭṭhasmiṇ na maññati.

Diṭṭhato na maññatī ti ettha pana diṭṭhato ti nissakkavacanaṇ; tasmā saupakaraṇassa³ ⁴attano vā parassa vā yathā-vuttappabhedato diṭṭhato uppattiṇ⁵ vā niggamanaṇ vā, diṭṭhato⁶ vā⁰ añño attā ti amaññamāno *diṭṭhato na maññatī* ti veditabbo.⁷ Ayam assa na⁸ diṭṭhimaññanā. Tasmiṇ yeva pan' assa diṭṭhimaññanāya amaññite vatthusmiṇ sinehaṇ ca mānaṇ ca na uppādayato na taṇhā-mānamaññanā ti veditabbā.

Diṭṭhaṇ me ti na maññatī ti ettha pana etaṇ mamā ti taṇhāvasena amamāyamāno diṭṭhaṇ taṇhāmaññanāya na maññati.

¹ H tantī; S, C nandanaṇ.

² H °tti.

³ B °pakārakassa.

⁴ H, D, B, E add diṭṭhimaññanāya.

⁵ H, D, B °tti.

⁶ D, E omil.

⁷ H °bbā.

⁸ H omits.

Sutan ti maṇsasotena pi sutaṇ, dibbasotena pi sutaṇ; saddāyatanass' etaṇ adhivacanaṇ. *Mutan* ti mutvā minivā¹ ca¹ gahitaṇ; āhacca upagantvā ti attho; indriyānaṇ ārammaṇānaṇ ca aññamaññaṇkilesena² viññātan³ ti vuttaṇ hoti. Gandha-rasa-phoṭṭhabbāyatanānaṇ etaṇ⁴ adhivacanaṇ. *Viññātan* ti manasā viññātaṇ, sesānaṇ sattannaṇ āyatanānam etaṇ adhivacanaṇ, dhammāyatanassa vā⁵; idha pana sakkāyapariyāpannam eva labbhati. Vitthāro pan' ettha diṭṭhavāre vuttanayena veditabbo.

Idāni Bhagavatā vutta-suttavasena desento *Asmīti bhikkhave* ti ādim āha. Tattha *asmī* ti bhavāmi⁶; niccass' etaṇ adhivacanaṇ. *Maññitam etaṇ* ti diṭṭhikappaṇaṇ etaṇ. *Ayam aham asmī* ti ayaṇ ahaṇ asmi, bhavāmi.

[138.] *Aññatra satipatṭhānehī* ti ṭhapetvā catusatipatṭhāne.

Sabbe bālaputhujjanā rajjantī ti sakala⁷-andhabālā nānājanā lagganti. *Satta sekkhā virajjantī* ti sotāpannādayo satta ariyajanā virāgam āpajjanti. *Arahā n' eva rajjati, no virajjati* ti kilesānaṇ hi⁸ sunibbāpitattā⁹ ubhayam pi na karoti.

Khayā rāgassā ti ādayo tividhā pi nibbāṇam eva.

Jarāsuttaniddesavaṇṇanā nīṭṭhitā.

Chatṭhaṇ.

¹ H omits.

² H, S uppannan.

³ H, D, S, C, F °mārammaṇassā pi.

⁴ E omits.

⁵ H, D, B omit.

⁶ H, B °ñāṇ °lese.

⁷ H, D omit.

⁸ S, B, C °lā.

⁹ H, B parinib°.

TISSA-METTEYYASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

[139.] Sattame Tissa-Metteyyasutte *methunam anuyut-tassā* ti methunadhammasamāyuttassa.¹

Iti ti evam āha. *Āyasmā* ti piyavacanam etaṇ. *Tisso* ti nāmaṇ tassa therassa. ²*Tisso* ti nāmaṇ³; Metteyyo ti got-taṇ.⁴ Gottavasen' eva esa pākaṭo ahosi. Tasmā aṭṭhup-pattiyaṇ vuttaṇ: "Tissa-Metteyyā nāma dve sahāyā" ti.

Vighātan ti upaghātaṇ. *Brūhī* ti ācikkha. *Mārisā* ti piyavacanam etaṇ; niddukkā ti vuttaṇ hoti. *Sutvāna tava sāsanan* ti tava vacanaṇ sutvā. *Viveke sikkhisāmase* ti sa-hāyaṇ ārabha dhammadesanaṇ yācanto bhaṇati. So pana sikkhitasikkho yeva.

Methunadhammo nāmā ti idaṇ niddisitabbassa methuna-dhammassa uddesapadaṇ. *Asaddhammo* ti asataṇ nicaja-nānaṇ dhammo. *Gāmadhammo* ti gāmaṇvāsīnaṇ sevana-dhammo. *Vasaladhammo* ti vasalānaṇ dhammo; kilesavas-sanato vā sayam⁵ eva vasalo dhammo ti vasaladhammo. *Dutṭhullo* ti dutṭho ca kilesehi dutṭhattā, thullo ca anipuṇa-bhāvato ti dutṭhullo. *Yasmā* ca tassa dhammassa parivāra-bhūtaṇ dassanam pi gahaṇam pi āmasanam pi phusanam pi ghaṭṭanam pi dutṭhullaṇ, tasmā pi dutṭhullo so methuna-dhammo. *Odakantiko* ti udakaṇ assa ante suddhatthaṇ ādiyatīti udakanto; udakanto yeva odakantiko. Raho paṭicchanne okāse kattabbattā rahasso.

Vinaye pana *dutṭhullaṇ odakantikaṇ rahassan** ti pāṭho. Tattha tisu padesu 'yo so' ti padaṇ parivattetvā 'yan

* Bhikkhuvibhaṅga, paṭhamapārājika.

¹ H, D, E °dhammakammaniyut°.

² All MSS. add so pi hi.

⁴ B, S, C omit.

³ B, S, C nāmena.

⁵ H, D, S, E vassam.

tan' ti katvā yojetabbaṇ: yaṇ taṇ duṭṭhullaṇ, so methunadhammo; yaṇ taṇ odakantikaṇ, so methunadhammo; yaṇ taṇ rahassaṇ, so methunadhammo ti. Idha pana: yo so asaddhammo, so¹ methunadhammo¹; . . . pe . . . yo so rahasso, so² methunadhammo ti evaṇ yojanā veditabbā.

Dvayena dvayena samāpajjitabbato *dvayaṇ-dvayasamāpatti*. Tattha yojanā: yā sā dvayaṇdvayasamāpatti, so methunadhammo nāmā ti.

Kiṇ-kāraṇā vuccati methunadhammo ti kena kāraṇena, kena pariyāyena methunadhammo ti kathiyaṭi? Taṇ kāraṇaṇ dassento *ubhinnaṇ rattānaṇ* ti ādim āha. Tattha *ubhinnaṇ rattānaṇ* ti dvinnaṇ itthipurisānaṇ, rāgena rañjitānaṇ. *Sārattānaṇ* ti visesena suṭṭhu rañjitānaṇ. *Avassutānaṇ* ti kilesena tintānaṇ. *Pariyuṭṭhitānaṇ* ti kusalācāraṇ pariyādiyitvā madditvā ṭhitacittānaṇ³; magge corā pariyuṭṭhitā ti ādisu viya. *Pariyādinnacittānaṇ* ti kusalacittaṇ pariyādiyitvā khepetvā ṭhitacittānaṇ. *Ubhinnaṇ sadisānaṇ* ti dvinnaṇ kilesena sadisānaṇ. *Dhammo* ti sabhāvo. *Taṇ-kāraṇā* ti tena kāraṇena.

Taṇ upamāya sādiento *ubho kalahakāraṇā* ti ādim āha. Tattha *ubho kalahakāraṇā* ti pubbabhāge kalahakāraṇā dve. *Methunakā* ti *vuccanti* ti sadisā ti vuccanti. *Bhaṇḍana-kāraṇā* ti tattha tattha gantvā bhaṇḍanaṇ karontā. *Bhasakāraṇā* ti vācākalahaṇ karontā. *Vivāḍakāraṇā* ti nānāvacanaṇ karontā. *Adhikaraṇakāraṇā* ti vinicchaya-pāpuṇa-visesakāraṇaṇ karontā. *Vādino* ti vādapaṭivādino.⁴ *Sallāpakā* ti vācaṇ⁵ kathentā.

Evam evaṇ ti upamāsaṇsandanaṇ. *Yuttassā* ti saññut-tassa. *Payuttassā* ti ādarena yuttassa. *Āyuttassā* ti visesena yuttassa. *Samāyuttassā* ti ekato yuttassa. *Taṇ-cari-tassā* ti taṇ karontassa. *Tabbahulassā* ti taṇ bahulaṇ karontassa. *Taggarukassā* ti taṇ garuṇ⁶ karontassa. *Tannin-nassā* ti tasmiṇ nata-cittassa. *Tapponassā* ti tasmiṇ nata-kāyassa. *Tappabbhārassā* ti tasmiṇ abhimukhakāyassa.

¹ H, D, E omit.

³ S, B, C ṭhitānaṇ.

⁵ E vacanaṇ.

² H, D, C, E omit.

⁴ H, D, E °pathavādino.

⁶ S, C, D garu.

Tadadhimuttassā ti tasmiṃ avasāritassa.¹ *Tadadhipateyyassā* ti taṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattassa.

[140.] *Vighātan* ti niddesassa uddesapadaṇ.² *Vighātan* ti pīḷanaṇ.³ *Upaghātan* ti samīpaṇ katvā pīḷanaṇ.⁴ *Pīḷanan* ti ghaṭṭanaṇ. *Ghaṭṭanan* ti pīḷanaṇ. Sabbaṇ aññaṃañña-vevacanaṇ. *Upaddavan* ti hiṇsanaṇ. *Upasaggaṇ* ti tattha tattha upagantvā pīḷanākāraṇ.⁵

Brūhī ti kathehi. *Ācikkhā* ti vissajjehi. *Desehī* ti dassēhi. *Paññāpehī* ti ñāpehi. *Paṭṭhapehī* ti ṭhapehi. *Vivarā* ti pākāṇaṇ karohi. *Vibhaṇ* ti bhājehi. *Uttānikarohī* ti tīraṇ⁶ pāpehi. *Pakāsehi* ti pākāṇaṇ karohi.

Tuyhaṇ vacanan ti tava vācaṇ.⁷ *Vyappathan* ti vacanaṇ. *Desanan* ti ācikkhanaṇ. *Anusāsanan* ti ovādaṇ. *Anusiṭthin*⁸ ti anusāsanaṇ. *Sutvā* ti sotena sutvā. *Sunivā* ti tass' eva vevacanaṇ. *Uggahetvā* ti sammā gahetvā. *Upadhārayitvā* ti anāsetvā. *Upalakṣhayitvā* ti sallakkhetvā.

[142.] *Mussate vā pi*⁹ *sāsanan* ti pariyatti-paṭipattito duvidham pi sāsanaṇ nassati. *Vā pi*⁹ ti padapūraṇamattaṇ. *Etaṇ tasmiṃ anariyaṇ* ti tasmiṃ puggale etaṇ anariyaṇ yadidaṇ micchāpaṭipadā.

Gāravādhivacanan ti guṇavisiṭṭha¹⁰-sattuttama¹¹-garūnaṇ garubhāva-vācaka vacanaṇ. Ten 'āhu porāṇā:

Bhagavā ti vacanaṇ seṭṭhaṇ, Bhagavā ti vacanam uttamaṇ;

Garu gāravayutto so Bhagavā tena pavuccatī¹² ti.

Catubbidhaṇ nāmaṇ: āvatthikaṇ, līṅikaṇ, nemittikaṇ, adhiccasaṃuppannaṇ ti. Adhiccasaṃuppannaṇ nāma lokiya-vohārena yādicchakan ti vuttaṇ hoti. Tattha: vaccho, dammo, balivaddo ti evamādi āvatthikaṇ. Chattī, daṇḍī, sikhī, karī ti evamādi līṅikaṇ. Tevijjo, chaḷabhiñña ti evamādi nemittikaṇ. Sirivaḍḍhako, dhanavaḍḍhako ti eva-

¹ H avasādi°; B adhihari°; D avisādi°.

² H, D, B, E °vacanaṇ.

³ H vipī°; E nipī°.

⁴ H, S, C, D, E omī.

⁵ H, D, E anusatthiṇ.

⁶ H, D, E, S °ṭhe.

¹¹ H, B °me.

³ H, E, D nipī°.

⁵ H, D, B, E līṇā°.

⁷ H, D vacanaṇ.

⁹ B cā pi; H vā ti.

¹² H, E, S vuccatī.

mādi vacanattham anapekkhitvā pavattaṇ adhiccasaṃuppannaṇ. Idam pana Bhagavā ti nāmaṇ nemittikaṇ; na Mahāmāyāya, na Suddhodanamahārājena, na asitīyā ñātisaḥsehi kataṇ; na Sakka-Santusitādi-devatāvisesehi kataṇ. Vakkhati ca: *Bhagavā ti n' etaṇ nāmaṇ mātaraṇ kataṇ . . . pe . . . paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṇ Bhagavā** ti.

Bhāgyavā, bhagavā,¹ yutto bhagehi ca, vibhattavā, Bhattavā, vantaḡamaṇo bhavesu, Bhagavā tato ti.

Tattha:

Vaṇṇāgaṇo, vaṇṇavipariyāyo,²
Dve cāpare vaṇṇavikāra-nāsā,
Dhātūnaṇ atthātisaṇena yogo,
Tad uccate pañcaviḡhaṇ niruttin³ ti

evaṇ vutta-niruttillakkaṇaṇ gaḡetvā padasiddhi veditabbā. Tattha: *Nakkhattarājā-r-iva tārakānaṇ†* ti ettha rakārāgaṇo viya avijjaṇānaṇssa akkharassa āgaṇo vaṇṇāgaṇo nāma. Hiṇsaṇā 'hiṇso' ti vattabbe 'siho' ti viya vijjaṇānaṇssa akkharānaṇ heṭṭhupariyavasena parivattanaṇ vaṇṇavipariyāyo⁴ nāma. "Navacchāḡake⁵ dāne⁶ dīyati" ettha akārassa ekārāpajjanaṇā viya akkharassa aññakkarāpajjanaṇā vaṇṇavikāro nāma. Jīvaṇassa mūto jīvaṇamūto ti vattabbe jīmūto ti vakāra-nakārānaṇ viṇāso viya vijjaṇānaṇssa akkharaviṇāso vaṇṇaviṇāso nāma. *Pharusāhi vācāhi pakubbamāno⁷ āsaṇja maṇ tvaṇ vadaṇ kumārā†* ti ettha pakubbamāno⁷ ti padassa abhiḡbhavaṇmāno⁸ ti atthaḡaṇipāḡanaṇ viya tattha tattha yathāyogaṇ viṇesatthayogo dhātūnaṇ atthātisaṇena yogo nāma.

Evaṇ niruttillakkaṇaṇ gaḡetvā, saddanaṇena vā⁹ pisaḡarāḡipakkheḡalaḡkaṇaṇ gaḡetvā yaṇmā lokaṇa-lokuttara-

* Nid. 143, 212, 338, 346, etc.

† Jat. v, 147.

‡ Jat. iv, 47.

¹ H, D, S, E bhaggavā.

² H °yayo ca.

³ H, S, E, B °ttan.

⁴ H, E, D °yayo.

⁵ H °chedake; S, C navicchandake; B naveccḡhannaḡe.

⁶ B dānena.

⁷ D pakodha°.

⁸ H, E anabbi°; S, C, D atibhava°.

⁹ H adds pisaḡarāḡiniṇṇaṇyo ḡaṇiṭṭhāti ti.

Bhaggarāgo, bhaggadoso, bhaggamoho, anāsavo,
 Bhaggā 'ssa pāpakā dhammā, Bhagavā tena pavuc-
 catīti³

¹ H °yāsa.

² H dasasahas°.

³ H, S, C vac°.

4 H °sarik°.

⁵ H, S bahumānagata°.

⁶ D, E *omit.*

⁷ H, D, E *add* vā.

⁸ H, D, B, E omit.

nippahannattā icchitattha¹-nipphattisaññito kāmo, sabbaloka-garubhāvāppatti²-hetubhūto sammāvāyāmasaṅkhāto payatto ca atthi, tasmā imehi bhagehi yuttattā pi bhagā assa santiti iminā atthena Bhagavā ti vuccati.

Yasmā pana kusalādihi bhedehi sabbadhamme; khandhāyatana-dhātu-sacca-indriya-paṭiccasamuppādādihi vā kusalādidhamme; pīlana-saṅkhata-santāpa-viparināmatthena vā dukkhaṇ ariyasaccaṇ; āyūhana-nidāna-saṇyoga-palibodhatthena samudayaṇ; nissaraṇa-vivekāsaṅkhatāmatatthena nirrodhaṇ; niyyānika-hetu-dassanādhipateyyatthena maggaṇ vibhattavā,—vibhajitvā vivaritvā desitavā ti vuttaṇ hoti,—tasmā 'vibhattavā' ti vattabbe Bhagavā ti vuccati.

Yasmā ca esa dibba-brahma-ariyavihāre kāya-citta-upadhi-viveke suññatāppaṇihitānimittavimokkhe aññe ca lokiya-lokuttare uttarimanussadhamme bhaji, sevi, bahulam akāsi, tasmā 'bhattavā' ti vattabbe Bhagavā ti vuccati.

Yasmā pana tisu bhavesu taṇhāsaṅkhātāṇ gamanam anena vantaṇ, tasmā bhavesu vantagamano ti vattabbe bhava-saddato bhakāraṇ, gamanasaddato gakāraṇ ca, vantasaddato vakāraṇ ca dighaṇ katvā ādāya 'Bhagavā' ti vuccati; yathā³ loka mehanassa khassa mālā ti vattabbe 'mekhalā' ti.

Puna aparam pi pariyaṇaṇ niddisanto: *api ca bhaggarāgo ti Bhagavā* ti ādim āha. Tattha bhaggo rāgo assā ti *bhaggarāgo*. *Bhaggadosādīsu* pi es' eva nayo. *Kaṇṭako* ti vini-vijjanatthena kilesā eva.

Bhaji ti uddesavasena vibhāgaṇ katvā bhājesi.⁴ *Vibhaji* ti niddesavasena⁵ vividhaṇ bhājesi.⁴ *Paṭibhaji* ti paṭinid-desavasena pakārena vibhaji. Ugghaṭitaññūnaṇ vasena *bhaji*. Vipacitaññūnaṇ vasena *vibhaji*. Neyyānaṇ vasena *paṭibhaji*.

Dhammaratanan ti:

Cittikataṇ mahagghaṇ ca atulaṇ dullabhadassanaṇ

Anomasattaparibhogaṇ ratanaṇ tena vuccatī* ti

evaṇ vaṇṇita-dhammaratanaṇ tividhena bhājesi.

* Is found in the com. of Mahāpadāna Sutta, Dīgha, and in the com. of Bojjhaṅga Saṇyutta.

¹ H, D, B, E icchita.

² H °pavatti.

³ H, D, B add ca.

⁴ H D. S. E bhājesi.

⁵ H paṭinid°.

Bhavānaṃ antakaro ti kāmabhavādīnaṃ navannaṃ bhavānaṃ paricchedaṃ pariyaṇṭaṃ parivaṭṭumaṃ kārako.

Bhāvitakāyo ti vaddhitakāyo. Tathā itarattaye¹ pi.

Bayi ti sevi. *Arañña*²-*vanapatthāni* ti gāmassa vā nagerassa vā indakhilato bahi araññaṃ; *vanapatthāni*³ manussūpacārātikkantāni vanasaṇḍāni.⁴ *Pantāni* ti yattha manussā na kasanti, na vapanti; dūrāni senāsanāni. Keci pana *vanapatthāni*⁵ ti yasmā tattha vyagghādayo atthi, taṃ vanaṃ te pālayanti rakkhanti, tasmā tehi rakkhittattā vanapatthāni⁶ ti vadanti. *Senāsanāni* ti seti⁷ āsati ca etthā ti senāsanāni. *Appasaddāni* ti vacanasaddena appasaddāni. *Appanigghosāni* ti gāma-nagaranigghosādisaddena appanigghosāni. *Vijānavātāni* ti anto sañcaranakajanassa sariravātena virahitāni. *Vijānavādāni* ti pi pāṭho; anto janavādena virahitāni ti attho. *Vijānavanāni*⁷ ti pi pāṭho; janasañcāravirahitāni ti attho. *Manussarāhasseyyakāni* ti manussānaṃ rahassakaraṇaṭṭhānāni. *Paṭisallānasārūppāni* ti vivekānurūpāni.

Bhāgi vā ti bhāgo cīvarādikoṭṭhāso assa atthi ti bhāgi. Paṭilābhavasena attharasādibhāgo assa atthi ti bhāgi. [143.] *Attharasassā* ti hetuphalasampattisaṅkhātassa attharasassa. *Dhammarasassā* ti hetusampattisaṅkhātassa dhammarasassa. Vuttaṃ h' etaṃ: *Hetuphale nānaṃ atthapatisambhidā*, *hetumhi nānaṃ dhammapaṭisambhidā** ti. *Vimuttirasassā* ti phalasamāpattisaṅkhātassa vimuttirasassa. Vuttam pi c' etaṃ:

Kicca-sampattiātthena raso nāma pavuccatī† ti.

Catunnaṃ jhānānaṃ ti paṭhamajjhānādīnaṃ catunnaṃ jhānānaṃ. *Catunnaṃ appamaññānaṃ* ti mettādīnaṃ pharaṇappamaṇavirahitānaṃ catunnaṃ brahmavihārānaṃ. *Catunnaṃ arūpasamāpattīnaṃ* ti ākāśānañcāyatanādīnaṃ catunnaṃ arūpajjhānānaṃ. *Atthannaṃ vimokkhānaṃ* ti rūpī rūpāni *passatī*‡ ti ādinā nayena vuttānaṃ ārammaṇavimuttānaṃ atthannaṃ vimokkhānaṃ.

* Vbh. 293.

† Cf. Asl., § 201.

‡ A. i, 40.

¹ S, C itaresu. ² H araññe. ³ H omits. ⁴ H, D vanapanthāni.

⁵ H °pattāni.

⁶ H, D, E add ca.

⁷ H Vijānavānāni.

Abhibhāyatanānan ti ettha abhibhūtāni āyatanāni etesaṃ jhānānan ti abhibhāyatanāni, jhānāni. *Āyatanānī* ti adhiṭṭhānatthēna¹ āyatanasaṅkhātāni kaṣiṇārammaṇāni. Nāṇuttariko hi puggalo visadañño: “kiṃ ettha ārammaṇe samāpajjitabbaṃ? na mayhaṃ² cittekaggatākarāṇe bhāro atthī” ti tāni ārammaṇāni abhibhavitvā samāpajjati; saha³ nimituppāden’ ev’ ettha appaṇaṃ nibbattetī ti attho. Evaṃ uppāditāni jhānāni abhibhāyatanānī ti vuccanti. Tesāṃ aṭṭhannaṃ abhibhāyatanānaṃ.

Navannaṃ anupubbavīhārasamāpattīnan ti pubbaṃ pubbaṃ anu anupubbaṃ⁴; viharitabbato⁵ samāpajjitabbato anupubbavīhārasamāpatti; anupaṭipāṭiyā samāpajjitabbā ti attho. Tāsaṃ navannaṃ anupubbavīhārasamāpattīnaṃ.

Dasannaṃ saññābhāvanānan ti Girimānandasutte* āgatānaṃ aniccasaññādīnaṃ dasannaṃ saññābhāvanānaṃ.

Dasannaṃ kaṣiṇasamāpattīnan ti sakalatthēna kaṣiṇasaṅkhātānaṃ paṭhavikaṣiṇajjhānādīnaṃ dasannaṃ jhānānaṃ.

Aṇāpānasatisamāpattiyā⁶ ti aṇāpānasatisampayutta-samādhissa. *Asubhasamāpattiyā* ti asubhajjhānasamāpattiyā.

Dasannaṃ Tathāgatabalānan ti Tathāgatabalānaṃ⁷ dasannaṃ.

Catunnaṃ vesārajjanaṃ ti visāradabhāvānaṃ catunnaṃ vesārajjanaṃ.

Catunnaṃ paṭisambhidānan ti paṭisambhidāñāṇānaṃ catunnaṃ.

Channaṃ abhiññānan ti iddhiyādhādīnaṃ channaṃ abhiññāñānaṃ.⁸

Channaṃ Buddhadhammānan ti sabbaṃ kāyakammaṃ nāṇānuparivattī† ti ādinā nayena upari āgatānaṃ channaṃ Buddhadhammānaṃ.

Tattha cīvarādayo bhāgyasampattivasena vuttā. Attha-

* A. v, 108.

† Pts. ii, 195; Nid. 357.

¹ H aṭṭhānat°.

² C tasmā.

³ H, D, E omī.

⁴ H °gatassa ba°.

⁵ H, D, S, E mayi.

⁶ D adds samāpajjitabbaṃ.

⁷ B, C, D, E °satisamādhissa.

⁸ Most abhiññānaṃ.

rasattiko¹ paṭivedhavasena vutto; adhisīlattiko¹ paṭipattivasena; jhānattiko¹ rūpārūpajhānavasena; vimokkhattiko¹ samāpattivasena; saññācatukko² upacārappaṇāvasena; satipaṭṭhānādayo sattatiṇṣa-bodhipakkhiyadhammavasena; Tathāgatabālānan ti ādayo āvenikadhammavasena vuttā ti veditabbā.

Ito paraṇ *Bhagavā ti n' etaṇ nāman* ti ādi attham anugatā ayaṇ paññatti ti nāpanatthaṇ vuttaṇ. Tattha *samaṇā* ti pabbajjūpagatā; *Brāhmaṇā* bhovādino; samitapāpā bāhitapāpā vā. *Devatā* Sakkādayo brahmāno ca.

*Vimokkhantikaṇ*³ ti vimokkho arahattamaggo; vimokkhassa anto⁴ arahattaphalaṇ; tasmiṇ vimokkhante bhavaṇ vimokkhantikaṇ nāma. Sabbaññubhāvo hi arahattamaggena sijjhati, arahattaphalādhigamena⁵ siddho hoti; tasmā sabbaññubhāvo vimokkhante bhavo hoti; taṇ nemittikam pi nāmaṇ vimokkhante bhavaṇ nāma⁶ hoti. Tena vuttaṇ: *vimokkhantikam etaṇ Buddhānaṇ Bhagavantānan* ti.

Bodhiyā mūle saha sabbaññūtañāṇassa paṭilābhā ti mahābodhirukkhāmūle yathāvuttakkhaṇe sabbaññūtañāṇassa paṭilābhena saha. *Sacchikā paññatti* ti arahattaphalasacchikiriyaṇ sabbadhammasacchikiriyaṇ vā jātā paññatti. *Yad idaṇ Bhagavā* ti yā ayaṇ Bhagavā ti paññatti.

Dvīhi kāranehi ti dvīhi koṭṭhāsehi. *Pariyattisāsanān* ti tepitakaṇ Buddhavacanaṇ. *Paṭipattī* ti paṭipajjati etāyā ti paṭipatti.

Yaṇ tassa pariyāputan ti tena puggalena yaṇ pariyāputaṇ, sajjhāyitaṇ⁷; karaṇatthe sāmivacanaṇ. *Pariyāputan* ti pi pāṭho.

Suttan ti Ubhatovibhaṅga-Niddesa-Khandhaka-Parivārā, Suttanipāte Maṅgalasutta-Ratanasutta-Tuvaṭṭakasuttāni, aññam pi ca suttanāmakaṇ Tathāgatavacanaṇ 'suttan' ti veditabbaṇ.

Geyyan ti sabbam pi sagāthakaṇ suttaṇ 'geyyan' ti veditabbaṇ; visesena Saṇyuttake sakalo pi Sagāthakavaggo.

¹ H °antiko.

² H paññā°.

³ H vimokkhan.

⁴ H ante.

⁵ H, D, E, S, C °game.

⁶ S, D, E nāmaṇ.

⁷ H, D, S °jhāpitaṇ.

Veyyākaraṇaṇ ti sakalaṇ Abhidhammapiṭakaṇ, niggātha-kaṇ suttaṇ, yañ ca aññehi¹ aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitaṇ Buddhavacanaṇ, taṇ 'veyyākaraṇaṇ' ti veditabbaṇ.

Gāthā ti Dhammapadaṇ, Theragāthā, Therīgāthā, Suttanipāte no-suttanāmikā suddhikagāthā ca² 'gāthā' ti veditabbā.

Udānaṇ ti somanassañāṇamissaka³-gāthāpaṭisaṇyuttā dve-asīti-suttantā 'udānaṇ' ti veditabbaṇ.

Itivuttakaṇ ti *vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā* ti ādinayappavattā dasuttara-sata-suttantā 'itivuttakaṇ' ti veditabbaṇ.

Jātakaṇ ti Aparaṇakajātakādīni paṇṇāsādhikāni pañca-jātakasatāni 'jātakaṇ' ti veditabbaṇ.

Abbhutadhammaṇ ti *Cattāro 'me bhikkhave acchariyā abbhutadhammā Ānande'* ti ādinayappavattā sabbe acchariyabbhutadhamma-paṭisaṇyuttā suttantā 'abbhutadhammaṇ' ti veditabbaṇ.

Vedullaṇ ti Cūlavedalla-Mahāvedalla-Sammādiṭṭhi-Sakka-paṇha-Saṅkhārabhājanīya-Mahāpunṇamasuttādayo sabbe pi vedañ ca tuṭṭhiñ ca laddhā laddhā pucchita-suttantā 'vedallaṇ' ti veditabbaṇ.

Idaṇ pariyattisāsaṇaṇ ti idaṇ vuttappakāraṇ tepiṭakaṇ Buddhavacanaṇ pariyāpuniṭabbatthena pariyatti, anusāsa-natthena sāsaṇaṇ ti katvā pariyattisāsaṇaṇ.

Tam pi mussatī ti tam pi pariyattisāsaṇaṇ nassati. *Pa-mussatī* ti ādito nassati. *Paribāhiro hotī* ti parammukho hoti.

Katamaṇ patipattisāsaṇaṇ ti lokuttaradhammato pubba-bhāgo tadatthaṇ paṭipajjiyatīti paṭipatti; sāsiyanti ettha veneyyā ti sāsaṇaṇ. *Sammāpaṭipadā* ti ādayo vuttanayā eva.

[144.] *Pāṇam pi hanatī* ti jīvitindriyam pi ghāteti. *Adin-nam pi ādiyatī* ti parapariggahitam pi vatthuṇ gaṇhāti. *Sandhim pi chindatī* ti gharasandhim pi chindati. *Nillopaṇ* *pi haratī* ti gāme paharitvā mahāvilopam pi karoti. *Ekā-*

* A. ii, 132; D ii, 145.

¹ H, D, B, E, S omīti.

² H omīti.

³ H, D, B, E °ñāṇamayikā.

gārikam pi karotī ti paṇṇāsamatte pi saṭṭhimatte pi parivāretvā jīvagāhaṇ gahetvā dhaṇaṇ āharāpeti. *Paripantho pi tiṭṭhatī* ti panthadūhanakammaṇ karotī. *Paradāraṇaṃ pi gacchatī* ti paradāresu cārittaṇ āpajjati. *Musā pi bhaṇatī* ti atthabhaṇṇakaṇ musā vadati.

Anariyadhammo ti anariyasabhāvo.¹

Eko pubbe caritvānā ti pabbajjāsāṅkhātena vā gaṇā vavasaggaṭṭhena vā pubbe loke viharitvā. *Yānaṇ bhantaṇ va taṇ loke hīnaṃ āhu puthujjanaṇ* ti taṇ vibbhantaṇ puggalaṇ yathā hatthiyānādi-yānaṇ adantaṇ visamaṇ pi ārohati, ārohakam pi bhaṇṇati, papāte pi patati,² evaṇ kāyaduṇṇarītādi-visamārohaṇena nirayādisu, attabhaṇṇaṇa jātīpapātādisu papataṇa ca yānaṇ bhantaṇ³ va⁴ hīnaṇ puthujjanaṇ ca⁵ āhū ti.

Pabbajjāsāṅkhātena vā ti pabbajjākoṭṭhāsena vā; ‘pabbajito samaṇo’ ti gaṇanāropanaṇa vā. *Gaṇā vavassaggaṭṭhena vā* ti gaṇasaṅganikārāmatāṇ viṇayaṇ viṇayaṇ⁶ vā.

[145.] *Eko paṭikkamatī* ti ekako va gāmato nivattati.

Yo nisevatī ti niddesassa uddesapadaṇ.

Apareṇa samayeṇā ti aññasmiṇ kāle, aparabhāge. *Buddhaṇ* ti sabbaññu-Buddhaṇ. *Dhammaṇ* ti svākkhātātādi-guṇayuttaṇ dhammaṇ. *Saṅghaṇ* ti suppaṭipannaṇatādi-guṇayuttaṇ saṅghaṇ. *Sikkhaṇ* ti adhisīlādi sikkhitabbaṇ sikkhaṇ. *Paccakkhāyā* ti Buddhādiṇ paṭikkhipitvā. *Hīnāyā* ti hīnatthāya, gihībhāvāya. *Avattitvā* ti nivattitvā. *Sevatī* ti⁷ ekavāraṇ sevati. *Nisevatī* ti⁷ anekavidhena sevati. *Sansevatī* ti⁷ alliyitvā sevati. *Paṭisevatī* ti⁷ punappunaṇ sevati.

Bhantaṇ ti vibbhantaṇ. *Adantaṇ* ti dantabhāvaṇ anupānāṇ. *Akāraṇaṇ* ti susikkhitakiriyaṇ asikkhāpitaṇ. *Avinītaṇ* ti na⁸ vinītaṇ,⁸ ācārasampattiyaṇ asikkhitaṇ. *Uppathaṇ gaṇhātī* ti vuttappakāraṇ yānaṇ adantatādiyuttaṇ bhantaṇ visamaṇmaggaṇ upeti. *Visamaṇ khāṇum pi pāsāṇaṇ pi abhirūhatī* ti visamaṇ hutvā ṭhitaṇ khadirādikhāṇum⁹ pi

¹ H °yabhāvo.

² H, D, E, S bhaṇṇaṇ.

³ D, E omīti.

⁴ H, D, E omīti ti.

⁵ H, D, B, E omīti ādi.

⁶ H papati.

⁷ E, B, C, D add āhū ti.

⁸ D, E vavakāṭṭhena; B vassaggaṭṭhena.

⁹ S, C omīti.

tathā pabbatapāsāṇam pi ārohati. *Yānam pi ārohakam pi bhañjati* ti vayhādi-yānam pi ārohakassa pājentassa hatthapādādīm¹ pi bhindati. *Papāte pi papatati*² ti ekato chinna-pabbhārapapāte pi pāteti.³

So vibbhantako ti so paṭikkantako. *Bhantayānapaṭibhāgo* ti anavaṭṭhitayānasadiso. *Uppathaṇ gaṇhāti* ti kusalakamma-pathato paṭikkamitvā apāyapathabhūtaṇ uppathaṇ micchāmaggaṇ upeti. *Visamaṇ kāyakammaṇ abhirūhati* ti samassa paṭipakkaṇ kāyaduccaritasāṅkhātaṇ visamaṇ kāyakammaṇ ārohati. Scesu pi es' eva nayo.

[146.] *Niraye attānaṇ bhañjati* ti nirassādasāṅkhāte niraye attabhāvaṇ cunṇavicunṇaṇ karoti. *Manussaloke attānaṇ bhañjati* ti vividhakammakaraṇavasena bhañjati. *Devaloke attānaṇ bhañjati* ti piyavippayogādīdukkhavasena. *Jāti-papātāṃ pi papatati* ti jātipapāte pi pāteti. *Jarāpapātādīsu* pi es' eva nayo. *Manussaloke* ti idha adhippeta-lokam eva dasseti.

Puthujjanā ti niddesassa uddesapadaṇ. Tattha puthujjanā ti:

Puthūnaṇ jananaḍihi kāraṇehi puthujjano;

Puthujjanantogadhattā, puthu vā 'yaṇ jano iti.

So hi puthūnaṇ nānappakārānaṇ kilesāḍīnaṇ jananaḍihi pi kāraṇehi puthujjano. Taṇ vibhāgaṇ dassetuṇ: *Puthu kilese janenti* ti āḍim āha. Tattha bahunnaṇ nānappakārānaṇ sakkāyadīṭṭhīnaṇ avihatattā tā janenti, tāhi janitā ti vā *puthujjanā*. Avihatam eva vā 'tthaṇ⁴ janasaddo vadati. *Puthusatthārānaṇ mukhullokakā* ti ettha puthu nānā⁵ satthupaṭiṇṇā etesan ti puthujjanā ti vacanatto. *Puthu sabbagatīhi avuṭṭhitā* ti ettha janetabbā, jāyanti⁶ vā etthā ti janā, gatiyo⁷; puthu janā etesan ti *puthujjanā*. Ito pare jāyanti etehi ti janā, abhisāṅkhārādayo; te etesaṇ vijjanti ti puthujjanā. Abhisāṅkharaṇāḍiattho eva janasaddo daṭṭhabbo. *Nānāsantāpehi santappanti* ti rāgaggiādayo santāpā, te eva vā, sabbe pi vā kilesapariḷāhā.

¹ H, S, B °pādam.

² H papati.

³ H papū°.

⁴ H, S, D, E, C omī atthaṇ.

⁵ S, B, D, E janā.

⁶ B janayanti.

⁷ B gatidesā.

Puthu pañcasu kāmaguṇesū ti ettha jāyatī ti jano; rāgo gedho ti evam ādiko puthu jano etesan ti *puthujjanā*; puthu-su¹ jātā rattā ti evaṇ rāgādiattho² eva vā janasaddo daṭṭhabbo. *Paḷibuddhā* ti sambaddhā.³ *Āvutā* ti āvuṇitā. *Nivutā* ti vāritā. *Ophuṭā*⁴ ti uparito⁵ pihitā. *Pihitā* ti heṭṭhābhāgena pihitā. *Paṭicchannā* ti apākaṭā. *Paṭikujjīā* ti adhomukhā katā.

Atha vā puthūnaṇ vā gaṇanapatham atītānaṇ ariyadhammaparammukhānaṇ nīcadhammasamācārānaṇ janānaṇ antogadhattā pi *puthujjanā*.⁶ Puthu vā⁷ ayaṇ visuṇ yeva saṅkhaṇ⁸ gato⁹; viṣaṇsaṭṭho sīla-sutādi-guṇayuttehi ariyehi jano ti pi¹⁰ puthujjano. Evaṇ ye te:

Duve puthujjanā vuttā Buddhen' ādiccabandhunā:

Andho puthujjano eko, kalyāṇ' eko puthujjano* ti

dve puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano vutto hotī ti veditabbo.

[147.] *Yaso kitti cā* ti lābhasakkāro pasaṇsā ca. *Pubbe* ti pabbajitabhāve. *Hāyate vā pi tassa sā* ti tassa vibbhan-takassa sato so ca yaso, sā ca kitti hāyati. *Etam pi disvā* ti etam pi pubbe yasakittīnaṇ lābhaṇ, pacchā ca hāniṇ disvā. *Sikkhetha methunaṇ vipphātave* ti tisso¹⁰ sikkhāyo¹¹ sikkhetha. Kiṇ kārāṇā? *Methunaṇ vipphātave*, methunappahānat-thāyā ti vuttaṇ hoti.

Kittivannabhato ti bhata-kittivaṇṇo; kittisaddaṇ c' eva guṇavaṇṇaṇ¹² ca ukkhipitvā caranto¹³ hotīti attho. Cittaṇ nānāyayena kathaṇ kathanāṇ¹⁴ assa atthī ti *cittakathī*. *Kalyāṇapaṭibhāṇo* ti sundarapaṇṇo.

Hāyatī ti niddesassa uddesapadaṇ. [148.] *Parihāyatī* ti samantato hāyati. *Paridhaṇsatī* ti adho patati. *Paripa-*

* Cf. A. i, 128.

¹ H, S, B, C puthu.

² H paripannā.

³ S, C uparibhāgena.

⁴ H, S, B add ti.

⁵ H, D, E omit.

⁶ H, D, B, E sikkhā.

⁷ S, C vadanto.

⁸ H, S, B, C atthe.

⁹ H, D ovutā.

¹⁰ H, D, E omit.

¹¹ H, D santēhi; E santato.

¹² H yo.

¹³ H, D, B, E guṇaṇ.

¹⁴ E omits.

tatī ti samantato apagacchati. *Antaradhāyatī* ti adassanaṇ yāti. *Vippalujjati* ti ucchijjati.

Khuddako sīlakkhandho ti thullaccayādi. *Mahanto sīlakkhandho* ti pārājika-saṅghādisesā.

[149.] *Methunadhammassa pahāṇāyā* ti tadaṅgādipahāṇena pajahanatthāya. *Vūpasamāyā* ti malādīnaṇ¹ vūpasamanatthāya. *Paṭinissaggāyā* ti pakkhandana-pariccāga-paṭinissaggatthāya. *Paṭippassaddhiyā* ti paṭippassaddhisāṅkhātassa phalassa atthāya.

Yo hi methunaṇ na vippajahāti *saṅkappehi* . . . *pe* . . . *tathāvidho* ti. Tattha *pareto* ti samannāgato. *Paresaṇ nigghosaṇ* ti upajjhāyādīnaṇ nindāvacaṇaṇ. *Maṅku hotī* ti dummano hoti.

Kāmasaṅkappenā ti kāmapaṭisaṇyuttena vitakkena. Upa-ri² pi es' eva nayḍ. *Phuttho* ti vitakkehi phusito. *Pareto* ti samannāgato³ aparihīno. *Samohito* ti sammā ohito, anto pavittho. *Kapaṇo viyā* ti duggatamanusso viya. *Mando viyā* ti aññāṇī viya. *Momuho viyā* ti sammohabhūto viya. *Jhāyatī* ti cinteti. *Pajjhāyatī* ti bhusaṇ cinteti. *Nijjhāyatī* ti anekavidhena cinteti. *Avajjhāyatī*⁴ ti tato apagantvā cinteti.

Uḷūko ti uḷūkasakuṇo. *Rukkhasākhāyan* ti rukke uṭṭhita⁵-sākhāya, viṭape vā. *Mūsikaṇ magayamāno*⁶ ti mūsikaṇ gavesamāno. *Maggayamāno* ti pi paṭhanti. *Kotthū* ti sigālo. [150.] *Biḷāro*⁷ ti babbu. *Sandhi-samala-saṅkaṭṭire* ti dvinnaṇ gharānaṇ antare ca, udakaniddhamana-cikkhalla-kacavara-nikkhipanaṭṭhāne ca, thaṇḍile ca. *Vahacchinno* ti piṭṭhi-gīvamaṇsacchinno.⁸

Ito parā gāthā pākāṭasambandhā eva. Tāsu [151] *satthānī* ti kāyaduccaritādīni; tāni hi attano paresaṇ ca chedanatthena satthānī ti vuccanti. Tesu cāyaṇ visesena tāva ādito musāvacaṇa⁹-satthān' eva karoti: iminā kāraṇenāhaṇ vibbhanto ti bhaṇanto. Ten' ev' āha: *Esa kh' vāssa mahā-*

¹ H, D, E, S malānaṇ.

² H, D, S, E, C omit.

³ H, S, D, E upariṭṭhita.

⁴ H, D, S vilāro.

⁵ H, D, S, E upariṭṭhe.

⁶ H, B, E avaj°.

⁷ S, D, E gamaya°.

⁸ H °gīvasaṇchinno.

⁹ H °vacanaṇ.

gedho mosavajjaṇ pagāhatī ti. Tattha *Esa kh' vāssā* ti esa kho assa. *Mahāgedho* ti mahābandhanaṇ. Katamo ti ce? *Yad idaṇ mosavajjaṇ pagāhati*, s' vāssa¹ musāvādajjhogāho mahāgedho ti veditabbo.

Tīni satthānī ti tayo chedakā. Kāyaduccaritaṇ kāyasatthaṇ. *Vacīsattthādisu* pi es' eva nayo. Taṇ vibhāgato das-setuṇ: *Tividhaṇ kāyaduccaritaṇ kāyasatthan* ti āha.

Sampajānamusā bhāsati ti jānanto tucchaṇ vācaṇ bhāsati. *Anabhirato aham bhante ahoṣiṇ pabbajjāyā* ti sāsane² pabbajjāya abhirativirahito ahaṇ āsiṇ. *Mātā me posetabbā* ti mātā mayā positabbā.³ *Ten' amhi vibbhanto ti bhaṇatī* ti tena kāraṇena paṭikkanto asmī ti katheti. *Pitā mayā posetabbo* ti ādisu pi es' eva nayo.

Eso tassa mahāgedho ti tassa puggalassa eso mahābandho. [152.] *Mahāvanan* ti mahantaṇ vanaṇ.⁴ *Gahanan* ti duratikkamaṇ. *Kantāro* ti corakantārādisadiso. *Visamo* ti kaṇṭakavisamo. *Kuṭilo* ti vaṅkasadiso.⁵ *Paṅko* ti palla-lasadiso. *Palipo* ti kaddamasadiso. *Paḷibodho* ti mahāduggo. *Mahābandhanan* ti mahantaṇ dummocayaṇ bandhanaṇ. *Yad idaṇ sampajānamusāvādo* ti yo ayaṇ sampajāna-musāvādo.

Sabbaggato vā ti sabhāyaṇ ṭhito vā. *Parisaggato vā* ti gāmaparisāyaṇ ṭhito vā. *Ñātimajjhagato vā* ti dāyādānaṇ majjhe ṭhito vā. *Pūgamajjhagato vā* ti senīnaṇ⁶ majjhe ṭhito vā. *Rājakulamajjhagato vā* ti rājakulassa majjhe mahāvinicchaye ṭhito vā. *Abhinīto* ti pucchanatthāya nīto. *Sakkhipuṭṭho* ti sakkhiṇ katvā pucchito. *Ehi bho⁷ purisā* ti ālapanam etaṇ. *Attahetu vā parahetu vā* ti attano vā parassa vā hatthapādādihetu vā dhanahetu vā. *Āmisakiñcikkahetu vā* ti ettha āmisā ti lābho adhippeto. *Kiñcikkhan* ti yaṇ vā taṇ vā appamattakaṇ, antamaso tittira-vatṭaka-sappi-piṇḍa-navanītapīṇḍādimattakassā⁸ pi appamattassa⁹ lābhassa

¹ B s' vāyaṇ.

² H, D, B pose°.

³ B vaṅkakakkaṭa°.

⁴ H Eh' ambho.

⁵ S, C kassaci; B yassa kassaci.

⁶ H, D, E sāsana.

⁷ B dutṭhavadanaṇ.

⁸ C sappurissānaṇ.

⁹ H °piṇḍāni.

hetū ti attho. *Sampajānamusā bhāsati* ti jānanto yeva musāvādaṇ karoti.

Puna aññaṇ pariyaṇaṇ dassento: *api ca tīh' ākārehi musāvādo hoti: pubbe' v' assa hoti* ti ādim āha. *Tattha tīh' ākārehi* ti sampajānamusāvādassa aṅgabhūtehi tīhi kāraṇehi. *Pubbe yev' assa hoti* ti pubbabhāge yeva assa puggalassa evaṇ hoti: *musā bhaṇissan* ti. *Bhaṇantassa hoti* ti bhaṇamānassa hoti. *Bhaṇit' assa hoti* ti bhaṇite assa hoti; yaṇ vattabbaṇ tasmiṇ vutte hoti ti attho. Atha vā *bhaṇitassā* ti vuttavato niṭṭhitavacanassa hoti ti. Evaṇ so pubbabhāge pi jānāti, bhaṇanto pi jānāti, pacchā pi jānāti: 'musā mayā bhaṇitan' ti. So evaṇ vadanto musāvādakammanā bajjhatīti ayam ettha attho dassito.

Kiñcāpi dassito, atha kho ayam ettha viseso: Pucchā tāva hoti: 'Musā bhaṇissan' ti pubbabhāgo atthi, 'musā mayā bhaṇitan' ti pacchābhāgo natthi; vuttamattam eva hi koci pamussati; kiṇ tassa musāvādo hoti? na hoti ti? Sā evaṇ atṭhakathāsu vissajjitā: pubbabhāge 'musā bhaṇissan' ti ca, bhaṇantassa 'musā bhaṇāmī' ti ca jānato pacchābhāge 'musā mayā bhaṇitan' ti na sakkā na bhavituṇ; sace pi na hoti, musāvādo yeva. Purimam eva hi aṅgad-vayaṇ pamāṇaṇ. Yassā pi pubbabhāge 'musā bhaṇissan' ti ābhogo natthi, bhaṇanto pana 'musā bhaṇāmī' ti jānāti, bhaṇite pi 'musā mayā bhaṇitan' ti jānāti, so musāvādena na kāretabbo: pubbabhāgo hi pamāṇataraṇ¹; tasmiṇ asati davā bhaṇitaṇ vā ravā bhaṇitaṇ vā hotīti.

Ettha ca taññānatā nāṇasamodhānaṇ ca pariccajitabbaṇ. Taññānatā pariccajitabbā ti yena cittena 'musā bhaṇissan' ti jānāti, ten' eva 'musā bhaṇāmī' ti ca, 'musā mayā bhaṇitan' ti ca jānatīti evaṇ ekacitten' eva tīsu khaṇesu jānāti ti ayaṇ taññānatā pariccajitabbā; na hi sakkā ten' eva cittena taṇ cittaṇ jānituṇ, yathā na sakkā ten' eva asinā so asi chinditun ti. Purimaṇ purimaṇ pana cittaṇ pacchimassa pacchimassa cittassa uppattiyā² paccayo hutvā nirujjhati. Ten' etaṇ vuccati:

¹ D, E pamāṇaṇ; B padhānatarāṇ.

² S, B, C, D, E yathā uppatti; H *adds* tathā°.

Pamāṇaṇ pubbabhāgo va, tasmiṇ sati na hessati
Sesadvayan ti natth' etam¹; iti vācā tivaṅgikā.

²Nāpasamodhānaṇ pariccajitabban ti: etāni tīpi cittāni
ekakkhaṇe uppajjantī ti na gaḥetabbāni. Idañ hi cittaṇ
nāma:

Aniruddhamhi paṭhame na uppajjati pacchimaṇ;
Nirantaruppajjanato ekaṇ viya pakāsati ti.

Ito param pana y' vāyaṇ 'ajānaṇ yeva jānāmi' ti ādinā
nayena sampajānamusā bhaṇati, yasmā³ so 'idaṇ abhūtan'
ti evaṇ-diṭṭhiko hoti, tassa hi atth' eva ayaṇ laddhi. Tathā
'idaṇ abhūtan' ti evam assa khamati c' eva ruccati ca.
Evam⁴ assa⁴ saññā,⁴ evaṇ-sabhāvam ev' assa cittaṇ 'idaṇ
abhūtan' ti. Yadā pana musā vattukāmo hoti, tadā taṇ
diṭṭhiṇ vā, diṭṭhiyā saha khantiṇ vā, diṭṭhikhantihi saddhiṇ
rucin vā, diṭṭhi-khanti-rucihi saddhiṇ saññaṇ vā, diṭṭhi-
khanti-ruci-saññāhi saddhiṇ bhāvaṇ vā vinidhāya nikkhi-
pitvā paṭicchādetvā avibhūtaṇ⁵ vinidhānaṇ⁶ katvā bhaṇati.
Tasmā tesam pi vasena aṅgabhedan dassetuṇ *api ca catūh'*
ākārehi ti ādim vuttaṇ.

Ettha *vinidhāya diṭṭhin* ti balavadhammavinidhānavasen'
etaṇ vuttaṇ. *Vinidhāya khantin* ti ādini tato dubbala-
dubbalaṇaṇ vinidhānavasena: *Vinidhāya saññaṇ* ti idam
pan' ettha sabbadubbalaḍḍhammavinidhānavasena. Saññā-
mattam pi nāma avinidhāya sampajānamusā bhāsissati ti
n' etaṇ ṭhānaṇ vijjati ti.

[153.] *Mando va parikissati* ti pāṇavadhādini karonto,
tato-nidānañ ca dukkham anubhonto, bhogapariyesana-
rakkhaṇāni ca karonto momuho viya parikilissati.

[154.] *Tam enaṇ rājāno gaḥetvā vividhā kammakāraṇā*
kārenti ti na rājāno karonti, rājādhīna⁷-purisā nānāvīdhāni
kammakāraṇāni karonti. *Kasāhi pi tālentī* ti kasādaṇḍa-
kehi⁸ pi tajjenti. *Vettehi* ti vettalatāhi. *Addhadaṇḍakehi*

¹ D, E eva.

² H, D, E, S tasmā.

³ H abhūtaṇ.

⁴ H, S rājavīdhāna

² H, S add taṇ.

⁴ H omits.

⁶ B, C omit.

⁸ S, C kusa°.

ti muggarehi; ¹pahārasādhanatthaṇ vā catuhatthadaṇḍaṇ dvidhā chinditvā gahita-daṇḍakehi.

Bilaṅgathālikan ti kañjika-ukkhaliḥ-kammakāraṇaṇ; taṇ karontā sīsakapālaṇ uppāṭetvā tattaṇ ayogulaṇ saṇḍāsena gahetvā tattha pakkhipanti, tena matthaluṇaṇ pakkaṭṭhitvā upari uttarati.

Sanḥhamuṇḍikan ti saṅkhamuṇḍakakammakāraṇaṇ; taṇ karontā uttarotṭha-ubhatokappaṇacūlikā-galavāṭakapariṇchedena cammaṇ chinditvā sabbakese ekato gaṇṭhiṇ katvā daṇḍakena veṭhetvā uppāṭenti, saha kesehi cammaṇ utṭhahati; tato sīsakaṭāhaṇ thūlasakkharāhi ghaṇṣitvā dhovantā saṅkhavaṇṇaṇ karonti.

Rāhumukhan ti Rāhumukhakammakāraṇaṇ; taṇ karontā saṅkunā mukhaṇ vivaritvā antomukhe dīpaṇ jālenti. Kaṇṇacūlikāhi vā paṭṭhāya mukhaṇ nikhādanena khaṇanti, lohitaṇ paggharitvā mukhaṇ pūreti.

Jotimālikan ti sakalasarīraṇ telapilotikāya veṭhetvā ālimpenti.²

Hatthapajjotikan ti hatthe telapilotikāya veṭhetvā dīpaṇ viya pajjālenti.

Erakavattikan ti erakavatti-kammakāraṇaṇ, taṇ karontā heṭṭhā gīvato paṭṭhāya cammavaṭṭe kantitvā gopphake pāṭenti; atha naṇ yottehi bandhitvā kaḍḍhanti; so attano cammavaṭṭe akkamitvā akkamitvā patati.

Cīrakavāsikan ti cīrakavāsikakammakāraṇaṇ; taṇ karontā tath' eva cammavaṭṭe kantitvā kaṭiyaṇ ṭhapenti; kaṭito paṭṭhāya kantitvā gopphakesu ṭhapenti; uparimehi heṭṭhi-masarīraṇ cīrakanivāsana-nivatthaṇ viya hoti.

Eṇeyyan ti eṇeyyaka-kammakāraṇaṇ, taṇ karontā ubho-su kapparesu ca jaṇṇukesu ca ayovalayāni datvā ayasūlāni koṭṭenti; so catūhi ayasūlehi bhūmiyaṇ patitṭhahati; atha naṇ parivāretvā aggiṇ karonti. *Eṇeyyako jotipariggaho yathā** ti āgataṭṭhāne pi idam eva vuttaṇ. Taṇ sandhito sūlāni apanetvā catūhi aṭṭhikoṭṭhi yeva ṭhapenti. Evarūpā kāraṇā nāma natthi.

* (?).

¹ H adds pahāre pi.

² H, D, S, B °panti.

Balisamaṇṣikan ti ubhatomukhehi balisehi paharitvā camma-maṇṣa-nahārūni uppāṭenti.

Kahāpaṇakan ti sakalasariraṇ tiṇhāhi vāsihi koṭito paṭṭhāya kahāpaṇamattaṇ pāpentā koṭṭenti.

Khārāpatacchikan ti sariraṇ tattha tattha āvudhehi paharitvā kocchehi khāraṇ ghaṇṣenti; camma-maṇṣa-nahārūni paggharitvā savanti, aṭṭhisāṅkhalikā va tiṭṭhati.

Palighaparivattikan ti ekena passena nipajjāpetvā kaṇṇacchidde ayasūlaṇ koṭṭetvā paṭhaviyā ekābaddhaṇ karonti; atha naṇ pāde gahetvā āvijjhanti.¹

Palālapīṭhakan ti chekā kāraṇikā chavicammaṇ acchinditvā nisadapotakehi aṭṭhīni bhinditvā kesesu gahetvā ukkhipanti, maṇṣarāsi yeva hoti; atha naṇ keseh' eva pariyanandhitvā gaṇhanti, palālapīṭhaṇ viya katvā paliveṭhenti.

Sunakkehi pī ti katipayāni divasāni āhāraṇ adatvā chātasunakkehi khādāpenti; te muhuttana aṭṭhisāṅkhalikam eva karonti.

Evam pi kissatī ti evam pi vighātaṇ pāpuṇāti. *Parikissatī* ti sabbabhāgena vighātaṇ pāpuṇāti. *Parikilissatī* ti upatāpaṇ² pāpuṇāti.

Puna aññaṇ kāraṇaṇ dassento *atha vā kāmataṇhāya abhibhūto* ti ādim āha. Tattha *kāmataṇhāyā* ti pañcakāmaguṇikalobhena. *Abhibhūto* ti tena³ maddito. *Pariyādinna-citto* ti kusalācāraṇ khepetvā gahitacitto. *Bhoge pariyesanto* ti dhaṇaṇ gavesamāno. *Nāvāya mahāsamuddaṇ pak-khandatī* ti taraṇisāṅkhātāya nāvāya mahantaṇ loṇasāgaraṇ pavisati. *Sītassa purakkhato* ti sītaṇ purato katvā. *Uṇhassa purakkhato* ti uṇhaṇ purato katvā. *Daṇṣā* ti piṅgalamak-khikā. *Makasā* ti makasā eva. *Rissamāno* ti daṇṣādisamphassehi vihesiyamāno.⁴ *Khuppiṭṭāsāhi*⁵ *pīṭṭiyamāno*⁶ ti khudā-pipāsāya maddiyamāno.⁷

Gumbaṇ gacchatī ti ādini *Alasandaṇ*⁸ *gacchatī* ti pariyo-sānāni catuvīsati padāni raṭṭhanāmena vuttāni.

¹ E āvijjanti; āviñjanti (?).

² C utrasāṇ.

³ H, S omīṭ.

⁴ E, B, C, D, S hesi°.

⁵ D, B, S, C °sāya.

⁶ H, D, B, E, S miyamāno.

⁷ H, D, E maramāno.

⁸ H Mūlapadaṇ; D, E Sūlasaraṇ; C Suteleparaṇ.

[155.] *Marukantāraṇ gacchatī* ti vālikākantāraṇ tāraka-saññāya gacchati. *Jannupathan* ti jānūhi gantabbaṇ maggaṇ. *Ajapathan* ti ajehi gantabbaṇ maggaṇ. *Meṇḍapathe* pi'es' eva nayo.

Saṅkupathan ti khāṇuke koṭṭetvā tehi okkamitabbaṇ khāṇumaggaṇ. Taṇ gacchamāno pabbatapāde ṭhatvā aya-siṅghāṭakaṇ yottena bandhitvā uddhaṇ khipitvā pabbate laggāpetvā yotten' āruya vajiraggena lohadaṇḍena pabbataṇ vijjhītvā khāṇukaṇ koṭṭetvā tattha ṭhatvā¹ siṅghāṭakaṇ ākaḍḍhitvā puna upari laggāpetvā tattha ṭhito cammayottaṇ olambetvā taṇ ādāya otarītvā heṭṭhimakhāṇuke bandhitvā vāmahatthena yottaṇ gahetvā dakkhiṇahatthena muggaraṇ ādāya yottaṇ paharītvā² khāṇukaṇ nīharītvā puna abhiruhati. Eten' upāyena pabbatamatthakaṇ āruya parato³ otaranto purimanayen' eva paṭhamaṇ pabbatamatthake khāṇukaṇ koṭṭetvā cammapasibbake yottaṇ bandhitvā khāṇuke veṭhetvā sayāṇ anto-pasibbake nisīditvā makkaṭakānaṇ suttavissajjanākārena yottaṇ viniveṭhetvā otarati. Tena vuttaṇ: *khāṇuke koṭṭetvā tehi okkamitabbaṇ maggaṇ*⁴ ti.

Chattapathan ti cammachattena vātaṇ gahetvā sakunehi viya otarītabbaṇ maggaṇ.

Vaṇsapathan ti veṇugumbaṇ chedanasatthena chīndītvā rukkhe pharasunā koṭṭetvā maggaṇ karontā, veḷuvane nisseṇiṇ katvā veḷugumbe āruya veḷuṇ chīndītvā aparassa veḷugumbassa upari pātetvā veḷugumbamatthaken' eva gantabbaṇ maggaṇ sandhāya *vaṇsapathaṇ gacchatī* ti vuttan ti veditabbaṇ.

*Pariyesanto*⁵ na vīdati, *alābhamūlakam pi dukkhaṇ domanassaṇ paṭisaṇvedetī* ti avindanamūlakam pi kāyika-cetasika-dukkhaṇ paṭilabhati. *Laddhā* ti labhitvā. *Ārakkhamūlakan* ti rakkhanamūlakam pi.

Kin ti me bhoge ti kena upāyena mama bhoge n' eva rājāno hareyyuṇ, . . . pe . . . na appiyā dāyādā hareyyuṇ ti.

Gopayato ti mañjūsādihi gopayantassa. *Vippaluḷjantī* ti vinassanti.

¹ H, E tattha.

² H, D, E, S add puna.

³ H, D, E tato.

⁴ B khāṇumaggaṇ.

⁵ H gavesanto.

[156.] *Etam*¹ *ādīnavaṇ ñatvā muni pubbāpare idhā* ti etaṇ: *yaso kitti ca yā*² *pubbe hāyate vā pi*³ *tassa sā*⁴ ti ito pabhuti vuttaṇ⁵ *pubbāparaṇ*,⁶ *idha*⁷ *imasmiṇ sāsane*, *pubbato apare samaṇabhāvato vibbhantakabhāve ādīnavaṇ muni ñatvā*.

Daḷhaṇ kareyyā ti niddesapadassa uddesapadaṇ. [157.] *Thiraṇ kareyyā* ti asithilaṇ kareyya. *Daḷhasamūdāno assā* ti thirapaṭiñño bhaveyya. *Avatṭhitasamūdāno* ti sannitṭhānapaṭiñño.

Etam ariyānam uttaman ti yad idaṇ vivekacariyā, etaṇ Buddhādīnaṇ ariyānaṇ uttamaṇ; tasmā *vivekaṇ yeva sikkhethā* ti adhippāyo. *Tena seṭṭho na maññethā* ti tena pavivekena attānaṇ seṭṭho ahan' ti na maññeyya; tena mānatthaddho na bhaveyyā ti vuttaṇ hoti.

[158.] *Unnatī* ti ussāpanaṇ. *Unnaman* ti uggantvā⁸ paṭṭhapanāṇ.⁹ *Mānan* ti ahaṇkāraṇ. *Thāman*¹⁰ ti balakkāraṇ. *Thambhan*¹¹ ti thaddhakaraṇaṇ.¹² *Thaddho* ti amaddavo.¹³ *Patthaddho* ti visesena amaddavo.¹³ *Paggahitasiro* ti utṭhitasīso.

*Sāmantā*¹⁴ ti na ārakā. *Asanne* ti na dūre. *Avidūre* ti samīpe. *Upakatṭhe* ti santike.

Rittassā ti vivittassa, kāyaduccaritādihi virahitassa. *Oghatiṇṇassa pihayanti*, *kāmesu gathitā pajā* ti vatthukāmesu laggā sattā tassa caturoghatinṇassa pihayanti iṇāyikā viya ānanyassā ti arahattakūṭena desanaṇ niṭṭhapesi.

Rittassā ti sabbakilesehi tucchassa. [159.] *Vivittassā* ti suñṇassa. *Pavivittassā* ti ekakassa. Idāni yehi ritto hoti, te dassento *kāyaduccaritena rittassā* ti ādim āha. Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyā ti dvidhā rittatā vedittabbā: Kilesapaṭipāṭiyā tāva rāgo moho thambho sārambho māno mado ti imehi chahi kilesehi arahattamaggena ritto hoti. Doso kodho upanāho pamādo ti imehi catūhi kilesehi

¹ B, E, C, D *evam*.

² H ti.

³ S, A *vutte*.

⁴ S, C *omit*.

⁵ H, S *nāmanaṇ*; B *patanaṇ*.

⁶ C, S *bandan*.

⁷ H, D *abandhuro*.

⁸ H, D, S *omit*.

⁹ H, D, E *so*.

¹⁰ D °*pare*.

¹¹ H, S *uggata*.

¹² S, C *Thambhaṇ*.

¹³ S, C, D, E *bandha*°.

¹⁴ H, B, S *samantā*.

anāgāmimaggena ritto hoti. Atimāno makkho palāso issā macchariyaṇ māyā sātheyyan ti imehi sattahi sotāpattimaggena ritto hoti. Maggaṇapāṭiyā pana sotāpattimaggena atimāno makkho palāso issā macchariyaṇ māyā sātheyyan ti imehi sattahi ritto hoti. Anāgāmimaggena doso kodho upanāho pamādo ti imehi catūhi. Arahattamaggena rāgo moho thambho sārāmbho māno mado ti imehi chahi ritto hoti. ¹*Sabbakilesekā* ti ādinā nayena avasesā pi yathāyogaṇ yojetabbā.

Vatthukāme parijānitvā ti tebhūmake vatthukāme ñāta-tīraṇapariññāhi sammasanavasena² jānitvā. *Kilesakāme pahāyā* ti chandādayo kilesakāme pahāṇapariññāya pajahitvā. *Vyāntīkaritvā* ti vigatantaṇ vigatakotiṇ karitvā.

Kāmoghaṇ tiṇṇassā ti anāgāmimaggena āvahanasaṅkhātaṇ³ kāmoghaṇ taritvā t̥hitassa. *Bhavoghaṇ* ti arahattamaggena. *Diṭṭhoghaṇ* ti sotāpattimaggena. *Avijjoghaṇ* ti arahattamaggena. *Sabbasaṅkhārappaṭṭhaṇ*⁴ ti sabba-khandha-dhātu-āyatanapaṭipāṭisaṅkhātaṇ paṭṭhaṇ arahattamaggaṇ⁵ eva taritvā t̥hitassa. Sotāpattimaggena *uttiṇṇassa*; saka-dāgāmimaggena *nīttiṇṇassa*; anāgāmimaggena kāmādhātuṇ *atikkantaṇ*; arahattamaggena sabbabhavaṇ *samatikkantaṇ*; phalasaṃpattivasena vītivattaṇ. *Pāraṇatassa* ti ādini nibbāṇavasena vuttāni.

[160.] *Yathā ināyikā āṇanyan* ti saṇvaddhita-ṇaṇ ādāya vicarantā āṇanyaṇ. *Paṭṭhenti* ti paṭṭhanaṇ uppādentī. *Ābādhikā ārogyan* ti pītādirogāturā bhesajjakiriyāya taṇ⁶ rogavupasaṃsaṇṭhaṇ⁷ ārogyaṇ. *Yathā bandhanaṇabaddhā* ti nakkhattadivase bandhanāgāre baddhapurisā. *Yathā dāsā bhujissan* ti yasmā bhujissā purisā yaṇ icchantī, taṇ karonti, na naṇ koci balakkārena tato nivatteti, tasmā dāsā bhujissa-bhāvaṇ paṭṭhenti. *Yathā kantaraddhānapakkhantā* ti yasmā balavanto purisā hatthasāraṇ gahehvā sajjitāvudhā sapari-

¹ H adds *Tiṇi duccaritāni*.

² H *saṃpāṇa*°; D, E *saṃpāṇa*°.

³ H, D, E, S *āvattana*°; C *pamāda*°.

⁴ B, C, E °saṇsāra°.

⁵ H, S, C, D *omit*.

⁶ H, S °saṃsaṇṭhaṇ.

vārā kantāraṇ paṭipajjanti, te corā dūrato va disvā palāyanti; te sotthinā kantāraṇ nittharitvā khemantaṇ patvā haṭṭhatuṭṭhā honti; tasmā kantārapakkhantā purisā *khemantabhūmiṇ paṭthenti*.

Desanāpariyosāne Tisso sotāpattiphalāṇ patvā pabbajitvā arahattaṇ sacchākāsi ti.

Tissa-Metteyyasuttaniddesavaṇṇanā nitthitā.

Sattamaṇ.

PASŪRASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

[161.] Aṭṭhame Pasūrasuttaniddese paṭhamagāthāya tāva saṅkhepo: ime diṭṭhigatikā attano diṭṭhiṇ sandhāya *idh' eva suddhī* ti vadanti; *aññesu* pana *dhammesu visuddhiṇ n' āhu*; evaṇ¹ ye² attano satthārādinissitā *tatth'* eva esa vādo subho ti evaṇ subhavādā hutvā *puthu samaṇa-brāhmaṇā* 'sassato loko' ti ādisu *paccekasaccesu nivīṭṭhā*.

Sabbe paravāde khipantī ti sabbā paraladdhiyo chaḍḍenti. *Ukkhipantī* ti dūrato khipanti. *Parikkhipantī* ti samantato khipanti.

[162.] *Subhavādā* ti niddesassa uddesapadaṇ. *Sobhaṇavādā* ti 'evaṇ³ sundaran' ti kathentā. Paṇḍitavādā ti 'paṇḍitā mayan' ti evaṇ kathentā. *Dhīravādā*⁴ ti 'nid-dosavādaṇ vadāmā' ti kathentā. *Ñāyavādā* ti 'yuttavādaṇ vadāmā' ti kathentā. *Hetuvādā* ti 'kāraṇasahitaṇ vadāmā' ti kathentā. *Lakkhaṇavādā* ti 'sallakkhetabbaṇ vadāmā' ti vadantā. *Kāraṇavādā* ti 'udāharaṇayuttavādaṇ vadāmā' ti kathentā. *Thānavādā* ti 'pakkamituṇ⁵ asakkuṇeyyavādaṇ vadāmā' ti vadantā.

Nivīṭṭhā ti anto pavīṭṭhā. *Patīṭṭhitā* ti *tatth'* eva ṭhitā, evaṇ nivīṭṭhā ca.

[163.] *Te vādakāmā* ti dutiyagāthā. Tattha *bālaṇ dahanti mīthu aññamaññaṇ* ti 'ayaṇ bālo, ayaṇ bālo' ti evaṇ dve pi janā aññamaññaṇ *bālaṇ dahanti*, bālato passanti. *Vadanti te aññasitā kathojjan* ti te aññamaññaṇ satthārādinissitā kalahaṇ vadanti. *Pasaṇsakāmā kusalāvadānā* ti pasaṇsatthikā ubho pi mayaṇ kusalāvadānā paṇḍitavādā ti evaṇ saññino hutvā.

Vādatthikā ti vādena atthikā. *Vādādhippāyā* ti vādajjhāsaya. *Vādapurekkhārā* ti vādam eva purato katvā cara-

¹ H, D, E, S eva.

² E, D yaṇ.

³ B etaṇ.

⁴ H, D, S, E, B Thira°.

⁵ C, E, D ukka°.

mānā. *Vādapariyesanaṃ carantā* ti vādam eva gavesayaṇ¹ caramānā.

Vigayhā ti pavisitvā. *Ogayhā* ti otaritvā. *Ajjhogahetvā* ti nimujjitvā. *Pavisitvā* ti anto karitvā.²

*Anojavanti*³ ti na ojavatī,⁴ tejavirahitā⁵ ti attho. *Sā kathā* ti esā vācā. *Kathojjaṃ vadanti* ti nittejaṃ bhaṇanti. Evaṃ vadānesu⁶ ca⁷ tesu⁸ eko niyāmato eva:

[164.] *Yutto kathāyaṇ* ti gāthā. Tattha *yutto kathāyaṇ* ti vādakathāya ussukko. *Pasaṃsam icchaṃ vinighāti hoti* ti attano pasaṃsaṇ icchanto: “kathan nu kho niggāṇhissāmī⁹” ti ādinā nayena pubbe ’va vādā kathaṇkathāvinighāti¹⁰ hoti. *Apāhatasmiṇ* ti pañhavīmaṃsaṇakehi¹¹ “atthāpagataṇ te bhaṇitaṇ, vyañjanāpagataṇ te bhaṇitaṇ” ti ādinā nayena apasādite¹² vāde. *Nindāya so kuppati* ti evaṃ apasāditasmiṇ¹³ ca vāde uppannāya nindāya so kuppati. *Randham esī* ti parassa¹⁴ randham eva gavesayanto.

Thomanan ti vaṇṇabhaṇanaṇ. *Kittin* ti pākāṭakaraṇaṇ. *Vaṇṇahāriyaṇ* ti guṇavaddhanaṇ. *Pubbe ’va sallāpā* ti samullāpato puretaram eva. ‘Katham idaṇ, katham idan’ ti kathaṇkathā assa atthi ti *kathaṇkathā*. *Jayo nu kho me* ti mama jayo. *Kathaṇ niggahaṇ* ti kena pakārena niggāṇhanaṇ.¹⁵ *Paṭikammaṇ karissāmī* ti mama laddhiṇ parisuddhaṇ karissāmi. *Visesaṇ* ti atirekaṇ. *Paṭivisesaṇ* ti puna-punaṇ visesaṇ. *Āveṭhiyaṇ karissāmī* ti pariveṭhanaṇ karissāmi. *Nibbeṭhiyaṇ* ti mama nibbeṭhanaṇ mocanaṇ nikkhamanaṇ. *Chedananaṇ* ti vādachindanaṇ. *Maṇḍalan* ti vāda-saṅghāṭaṇ.

[165.] *Pārisajjā* ti paricārīkā.¹⁶ *Pasūdanīyā*¹⁷ ti kāruṇīkā. *Apaharanti*¹⁸ ti paṭibāhanti. *Atthāpagataṇ* ti atthato apa-

1 B, C, E, D °sanaṇ.

3 H, S, C anojavaṇ.

5 H, D °hitaṇ.

7 H omits.

9 H, D, E °gahes°.

11 H °visaṇkehi.

13 H, D, S, C, E apāhatasmiṇ.

15 H, D, E °gahanaṇ.

17 B pāsādīkā.

2 H, S, B, C gantvā.

4 H, D, E anojavatiṇ.

6 H vādesu.

8 H pavādesu.

10 H, D, S, C °thi vini°.

12 H, D, E, S apaharite.

14 H, D, E yassa.

16 S, C parisādīkā.

15 H apasādanti.

gataṇ; attho natthi ti *atthato apaharanti*, atthamhā paṭi-
bāhanti. *Attho te dunnīto* ti tava¹ attho na sammā upanīto.
Vyañjanan te duropitan ti tava¹ vyañjanan duppatitṭhāpitaṇ.
Niggaho te akato ti tayā niggaho na kato. *Patikkamaṇ te*
dukkatan ti tayā attano laddhipatitṭhāpanaṇ duṭṭhu kataṇ,
visamaṇ kataṇ.² *Dukkathitan*³ ti³ na sammā⁴ kathitaṇ. *Dub-*
bhanitan ti bhaṇantena pi duṭṭhu bhaṇitaṇ. *Dullapitan* ti
na sammā vissajjitaṇ. *Duruttan* ti aññathā bhaṇitaṇ. *Dub-*
bhāsitan ti virūpaṇ bhāsitaṇ.

Nindāyā ti garahanena. *Garahāyā* ti dosakathanena.
Akittiyā ti agunakathanena. *Avanṇahārikāyā* agunavaḍ-
ḍhanena. *Kuppati* ti pakatibhāvaṇ jahitvā calati. *Vyāpaj-*
jaṭi ti dosavasena pūtibhāvaṇ āpajjati. *Patitthiṇyati* ti
kodhavasena ghanabhāvaṇ gacchati. *Kopaṇ cā* ti kupi-
tabhāvaṇ. *Dosaṇ cā* ti dussanaṇ. *Appaccayaṇ cā* ti atuṭ-
ṭhākāraṇ ca. *Pātukaroti* ti pākaṭaṇ karoti.

Randham esī ti antaragavesī. *Virandham esī* ti chidda-
gavesī. *Aparaddham esī* ti guṇaṇ apanetvā dosam eva
gavesī. *Khalitam esī* ti pakkkhalanagavesī. *Galitam esī* ti
patanagavesī. *Ghattitam esī* ti pi pāṭho, tassa pīlanagavesī
ti attho. *Vivaram esī* ti dosagavesī.

Na kevalaṇ ca kuppati, api ca kho pana [166] *yam assa*
vādan ti gāthā. Tattha *parihīnam āhu apāhatan* ti attha-
byañjanādinā apāhataṇ parihīnaṇ vadanti. *Paridevatī* ti
tato-nimittaṇ⁵ so “aññaṇ mayā āvajjitan” ti ādihi vip-
palapati. *Socati* ti ‘tassa jayo’ ti ādīni ārabba socati. ‘*Upa-*
cagā man’ ti *anutthunāti* ti “so maṇ vādena vādaṇ atik-
kanto” ti ādinā nayena suṭṭhutaṇ vippalapati.

Parihāpitan ti na vaḍḍhitaṇ. Aññaṇ mayā āvajjitan ti
aññaṇ kāraṇaṇ mayā avanamitaṇ.⁶ *Cintitan* ti vīmaṇsitaṇ.
Mahāpakkho ti mahanto ñātipakkho etassā ti mahāpakkho.
Mahāpariso ti mahāparicārikapariso. *Mahāparivāro* ti ma-
hādāsīdāsaparivāro. *Parisā cāyaṇ vaggā* ti ayaṇ ca parisā
vagga⁷-vaggā, na ekā. *Puna bhañjissāmī* ti puna bhindis-
sāmi.

¹ H, D, S te.² H, D kathitaṇ.³ H, D omī.⁴ H, D samaṇ.⁵ H °ttā.⁶ H, D, E omī ava.⁷ H, B omī.

[167.] *Ete vivādā samaṇesū* ti ettha pana samaṇā vuccanti bāhira-paribbājakā. *Etesu ugghāti nigghāti hoti* ti etesu vādesu jayaparājayādivasena citta¹-ugghātaṇ nigghātaṇ vā pāpūnanto ugghāti² ca² nigghāti² ca hoti. *Virame kathojjan* ti pajaheyya kalahaṇ. *Na h' aññadatth' atthi pasaṇsalābhū* ti na hi ettha pasaṇsalābhato añño attho atthi.

[168.] *Uttāno vā* ti na gambhīro ti attho, "pañc' ime kāmagaṇā" ti ādisu viya.

[169.] *Gambhīro* ti duppaveso appatittho, paṭiccasamup-pādo viya. *Gūḷho* ti paṭicchanno hutvā ṭhito: *Abhirama Nanda, ahaṇ te pāṭibhogo** ti ādisu viya. *Paṭicchanno* ti apākaṭo: *Mātarāṇ pitarāṇ haṇtvā†* ti ādisu viya. *Neyyo vā* ti niharitvā kathetabbo: *Assaddho akataññū cā‡* ti ādisu viya. *Nīto vā* ti pāliya ṭhitaniyāmena kathetabbo: *Cattāro' me bhikkhave ariyavaṇṣā§* ti ādisu viya. *Anavajjo* ti niddosatto: *Kusalā dhammā||* ti ādisu viya. *Nikkilesa* ti kilesavira-hito, vipassanā viya. *Vodāno* ti parisuddho, lokuttaraṇ viya. *Paramattho* ti uttamatto, uttamatthabhūto attho; khandha-dhātu-āyatana-nibbāṇāni viya.

Chaṭṭhagāthāy' attho: yasmā na h' aññad atth' atthi pasaṇsalābhā, tasmā paramaṇ lābhaṇ labhanto pi sundaro ayan ti *tattha ditthiya pasaṇsito vā pana hoti*, taṇ vādaṇ parisamajjhe dipetvā; tato so tena jayatthena tuṭṭhiṇ vā dantavidaṇṣakaṇ vā āpajjanto *hassati*,³ mānena ca *unnamati*; kiṇ kāraṇā? *yasmā taṇ jayatthaṇ pappuyya yathāmano jāto*.

Thambhayitvā ti pūretvā. *Brūhayitvā* ti vaddhetvā. *Imissā gāthāya niddeso uttānattho*.

Evaṇ unnamato ca: [170] *Yā unnatī* ti gāthā. *Tattha mānātimānaṇ vadate pan' eso* ti eso pana taṇ unnatiṇ vighātabhūmi ti abujjhamāno⁴ mānaṇ ca atimānaṇ ca vadati yeva.⁵ *Imissā pi gāthāya niddeso uttānattho*.

Evaṇ vāde dosaṇ dassetvā idāni tassa vādaṇ asampaṭi-

* DhA. i, 119.

† Dh. 295-6.

‡ Dh. 97.

§ A. ii, 27.

|| Dhs. 1.

¹ SA cittassa.

² SA ugghātinigghātimā.

³ All MSS. except T hasati.

⁴ H, D, E, S akubhamāno.

⁵ All MSS. evaṇ.

chanto [171] *Sūro* ti gātham āha. Tattha *rājakhādāyā* ti rājakhādaniyena, bhaṭapathenā¹ ti vuttaṇ hoti. *Abhigajjam eti paṭisūram icchan* ti yathā so paṭisūraṇ icchanto abhigajjanto eti evaṇ diṭṭhigatiko diṭṭhigatikan ti dasseti. *Yen' eva so tena palehī* ti yena so tuyhaṇ paṭisūro, tena gaccha. *Pubbe 'va natthi yad idaṇ yudhāyā* ti yaṇ pan' idaṇ kilamathattaṇ² yuddhāya siyā taṇ idha pubbe 'va natthi, bodhimūle yeva pahīnan ti dassesi.

Sūro ti niddesassa uddesapadaṇ. Suṭṭhu uro sūro; visatṭha-uro, dinna-uro ti attho. *Vīro* ti parakkamavanto. *Vikkanto* ti saṅgamaṇ pavisanto. *Abhīrū* ti ādayo vuttanayā eva.

Putṭho ti niddesassa uddesapadaṇ. [172.] *Posito* ti thūlakato.³ *Āpādito* ti upecca pālito, paṭipādito. *Vaddhito* ti tato tato bhāvito.⁴

Gajjanto ti abyattapadena gajjanto. *Uggajjanto* ti ukkuṭṭhiṇ karonto. *Abhigajjanto* ti sihanādaṇ karonto. *Etī* ti āgacchati. *Upetī* ti tato samīpaṇ gacchati. *Upagacchati*⁵ ti tato samīpaṇ gantvā na nivattati. *Paṭisūran* ti nibbhayaṇ. *Paṭipurisan* ti sattupurisaṇ. *Paṭisattun* ti sattu hutvā abhimukhe ṭhitaṇ. *Paṭimallan* ti paṭisedhaṇ hutvā yujjhantaṇ. *Ichanto* ti ākaṅkhamāno.

Palehī ti gaccha. *Vajā* ti mā tiṭṭha. *Gacchā* ti samīpaṇ upasaṅkama. *Abhikkamā* ti parakkamaṇ karohi.

Bodhiyā mūle ti mahābodhirukkhasa samīpe. *Ye paṭisenikarā kilesā* ti ye kilesā paṭipakkhakarā. *Paṭilomakarā* ti paṭānikarā.⁶ *Paṭikaṇṭakakarā* ti vinivijjhanakarā. *Paṭipakkhakarā* ti sattukarā.

Ito paraṇ sesagāthā pākāṣasambandhā yeva. Tattha *vivādayanti* ti vivadanti. *Paṭisenikattā* paṭilomakārako. “Na tvaṇ imaṇ dhammavinayaṇ ājānāsī” ti ādinā nayena viruddhavacanaṇ vivādo.

[173.] *Sahitam me* ti mama vacanaṇ atthasahitaṇ.⁷ *Asahitaṇ te* ti tava vacanaṇ anatthasahitaṇ.⁷ *Adhiciṇṇaṇ*⁸ *te*

¹ C, E, D bhattapaṭipāthenā; H, S, B bhattūpassena.

² E, B °thaṇ taṇ; SA kilesajālaṇ.

³ S balakato.

⁴ H, D, E, B, C cito.

⁵ H uggac°.

⁶ H, D, E jānikarā.

⁷ H, D, S, B °saṇhitaṇ.

⁸ H āciṇ°.

viparāvattan ti yaṇ taṇ¹ adhiciṇṇaṇ² cirakālavasena paḡaṇaṇ, taṇ mama vādaṇ āgamma nivattaṇ. *Āropito te vādo* ti tuyhaṇ upari mayā doso āropito. *Cara vādappamokkhāyā* ti bhattapuṇaṇ ādāya taṇ taṇ upasaṇkamitvā vādapamokkhatthāya uttaraṇ pariyesamāno vicara. *Nibbethehi vā* ti atha vā mayā āropitadosato attānaṇ mocehi. *Sace*³ *pahosī* ti sace sakkosi.

*Āveṭhiyāya*⁴ *āveṭhitaṇ*⁵ ti āveṭhetvā⁶ nivattanena⁷ nivattaṇ. *Nibbethiyāya*⁸ *nibbethitaṇ* ti dosato mocanena mocanaṇ. *Chedena*⁹ *chedan* ti evaṃ ādi heṭṭhā vuttanayattā yathāyogaṇ yojetabbaṇ.

[174.] *Visenikuvā* ti kilesasenaṇ¹⁰ vināsetvā. *Kiṇ labhethā* ti paṭimallaṇ kiṇ labhissasi.¹¹ *Pasūrā* ti taṇ paribhājakaṇ ālapati.

Yes' ūdha natthī ti imāya pi¹² gāthaya niddeso uttānattho yeva.

[175.] *Pavitakkan* ti “jāyo nu kho me bhavissati” ti ādīni vitakkento *Dhonena yugaṇ samāgamā* ti dhutakilesena Buddhena saddhiṇ yugaggāhaṇ samāpanno. *Na hi tvaṇ sakkhasi sampayātave* ti kotthuādayo viya sihādihi dhonena saha yugaṇ gahetvā ekapadaṇ¹³ pi sampāpituṇ, yugaggāham eva vā¹⁴ samānetuṇ¹⁵ na sakkhissasi ti.

[176.] *Mano* ti niddesassa uuddesapadaṇ. *Yuaṇ cittaṇ* ti cittavicittatāya cittaṇ. *Āranmaṇaṇ miṇamānaṇ*¹⁶ jānāti ti *mano*. *Mānasaṇ* ti *mano* eva. *Antalikkhacaro pāso, y' vāyaṇ carati mānaso** ti hi ettha manasampayuttakadhammo mānaso ti vutto.

Kathaṇ hi Bhagavā, tuyhaṇ sāvako sāsane rato
Appattamānaso sekho kālaṇ kayirā janesutā† ti

* S. i, 111.

† S. i, 121.

¹ H pi. ² H āciṇ°. ³ H omits. ⁴ E, D, C āvedhikāya.

⁵ D, S, C °dhitāṇ.

⁶ E, S, C, D °dhetvā.

⁷ H, D, E omi.

⁸ S, B, C, E, D °thikāya.

⁹ H, D, E chedanena.

¹⁰ H, D, E, S kilasavasena.

¹¹ H, D, E °sati.

¹² H, D, E hi.

¹³ S, C ekasamaṇ mama; H, D, E ekasamīpam.

¹⁴ H, D, E, S taṇ.

¹⁵ S, B sampādetuṇ; C sampāpetuṇ.

¹⁶ S manati.

ettha arahattaṇ mānasan ti vuttaṇ. Idha pana mano va mānasan; vyañjanavasena mānasan¹ ti padaṇ vaḍḍhitaṇ.

Hadayan ti cittaṇ; *cittaṇ vā te khipissāmi, hadayan vā te phālessāmi** ti ettha uro² hadayan ti vuttaṇ. *Hadayā hadayan maññe aññāya tacchatī*† ti ettha cittaṇ. *Vakkaṇ hadayan*‡ ti ettha hadayavatthu. Idha pana cittaṃ eva abbhantaratthena³ hadayan ti vuttaṇ.

Tam eva parisuddhatthena *paṇḍaraṇ*. Bhavaṇṇaṇ sandoḍḍhāy' etaṇ vuttaṇ: yathāha: *Pabhassaram idaṇ bhikkhave cittaṇ, tañ ca kho āgantukehi upakkilesehi upakkilīṭṭhaṇ*§ ti. Tato nikkhantattā⁴ pana akusalam pi Gaṅgāya nikkhantā nadī Gaṅgā viya, Godhāvarīto nikkhantā Godhāvarī viya ca paṇḍaraṇ' tv' eva vuttaṇ.

Mano manāyatanaṇ ti idha pana manogahaṇaṇ manass' eva⁵ āyatanabhāvadīpanatthaṇ. Ten' etaṇ dīpeti: na-y-idaṇ devāyatanaṇ viya manassa āyatanaṇ manāyatanaṇ; atha kho mano eva āyatanaṇ manāyatanaṇ ti. Tattha nivāsattāhanatthena⁶ ākaratthena samosaraṇattāhanatthena sañjātidetasatthena kāraṇatthena ca āyatanaṇ veditabbaṇ. Tathā hi loke issarāyatanaṇ Vāsudevāyatanaṇ ti ādisu nivāsattāhanaṇ āyatanaṇ ti vuccati; suvaṇṇāyatanaṇ rajatāyatanaṇ⁷ ti ādisu ākaro; sāsane pana *manorame āyatane sevanti naṇ vihaṇṇamā*|| ti ādisu samosaraṇattāhanaṇ; *dakkhiṇāpatho gunnaṇ āyatanaṇ*¶ ti ādisu sañjātideso; *Tatra 'atr' eva sakkhi bhaddatāṇ pāpūṇāti sati sati āyatane*** ti ādisu kāraṇaṇ. Idha pana sañjātidetasatthena samosaraṇatthena kāraṇatthenā ti tidhā pi vaṭṭati. Phassādayo hi dhammā ettha sañjāyanti ti sañjātidetasatthena pi etaṇ āyatanaṇ. Bahiddhā rūpa-sadda-gandha-rasa-phoṭṭhabbārammaṇā⁸ sabhāven' ettha⁹ osaranti ti samosaraṇattāhanatthena pi āya-

* S. i, 214.

† M. i, 32.

‡ Khp. 2.

§ A. i, 10.

|| A. iii, 43.

¶ (?).

** A. iii, 17; M. i, 494.

¹ E, C, D mānaso.² H, S, B uraṇ.³ H °ttena.⁴ S, C °ntaṇ.⁵ H manaso; D, E manaso va.⁶ H, D, B nivāsanaṇ.⁷ H, S, D, E, C ratanā°.⁸ B, C, D, E °ṇa.⁹ B, C, D, E bhāven°.

tanaṃ. Phassādīnaṃ pana saha-jātādipaccayatthena kāraṇattā kāraṇatthena pi āyatanan ti veditabbaṃ.

Manindriyaṃ vuttattham eva.

Vijānāti ti *viññāṇaṃ*; viññāṇam eva *viññāṇakkhandho*. Tassa rāsiādivasena attho veditabbo. *Mahā-udakakkhandho* 'tv' eva *saṅkhaṃ gacchatī** ti ettha hi rāsatthena khandho vutto. *Sīlakkhandho samādhikkhandho†* ti ādisu guṇatthena. *Addasā kho Bhagavā mahantaṃ dārukakkhandhaṃ‡* ti ettha paṇṇattimattatthena. Idha pana rūḥhito khandho vutto. Rāsatthena hi viññāṇakkhandhassa ekadeso ekaṃ viññāṇaṃ; tasmā yathā rukkhassa ekadesaṃ chindanto rukkhaṃ chin-datī ti vuccati, evam eva viññāṇakkhandhassa ekadesa-bhūtaṃ ekam pi viññāṇaṃ rūḥhito viññāṇakkhandho ti vuttaṃ.

Tajjū manoviññāṇadhātū ti tesāṃ phassādīnaṃ dhammānaṃ anucchavikā manoviññāṇadhātu. Imasmiṃ hi pade ekam eva cittaṃ miṇanatthena¹ mano, vijānanatthena viññāṇaṃ, sabhāvatthena nissattatthena vā dhātū ti tīhi nāmehi vuttaṃ.

[177.] ²*Yugaṃ samāgamā*³ ti ekappahārena.⁴ *Samāgantvā* ti pāpunitvā. *Yugaggāhaṃ gaṇhitvā*⁵ ti yugaggāhaṃ paṭi-bhāgaṃ gahe tvā. *Sākacchitun* ti saddhiṃ kathetuṃ. *Salla-pitun* ti allāpa-sallāpaṃ kātuṃ. *Sākacchaṃ samāpajjitun* ti saddhiṃ kathanāṃ paṭipajjitun. Na paṭibalabhāve ca⁶ kāraṇaṃ dassetuṃ taṃ kissa hetu? *Pasūro paribbājako hīno* ti ādim āha.

So hi Bhagavā aggo cū ti asadisattā⁷ asamānapaññattā aggo ca. *Setṭho cū* ti sabbaguṇehi appaṭisamatthena setṭho ca. *Mokkho cū* ti savāsanehi kilesehi muttattā mokkho ca. *Uttamo cū* ti attano uttaritaravirahitattā uttamo ca. *Pavaro cū* ti sabbalokena abhipatthanīyattā pavaro ca.

* S. v, 400; A. ii, 55.

† A. i, 125, 162; ii, 20, etc.

‡ S. iv, 179.

¹ S, C mana°.

² S *adds* saddhiṃ; C, D, E *add* iti.

³ H yugasamāgamaṃ.

⁴ S, D, E *add* saddhiṃ.

⁵ T °hituṃ.

⁶ H, D, B, E *omit*.

⁷ H, D, B, E °disakānaṃ aggattā.

Mattena mātāṅgenā ti pabhinnamadena hatthinā. *Kotthuko* ti kāṇasigālo.¹ *Sīhena migaraññā saddhin* ti kesara-sīhena migarājena saha. *Taruṇako* ti chāpako. *Dhenupako* ti khīrapako. *Usabhenā* ti maṅgalasammatena usabhena. *Calakakunā saddhin* ti calamānakakunā² saddhiṇ. *Dhaṅko* ti kāko. *Garuḷena venateyyena saddhin* ti ettha garuḷenā ti jātivasena nāmaṇ; venateyyenā ti gottavasena. *Caṇḍālo* ti chava³-caṇḍālo. *Raṇñā cakkavattinā* ti cātuddīpika-cakkavattinā. *Paṇsupisācako* ti kacavarachaddanatthāne nibbatto yakkho. *Indena devaraññā saddhin* ti Sakkena Deva-rājena saha.

So hi Bhagavā mahāpañño ti ādini cha padāni heṭṭhā vitthāritāni. Tattha *paññāpabhedakusalo* ti attano anantavikappe paññāpabhede cheko. *Pabhinnañāṇo* ti anantapabhedapattañāṇo. Etena paññāpabhedakusalatte pi sati tāsañ paññānaṇ anantabhedattaṇ dasseti.⁴ *Adhigatapaṭisambhido* ti paṭiladdha-agga-catupaṭisambhidāñāṇo.

Catuvesārajjappatto ti cattāri visāradabhāvasaṅkhātāni ñāṇāni patto. Yathāha: *Sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhīsambuddhā ti tatra vata maṇ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṇ saha dhammena paṭicodessatī ti nimittam etaṇ bhikkhave na samanupassāmi. Etam ahaṇ bhikkhave nimittaṇ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi. Khīṇāsavassa te paṭijānato ime āsavā aparikkhīṇā ti . . . pe . . . ye kho pana te antarāyikā dhammā vuttā, te paṭisevato nālaṇ antarāyāyā ti . . . pe . . . yassa kho pana te atthāya dhammo desito, so na nīyāti takkarassa sammādukkhakkhayāyā ti tatra vata maṇ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṇ saha dhammena paṭicodessatī ti nimittam etaṇ bhikkhave na samanupassāmi. Etam ahaṇ bhikkhave nimittaṇ na samanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi** ti.

* M. i, 71; A. ii, 8.

¹ S, C jīraṇasi°.

² S. C. jacca.

³ D, S, C, E vala°.

⁴ H, C °sesi.

Dasabaladhārī ti dasa balāni etesan ti dasabalā; dasabalānaṃ balāni dasabalabalāni; tāni dasabalabalāni dhāretī ti dasabaladhārī. Dasabala-ñāṇabaladhārī ti attho. Etehi tihi vacanehi anantappabhedānaṃ ñeyyānaṃ pabhedamukhamattanaṃ dassitaṃ.

So yeva paññāyogavasena abhimaṅgalasammatatthena *purisāsabho*. Asantāsattthena *purisāsīho*. Mahantatthena *purisanāgo*. Pajānanatthena [178] *purisājāṇṇo*. Lokakicca-dhuravahanatthena *purisadhorayho*.

Atha tejādikaṃ¹ anantañāṇato laddhaṃ guṇavisesaṃ dasasetukāmo tesāṃ tejādīnaṃ anantañāṇamūlakabhāvaṃ dasento anantañāṇo ti vatvā anantatejo ti ādim āha. Tattha *anantañāṇo* ti guṇavasena ca sabhāvavasena² ca antivirahitañāṇo. *Anantatejo* ti veneyyasantāne mohatamavidhamanena anantañāṇatejo. *Anantayaso* ti paññāguṇeh' eva lokattaya-vitatānanta-kittighoso. *Adḍho* ti paññādhana-samiddhiyā samiddho. *Mahaddhano* ti paññādhanaḍḍhatte³ pi pabhāvamahattena⁴ mahantaṃ pavattaṃ paññāadhanam assā ti mahaddhano. *Mahādhano* ti vā pāṭho. *Dhanavā* ti paṇḍita-bhāva-paññādhana-vattā niccayutta-paññādhana-vattā atisaṃbhāvena⁵ paññādhana-vattā dhanavā. Etesu pi tisu atthesu idaṃ vacanaṃ saddavidū icchanti.

Evaṃ paññāguṇena Bhagavato attasampattisiddhiṃ dasetvā puna paññāguṇeh' eva lokahitasampattisiddhiṃ dasento *netā* ti ādim āha. Tattha veneyye⁶ saṃsārasaṅkhātābhayaṭṭhānato nibbāṇasaṅkhātāṃ khemaṭṭhānaṃ *netā*. Tattha vinayanakāle⁷ eva saṃvaravinaya-paṇḍita-vinaya-vasena veneyyānaṃ *vinetā*. Dhammadesanākāle eva⁸ saṃsayacchedanena *anunetā*. Saṃsayāṃ chinditvā paññāpetabbaṃ atthaṃ paññāpento *paññāpetā*. Tathā paññāpitānaṃ nicchayakaraṇena⁹ *nijjhāpetā*. Tathā nijjhāpitassa atthassa

¹ H. tejādīnaṃ.

² H, D, E pabhāvasena.

³ H, D, E °dhanavante; S, C °mahattena.

⁴ B, S, C sabhāva°.

⁵ H, S, B °sabhāvena.

⁶ H vinaye.

⁷ H, D, E dassanakāle.

⁸ H, D, E, B evaṃ.

⁹ All MSS. °kāra°.

paṭipattiyojanavasena pekkhatā.¹ Tathā paṭipanne² paṭipattiphalena pasādetā.

So hi Bhagavā ti ettha hi-kāro anantaṇṇ vuttassa atthassa kāraṇāpadese nipāto. Anuppannassa maggassa uppādetā ti sakasantāne anuppannapubbassa cha³-asādhāraṇa-ñāṇa³-hetubhūtaṇṇ ariyamaggassa bodhimūle lokahitatthaṇṇ sakasantāne uppādetā.

Asañjātassa maggassa sañjānetā ti veneyyasantāne asaṇjātapubbassa sāvakapāramiñāṇa-hetubhūtaṇṇ ariyamaggassa⁴ dhammacakkappavattanato pabhuti yāv' ajjakālā veneyyasantāne sañjānetā. Sāvakaveneyyānam pi hi santāne Bhagavatā vutta-vacanen⁵ eva ariyamaggasañjānanato Bhagavā va⁶ sañjānetā nāma hoti.

Anakkhātassa maggassa akkhātā ti aṭṭhadhamma-samanāgatāṇṇ Buddhabhāvāya katābhinihārāṇṇ bodhisattāṇṇ Buddhabhāvāya vyākaraṇaṇṇ datvā anakkhātapubbassa⁷ pāramitāmaggassa, "Buddho bhavissati" ti vyākaraṇamatten' eva vā bodhimūle uppajjitabbassa ariyamaggassa akkhātā. Ayaṇṇ nayo paccekabodhisattavyākaraṇe pi labbhati yeva.

Maggasāññū ti paccavekkhanavasena attanā⁸ uppādita-ariyamaggassa ñātā. Maggaviḍū ti veneyyasantāne janetabbassa ariyamaggassa kusalo. Maggakovido ti bodhisattāṇṇ akkhātābbamagge vicakkhaṇo. Atha vā: abhisambodhipaṭipatti-maggasāññū; paccekabodhipaṭipatti-maggaviḍū; sāvakabodhipaṭipatti-maggakovido. Atha vā:

Etena maggena atariṇsu pubbe

Tarissare⁹ c' eva,¹⁰ taranti oghan ti*

vacanato yathāyogaṇṇ atitānāgata-paccuppanna-Buddha-Paccekabuddha-Buddhasāvakāṇṇ maggavasena ca, suññatā-

* S. v., 168, 186.

¹ H pekkhetā, pekkhitā (?).

² H, D, E, S omī.

³ B °nayan'.

⁴ H, S, C akkhātā°.

⁵ H °santi.

² H, D, E °panna.

⁴ H, S, D, C, E aggamag°.

⁵ H, S, B omī.

⁶ All MSS. attano.

¹⁰ H yeva.

nimitta-appanihita-maggavasena ca ugghaṭṭitaññū-vipacitaññū-neyyapuggalānaṃ maggavasena ca yathākkamen' ettha yojanaṃ karonti.

Maggānugā ca paṇ' assā ti Bhagavatā gatamaggānugāmīno hutvā. Ettha ca-saddo hetuatthe nipāto; etena Bhagavato¹ magguppādanādiguṇādhigamāya hetu vutto hoti. *Pana-saddo* katatthe² nipāto; tena Bhagavatā katamaggakāraṇaṃ vuttaṃ hoti.

Pacchā samannāgatā ti paṭhamaṃ gatassa Bhagavato pacchā sīlādiguṇena samannāgatā.

Iti Thero *anuppannassa maggassa uppādetā* ti ādīhi yasmā sabbe pi Bhagavato sīlādayo guṇā arahattamaggam eva nissāya āgatā, tasmā arahattamaggam eva nissāya guṇaṃ kathesi.

Jānaṃ jānāti ti jānitabbaṃ jānāti; sabbaññutāya yaṃ kiñci paññāya jānitabbaṃ pañcaneyyapathesu,³ taṃ⁴ paññāya jānātīti attho.

Passaṃ passati ti passitabbaṃ passati; sabbadassāvitāya taṃ yeva neyyapathaṃ cakkhunā diṭṭhaṃ viya karonto paññācakkhunā passati ti attho. Yathā vā ekacco viparītaṃ gaṇhanto jānanto⁵ pi na jānāti, passanto pi na passati, na evaṃ Bhagavā; Bhagavā pana yathāsabhāvaṃ gaṇhanto jānanto jānāti eva, passanto passati eva.

Svāyaṃ dassanapariṇāyakatthena *cakkhubhūto*. Viditakāri⁶-atthena *ñāṇabhūto*. Aviparītasabhāvatthena vā⁵ pariyattidhamme⁷ pavattanato, hadayena cintetvā vācāya nicchārita-dhammamayo ti vā *dhammabhūto*. Setṭhatthena *brahmabhūto*. Atha vā cakkhu viya bhūto ti *cakkhubhūto*, ñāṇaṃ viya bhūto ti *ñāṇabhūto*, dhammo viya bhūto ti *dhammabhūto*, Brahmā viya bhūto ti *brahmabhūto*.

Svāyaṃ dhammassa vacanato vattanato vā *vattā*. Nānapakārehi vacanato vattanato vā *pavattā*. Atthaṃ nīharitvā dassanato *atthassa*⁵ *ninnetā*. Amatādhigamāya paṭipattidesanato, amatappakāsakāya vā dhammadesanāya amatassa

¹ H, D, S, C, E °vatā.

² B katvatthe.

³ S, C sabbañ ca neyyapathabhūtaṃ.

⁴ S, C omīti.

⁵ H, D, E omīti.

⁶ H, D, E, B °tatādi.

⁷ H, D, E, B °ma.

adhigamāpanato *amatassa dātū*. Lokuttaradhammassa upādītattā veneyyānurūpena yathāsukhaṇ lokuttaradhammassa dānena ca dhammesu issaro ti *dhammassāmī*.

Tathāgatapadaṇ heṭṭhā vuttatthaṇ.

Idāni *jānaṇ jānātī* ti ādihi vuttaguṇaṇ sabbaññutāya viresetvā dassetukāmo sabbaññutaṇ sādiento, *natthī* ti ādim āha. Evaṇ-bhūtassa hi tassa Bhagavato pāramitā¹-puññaphalappabhāva - nipphannena arahattamaggañāṇena sabbadhammesu savāsanassa sammohassa² vihatattā, asam-mohato sabbadhammānaṇ ñātattā *aññātaṇ* nāma *natthi*. Tath' eva ca sabbadhammānaṇ cakkhunā viya ñāṇacakkhunā diṭṭhattā *adiṭṭhaṇ* nāma *natthi*. Ñāṇena pattattā *aviditaṇ* nāma *natthi*. Asammohasacchikiriyaṇ sacchikatattā *asacchikataṇ* nāma *natthi*. Asammohapaññāya phuṭṭhattā *aphu-sitaṇ*³ nāma *natthi*.

Paccuppannan ti paccuppannakālaṇ vā dhammaṇ vā. *Upādāyā* ti ādāya, anto katvā ti attho. Upādāya-vacanen' eva kālavinimmuttaṇ nibbāṇam pi gahitam eva hoti. Atītā-divacanāni ca *natthī* ti ādivacanena vā ghaṭiyanti, *sabbe dhammā*⁴ ti ādivacanena vā.

Sabbe dhammā ti sabba-saṅkhatāsaṅkhata-dhammapariyādānaṇ. *Sabbākārenā* ti sabbadhammesu ekekass' eva dhammassa aniccākārādisabbākārapariyādānaṇ. *Ñāna-mukhe* ti ñāṇābhimukhe. *Āpāthaṇ āgacchantī* ti osaraṇaṇ upenti.

Jānitabban ti padaṇ *ñeyyan* ti padassa atthavivaraṇatthaṇ vuttaṇ.

Attattho vā ti ādisu vā-saddo samuccayattho. *Attattho* ti attano attho. *Parattho* ti paresaṇ tiṇṇaṇ lokānaṇ attho. *Ubhayaṭṭho* ti attano ca paresaṇ cā ti sakiṇ yeva ubhinnaṇ attho. *Diṭṭhadhammiko* ti diṭṭhadhamme niyutto, diṭṭha-dhammappayojano vā⁴ attho. Samparāye niyutto, samparāyappayojano vā⁴ *samparāyiko*.

Uttāno ti ādisu vohāravasena vattabbo sukhapatiṭṭhattā⁵

¹ H, D, E °tāya.

² H, S omit sam.

³ H aphassitaṇ.

⁴ H, S, D, C, E omit.

⁵ H °khupaṭṭhattā.

uttāno. Vohāraṇ atikkamitvā vattabbo suññatāpaṭisaṇyutto dukkhapatitṭhattā¹ *gambhīro*. Lokuttaro accanta-tirokkhattā² *gūlho*. Aniccatādi³ mohaghanādihi⁴ paṭicchannattā *paṭicchanno*. Apacuravohārena vattabbo yathārutaṇ agahetvā adhippāyassa netabbato *neyyo*. Pacuravohārena vattabbo vacanamatten' eva adhippāyassa nītattā *nīto*. Suparisuddha-sīlasamādhi-vipassanatto tadaṅga-vikkhambhanavasena⁵ vajjavirahitattā *anavajjo*. Kilesasamucchadanato ariyamaggaṭṭho *nikkilesa*. Kilesapaṭippassaddhattā ariyaphalaṭṭho *vodāno*. Saṅkhatāsaṅkhatesu aggaḍhammattā nibbāṇaṇ *paramatto*.

Parivattatī ti Buddhañāṇassa visayabhāvato abahibhūtattā anto Buddhañāṇaṇ⁶ vyāpetvā, samantā vā alaṅkatvā⁷ vā visesena vā vattati.

Sabbaṇ kāyakammaṇ ti ādihi Bhagavato ñāṇavisayaṇaṇ⁸ dīpeti. *Ñāṇānuparivattatī* ti ñāṇaṇ anuparivattati; ñāṇaviraṭṭaṇ na hotī ti attho. *Appaṭihatan* ti nirāvaraṇaṇaṇ dasseti.

Puna sabbaññutaṇ upamāya sādhetukāmo *yāvatakan* ti ādim āha. Tattha jānitabban ti *ñeyyaṇ*; ñeyyapariyanta⁹ ñeyyāvasānaṇ¹⁰ assa atthī ti *ñeyyapariyantikaṇ*. Asabbaññūnaṇ pana ñeyyāvasānaṇ eva natthi. Ñānapariyantike pi es' eva nayo. Purimayamake vuttattham eva iminā yamakena visesetvā dassesi; tatiya-yamakena paṭisedhavasena niyametvā dassesi. Ettha¹¹ ca ñeyyaṇ ñāṇassa pathattā ñeyyapatho.

[179.] *Aññamaññāpariyantatṭhāyino* ti ñeyyañ ca ñāṇaṇ ca aññamaññaṇ vyāpetvā¹² ṭhānato aññamaññaṇsa pariyante ṭhānasilā.

Āvajjanapaṭibaddhā ti manodvārāvajjanāyattā; āvajjitānantaram¹³ eva jānātīti attho. *Ākaṅkhanapaṭibaddhā* ti

¹ H °khuṇṇatṭhattā.

² C, B °diko.

³ H °bhanattho; C, E, D °bhaṇa.

⁴ S, B, C °ñāṇe.

⁵ C ñāṇasaṇyuttaṇ.

⁶ H ñeyyo°.

⁷ E khepetvā.

⁸ H, D, E °nimokkhattā.

⁹ C, B omit moha.

¹⁰ S, C asaṅkaritvā.

¹¹ H ñeyyaṇ°.

¹² D, E tattha.

¹³ S, C āvajjana°.

ruciāyattā; āvajjanānantaraṃ javanañāṇena jānātīti attho. Itarāni dve¹ padāni imesaṃ dvinnāṃ padānaṃ yathākkamena atthappakāsanatthaṃ vuttāni.

Āsayaṃ jānātī ti ettha āsayanti nissayanti² ettha³ iti āsayo; micchādīṭṭhiyā, sammādīṭṭhiyā, kāmādihi, nekkhammādihi vā paribhāvitassa santānass' etaṃ adhivacanaṃ. Sattasan-tānaṃ⁴ anusenti anupavattanti⁵ ti anusayā; thāmagatānaṃ kāmārāgādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. *Anusayaṃ jānātī* ti anu-sayakathā heṭṭhā vuttā yeva. *Caritaṃ* ti pubbe kataṃ⁶ kusa-lākusalakammaṃ.⁷ *Adhimuttiṃ* ti sampati⁸ kusale vā aku-sale vā 'ssa cittavossaggo.

Apparajakkhe ti paññāmaye akkhamhi appaṃ rāgādirajaṃ etesaṃ ti apparajakkhā; appaṃ rāgādirajaṃ⁹ etesaṃ ti vā apparajakkhā. *Mahārajakkhe* ti ñāṇamaye akkhamhi mahantaṃ rāgādirajo etesaṃ ti mahārajakkhā; mahantaṃ rāgā-dirajo etesaṃ ti vā mahārajakkhā.

Tikkhindriye mudindriye ti tikkhāni saddhādini indriyāni etesaṃ ti tikkhindriyā; mudūni saddhādini indriyāni etesaṃ ti mudindriyā.

Svākāre dvākāre ti sundarā saddhādayo ākāra koṭṭhāsā etesaṃ ti svākārā. Kucchitā garahitā assaddhādayo ākāra koṭṭhāsā etesaṃ ti dvākārā.

Suviññāpaye duviññāpaye ti ye kathitaṃ kāraṇaṃ sallak-khenti, sukhena sakkā honti viññāpetuṃ, te suviññāpayā. Tabbiparitā duviññāpayā.

Bhabbābhabbe ti bhabbe ca abhabbe ca. Ariyāya jātiyā bhavanti jāyanti ti bhabbā; vattamānasamipe vattamāna-vacanaṃ. Bhavissanti jāyissanti vā ti bhabbā; bhājana-bhūtā ti attho. Ye ariyamaggapaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā te bhabbā; vuttapaṭipakkhā abhabbā.

Satte pajānātī ti rūpādiārammaṇe lagge lagite satte pa-jānātī.

¹ H, D, E niddesa.

² B, E, D etaṃ.

³ S, C anupari^o; H °vattenti.

⁴ H °lānaṃ kusa^o.

⁵ B, C, D, E °rajo.

⁶ H, D, B, E omit.

⁷ H, E tattha san^o.

⁸ H kata.

⁹ H omits; C sati; E sampatti.

² H, E, C *omit* Buddha.

ñāṇe parivattanabhāvaṇ pakāśento *sadevamanussā* ti āha. Ayam ettha anusandhikkamo.

Porāṇa pan' āhu: *Sadevako* ti devatāhi saddhiṇ avasesa-loko. *Samārako* ti mārena saddhiṇ avasesaloko. *Sabrāh-mako* ti brāhmehi saddhiṇ avasesaloko. Evaṇ sabbe pi tibhavūpage satte tīh' ākārehi tīsu padesu pakkhipitvā puna dvih' ākārehi pariyādātuṇ *sassamaṇabrāhmaṇī pajā sadevamanussā* ti vuttaṇ. Evaṇ pañcahi padehi tena tena ākārena tedhātukam eva pariyādinnaṇ hoti ti.¹

Antamaso ti uparimantena. *Timitimiṅgalan* ti ettha Timi nāma ekā macchajāti; Timiṇ gilituṇ samatthā tato mahanta-sarirā Timiṅgalā nāma ekā macchajāti; Timiṅgalam pi gilituṇ samatthā pañcayojanasatikasarirā Timitimiṅgalā nāma ekā macchajāti. Idha jātigahaṇena ekavacanaṇ katan ti veditabbaṇ. *Garuḷaṇ venateyyan* ti ettha garuḷo ti jāti-vasena nāmaṇ; venateyyo² ti gottavasena. *Padese* ti eka-dese.

Sāriputtasamā ti sabba-Buddhānaṇ dhammasenāpati-there gahetvā vuttan ti veditabbaṇ. Sesasāvakaḥ hi paññāya dhammasenāpati-therena samā nāma natthi. Yathāha: *Eta-daggaṇ bhikkhave mama sāvakanāṇ bhikkhūnaṇ mahāpaññānaṇ yad idaṇ Sāriputto** ti. Aṭṭhakathāyaṇ ca vuttaṇ:

Lokanāthaṇ ṭhapetvāna ye c' aññe santi pāṇino
Paññāya Sāriputtassa kalaṇ nāgghanti soḷasin† ti.

[180.] *Pharitvā* ti Buddhañāṇaṇ hi sabbadevamanussānaṇ paññaṇ pāpuṇitvā ṭhānato tesā paññaṇ pharitvā vyāpetvā tiṭṭhati. *Abhibhavitvā* ti sabba-devamanussānam pi paññaṇ atikkamitvā tesā visayabhūtam pi sabbaneyyaṇ³ abhibhavitvā tiṭṭhatiti attho. Paṭisambhidāyam pana 'atighaṇ-sitvā' ti pāṭho; ghaṇsitvā tuditvā⁴ ti attho.

Ye pi te ti ādihi evaṇ pharitvā abhibhavitvā ṭhānassa paccakkhakāraṇaṇ dasseti. Tattha *pañḍitā* ti paṇḍiccena

* A. i, 23.

† Not in Ang. Comy., P. T. S. ed.

¹ All MSS. omit ti.

² All MSS. °teyyaṇ.

³ H omits sabba.

⁴ H, S, D, E turitvā.

samannāgatā. *Nipunā* ti saṇha-sukhuma-buddhino sukhume atthantare paṭivijjhanasamattā. *Kataparappavādā* ti *ñāta*¹-parappavādā c' eva, parehi saddhiṇ kata-vādapari-cayā ca. *Vāavedhirūpā* ti vāavedhi-dhanuggahasadisā. *Vobhindantā maññe caranti paññāgatenā diṭṭhigatāni* ti vāla-sukhumāni pi paresaṇ diṭṭhigamanāni attano paññāgama-nena bhindantā viya caranti ti attho. Atha vā gūthagataṇ muttagatan ti ādisu viya paññā eva paññāgataṇ; diṭṭhiyo eva² diṭṭhigatāni.

Paññe abhisankharitvā abhisankharitvā ti dvipadam pi tipadam pi catuppadam pi pucchāṇ racayitvā; tesāṇ pañhānaṇ atibahukattā sabbasaṅghatthaṇ dvikkhattuṇ vuttaṇ. *Gūl-hāni ca paṭicchannāni ca*, atthajātāni ti pāṭhaseso.

Tesaṇ tathā vinayaṇ disvā attanā abhisankhataṇ pañhaṇ pucchantū ti evaṇ Bhagavatā adhippetattā pañhaṇ pucchanti; aññesaṇ pana pucchāya okāsam eva adatvā Bhagavā upasaṅkamantānaṇ dhammaṇ deseti. Yathāha: *Te pañhaṇ abhisankharonti: imaṇ mayaṇ pañhaṇ samaṇaṇ Gotamaṇ upasaṅkamitvā pucchissāma, sace no samaṇo Gotamo evaṇ puttḥo evaṇ vyākariṣṣati; evam assa mayaṇ vādaṇ āropessāma; evañ ce pi no puttḥo evaṇ vyākariṣṣati, evaṇ pi 'ssa mayaṇ vādaṇ āropessāmā ti . . . pe³ . . . Te yena samaṇo Gotamo, ten' upasaṅkamanti. Te samaṇo Gotamo dhammiyā kathāya sandasseti, samādapeti, samuttejeti, sampahaṇseti; te samaṇena Gotamena dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṇsitā na c' eva samaṇaṇ Gotamaṇ pañhaṇ pucchanti, ku' assa vādaṇ āropessanti? Aññadatthu samaṇass' eva Gotamassa sāvaka sampajjantī** ti. Tasmā paññe na pucchanti.

Bhagavā kira parisamajjhe dhammaṇ desento parisāya ajjhāsaṇaṇ oloketi, tato passati: ime paṇḍitā gūlhaṇ rahassaṇ pañhaṇ ovaṭṭikasāraṇ katvā āgatā ti. So tehi aputṭho yeva pañhahapucchāya ettakā dosā, vissajjane ettakā, atthe⁴ pade akkhare ettakā ti; imaṇ pañhaṇ pucchanto evaṇ puccheyya,

* M. i, 176.

¹ H ñāṇa.

² All MSS. omit.

³ E, B, C, D add gatāni.

⁴ H, D, E attha.

vissajjento evaṇ vissajjeyyā ti¹; Iti ovaṭṭikasāraṇ katvā ānīte pañhe dhammakathāya antare pakkhipitvā viddhaṇseti.² Te paṇḍitā: “ seyyo vata no, yaṇ mayaṇ ime pañhe na pucchimha; sace pi mayaṇ puccheyyāma, appatitṭhite³ no katvā samaṇo Gotamo khippeyyā ” ti attamanā bhavanti.

Api ca Buddhā nāma dhammaṇ desentā parisaṇ mettāya pharanti. Mettāpharaṇena Dasabalesu mahājanassa cittaṇ pasīdati. Buddhā nāma rūpaggappattā honti, dassana-sampannā madhurassārā mudujivhā suphassita-dantāvaranā, amatena hadayaṇ siñcantā viya dhammaṇ kathenti. Tatra nesaṇ mettāpharaṇena pasannacittānaṇ evaṇ hoti: “ evarūpaṇ advejjhakathaṇ amoghakathaṇ niyyānikakathaṇ ka-thentena Bhagavatā saddhiṇ na sakkhissāma paccanīkagāhaṇ gaṇhituṇ ” ti attano pasannabhāven’ eva pañhe na pucchanti.

Kathitā vissajjitā vā ti evaṇ tumhe pucchathā ti apucchita-pañhānaṇ uddharaṇena⁴ te pañhā Bhagavatā kathitā eva honti; yathā ca te vissajjetabbā tathā vissajjitā eva honti. *Niddiṭṭhakāraṇā* ti iminā kāraṇena iminā hetunā evaṇ honti ti⁵ evaṇ sahetukaṇ katvā vissajjanena Bhagavatā niddiṭṭhakāraṇā eva honti tesāṇ pañhā.

*Upakkhittakā ca*⁶ *te Bhagavato sampajjanti* ti khattiyapaṇḍitādayo Bhagavato vissajjanen’ eva Bhagavato samīpe khittakā pakkhittakā sampajjanti; sāvakā vā sampajjanti, upāsakā vā ti attho; sāvakasampattiṇ vā pāpuṇanti upāsakasampattiṇ vā ti vuttaṇ hoti.

Athā ti anantaratthe, tesāṇ upakkhittaka-sampatti-samanantaram⁷ evā⁸ ti attho. *Tatthā* ti tasmiṇ ṭhāne, tasmiṇ adhikāre vā. *Atirocatī* ti ativiya jotati pakāsati. *Yad idaṇ paññāyā* ti yā ayaṇ Bhagavato paññā, tāya paññāya, Bhagavā va⁹ atirocatīti attho. Iti-saddo kāraṇatthe, iminā kāraṇenā ti attho. Sesaṇ sabbattha pākāṭam evāti.

Pasūrasuttaniddesaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhamāṇ.

¹ H °jessati.

² S, C pi dasseti.

³ B °ṭhāne.

⁴ H, S, D, B, C uccāraṇena.

⁵ H, D, E omī ti.

⁶ H, D, E, B va.

⁷ H, D, E °ratthe.

⁸ H, D cā.

⁹ S, C, D, E ca.

MĀGANDIYASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

[181.] Navame Māgandiyasuttaniddese paṭhamagāthāya tāva: Ajapālanigrodharukkhamūle nānārūpāni nimminivā abhikāmaṇaṇ āgataṇa māradhitarāṇa *disvāna Taṇhaṇa, Aratiṇa, Ragaṇa*¹ *ca chandamattam pi methunasmiṇa nāhosi. Kim ev' idaṇa imissā dārikāya muttakarīsapunnāṇa rūpaṇa disvā bhavis-sati?* Sabbathā *pādā pi taṇa samphusitūṇa na icche*, kuto tena saṇvasitūṇa ti.²

Muttapunnāṇa ti āhāra³-utuvasena vatthipuṭantaraṇa pūretvā ṭhita-muttana āpūritaṇa. *Karīsapunnāṇa* ti pakkāsaya-saṅkhāte heṭṭhā nābhi-piṭṭhikaṇṭakamūlāṇa antare, ubbhehena aṭṭhaṅgulamatte antāvasāne ṭhita-vaccena punṇaṇa. *Semhapunnāṇa* ti udarapaṭale ṭhita-ekapatthappamāṇena⁴ semhena pūritaṇa. *Ruhirapunnāṇa* ti yakanassa heṭṭhābhāgaṇa pūretvā hadaya-vakka⁵-papphāsāṇa upari thokaṇa thokaṇa paggharantena vakka-hadaya-yakana-papphāse temaya-mānena ṭhitena ekapatthassa⁴ pūraṇamattana sannicitalo-hitasaṅkhātena ca, kesa-loma-nakha-dantāṇa maṇsavanim-muttatṭhāṇaṇa c' eva thaddha-sukka-cammaṇa ca ṭhapetvā dhamanijālānusārena sabbaṇa upādinnakasarīraṇa pharivā ṭhita-saṇsaraṇalohita-saṅkhātena cā ti duvidhena ruhirena punṇaṇa.

Aṭṭhisāṅghāṭaṇa ti sakalasarīre heṭṭhā⁶ heṭṭhā aṭṭhīṇaṇa upari ṭhitāni sādhikāni tīṇi aṭṭhisatāni, tehi aṭṭhīhi ghaṭitaṇa. *Nahārusambandhaṇa* ti sakalasarīre aṭṭhīni ābandhitvā ṭhitāni nava-nahārusatāni, tehi nahārūhi sambaddhaṇa ābaddhaṇa. *Ruhiramaṇsāvālepanaṇa* ti saṇsaraṇalohitena ca sādhikāni tīni aṭṭhisatāni anulimpitvā ṭhitena navamaṇsapesi-satena ca anulittaṇa sarīraṇa. *Cammaṇavinaddhaṇa* ti sakalasarīraṇa pariyonandhitvā pākāṭakilomakassa upari chaviyā heṭ-

¹ S, C, B, D Rāgaṇa.

² H omits.

³ H, D, E °vatthu.

⁴ H adds āha.

⁵ All MSS. °patta°.

⁶ H, S, D, C, E omits.

ṭhā ṭhitaṇ cammaṇ; tena cammena vinaddhaṇ pariyaṇad-
dhaṇ. *Cammāvanaddhaṇ* ti pi pāḷi. *Chaviyā paṭicchannaṇ*
ti atisukhumachaviyā paṭicchannaṇ, chādetvā ṭhitaṇ. *Chid-
dāvaacchiddaṇ* ti anekachiddaṇ. *Uggharin*¹ ti akkhi-mukhā-
dihi uggharantaṇ. *Paggharin*¹ ti adhobhāgena paggharantaṇ.
Kimisaṅghanisevitaṇ ti sūcimukhādihi nānāpāṇakulehi² āse-
vitaṇ. *Nānākalimalaparipūraṇ* ti anekavidhehi asucikoṭ-
ṭhāsehi pūritaṇ.

Tato Māgandiyo: “pabbajitā nāma mānusaḥ kāme pa-
hāya dibbakāmatthāya pabbajanti, ayaṇ ca dibbe pi kāme
na icchatī, idam pi itthirataṇaṇ. Kā nu assa diṭṭhi” ti
pucchituṇ dutiya-gātham āha.

Tattha [182] *etādisaṇ ce ratanaṇ* ti dibbitthirataṇaṇ san-
dhāya bhaṇati. *Nāriṇ* ti attano dhītaṇaṇ sandhāya. *Diṭṭhi-
gataṇ sīlabbatan nu jīvitaṇ* ti diṭṭhi ca silaṇ ca vataṇ ca jīvitaṇ
ca; *bhavūpapattiṇ ca vadesi kīdisaṇ* ti attano bhavūpapattiṇ
vā tuvaṇ kīdisaṇ vadesī ti.

Ito parā dve gāthā viśajjana-pucchānayaṇa pavattattā
pākaṭasambandhā yeva. Tasaṇ paṭhamagāthāya saṅkhe-
pattho: *Tassa* mayhaṇ Māgandiya, dvāsaṭṭhi-diṭṭhigata-
dhammesu nicchinitvā ‘idam eva saccaṇ moghaṇ aññaṇ’ ti
evaṇ *idaṇ vadāmī ti samuggahītaṇ na hoti* natthi, na vijjati.
Kiṇ kārāṇā? Ahaṇ hi *passanto diṭṭhīsu* ādīnaṇaṇ kiñci
diṭṭhiṇ agahetvā saccāni pavacinanto ajjhataṇaṇ rāgādīnaṇ
santabhāvena *ajjhattasantisāṅkhātaṇ* nibbāṇam eva *adda-
saṇ* ti.

[183.] *Ādīnavaṇ* ti upaddavaṇ. *Sadukkhaṇ*³ ti kāyika-
dukkhena sadukkhaṇ.³ *Savighātaṇ* ti cetasikadukkhena sa-
hitaṇ.⁴ *Su-upāyāsaṇ* ti upāyāsasahitaṇ. *Saparīlāhaṇ* ti
sadarathaṇ. *Na nibbidāyā* ti na vaṭṭe nibbindanaṭṭhāya.
Na virāgāyā ti na vaṭṭe virāgaṭṭhāya. *Na nirodhāyā* ti na
vaṭṭassa nirodhaṭṭhāya. *Na upasamāyā* ti na vaṭṭassa upa-
samanatthāya. *Na abhiññāyā* ti na vivaṭṭassa abhijānanaṭ-
thāya. *Na sambodhāyā* ti na kilesaniddāpagaṇa⁵ vaṭṭato

¹ H °gharan.

² S °kulasahaschi; B, C °kulasamūhehi.

³ H, D, E sabbadukkhaṇ.

⁴ H, S, D, C, E omit.

⁵ C, S °nirodhādhigamaṇa.

sambujjhanatthāya. *Na nibbāṇāyā* ti na amatanibbāṇatthāya.

Ettha pana *na nibbidāyā* ti vipassanā. [184.] *Virāgāyā* ti maggo. *Nirodhāya*, *upasamāyā* ti nibbāṇaṇ. *Abhiññāya*, *sambodhāyā* ti maggo. *Nibbāṇāyā* ti nibbāṇam eva. Evaṇ ekasmiṇ ṭhāne vipassanā, tisu maggo, tisu nibbāṇaṇ vuttan ti evaṇ vavatthānakathā¹ veditabbā. Pariyāyena pana sabbaṇi p' etāni maggavevacanāni pi nibbāṇavevacanāni pi honti yeva.

[185.] *Ajjhattan rāgassa santin* ti ajjhattan rāgassa santa-bhāvena nibbutabhāvena ajjhattasantisaṅkhātāṇ nibbāṇaṇ olokesi. *Dosassa santin* ti ādisu pi es' eva nayo.

*Pacinanto*² ti niddesassa uddesapadaṇ. *Vicinanto* ti saccāni vaḍḍhento, vibhāvento. *Pavicinanto* ti tān' eva paccekaṇ vibhāvento; keci gavesanto ti vaṇṇayanti. *Addasan* ti olokesiṇ. *Addakkhin* ti vinivijjiṇ. *Apassin*³ ti paññāya phusiṇ.⁴ *Paṭivijjiṇ* ti ñāṇena paccakkhaṇ akāsiṇ.

Dutiyagāthāya saṅkhepattho: *yāni* 'māni diṭṭhigatāni tehi tehi suttehi vinicchinitvā gahitattā *vinicchayā* ti⁵ ca, attano paccayehi abhisāṅkhatabhāvādinā nayena *pakappitānī* ti ca vuccanti, *te ve muni* diṭṭhigatadhamme agahetvā *ajjhata-santī* ti *yam etam atthaṇ brūsi*, ācikkha *me kathan nu dhīrehi paveditaṇ*, taṇ kathaṇ pakāsitaṇ dhīrehi ti vadā ti.

Imissā gāthāya niddeso uttānattho ṭhapetvā paramatthapadaṇ. Tattha [186] *yaṇ paramatthan* ti yaṇ uttamaṇ nibbāṇaṇ.

Ath' assa Bhagavā yathā yena upāyena vā⁶ taṇ⁷ padaṇ dhīrehi pakāsitaṇ, taṇ upāyaṇ sapaṭipakkaṇ dassento. [187.] *Na diṭṭhiyā* ti gātham āha. Tattha *na diṭṭhiyā* ti ādihi samāpattiñāṇā bāhira-silabbatāni paṭikkhipati.⁸ *Suddhim āhā* ti ettha vuttaṇ āha-saddaṇ sabbattha *na-kārena* saddhiṇ yojetvā purimapadattayaṇ netvā "diṭṭhiyā suddhiṇ"⁹

¹ B, C, D, E °nagāthā.

² H pavici°; S, B, C, D pacinan.

³ H, D, E aphassin; B, S aphusin.

⁴ H, D, E phassin; C passin; B phussin.

⁵ H °yāni.

⁶ S, C, B omit.

⁷ H, D, E omit.

⁸ H, E °panti.

⁹ H, E add ti.

n' āha, na kathesi" ti evam attho veditabbo. Yathā c' ettha, evaṇ uttarapadesu pi.

Tattha ca *adiṭṭhiyā n' āhā* ti¹ dasavattlukan sammādiṭṭhiṇ vinā na kathemi; tathā *asutiyā* ti na ca savaṇaṇ vinā; *aññānā* ti kammassakata-saccānulomikaññaṇaṇ vinā; *asīlatā* ti pāti-mokkhasaṇvaraṇaṇ vinā; *abbatā* ti dhutaṅgavataṇaṇ vinā; *no pi tenā* ti tesu ekekena diṭṭhiādimattakenā² pi na kathemi ti evam attho veditabbo.

Ete ca nissajja anuggahāyā ti ete ca purima-diṭṭhiādibhede kaṇhapakkhike dhamme samugghātakaraṇena nissajja, pacchime diṭṭhiādibhede sukkapakkhike pi atammayatāpajjanena³ anuggahāya. *Santo anissāya⁴ bhavaṇ na jappe* ti imāya paṭipattiyā rāgādivūpasamena *santo* cakkhādisu kañci dhammaṇ *anissāya*, ekam pi bhavaṇ na *jappe* apihetuṇ apatthetuṇ samattho siyā. Ayam assa ajjhattasanti ti adhippāyo.

[188.] *Savaṇam pi icchitabban* ti suttādivasena savaṇam pi ākaṅkhitabbaṇ.

[189.] *Sambhārā ime dhammā* ti sammādiṭṭhiādikā ime dhammā upakāratthena sambhārā honti.

Kaṇhapakkhikānan ti akusalapakkhe bhavānaṇ.⁵ *Samugghātato pahānaṇ icchitabban* ti sammā hananato samucchedato pahānaṇ ākaṅkhitabbaṇ. *Tedhātukesu kusaḷesu dhammesu* ti kāma-rūpārūpasāṅkhātesu tebhūmakesu kosalla-sambhūtesu. *Atammayatā* ti nittañhabhāvo.

Evaṇ vutte vacanatthaṇ asallakkhento Māgandiyo. [191.] *No ce kirā* ti gātham āha. Diṭṭhādini vuttanayān' eva. Kaṇhapakkhikāni⁶ yeva⁷ pana sandhāya ubhayatrā pi⁸ āha-saddaṇ⁹ no-ce-kira¹⁰-saddena yojetvā "no ce kira¹¹ āha, no ce kira kathesi" ti evaṇ attho daṭṭhabbo. *Momūhan*¹² ti atimūhaṇ, mohanaṇ vā; *paccenti* ti jānanti. Imissā pi gāthāya niddeso uttāno.

¹ H, D na hoti.

³ B, S, C asamugghātā°.

⁵ H, S, D, E gatānaṇ; C bhūtānaṇ.

⁶ H °kā ti.

⁸ H, D, E add āha.

¹⁰ H, B ti.

¹² H, S, D, E momūhan. Text: °mūham.

² H, S °nimittakena.

⁴ H, D, E add santo.

⁷ H ye ca.

⁹ H, D, E, S add pana.

¹¹ H, S, E kirā ti.

Ath' assa Bhagavā taṇ taṇ diṭṭhiṇ nissāya pucchaṇ paṭik-
kipanto. [193.] *Diṭṭhiṇ ca nissāyā* ti gātham āha. Tassā
'ttho: Tvaṇ Māgandīya, *diṭṭhiṇ nissāya* punappunaṇ *puccha-*
māno yāni te diṭṭhigatāni samuggahitāni, tesv' eva *samug-*
gahitesu sammoham āgato, tvaṇ *ito* mayā vutta-ajjhattasan-
tito, paṭipattito, dhammadesanato vā *aṇum pi* yuttasaññaṇ
na passasi. Tena kāraṇena tvaṇ imaṇ dhammaṇ momūhato
passasī ti.

Lagganaṇ nissāya lagganaṇ ti diṭṭhilagganaṇ allīyitvā diṭ-
ṭhilagganaṇ. *Bandhanaṇ* ti diṭṭhibandhanaṇ. *Palibodhaṇ* ti
diṭṭhipalibodhaṇ.

Andhakāraṇ pakkanto 'sī ti bahalandhakāraṇ pavitṭho 'si.

Yuttasaññaṇ ti samaṇadhamme¹ yuttasaññaṇ. *Patta-*
saññaṇ ti samaṇadhamme paṭiladdhasaññaṇ. *Lakkaṇa-*
saññaṇ ti sañjānita²-saññaṇ. *Kāraṇasaññaṇ* ti hetusaññaṇ.
Thānasaññaṇ ti kāraṇasaññaṇ. *Na paṭilabhasī* ti na vindasi.
Kuto ñānaṇ ti maggañāṇam pana kena kāraṇena labhissasi?

Aniccaṇ vā ti hutvā ahabāvatthena pañcakkhandhā aniccaṇ.
Aniccasaññānulomaṇ vā ti pañcakkhandhā aniccā ti uppan-
nasaññā aniccasaññā, tāya saññāya anulomaṇ appaṭikūlaṇ
aniccasaññānulomaṇ. Kiṇ³ taṇ³? vipassanāññaṇ.⁴ Duk-
khānattasaññānulomānam pi es' eva nayo.

Evaṇ samuggahitesu ca⁵ pamohena Māgandīyassa vivādā-
pattiṇ dassetvā idāni tesu aññesu ca dhammesu vigatappa-
mohassa attano nibbivādaraṇ⁶ dassento. [194.] *Samo vīsesī*
ti gātham āha. Tassā 'ttho: Yo evaṇ tidhā mānena vā diṭ-
ṭhiyā vā puggalena vā maññati, so tena mānena vā, tāya
vā diṭṭhiyā, tena vā puggalena vivadeyya; yo pana amhādiso
imāsu *tīsu vidhāsu avikampamāno*, *samo vīsesī ti na tassa*
hoti; na ca hīno ti pāṭhaseso.⁷ Imissā pi gāthāya niddeso
uttāno va. Kiñca bhīyo:

[195.] *Saccaṇ ti* so ti gāthā. Tassā 'ttho: So evarūpo pa-
hīna-māna-diṭṭhiko mādiso, bāhitapāpattādinā nayena brāh-
maṇo idam eva *saccaṇ ti kiṇ vadeyya*, kiṇ vatthuṇ bhaṇeyya?

¹ D, E °mesu.

² H, S, B sañjānana.

³ H dvinnaṇ.

⁴ H °ñāṇaṇaṇ.

⁵ H, D, E omit.

⁶ C °bikārataṇ.

⁷ H, D, E gāthā°.

kena vā kāraṇena bhaṇeyya? “Mayhaṇ saccaṇ, tuyhaṇ *musā*” ti vā kena mānena¹ diṭṭhiyā puggalena vā vivadeyya? *Yasmiṇ* mādisse khīṇāsave sadiso ‘ham asmī ti pavattiyā *samaṇ*, itaradvayabhāvena pavattiyā *visamaṇ* vā maññitaṇ *natthi*; *sa* mānādisu *kena vādaṇ paṭisaṇṇuyeyya* paṭipphareyyā² ti? Imissā pi gāthāya niddeso uttāno.

Nanu ekaṇsen’ eva evarūpo puggalo [196] *okaṃ pahāyā* ti gāthā; tattha *okaṃ pahāyā* ti rūpadhātvādi-viññāṇass’ okāsaṇ³ tatra chandarāgappahāṇena chaḍḍetvā. *Anike-tasārī* rūpanimitta-niketādini taṇhāvasena acaranto.⁴ *Gāme*⁵ *akubbaṇ muni santhavānī* ti gāme⁵ gihīsanthavāni akaronto. *Kāmehi ritto* ti kāmesu chandarāgābhāvena sabbakāmehi puthubhūto. *Apurekkharāno* ti āyatiṇ attabhāvaṇ anabhinibbattento. *Kathan na*⁶ *viggayha janena kayirā* ti janena saddhiṇ viggāhikakathaṇ na⁷ katheyya.

[197.] *Hālidakānī* ti evannāmakō gahapati. *Yena āya-smā Mahākaccāno ten’ upasaṅkamī* ti *yenā* ti bhummatthe karaṇavacanaṇ; tasmā yattha Mahākaccāno, tattha upasaṅkamī ti evam ettha attho daṭṭhabbo. *Yena vā kāraṇena Mahākaccāno devamanussehi upasaṅkamitabbo* tena kāraṇena upasaṅkamī ti evaṇ c’ ettha attho daṭṭhabbo. *Kena ca*⁸ *kāraṇena Mahākaccāno upasaṅkamitabbo?* Nānappa-kāra-guṇavisesādhigamādhippāyena, sādupalūpabhogādhippāyena dijagaṇehi niccaphalita-mahārukkho va. *Upasaṅkamī* ti upagato⁹ ti vuttaṇ hoti. *Upasaṅkamitvā* ti upasaṅkamanapariyosāna-dīpanaṇ. Atha vā evaṇ gato tato¹⁰ āsannataraṇ ṭhānaṇ, Mahākaccānassa samīpasāṅkhātaṇ gantvā ti pi vuttaṇ hoti.

Abhivādetvā ti pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā. Idāni yen’ atthena Mahākaccāyanassa upaṭṭhānaṇ āgato, taṇ pucchi-tukāmo dasanakha-samodhāna-samujjalaṇ añjaliṇ sirasi pa-tiṭṭhāpetvā ekamantaṇ nisīdi. *Ekamantan* ti bhāvanapugg-

¹ C adds *kāya*.

² S, B, C °ñāṇaṇ okasārī.

³ S, C *kāme*.

⁴ All MSS. omit.

⁵ All MSS. vā.

⁶ H, D, E paṭippassambheyya.

⁷ H, S B, E avadanto.

⁸ H nu.

⁹ H ca gato.

¹⁰ H, B, D, E omit.

sakaniddeso: *visamaṇ candimasuriyā parivattanti** ti ādisu viya. Tasmā yathā nisinno ekamantaṇ nisinno hoti, evaṇ nisīdi ti evam ettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṇ upayogavacanaṇ. *Nisīdi* ti nisajjaṇ kappesi. Paṇḍitā hi devamanussā garuṭṭhāniyaṇ upasaṅkamtivā āsanakusala-tāya ekamantaṇ nisīdanti, ayañ ca gahapati tesaṇ aññataro; tasmā ekamantaṇ nisīdi.

Kathaṇ nisinno ca pana ekamantaṇ nisinno hoti? Cha nisajjādose vajjetvā. Seyyathidaṇ? atidūraṇ, accāsannaṇ, uparivātaṇ, unnatappadesaṇ, atisammukhaṇ, atipacchā ti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti uccāsaddena kathe-tabbaṇ hoti. Accāsanne nisinno saṅghaṭṭanaṇ karoti. Upa-rivāte nisinno sarīragandhena bādheti. Unnatappadese ni-sinno agāraṇ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭ-ṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuṇ āhacca daṭṭhabbaṇ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṇ pasāretvā daṭṭhabbaṇ hoti. Tasmā ayam pi ete cha nisajjādose vaj-jetvā nisīdi. Tena vuttaṇ *ekamantaṇ nisīdi* ti.

Etadavocā ti etaṇ avoca: *Vuttam idam bhante Kaccāna, Bhagavatā Atthakavaggiye Māgandīyapañhe* ti Atthakavag-giyamhi Māgandīyapañho nāma atthi, tasmiṇ pañhe.

Rūpadhātū ti¹ rūpakkhandho adhippeto. *Rūpadhāturū-gavinibaddhaṇ* ti rūpadhātumhi rāgavinibaddhaṇ. *Viññānaṇ* ti kammaviññānaṇ. *Okasārī* ti gehasārī, ālayasārī. Kasmā pan' ettha *viññāṇadhātu kho gahapatī* ti na vittaṇ ti? Sam-mohavighātattaṇ. Oko ti hi atthato paccayo vuccati; purejātañ ca kammaviññānaṇ pacchājātassa kammaviñ-ñānaṇssa pi vipākaviññānaṇssa pi, pacchājātaṇ vipākaviñ-ñānaṇ² vipākaviññānaṇssa pi kammaviññānaṇssa pi paccayo hoti, tasmā kataran nu kho idha viññānaṇ ti sammoho bhavēyya; tassa vighātattaṇ taṇ agahetvā asambhinnā va desanā katā ti. Api ca vipākārammaṇavasena catasso abhisāṅkhāraviññānaṇṭṭhitiyo vuttā, tā dassetum pi idha viññānaṇ na gahitaṇ.

* A. ii, 74.

¹ H hi.

² All MSS. add ca.

Upāyupādānā ti tanhupāya-diṭṭhupāyavasena dve upāyā; kāmupādānādīni cattāri upādānāni. *Cetaso adhiṭṭhānābhini-
vesānusayā* ti akusalacittassa adhiṭṭhānabhūtā c' eva abhini-
vesabhūtā ca anusayabhūtā ca. *Tathāgatassā* ti sammā-
sambuddhassa. Sabbesam pi hi khīṇāsavānaṃ ete pahīṇā
va, Satthu pana khīṇāsavabhāvo loke atipākaṭo ti upari-
makotiya etaṃ vuttaṃ.

[198.] *Viññāṇadhātuyā* ti idha viññāṇaṃ kasmā gahitaṃ ?
Kilesappahānadassanattaṃ. Kilesā hi na kevalaṃ catusu
yeva khandhesu pahiyanti, pañcasu¹ pi pahiyanti yevā ti
kilesappahānadassanattaṃ gahitaṃ.

Evaṃ kho gahapati, anokasārī hotī ti evaṃ kammaviññāṇena
okaṃ asaranto anokasārī nāma hotī ti.

Rūpanimitta-niketa-visāra-vinibaddhā ti rūpam eva kile-
sānaṃ paccayatthena nimittaṃ, ārammaṇakiriyasaṅkhātena
nivāsatthena niketan ti rūpanimittaniketaṃ. Visāro ca
vinibandho va visāravinibandhā²; ubhayena pi kilesānaṃ
patthaṭabhāvo ca vinibandhanabhāvo ca vutto. Rūpani-
mittanikete visāravinibandho² rūpanimitta-niketa-visāra-
vinibandho²; tasmā rūpanimitta-niketa-visāravinibaddhā.
Rūpanimittaniketamhi uppannena kilesavisārena c' eva
kilesabandhanena cā ti attho. *Niketasārī ti vuccatī* ti āram-
maṇakaraṇavasena³ nivāsaṭṭhānatthena niketasārī⁴ ti vuc-
cati. *Pahīṇā* ti te⁵ rūpanimittaniketa-kilesa-visāravini-
bandhā pahīṇā.

Kasmā ca pan' ettha pañcakkhandhā oko ti vuttā, cha
ārammaṇāni niketan ti? Chandarāgassa balavadubbala-
tāya; samāne⁶ pi hi etesaṃ ālayatthena visesabhāve, oko
ti nippariyāyena suddha⁷-geham eva vuccati. *Niketan*
ti "ajja asukaṭṭhāne kilissāmā" ti katasāṅketānaṃ⁸ nivā-
saṭṭhāna⁹-uyyānādi.¹⁰ Tattha yathā putta-dāra-dhañṇāyutte
gehe chandarāgo balavā hoti, evaṃ ajjhattikesu khandhesu.
Yathā pana uyyānaṭṭhānādisu tato dubbalataro hoti, evaṃ

¹ H pañcahi.

² H, B omit karaṇa.

³ H, E, S omit.

⁴ E, D visuddhi.

⁵ H, D, E vasaṇaṭ°.

⁶ H, S °bandhaṃ.

⁷ D, B, C, E omit niketa.

⁸ H samātte ti.

⁹ H, D, E, C °tāni.

¹⁰ H, D, E, S °nāni.

bāhiresu chasu ārammaṇesū ti chandarāgassa balavadub-balatāya evaṇ desanā katā ti veditabbā.

[199.] *Sukkhitesu sukhito* ti upaṭṭhākesu dhanadhañña-lābhādivasena sukhitesu “Idānāhaṇ manāpaṇ cīvaraṇ manāpaṇ bhojanaṇ labhissāmi ti gehasitasukhena sukhito hoti, tehi pattaṇ¹ sampattiṇ attanā anubhavamāno viya carati. *Dukkhitesu dukkhito* ti tesaṇ kenacid eva kāraṇena dukkhe uppanne sayāṇ diguṇena dukkhito hoti. *Kiccakaraṇīyesū* ti kiccasaṅkhātesu karaṇīyesu. *Voyogaṇ āpajjati* ti upa-yogaṇ, sayāṇ tesaṇ kiccānaṇ kattabbataṇ āpajjati.

Kāmesū ti vatthukāmesu. *Evaṇ kho gahapati, kāmehi aritto hoti* ti evaṇ kilesakāmehi aritto hoti; anto kāmānaṇ bhāvena² atuccho. Sukkapakkhe tesaṇ abhāvena ritto tuccho ti veditabbo.

Purekkharāno ti vaṭṭaṇ purato kurumāno. *Evarūpo siyaṇ* ti ādisu dīgha-rassa-kāḷodātādisu rūpesu evarūpo nāma bhavēyyaṇ ti pattheti. Sukhādisu vedanāsu *evaṇvedano* nāma, nilādisaññaṇsu *evaṇsañño* nāma, puññābhisaṅkhārādisu saṅkhāresu *evaṇsaṅkhāro* nāma, cakkhuviññāṇādisu viññāṇesu *evaṇ-viññāṇo* nāma bhavēyyaṇ ti pattheti.

[200.] *Apurekkharāno* ti vaṭṭaṇ³ purato akurumāno.

Sahitam me, asahitan te ti tuyhaṇ vacanaṇ asahitaṇ, asiliṭṭhaṇ; mayhaṇ sahitaṇ, siliṭṭhaṇ, madhuraṇ, madhura-pānasadisaṇ. *Āciṇṇaṇ⁴ te viparāvattan* ti yaṇ tuyhaṇ dighena kālena paricitaṇ suppaṇaṇ, taṇ mama vādaṇ āgamma sabbaṇ⁵ khaṇena⁶ viparāvattaṇ nivattaṇ. *Āropito te vādo* ti tuyhaṇ doso mayā āropito. *Cara vādappamokkhāyā* ti taṇ taṇ ācariyaṇ upasaṅkamitvā uttaraṇ pariyesanto imassa vādassa mokkhāya cara, āhiṇḍa. *Nibbethehi vā sace pahosī* ti atha sayam eva pahosi, idh' eva nibbethehi ti.⁷

So evarūpo: [201] *Yehi vivitto* ti gāthā. Tattha *yehi* ti diṭṭhigatādīhi. *Vivitto vicareyyā* ti ritto vicareyya.⁸ *Na*

¹ H, D, E saha.

² C vajjaṇ.

³ H, D sabba.

⁴ H, B omī. Text: nibbedhehi.

⁵ H sabbhā°.

⁶ E, D, B, S, C adhi°.

⁷ H, D sañcārena.

⁸ C, B careyya.

*tāni uggayha vadeyya*¹ *nāgo* ti āguṇ na karotī ti ādinā nayena *nāgo tāni diṭṭhigatāni uggahetvā* na vadeyya.¹ *Elambujan*² ti elasaññite ambumhi jātaṇ. *Kaṇṭakavārijaṇ*³ ti kaṇṭakanaḷakaṇ⁴ vārijaṇ, padumaṇ ti vuttaṇ hoti. *Yathā jalena paṇkena c' anūpalittan* ti taṇ padumaṇ yathā jalena paṇkena ca anūpalittan hoti; *evaṇ muni santivādo agiddho* ti evaṇ ajjhattasantivādo muni ⁵[gedhābhāvena agiddho; *kāme ca loke ca anupalitto* ti duvidhe pi *kāme apāyādike*⁶ ca loke dvīhi pi⁷ lepehi⁷ anupalitto hoti.

Āguṇ na karotī ti akusalādidosaṇ]⁵ na karoti.⁸

Na gacchaṭī ti agativasena na gacchaṭi. *Nāgacchaṭī* ti pahīnakilese na upeti.

Pāpakā ti lāmakā.⁹ *Akusalā* ti akosallasambhūtā.

[202.] *Te kilese na pun' etī* ti ye kilesā pahīnā, te kilese puna na eti.¹⁰ *Na paccetī* ti paṭi na upeti. *Na paccāgacchaṭī* ti puna na nivattati.

[203.] *Kharadaṇḍo* ti khara-pattadaṇḍo, pharusadaṇḍo.

Cattagedho ti viassaṭṭhagedho. *Vantagedho* ti vamtagedho. *Muttagedho* ti chinnabandhanagedho. *Pahīnagedho* ti pajahitagedho. *Paṭinissaṭṭhagedho* ti yathā na puna cittaṇ āruhati, evaṇ paṭivissajjitagedho. Upari *vītarāgādisu* pi es' eva nayo. Sabbān' eva tāni gahita-gahaṇassa viassaṭṭhabhāvavevacanāni. Kiñca bhīyo:

[204.] *Na vedagū* ti gāthā. Tattha *na vedagū diṭṭhiyā* ti catumaggavedagū mādiso¹¹ diṭṭhiyāyako¹² na hoti, diṭṭhiyā gacchanto vā taṇ sārato paccanto vā na hoti. Tattha vacanattho: diṭṭhiṇ yātīti diṭṭhiyāyako,¹³ upayogatthena; sāmi-vacanena pi: diṭṭhiyā yātīti diṭṭhiyāyako.¹³ *Na mutiyā sa mānam etī* ti mutarūpādibhedāya mutiyā pi so mānaṇ na eti. *Na hi tammayo so* ti taṇhādīṭṭhivasena tammayo¹⁴ hoti, tapparāyaṇo¹⁵; ayam pana na tādiso. *Na kammanā*

¹ B careyya.

² B jalam°.

³ H, D, E, B omit.

⁴ B, S, C °nāḷaṇ.

⁵ H, D, E omit.

⁶ S, C upayā°.

⁷ S, B, C kilesehi.

⁸ H adds gedhaṇ.

⁹ H evaṇ nāmakā.

¹⁰ H adds na pacceti.

¹¹ H, D tādiso.

¹² H diṭṭhiyā yāto.

¹³ H, D, E diṭṭhiyā.

¹⁴ S, B add na.

¹⁵ H na sankappaṛāgato.

no pi sutena neyyo ti puññābhisaṅkhārādina kammunā vā sutasuddhiādina sutena vā so netabbo na hoti; *anūpanīto so nivesanesū* ti so dvinnam pi upayāna¹ pahīnattā sabbesu taṇhādīṭṭhinivesanesu anūpanīto.²

[205.] *Mutarūpena vā* ti ettha mutarūpaṇ³ nāma gandharasa-phoṭṭhabbāni. *Mānaṇ* [206] *n' eti* ti asmimānaṇ na eti. *Na upetī* ti samīpaṇ na eti. *Na upagacchatī* ti upagantvā na tiṭṭhati.

Tammayo ti tappakato.

Tassa ca evaṇvidhassa:

[207.] *Saññāvirattassā* ti gāthā. Tattha *saññāvirattassā* ti nekkhammasaññāpubbaṅgamāya bhāvanāya pahīna-kā-mādisaññassa. Iminā pana padena ubhatobhāgavimutto samathayāniko adhippeto. *Paññāvimuttassā* ti vipassanāpubbaṅgamāya bhāvanāya sabbakilesehi vimuttassa; iminā sukkhavipassako adhippeto. *Saññaṇ ca diṭṭhiṇ ca ye aggaheṣuṇ, te ghaṭṭamānā vivadanti*⁴ loke ti ye pana kāmasaññā-dikaṇ saññaṇ aggaheṣuṇ, te visesato gahaṭṭhā kāmādhikaraṇaṇ; ye ca diṭṭhiṇ aggaheṣuṇ, te visesato pabbajitā dhammādhikaraṇaṇ, aññamaññaṇ ghaṭṭentā vivadanti⁴ ti.

Yo samathaṇpubbaṅgamaṇ ariyamaggaṇ bhāvetī ti yo puggalo samathan⁵ pubbaṅgamaṇ purecārikaṇ katvā saha vipassanaṇ ariyamaggaṇ bhāveti; paṭhamaṇ samādhiṇ uppādetvā pacchā saha vipassanaṇ ariyamaggaṇ uppādetitī attho. *Tassa ādīto* ti tassa puggalassa paṭhamajjhānādīto. *Upādāyā* ti paṭicca, āgamma. *Ganthā vikkhambhitā hontī* ti ganthā dūrikatā⁶ bhavanti. *Arahattappatte* ti arahattaphalaṇ patte. *Arahato* ti arahattaphale ṭhitassa; *ganthā ca mohā cā* ti ādayo sabbakilesā *pahīnā hontī*.

Yo vipassanāpubbaṅgamaṇ ariyamaggaṇ bhāvetī ti yo puggalo vipassanaṇ pubbaṅgamaṇ purecārikaṇ katvā ariyamaggaṇ bhāveti; paṭhamaṇ vipassanaṇ uppādetvā pacchā ariyamaggasampayuttaṇ samādhiṇ bhāvetī ti attho. *Tassa ādīto upādāyā* ti tassa puggalassa vipassanāto paṭṭhāya,

¹ H upā°.

² H, D, C °rūpāni.

³ H, D, E, S °tha.

⁴ E °palitto.

⁵ B vicaranti.

⁶ H, D, E add va.

vipassanaṃ paṭicca. *Mohā vikkhambhitā honti* ti ettha vikkhambhitā ti dūraṃ pāpitā.

Saññāvasena ghaṭṭenti ti ye kāmasaññādiṃ gaṇhanti te saññāvasena piḷenti. *Saṅghaṭṭenti* ti tato¹ tato¹ piḷenti. Idāni ghaṭṭente dassetuṃ “rājāno pi rājūhi vivadanti” ti ādinā nayena vitthāro vutto.

[208.] *Aññaamaññaṃ pāṇīhi pi upakkamanti* ti ettha añña-maññaṃ hatthehi paharanti. *Ledḍūhi* ti kapālakhaṇḍehi. Daṇḍehi ti addha-daṇḍakehi. *Satthehi* ti ubhato-dhārehi satthehi.

Abhisankhārānaṃ appahīnattā ti puññādi-abhisankhārānaṃ appahīnabhāvena. *Gatīyā ghaṭṭenti* ti gantabbāya pa-tiṭṭhābhūtāya gatīyā piḷenti, ghaṭṭanaṃ āpajjanti. Nira-yādisu pi es’ eva nayo. Sesam ettha vuttanayattā uttānam eva.

Māgandiyasuttaniddesaṃmanā nitthitā.

Navamaṇḍ.

¹ H ati.

PURĀBHEDASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

Dasame Purābhedasuttaniddese [210] *Kathaṇ dassī* ti imassa suttassa ito paresañ ca pañcannaṇ Kalahavivāda-Cūlaviyūha-Mahāviyūha-Tuvaṭṭaka-Attadaṇḍasuttānaṇ Sammāparibbājaniya-suttavaṇṇanāya vuttanayen' eva sāmāññato uppatti veditabbā. Visesato pana yath' eva tasmiṇ Mahāsamaye rāgacaritadevatānaṇ sappāyavasena dhammaṇ desetun nimmita-Buddhena¹ attānaṇ pucchāpetvā Sammāparibbājaniyasuttantam abhāsi; evaṇ tasmiṇ² yeva Mahāsamaye "kin nu kho purā sarīrabhedā kattabban" ti uppannacittānaṇ devatānaṇ cittaṇ ñatvā tāsaṇ anuggahatthaṇ aḍḍhatelasa-bhikkhusataparivāraṇ nimnita³-Buddhaṇ ākā-sena ānetvā tena attānaṇ pucchāpetvā imaṇ suttam abhāsi.

Kathaṇ? Buddhā nāma mahantā ete⁴ sattavisesā, yaṇ⁵ sadevakassa lokassa diṭṭhaṇ suttaṇ mutaṇ viññātaṇ pattaṇ pariyesitaṇ anuvicaritaṇ manasā, na⁶ kiñci katthaci nilādivasena vibhatta-rūpārammaṇesu rūpārammaṇaṇ vā bherisaddādivasena vibhatta-saddārammaṇādisu saddādiārammaṇaṇ vā atthi,⁷ yaṇ etesaṇ ñāṇamukhe āpāthaṇ n' āgacchati: yathāha: *yaṇ bhikkhāve sadevakassa lokassa . . . pe . . . sadevamanussāya pajāya diṭṭhaṇ suttaṇ mutaṇ viññātaṇ pattaṇ pariyesitaṇ anuvicaritaṇ manasā, tam ahaṇ jānāmi, tamahaṇ abhiññāsin*^{8*} ti. Evaṇ sabbattha appaṭihatañāṇo⁹ Bhagavā sabbā pi tā bhabbābhabbavasena dve koṭṭhāse akāsi: "Kammāvaraṇena vā samannāgatā" ti ādinā hi nayena vuttā sattā abhabbā nāma; te ekavihāre pi vasante Buddhā na olokenti. Viparītā pana bhabbā nāma; te dūre vasante pi gantvā saṅgaṇhāti. Tasmiṇ devatāsannipāte ye abhabbā,

* A. ii, 25.

¹ S, C °dhaṇ.

⁴ H etasmā.

⁷ H natthi.

² H, S etasmiṇ.

⁵ *All MSS.* sayañ.

⁸ C abbhāññāmi.

³ H, D, E °taṇ.

⁶ H, D, E omit.

⁹ H °nāṇena.

te pahāya bhabbe¹ pariggahetvā 'ettakā ettha² rāgacaritā, ettakā dosādicaritā' ti cariyāvasena cha koṭṭhāse akāsi. Atha nesaṇ sappāyadhammadesanaṇ upadhārento "rāgacaritānaṇ devānaṇ Sammāparibbājanīyasuttaṇ kathessāmi, dosacaritānaṇ Kalahavivādasuttaṇ, mohacaritānaṇ Mahāviyūhasuttaṇ, vitakkacaritānaṇ Cūlaviyūhasuttaṇ, saddhācaritānaṇ Tuvāṭakapaṭipadaṇ, buddhīcaritānaṇ Purābhedasuttaṇ kathessāmi" ti desanaṇ vavatthāpetvā puna taṇ parisaṇ manasākāsi: 'attajjhāsayena nu kho jāneyya, parajjhāsayena, aṭṭhuppattikena, pucchāvasenā' ti; tato 'pucchāvasena jāneyyā' ti ñatvā "atthi nu kho koci devatānaṇ ajjhāsayanaṇ gahetvā cariyāvasena pañhaṇ pucchitun samattho" ti, tesu pañcasatesu bhikkhusu 'eko pi na sakkotī' ti addasa. Tato asītimahāsavake ca dve aggasāvake ca² samannāharitvā te pi na sakkontī ti disvā cintesi: "sace pacceka-Buddho bhāveyya, sakkuṇeyya nu kho?" ti; 'so pi na sakkuṇeyyā' ti ñatvā 'Sakka-Suyāmaḍḍisu koci³ sakkuṇeyyā' ti samannāharitvā,—sace hi tesu koci sakkuṇeyya, taṇ pucchāpetvā attanā vissajjeyya—na pana tesu pi koci sakkoti. Ath' assa etadahosi: "mādiso Buddho yeva sakkuṇeyya, atthi pana katthaci añño Buddho" ti anantāsu lokadhātusu anantaṇ ñānaṇ pattharhitvā lokaṇ olokento na aññaṇ Buddhaṇ addasa. Anacchariyam etaṇ idāni attanā samaṇ na passeyya, yo jātadivase pi Brahmajālavannaṇāya vuttanayena attanā samaṇ apassanto "aggo 'ham asmi lokassā'* ti appativattiyam pi sihanādaṇ nadi. Evaṇ aññaṇ attanā samaṇ apassitvā cintesi: "sace ahaṇ pucchitvā aham eva vissajjeyyaṇ, evaṇ tā devatā na sakkhissanti paṭivijjhitaṇ; aññasmiṇ pana Buddhē yeva pucchante mayi ca vissajjente accherakaṇ bhavissati, sakkhissanti ca devatā paṭivijjhitaṇ; tasmā nimmita-Buddhaṇ māpessāmi" ti abhiññāpādakaṇ jhānaṇ samāpajjitvā vuṭṭhāya "pattaci-varagahaṇaṇ ālokita-vilokitaṇ sammiñjita-pasāritaṇ ca mama sadisaṃ eva⁴ hotū" ti kāmāvacaracittehi parikammaṇ

* M. iii, 123.

¹ S, B add pariggāhesi.

² H ko.

³ H, D, E omit.

⁴ H, D ca yeva.

katvā “pācīna-yugandharaparikkhepato ullāṅghayamāṇaṇ candamaṇḍalaṇ bhinditvā nikkhamanto viya āgacchatū” ti rūpāvacaracittena adhiṭṭhāsi. Devasaṅgho taṇ disvā “aṇṇo pi nu kho bho, cando uggato” ti āha. Atha candaṇ ohāya āsannatare jāte “na cando, suriyo uggato” ti, puna āsannatare jāte “na suriyo devavimāṇaṇ ekan” ti, puna āsannatare jāte “na devavimāṇaṇ, devaputto eko¹” ti, puna āsannatare jāte “na devaputto, mahābrahmā eko¹” ti, puna āsannatare jāte “na mahābrahmā, aparo pi bho, Buddho āgato” ti āha. Tattha puthujjanadevatā cinta-yiṇsu: “eka-Buddhassa tāva ayaṇ devatāsannipāto; dvinnaṇ kīva mahanto bhavissati?” ti. Ariyadevatā cintayiṇsu: ekissā lokadhātuyā dve Buddhā nāma natthi, addhā Bhagavā attanā sadisaṇ aṇṇaṇ ekaṇ Buddhaṇ nimminī” ti.² [3Ath’ assa devasaṅghassa passantass’ eva nimmita-Buddho āgantvā Dasabalaṇ avanditvā va sammukhaṭṭhāne samasamaṇ katvā māpīte āsane nisīdi. Bhagavato dvattiṇsa-mahāpurisalakkhaṇāni]³ nimmitassā pi. Bhagavato sarīrā chabbaṇṇaraṇsiyo nikkhamanti, nimmitassā⁴ pi. Bhagavato sarīrarasmiyo³ nimmitassa³ sarīre paṭihaṇṇanti; ⁵nimmitassa rasmiyo³ Bhagavato kāye paṭihaṇṇanti; tā dvinnam pi Buddhāṇaṇ sarīrato uggamma bhavaggaṇ āhacca tato paṭinivattitvā devatāṇaṇ matthaka-matthakapariyantena otaritvā cakkavālamukhavaṭṭiyaṇ paṭiṭṭhahiṇsu; sakalacakkavālagabbhaṇ suvaṇṇamaya-vaṅkagopānaso⁶-vinaddham iva cetiyagharāṇ virocittha. Dasasahassa-cakkavāladevatā eka-cakkavāle rāsibhūtā dvinnaṇ Buddhāṇaṇ rasmigabbhanta-raṇ pavisitvā atṭhaṇsu.

Nimmito nisīdanto eva [210] *Kathaṇdassī kathaṇsīlo upasanto ti vuccati* ti ādinā nayena adhipaṇṇādikaṇ pucchanto gātham āha. Tattha pucchāya⁷ tāva so⁸ nimmito⁹ *kathaṇdassī* ti adhipaṇṇaṇ,¹⁰ *kathaṇsīlo* ti adhisīlaṇ, *upasanto* ti adhicittaṇ pucchati.¹¹ Sesaṇ pākāṭam eva.

¹ B eso.² H, D °mitan ti.³ H, D, E omit.⁴ H yo nimmāpassā.⁵ H, D, E add nimmāpakassā pi Bhagavato sarīrararaṇsiyo.⁶ C °thambhagopā°.⁷ H, E pucchā.⁸ H, E tassa.⁹ H, E °mitassa.¹⁰ H, E °ñādikā.¹¹ H, D, E vuccati.

Nimmita-Buddhādivibhāvanattaṃ Peṭake*:

“Upeti dhammaṃ paripucchamāno kusalaṃ atthūpa-
saṅhitaṃ,¹

Na cavati na uppajjati, taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti
Buddhā ?

Saṅsārakhīṇo,² na ca vantarāgo,

Na cāpi sekho, na ca diṭṭhadhammo,

Khīṇāsavo³ nāntimadehadhārī,⁴

Taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti Buddhā ?

Na dukkhasaccena samaṅgibhūto,

Na maggasaccena,⁵ kuto nirodhā,⁶

Samudayasaccato suvidūradūre,

Taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti Buddhā ?

Sahetuko⁷ no pi ca rūpanissito

Sappaccayo no pi ca so asaṅkhato

Asaṅkhatārammaṇo, no ca rūpī,

Taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti Buddhā ?”

ti vuttaṃ. Tattha paṭhamagāthā nimmita-Buddhaṃ sandhā-
ya, dutiyagāthā pacchimabhavika-bodhisattaṃ sandhāya,
tatiyagāthā arahattaphalaṭṭhaṃ sandhāya, catutthagāthā
arūpe nibbānapaccavekkhana-purecārikatthena⁸ cittasamaṅ-
giṃ sandhāya vuttā ti nātabbā.

Kīdisena dassanenā ti kīdisavasena dassanena. *Kiṇsaṇ-
ṭhitenā* ti kiṇsarikkhena. *Kiṇpakārenā* ti kiṇvidhinā. *Kiṇ-
paṭibhāgenā* ti kiṇ-ākārena.

Yaṃ pucchāmī ti yaṃ puggalaṃ pucchāmi, taṃ mayhaṃ
viyākarohi. *Yācāmī* ti āyācāmi. *Ajjhesāmī* ti āṇāpemi.
Pasādemī ti tava santāne somanassaṃ uppādemī.

[211.] *Brūhī* ti niddesassa uddesapadaṃ. *Ācikkhā* ti de-
setabbāni⁹ imāni¹⁰ ti¹⁰ nānavasena kathehi. *Desehī* ti das-

* Peṭakopadesa, a post-canonical work, not yet edited in Europe.

¹ H, C, D, E atthasaṅg°.

² D, B, S akhī°.

³ H, D, S, B °ccc.

⁴ B, S, C ahe°.

⁵ All MSS. °bānaṃ.

⁶ H, E saṅsāro°.

⁷ C, B, S, D anti°.

⁸ H °dhe; S, C °dho.

⁹ S °kaṃ tattha pana.

¹⁰ H omits.

sehi. *Paññāpehī* ti jānāpehi; ñāṇamukhavasena hi appaṇaṇ dassento¹ paññāpehī ti āha. *Paṭṭhapehī* ti paññāpehi, pavattāpehī ti attho; ñāṇamukhe ṭhapehi vā. *Vivarā* ti vivaṭaṇ karohi, vivaritvā dassēhī ti attho. *Vibhajā* ti vibhāgakiriyāya vibhāvento dassēhī ti attho. *Uttānīkarohī* ti pākāṭabhāvaṇ karohi.

Atha vā *ācikkhā* ti desanādīnaṇ channaṇ padānaṇ mūlapadaṇ; desanādīni cha² padāni² tassa³ atthassa vivaraṇatthaṇ vuttāni. Tattha *desehī* ti ugghaṭitaññūnaṇ vasena saṅkhepato paṭhamaṇ uddesavasena desehi. Ugghaṭitaññū hi saṅkhepena vuttaṇ paṭhamaṇ vuttañ ca⁴ paṭivijjhanti. *Paññāpehī* ti vipacitaññūnaṇ vasena tesāṇ cittatosanena buddhīnisānena⁵ ca paṭhamaṇ saṅkhittassa vitthārato niddesavasen' eva paññāpehi. *Paṭṭhapehī* ti tesāṇ yeva niddiṭṭhassa niddesassa paṭiniddesavasena vitthārataratṭhapana⁶ paṭṭhapehi. *Vivarā* ti niddiṭṭhassā pi punappuna vacanena vivarāhi. *Vibhajā* ti punappunaṇ vuttassā pi vibhāgakarāṇena vibhaja. *Uttānīkarohī* ti vivaṭassa vitthārataravacanena, vibhattassa⁷ ca nidassanavacanena uttānīkarohi.

Ayaṇ desanā neyyānam pi paṭivedhāya hoti. Vissajjane pana Bhagavā sarūpena adhipaññādīni avissajjetvā va adhipaññādisabhāvena yesāṇ kilesānaṇ upasamā upasanto ti vuccati, nānādevatānaṇ āsayānulomena tesāṇ upasamam eva dīpento *vītataṇho* ti ādikā gāthāyo abhāsi.

Tattha ādito atṭhannaṇ gāthānaṇ taṇ brūmi upasanto ti imāya gāthāya sambandho veditabbo; tato parāsaṇ⁸ sa ve santo ti vuccatī ti iminā sabhapacchimena padena. Anupada-vaṇṇanāyayo⁹: *Vītataṇho purā bheda* ti yo sarīrabhedā pubbam eva pahīnataṇho. *Pubbam antam anissito* ti atitaddhādibhedan¹⁰ pubbam antam anissito. *Vemajjhe n' upasaṅkheyyo* ti paccuppanne pi addhani ratto¹¹ ti ādinā nayena¹² na

¹ B ṭhapento.

² H, D, E omīti.

³ H, D, E etassa.

⁴ H va.

⁵ S, C buddhīnaṇ vasen' eva.

⁶ H, D, E, S, C vitthāritavasena ṭhapehi.

⁷ C vitthāri°.

⁸ H, E paraṇ.

⁹ SA °nayena ca.

¹⁰ H, D, E antadvayabhedā.

¹¹ C nissito.

¹² H, D, E nayo.

upasaṅkhātabbo. *Tassa natthi purekkhatan* ti tassa arahato dvinnāṇaṃ purekkhārānaṃ abhāvā anāgate addhani purekkhatam pi natthi; *taṇ brūmi upasanto* ti evam ettha yojanā veditabbā. Esa nayo sabbattha.

Purā kāyassa bheda ti karajakāyassa bhedato pubbe yeva. *Attabhāvassā* ti sakalattabhāvassa.¹ *Kalebarassa nikkhepā* ti kalebarassa nikkhepato, sarīrassa ṭhapanato. *Jīvitindriyassa upacchedā* ti duvidhassa jīvitindriyassa upacchedato pubbam eva.

[212.] *Pubbanto vuccati atīto addhā* ti pubbantasaṅkhāto anto koṭṭhāso atīto addhā ti, atikkanto kālo ti kathīyati. *Atītaṇ addhānaṇ ārabbhā* ti atītaṇ kālaṇ paṭicca taṇhā pahīnā. Aparam pi *Bhaddekarattapariyāyaṇ² dassento *atha vā* ti ādim āha. Tattha *evaṇrūpo aho sin* ti kālo pi samāno indanīlamanīvaṇṇo aho sin ti evaṇ manūññarūpavasen' eva evaṇrūpo aho sin; kusala-sukha-somanassavedanāvasen' eva *evaṇ vedano*, taṇ-sampayuttānaṇ yeva saññādīnaṇ vasena *evaṇ sañño*, [213] *evaṇsaṅkhāro*, *evaṇviññāno* aho sin atītam addhānaṇ ti *tattha nandiṇ na samannāneti*³ ti tesu rūpādisu taṇhaṇ vā taṇhāsampayuttaditṭhiṇ vā nānuppavattayati.⁴

Aparena pariyāyena Mahākaccāna-Bhaddekarattapariyāyaṇ[†] dassento *atha vā iti me cakkhu aho si* ti ādim āha. Tattha *cakkhū* ti cakkhuppasādo. *Rūpā* ti catusamutṭhānikā rūpā. Iminā nayena sesāyatanāni pi veditabbāni.

Viññānaṇ ti nissaya viññānaṇ.⁵ *Na tadabhinandati* ti taṇ cakkhuṇ c' eva rūpaṇ ca taṇhādītṭhivasena na abhinandati.

Iti me mano aho si, iti dhammā ti ettha pana mano ti bhavaṇ-gacittaṇ; *dhammā* ti tebhūmakadhammārammaṇaṇ. *Hasita-lapita-kīlītānī* ti dantavidāṇsa-saka-hasitaṇ ca vācālapitaṇ ca kāyakiḷādi-kīlitaṇ⁶ cā ti hasita-lapita-kīlītāni. *Na tadasādeti* ti tāni hasitādīni nābhinandati. *Na naṇ nikāmeti* ti kantaṇ na karoti. *Na tena ca vittiṇ āpajjati* ti tena ca tuṭṭhiṇ na pāpupāti.

* M. iii, 187.

† M. iii, 192.

¹ H kallatta°.

² H omits ratta.

³ T samanvāgameti.

⁴ H °payojayati.

⁵ E nikanti°.

⁶ B, D, E omī kīlādi.

Taṇ taṇ paccayaṇ paṭicca uppanno ti *paccuppanno*.

Ratto ti n' ūpasāṅkheyyā ti rāgena ratto ti gaṇanaṇ na upanetaṭṭho. Upari pi es' eva nayo.

[214.] *Evaṇrūpo siyaṇ* ti ādisu pi paṇita-manuñña-rūpā-divasen' eva taṇhāditṭhippavattanasāṅkhātā nandisaman-nāyanā veditabbā. *Na paṇidahaṭi* ti patthanāvasena na ṭhapeti. *Apaṇidhānapaccayā* ti na patthanāṭhapanakāra-ṇena.

[215.] *Asantāsī* ti tena tena alābhakena asantasanto. *Avikatthī* ti silādīhi avikatthanasīlo. *Akukkucco* ti hattha-kukkuccādivirahito. *Mantabhāṇī* ti mantāya¹ pariggahetvā vācaṇ bhāsītā. *Anuddhato* ti uddhaccavirahito. *Sa ve vācāyato* ti so vācāya yato saññato, catudosavirahitaṇ vācaṇ bhāsītā hoti.

Akkodhano ti² hi kho vuttan ti kodhavirahito ti yaṇ kathi-taṇ. Paṭhamaṇ tāva kodhaṇ kathetukāmo *api ca kodho tāva vattaṭṭho* ti āha; *kodho tāva vattaṭṭho* ti paṭhamaṇ kodho kathetaṭṭho. *Dasah' ākarehi kodho jāyati* ti dasahi kāraṇehi kodho uppajjati: *anattaṇ me acarī* ti avaḍḍhiṇ me akāsi. Iminā upāyena sabbapadesu attho veditaṭṭho. *Atṭhāne vā pana kodho jāyati* ti akāraṇe kodho uppajjati: ekacco hi ativassati ti kuppati, na vassati ti kuppati; suriyo tapati ti kuppati, na tapati ti kuppati; vāte vāyante pi kuppati, avāyante pi kuppati; sammajjitun asakkonto bodhipaṇṇanaṇ kuppati; cīvaraṇ pārupitun asakkonto vātassa kuppati; upakkhalitvā khāṇukassa kuppati; tad idaṇ sandhāya vuttaṇ: “atṭhāne vā pana āghāto³ jāyati” ti.

Tattha heṭṭhā navasu ṭhānesu satte ārabbha uppannattā kammaṭṭhābhedo hoti; atṭhānāghāto pana saṅkhāresu kuppanato⁴ kammaṭṭhābhedaṇ na karoti.

Cittaṇ āghātento uppanno ti⁵ *cittassa āghāto*; balavatāro *paṭighāto*. Paṭihaññaṇavasena *paṭighaṇ*. Paṭivirujjhatīti *pa-tivirodho*. Kuppanavasena *kopo*. *Pakopo sampakopo* ti upasaggavasena padaṇ vaddhitaṇ. Dussanavasena *doso*; *padoso sampadoso* ti upasaggavasena padaṇ vaddhitaṇ.

¹ H, S, B mantāni.

² H, D add yaṇ.

³ T kodho.

⁴ H uppanno.

⁵ B omits.

Cittassa vyāpatti ti cittassa vipannatā, vipannākāro viparivattanākāro cittassa¹ vyāpatti.² Mano padūsayamāno upajjatīti *manopadoso*. Kujjhanavasena *kodho*; kujjhanākāro *kujjhanā*; kujjhitassa bhāvo *kujjhitattaṇ*. Dussatīti *doso*; *dussanā* ti dussanākāro; *dussitattaṇ* ti dussitabhāvo. Pakatibhāvavijahanatthena vyāpajjanaṇ *vyāpatti*; *vyāpajjanā* ti vyāpajjanākāro. Virujjhatīti *virodho*; punappunaṇ virujjhatīti *paṭivirodho*; viruddhākāra-paṭiviruddhākāravasena vā idaṇ vuttaṇ. Caṇḍako³ vuccati caṇḍo thaddhapuggalo; tassa bhāvo *caṇḍikkaṇ*. Na etena suropitaṇ vacanaṇ hoti, duruttaṇ aparipuṇṇam eva hoti ti *asuropo*; kuddhakāle hi paripuṇṇavacanaṇ nāma natthi; sace pi kassaci hoti,⁴ taṇ appamāṇaṇ. Apare assujananatthena assuopanato “assu-ro-po” ti vadanti; taṇ akāraṇaṇ, somanassassā pi assujananato. Heṭṭhā vutta-attamanatāpaṭipakkhato na attamanatā *anattamanatā*; sā pana yasmā cittass’ eva, na sattassa, tasmā *cittassā* ti vuttaṇ.

[216.] *Adhimattaparittatā veditabbā* ti adhimattabhāvo ca parittabhāvo ca, balavabhāvo⁵ ca mandabhāvo cā ti attho. *Kiñci kālan* ti ekadā; *kañci kālan* ti pi pāṭho. *Cittāvilakaraṇamatto hoti* ti cittassa āvilakaraṇappamāṇo, cittakiliṭṭhakaranaṇappamāṇo ti attho; “cittalapakaraṇamatto” ti pi pāṭho, taṇ na sundaraṇ; tassa cittassa⁶ kilamathakaraṇamatto ti attho. *Na ca tāva mukhakulāna-vikulāno hoti* ti mukhassa saṅkocana-visaṅkocano na ca tāva hoti. *Na ca tāva hanusaṅcopano hoti* ti dvinnaṇ hanūnaṇ aparāparaṇ calano na tāva hoti. *Na ca tāva pharusavācaṇ nicchāraṇo hoti* ti paresaṇ mammacchedaka-pharusavācaṇ mukhato nīharaṇena bahi nikkhamano na ca tāva hoti. *Na ca tāva disāvidisaṇ anuvilokano hoti* ti parassa abbhukkiraṇatthaṇ daṇḍādiatthāya disaṇ ca anudisaṇ ca punappunaṇ vilokano na tāva hoti. *Na ca tāva daṇḍasatthaparāmasano hoti* ti āghātanatthaṇ daṇḍaṇ ca ekato-dhārādisatthaṇ ca ādiyano⁷ na ca tāva hoti. *Na ca tāva daṇḍasatthaṇ abbhukkiraṇo hoti* ti vuttappakāraṇ daṇḍasatthaṇ ukkhipitvā paharaṇo na ca tāva hoti. *Na ca*

¹ H, D, B, E omit.

³ H, D, S, B caṇḍiko.

⁵ H balabhāvo.

⁶ H, B citta.

² C, D, E omit.

⁴ H hotīti.

⁷ S, C parāmasano.

tāva daṇḍasatthaṇ abhinipātano hotī ti evaṇ duvidhaṇ parassa paharaṇatthaṇ na ca tāva khipano hoti. *Na ca tāva chidda-vichiddakaraṇo hotī* ti daṇḍasatthādikhīpanena parasarīraṇ dvidhākaraṇo ca vividhākārena¹ vanakaraṇo ca na tāva hoti; “chinnavichinnakaraṇo” ti pi pāṭho. *Na ca tāva sambhañjana-paḷibhañjano hotī* ti sarīraṇ bhañjitvā cuṇṇavicuṇṇakaraṇo na ca tāva hoti. *Na ca tāva aṅgamaṅgāpakaḍḍhano hotī* ti aṅgapaccaṅgaṇ paggaḥetvā apanetvā kaḍḍhano na ca tāva hoti. *Na ca tāva jīvitapanāsano*² *hotī* ti jīvitindriyato³ cavāpano⁴ na ca tāva hoti. *Na ca tāva sabbacāga-pariccāga-saṇḥito*⁵ *hotī* ti sabbaṇ parassa jīvitaṇ nāsetvā attano jīvitaṇ⁶ nāsanatthāya saṇḥito na tāva hoti. Idaṇ vuttaṇ hoti: yadā aññaṇ jīvitā voropetvā attānaṇ jīvitā voropanatthāya ṭhito, tadā sabbacāgapariccāgī⁷ nāma hoti; vuttañ h’ etaṇ Bhagavatā:

Kodhaṇ jhatvā sukhaṇ seti, kodhaṇ jhatvā na socati ;
Kodhassa visamūlassa madhuraḡgassa brāhmaṇa,
*Vadhaṇ ariyā paṣaṇsanti ; tañ hi jhatvā na socatī** ti.

Yato ti yadā; *paraṇpuggalaṇ ghātetvā* ti sattupuggalaṇ⁸ nāsetvā; *attānaṇ ghāteṭī* ti attānaṇ māreti. *Paramussadugato* ti atibalaṇabhāvaṇ gaṭo; *paramaveṇupullappatto* ti ativipulaḡbhāvaṇ patto.

[217.] *Kodhassa pahīnattā* ti anāgāmimaggena vuttappa-kārassa kodhassa pahīnabhāvena. *Kodhavatthussa pariññātattā* ti kodhassa paṭiṭṭhābhūtassa kāraṇabhūtassa piyāpiya-aṭṭhānasaṅkhātassa vatthussa ñāta-tīraṇapariññāhi vyāpetvā ñātabhāvena. *Kodhahetussa upacchinnattā* ti kodhassa janakahetuno domanassasahagata-cittuppādassa-ucchinnakabhāvena.

Tāsī ti bhāyanasīlo hoti. *Uttāsī* ti atibhāyanasīlo. *Pari-tāsī* ti samantato bhāyanasīlo. *Bhāyatī* ti bhayaṇ āpajjati. *Santāsaṇ āpajjati* ti virūpabhāvaṇ pāpuṇāti.

* S. i, 41, 47, 161, 237 (with chetvā for jhatvā).

¹ H, D dvidhākārena.

² H, B °tā voropano; D, E °tā cavāpano.

³ H, D, E omī to.

⁴ S, C panāsano; D, E cavāpano.

⁵ H, D, E, S sabbapariccāgāya san°.

⁶ H, D, E add vā.

⁷ S sabbaṅga°.

⁸ H, D, E paraṇpug°.

Katthi hoti ti attano vaṇṇabhaṇanasīlo hoti. *Vikatthi* ti vividhā nānappakārato vaṇṇabhaṇanasīlo. *Jātiyā vā* ti khattiyabhāvādi-jātisampattiyā vā. *Gottena vā* ti Gotamagottādinā ukkaṭṭhagottena vā. *Kolaputtiyena vā* ti mahākulabhāvena vā. *Vaṇṇapokkharatāya vā* ti vaṇṇasampannasarīratāya vā¹; sarīraṇ hi² pokkharan ti vuccati; tassa vaṇṇasampattiyā abhirūpabhāvenā ti attho. *Dhanena vā* ti ādini uttānatthān' eva.

[218.] *Kukkuccan* ti niddesassa uddesapadaṇ; tattha kucchitaṇ kataṇ kukataṇ, tassa bhāvo *kukkuccaṇ*; taṇ pacchānutāpanalakkhaṇaṇ, katākatānusocanarasaṇ, vipphaṇisārapacupaṭṭhānaṇ, katākatapadaṭṭhānaṇ; dāsavyaṇ viya daṭṭhabbaṇ. *Hatthakukkuccam pi* ti hatthehi kucchitaṇ kataṇ kukataṇ³ vā,³ tassa bhāvo hatthakukkuccaṇ. *Pādakukkuccādisu pi* es' eva nayo.

Akappiye kappiyasaññitā ti acchamaṇsaṇ sūkaramaṇsan ti khādati, akappiyabhojanaṇ kappiyabhojanan ti bhuñjati; vikāle kālasaññitāya bhuñjati; akappiyapānakaṇ kappiyapānan ti pivati; ayaṇ akappiye kappiyasaññitā. *Kappiye akappiyasaññitā* ti sūkaramaṇsaṇ acchamaṇsan ti khādati, migamaṇsaṇ dipimaṇsan ti khādati; kappiyabhojanaṇ akappiyabhojanan ti bhuñjati; kāle vikālasaññitāya bhuñjati; kappiyapānakaṇ akappiyapānakan ti pivati; ayaṇ kappiye akappiyasaññitā.

Avajje vajjasaññitā ti niddose dosasaññitā. *Vajje avajjasaññitā* ti sadose niddosasaññitā. *Kukkuccāyanā* ti kukkuccāyanākāro. *Kukkuccāyitattan* ti kukkuccāyitabhāvo. *Cetaso vipphaṇisāro* ti cittassa virūpo paṭihatabhāvo.⁴ *Manovilekho* ti cittassa vilekho.

Katattā ca akatattā cū ti kāyaduccaritādīnaṇ katabhāvena ca kāyasucaritādīnaṇ akatabhāvena ca. *Katam me kāyaduccaritan* ti mayū kāyena kilesapūtikattā duṭṭhucaritaṇ⁵ kataṇ. *Akatam me kāyasucaritan* ti mayā kāyena suṭṭhucaritaṇ na kataṇ. *Vacīduccarita-vacīsucaritādisu pi* es' eva nayo.

¹ H, D, E, S omit.

² B, C omit.

³ H duo; D, E duṭṭha°.

⁴ H, D, E pi.

⁵ B, C paṭisaraṇa°.

⁶ Most add kāyena.

Nirodhapariyosānesu *cittassā* ti na sattassa na posassa, [220] *uddhaccan* ti uddhatākāro; *avūpasamo* ti na upasamo. Ceto vikkhipatī ti *cetaso vikkhepo*. *Bhantuttan* *cittassā* ti cittassa bhantabhāvo, bhantayāna-bhantagonādinan viya. Iminā ekārammaṇasmiṇ yeva vipphandanāṇ kathitaṇ; uddhaccaṇ hi ekārammaṇe vipphandati, vicikicchā nānārammaṇe ti. *Idaṇ vuccati uddhaccan* ti ayaṇ uddhatabhāvo kathiyati.

Musāvādaṇ pahāyā ti ettha musā ti visaṇvādana-purekkhārassa atthabhañjako vacīpayogo, kāyapayogo vā; visaṇvādanādhippāyena parassa¹ visaṇvādaka-kāya²-vacīpayoga-samuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. Aparo nayo: *musā* ti abhūtaṇ ataccaṇ vatthu; *vādo* ti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṇ. Lakkhaṇato pana atathaṇ vatthuṇ tathato paraṇ viññāpetukāmassa tathāviññāttisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo; taṇ musāvādaṇ. *Pahāyā* ti imaṇ musāvāda-cetanāsaṅkhātaṇ dussīyaṇ pajahitvā. *Paṭivirato* ti pahīna-kālato paṭṭhāya tato dussīyato ārato virato ca; natthi tassa vītimissā³ cakkhu-sotaviññeyyā dhammā, pageva kāyaviññeyyā⁴ ti iminā nayena aññesu pi evarūpesu padesu attho veditabbo.

Saccaṇ vadatīti *saccavādī*. Saccena saccaṇ sandahati ghaṭetīti *saccasandho*; na antarantarā musā vadatī ti attho. Yo hi puriso kadāci musā vadatī, kadāci saccaṇ, tassa musāvādena antaritattā saccaṇ saccena na ghaṭiyati; tasmā na so saccasandho. Ayam pana na tādiso, jīvitahetu pi musā avatvā saccena saccaṇ sandahati yevā ti saccasandho. *Theto* ti thiro, ṭhitakatho⁵ ti attho. Eko puggalo haliddirāgo⁶ viya, thusarāsimhi nikhātakhāṇu viya, assapiṭṭhe ṭhapita-kumbhaṇḍam iva ca na ṭhitakatho hoti; eko pāsāṇalekhā viya indakhīlo viya ca ṭhitakatho hoti, asinā sīse⁷ chiyyante pi dvejjhakathaṇ⁸ na katheti. Ayaṇ vuccati theto. *Paccayiko* ti pati-ayitabbako,⁹ saddhāyiko¹⁰ ti attho. Ekacco

¹ S, C pan' assa.

² S, C cittassā pi; D, E vimissā.

³ H, D, E thira°.

⁴ H, E sīsaṇ.

⁵ D, E pattiyāyit°.

⁶ H °vādanatāya.

⁷ H, D, E, S, C kālakā.

⁸ S, B, D, E halidda°.

⁹ S, B, C, D, E dve katha.

¹⁰ S saccatṭhāyiko.

hi puggalo na paccayiko hoti; “Idaṇ kena vuttan? Asukenā” ti vutte “Mā tassa vacanaṇ saddahathā” ti vattabataṇ āpajjati. Eko paccayiko hoti: “Idaṇ kena vuttaṇ? Asukenā” ti vutte “Yadi tena vuttaṇ, idam eva pamānaṇ; idāni upaparikkhitabbaṇ natthi, evam eva idaṇ” ti vattabataṇ āpajjati; ayaṇ vuccati paccayiko. *Avisaṇvādako lokassa* ti tāya saccavāditāya lokaṇ na visaṇvādeti ti attho.

Pisunaṇ vācaṇ pahāyā ti ādisu yāya vācāya, yassa taṇ vācaṇ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṇ, parassa ca suññabhāvaṇ karoti, sā pisuṇāvācā. Yāya pana attānam pi paraṃ pi pharusāṇ karoti, yā¹ vācā sayam pi pharusā, n’ eva ca kaṇṇasukhā, na hadayasukhā, ayaṇ *pharusāvācā*. Yena samphaṇ palapati niratthakaṇ, so samphappalāpo. Yā tesāṇ mūlabhūtā cetanā pi pisuṇāvācādināmam eva labhati, sā yeva idha adhippetā.

Imesaṇ bhedāyā ti yesaṇ ito ti² vuttānaṇ santike suttaṇ, tesāṇ bhedāya. *Bhinnānaṇ vā sandhātā* ti dvinnaṇ mitānaṇ vā samānupajjhāyakādīnaṇ vā kenaci-d-eva kāraṇena bhinnānaṇ ekam ekaṇ upasaṅkamitvā: “tumahākaṇ idise kule jātānaṇ evaṇ bahussutānaṇ idaṇ na yuttan” ti ādīni vatvā sandhānaṇ kattā. *Anuppadātā* ti sandhānānuppadātā. Dve jane samagge disvā “tumahākaṇ evarūpe kule jātānaṇ, evarūpehi guṇehi samannāgatānaṇ anucchavikam etan” ti ādīni vatvā daḥhakammaṇ³ kattā ti attho. ‘Samaggo ārāmo assā ti *samaggārāmo*, yattha samaggā natthi, tattha vasitum pi na icchatī ti attho. “Samaggarāmo” ti pi pāli, ayam ev’ attho. *Samaggarato* ti samaggesu rato, te pahāya aññatra gantum pi na icchatīti attho. Samagge disvā pi sutvā pi nandatīti *samagganandī*. *Samaggakaraṇiṇ vācaṇ bhāsītā* ti yā vācā satte samagge yeva karoti, taṇ sāmaggi-guṇaparidīpakam eva vācaṇ bhāsati, na itaran ti.

Parassa mamacchedaka-kāyavacīpayoga-samuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā pharusāvācā. *Neḷā* ti eḷaṇ⁴ vuccati doso, nāssā eḷaṇ⁴ ti neḷā; niddosā ti attho: *neḷaṅgo satapachādo** ti ettha vuttasīlaṇ viya. *Kaṇṇasukhā* ti vyañjana-

* Udāna, s. 65.

¹ H, C sā.

² H, B, S omīti ti.

³ S daḥhi°.

⁴ H eḷā.

madhuratāya kaṇṇānaṃ sukhā; sūcivijjhaṇaṃ viya kaṇṇa-
dukkhaṇ¹ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasārīre kopāṇ
ajanetvā pemaṇ janeti ti *pemaṇīyā*. Hadayaṇ gacchati,
apaṭihaññamānā sukhena cittaṇ pavisati ti *hadayaṇgamā*.
Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavā ti *porī*; pure saṇvaddhanārī
viya sukumārā ti pi *porī*; purassa esā ti *porī*, nagaravāsīnaṇ
kathā ti attho. Nagaravāsīno hi yuttakathā honti: piti-
mattaṇ ‘pitā’ ti bhātimattaṇ ‘bhātā’ ti vadanti. Evarūpi
kathā bahujanassa kantā hoti ti *bahujanakantā*. Kanta-
bhāven’ eva bahuno janassa mānāpā cittavuddhikarā ti
bahujanamanāpā.

Anatthaviññāpaka²-kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusala-
cetanā *samphappalāpo*. Kālena vadatīti *kālavādī*, vattab-
bayuttakālaṇ sallakkhetvā vadati ti attho. Bhūtaṇ tacchaṇ
sabhāvam eva vadati ti *bhūtavādī*. Diṭṭhadhammika-sam-
parāyika-atthasannissitam eva katvā vadati ti *atthavādī*.
Navalokuttaradhammanissitaṇ katvā vadati ti *dhammavādī*.
Saṇvaravinaya-pahānavinaya-sannissitaṇ katvā vadati ti
vinayavādī.

Nidhānaṇ vuccati ṭhapanokāso, nidhānam assā atthīti
nidhānavatī, hadaye nidhetabbayuttakaṇ vacanaṇ *bhāsītā* ti
attho. *Kālenā* ti evarūpiṇ bhāsamāno pi ca “ahaṇ nidhā-
navatiṇ vācaṇ bhāsissāmi” ti nākāle bhāsati, yuttakāle
pana vattā hoti. *Sāpadesan* ti saupamaṇ, sakāraṇan ti
attho. *Pariyantavatin* ti paricchedaṇ dassetvā yathā ‘ssā
paricchedo paññāyati, evaṇ bhāsati ti attho. *Atthasaṇhitan*
ti anekehi pi nayehi³ vibhajantena pariyādātum asakku-
neyya-atthasampannaṇ; yaṇ vā so atthaṇ vadati, tena at-
thena sahitattā atthasaṇhitaṇ vācaṇ bhāsati, na aññaṇ nik-
khipitvā aññaṇ bhāsati ti vuttaṇ hoti.

Catudosāpagataṇ vācaṇ bhāsati ti musāvādādihi catūhi
dosehi apagataṇ vācaṇ bhāsati. *Dvattiṇsāya tiracchānaka-
thāyā* ti dvattiṇsāya saggamokkhānaṇ tiracchānabhūtāya
kathāya.

Dasa kathāvattthūnī ti appicchatādīni dasa vivaṭṭanissitāya
kathāya vatthubhūtāni kāraṇāni. *Appicchakathan* ti ettha

¹ B, C °sūlaṇ.² H, D, E, B °pikā.³ H, D, E vinayehi.

appiccho ti icchāvirahito, aniccho, nittanho. Ettha hi¹ vyaññanaṃ sāvasesaṃ viya, attho pana niravaseso: na hi khīṇāsavassa aṇumattā pi icchā nāma atthi. Api c' ettha atricchatā pāpicchatā mahicchatā appicchatā ti ayaṃ bhedo veditabbo: tattha sakalābhe atittatāya² paralābhapatthanā atricchatā nāma; tāya samannāgatassa ekabhājanepakkapūvo pi attano patte patito³ na supakko viya khudako viya khāyati, sv' eva parassa patte pakkitto supakko viya mahanto viya ca khāyati.

Asantaṇṇasambhāvanatā pana paṭiggahaṇe ca amattaññutā pāpicchatā nāma; sā Idh' ekacco assaddho samāno 'saddho ti maṇ jano jānātū' ti* ādinā nayena atr' eva⁴ āgatā yeva. Tāya ca⁵ samannāgato puggalo kohaṇṇe patiṭṭhāti.

Santaṇṇasambhāvanā paṭiggahaṇe ca amattaññutā mahicchatā nāma; sā pi Idh' ekacco saddho samāno 'saddho ti maṇ jano jānātū' ti icchati, sīlavā sāmāno 'sīlavā ti maṇ jano jānātū' ti† iminā nayena āgatā yeva; tāya samannāgato puggalo dussantappiyo hoti, vijātamātā pi 'ssa cittaṃ gaheṭṭuṃ na sakkoti. Ten' etaṃ vuccati:

Aggikkhandho samuddo ca mahiccho cā pi puggalo
Sakaṭena paccaye dentu,⁶ tayo p' ete atappiyā ti.†

Santaṇṇanigūhanatā pana paṭiggahaṇe ca mattaññutā appicchatā nāma; tāya samannāgato puggalo attani vijjāmaṇaṃ pi guṇaṃ paṭicchādetukāmatāya saddho samāno "saddho ti maṇ jano jānātū" ti na icchati; sīlavā, pavivitto, bahussuto, āraddhaviriyo, samādhisampanno, paññavā, khīṇāsavo samāno "khīṇāsavo ti maṇ jano jānātū" ti na icchati, seyyathā pi Majjhantikatthero.‡ Evaṃ appiccho ca pana bhikkhu anuppannaṃ lābhaṃ uppādeti, uppannaṃ thāvaraṃ karoti, dāyakānaṃ cittaṃ ārādheti; yathā yathā hi

* Vbh. 351. Cf. A. v, 40.

† (?).

‡ Manorathapūraṇi i, 75.

§ Lived at the time of Emperor Asoka. Cf. Ibid. i, 76.

¹ H, B omit.

² H, D, E atitti.

³ S, C pakkhitto.

⁴ H, D, E, S, C omit.

⁵ H omits.

⁶ B, D, E detu.

so attano appicchatāya appaṇ gaṇhāti tathā tathā 'ssa vatte¹ pasannā² manussā bahuṇ denti.

Aparo pi catubbidho appiccho: paccayappiccho, dhutaṅgappiccho, pariyattiappiccho, adhigamappiccho ti; tattha catusu paccayesu appiccho p a c c a y a p p i c c h o : yo dāyakassa ca balaṇ³ jānāti, deyyadhammassa vasaṇ⁴ jānāti, attano thāmaṇ jānāti; yadi hi deyyadhammo bahu hoti, dāyako appaṇ dātukāmo, dāyakassa vasena appaṇ gaṇhāti; deyyadhammo appo, dāyako bahuṇ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appaṇ gaṇhāti; deyyadhammo pi bahu, dāyako pi bahuṇ dātukāmo attano thāmaṇ ñatvā pamāṇen' eva gaṇhāti.

Dhutaṅgasamādānassa attani atthibhāvaṇ na jānāpetukāmo d h u t a ṅ g a p p i c c h o nāma.

Yo pana bahussutabhāvaṇ na jānāpetukāmo, ayaṇ p a r i y a t t i a p p i c c h o nāma.

Yo pana sotāpannādisu aññataro hutvā sotāpannādibhāvaṇ jānāpetuṇ na icchati, ayaṇ a d h i g a m a p p i c c h o nāma.

Khīṇāsavo pana atricchataṇ, pāpicchataṇ, mahicchataṇ⁵ pahāya sabbaso icchāpaṭipakkhabhūtāya alobhasaṅkhātāya parisuddhāya appicchatāya samannāgatattā appiccho nāma. "Āvuso, atricchatā pāpicchata mahicchata ti ime dhammā pahātābbā" ti tesu ādīnavaṇ dassetvā "evarūpaṇ appicchataṇ samādāya vattitabban" ti vadanto appicchakathaṇ katheti nāma.

Santutthikathan ti ādisu visesattham eva dīpayissāma; yojanā pana vuttanayen' eva veditābbā. *Santutthikathan* ti itaritarapaccayasantosaniissitaṇ kathaṇ; so pan' esa santoso dvādasavidho hoti, seyyathidaṇ? Cīvare yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathāsārappasantoso ti tividho; evaṇ piṇḍapātādisu pi. Tassā 'yaṇ pabhedavaṇṇanā: Idha bhikkhu cīvaraṇ labhati sundaraṇ vā asundaraṇ vā, so ten' eva yāpeti, aññaṇ na pattheti; labhanto pi na gaṇhāti;

¹ So all MSS. except B.

² S, B, C vasaṇ.

³ H, D, E, S, B omit.

⁴ B vattasampannā.

⁵ H ca saṇ.

ayam assa cīvare yathālābhasantoso. Atha pana yo pakatidubbalo vā hoti ābādha-jarābhībhūto vā garucīvaraṇ pārupanto kilamati, so sabhāgena bhikkhunā saddhiṇ parivattevā lahukena yāpento pi santuṭṭho va hoti, ayam assa cīvare yathābalasantoso. Aparo paṇītapaccayalābhī hoti: so Pattuṇṇacīvarādīnaṇ aññatarāṇ mahagghacīvaraṇ, bahunī vā pana cīvarādīni labhitvā: “ idaṇ therānaṇ cīrapabbajitānaṇ, idaṇ bahussutānaṇ anurūpaṇ, idaṇ gilānānaṇ, idaṇ appalābhānaṇ hotū ” ti datvā tesāṇ purāṇacīvaraṇ vā, saṅkārakūṭādito vā pana nantakāni uccinitvā tehi saṅghātiṇ katvā dhārento pi santuṭṭho va hoti; ayam assa cīvare yathāsārūppasantoso.

Idha pana bhikkhu piṇḍapātaṇ labhati lūkhaṇ vā paṇītaṇ vā, so ten’ eva yāpeti, aññaṇ na pattheti, labhanto pi na gaṇhāti; ayam assa piṇḍapāte yathālābhasantoso. Yo pana attano pakativiruddhaṇ vā vyādhiviruddhaṇ vā piṇḍapātaṇ labhati, yen’ assa paribhuttana aphāsu hoti, so sabhāgassa bhikkhuno taṇ datvā tassa hatthato sappāyabhojanaṇ bhuñjitvā samaṇadhammaṇ karonto pi santuṭṭho va hoti, ayam assa piṇḍapāte yathābalasantoso. Aparo bahuṇ paṇītaṇ piṇḍapātaṇ labhati, so taṇ cīvaraṇ viya cīrapabbajita¹-bahussuta-appalābha-gilānānaṇ datvā tesāṇ vā sesakaṇ, piṇḍāya vā caritvā missakāhāraṇ bhuñjanto pi santuṭṭho va hoti; ayam assa piṇḍapāte yathāsārūppasantoso.¹

Idha pana bhikkhu senāsanaṇ labhati manāpaṇ vā amanāpaṇ vā, so tena n’ eva somanassaṇ na paṭighaṇ uppādeti, antamaso tiṇasanthārakenā pi yathāladdhen’ eva tussati; ayam assa senāsane yathālābhasantoso. Yo pana attano pakativiruddhaṇ vā vyādhiviruddhaṇ vā senāsanaṇ labhati, yatth’ assa vasato aphāsu hoti, so taṇ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa santake sappāyasenāsane vasanto pi santuṭṭho va hoti, ayam assa senāsane yathābalasantoso. Aparo mahāpuñño leṇa-maṇḍapa-kūṭāgārādīni² bahūni paṇītasenāsanāni labhati, so tāni cīvarādīni viya cīrapabbajita-bahussuta-appalābha-gilānānaṇ datvā yattha katthaci vasanto pi santuṭṭho va hoti, ayam assa senāsane yathāsārūppasantoso.

¹ H, D, E °jitānaṇ.

² B, S, C °dīnaṇ.

Yo pi “uttamasenāsaṇaṇ nāma pamādatṭhāṇaṇ, tattha nisinnassa thīnamiddhaṇ okkamati, niddābhībḥūtassa puna¹ paṭibujjhato pāpavitakkā pātubhavantī” ti paṭisañcikkhitvā tādisaṇ senāsaṇaṇ pattam pi na sampatichhati, so taṇ paṭikkhipitvā abbhokāsa-rukkhamūlādisu vasanto pi santuṭṭho va hoti, ayam pi 'ssa senāsane yathāsārūppasantoso.

Idha pana bhikkhu bhesajjaṇ labhati lūkhaṇ vā paṇitaṇ vā, so yaṇ labhati, ten' eva tussati, aññaṇ na pattheti, labhanto pi na gaṇhāti; ayam assa gilānapaccaye yathālābhasantoso. Yo pana telen' atthiko phāṇitaṇ labhati, so taṇ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telaṇ gahetvā añña-d-eva vā pariyesitvā tehi bhesajjaṇ karonto pi santuṭṭho va hoti, ayam assa gilānapaccaye yathābalasantoso. Aparo mahāpuñño bahuṇ tela-madhu-phāṇitādipaṇītabhesajjaṇ labhati, so taṇ cīvaraṇ viya cīrapabbajita-bahussuta-appalābha-gilānāṇaṇ datvā,² tesā ābhatakena³ yena kenaci yāpento pi santuṭṭho va hoti. Yo pana ekasmiṇ bhājane catumadhuraṇ ṭhapetvā ekasmiṇ muttahaṇṭakāṇ “gaṇha bhante, yad' icchasi” ti vuccamāno, sac' assa tesu añña-tarenā pi rogo vūpasammati, “muttahaṇṭakāṇ nāma Buddhādīhi vaṇṇitaṇ” ti catumadhuraṇ paṭikkhipitvā muttahaṇṭakena bhesajjaṇ karonto paramasantuṭṭho va hoti, ayam assa gilānapaccaye yathāsārūppasantoso. Imesaṇ pana pacceka⁴-paccayesu tiṇṇaṇ tiṇṇaṇ santosaṇaṇ yathāsārūppasantoso va aggo. Arahā ekekasmiṇ paccaye imehi tihi pi santosehi santuṭṭho va.⁴

Pavivekakathan ti pavivekanissitaṇ kathaṇ. Tayo hi pavivekā: kāyapaviveko, citta-paviveko, upadhipaviveko ti. Tattha: eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko nisidati, eko seyyaṇ kappeti, eko gāmaṇ piṇḍāya pavisati, eko paṭikkamati, eko caṇkamaṇ adhiṭṭhāti, eko carati, eko viharatīti ayaṇ kāya paviveko nāma. Aṭṭhasamāpattiyo pana citta-paviveko nāma. Nibbāṇaṇ⁵ upadhipaviveko⁵ nāma.⁵ Vuttam pi h'

¹ B pana.

² H, D, E add añña-d-eva vā pariyesitvā.

³ H, D, E, S, C āgatāgatakena.

⁴ H, D, E omit.

⁵ H, D, E, B, C omit.

etaṇ: *Kāyapaviveko* ca¹ *vavakatthakāyānaṇ*² *nekkhammābhīratānaṇ*, *cittapaviveko* ca *parisuddhacittānaṇ* *paramavodānappattānaṇ*, *upadhipaviveko* ca *nirupadhīnaṇ* *puggalānaṇ* *visaṅkhāragatānaṇ** ti.

Asaṇsaggakathan ti ettha savaṇasaṇsaggo dassanasaṇsaggo samullāpasasaṇsaggo sambhogasaṇsaggo kāyasaṇsaggo ti hi³ pañcavidho saṇsaggo. Tesu: *Idha bhikkhu suṇāti: amukasmīṇ gāme vā nigame vā itthi vā kumārī vā abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā ti; so taṇ sutvā saṇsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṇ santānetuṇ*⁴; *sikkhādubbalyaṇ anāvikatvā hīnāy' āvattatī*† ti evaṇ parehi vā kathiyamānaṇ rūpādisampattiṇ, attanā vā hasita-lapita-gītasaddaṇ supantassa sotaviññāṇavīthivasena uppanno rāgo savaṇasaṇsaggo nāma.

Idha bhikkhu na h' eva kho suṇāti; api ca kho sūmaṇ pasati itthiṇ vā kumārīṇ vā abhirūpaṇ dassanīyaṇ pāsādikaṇ paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgataṇ, so taṇ disvā saṇsīdati, visīdati, na sakkoti brahmacariyaṇ santānetuṇ,⁴ *sikkhādubbalyaṇ anāvikatvā hīnāy' āvattatī*† ti. Evaṇ visa-bhāgarūpaṇ olokontassa pana cakkhuviññāṇavīthivasena uppannarāgo dassanasaṇsaggo nāma.

Aññamaññaṇ allāpasallāpavasena uppannarāgo pana samullāpasasaṇsaggo nāma.

Bhikkhuno bhikkhuniyā santakaṇ, bhikkhuniyā vā bhikkhussa santakaṇ gahetvā paribhogakaraṇavasena⁵ uppannarāgo sambhogasaṇsaggo nāma.

Hatthagāhādivasena uppannarāgo pana kāyasaṇsaggo nāma.

Arahā imehi pañcahi saṇsaggehi catūhi pi parisāhi saddhiṇ asaṇsaṭṭho gāhamuttako c' eva saṇsaggamuttako ca asaṇsag-gassa vaṇṇaṇ bhaṇanto asaṇsaggakathan katheti nāma.

Viriyārambhakathan ti ettha yo pagga-hitaviriyo paripunṇa-kāyikacetasikaviriyo hoti, gamane uppannaṇ kilesaṇ

* Nid. 27.

† A. iii, 90.

¹ S omit.

² S pavivekat°; B vivekat°.

³ H. B omit.

⁴ S, B sandhāretuṇ.

⁵ B, C, D, E omit karaṇa.

ṭhānaṃ pāpuṇituṃ na deti, ṭhāne uppannaṃ kilesaṃ nisajjaṃ, nisajjāya uppannaṃ kilesaṃ sayanaṃ pāpuṇituṃ na deti, mantena kaṇhasappaṃ uppīletvā gaṇhanto viya, amittaṃ gīvāya akkamanto viya ca vicarati; tādisassa āradhāviriyaassa vaṇṇaṃ bhaṇanto viriyārambhakathaṃ katheti nāma.

Sīlakathan ti ādisu sīlaṃ ti catupārisuddhisīlaṃ. *Samādhī* ti vipassanāpādaḥ aṭṭhasamāpattiyo. *Paññā* ti lokiya-lokut-taraññaṃ. [221.] *Vimuttī* ti ariyaphalavimuttī.¹ *Vimuttiñānadassanaṃ* ti ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhanaññaṃ. *Silādīnaṃ* guṇaṃ pakāśento silādikathaṃ katheti nāma. *Satipatṭhānakathan* ti ādīni saṅgaḍḍham aticca so munī ti pariyosānāni² pubbe vuttānusārena veditabbāni.

Nirāsattī ti nittanho. *Vivekadassī phassessū* ti paccuppannesu cakkhusamphassādīsu attādibhāvavivekaṃ³ passati. *Diṭṭhīsu ca na nīyati* ti dvāsaṭṭhiditṭhīsu kāyaci diṭṭhiyā na nīyyati.⁴

[222.] *Vipariṇataṃ vā vatthuṃ na socatī* ti pakatibhāvaṃ jahitvā natṭhe kismiñci vatthusmiṃ na sokaṃ āpajjati. *Vipariṇatasmiṃ vā* ti vinassamāne vatthumhi.

Cakkhusamphasso ti cakkhuṃ vatthuṃ katvā cakkhuviññāṇasahajāto phasso cakkhusamphasso. Sesesu pi es' eva nayo. Ettha ca purimā cakkhuppasādādivatthukā va, *manosamphasso* hadayavatthuko pi avatthuko pi sabbo catubhūmako phasso. *Adhivacanasamphasso* ti pariyāyena etassa nāmaṃ hoti yeva. Tayo⁵ hi arūpino khandhā sayāṃ piṭṭhivatṭakā hutvā attanā sahajāta-samphassassa adhivacanasamphasso ti nāmaṃ karonti. *Paṭighasamphasso* ti nippariyāyena pana paṭighasamphasso nāma pañcadvārikasamphasso, adhivacanasamphasso nāma manodvārikasamphasso.

Sukhavedaniyo phasso ti sukhavedanāya hito uppādako phasso; itaradvaye pi hi es' eva nayo. *Kusalo phasso* ti ekavīsatikusalacitta-sahajāto phasso. *Akusalo* ti dvādaśaakusalasahajāto.⁶ *Avyākato* ti chapaññāsa-avyākatasa-hajāto phasso. *Kāmāvacaro* ti catupaññāsa-kāmāvacarasa-hajāto phasso. *Rūpāvacaro* ti kusalādi-pañcadasa-rūpāva-

¹ S arahatta°.

² H, S °sānādisu.

³ B phassādi°.

⁴ B nīyati; H. nīyyati.

⁵ B catasso.

⁶ H, D, E omīti saha.

carasampayutto. *Arūpāvacaro* ti kusalāvyākatavasena dvā-dasa-arūpāvacara-sampayutto. *Suññato* ti anattānupassanāvasena vipassantassa uppanno maggo suññato, tena saha-jāto phasso suññato phasso. Itaradvaye pi es' eva nayo. *Animitto* ti ettha aniccānupassanāvasena vipassantassa uppanno maggo animitto. *Appaṇihito* ti dukkhānupassanāvasena vipassantassa uppanno maggo appaṇihito. *Lokiyo* ti loko vuccati lujjana-palujjanatthena vaṭṭo, tasmiṃ pariyāpanna-bhāvena loke niyutto ti lokiyo; tebhūmako dhammo. *Lokuttaro* ti lokato uttaro uttiṇṇo ti lokuttaro; loke apariyāpanna-bhāvena pi lokuttaro.

Attena vā ti attabhāvena vā. *Attaniyena vā* ti attāyat-tena vā.

[224.] *Patilīno* ti rāgādīnaṃ pahinattā tato apagato. *Akuhako* ti avimhāpako tihi kuhanavattthūhi. *Apihālū* ti apihanasilo, patthanātāṇhāya rahito ti vuttaṃ hoti. *Amaccharī* ti pañcamacchera-rahito. *Appagabbho* ti kāyapāgab-bhiyādirahito. *Ajeguccho* ti sampannasilāditāya ajeguc-chaniyo, āsevaniyo,¹ manāpo. *Pesuneyye ca no yuto* ti dvīhi ākārehi upasaṅgharitaḥ pisunakamme² ayutto.

Rāgassa pahinattā ti arahattamaggena rāgakilesassa pahī-nabhāvena; *asmimāno pahīno hoti* ti asmī ti unnatimāno samucchadavasena pahīno hoti.

Tīṇi kuhanavattthūnī ti tīṇi vimhāpanakāraṇāni. *Paccaya-paṭisedhanasaṅkhātāṃ kuhanavattthū* ti ādisu cīvarādihi niman-titassa tadatthikass' eva sato pāpicchataṃ nissāya paṭik-hipanena, te ca gahapatike attani suppatitṭhitasaddhe-ñatvā puna tesāṃ "aho, ayyo appiccho, na kiñci paṭigaṇhituṃ icchatī; suladdhaṃ vata no assa sace appamattakam pi kiñci paṭiggaṇheyyā" ti nānāvidhehi upāyehi paṇītāni cīvarādīni upanentānaṃ tadanuggahakāmataṃ yeva āvikatvā paṭiggaha-rena ca, tatoppabhūti api sakatabhārehi upanāmanahetu-bhūtaṃ vimhāpanaṃ paccaya-paṭisedhanasaṅkhātāṃ kuhanavattthū ti veditabbaṃ.

Pāpicchass' eva sato sambhāvanādhippāyena katena iri-

¹ H, E, S, C, SA asecanako; D asevanako.

² H pesu°.

yāpathena vimhāpanaṇṇ iriyāpathasannissitaṇṇ kuhanavatthū ti veditabbaṇṇ.

Pāpicchass' eva pana sato uttarimanussadhammādhigama-paridīpanavācāya tathā tathā vimhāpanaṇṇ sāmanta-jappana-saṅkhātāṇṇ kuhanavatthū ti veditabbaṇṇ.

Katamaṇṇ paccaya-paṭisedhanasaṅkhātān¹ ti ettha paccaya-paṭisedhanan¹ ti evaṇṇ saṅkhātāṇṇ paccaya-paṭisedhanasaṅkhātāṇṇ.¹ ²*Idha gahapati-kā³ bhikkhuṇṇ nimantentī* ti ayam eva vā pātho; "nimantentī ti vā ti vadantī" ti⁴ keci paṭhanti, tādise 'nimantāpenti, nimantentī' ti pāṭhassa sambhavo daṭṭhabbo.

Cīvaraṇṇ paccakkhātī ti cīvaraṇṇ paṭikkhipati. *Etaṇṇ sārappaṇṇ yaṇṇ samaṇo* ti yaṇṇ cīvaradhāraṇaṇṇ samaṇo karoti, etaṇṇ sārappaṇṇ, anucchavikaṇṇ; *pāpaṇikā vā nantakānī* ti āpaṇa-dvāre patitāni antavirahitāni pilotikāni; *uccinivā* ti saṇṇ-kaḍḍhitvā.

[225.] *Uñchācariyāyā* ti bhikkhācaraṇena. *Piṇḍiyālopenā* ti piṇḍaṇṇ katvā laddha-ālopena.

Pūtimuttēna vā ti gomuttēna vā. *Osadhaṇṇ kareyyā* ti bhesajjakiccaṇṇ kareyya.

Tadupādāyā ti tato paṭṭhāya.

Dhutavādo ti dhutaṇṇavādī.

Bhiyyo bhiyyo nimantentī ti uparūpari nimantenti.

Sammukhībhāvā ti sammukhabhāvena, vijjamānatāyā ti attho. *Pasavatī* ti paṭilabhati. Saddhāya sammukhībhāvena sakkā kātun ti *saddhāya sammukhībhāvā* ti ādim āha: deyyadhammā sulabhā dakkhiṇeyyā ca, saddhā pana dulla-bhā; puthujjanassa hi saddhā athāvarā, padavāre padavāre nānā hoti; ten' ev' assa Mahāmoggallānasadiso pi aggasāvako pāṭibhogo bhavituṇṇ asakkonto āha: *dvinnāṇṇ kho te āvuso, dhammānaṇṇ pāṭibhogo bhogānaṇṇ ca jīvitassa ca, saddhāya pana tvaṇṇ pāṭibhogo** ti.

Evaṇṇ tumhe puñṇēna parihīnā⁵ bhavissathā ti ettha

* Udāna (Mucalinda V.), 18th sutta.

¹ B, C, D, E °paṭisevana°.

² B adds nimantentīti.

³ H adds bhikkhaṇṇ gaṇhathā ti.

⁴ H, D add vā ti.

⁵ B paribāhirā.

‘ puññenā ’ ti nissakkatthe karaṇavacanaṇ, puññato parihīnā parammukhā bhavissatha.

Bhākuṭikā ti padhānaparimathita¹-bhāvadassanena bhākuṭikaraṇaṇ,² mukhasaṅkoco³ ti vuttaṇ hoti. Bhākuṭikaraṇaṇ² silam assā ti bhākuṭiko, bhākuṭikassa bhāvo *bhākuṭiyaṇ*. *Kuhanā* ti vimhāpanā. Kuhassa āyanā *kuhāyanā*. Kuhitassa bhāvo *kuhitattaṇ*.

Pāpiccho ti asantagunaḍipanakāmo. *Icehāpakato* ti icchāya apakato, upadduto ti attho. *Sambhāvanādhippāyo* ti bahu-mānanajjhāsayo. *Gamaṇaṇ saṇthapetī* ti abhikkamādigamaṇaṇ abhisāṅkharoti, pāsādikabhāvaṇ karotī ti vuttaṇ hoti. Itaresu pi es’ eva nayo. [226.] *Paṇidhāya gacchatī* ti patthanaṇ ṭhapetvā gacchati. Ssesu pi es’ eva nayo. *Samāhito viya gacchatī* ti upacārappaṇappatto viya gacchati. Ssesu pi es’ eva nayo. *Āpāthakajjhāyī ca hotī* ti sammukhaṇ āgatānaṇ manussānaṇ jhānaṇ samāpajjanto viya santa-bhāvaṇ dasseti.

Iriyāpathassā ti catuiriyaṇpathassa. *Āṭhapanā* ti ādiṭṭhapanā, ādarena vā ṭhapanā. *Ṭhapanā* ti ṭhapanākāro. *Sanṭhapanā* ti abhisāṅkharanaṇ, pāsādikabhāvakaranaṇ ti vuttaṇ hoti.

Ariyadhammasannissitan ti lokuttaradhammapaṭibaddhaṇ.

Kuñcikan ti avāpuraṇaṇ.

Mittā ti sinehavanto. *Sandiṭṭhā* ti diṭṭhamattā.⁴ *Sam-bhattā* ti daḥhamittā.

Uddaṇḍo ti eko patissayaviseso.

Korajīkakorajiko ti saṅkocasaṅkocako, atisaṅkocako ti vuttaṇ hoti; “korañjakako” ti vā pāṭho. *Bhākuṭikabhākuṭiko* ti ativiya mukhasaṅkocanasilo. *Kuhakakuhako* ti ativiya vimhāpako. *Lapakalapako* ti ativiya sallāpako. *Mukhasambhāvito* ti attano mukhavasena aññehi sambhāvito; appīpacitto⁵ ti eke.

Santānaṇ ti kilesasantatāya santānaṇ. *Samāpattīnaṇ* ti samāpajjitabbānaṇ. *Gambhīraṇ* ti ninnapatitṭhānaṇ.⁶

¹ S mukhānaṇ parimaddita.

² H, D, E °saṅkhobho.

³ H, S, B, C appita°.

⁴ B, S bhaku°.

⁵ H, S °mittā.

⁶ S, B °tiṭṭhaṇ.

*Guyhan*¹ ti dassetuṇ dukkhaṇ. *Nipunaṇ* ti sukhumanṇ. *Paṭicchannaṇ* ti padatthena duppaṭivijjhāhippāyaṇ. [227.] *Lokuttaraṇ* ti lokuttaradhammadīpakaṇ. *Suññatāpaṭisaṇyuttaṇ* ti nibbānapaṭisaññuttaṇ, *Atha vā lokuttara-suññatāpaṭisaṇyuttaṇ* ti lokuttaradhammabhūta-nibbānapaṭisaññuttaṇ.

Kāyikaṇ pāgabbhiyaṇ ti kāye bhavaṇ kāyikaṇ; vācasika-cetasikesu pi es' eva nayo. *Accittikārakato* ti bahumānakariyārahito. *Anupāhanānaṇ caṅkamantānaṇ* ti upāhanavira-hitānaṇ hutvā² caṅkamantānaṇ; samīpe anādare vā sāmivacanaṇ. *Saupāhanaṇ* ti upāhanārūḷho hutvā caṅkamati. *Nīce caṅkame caṅkamantānaṇ* ti akataparichedāya bhūmiyā caṅkamante, paricchedaṇ katvā vālikaṇ ākiritvā ālambanaṇ yojetvā katacaṅkame. *Nīce pi caṅkame caṅkamante uce caṅkame caṅkamati* ti iṭṭhakacayanasampanne vedikāparikkhitte uce caṅkame caṅkamati. *Sace pākāraparikkhitto* hoti dvārakoṭṭhakayutto, pabbatantara-vanantaragumbantara³ vā, supaṭicchanne tādise caṅkame caṅkamituṇ vaṭṭati; apaṭicchanne pi upacāraṇ muñcitvā vaṭṭati. *Ghaṭṭayanto pi tiṭṭhati* ti atisamīpe tiṭṭhati. *Purato pi tiṭṭhati* ti puratthimato pi tiṭṭhati. *Thitako pi bhaṇati* ti khāṇuko viya anonamitvā bhaṇati. *Bāhāvikkhepaṇ* ti bāhuṇ khipitvā khipitvā bhaṇati.

Anupakhajjā ti sabbesaṇ nisinnaṭṭhānaṇ pavisitvā.

Nave pi bhikkhū āsanena paṭibāhati ti attano pattāsane anisīditvā pure vā pacchā vā pavisanto āsanena paṭibāhati nāma.

[229.] *Anāpucchā pi kaṭṭhaṇ pakkipati* ti anāpucchā anapaloketvā aggimhi dāruṇ khipati. *Dvāraṇ pidahati* ti jantāghare pidahati.

Otarati ti udakatitthaṇ pavisati. *Nahāyati* ti sarīraṇ sineheti. *Uttarati* ti udakatitthato tīraṇ⁴ uggacchati.

Vokkammā pi ti atikkamitvā pi. *Ovarakānī* ti gabbhe⁵ paṭiṭṭhitasayanagharānī.⁶

¹ H, D, E, S Gūlhan.

² So all MSS.

³ S gabbha.

⁴ H omits.

⁵ H, D, B, C omī.

⁶ S patimaṇḍitasa°.

Gūḥhānī ti paṭicchannāni. *Paṭicchannānī* ti aññehi paṭicchādītāni.

[230.] *Anajjhittṭho* ti therehi “dhammaṃ bhaṇāhī” ti anāpatto anāyācito ca.

[231.] *Pāpadhammo* ti lāmakadhammo. *Asucisaṅkasara-samācāro* ti aññehi “ayaṃ dussilo” ti saṅkāya saritabbo¹ ācāro saṃyogo etassā ti asucisaṅkasarasamācāro; “saṅkas-sarasamācāro” ti sakāraṃ saṃyogaṃ² katvā pi paṭhanti. *Paṭicchannakammanto* ti paṭiccādita-kāyavacikammanto. *Assamaṇo* ti na samaṇo. *Samaṇapatiñño* ti “ahaṃ samaṇo” ti paṭijānamāno.³ *Abrahmacārī* ti seṭṭhacariyāviraḥito. *Brahmacārīpatiñño* ti vuttapaṭipakkho. *Antopūti* ti abbhantare kusaladhammaviraḥitattā anto pūtibhāvam āpanno. *Avassuto* ti rāgena tinto. *Kasambujāto* ti saṅkārasabhāvo.

Ācāragocara [232] *sampanno* ti ettha⁴ bhikkhu sagāro, sappatisso, hirottappasampanno, sunivattho, supāruto, pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena sammiñjitena pasāritena, okkhittacakkhu, iriyāpathasampanno, indriyesu guttadvāro, bhojane mattaññu, jāgariyam anuyutto, satisampajaññena samannāgato, appiccho, santuṭṭho, āraddhaviriyo, abhisamācārikesu sakkaccakārī, garucittikārabahulo viharati; ayaṃ vuccati ācāro*; evaṃ tāva ācāro veditabbo.

Gocaro pana tividho: upanissayagocaro, ārakkhagocaro, upanibandhagocaro ti. Tattha katamo upanissayagocaro? Dasakathāvatthuguṇa-samannāgato kalyāṇamitto, yaṃ upanissāya assutaṃ suṇāti, suttaṃ pariyodapeti, kaṅkhaṃ vitarati, diṭṭhiṃ ujuṃ karoti, cittaṃ pasādeti; yassa vā anusikkhamāno saddhāya vaḍḍhati, sīlena sutena cāgena paññāya vaḍḍhati; ayaṃ upanissayagocaro.

Katamo ārakkhagocaro? Idha bhikkhu antaragharāṃ pavittṭho vīthiṃ paṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvi susaṃvuto gacchati, na hatthiṃ olokento, na assaṃ, na rathaṃ, na pattinṃ, na itthinṃ, na purisaṃ olokento, na uddhaṃ olokento,

* Cf. *Vism.* i, 19.

¹ C, D, E cari°

³ H, E °nanto.

² H sayogapathaṃ saṃyogapathaṃ.

⁴ Add Idha (?). *Vism.* adds api ca.

na adho olokento, na disāvidisaṇ pekkhamāno gacchati; ayaṇ ārakkhagocaro.*

Katamo upanibandhagocaro? Cattāro satipaṭṭhānā yattha cittaṇ upanibandhati. Vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā: *Ko ca bhikkhave bhikkhuno gocaro, sako pettiko visayo? Yad idaṇ cattāro satipaṭṭhānā† ti.* Ayaṇ upanibandhagocaro.

Iti iminā ca ācārena, iminā ca gocarena upeto hoti samupeto samannāgato, tena vuccati ācāragocarasampanno ti.‡

Aṇumattesu vajjesu bhayaḍassāvī ti aṇupamāṇesu,¹ asaṇcicca āpanna-sekhiya-akusalacittuppādādibhedeṣu vajjesu bhayaḍassanasīlo.

Samādāya sikkhati sikkhāpadesū ti yaṇ kiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṇ, taṇ samādāya sikkhati. Ettha ca *pātimokkhasaṇvarasaṇvuto* ti ettāvata ca puggalādhiṭṭhānāya desaṇāya pātimokkhasaṇvarasīlaṇ dassitaṇ. *Ācāragocarasampanno* ti ādi pana sabbaṇ yathā² paṭipannassa taṇ sīlaṇ sampajjati, taṇ paṭipattiṇ dassetuṇ vuttan ti veditabbaṇ.

[233.] *Sātiyesu anassāvī* ti sātavatthusu³ kāmaguṇesu taṇhāsanthavavirahito. *Sanho* ti saṇhehi kāyakammādīhi samannāgato. *Paṭibhāṇavā* ti pariyatti-paripucchādhigama-paṭibhāṇehi samannāgato. *Na saddho* ti sāmaṇ adhigata-dhammaṇ na kassaci saddahati. *Na virajjati* ti khayā rāgassa vītarāgattā idāni na virajjati.

Yesaṇ esā ti yesaṇ puggalānaṇ sātavatthusu kāmaguṇesu icchā; *taṇhā appahīnā* ti santhavasampayuttā taṇhā arahattamaggena appahīnā; *tesaṇ cakkhuto rūpatāṇhā savatī* ti etesaṇ cakkhudvārato pavatta-javanavīthisampayuttā rūpārammaṇataṇhā uppajjati. *Passavatī*⁴ ti okāsato yāva bhavaggā, dhammato yāva gotrabhū savati. *Sandatī* ti nadīsotaṇ viya adhomukhā sandati. *Pavattatī* ti punappunnaṇ uppattivāsena pavattati. Sesadvāresu pi es' eva nayo.

Sukkapakkhe vuttavipariyāyena taṇhā arahattamaggena supphānā, tesaṇ cakkhuto rūpatāṇhā na savatī ti.

* Vism. i, 19.

† S. v, 148. Cf. M. i, 221.

‡ Cf. Vbh. 247.

¹ H akuppa°.

² H, D, E tathā.

³ H asāta°.

⁴ H, D, E assa°.

[234.] *Sanhena kāyakammena samannāgato* ti apharusena mudunā kāyakammena samaṅgibhūto, ekibhūto. Vacikam-mādisu pi es' eva nayo. *Sanhehi satipaṭṭhānehi* ti ādisu satipaṭṭhānādayo lokiya lokuttaramissakā.

Pariyāpuṇana-atthādhiparipucchā-lokiya lokuttaradhammā-dhigamavasena sallakkhana - vibhāvana - vavatthānakaraṇa-samatthā tisso paṭibhāṇappabhedasaṅkhātā¹ paññā yassa atthi, so *paṭibhāṇavā*. *Tassa pariyattin* nissāya *paṭibhāyati* ti tassa puggalassa pariyāpuṇanaṅ allyitvā ñāṇaṅ jāyati,² ñāṇaṅ abhimukhaṅ hoti.

Cattāro satipaṭṭhānā ti sattatiṇsa bodhipakkhiyā dhammā lokiya-lokuttaramissakavasena vuttā; magga phalābhini-batti lokuttaravasena; catasso paṭisambhidāyo cha ca abhiññāyo vimokkhaṇṭikavasena vuttā ti ñātabbā.

Tattha *catasso paṭisambhidāyo* ti cattāro ñāṇappabhedā ti attho. Iddhividhādi-āsavakkhaya pariyosānāni adhikāni cha ñāṇāni; *tassā* ti puggalassa³; *attho paṭibhāyati* ti sambandho. ⁴*Attho* ti saṅkhepato hetuphalaṅ; tañ hi yasmā hetuanusārena ariyati, adhigamiyati, pāpuṇiyati, tasmā attho ti vuccati. Pabhedato pana yaṅ kiñci paccayuppannaṅ, nibbāṇaṅ, bhāsitaṭṭho, vipāko, kiriyā ti ime pañca dhammā attho ti veditabbā. Taṅ atthaṅ paccavekkhantassa so attho pabhedato ñāto pākaṭo hoti.

Dhammo ti saṅkhepato paccayo; so hi yasmā taṅ taṅ vidahati pavatteti c' eva pāpeti ca, tasmā dhammo ti vuccati, Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu, ariyamaggo, bhāsitaṅ, kusalaṅ, akusalaṅ ti ime pañca dhammā dhammo ti veditabbā. Taṅ dhammaṅ paccavekkhantassa so dhammo pabhedato ñāto pākaṭo hoti.

Tasmiṅ atthe ca dhamme ca yā sabhāvanirutti, avyabhi-cāri vohāro, tassa abhilāpe bhāsane udīraṇe taṅ lapitaṅ bhāsitaṅ udīritaṅ sabhāvaniruttisaddaṅ ārammaṇaṅ katvā paccavekkhantassa sā *nirutti* ñātā pākaṭā hoti.

Ettha *atthe ñāte attho* [235] *paṭibhāyati* ti idāni tassa-saddaṅ āharitvā vuttappabhede atthe pākaṭibhūte vuttap-

¹ H adds tā.

² H, D, E, B padassa.

³ All MSS. ñāyati.

⁴ H, D, E add so hi yasmā.

pabhedo attho tassa puggalassa paṭibhāyati, nānābhimukho hoti. *Dhamme nāte dhammo paṭibhāyati* ti vuttappabhede dhamme pākāṭibhūte vuttappabhedo dhammo paṭibhāyati. *Niruttiyā nātāya nirutti paṭibhāyati* ti vuttappabhedāya niruttiyā pākāṭāya vuttappabhedā nirutti paṭibhāyati.

Imesu tisu nānesu nāṇan ti attha-dhamma-niruttisū imesu tisu sabbatthakaṇ nāṇam ārammaṇaṇ katvā pacca-vekkhantassa tesu tisu nānesu pabhedagataṇ nāṇaṇ, yathā-vuttesu vā tesu nānesu gocara-kiccādivasena vitthāragataṇ nāṇaṇ *paṭibhāṇapaṭisambhidā*. *Imāya paṭibhāṇapaṭisambhidāyā* ti imāya vuttappakārāya yathāvutta-vitthārapaññāya *upeto hoti*; *so vuccati paṭibhāṇavā* ti nigamento āha.

Yassa pariyatti natthi ti: pariyatti nāma Buddhavacanaṇ; tañ hi uggaṇhantassa paṭisambhidā visadā honti; yassa puggalassa evarūpā pariyatti natthi. *Paripucchā natthi* ti: paripucchā nāma pāli-aṭṭhakathādisu gaṇṭhipada-atthapada-vinicchaya-kathā; uggahita-pāliādīsu hi atthaṇ kathentassa paṭisambhidā visadā honti. *Adhigamo natthi* ti: adhigamo nāma arahattappatti; arahattañ hi pattassa paṭisambhidā visadā honti. Yassa vuttappakārā tividhā sampatti natthi, *kiṇ¹ tassa paṭibhāti* kena kāraṇena² tassa puggalassa pabhedagataṇ nāṇaṇ upaṭṭhahissati?

Sāman ti sayam eva. *Sayam abhiññātan* ti sayam eva tena nāṇena avagamitaṇ. *Atta-paccakkhaṇ dhamman* ti attanā pativekkhitaṇ³ paccavekkhitaṇ dhammaṇ. *Na kassaci saddahati* ti attapaccakkhatāya paresaṇ na saddahati, sad-dhāya na gacchati.

Avijjāpaccayā saṅkhārā ti ādīni⁴ dvādasapadikapaccayākāradassanavasena vuttāni. *Avijjānirodhā* ti ādayo saṅsārani-vattiṇ sandhāya vuttā. *Idaṇ dukkhan* ti ādi saccadassanavasena.⁵ *Ime āsavā* ti ādayo aparena pariyāyena kilesavasena saccadassanavasena.⁵ *Ime dhammā abhiññeyyā* ti ādayo abhiññeyya-pariññeyya-pahātabba - bhāvetabba - sacchikātabba-dhammaṇaṇ dassanavasena. *Channaṇ phassāyatanānaṇ* ti ādayo phassāyatanānaṇ uppattiṇ ca atthagamaṇ ca assādaṇ

¹ H, D, E omī.

² H adds na.

³ S, C, D, E paṭiikkhitaṇ.

⁴ S, B, C, D, E ādikaṇ.

⁵ B, C, D, E paccayadas°.

ca ādinavañ ca nissaranañ ca dassanavasena. *Pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ* pañcavīsatividhena udayañ ca, pañcavīsatividhena vayañ ca, tesu chandarāgavasena *assādañ* ca, tesu viparināmaṃ *ādinavañ* ca, *nissaranaṃ* saṅkhātāṃ nibbāṇaṃ ca, *catunnaṃ mahābhūtānaṃ* avijjādisamudayañ ca, avijjānirodhe atthagamañ ca evamādi-dassanavasena vuttā ete dhammā tattha tattha vuttanayena veditabbā.

[236.] *Amatogadhaṇ* ti natthi etassa maraṇasaṅkhātāṃ matan ti amataṃ; kilesapaṭipakkhattā agadan ti pi amataṃ; tasmiṃ ninnatāya amatogadhaṇ. *Amataparāyaṇaṇ* ti vuttappakāraṃ amataṃ paraṃ ayaṇaṃ gati paṭiṭṭhā assā ti amataparāyaṇaṇ. *Amatapariyosānaṇ* ti taṇ amataṃ sāsana¹ niṭṭhābhūtattā² pariyosānam assā ti amatapariyosānaṇ.

[237.] *Lābhakamyā na sikkhatī* ti na lābhapatthanāya suttantādini³ sikkhatī. *Aviruddho ca taṇhāya rase ca nānugijjhati* ti virodhābhāvena ca aviruddho hutvā taṇhāya mūlarasādisu gedhaṇ nāpajjati.

Kena nu kho ti lābhapatthanāya kāraṇacintane pihassa pariyesane⁴ nipāto. *Lābhābhiniḃbattiya* ti catunnaṃ paccayaṇaṇ visesena uppattiya. *Lābhaṇ paripācento* ti paccayaṇ paripācayanto.

[238.] *Attadamathāyā* ti vipassanāsampayuttāya paññāya attano damanattāyā. *Attasamathāyā* ti samādhisampayuttāya paññāya attano samādhānattāyā. *Attapariniḃbāpanattāyā* ti duvidhena pi ñāṇena⁵ attano anupādāpariniḃbāṇattāyā; vuttañ h' etaṃ: *Anupādāpariniḃbāṇattāṇ Bhagavati brahmacariyaṇ vussaṭī** ti.

Appicchaṇ yeva nissāyā ti ettha paccayappiccho adhigamappiccho pariyattiappiccho dhutaṅgappiccho ti cattāro appicchā; tesu nānattaṇ heṭṭhā vitthāritaṇ eva; taṇ appicchaṇ alliyitvā. *Sanṭuṭṭhiṇ yevā* ti catusu paccayesu tividhasantosāṇ alliyitvā; tesu vibhāgo heṭṭhā vitthārito yeva. *Sallekhaṇ* ti kilesasallekhaṇaṇ. *Idamatthitaṇ* ti imehi kusa-

* M. i, 148, 150.

¹ B, S saṇṣārassa.

² C paṭiṭṭhā°.

³ S °disu.

⁴ B, C, D pariyosāne.

⁵ H, D, E, C yānena.

ladhammehi atthi idamatthi; tassa bhāvo idamatthitā; taṃ idamatthitaṃ yeva nissāya alliyitvā.

[240.] *Raso* ti niddesassa uddesapadaṃ. *Mūlaraso* ti yaṃ kiñci mūlaṃ paṭicca nibbattaraso; *khandharasādisu* pi es' eva nayo. *Ambilaṇ* ti takkambilādi. *Madhuraṇ* ti ekan-tato gosappiādi. *Madhu* pana kasāvayuttaṃ ciraṇikkhittaṃ kasāvaṃ hoti; phānitaṃ khārayuttaṃ ciraṇikkhittaṃ khāriyaṃ hoti; sappi pana ciraṇikkhittaṃ vannaṃ gandhaṃ jahantam pi rasaṃ na jahatī ti tad eva ekantamadhuraṃ. *Tittakaṇ* ti nimbapaṇṇādi. *Kaṭukaṇ* ti siṅgivera-mariṇādi. *Loṇikaṇ* ti sāmuddikaloṇādi. *Khārikaṇ* vātiṅgaṇa-kampillakādi.¹ *Lam-bilaṇ*² ti badarī³-kapittha-sālavādi. *Kasāvaṇ* ti haritakādi. Ime sabbe pi rasā vatthuvaseṇa vuttā; taṃ-taṃ-vatthuko pana raso va ambilādihi nāmehi vutto ti veditabbo. *Sādū* ti iṭṭharaso. *Asādū* ti anīṭṭharaso. Iminā pi ca padadva-yena sabbo pi raso pariyādinno. *Sītaṇ* ti sītaraso. *Uṇhaṇ* ti uṇharaso.

Evam ayaṃ mūlarasādinaṃ bhedenā bhinno pi raso lak-khaṇādihi abhinno yeva; sabbo pi esa jivhāpaṭiḥaṇaṇa-lakkhaṇo, jivhāviññāṇassa visayabhāvaraso, tass' eva go-carapaccupaṭṭhāno.

Te jivhaggena rasaggānī ti ete samaṇabrāhmaṇā pasāda-jivhaggena uttamarasānī⁴; *pariyesantā* ti gavesamānā; *āhin-ḍantī* ti tattha tattha vicaranti. *Te ambilaṇ labhivā anam-bilaṇ pariyesantī* ti takkādiambilaṇ laddhā anambilaṇ gavesanti. Evaṃ sabbaṃ parivattetvā parivattetvā yojitaṃ.

Paṭisaṅkhā yoniso āhāraṇ āhāretī ti paṭisaṅkhānapaññāya⁵ jānitvā upāyena āhāreti. Idāni upāyaṃ dassetuṃ *n' eva davāyā* ti ādi vuttaṃ:

Tattha *n' eva davāyā* ti davatthāya na āhāreti; tattha naṭṭa⁶-laṅghakādayo davatthāya āhārenti nāma. Yaṃ hi bhojanaṃ bhuttassa nacca-gīta-kabba-silokasaṅkhāto davo atirekatarena paṭibhāti, taṃ bhojanaṃ adhammena visamena pariyesitvā te āhārenti. Ayam pana bhikkhu evaṃ na āhāreti.

¹ B, E, S °kalirādi.

² H pilava; C, D, E pālavi.

³ H, D, E saṅkhātapa°.

⁴ H, D, E lapilaṇ.

⁵ H, D, E °rasādini.

⁶ H, D, E, S nacca.

Na madāyā ti mānamada-purisamadānaṃ vaḍḍhanatthāya na āhāreti. Tattha rāja-rājamahāmattā madatthāya āhārenti nāma; te hi attano mānamada-purisamadānaṃ vaḍḍhanatthāya piṇḍa-rasabhōjanādini paṇītabhōjanāni bhuñjanti. Ayam pana bhikkhu na evaṃ āhāreti.

Na maṇḍanāyā ti sarīramaṇḍanatthāya¹ na āhāreti. Tattha rūpūpajīvinīyo mātugāmā antepurikādayo ca sappi-phāṇitādini pivanti, siniddha-mudu-maddavabhōjanaṃ āhārenti “ evaṃ no aṅgalatṭhī susaṇṭhitā bhavissati, sarīre chavivaṇṇo pasanno bhavissati ” ti. Ayam pana bhikkhu na evaṃ āhāreti.

Na vibhūsanāyā ti sarīre maṇṣavibhūsanatthāya na āhāreti; ²[tattha nibbuddhamalla-muṭṭhikamalla-cetakādayo sinusiddhehi maccha-maṇṣādihi sarīraṃ piṇenti, ‘ evaṃ no maṇṣaṃ ussaḍaṃ bhavissati pahārasahanatthāyā ’ ti.]²

Yāvad evā ti āhārāharaṇapayojanassa paricchedaniyamadassanaṃ; *imassa kāyassa tṭhitiyā* ti imassa catumahābhūtikassa karajakāyassa tṭhapanatthāya āhāreti. Idam assa āhārāharaṇe payojanaṃ ti attho. *Yāpanāyā* ti jīvitindriyacarāpanatthāya³ āhāreti. *Vihīṇsūparatiyā* ti vihiṇsā nāma abhuttapaccayā uppajjanakakhudā; tassā uparatiyā vūpasamanatthāya āhāreti. *Brahmacariyānuggahāyā* ti brahmacariyaṃ nāma tisso sikkhā, sakalaṃ sāsanaṃ; tassa anuggahanatthāya āhāreti.

Iti ti upāyanidassanaṃ, iminā upāyenā ti attho. *Purāṇaṃ ca vedanaṃ paṭihanākhāmī* ti purāṇavedanā nāma abhuttapaccayā uppajjanakavedanā, taṃ paṭihanissāmī ti āhāreti. *Naṇaṃ ca vedanaṃ na uppādessāmī* ti navavedanā nāma atibhuttapaccayena uppajjanakavedanā; taṃ na uppādes-sāmī ti āhāreti. Atha vā navavedanā nāma bhuttapaccayena uppajjanakavedanā; tassā anuppannāya anuppajjanattham eva āhāreti.

Yātrā ca me bhavissatī ti yāpanā ca me bhavissati.

Anavajjātā ti ettha atthi sāvajjaṃ, atthi anavajjaṃ: tattha adhammikapariyesanā, adhammikapatiggaḥaṇaṃ, adhammena paribhogo ti idaṃ sāvajjaṃ nāma. Dhammena pariye-

¹ H, D, E, S, C parimaṇṇ°.

² H, D omit.

³ S, B yāpa°.

sitvā dhammena paṭiggahetvā paccavekkhitvā paribhuñjanaṃ anavajjaṃ nāma. Ekacco anavajjaṃ yeva sāvajjaṃ karoti, 'laddham me' ti katvā pamāṇātikkantaṃ bhuñjati, taṃ jīrāpetuṃ asakkonto uddhavirecana-adhovirecanādihi kilamati; sakalavihāre bhikkhū tassa sarīrapaṭijagganabhesajjapariyesanādisu ussukkaṃ āpajjanti; "kiṃ idan?" ti vutte "asukassa nāma udaraṃ uddhumātakan" ti vadanti; "esa niccakālam pi evaṃpakatiko yeva, attano kucchippamāṇaṃ nāma na jānāti" ti nindanti, garahanti. Ayaṃ anavajjaṃ yeva sāvajjaṃ karoti nāma; evaṃ akatvā anavajjatā ca bhavissatīti āhāreti.

Phāsuvihāro cā ti ettha pi atthi na phāsuvihāro, atthi phāsuvihāro. Tattha Āharahatthako, Alaṅsāṭako, Tatravaṭṭako, Kākamāsako, Bhuttavamitako ti imesaṃ pañcannaṃ brāhmaṇānaṃ bhojanaṃ na phāsuvihāro nāma; etesu hi Āharahatthako nāma bahuṃ bhuñjitvā attano dhammatāya utṭhātuṃ asakkonto "āhara hatthan" ti vadati; Alaṅsāṭako nāma accuddhumātakucchitāya utṭhito pi sāṭakaṃ nivāsetuṃ na sakkoti; Tatravaṭṭako nāma utṭhātuṃ asakkonto tatr' eva parivaṭṭati; Kākamāsako nāma yathā¹ kākehi āmasituṃ sakkā hoti evaṃ yāva mukhadvāraṃ āhāreti; Bhuttavamitako nāma mukhena sandhāretuṃ asakkonto tatth' eva vamati. Evaṃ akatvā phāsuvihāro ca me bhavissatī ti āhāreti. Phāsuvihāro nāma catūhi pañcahi ālopehi ūnūdaratā, ettakaṃ hi bhuñjitvā pāṇīyaṃ pivato cattāro iriyāpathā sukhena pavattanti; tasmā Dhammasenāpati evam āha:

Cattāro pañca ālope abhutvā udakaṃ pive

Alaṃ phāsuvihārāya pahitattassa bhikkhuno ti.*

Imasmiṃ pana tṭhāne aṅgāni samodhānetabbāni: *n'* eva *davāyā* ti ekaṃ aṅgaṃ, *na madāyā* ti ekaṃ,² [*na maṇḍanāyā* ti ekaṃ, *na vibhūsanāyā* ti ekaṃ, *yāvad eva imassa kāyassa tṭhitiyā yāpanāyā* ti ekaṃ, *vihīṇsūparatiyā brahmacariyānugahāyā* ti ekaṃ,]² *iti purāṇaṃ ca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi, navaṇ*

* *Theragāthā*, ver. 983.

ca vedanaṃ na uppādessāmī ti ekaṃ, yātrā ca me bhavissatī ti ekaṃ; anavajjatā ca phāsuvihāro cā ti ayam ettha bhojanāni-saṃso. Mahāsīvatthero paṇ' āha¹: “heṭṭhā cattāri aṅgāni pa-ṭikkhepo nāma; upari pana aṭṭha aṅgāni samodhānetabbāni: tattha yāvad eva imassa kāyassa tṭhitiyā ti ekaṃ aṅgaṃ,² yāpa-nāyā ti ekaṃ, vihiṃsūparatiyā ti ekaṃ, brahmacariyānuggahāyā ti ekaṃ, iti purāṇaṃ ca vedanaṃ paṭihaṅkhāmī ti ekaṃ, navaṇ ca vedanaṃ na uppādessāmī ti ekaṃ, yātrā ca me bhavissatī ti ekaṃ, anavajjatā cā ti ekaṃ; phāsuvihāro pana bhojanāni-saṃso; evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgatam āhāraṃ āhāreti ” ti.

[241.] Upekkhako ti chalaṅgupekkhāya samannāgato. Sato ti kāyānupassanādisatiyutto. “Upekkhako ti chalaṅgupekkhāya samannāgato ” ti ettha chalaṅgupekkhā-dhammo nāma ko ti? Nāṇādayo; ‘nāṇaṇ’ ti vutte kiriyato cattāri nāṇasampayuttāni labbhanti; ‘santavihāro’ ti vutte aṭṭha mahācittāni labbhanti; “rajjanadussanaṃ natthi” ti vutte dasa cittāni labbhanti; somanassaṃ āsevanavasena³ labbhati.

Cakkhunā rūpaṃ disvā ti kāraṇavasena cakkhū ti laddha-vohārena rūpadassanasamatthena cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā. Porāṇa paṇ' āhu: “cakkhu rūpaṃ na passati, acittakattā; cittaṃ pi⁴ na passati, acakkhukattā; dvārārammaṇa-saṅghaṭṭanena pana pasādavatthukena cittaṇa passati; idis-sesu pana tṭhānesu “dhanunā vijjhatī” ti ādisu viya sambhā-rakathā nāma hoti; tasmā cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā ti ayam ev' ettha attho ” ti. N' eva sumano hotī⁵ ti lobhuppat-tivasena chandarāguppattivasena⁶ somanasso⁷ na hoti; dum-mano ti paṭighupattivasena duṭṭhacitto na⁸ hoti⁸; upek-khako hotī ti upapattito ikkhako hoti, apakkhapatito hutvā iriyāpathaṃ pavatteti; sato sampajāno ti satimā nāṇasam-panno.

Manāpaṃ nābhigijjhatī ti manavaḍḍhanakaṃ iṭṭhāram-maṇaṃ nābhigijjhati, na pattheti; nābhīhaṃsatī⁸ ti na tussati; na rāgaṃ janeṭī ti tattha tattha rañjanaṃ na uppādeti.

¹ H, D, E omit āha.

² H, D, E, S, C omit.

³ S āvajjana°.

⁴ H rūpaṃ; C, D, E omit.

⁵ H, D, E, C omit.

⁶ H omits.

⁷ H sumano.

⁸ H, D, E, T °hasatī.

Tassa ðhito va hoti kāyo ti tassa khīṇāsavassa cakkhādi-kāyo kampārahitattā¹ ðhito niccalo hoti.

Amanāpan ti anīṭṭhārammaṇaṇ. *Na maṅku hoti* ti domanassito² na hoti; *appatitthīnacitto*³ ti kodhavasena ðhitamano na hoti; *adīnamanaso*⁴ ti alīnacitto; *avyāpannacetaso* ti vyāpādarahitacitto.

Raṇṇjanīye na rajjati ti rajanīyasmiṇ vatthusmiṇ na rāgaṇ uppādeti; *dosanīye na dussati* ti dosuppāde vatthusmiṇ na dosaṇ uppādeti; *mohanīye na muyhati* ti mohanīyasmiṇ vatthusmiṇ na moham uppādeti; *kopaṇīye na kuppati* ti kodhanīyasmiṇ vatthusmiṇ na calati; *madanīye na majjati*⁵ ti madanīyasmiṇ vatthusmiṇ na saṇṣidati; *kilesanīye na kilissati* ti upatapanīyasmiṇ vatthusmiṇ na upatappati.

Diṭṭhe diṭṭhamatto ti rūpārammaṇe cakkhuviññāṇena diṭṭhe⁶ diṭṭhamatto. *Sute sutamatto* ti saddāyatane sotaviññāṇena sute⁶ sutamatto. *Mute mutamatto* ti ghāṇa-jivhā-kāyaviññāṇena pāpunitvā gahite gahitamatto. *Viññāte viññātamatto* ti manoviññāṇena ñāte ñātamatto.

Diṭṭhe na limpati ti cakkhuviññāṇena diṭṭhe rūpārammaṇe taṇhādiṭṭhilepena na limpati.

Diṭṭhe anupayo ti rūpārammaṇe nittanho va hoti, anupayo⁷ ti appaduṭṭhacitto.

Sanvijjati ti upalabbhati.

Passati ti oloketi.

[243.] *Chandarūgo* ti sineho.

Rūpārāman ti rūpaṇ ārāmaṇ assā ti rūpārāmaṇ; rūpe ratan ti rūparataṇ; ⁸[rūpena santuṭṭhan ti rūpasammuditaṇ.]⁸

Dantaṇ nayanti samūtin ti uyyāna-kilāmaṇḍalādīsu hi mahājanamajjhaṇ gacchantā dantam eva goṇajātiṇ vā assa-jātiṇ vā yāne yojetvā nayanti. *Rājā* ti tathārūpān' eva ṭhānāni gacchanto rājā pi dantam eva abhirūhati. *Manussesū* ti manussesu pi catūhi ariyamaggehi danto nibbisevano

¹ H kamma°.

² H °ko.

³ H °titthita°.

⁴ H, D, E alīna°; T ādī°.

⁵ H, E, S maddati.

⁶ H, D, E, S, C omit.

⁷ H anapāyo; B, S, C, D anupāyo.

⁸ S rūpasammuditan ti rūpe sammuditaṇ.

va *seṭṭho* hoti,¹ *yo 'tivākyan* ti *yo* evarūpaṇ atikkamma-
vacanaṇ punappunaṇ vuccamānam pi *titikkhati* na paṭip-
pharati, na vihaññati, evarūpo danto seṭṭho ti attho.

Assatarā ti vaḷavāya gadrabhena jātā; ājāniyā ti yaṇ
assadammasārathī kāraṇaṇ kāreti, tassa khippaṇ jānana-
matthā; *Sindhavā* ti Sindhavaratṭhe jātā assā. *Mahānāgā*
ti kuñjarasaṅkhātā mahāhatthino. *Attadanto* ti ete assa-
tarā vā ājāniyā² vā² *sindhavā* vā kuñjarā vā dantā varā,
na³ *adantā*³; *yo* pana catumaggasaṅkhātēna attanā danta-
tāya attadanto nibbisevano, ayaṇ *tato* pi³ *varaṇ*⁴ sabbehi pi
etehi uttaritaro ti attho.

Na hi etehi yānehī ti yāni etāni hatthiyānādini, na hi etehi
yānehi koci puggalo supinantaṇa pi agatapubbattā *agatan*
ti saṅkhaṇ gataṇ nibbānadisaṇ tathā na *gaccheyya* yathā
pubbabhāge indriyadamaṇa dantaṇa aparabhāge ariyamag-
gabhāvanāya *sudantaṇa attanā*, *danto* nibbisevano sappañño
puggalo taṇ agatapubbaṇ disaṇ gacchati, dantabhūmiṇ
pāpuṇāti; tasmā attadamaṇam eva varan ti attho.

Vidhāsu na vikampantī ti 'seyyassa seyyo 'ham asmī' ti
ādisu mānavidhāsu na calanti, na pavedhanti. *Vippa-
muttā punabbhavā* ti punabbhave⁵ paṭisandhiyā, punappunaṇ
uppattito suṭṭhu muttā, muñcitvā ṭhitā. *Dantabhūmim
anuppattā* ti ekantadamaṇaṇ arahattaphalabhūmiṇ pāpu-
ṇitvā ṭhitā. *Te loke vijitāvino* ti te arahanto sattaloke,
vijitavijayā vijitavanto nāma honti.

Yasmā ca bhāvitindriyo nibbhayo nibbikāro danto hoti,
tasmā tam atthaṇ dassento [244] *Yass' indriyānī* ti gātham
āha. Tassā 'ttho: *yassa* cakkhādini cha *indriyāni* gocara-
bhāvanāya aniccādi-tilakkhaṇaṇ āropetvā vāsanābhāvanāya
satisampajaññagabbhaṇ⁶ gāhāpetvā va *bhāvitāni*,⁷ tāni ca
kho *ajjhattaṇ*⁸ gocarabhāvanāya, *bahiddhā ca sabbaloke* ti
yattha yattha indriyānaṇ vekallatā vekallato vā sambhavo⁹
tattha nābhijjhādivasena bhāvitāni ti evaṇ *nibbijjha* ñatvā
paṭivijjhitvā *imaṇ paraṇ ca lokan* sakasantatikhandhalokaṇ¹⁰

¹ H, D, E, B, C omit.

² H, D, S, E, C omit.

³ H omits.

⁴ H varo.

⁵ S, B °bhava.

⁶ H, D, E, S, C °gandhaṇ.

⁷ H vibhā°.

⁸ All MSS. °tta.

⁹ H, D, E, C add vā.

¹⁰ H, S, C sakaparasantatiṇ khaṇ°.

parasantatikhandhalokaṇ¹ ca sudanto² maritukāmo³ kālaṇ kaṅkhati jīvitakkhayakālaṇ⁴ āgāmeti, patimāneti, na bhāyati maraṇassa; yathāha:

Marane me bhayaṇ natthi ; nikanti natthi jīvite ;
Nābhikaṅkhāmi maraṇaṇ, nābhikaṅkhāmi jīvitaṇ ;
Kālaṇ ca patimānemi nibbisaṇ bhatako yathā ti.†*

Bhāvito sa danto ti evaṇ bhāvitindriyo so danto.

Nissayaṇā⁵ ti taṇhādittṭhinissayā. Natvā dhamman ti aniccādihi ākārehi dhammaṇ jānitvā; anissito ti evaṇ tehi nissayehi anissito; tena ‘aṇṇatra dhammaṇāṇā natthi nissayānaṇ abhāvo’ ti dīpeti. Bhavāya vibhavāya vā ti sassa-tāya vā ucchedāya vā. Imissā gāthāya niddeso uttāno.

[246.] *Taṇ brūmi vupasanto ti taṇ evarūpaṇ ekekagāthāya vuttaṇ vupasanto ti kathemi. Atarī so visattikaṇ ti so imaṇ visatādibhāvena visattikāsaṅkhātaṇ mahātaṇhaṇ atari.*

[247.] *Attano dīṭṭhiyā rāgo abhijjhākāyagantho ti sayāṇ gahitāya dīṭṭhiyā raṇjanasaṅkhāto rāgo abhijjhākāyagantho. Paravādesu āghāto appaccayo ti paresaṇ vādapaṭivādesu kopo ca atutṭhākāro ca vyāpādo kāyagantho. Attano sīlaṇ vā vataṇ vā ti sayāṇ-gahita-methunaviratisaṅkhātaṇ sīlaṇ vā govatādivataṇ vā; sīlabbatāṇ vā ti tadubhayaṇ vā; parāmasatī ti ‘iminā suddhī’ ti ādivasena parato āmasati. Attano dīṭṭhi idaṇsaccābhiniveso kāyagantho ti sayāṇ gahitadīṭṭhiyā “idam eva saccaṇ mogham aṇṇān” ti ayoniso abhiniveso idaṇsaccābhiniveso kāyagantho.*

Ganthā tassa na vijjantī ti tassa khīṇāsavassa dve dīṭṭhi-ganthā sotāpattimaggena na santi, vyāpādo kāyagantho anāgāmimaggena, abhijjhākāyagantho arahattamaggena.

Idāni tam eva upasantaṇ pasaṇsanto āha: na tassa puttā ti⁶ evam ādiṇ. Tattha puttā ti atrajādayo cattāro; ettha ca puttassa pariggahādayo puttādināmena vuttā ti veditabbā; te hi ‘ssa na vijjanti, tesāṇ vā abhāvena puttādayo na vijjanti ti.

* Theg. 20th.

† Theg. 606th.

¹ H. S. C sakaparasantaṇi khan°.

² H saraṇ; D, E caranta; S, B danta.

³ H, D, E, C maraṇaṇ saritu°.

⁵ T, T °yatā.

⁴ H, S jīvitindriyak°.

⁶ H puttādi.

[248.] *Attā* atthī ti gahitā sassataditthi natthi; *nirattā* ti attā¹ ucchijjati ti gahitā ucchedaditthi natthi. *Gahitaṇ natthī* ti gahetabbaṇ natthi; *muñcitabbaṇ natthī* ti mocetabbaṇ natthi. *Yassa natthi gahitaṇ* ti yassa puggalassa taṇhādivasena gahitaṇ na vijjati; *tassa natthi muñcitabbaṇ* ti tassa puggalassa muñcitabbaṇ na vijjati. *Gahaṇa-muñcanavītivatto* ti gahaṇaṇ ca mocanaṇ ca vītivatto; *vuddhi-parihānivītivatto* ti vadḍhiṇ ca hāniṇ ca atikkanto.

Yena naṇ vajjuṇ puthujjanā atho samaṇa-brāhmaṇā ti yena taṇ² rāgādinā vajjena puthujjanā sabbe pi devamanussā ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇā ca³ ‘ratto’ ti vā ‘duṭṭho’ ti vā vadeyyuṇ, *taṇ tassa apurekkhataṇ* ti taṇ rāgādivajjaṇ tassa arahato apurekkhataṇ. *Tasmā vādesu n’ ejatī*⁴ ti taṇ kāraṇā nindāvacanesu na kampati.

[250.] *N’ ejatī* ti niddesassa uddesapadaṇ. *Na ejatī*⁵ ti calanaṇ na karoti; *na calatī* ti na tattha kampati⁶; *na vedhatī* ti kompetuṇ asakkuṇeyyatāya na phandati; *nappavedhatī* ti na kampati; *na sampavedhatī* ti na parivattati.

Na ussesu vadate ti viṣiṭṭhesu attānaṇ antokatvā “ahaṇ viṣiṭṭho” ti atimānavasena na vadati. Esa nayo itaresu dvīsu. *Kappaṇ n’ eti akappiyo* ti so evarūpo duvidham pi kappaṇ na eti; kasmā? yasmā *akappiyo*, pahīnakappo ti vuttaṇ hoti. Imissā pi gāthāya niddeso uttāno va.

[251.] *Sakaṇ* ti ‘mayhan’ ti pariggahitaṇ. *Asatā ca na socatī* ti avijjamānā⁷ ca⁸ asatā na socati. *Dhammesu ca na gacchatī* ti sabbadhammesu chandādivasena na gacchati. *Sa ve santo ti vuccatī* ti so evarūpo naruttamo santo ti vuccati. Imissā pi gāthāya niddeso uttāno va.

Arahattanikuṭena desanaṇ niṭṭhāpesi. Desanāpariyosāne koṭisatasahassadevatānaṇ arahattappatti ahosi; sotāpannādīnaṇ gaṇanā natthīti.

Purābhedasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasamaṇ.

¹ All MSS. omit.

² H vā; D, E ca.

³ H vā.

⁴ C, D, E n’ erati.

⁵ H, D, E, S iñjati.

⁶ B, S namati.

⁷ H, D, E, S °nādinā.

⁸ H vā.

KALAHAVIVĀDASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

[255.] Ekādasame Kalahavivādasuttaniddese *Kuto pahūtā kalahā vivādā* ti kalaho ca tassa pubbabhāgo vivādo cāti ime kuto jātā? *Paridevasokā saha maccharā cā* ti parideva-sokā ca saha maccharā ca kuto pahūtā? *Mānātimānā saha pesuṇā cā* ti mānā ca atimānā ca pesuṇā ca kuto pahūtā? *Te* ti te sabbe pi aṭṭha kilesadhammā. *Tad ingha brūhī* ti taṇ mayā pucchitam atthaṇ brūhi, yācāmi taṇ ahan ti; yācanattho hi 'ingha' iti nipāto.

Eken' ākārenā ti ekena kāraṇena. *Aparena ākārenā* ti aparena kāraṇena.

*Agārikā daṇḍapasutā*¹ ti gahapatino² pi² gahapatino vihesamānā. *Pabbajitā āpattiṇ āpajjantā* ti anagārikā sattasu āpattikkhandhesu aññatarāṇ āpajjamānā.

[256.] *Kuto pahūtā* ti kuto bhūtā? *Kuto jūtā* ti kuto paṭiladdhattabhāvā³? *Kuto sañjātā* ti upasaggena padaṇ vaḍḍhitaṇ. *Kuto nibbattā* ti kuto nibbattilakkhaṇaṇ pat-tā? Upasaggena padaṇ vaḍḍhetvā *kuto abhinibbattā* ti vuttaṇ. *Kuto pātubhūtā* ti kuto pākāṭibhūtā?

Kinnidānā ti ādisu: attano phalaṇ nidetī ti nidānaṇ; etasmā phalaṇ samudetī ti *samudayo*; etasmā phalaṇ jāyati ti jāti; etasmā phalaṇ pabhavati ti *pabhavo*. *Mūlaṇ pucchatī* ti kalahassa kāraṇaṇ pucchatī; kāraṇaṇ hi patiṭṭhatthena *mūlaṇ*; attano phalanipphādanatthaṇ hinoti pavattatī ti *hetu*; "handa naṇ gaṇhathā" ti dassentaṇ viya attano phalaṇ nidetīti *nidānaṇ*; etasmā phalaṇ sambhavatīti *sambhavo*; pabhavati phalaṇ etasmā ti *pabhavo*; samuṭṭhāti ettha phalaṇ, etena vā samuṭṭhātī ti *samuṭṭhānaṇ*; attano phalaṇ āharatīti *āhāro*; apaṭikkhipitabbatthena attano phalaṇ ārametīti⁴ *ārammaṇaṇ*; etaṇ paṭicca apaṭikkhipitvā

¹ T Randha°.

² S, B, D omit.

³ H omits atta.

⁴ B ārāmīyati; E ārabhīyati; C āramīyati.

phalaṃ etasmā eti pavattatīti *paccayo*; etasmā phalaṃ samu-
detīti *samudayo* ti evaṃ etesaṃ padānaṃ vacanatto vedita-
tabbo. Taṃ sandhāya “kalahassa ca vivādassa ca mūlaṃ
pucchatī” ti ādinā nayena desanā vuttā.

[258.] *Piyappahūtā* ti piyavattthuto jātā. *Macchariya-
yuttā kalahā vivādā* ti iminā kalaha-vivādādīnaṃ na kevalaṃ
piyavattthum eva, macchariyaṃ pi paccayo ti dasseti. Ka-
laha-vivādasīsenā c’ ettha sabbe pi te dhammā vuttā ti
veditabbā. Yathā ca etesaṃ macchariyaṃ tathā pesuṇānaṃ¹
ca vivādā; ten’ āha *vivādajātesu ca pesuṇānī* ti. Imissā
gāthāya niddeso uttānattho yeva.

[261.] *Piyā su lokasmiṃ kuto-nidānā, ye vā pi lobhā vica-
ranti*² *loke* ti “piyā pahūtā kalahā” ti ye ettha vuttā, te
piyā su lokasmiṃ kutonidānā? Na kevalaṃ ca piyā, ye vā
pi khattiyādayo lobhā vicaranti,³ lobhahetu lobhenābhibhūtā
vicaranti,³ tesaṃ so lobho ca kutonidāno ti dve atthe ekāya
pucchāya pucchatī. *Kutonidānā* ti c’ ettha kiṇṇidānā
kiṇṇhetukā ti paccattavacanassa to-ādeso⁴ veditabbo; samāse
c’ assa lopābhāvo. Atha vā ‘nidānā’ ti jātā uppannā ti
attho, tasmā kuto nidānā, kuto jātā, kuto uppannā ti vuttaṃ
hoti. *Āsā ca nīṭhā cā* ti āsā ca tassāsāya samiddhi ca. *Ye
samparāyāya narassa hontī* ti ye narassa samparāyanāya⁵
honti, samparāyāya⁶ parāyanā hontīti vuttaṃ hoti. Ekā
evāyam pi pucchā.

Dīpā hontī ti patitṭhā bhavanti. *Saraṇā hontī* ti dukkha-
nāsanā honti. *Nīṭhāparāyaṇo hotī* ti samiddhiparāyaṇo
hoti.

[262.] *Chandanidānānī* ti kāmaccchandādi-chandanidānānī.⁷
*Ye vā pi lobhā vicaranti*³ ti ye vā pi khattiyādayo lobhā vi-
caranti,³ tesaṃ lobho pi chandanidāno ti dve pi atthe ekato
vissajjeti. *Itonidānā* ti chandanidānā evā ti vuttaṃ hoti;
‘itonidānā’ ti hi pariyesanachandādi-chandaṃ sandhāy’
āha: chandanidānā hi lobhādayo. ‘Itonidānā’ ti sadda-

¹ H pesuṇāṇi.

² B vivadanti.

³ B vivadanti.

⁴ H kuto°.

⁵ H, D, B parāyanā; S samparāyanā.

⁶ S, C, D, E, SA omit.

⁷ H, D, E, S, C omit chandādi.

siddhi c' ettha 'kutonidānā' ti ettha vuttanayen' eva vedittabbā.

[263.] *Āsāya samiddhi vuccati nitthā* ti ajjhāsayanipphatti¹ paṭilābho² ti² loke³ kathiyati.

[264.] *Vinicchayā* ti taṇhādiṭṭhivinicchayā. *Ye cāpi dhammā Samaṇena vuttā* ti ye ca aññe pi kodhādihi sampayuttā tathārūpā vā akusalā dhammā Buddhasamaṇena vuttā, te kuto pahūtā ti ?

[265.] *Aññajātikā* ti aññasabhāvā. *Aññavihitā* ti aññena ākārena⁴ ṭhitā.

Samitapāpenā ti nibbutapāpena; *bāhitapāpadhammenā* ti pahīna-lāmakadhammena; *bhinnakilesamūlenā* ti kilesamūlāni bhinditvā ṭhitenā; *sabbākusalamūlabandhanā*⁵ *pamuttanā* ti dvādasa-akusalabandhanaṃ mocetvā ṭhitenā; *vuttā* ti kathitā; *pavuttā* ti pakārena kathitā.

Tam upanissāya pahoti chando ti taṇ sukhadukkhavedanaṃ, tadubhayasaṅkhātaṃ sātāsātaṃ upanissāya saṃyogaviyogapatthanāvasena chando pahoti. Ettāvata ca "piyā su lokasmiṃ kutonidānā ?" ti ayaṃ paṇho vissajjito hoti. *Rūpesu disvā vibhavaṃ bhavaṃ cā* ti rūpesu vayaṃ ca uppādaṃ ca disvā; *vinicchayaṃ kurute jantu loke* ti apāyādi ke loke ayaṃ jantu bhogādhigamatthaṃ taṇhāvinicchayaṃ, "attā me uppanno" ti ādinā nayena diṭṭhivinicchayaṃ ca kurute. Ettāvata "vinicchayā vā pi kuto pahūtā ?" ti ayaṃ paṇho vissajjito hotīti.

[266.] *Sātāsātaṃ nissāyā* ti madhuraṃ ca amadhuraṃ ca upanissayaṃ katvā. *Itthānitthāṇā cā* ti itthārammaṇaṃ ca anitthārammaṇaṃ ca.

Surāmerayamajjapamādatthānānuyogan ti ettha *surā* ti pūvasurā piṭṭhasurā odanasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṇyuttā ti pañca surā. *Merayan* ti pupphāsavo phalāsavo madhvāsavo gulāsavo sambhārasaṇyutto ti pañca āsavā. Taṃ sabbam pi madakaraṇavasena *majjan*. *Pamādatthānan* ti pamādakāraṇaṃ, yāya cetanāya taṃ majjan pīvaṭi, tass' etaṃ adhivacanaṃ. *Anuyogan* ti taṃ surāmeraya-majjapa-

¹ H, C add ti.

² H, D, E, C omit.

³ S, B omit.

⁴ H, D, E, C vuttakāraṇena.

⁵ H omits mūla.

mādatṭhānānuyogaṇ, punappuna-kararaṇ. “Yasmā ca pana taṇ anuyuttassa me uppannā c’ eva bhogā parihāyanti, anuppannā ca n’ uppajjanti, tasmā me bhogo parikkhayaṇ khīṇabhāvaṇ gacchatī” ti jānāti. Evaṇ sabbattha.

Vikālavīsikhācariyānuyogaṇ ti avelāya visikhāsu cariyānuyuttataṇ. *Samajjābhicaranaṇ* ti naccādidassanavasena samajjābhigamanaṇ. [267.] *Ālassānuyogaṇ* ti kāyālasīyayuttataṇ.¹ *Apāyamukhāni vā na sevati* ti bhogānaṇ vināsadvārāni vā na sevati.

Kasiyā vā ti kasikammēna vā; *vaṇijjāya vā* ti dhammika-vaṇijjakammēna vā; *gorakkhena vā* ti gopālakakammēna vā; *issatṭhena vā* ti dhanusippēna vā; *rājaporisena vā* ti rājasevakakammēna vā; *sippaññātarena vā* ti kumbhakārādisippānaṇ aññātarena vā; *patipajjati* ti payogaṇ karoti.

Cakkhusmiṇ uppanne jānāti ti sasambhāracakkhusmiṇ uppanne jānāti: *attā me uppanno* ti diṭṭhiṇ gaṇhāti. *Cakkhusmiṇ antarahite* ti tasmiṇ vinatṭhe, *attā me antarahito* ti mama attā vinatṭho ti diṭṭhiṇ gaṇhāti; *vigato me attā* ti vitikkanto atikkanto mama attā ti. *Sotasmī* ti ādisu pi es’ eva nayo.

Ete pi dhammā dvayam eva sante ti ete kodhādayo dhammā sātāsātadvaye sante eva pahonti, uppajjanti. *Ettāvataṭṭhiyapañho pi vissajjito hoti*.

Idāni yo evaṇ vissajjites’ v’ etesu pañhesu kathaṅkathī bhavēyya, tassa kathaṅkathāpahānupāyaṇ dassento āha: *kathaṅkathī ñāṇapathāya sikkhe* ti, ñāṇadassanañāṇādhigamatthaṇ tisso sikkhā sikkheyyā ti vuttaṇ hoti. Kiṅkāraṇā? *Ñatvā pavuttā Samaṇena dhammā* ti Buddhasamaṇena ñatvā dhammā vuttā, natthi tassa dhammesu aññānaṇ; attano pana ñāṇābhāven’ eva te ajānanto na jāneyyūṇ, na desanādosena; tasmā *kathaṅkathī ñāṇapathāya sikkhe*, *ñatvā pavuttā Samaṇena dhammā* ti.

*Pakkhepabandhanena*² vā *baddho* ti bandhanāgārikabandhanena baddho. *Parikkhepabandhanena*³ vā ti vatiparikkhepabandhanena vā. *Gāmabandhanenā* ti ādisu tasmā

¹ B, S °yuttappayuttaṇ.

² T, H, D, E, S parikkhe°

³ T omits; H parikkhaban°.

tasmā ṭhānato nikkhamituṇ alabhanto gāma-bandhanādīhi baddho nāma hoti. *Tassa bandhanussa* mokkhatthāyā¹ ti tassa vuttappakārassa bandhanassa mocanatthaṇ.

[269.] *Ñāṇam pi ñāṇapatho* ti pure uppannañāṇaṇ aparā-paruppannassa ñāṇassa sañcaraṇamaggo ti ñāṇam pi ñāṇapatho; *ñāṇassa ārammaṇam pi ñāṇapatho* ti ñāṇassa paccayo pi taṇ ālambitvā uppajjanato ñāṇapatho; *ñāṇasahabhuno pi dhammā ñāṇapatho* ti ñāṇena sah' uppannā avasesā cittacet-sikā dhammā pi² ñāṇapatho. Idāni upamāya sādiento *yathā ariyamaggo ariyapatho* ti ādim āha.

[270.] *Kathaṅkathā puggalo* ti vicikicchāvanto puggalo; *sakaṅkho* sadvelhako; *savilekho* ti cittarājivanto; *sadvelhako* ti kaṅkhāvanto; *savikicchho* ti sandehavanto. *Ñāṇādhi-gamāyā* ti ñāṇapaṭilābhatthāya; *ñāṇadassanāyā* ti ñāṇapaṭi-vijjhanatthāya, atha vā ñāṇavindanatthāya³; *ñāṇasacchikiri-yāyā* ti ñāṇassa paccakkhakaṇatthāya.

[271.] *Sanidānaṇ* ti ahaṇ sanidānaṇ sappaccayaṇ katvā dhammadesanaṇ karomi; *sappāṭihāriyaṇ* ti nīyānikaṇ⁴ katvā; [272] *no appāṭihāriyaṇ* ti anīyānikaṇ akatvā⁵ dhammadesanaṇ⁶ karomi.⁷

Sātaṇ asātaṇ ca kutonidānā ti ettha 'sātāsātan' ti sukha-dukkhavedanā eva adhippetā. *Na bhavanti h' ete* ti na bhavanti hi ete. *Vibhavaṇ bhavaṇ cā pi yam etam atthaṇ, etam me pabrūhi yatonidānaṇ* ti sātāsātānaṇ vibhavaṇ bhavaṇ ca etaṇ pi yaṇ atthaṇ,⁸—liṅgavyuttayo ettha kato;—idam pana vuttaṇ hoti: sātāsātānaṇ⁹ vibhavo bhavo cā ti yo esa attho, etam me pabrūhi yatonidānaṇ ti. Ettha ca sātāsātānaṇ vibhavabhavavattukā vibhavabhavadiṭṭhiyo eva vibhavabhavā ti atthato veditabbā: tathā hi imassa pañhassa vissajjanapakkhe "bhavadiṭṭhi pi phassanidānā, vibhavadiṭṭhi pi phassanidānā" ti upari niddese vakkhati. Imāya gāthāya niddese vattabbaṇ natthi.

[273.] *Ito nidānaṇ* ti phassanidānaṇ. Imāya pi vattabbaṇ natthi.

¹ H, D, E, C muttat°.

² H omits.

³ H °nipphādanat°.

⁴ H doubles.

⁵ H, D, E, C add nīyānikaṇ katvā.

⁶ H, S dhammaṇ.

⁷ H, S desemi.

⁸ B, C attha.

⁹ H, D, E, S, C °sātaṇ.

[275.] *Kismiṇ vibhūte na phusanti phassā* ti kismiṇ vītivatte cakkhusamphassādayo pañca phassā na phusanti? Imāya pi vattabbaṇ natthi.

Nāmañ ca rūpañ ca paṭiccā ti sampayuttakanāmañ ca vatthārammaṇarūpañ ca paṭicca. *Rūpe vibhūte na phusanti phassā* ti rūpe vītivatte pañca phassā na phusanti.

[276.] *Tiṇṇaṇ saṅgati phasso* ti cakkhu-rūpa-viññāṇāṇaṇ tiṇṇannaṇ saṅgatiyā phasso jāyati. *Cakkhuñ ca rūpā ca rūpasmin* ti¹ pasādacakkhu-rūpārammaṇāni rūpabhāge rūpa-kotṭhāse katvā. *Cakkhusamphassaṇ thapetvā* ti tiṇṇaṇ saṅgatiyā uppannaṇ phassaṇ muñcivā; *sampayuttakā dhammā nāmasmin* ti avasesā vedanādayo phassena sahaajātā dhammā nāmabhāge. *Sotañ ca paṭiccā* ti ādisu pi es' eva nayo.

[277.] *Catūh' ākārehi rūpaṇ vibhūtaṇ hoti* ti catūhi kāraṇehi rūpaṇ vītivattaṇ hoti: *ñātavibhūtenā*² ti pākataṇ katvā vītivattena; *tīraṇavibhūtenā* ti aniccādito tīrayitvā³ vītivattena; *pahānavibhūtenā* ti chandarāgappahānato vītivattena; *saṃatikkamavibhūtenā* ti catunnaṇ arūpasamāpattinaṇ paṭilābhavasena vītivattena.

[278.] *Kathaṇ sametassā* ti kathaṇ paṭipannassa; *vibhoti rūpaṇ* ti rūpaṇ vibhavati⁴? *Sukhaṇ dukkhaṇ vā* ti itṭhāniṭṭharūpam eva pucchati.

[279.] *Jāneyyāmā* ti jānissāma; *ājāneyyāmā* ti visesena jānissāma; *vi jāneyyāmā*⁵ ti anekavidhena⁶ jānissāma; *paṭi-vi jāneyyāmā* ti sammā jānissāma; *paṭivijjheyāmā* ti cittaena bujjhissāma.

Na saññasaññi ti yathā sametassa vibhoti rūpaṇ, so pakatisaññāya saññi pi na hoti; *na visaññasaññi* ti visaññāya virūpāya saññāya visaññi na hoti: ummattako vā khittacitto vā; *no pi asaññi* ti saññāya virahito pi na hoti: nirodhasamāpanno vā asaññasatto vā; *na vibhūtasaññi* ti “sabbaso rūpasaññānaṇ” ti ādinā nayena samatikkantasaññi pi na hoti, arūpajjhānalābhī. *Evāṇ sametassa vibhoti rūpaṇ* ti etasmiṇ saññāsaññitāḍibhāve aṭhatvā yad etaṇ vuttaṇ: so

¹ H, E pi.

² H, D, E ñātavītivattena.

³ B passitvā.

⁴ H, E, C add na vibhaveyya vā.

⁵ H pajā°.

⁶ H, E, S pakatṭhena.

evaṃ samāhite citte . . . pe . . . ākāsaṇācāyatanaśamā-pattipatilābhatthāya cittaṃ abhinīharatī* ti evaṃ sametassa arūpacittasamaṅgino¹ vibhoti rūpaṃ. Saññānidānā hi pa-paṇcasāṅkhā ti evaṃ paṭipannassā pi ca² yā saññā, tannidānā taṇhādipapañcā appahinā va hontīti dasseti.

[280.] *Asaññino vuccanti nirodhasamāpannā* ti saññā ve-danā nirodhetvā nirodhasamāpannā saññābhāvena asaññino ti kathīyanti. *Asaññasattā* ti sabbena sabbaṃ saññābhāvena asaññābhāve nibhattā.

So evaṃ samāhite citte ti: tattha so ti so bhikkhu. *Evaṃ* ti catutthajjhānakkamanidassanam etaṃ; iminā kamena catut-thajjhānaṃ paṭilābhivā ti vuttaṃ hoti. *Samāhite* ti: iminā catutthajjhānasamādhinā samāhite; *parisuddhe* ti ādisu pana upekkhāsati-pārisuddhibhāvena parisuddhe; parisuddhattā yeva *pariyodāte*, pabhassare ti vuttaṃ hoti; sukhādīnaṃ pa-cayānaṃ ghātena vihata-rāgādiāṅgaṇattā *anaṅgaṇe*; anaṅga-ṇattā yeva *vigatūpakkilese*; āṅgaṇena hi cittaṃ upakkilissati; subhāvitattā *mudubhūte*, vasībhāvappatte ti vuttaṃ hoti; vase vattamānaṃ hi cittaṃ mudū ti vuccati; muduttā yeva ca *kammaniye*, kammakkhame kammayogge ti vuttaṃ hoti; muduṃ hi cittaṃ kammaniyaṃ hoti sudhantam iva suvaṇṇaṃ, tadubhayam pi subhāvitattā yeva; yathāha: *nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammam pi samanupassāmi yaṃ evaṃ bhāvitāṃ bahulīkataṃ muduṃ ca hoti kammaniyaṃ ca yath-y-idaṃ bhik-khave cittaṃ*† ti; etesu hi parisuddhabhāvādisu t̥hitattā *t̥hite*; t̥hitattā yeva *āneñjappalle*, acale niriñjane ti vuttaṃ hoti.

Mudu-kammaññābhāvena vā attano vase t̥hitattā *t̥hite*; saddhādihi pariggahitattā *āneñjappalle*: saddhāpariggahitaṃ hi cittaṃ assaddhiyena³ na iñjati, viriyapariggahitaṃ kosaj-hena³ na iñjati, satipariggahitaṃ pamādena³ na iñjati, samā-dhipariggahitaṃ uddhaccena³ na iñjati, paññāpariggahitaṃ avijjāya na iñjati, obhāsagataṃ kilesandhakārena³ na iñjati, iti imehi chahi dhammehi pariggahitaṃ āneñjappattaṃ hoti.

* T. 280.

† A. i, 5 (*omits muduṃ and last bhikkhave*).

¹ S, B arūpamaṅga°.

² H *omits*.

³ H, D, E, S, C *omit the last na*.

Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinihārakkhamaṃ hoti ākāśānañcāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya.

Aparo nayo: catutthajjhānasamādhinā *samāhite*, nīvaraṇadūribhāvena *parisuddhe*, vitakkādisamatikkamena *pariyodāte*, jhānapaṭilābhapaccanikānaṃ pāpakānaṃ icchāvacarānaṃ abhāvena *anaṅgaṇe*, —‘icchāvacarānaṃ’ ti icchāya avacarānaṃ, icchāvasena otiṇṇānaṃ, pavattānaṃ nānappakārānaṃ kopa-appaccayānaṃ ti attho;—abhijjhādīnaṃ ca upakkilesānaṃ vigamena *vigatūpakkilese*; ubhayam pi c’ etaṃ Anaṅgaṇasutta¹-Vatthasuttānusārena* veditabbaṃ; vasippattiyā *mudubhūte*; iddhipādabhāvūpagamena *kammaniye*; bhāvanāpāripūriyā paṇitabhāvūpagamena *ṭhite āneñjappatte*; yathā aniñjabhāvaṃ ānejaṃ pattaṃ hoti, evaṃ ṭhite ti attho. Evam pi aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinihārakkhamaṃ hoti ākāśānañcāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya pādakaṃ padatṭhānabhūtaṃ.

*Arūpasamaggasamāṅgi*² ti arūpasamāpattiyā gamanamaggena aparihīno.

Papañcā yeva papañcasāṅkhā ti taṇhādi-papañcā yeva papañcasāṅkhā.

[281.] *Ettāvataggaṃ nu vadanti h’ eke, yakkhassa*³ *suddhiṃ idha paṇḍitā* ‘se; *udāhu aññaṃ pi vadanti etto* ti ettāvatā nu idha paṇḍitā samaṇabrāhmaṇā aggaṃ suddhiṃ sattassa vadanti, udāhu aññaṃ pi etto arūpasamāpattito adhikaṃ vadantīti pucchati.

[282.] *Etto arūpato*⁴ ti etasmā arūpasamāpattito.

Ettāvataggaṃ pi vadanti h’ eke ti eke sassatavādā samaṇabrāhmaṇā paṇḍitamānino ettāvatā pi aggaṃ suddhiṃ vadanti. *Tesaṃ pun’ eke*⁵ *samayaṃ vadantī* ti tesaṃ-ñ-eva eke ucchedavādā samayaṃ ucchedaṃ vadanti; *anupādisese kusalāvadānā* ti anupādisese kusalavādā samānā.

Bhavatajjitā ti bhavato bhītā.⁶ *Vibhavaṃ abhinandantī* ti

* Vattha S. M. i, 36; Anaṅgaṇa S. M. i, 24.

¹ H. S, C omīti sutta.

³ H, D, S, C sattassa.

⁵ H °eka.

² H āruppa°; C, D, E anurūpa°.

⁴ H, B, E arūpasamāpattito.

⁶ H tajjitā.

ucchedaṇ paṭicca tussanti. *Te satta*ssa saman ti te ucchedavādino puggalassa samaṇ appavattiṇ¹ vadanti; *upasa*wan it atīva² samaṇ²; *vūpas*aman ti santiṇ; *nirōdhan* ti anuppādaṇ; *paṭipp*assaddhin ti apunaruppattiṇ.³

Ete ca ñatvā upanissitā ti ete ca diṭṭhigatike sassatucchedadiṭṭhiyo nissitā ti ñatvā; *ñatvā*⁴ *munī nissaye so vīmaṇsī* ti nissaye ca ñatvā so vīmaṇsī ⁵paṇḍito Buddhamuni; *ñatvā vimutto* ti dukkhāniccādito dhamme ñatvā vimutto; *bhavābhavāya na sametī* ti punappunaṇ uppattiyā na samāgacchati.

[284.] *Aparāmasan* ti aparāmasanto, parāmāsaṇ n' āpajjanto ti attho.

Kalahavivādasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekādasamaṇ.

¹ C, S, E, D anuppa°.

² H ativūsamaṇ.

³ S, C anuppattiṇ.

⁴ All MSS. omit.

⁵ H, D add sa.

CŪLAVIYŪHASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

[285.] Dvādasame Cūlaviyūhasuttaniddese *sakaṇ sakaṇ diṭṭhiparibbasānā* ti idam pi tasmiṇ yeva Mahāsamaye: “sabbe p’ ime diṭṭhigatikā ‘sādhurūpamhā’ ti bhaṇanti,¹ kin nu kho sādhurūpā p’ ime² attano eva diṭṭhiyā patitṭhahanti, udāhu aññam pi diṭṭhiṇ gaṇhanti” ti uppanna-cittānaṇ ekaccānaṇ devatānaṇ tam atthaṇ pakāsetuṇ purimāna-yen’ eva nimmita-Buddhena attānaṇ pucchāpetvā vuttaṇ. Tattha ādito dve pi gāthā pucchāgāthā yeva.

Tāsu *sakaṇ sakaṇ diṭṭhiparibbasānā* ti attano attano diṭṭhiyā vasamānā; *viggayha nānā*³ *kusalā vadantī* ti taṇ diṭṭhiṇ balavagāhaṇ gahetvā ‘tattha kusalamhā’ ti paṭijānamānā puthu puthu vadanti, ekaṇ na vadanti. *Yo evaṇ jānāti sa vedī dhammaṇ, idaṇ*⁴ *paṭikkosam akevalī* so ti⁵ tañ ca diṭṭhiṇ sandhāya “yo evaṇ jānāti, so dhammaṇ vediyati, idam pana paṭikkosanto hīno hotī” ti⁶ vadanti.

Bālo ti hīno. *Akusalo* ti avidvā.⁷

Nānā vadantī ti nānākāraṇaṇ bhaṇanti; *vividhaṇ vadantī* ti nānāvidhaṇ bhaṇanti; *aññoññaṇ vadantī* ti ekaṇ avatvā aññaṇ⁸ aññaṇ gahetvā vadanti.

[286.] *Akevalī* so ti so akusalo; *asamatto* ti na paripūro; *aparipunṇo*⁹ ti na sampunṇo.

Idāni tisso vissajjanagāthā honti, tā purimaddhena vuttam atthaṇ pacchimaddhena patibyūhayitvā¹⁰ ṭhitā, tena byūhena uttarasuttato ca appakattā idaṇ suttaṇ Cūlaviyūhan ti nāmaṇ labhi.

Tattha paṭhamagāthāya tāva [287] *parassa ce dhamman* ti parassa diṭṭhiṇ. *Sabbe ’vā*¹¹ *bālā* ti evaṇ sante sabbe

¹ H, D, E, S, C gaṇhanti.

² E, B, S, C, D nānaṇ.

³ H hoti.

⁴ S acheko.

⁵ H, D, E apunṇo.

⁶ H visame.

⁷ H adds pana.

⁸ H adds ca.

⁹ C, D, E añño.

¹⁰ H, SA p’ ime.

¹¹ H °byūhitvā.

p' ime bālā hontī ti adhippāyo; kiṇ kāraṇaṇ? sabbhe p' ime diṭṭhiparibbasānā ti.

[288.] *Sandiṭṭhiyā ce pana*¹ *vīvadātā*² *saṃsuddhapaññā kusalā mutimā*³ ti sakāya⁴ diṭṭhiyā⁵ na vīvadātā, na vodātā, saṅki-
liṭṭhā va samānā *saṃsuddhapaññā* ca *kusalā* ca mutimanto
c' eva⁶ honti ce. Atha vā *sandiṭṭhiyā vevadātā*⁷ ti pi pāṭho,
tass' attho: sakāya⁴ pana⁸ diṭṭhiyā vodātā *saṃsuddhapaññā*
kusalā mutimanto honti ce; *na tesāṇ koci* ti evaṇ sante tesāṇ
eko pi nihīnapañño na hoti; kiṇ kāraṇaṇ? *diṭṭhi hi tesam*
pi tathā samattā yathā itaresan ti.

[289.] *Na vā 'ham etan* ti gāthāya saṅkhepattho: yaṇ te
mīthu dve janā *aññāmaññaṇ 'bālo'* ti āhu, ahaṇ etaṇ *tathī-*
*vaṇ*⁹ tacchan ti¹⁰ n' eva brūmi; kiṇ kāraṇaṇ? yasmā sabbe
va te *sakaṇ sakaṇ diṭṭhiṇ* 'idam eva *saccaṇ*, mogham aññaṇ'
ti *akaṇsu*; tena ca kāraṇena paraṇ 'bālo' ti *duhanti*. Ettha
ca 'tathiyaṇ'¹¹ 'tathivan'¹² ti dve pi pāṭhā.¹³

[290.] *Tacchan* ti atucchaṇ; *tathan* ti aviparītaṇ; *bhūtan*
ti santaṇ; *yāthāvaṇ*¹⁴ ti saṇvijjamānaṇ; *aviparītan* ti na
visaṅketaṇ.

[291.] *Yam āhū* ti pucchāgāthāya: yaṇ diṭṭhisaccaṇ
*tathivan*¹⁵ ti eke āhu.

[292.] *Ekañ hi succan* ti vissajjanagāthāya *ekaṇ saccaṇ*
nirodho, maggo vā. *Yasmiṇ pajāno vivade pajānan* ti
yasmiṇ sacce pajānanto pajānantaṇ vivadeyya. *Sayaṇ*
thunantī ti attanā vadanti.

[293.] *Kasmā nū* ti pucchāgāthāya: *pavādiyā 'se* ti vādino;
te takkam anussarantī ti te vādino udāhu attano takkamattaṇ
anugacchanti.

[294.] *Takkapariyāhatan* ti vitakkena samantato āhataṇ.
Vīmaṇsānucaritan attano upaṭṭhitasaññāya vicaritaṇ. *Sa-*
yaṇ-paṭibhāṇan ti attano paṭibhāṇaṇ.

¹ H c' eva na.

³ H muti cā; S matimā.

⁵ H adds va.

⁷ H ve vadānā.

⁹ H gahiyatan; B tathiyaṇ.

¹¹ H tatiyaṇ.

¹³ H gāthā.

² S, B veva°; H viva°.

⁴ H sakkāya.

⁶ H ca ve; SA ca te.

⁸ H omits.

¹⁰ H gacchanti.

¹² H tath' evan.

¹⁴ H yathāvataṇ.

¹⁵ H tathevan.

Na h' evā ti vissajjanagāthāya aññatra saññāya niccānī ti t̥hapetvā saññāmattena ' niccan ' ti gahitagahanāni. *Takkañ ca diṭṭhīsu pakappayitvā* ti attano niccasañkappamattaṇ diṭṭhīsu¹ janetvā, yasmā pana diṭṭhīsu² vitakkaṇ janentā diṭṭhiyo pi janenti, tasmā vuttaṇ: " diṭṭhigatāni janenti sañjanentī " ti ādi.

[295.] *Janentī* ti uparūpari diṭṭhiṇ uppādentā janenti. *Sañjanentī* ti ādini upasaggavasena padaṇ vaḍḍhetvā vuttāni. *Mayhaṇ saccan* ti mama vacanaṇ tacchaṇ.

Idāni evaṇ nānāsaccesu asantesu takkamattaṇ anussarantānaṇ diṭṭhigatikānaṇ vip̐paṭipattiṇ dassetuṇ diṭṭhe sute ti ādikā gāthāyo abhāsi. Tattha diṭṭhe ti diṭṭhaṇ, diṭṭhasuddhī³ ti adhippāyo. Esa nayo sutādisu. *Ete ca nissāya vimānadassī* ti ete diṭṭhidhamme nissayitvā suddhiabhāvākhyā⁴ vimānaṇ asammānaṇ passanto; *vinicchaye t̥hatvā pahassamāno bālo paro akusalo ti c' āhā* ti evaṇ vimānadassī pi tasmiṇ diṭṭhivinicchaye t̥hatvā tuṭṭhiyāto hāsajāto hutvā " paro hīno ca avidvā cā " ti evaṇ vadati yeva.

Na sammānetī ti pi vimānadassī ti na bahumānaṇ karotīti evam pi vimānadassī, na bahumānadassī. *Domanassaṇ janetī* ti pi paṭhamaṇ diṭṭhinissayaṇ allīyitvā domanassaṇ patvā pacchā diṭṭhivinicchaye t̥hitakāle somanassaṇ uppādetī ti attho.

[296.] *Vinicchitā⁵-diṭṭhiyā t̥hatvā* ti sannit̥ṭhānaṇ katvā gahitadiṭṭhiyā t̥hatvā.

Evaṇ⁶ sante⁶: *yen' evā* ti gāthā. Tattha *sayam attanā* ti sayam eva attānaṇ; *vimānetī* ti garahati. *Tath' eva⁷ pāvā* ti tad eva vacanaṇ, taṇ vā diṭṭhiṇ vadati, taṇ vā puggalaṇ.

[297.] *Atisāradit̥ṭhiyā* ti gāthāy' attho: so evaṇ tāya lak-khaṇātisāriṇiyā diṭṭhiyā⁸ atisāriya⁹ uddhumāya,¹⁰ *samatto* paripuṇṇo uddhumāto; tena ca¹¹ diṭṭhimānena matto¹² " pari-

¹ H, D, E diṭṭhiṇ.

² H sudit̥ṭhaṇ suddhī ti.

³ H, D, E suddit̥ṭhisabhāvākhyāṇ.

⁴ H vinicchaya.

⁵ Most Tad eva.

⁶ S, SA omit; D, E, C, B atisārena.

⁷ SA omits.

⁸ H ten' eva.

⁹ H diṭṭhiṇ su.

¹⁰ H, S omit.

¹¹ S, SA atisāradit̥.

¹² H, D, E, S, B samatto.

punno ahaṇ kevalī” ti evaṇ *paripunṇamānī*, *sayam eva attānaṇ manasā* “ahaṇ paṇḍito” ti abhisiṅcati, kiṇ kārāṇā ? *ditthi hi sā tassa tathā samattā* ti.

Sabbā tā ditthiyo lakkhaṇātikkantā ti tā sabbā dvāsaṭṭhi¹ditthiyo lakkhaṇaṇ atītā. *Atisaraṇī*¹ ti atikkamanti. [298.] *Anomo*² ti anūno.³

Parassa ce ti gāthāya sambandho attho ca: kiñca bhīyo ?⁴ So vinicchaye ṭhatvā pahassamāno “bālo paro akusalo” ti c’ āha, tassa *parassa ce hi vacasā* so tena vuccamāno *nihīno* hoti, *tumo sahā hoti nihīnapaṇṇo* ti so pi ten’ eva saha nihīnapaṇṇo hoti; so pi hi taṇ “bālo” ti vadati, *atha tassa vacanaṇ appamānaṇ*, so pana *sayam eva vedagū* ca *dhīro*⁵ ca⁵ hoti; evaṇ sante *na koci bālo samaṇesu atthi*, sabbe pi hi te attano icchāya paṇḍitā.

[299.] *Vācāyā* ti kathanena. *Vacanena* ti bhāsitenā. *Ninditakāraṇā* ti garahahetunā. *Garahitakāraṇā* ti avaṇṇāhetunā.⁶ *Upavaditakāraṇā* ti upavādahetunā.

Aññaṇ ito ti gāthāya sambandho attho ca: “*Atha ce*⁷ *sayan vedagū hoti dhīro*, *na koci bālo samaṇesu atthi*” ti evañ hi vutte⁸ siyā kassaci: ‘kasmā?’ ti; tattha vuccate: *yasmā aññaṇ ito yābhivadanti dhammaṇ*, *aparaddhā suddhim akevalī te*,⁹ *evaṇ hi titthiyā puthuso vadanti*, *ye*¹⁰ *ito aññaṇ ditthiṇ abhivadanti*, *te aparaddhā viraddhā*¹¹ *suddhimaggaṇ*, *akevalīno ca te*¹² *tī*¹² *evaṇ puthu titthiyā yasmā vadanti ti vuttaṇ hoti*. *Kasmā pan’ evaṇ vadanti ti ce?* *sanditthirāgena hi te ’bhirattā* *yasmā sakena ditthirāgena abhirattā ti vuttaṇ hoti*.

[300.] *Te suddhimaggaṇ* ti te aññatitthiyā akiliṭṭhamaggaṇ; *visuddhamaggaṇ*¹³ ti niddosamaggaṇ; *parisuddhamaggaṇ* ti sukkamaggaṇ; *vodātamaggaṇ* ti paṇḍaramaggaṇ; *pariyodātamaggaṇ* ti pabhāvantamaggaṇ. *Viraddhā* vuttavidhinā maggena virajjhivā ṭhitā; *aparaddhā* ti aparajjhivā ṭhitā;

¹ T omits; H atiyanti.

² H, D, E anūnā.

³ H, D, E, S, C omit.

⁴ H, D, E, C vā.

⁵ H °lino.

¹² H, D omit.

¹⁰ H adds va.

² H anomā.

⁴ SA adds yo.

⁶ H avamāna°; B °ñāta°.

⁸ H adds pi.

¹¹ H, D, E, B, C omit.

¹³ H visuddhi°.

khalitā ti parihinā; *galitā* ti tato bhaṭṭhā. *Aññāyā* ti aññā-
ṇena; *aparaddhā* ti parājayam āpannā; atha vā *ñāyāpa-*
raddhā ti pāṭho, ñāyena maggena viraddhā ti attho.

Evaṇ abhirattā pi ca *Idh' eva suddhī* ti gāthā; tattha
sakāyane ti sakamagge; *daḷhaṇ vadānā* ti daḷhavādā.

[301.] *Thiravādā* ti sannitṭhānavādā; *balikavādā* ti bala-
vantavādā; *avatthitavādā* ti patitṭhahitvā kathitavādā.

Ye evañ ca daḷhavādā tesu yo koci titthiyo *sakāyane vā*
pi daḷhaṇ vadāno kam ettha bālo ti paraṇ daheyyā ti saṅkhe-
pato sassatucchedasaṅkhāte vitthārato natthika-issara-kā-
raka¹-niyatiādibhede sake ayane “idam eva saccan” ti
daḷhaṇ vadāno kaṇ paraṇ ettha diṭṭhigate ‘bālo’ ti saha
dhammena passeyya? nanu sabbo pi tassa matena paṇḍito
eva supaṭipanno eva ca? Evaṇ sante *sayam eva so medha-*
*gaṇ āvaheyya paraṇ vadaṇ bālam asuddhadhamman*² so hi
paraṇ “bālo ca asuddhadhammo ca ayan” ti vadanto
attanā va kalahaṇ āvaheyya; kasmā? yasmā sabbo pi tassa
matena paṇḍito yeva supaṭipanno yeva ca.

Evaṇ sabbathā pi [302] *vinicchaye thatvā sayāṇ pamāya*
uddhaṇ so lokasmiṇ vivādam etī ti diṭṭhiyā thatvā sayāṇ ca
satthārādiṇ³ nimminivā⁴ so bhīyo vivādam etīti. Evam
pana vinicchayesu ādīnavaṇ ñatvā ariyamaggena *hitvāna*⁵
sabbāni vinicchayāni, na medhagaṇ kurute jantu loke ti
arahattanikūṭena desanaṇ niṭṭhāpesi.

Sayaṇ pamāyā ti attanā minitvā; *paminivā* ti pamāṇaṇ
katvā; *pacinitvā*⁶ ti pi pāṭho, taṇ na sundaraṇ.

[303.] *Uddhaṇvādena saddhin* ti attano upari kathentena
saha.

Desanāpariyosāne Purābhedasutte vuttasadiṣo evābhi-
samayo ahoṣī ti.

Cūlavīyūhasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvādasamaṇ.

¹ SA kārāṇa.

² S omīte; H, D, E °dīni.

³ H bhetvā.

⁴ S asuddhi°.

⁵ S pami°; H, E, C mipitvā.

⁶ H saminitvā.

MAHĀVIYŪHASUTTANIDDESAVANNANĀ.

[305.] Terasame Mahāvīyūhasuttaniddese *ye kec' ime diṭṭhiparibbasānā* ti idam pi “ kin nu kho ime diṭṭhiparibbasānā viññūnaṇ santikā nindam eva labhanti, udāhu pasaṇsam pī ” ti uppanna-cittānaṇ ekaccānaṇ devatānaṇ tam atthaṇ āvikātuṇ purimanayen’ eva nimmita-Buddhena attānaṇ pucchāpetvā vuttaṇ.

Tattha *anvānayanā* ti anu ānayanā, punappunā āharanti.

[306.] *Nindam eva anventī* ti garaham eva upagacchanti.

Idāni yasmā “idam eva saccan” ti vadantā pi diṭṭhi-
 gatikā¹ vādino kadāci katthaci pasaṅsam pi labhanti, yaṇ
 etaṇ pasaṅsāsāṅkhātaṇ vādaphalaṇ, taṇ appaṇ, rāgādīnaṇ
 samāya samatthaṇ na hoti; ko pana vādo dutiye nindā-
 phale? tasmā etam atthaṇ dassento idaṇ tāva vissajjana-
 gāthaṇ āha: *appaṇ hi etaṇ nālaṇ samāya, duve vivādassa*
phalāni brūmī ti ādiṇ. Tattha *duve vivādassa phalānī* ti
 nindā pasaṅsā ca jaya-parājayādīni vā taṇsabhāgāni. *Etam*
pi disvā ti nindā anīṭṭhā eva, pasaṅsā² *nālaṇ samāyā* ti³
 etam pi vivādaphale ādīnavaṇ disvā; *khemābhipassaṇ avivā-*
dabhūmin ti avivādabhūmiṇ nibbānaṇ khemaṇ ti passamaṇo.

Appakan ti mandan; *parittakan* ti thokan; *omakan* ti
hetthimakan; *lāmakān* ti pāpakan.

[307.] *Samāyā* ti rāgādīnaṃ samanatthāya; *upasamāyā* ti uparūpari samanatthāya; *vūpasamāyā* ti sannisidāpanatthāya; *nībbāpanāyā* ti amatamahānibbānatthāya⁴; *paṭinissaggāyā* ti maggena kilesānaṃ nissajjanatthāya; *paṭippassaddhiyā* ti phalena paṭippassaddhānaṃ anuppajjanatthāya nālaṃ.

Evañ hi avivadamāno [308] *yā kāc' imā* ti gāthā; tattha sammutiyo ti ditthiyo; *puthujjā* ti puthujjanasambhavā.

¹ H °gatikādi.

³ *S adds appan.*

2 S appan.

• H °bāpanat°.

So upayaṇ kim eyyā ti so upagantabbatthena upayaṇ rūpādisu ekam pi dhammaṇ kiṇ upeyya, kena vā kāraṇena upeyya ? *Ditthe sute khantim akubbamāno* ti diṭṭha-suta-suddhīsu pemaṇ¹ akaronto.

Puthujjanehi janitā vā ti puthujjanehi uppāditā vā; *tā sammutiyo* ti tā² diṭṭhiyo. *Puthu³ nānājanehi⁴ janitā vā* ti anekavidhehi diṭṭhigatikehi uppāditā vā. *N' etī* ti na eti; *na upeti* ti samīpaṇ na eti; *na upagacchatī* ti nivattati; *nābhiniṇisatī* ti pavisitvā nappatiṭṭhātī.

Ito bāhirā pana, *sīluttamā* ti gāthā; tassātho: sīlaṇ yeva uttamaṇ maññamānā *sīluttamā* eke bhonto *saññamamattena suddhiṇ* vadanti, hatthivatādivataṇ *saṃādāya upatṭhitāse⁵ idh' eva* diṭṭhiyaṇ *assa⁶ satthuno⁷ suddhin* ti *bhavūpanitā* bhavajjhositā samānā vadanti. Api ca te *kusalāvadānā* "kusalā mayan" ti evaṇ vādā.

Evaṇ sīluttamesu ca⁸ tesu⁹ tathā paṭipanno yo koci, [311] *sace cuto* ti gāthā; tassātho: *sace tato¹⁰ sīlabbatato* paravicchandanena¹¹ vā asambhunanto vā *cuto* hoti, so taṇ sīlabbata¹²-kammaṇ puññābhisaṅkhārādikannaṇ vā *virādhayitvā redhati*, na kevalaṇ ca vedhati, api ca kho taṇ sīlabbata-suddhiṇ *jappati* ca vippalapati *pattheti* ca; kim iva ? *satthā-rahīno pavasaṇ gharamhā gharamhā¹³ pavasanto* satthato hīno yathā taṇ ghaṇaṇ vā satthaṇ vā patthayaṇti.¹⁴ Paravicchandanāya¹¹ vā parena vāriyamāno¹⁵ vā; anabhisambhunanto vā ti taṇ paṭipattiṇ asampādentō vā.

[312.] *Ñāyāparaddho¹⁶* ti nibbāṇena parihīno, maggato vā.

Taṇ vā satthaṇ anubandhatī ti taṇ vā satthaṇ sabbattha pacchato gacchati.

Evam pana sīluttamānaṇ pavedhanakāraṇaṇ ariyasāvako, [313] *sīlabbataṇ cā pi pahāya sabbān* ti gāthā; tattha *sāvaj-jānavajjan* ti sabbākusalaṇ lokiyakusalaṇ ca; *etaṇ suddhiṇ*

¹ S khantiṇ.

² S, B, E etā.

³ H puthujjā.

⁴ H puthujjanehi.

⁵ SA omits se.

⁶ H, D ath' assa.

⁷ H, D tato.

⁸ B omits.

⁹ B vatesu.

¹⁰ S, B, D, E cuto.

¹¹ S, D, E °chinda°.

¹² SA °batādi.

¹³ H, D, B, C, E omit.

¹⁴ SA °yeyya.

¹⁵ H, D, E, C, S vā nīyamāno.

¹⁶ T aññāya apa°.

asuddhin ti apatthayāno ti pañcakāmaguṇādibhedan¹ *sud-*
*dhiṇ akusalādibhedan asuddhiṇ ca apatthayamāno*²; *virato*
care ti *suddhāsuddhiyā virato careyya*; *santim anuggahāyā*
ti diṭṭhiṇ agahetvā.

Kanhan kanhavipākan ti akusalakamman akusalavipāka-
dāyakan; *sukkan sukkavipākan* ti lokiyakusalan attanā
sadisa-sukavipakadāyakan.³

*Niyāmāvakkantī*⁴ ti maggapavisanan. *Sekkhā* ti satta
sekkhā. *Aggadhamman* ti uttamadhamman arahattaphalan.

Evaṇ ito bāhirake sīluttame saṇyamena visuddhivāde
tesan⁵ vighātan, sīlabbatappahāyino arahato ca paṭipattiṇ
dassetvā idāni aññathā pi suddhivāde bāhirake dassento
[314] *Tapūpanissāyā*⁶ ti⁷ gātham āha; tassāttho: sant' aññe
pi samaṇabrāhmaṇā, te *jigucchitan amaratapan*⁸ vā diṭṭha-
suddhiādisu vā aññataran *upanissāya akiriyadiṭṭhiyā vā*
uddhan sarā hutvā bhavābhavesu avītatanhā suddhiṇ anutthu-
nanti vadanti kathenti ti.

[315.] *Tapojigucchavādā* ti kāyapiḷanāditapena pāpahiriya-
navādā; *tapojigucchāsārā*⁹ ti ten' eva tapena hiriyanasā-
ravanto.¹⁰

Uddhan sarāvādā saṇsārena suddhiṇ kathayantā.

Evaṇ tesan avigatatāṇhānan suddhiṇ anutthunantānan
yo pi suddhippattam eva attānan maññeyya, tassa pi avī-
tatanhattā bhavābhavesu tan tan vatthun patthayamānassa
hi jappitāni punappunan honti yevā ti adhippāyo. Tanhā
hi āsevitā taṇhan vaḍḍhayat' eva; na kevalaṇ ca jappitāni,
*saṇvedhitān*¹¹ cā pi *pakappitesu*, taṇhādiṭṭhihi c' assa kappi-
tesu vatthusu saṇvedhitam¹² pi hoti ti vuttan hoti. Bhavā-
bhavesu pana vītatanhattā āyatiṇ *cutūpapāto idha yassa*
*natthi, sa kena vedheyya? kuhiṇ pajappe*¹²? ti ayam etissā
gāthāya sambandho.

Agamanan ti puna āgacchanan.¹³ *Gamanan* ti ito aññattha

¹ H adds etan.

² H °yuttavipā°.

³ S, B, C, D, E add ca.

⁴ S adds iman.

⁵ H, D, E pāpā jigucchamānā.

⁶ H pavedhi°. ¹² H ca jappe.

² H, S °yāno.

⁴ H °māvattanan.

⁶ H tampūpa°.

⁸ S apara°.

¹⁰ H hiriyā na haranto.

¹³ H, S, B, C āgamanan.

gamaṇaṇ. *Gamanāgamanan* ti ito gantvā puna nivattanaṇ. *Kālan* ti maraṇaṇ. *Gatī* ti gamaṇavasena gati, gatiyā gantabbaṇ.

[317.] *Yam āhu dhamman* ti pucchāgāthā.

Idāni yasmā eko pi ettha vādo sacco natthi, kevalaṇ diṭṭhimattakena hi te vadanti, tasmā tam atthaṇ dassento [318] *sakaṇ hī* ti imaṇ tāva vissajjanagātham āha. Tattha *sammutin* ti diṭṭhiṇ.

Anoman ti anūnaṇ.

Evam etesu sakaṇ dhammaṇ ‘paripuṇṇan’ ti vadantesu,¹ aññassa dhammaṇ pana ‘hīnan’ ti vadantesu yassa kassaci [319] *parassa ce vambhayaṭṭena hīno* ti gāthā; tassāttho: yadi *parassa* ninditakāraṇā² *hīno* bhaveyya, *na koci dhammesu viṣeṣi* aggo bhaveyya, kiṇ kāraṇā? *puṭhū hi aññassa vadanti dhammaṇ nīhīnato samhi dālhaṇ vadānā* sakadhamme dālha-vādā eva.³

*Vambhayaṭṭakāraṇā*⁴ ti dhaṇṣitakāraṇā.⁵ *Garahitakāraṇā* ti lāmakakāraṇā. *Upavaditakāraṇā* ti akkositakāraṇā. *Sakāyanan* ti sakamaggaṇ.

Kiṇca bhīyo? [320.] *Sadhammapūjā*⁶ ti gāthā; tassāttho: te ca titthiyā *yathā paṇṇanti sakāyanāni sadhammapūjā* pi tesā *tath’ eva* vattati; te hi ativiya satthārādini sakkaronti. Tattha yadi te pamāṇā siyuṇ, evaṇ sante *sabbe va⁷ vādā tathivā⁸ bhaveyyuṇ*; kiṇ kāraṇaṇ? *suddhi hi tesā pacattam eva*, na sā aññattha sijjhati, na pi paramatthato atthi,⁹ diṭṭhiḡāhamattam eva hi taṇ tesā parappaccayaneya-buddhīnaṇ.¹⁰

Paccattam evā ti pāṭekkam eva.

Yo pana viparītato¹¹ bāhitapāpattā brāhmaṇo, tassa: [321] *na brāhmaṇassa paraneyam atthī* ti gāthā; tassāttho: brāhmaṇassa hi “sabbe saṅkhārā aniccā” ti ādinā nayena sudiṭṭhattā parena netabbaṇ¹² *nāṇaṇ natthi*, diṭṭhidhammesu

¹ S, B, C, SA bravantesu.

² H evaṇ.

³ H viddhaṇ°.

⁴ H, S omit.

⁵ H, SA attani.

⁶ H paramatthato.

⁷ H adds hi.

⁸ H hīnakā°; E, D omit.

⁹ H, D, E dhammesu pūjā.

¹⁰ H tathā vā; B akathitā.

¹¹ S, B, C, D, E omit paccaya.

¹² H, D, E, S add ca.

“idam eva saccan” ti nicchinitvā *samuggahitam* pi natthi, taṅkāraṇā so diṭṭhikalahāni atikkanto, na hi so *seṭṭhato passati dhammam aññaṇ*, aññatra satipaṭṭhānādihi.

Na *paraneyyo* ti parena netabbo jānāpetabbo na hoti; na *parapattiyo*, na *parapaccayo* ti¹ paresaṇ paccetabbo na hoti; na *parapaṭibaddhagū* ti paresaṇ paṭibaddhagamano na hoti.

[323.] *Jānāmī* ti gāthāya sambandho attho ca: evaṇ² tāva² paramatthabrāhmaṇo³ na hi seṭṭhato passati dhammam aññaṇ; aññe pana titthiyā paracittañānādihi jānantā passantā pi “*jānāmi passāmi tath’ eva etan*” ti evaṇ vadantā pi ca diṭṭhiyā *suddhiṇ paccenti*; kasmā? yasmā tesu eko pi *addakkhi ce addasa ce* pi⁴ tena⁴ paracittañānādinā yathābhūtam atthaṇ, *kiṇ hi tumassa tena tassa tena dassanena kiṇ katan*? kiṇ dukkhapariññā sādhitā,⁵ udāhu samudayapaḥānādinā⁶ aññatarāṇ, yato sabbathā pi atikkamitvā ariyamaggaṇ te titthiyā *aññen’ eva vadanti suddhiṇ*? Atikkamitvā vā te titthiye Buddhādayo aññen’ eva vadanti *suddhin* ti.

[324.] *Passaṇ naro* ti gāthāya sambandho attho ca: kiñca bhīyo? y’ vāyaṇ paracittañānādihi addakkhi so *passaṇ naro dakkhati nāmarūpaṇ*, na⁷ tato paraṇ *disvāna vā ñassati tāni-m-eva* nāmarūpāni niccato vā sukhato vā passati,⁸ na aññathā; so evaṇ passanto *kāmaṇ bahuṇ passatu appakaṇ vā* nāmarūpaṇ niccato sukhato ca; ath’ assa evarūpena dassanena na hi tena *suddhiṇ kusalā vadantī* ti.

[326.] *Nivissavādī* ti gāthāya sambandho attho ca: tena ca dassanena *suddhiyā asatiyā* pi yo⁹ “*jānāmi passāmi tath’ eva etan*” ti evaṇ *nivissavādī*, etaṇ vā dassanaṇ paṭicca diṭṭhiyā *suddhiṇ paccento* “idam eva saccan” ti evaṇ *nivissavādī*, so *subbinayo*¹⁰ na hoti; yaṇ tathā tathā *pakappitaṇ* abhisankhataṇ *diṭṭhiṇ*¹¹ *purekkharāno* so hi yaṇ *sathārādiṇ nissito, tath’ eva subhaṇ vadāno, suddhiṇvādo* ‘pari-

¹ H, D, E hoti.

² SA ettāvatā.

³ H, B °thato°.

⁴ B, C, D, E etena.

⁵ H sādhiṇaṇ.

⁶ C, D, E double samudaya.

⁷ SA omits.

⁸ B, S, C, E omi.

⁹ B, C, D, E add so.

¹⁰ T °nāyo.

¹¹ T, S, B, C, D diṭṭhi.

suddhivādo, parisuddha¹-dassano vā ahan' ti attānaṃ mañ-
ñamāno, *tattha tatth' addasā so tattha sakāya diṭṭhiyā avi-*
paritam eva so addasa; yathā sā diṭṭhi pavattati, tath' eva
taṃ addasa, na aññathā passituṃ icchatī ti adhippāyo.

Nivissavādī ti paṭiṭṭhahitvā kathento. *Dubbinayo* ti vi-
netuṃ dukkho. *Duppaññāpayo*² ti ñāpetuṃ, cittena labbhā-
petuṃ dukkho. *Dunniyjhāpayo*² ti cittena vīmaṇsitvā ga-
haṇatthaṃ punappunaṃ niyjhāpayituṃ dukkho. *Duppekkhiyo*
ti ikkhāpayituṃ dukkho. *Duppasādayo*³ ti citte pasādaṃ
uppadetuṃ dukkho.

[327.] *Apassī* ti ñāṇena paṭivedhaṃ pāpuṇi. *Paṭivijjhī* ti
cittena avabodhaṃ pāpuṇi.

Evaṃ pakappitadiṭṭhipurekkharāṇesu tiṭṭhiyesu, *na brāh-*
maṇo kappam upeti saṅkhan ti gāthā; *tattha saṅkhan* ti
saṅkhāya jānitvā ti attho; *na pi ñāṇabandhū* ti samāpatti-
ñāpādinā akatatanhādiṭṭhibandhu; *tattha viggaho*: *na pi*
assa ñāṇena kato bandhu atthī ti na pi ñāṇabandhu. Sam-
mutiyo ti diṭṭhisammutiyo; *puthujjā* ti puthujjanasambhavā.
Uggaṇhanti-m-aññe ti uggaṇhanti aññe; aññe tā sammutiyo
uggaṇhanti ti vuttan hoti.

Upekkhātī ti upapattito apakkhapātito hutvā passati.

Kiñca bhīyo? *Vissajja ganthānī* ti gāthā; *tattha anug-*
gaho ti uggaṇhānavirahito; so hi nāssa uggaṇhito ti anuggaho;
na vā uggaṇhātī ti anuggaho.

Ganthe vossajjivā vā ti abhijjhādike ganthe cajjitvā vā;
visajjā ti puna anādiyanavasena jahitvā. *Gathite* ti ghaṭite;
ganṭhite ti suttana saṅgahite viya gaṇṭhite; *baddhe* ti suṭṭhu
baddhe; *vibaddhe* ti vividhā baddhe; *paḷibaddhe* ti samantato
bandhanena⁴ baddhe. *Bandhane* ti kilesabandhane. *Phoṭa-*
yivā ti papphoṭetvā. *Sajjaṃ visajjaṃ karontī*⁵ ti visaṅkha-
ritvā⁶ aparibhogāṃ karonti; *vikopenī*⁵ ti cunnavicunnaṃ⁷
karonti.

Kiñca bhīyo? So evarūpo, [330] *pubbāsava* ti gāthā;
tattha pubbāsava ti atitarūpādīni ārabha uppajjanadham-

¹ S, B, C, D, E °dhi.

² H °piyo.

³ H, S °diyo.

⁴ B omits.

⁵ Not in the text.

⁶ H, C visaṅsari°.

⁷ H, B cunnap.

ma-kilese. *Nave* ti paccuppannarūpādīni ārabbha uppajjanadhamme. *Na chandagū* ti chandādivasena na gacchati. *Anattagarahī* ti katākatavasena attānaṃ agarahanto eva anattagarahī.

[333.] *Sa sabbadhammesū* ti gāthā; tattha *sabbadhammesū* ti dvāsaṭṭhidiṭṭhidhammesu, *yaṃ kiñci diṭṭhaṃ vā* ti evaṃ pabhedesu. *Pannabhāro* ti patitabhāro, na kappeti¹ ti *na kappiyo*, duvidham pi kappan na karotī ti attho; *nūparato* ti puthujjanakalyāṇaka-sekkhā viya uparatisamaṅgi pi na hoti; *na patthiyo* ti nittanho; tanhā hi patthiyati² ti patthiyā, nāssa patthiyā ti na patthiyo.

Ito paraṇ ca heṭṭhā ca tattha tattha vuttanayattā uttānattham eva. Evaṃ arahattanikūṭeṇa desanaṃ niṭṭhāpesi. Desanāpariyoṣāṇe Purābhedasutte vuttasadiso evābhisamayo ahoṣī ti.

Mahāvīyūhasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Terasamaṇ.

¹ H kappati.

² *All MSS.* pattha°.

TUVATAKASUTTANIDDESAVAṆṆANĀ.

[339.] Cuddasame Tuvatakasuttaniddese: *Pucchāmi tan* ti idam pi tasmiṇ yeva Mahāsamaye “Kā nu kho arahattapattiyā paṭipatti?” ti uppannacittānaṇ ekaccānaṇ devatānaṇ tam atthaṇ pakāsetuṇ purimanayen’ eva nimmita-Buddhena attānaṇ pucchāpetvā pucchāpetvā¹ vuttaṇ. Tattha ādi-pucchāgāthāya tāva *pucchāmī* ti ettha adiṭṭhajotanādivasena pucchā vibhajitā. *Ādiccabandhuṇ* ti Ādiccassa gottabandhuṇ. *Vivekaṇ santipadaṇ cā* ti vivekaṇ ca santipadaṇ ca. *Kathaṇ disvā* ti kena kāraṇena disvā; kathaṇ-pavatta-dassano hutvā ti vuttaṇ hoti.

Tisso pucchā ti gaṇanaparichedo. *Adiṭṭhajotanā* ti yaṇ na diṭṭhaṇ,² na³ paṭividdhaṇ, tassa pākatakarapaṭṭhāya pucchā. *Diṭṭhasaṇsandana* ti yaṇ nāpacakkhunā diṭṭhaṇ, tassa ghaṭanattāya. *Vimaticchedana* ti yā kaṅkhā, tassā chedanattāya. *Pakatiyā lakkhaṇaṇ aṇṇātan* ti dhammānaṇ tathalakkhaṇaṇ pakatiyā na ṇātaṇ. *Adiṭṭhaṇ* ti na diṭṭhaṇ; *na diṭṭhaṇ* ti pi pāṭho. *Atulitaṇ* ti tulāya tulitaṇ viya na tulitaṇ. *Atīritaṇ* ti tīraṇāya na tīritaṇ. *Avibhūtaṇ* ti na pākataṇ. *Avibhāvitaṇ* ti paññāya na vaḍḍhitaṇ. *Tassa ṇāṇāyā* ti tassa dhammassa lakkhaṇajānanattāya. *Dassanāyā* ti dassanattāya. *Tulanāyā* ti tulanattāya. *Tīraṇāyā* ti tīraṇattāya. *Vibhāvanāyā* ti vibhāgakarapaṭṭhāya.

Aññehi paṇḍitehi ti aññehi buddhisampannehi.⁴

Saṇsayapakkhanto ti sandeḥaṇ pavaiṭṭho.

Manussapucchā ti manussānaṇ pucchā. *Amanussapucchā* ti nāga-supannādināṇ pucchā.

[340.] *Gahaṭṭhā* ti avasesagahaṭṭhā. *Pabbajitā* ti liṅgavasena vuttā. *Nāgā* ti Suphassādayo⁵ nāgā. *Supannā* ti Supaṇṇasanyuttavasena; *Yakkhā* ti Yakkhasanyuttavasena vedi-

¹ B, D omī.

² H, D, E, C diṭṭha.

³ H, D, E, C omī.

⁴ H buddhapaññehi; D, C, E Buddhapasannehi.

⁵ E, S, C, D supas°.

tabbā. *Asurā* ti Pahārādādayo. *Gandhabbā* ti Pañcasikha-gandhabbaputtādayo. *Mahārājāno* ti cattāro Mahārājāno.

Ahīnindriyaṇ ti saṅṭhānavasena avikalindriyaṇ.

So nimmito ti so Bhagavatā nimmito Buddhho.

*Vodānathapucchā*¹ ti visesadhammapucchā. *Atāpucchā* ti attite dhamme ārabba pucchanā; anāgatādisu pi es' eva nayo. *Kusalapucchā* ti anavajjadhammapucchā. *Akusalapucchā* ti sāvajjadhammapucchā. *Avyākatapucchā* ti tadubhayaviparītadhammapucchā.

[341.] *Ajjhesāmi taṇ* ti taṇ āyācāmi.² *Kathayassu me* ti mayhaṇ kathehi.

Gottāñātako ti gōttena ñātako. *Gottabandhū* ti gottajjhat-tiko.³

[342.] *Eken' ākārenā* ti ekena koṭṭhāsena. *Santipadan* ti santisaṅkhātāṇ nibbānapadaṇ. *Ye dhammā* [343] *santādhigamāyā* ti ye satipaṭṭhānādayo dhammā nibbānapaṭilābhat-thāya. *Santiphusanāyā* ti ñāṇaphassena nibbāṇaphusanat-thāya. *Sacchikiriyāyā* ti paccakkhakaranatthāya.

Mahantaṇ sīlakkhandhan ti mahantaṇ sīlārāsīṇ; samādhikkhandhādisu pi es' eva nayo. Sīlakkhandhādayo lokiya-lokuttarā; vimuttiñāṇadassanaṇ lokiya eva.

Tamokāyassa padālanān ti avijjārāsissa viddhaṇṣanaṇ. *Vipallāsassa pabhedanan*⁴ ti catubbidhavipallāsassa bhindanaṇ. *Taṇhāsallassa abbūhanan*⁵ ti taṇhākandassa luṇcanaṇ. *Abhisāṅkhārassa vūpasaman* ti puññādi-abhisāṅkhārassa nibbāpanaṇ. *Bhārassa nikkhepanan* ti pañcakkhandhabhārassa ṭhapanan. *Sanjāravatṭassa upacchedan*⁶ ti sanjārapavattassa⁷ chedanaṇ. *Santāpassa nibbāpanan* ti kilesasantāpassa nibbuti. *Parilāhassa paṭippassaddhin* ti kilesadarathassa san-nisīdanaṇ.

Devadevo ti devānaṇ atidevo.

Atha Bhagavā yasmā yathā passanto kilese uparundhati,⁸ tathā disvā tathā pavattadassano hutvā parinibbāti, tasmā tam atthaṇ āvikaronto nānappakārena taṇ devaparisaṇ kile-

¹ H °nakapuc°.

² H gottajjātiko.

³ H °danan.

⁴ H, D, E, B āpāpemi.

⁵ H bheda°.

⁶ H, S °vattiyā.

⁷ H °būlhan.

⁸ S upanudati.

sappahāne niyojento [344] *Mūlaṇ papañcasāṅkhāyā* ti āra-bhitvā pañca gāthā abhāsi. Tattha ādigāthāya tāva saṅkhe-pattho: *papañcasāṅkhā* ti papañcā ti saṅkhātā¹ taṇhā,² pa-pañcā eva papañcasāṅkhā; tassā avijjādayo kilesā mūlaṇ; taṇ *papañcasāṅkhāya mūlaṇ, asmī* ti pavatta-mānaṇ ca sab-baṇ³ *mantāya paññāya*⁴ *uparundhe*, yā kāci ajjhattataṇhā⁵ uppajjeyyuṇ,⁶ *tāsaṇ vinayāya pahānāya sadā sato sikkhe* upaṭṭhitasati hutvā sikkheyyā ti.

[346.] *Ajjhattasamutthānā vā* ti citte uppannā vā.

[347.] *Purebhattan* ti divābhattachato purekālaṇ; accanta-saṇyogatthe upayogavacanaṇ; atthato⁷ pana bhummam eva: purebhatte ti. Es' eva nayo pacchābhattachādisu. *Pacchā-bhattan* ti divābhattachato pacchākālaṇ. *Purimayāman* ti rati-yā paṭhamakoṭṭhāsaṇ. *Majjhimayāman* ti rattiyā duti-yakoṭṭhāsaṇ. *Pacchimayāman* ti rattiyā tatiyakoṭṭhāsaṇ. *Kāle* ti kālapakkhe. *Junhe* ti sukkapakkhe. *Vasse* ti cat-tāro vassānamāse. *Hemante* ti cattāro hemantamāse. *Gim-he* ti cattāro gimhānamāse. *Purime vayokhandhe* ti pa-ṭhame vayokoṭṭhāse, paṭhamavaye ti attho. Tīsu ca vayesu vassasatāyukassa purisassa ekekasmiṇ vaye catumāsādhi-kāni tettiṇsavassāni honti.

Evaṇ paṭhamagāthāya tīhi sikkhāhi yuttaṇ desanaṇ ara-hattanikūṭena desetvā puna mānappahānavasena desetū [349] *yaṇ kiñcī* ti gātham āha; tattha *yaṇ kiñcī dhammam abhijāññā ajjhattan* ti yaṇ kiñcī uccākulīnatādikaṇ attano guṇaṇ jāneyya. *Atha vā pi bahiddhā* ti atha vā bahiddhā ācariyupajjhāyādīnaṇ⁸ guṇaṇ jāneyya. *Na tena thāmaṇ kub-bethā* ti tena guṇena mānaṇ na kareyya.

[350.] *Satānaṇ*⁹ ti santa¹⁰-guṇavantaṇaṇ. *Santānaṇ* ti nib-butasantānaṇaṇ.¹¹ *Na vuttā* ti na kathitā. *Nappavuttā* ti na vissajjitā.

Idāni 'ssa akaraṇavidhiṇ dassento *Seyyo na tenā* ti gātham āha; tassātho: *ten'* eva mānena '*seyyo*' han' ti vā '*nīco*'

¹ B, D, E, SA saṅkhātattā.

² H adds mānaṇ.

³ H adds ca.

⁴ B, C, D, E, S °yānaṇ.

⁵ H mahanta.

⁶ B, D, E, SA omit.

⁷ S, C, B, D, E, SA omit.

⁸ H tatthatthato.

⁹ H mahantānaṇ.

¹⁰ S, SA °tamānaṇaṇ.

han' ti vā 'sarikkho¹ 'han' ti vā pi na maññeyya, tehi ca uccākulinatādihi guṇehi *phuttho anekarūpehi* "ahaṇ uccā kulā pabbajito" ti ādinā nayena attānaṇ vikappento na tiṭṭheyya.

Evaṇ mānappahānavasena pi desetvā idāni sabbakile-sūpasamavasena desetvā [351] *Ajjhattam evā* ti gātham āha; tattha *ajjhataṃ eva upasame* ti attani yeva rāgādisabbakilese upasameyya; *nāññato bhikkhu santim eseyyā* ti ṭhapetvā sati-paṭṭhānadini aññena upāyena santiṇ na pariyeseyya. *Kuto nirattaṇ vā* ti nirattaṇ kuto yeva.

[352.] *Na eseyyā* ti silabbatādihi na maggeyya. *Na gave-seyyā* ti na olokeyya. *Na pariyeseyyā* ti punappunaṇ na ikkheyya.

Idāni ajjhattaṇ upasantassa khīṇāsavassa tādībhāvaṇ das-sento [353] *Majjhe yathā* ti gātham āha; tassāttho: *yathā* mahāsamuddassa uparima-heṭṭhimabhāgānaṇ vemajjhasaṇ-khāte catuyojanasahassappamāṇe *majjhe*, pabbatantare ṭhi-tassa vā *majjhe*, *samuddassa ūmi na jāyati, ṭhito va so hoti* avikampamāno, *evaṇ anejo* khīṇāsavo lābhādisu *ṭhito assa* avikampamāno, so tādiso rāgādi-ussadaṇ *bhikkhu na kareyya kuhiñci*.

*Ubbedhenā*¹ ti heṭṭhābhāgena²; *gumbhīro* ti udakapiṭṭhito paṭṭhāya caturāsītiyojanasahassāni gambhīro. *Ubbedho* ti pi pāṭho, taṇ na sundaraṇ. *Heṭṭhā* ti anto udakaṇ; *uparī* ti uddhaṇ udakaṇ; *majjhe* ti vemajjhe. *Na kampatī* ti ṭhi-taṭṭhānato na calati; *na vikampatī* ti ito c' ito ca na calati; *na calatī* ti niccalaṇ hoti; *na vedhatī* ti na phandati; *nappavedhatī* ti na parivattati; *na sampavedhatī* ti na paribbhamati. *Anerito* ti na erito; *aghattito* ti akkhobhito⁴; *acalito* ti na kampito; *alulito*⁵ ti na kalalibhūto. *Tatra ūmi no jāyati* ti tasmiṇ ṭhāne vici na uppajjati. *Sattannaṇ pabbatānaṇ anta-rikāsū*⁶ ti Yugandharādīnaṇ sattannaṇ pabbatānaṇ anta-rantarā. *Sīdantarā* ti antamaso simbalitūlam pi tesu patitaṇ sīdatī ti sīdā, pabbatantare jātattā sīdantarā.⁷ *Sītantarā*⁸ ti pi pāṭho.

¹ H sadiso.

² S, B ovedhena.

³ H °pādena.

⁴ E, S, B, C, D °khobbho.

⁵ H anālu°.

⁶ H °ritāsu.

⁷ S, B antarā.

⁸ H sīdantarā.

Idāni evaṇ arahattanikūṭeṇa desitaṇ dhammadesanaṇ abbhanumodanto tassa ca arahattassa ādipaṭipadaṇ pucchanto nimmita-Buddho [354] *Akittayī* ti gātham āha; tattha *akittayī* ti ācikkhi. *Vivaṭacakkhū* ti vivatehi anāvaraṇehi pañcahi cakkhūhi samannāgato. *Sakkhidhamman* ti sakāyattaṇ¹ sayāṇ abhiññātaṇ attapaccakkhadhammaṇ; *parissayavinayan* ti parissayavinayanāya; *paṭipadaṇ vadehī* ti idāni paṭipattiṇ vadehi; *bhaddan te* ti 'bhaddaṇ tava atthū' ti Bhagavantaṇ ālapanto āha. Atha vā bhaddaṇ sundaraṇ tava paṭipadaṇ vadehī ti pi vuttaṇ hoti. *Pātimokkhaṇ atha vā pi samādhin* ti tam eva paṭipadaṇ bhinditvā pucchati; paṭipadan ti etena vā² maggaṇ pucchati, itarehi sīlaṇ samādhin ca pucchati.

Maṇsacakkhunā pi ti sasambhārikamaṇsacakkhunā pi; *dibbacakkhunā pi* ti devasadisattā dibbaṇ; devānañ hi sucaritakammanibbattaṇ pitta-semha-ruhirādihi apaḷibuddhaṇ upakkilesavimuttatāya dūre pi ārammaṇasampatiṭṭhanasamattaṇ dibbaṇ³ pasādacakkhu hoti; idaṇ cāpi viriyabhāvanābalanibbattaṇ nāṇacakkhu tādisam evā ti dibbasadisattā dibbaṇ; dibbavihāravasena paṭiladdhattā, attanā ca dibbavihārasannissitattā pi dibbaṇ; ālokapariggahena mahājutikattā pi dibbaṇ; tirokuḍḍādigata-rūpadassanena mahāgatikattā pi dibbaṇ; taṇ sabbaṇ saddasatthānūsārena vedittabbaṇ. Dassanattarena cakkhu; cakkhukiccakaraṇepa cakkhum ivā ti pi cakkhu; dibbañ ca taṇ cakkhu cā ti dibbacakkhu. Tena *dibbacakkhunā pi vivaṭacakkhu*.

Idāni pañcavidhaṇ cakkhuṇ vitthārena kathetuṇ *kathaṇ Bhagavā maṇsacakkhunā vivaṭacakkhū* ti ādim āha. *Maṇsacakkhumhi Bhagavato pañca vaṇṇā*⁴ *sayvijjantī* ti ettha sasambhārikacakkhusmiṇ Buddhassa Bhagavato pañca koṭṭhāsā paccekaṇ upalabbhanti: *nīlo ca vaṇṇo* ti ummāpupphavaṇṇo; *pītako ca vaṇṇo* ti kaṇikārapupphavaṇṇo; *lohitaṇ ca vaṇṇo* ti indagopakavaṇṇo; *kaṇho ca vaṇṇo* ti añjanavaṇṇo; [355] *odāto ca vaṇṇo* ti osadhītārakāvaṇṇo. *Yattha ca akkhilomāni paṭiṭṭhitāni* ti yasmiṇ ṭhāne akkhilomāni paṭiṭṭha-

¹ SA omits; S pakāsatthaṇ; D sakāya kataṇ.

² H, S omitt.

³ H, D dibba.

⁴ H °ṇāni.

hitvā utṭhitāni, *taṇ nīlaṇ hoti sunīlan* ti ettha *nīlan* ti sabbasaṅgāhakavasena vuttaṇ; *sunīlan* ti antaravirahitaṇ suṭṭhu¹ nīlaṇ; *pāsādikan* ti pasādajanakaṇ; *dassaneyyan* ti dassaṇiyaṇ; *ummāpupphasamānan* ti dakasitalapupphasadiṣaṇ. *Tassa parato* ti tassa samantā² bāhirapasse; *pūtakan* ti sabbasaṅgāhakaṇ; *supūtakan* ti antaravirahitaṇ suṭṭhu³ pītakaṇ. *Ubhayato ca akkhikūtānī* ti dve ca akkhikoṭiyo; *lohitakānī* ti sabbasaṅgāhakavasena vuttaṇ; *sulohitakānī* ti apaññāyamāna-vivarāṇi suṭṭhu lohitakānī. *Majjhe kaṇhan* ti akkhīnaṇ majjhimatṭhānaṇ añjanasadisakaṇhaṇ; *sukaṇhan* ti antaravirahitaṇ suṭṭhu kaṇhaṇ; *bhaddakan*⁴ ti sassirikaṇ; *siniddhan* ti paṇitaṇ; *addārītṭhaka*⁵-*samānan* ti apanītataca-addārītṭhakaphala⁵-sadiṣaṇ; *addārītṭhasamānan*⁶ ti pi pāli, tassā tintakākasadiṣaṇ ti attho. *Odātan* ti sabbasaṅgāhakavasena vuttaṇ; *suvoḍātan* ti antaravirahitaṇ rajatamaṇḍalasadiṣaṇ suṭṭhu odātaṇ; *setaṇ paṇḍaran* ti dvihi pi atiodātataṇ dasseti.

Pākatikena maṇṣasacakkhunā ti pakatimaṇṣasacakkhunā; *atṭabhāvapariyāpannenā* ti attabhāvasannissitena; *purima-sucaritakammābhiniḍḍattenā* ti purimesu tattha tatth' uppannesu attabhāvesu kāyasucaritādikammunā uppāditena; *samantā yojanaṇ passaṭi* ti samantato catugāvutappamāṇe yojane tirokuḍḍādigataṇ rūpaṇ āvaraṇavirahitaṇ pakatimaṇṣasacakkhunā dakkhati; *divā c' eva rattiṇ cā* ti divasabhāge ca rattiḥāge ca.

Caturāṅgasamannāgato ti catūhi āṅgehi samannāgato paripunnandhakāro ālokavirahito; *suriyo ca atthamīto* ti sūrabhāvaṇ janayanto utṭhito suriyo vigato; *kālapakkho ca uposatho* ti kālapakkhe cātuddasī-uposathadivaso ca; *tibbo ca vanasaṇḍo* ti gahano ca rukkharaṣi; *mahā ca kālamegho*⁷ *abbhuttṭhito* ti mahanto kālabbhapaṭalo ca utṭhito hoti. *Kuḍḍo vā* ti iṭṭhakācayo vā; *kavātaṇ vā* ti dvāra-vātapānādikavātaṇ vā; *pākāro vā* ti mattikādipākāro vā; *pabbato vā* ti paṇsupabbatādi pabbato vā; *gacchaṇ vā* ti taruṇagacchaṇ

¹ H, D, E suddha.

² H santara.

³ C, D, E suddha.

⁴ T, S, B, C, D, E alūkhaṇ.

⁵ T, S, C, E aḷarīt°; H bhaddārīt°; D alā°.

⁶ *All MSS.* °ṭṭhaka°.

⁷ T, S akāla°.

vā; *latā vā* ti kālavallādi¹ *latā vā*; *āvaranaṇ rūpānaṇ dassanāyā* ti rūpārammaṇānaṇ dassanattāya paṭisedhanan ti.

*Ekañ ce*² *tilaphalaṇ nimittaṇ katvā* ti sace ekatilabijaṇ saññānaṇ katvā; *tilavāhe pakkhipeyyā* ti dvesakaṭe³ tilarāsimhi khipeyya; keci pana ‘vāho nāma kumbhātireka-dvesakaṭan’ ti vadanti; *tañ-ñ-eva tilaphalaṇ uddhareyyā* ti taṇ nimittakataṇ tilabijaṇ yeva uddharitvā gaṇheyya.

Dibbena cakkhunā ti idaṇ vuttattham eva; *visuddhenā* ti cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhena; yo hi cutimattam eva passati, na upapātaṇ, so ucchedadiṭṭhiṇ gaṇhāti; yo upapātam eva passati, na cutiṇ, so navasattapātubhāvā⁴ sassatadiṭṭhiṇ gaṇhāti; yo pana tadubhayaṇ passati, so yasmā duvidham pi taṇ diṭṭhigatam ativattati, tasmā ‘ssa taṇ dassanaṇ diṭṭhivisuddhihetu hoti. Ubhayañ c’ etaṇ Buddhaputtā passanti, tena vuttaṇ: “cutūpapātadasanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhan” ti. Manussūpacāraṇ atikkamitvā rūpadassanena atikkantamānusakaṇ; mānusakaṇ vā maṇsacakkhuṇ atikkantattā atikkantamānusakan ti veditabbaṇ; tena *dibbena cakkhunā*⁵ *atikkantamānusakena*; *satte passatī* ti manussā maṇsacakkhunā viya satte oloketi; *cavamāne uppajjamāne* ti ettha cutikkhaṇe uppatikkhaṇe vā dibbacakkhunā daṭṭhuṇ na sakkā, ye pana āsannacutikā idāni cavissanti, te cavamānā; ye ca gahita-paṭisandhikā, sampati nibbattā, te uppajjamānā ti adhippetā. Te evarūpe cavamāne uppajjamāne ca passatī ti dasseti. *Hīne* ti mohanissandayuttattā hīne; tabbiparīte *paṇīte*; *suvaṇṇe* ti adosanissandayuttattā iṭṭha-kanta-manāpavaṇṇayutte; tabbiparīte *dubbaṇṇe*; abhirūpa-virūpe ti attho; *sugate* ti sugatigate; alobhanissandayuttattā vā adḍhe mahaddhane; *duggate* ti duggatigate; lobhanissandayuttattā vā daḷidde appannapāne; *yathākammūpage* ti yaṇ yaṇ kammaṇ upacitaṇ ⁶[balavataṇ paṭisandhiṇ dātuṇ samatthaṇ hoti,]⁶ tena tena⁷ upagate.

Tattha purimehi *cavamāne* ti ādīhi dibbacakkhukiccaṇ

¹ H karaviñjādi; B karavindādi; E kālavaṇṇādi.

² H omits.

³ H, D, E, S omit dve.

⁴ B °bhāva.

⁵ S adds visuddhena.

⁶ S, B omit.

⁷ H, D, E, C, S omit.

vuttaṇ; iminā pana padena yathākammūpagaññakiccaṇ. Tassa ca ñāṇassa ayam uppattikkamo: idha bhikkhu heṭṭhā nirayābhimukhaṇ ālokaṇ vaddhetvā nerayike satte passati mahādukkham anubhavamāne; taṇ dassanaṇ dibbacakkhukiccam eva. So evaṇ manasikaroti: “kin nu kho kammaṇ katvā ime sattā etaṇ dukkham anubhavanti?” ti; ath’ assa ‘idaṇ nāma katvā’ ti taṇ-kammārammaṇaṇ ñāṇam uppajjati; ¹[tathā upari devalokābhimukhaṇ ālokaṇ vaddhetvā Nandanavana - Missakavana - Phārusakavanādisu satte passati mahāsampattim anubhavamāne,—tam pi dassanaṇ dibbacakkhukiccam eva,—so evaṇ manasikaroti: “kin nu kho kammaṇ katvā ime sattā evaṇ sampattiṇ anubhavanti?” ti; ath’ assa ‘idan nāma katvā’ ti taṇ-kammārammaṇaṇ ñāṇam uppajjati.]¹ Idaṇ yathākammūpagaññaṇ nāma. Imassa visuṇ parikammaṇ nāma natthi; yathā ca imassa,² evaṇ anāgataṇsaññānassāpi; dibbacakkhupādaḥkāṇ’ eva hi imāni, dibbacakkhunā sah’ eva ijjhanti.

Ime vata bhonto ti ādisu *ime* ti dibbacakkhunā diṭṭhānaṇ nidassanavacanaṇ. *Vatā* ti anusocanatthe nipāto. *Bhonto* ti bhavanto. Duṭṭhu caritaṇ, duṭṭhaṇ vā caritaṇ kilesapūtikattā ti duccharitaṇ; kāyena duccharitaṇ, kāyato vā uppannaṇ duccharitaṇ ti *kāyaduccharitaṇ*; itaresu pi es’ eva nayo. *Samannāgatā* ti samaṇḍibhūtā. *Ariyānaṇ upavādaḥkā* ti Buddha-paccekaḥbuddha-sāvakaṇaṇ ariyānaṇ, antamaso gihiṣotāpannānam pi anattakāmā hutvā antimavatthunā vā guṇaparidhaṇsanena vā upavādaḥkā, akkosakā garahakā ti vuttaṇ hoti. Tattha “natthi imesaṇ samaṇadhammo, assamaṇā ete” ti vadanto antimavatthunā upavadati; “natthi imesaṇ jhānaṇ vā vimokkho vā maggo vā phalaṇ vā” ti ādīni vadanto guṇaparidhaṇsanena upavadati ti veditabbo. So ca jānaṇ vā upavadeyya, ajānaṇ vā, ubhayathā pi ariyūpavādo va hoti; bhāriyaṇ kammaṇ ānantariyakammasadisanaṇ, maggāvaraṇaṇ ca saggāvaraṇaṇ ca; satekkiccam pana hoti. Tasmā yo ariyaṇ upavadati, tena gantvā sace attanā vuddhataro hoti ³[vanditvā ukkuṭikaṇ nisīditvā añjaliṇ paggaḥetvā “aham bhante tumhe idaṇ c’

¹ H, D, E, C omit.

² H idam assa.

³ H omits.

idañ ca avacaṇ, tam me khamathā” ti khamāpetabbo. Sace pana navakataro hoti]¹ ukkuṭikaṇ nisīditvā “ahaṇ āyasmantaṇ idaṇ c’ idaṇ ca avacaṇ, tam me khamāhī” ti khamāpetabbo.² Sace pi disā pakkanto hoti, sayāṇ vā gantvā saddhivihārikādike vā pesetvā khamāpetabbo. Sace n’ eva gantuṇ na pesetuṇ sakkā hoti, ye tasmiṇ vihāre bhikkhū vasanti, tesāṇ santikaṇ gantvā, sace navakatarā honti, ukkuṭikaṇ nisīditvā, sace vuḍḍhatarā, vuḍḍhe vuttanayen’ eva paṭipajjitvā “aham bhante asukan nāma āyasmantaṇ idaṇ c’ idaṇ ca avacaṇ, taṇ³ khamatu me so āyasmā” ti vatvā khamāpetabbo.⁴ Sammukhā akhamante pi etad eva katabbaṇ. Sace ekacārika-bhikkhu hoti, n’ eva tassa vasanaṭṭhānaṇ na gataṭṭhānaṇ paññāyati, ekassa paṇḍitassa bhikkhuno santikaṇ gantvā “aham bhante asukan nāma āyasmantaṇ idaṇ c’ idaṇ ca avacaṇ, tam me anussarato anussarato vippaṭisāro hoti, kiṇ karomī” ti vattabbaṇ; so vakkhati: “tumhe mā cintayittha, thero tumhākaṇ khamati, cittaṇ vūpasamethā” ti. Tenā pi ariyassa gataḍisābhimukhena añjaliṇ paggaḥetvā “khamatū” ti vattabbaṇ. Yadi so parinibbuto hoti, parinibbutaṭṭhānaṇ gantvā, yāva sīvathikaṇ gantvā pi khamāpetabbo.⁴ Evaṇ kate n’ eva saggāvaraṇaṇ na maggāvaraṇaṇ hoti, pākatikam eva hoti ti.

Micchādīṭṭhikā ti viparītadassanā. [356.] *Micchādīṭṭhikammasamādānā* ti micchādīṭṭhivasena samādinna-nānāvidhakammā, ye ca micchādīṭṭhimūlakesu kāyakammādisu aññe pi samādapenti. Ettha ca vacīduccaritagahaṇen’ eva ariyūpavāde, manoduccaritagahaṇena ca micchādīṭṭhiyā saṅgahitāya pi imesaṇ dvinnaṇ puna vacanaṇ mahāsāvajjabhāvadassanaṭṭhan ti veditabbaṇ. Mahāsāvajjo hi ariyūpavādo, ānantariyasadiso; vuttam pi c’ etaṇ: *Seyyathā pi Sāriputta, bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno dīṭṭh’ eva dhamme aññaṇ ārādheyya, evaṇ sampadam idaṇ Sāriputta, vadāmi: taṇ vācaṇ appahāya, taṇ cittaṇ appahāya, taṇ dīṭṭhiṇ appaṭinissajjitvā yathābhataṇ nikkhitto*

¹ H omits.

² H here wrongly inserts some clauses ‘sace nāpi gantuṇ,’ etc.

³ S omits.

⁴ All MSS. °bbaṇ.

evaṇ niraye* ti. Micchādittṭhito ca mahāsāvajjatarāṇaṃ nāma aññaṇaṃ natthi; yath' āha: *Nāhaṇ bhikkhave, aññaṇaṃ ekadhammam pi samanupassāmi yaṇ evaṇ mahāsāvajjatarāṇaṃ¹ yath' idaṇ bhikkhave micchādittṭhi; micchādittṭhiparamāṇi bhikkhave vajjānī† ti.*

Kāyassa bheda ti upādinna-khandha-pariccāgā; *param maraṇā* ti tadanantarā-bhinibbatta-khandha-gaḥaṇena.² Atha vā *kāyassa bheda* ti jīvitindriyassa' upacchedā; *param maraṇā* ti cuticittato uddhaṇa. *Apāyaṇ* ti evaṃ ādi sabbaṇaṃ nirayavevacanam eva; nirayo hi sagga-mokkha-hetubhūtā puññasammata āyā apētattā sukhānaṇaṃ vā āyassa³ abhāvā *apāyo*; dukkhassa gati paṭisaraṇaṇaṃ ti *duggati*; dosabahu-lāyā vā duṭṭhena kammanā nibbattā gati ti *duggati*; vivasā nipatanti tattha dukkaṭa-kārino ti *vinipāto*; vinassantā vā ettha patanti sambhijjamaṇaṇaṃ apaccaṅgā ti pi *vinipāto*; natthi ettha assādasāññito ayo ti *nirayo*. Atha vā *apāya-gaḥaṇena* tiracchāna-yoniṇaṃ dipeti: tiracchāna-yoni hi *apāyo*: sukhato⁴ apētattā; na duggati mahesakkhānaṇaṃ nāgarājā-dīnaṇaṃ sambhavato. *Duggati-gaḥaṇena* peṭṭivisa-yaṇaṃ: so hi *apāyo* c' eva duggati ca sukhato⁴ apētattā dukkhassa ca gatibhūtattā, na tu vinipāto asura-kāya-sa-disaṇaṃ⁵ avinipati-tattā. *Vinipāta-gaḥaṇena* asura-kāyaṇaṃ; so hi yathā-vuttena atthena *apāyo* c' eva duggati ca, sabbasamussayehi ca vini-patitattā 'vinipāto' ti vuccati. *Niraya-gaḥaṇena* Avicī-adim anekappa-kāraṇaṇaṃ nirayaṃ evā ti. *Upapaṇṇā* ti upagatā, tattha abhinibbattā ti adhippāyo.

Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo. Ayam pana viseso: tattha *sugati-gaḥaṇena* manussa-gati pi saṅga-yhati, *sagga-gaḥaṇena* deva-gati yeva. Tattha suṇḍarā gati ti *sugati*; rūpādihi visayehi suṭṭhu aggo ti *saggo*; so sabbo pi lujjana-tthena *loko* ti ayaṇa vacana-ttho.

Iti dibbena cakkhunā ti ādi sabbaṇaṃ nigamaṇa-vacanaṇaṃ; evaṇ dibbena cakkhunā passa-ti ti ayam ettha saṅkhepa-ttho ti.

* M. i, 71.

† A. i, 33.

¹ H, S °vajjaṇ.

² S, B °gaḥaṇe.

³ S, C, D, E ayassa.

⁴ S, B, C sugatito.

⁵ H, D, E, S, C omīti kāya.

Dibbacakkhuñāṇaṇ paritta-paccuppanna-ajjhata-bahid-dhārammaṇavasena catusu ārammaṇesu pavattati. Yathā-kammūpagañāṇaṇ paritta-mahaggata-atīta-ajjhata-bahid-dhārammaṇavasena pañcasu ārammaṇesu pavattati. Anāgataṇsañāṇaṇ paritta-mahaggata-appamāṇa-magga-anāgata-ajjhata-bahiddhā¹-navattabbārammaṇavasena aṭṭhasu ārammaṇesu pavattati ti.

*Ākaṅkhamāno*² ca *Bhagavā* ti Bhagavā icchamāno; *ekam pi lokadhātun passeyyā* ti ekaṇ cakkavālaṇ olokeyya; *sahasam pi cūlanikan* ti ettha:

*Yāvatā candima-suriyā pariharanti*³ *disā bhanti virocanā*,

Tāva sahasadhā loko ⁴*[ettha te vattatī vaso* ti*

āgatatṭhāne]⁴ esā sahasī cūlanikā nāma. Cūlanikan ti khuddakaṇ. *Dvisahassim pi majjhimikaṇ lokadhātun* ti ettha sahasacakkavālaṇaṇ sahasabhāgena guṇitvā⁵ dasasahasacakkavālaparimāṇā dvisahassī majjhimikā lokadhātu nāma. Ettakena Buddhānaṇ jātikkhettaṇ nāma dassitaṇ; Bodhisattānañ hi pacchimabhavē⁶ devalokato cavitvā mātukucchiyaṇ paṭisandhigahaṇadivase ca, mātukucchito⁷ nikkhamanadivase⁷ ca,⁷ mahābhinnikkhamanadivase ca, sambodhi-dhammacakkappavattana-āyusaṅkhārosajana-parinibbānadivasesu ca ettakaṇ ṭhānaṇ kampati. *Tisahassīmahāsahassim pi lokadhātun* ti sahasito paṭṭhāya tatiyasahassī⁸; paṭhamasahassīṇ sahasadhā⁹ katvā guṇitaṇ¹⁰ majjhimikaṇ¹¹ sahasadhā katvā guṇitattā¹⁰ mahantehi sahassehi guṇitā¹² ti mahāsahassī; ettāvatā koṭisata-cakkavālaparimāṇo loko dassito. Gaṇakaputta-Tissatthero pana evam āha: “ tisahassī-mahāsahassī-lokadhātuyā etaṇ pari-

* M. i, 328.

¹ C, D, E *add* rammaṇa.

² B °yāyanti.

³ H, D, E, B, C gaṇetvā.

⁷ H, D, C *omit*.

⁹ H, D °salokadhātun; E, C sahasī°.

¹⁰ H, D, E, B, C gaṇi°.

² H *adds* ti.

⁴ H, D, E, B, C *omit*.

⁶ H, S, D *omit* bhavē.

⁸ H duti°.

¹¹ B pacchi°.

¹² H, B gaṇitattā.

Uppaliniyan ti uppalavane; itaresu pi es' eva nayo. *Anto-nimuggaposinī* ti yāni anto nimuggān' eva posiyanti. *Udakā accuggamma tiṭṭhantī* ti udakaṇ atikkamitvā tiṭṭhanti. Tattha yāni accuggamma t̥hitāni, tāni suriyarasmisamphassaṇ āgamayamānāni t̥hitāni, ajja pupphanakāni; yāni samodakaṇ t̥hitāni, tāni sve pupphanakāni; yāni udakā anuggatāni, anto nimuggaposinī, tāni tatiyadivase pupphanakāni. Udakā pana anuggatāni aññāni pi sarogauppalān nāma atthi, yāni n' eva pupphissanti, maccha-kacchapa-bhakkhān' eva bhavissanti, tāni pālīṇ n' ārūlhāni, āharitvā pana dipetabbāni ti dipitāni. Yath' eva hi tāni catubbidhapupphāni, evam eva ugghaṭitaññū vipacitaññū neyyo padaparamo ti cattāro puggalā: yassa puggalassa udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti, ayaṇ vuccati puggalo ugghaṭitaññū; yassa puggalassa saṅkhittena bhāsitassa vitthārena atthe vibhajiyaṃāne dhammābhisamayo hoti, ayaṇ vuccati puggalo vipacitaññū; yassa puggalassa uddisato, paripucchato, yoniso manasikaroto, kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato dhammābhisamayo hoti, ayaṇ vuccati puggalo neyyo; yassa puggalassa bahum pi suṇato, bahum pi bhaṇato, bahum pi dhārayato, bahum pi vācayato na tassaṇ¹ jātiyaṇ dhammābhisamayo hoti, ayaṇ vuccati puggalo padaparamo. Tattha Bhagavā uppalavanādisadisāṇ dasasahassilokadhātun olokento ajja pupphanakāni ugghaṭitaññū, sve pupphanakāni vipacitaññū ti evaṇ sabbākārato va addasa. Tattha tinnaṇ puggalānaṇ imasmiṇ yeva attabhāve Bhagavato dhammadesanā atthaṇ sādheti, padaparamānaṇ anāgatattāya vāsanā hoti.

Rāgacarito ti ādisu² rañjanavasena ārammaṇe caraṇaṇ etassa atthī ti *rāgacarito*. Dussanavasena ārammaṇe caraṇaṇ etassa atthī ti *dosacarito*. Muyhanavasena ārammaṇe caraṇaṇ etassa atthī ti *mohacarito*. Vitakkanavasena ūhanavasena ārammaṇe caraṇaṇ etassa atthī ti *vitakkacarito*. Okappanasaddhāvasena ārammaṇe caraṇaṇ etassa atthī ti *saddhācarito*. Nāṇam eva caraṇaṇ, nāṇena vā caraṇaṇ, nāṇato vā caraṇaṇ, nāṇassa vā caraṇaṇ etassa atthī ti *nāṇacarito*.

¹ H tāya.² H, D, E, S, C add etthā.

Rāgacaritassā ti rāgussadassa rāgabahulassa,—parato pi es' eva nayo,—*asubhakathaṇ kathetī* ti uddhumātakādi-dasa-vidhaṇ asubhapaṭisaṇyuttaṇ kathaṇ ācikkhati. Vuttañ h' etaṇ: *asubhā bhāvetabbā rāgassa pahānāyā** ti. *Mettābhāvanaṇ ācikkhati* ti mettābhāvanaṇ cittasinehanaṇ¹ katheti. Vuttañ h' etaṇ: *mettā bhāvetabbā vyāpādassa pahānāyā** ti.

Uddese ti sajjhāyane. *Paripucchāyā* ti atthakathāya. *Kālena dhammasavaṇe* ti yutta-pattakāle uttariṇ pariyat-tidhammasavaṇe. *Dhammasākacchāyā* ti aññehi saddhiṇ sākacchāya. *Garusaṇvāse* ti garūnaṇ payirupāsane. *Nivesetī* ti ācariyaṇaṇ santike paṭiṭṭhāpeti. *Āṇāpānasatiṇ kathetī* ti āṇāpānasatisampayuttaṇ kammaṭṭhānaṇ katheti; vuttañ h' etaṇ: *āṇāpānasati bhāvetabbā vitakkupacchedāyā** ti. *Pasādanīyaṇ nimittaṇ ācikkhati* ti Cullavedalla-Mahāvedallādiṇ[†] pasādajanakaṇ suttaṇ katheti.

[360.] *Buddhasubodhin* Buddhassa Bhagavato Buddhappaṭivedhaṇ. *Dhammasudhammatan* ti navavidha-lokuttara-dhammassa svākkhātataṇ. *Saṅghasuppatipattin* ti aṭṭhavi-dha-ariya-saṅghassa suppaṭipannatādi-suṭṭhupaṭipattiṇ. *Sīlāni ca attano* ti attano santakasilāni ca ācikkhati.

Vipassanānimittan ti udayabbayādi-paṭisaṇyuttaṇ katheti; *aniccākāraṇ* ti hutvā abhāvākāraṇ; *dukkhākāraṇ* ti udayabbayapaṭipīlanākāraṇ; *anattākāraṇ* ti avasavattanākāraṇ.

Sele yathā pabbatamuddhani-t-ṭhito ti selamaye ekaghane pabbatamuddhani ṭhito va; na hi tattha ṭhitassa dassanathanṇ gīvukkhepa²-pasāraṇādi³ kiccaṇ atthi; *tathūpaman* ti tappaṭibhāgaṇ, selapabbatūpamaṇ. Ayam pan' ettha saṅkhepattho: *yathā selapabbatamuddhani ṭhito*⁴ cakkhumā puriso *samantato janataṇ passeyya*, *tathā tvam*⁵ pi⁵ *sumedha*⁶ *sundarapañña*,⁷ *sabbaññutaññaṇena samantacakkhu* Bhagavā, *dhammamayaṇ paññāmayaṇ pāsādam āruyha sayāṇ apeta-*

* A. iii, 446.

† M. i, 299; M. i, 292.

¹ H °sinehaṇ.

² S rukke ca.

³ S abhirūhanādi; D karaṇādi.

⁴ H, D, E, B, C yathāṭṭhito va.

⁵ C, E omit.

⁶ B, C, D, E °dho.

⁷ B, C, D, E °ñño.

soko sokāvatinnan¹ jāti²jarābhūtañ ca janatañ avekkhassu² upadhāraya,³ upaparikkha.²

Ayam pan' ettha adhippāyo: yathā hi pabbatapādasām-
antā mahantañ khettañ katvā tattha kedārapālīsu kuṭikāyo
katvā rattiñ aggiñ jāleyyuñ, caturaṅgasamannāgatañ ca
andhakārañ assa, atha tassa pabbatassa matthake ṭhatvā
cakkhumato purisassa bhūmiñ olokayato n' eva khettañ, na
kedārapālīyo, na kuṭīyo, na tattha sayitamanussā paññā-
yeyyuñ, kuṭikāsu pana aggijālamattañ eva paññāyeyya,
evaṇ dhammapāsādañ āruya sattakāyañ olokayato Tathā-
gatassa ye te akatakalyāṇā sattā te ekavihāre dakkhiṇajā-
nupasse nisinnā pi Buddhacakkhussa āpāthañ n' āgacchanti,
rattikhittasārā viya honti; ye pana katakalyāṇā veneyyapug-
galā, te ev' assa⁴ dūre pi ṭhitā āpāthañ āgacchanti, te aggi
viya Himavantapabbato viya ca. Vuttam pi c' etañ:

Dūre santo pakāsenti⁵ Himavanto va pabbato ;

Asanti' ettha na dissanti rattikhittā⁶ yathā sarā ti.*

Sabbaññutañāṇan ti ettha 'pañcaneyyapathappabhedañ
sabbañ abhiññāsī⁸ ti sabbaññū. Saṅkhatāsaṅkhatādibhedā
sabbadhammā hi saṅkhāro, vikāro, lakkhaṇañ, nibbāṇañ,
paññatti ti pañc' eva ñeyyapathā honti. Sabbaññussa
bhāvo sabbaññutā, sabbaññutā eva ñāṇañ 'sabbaññutā-
ñāṇañ' ti vattabbe *sabbaññutañāṇan* ti vuttañ. Sabbaññū ti
ca: kamasabbaññū, sakiṇṣabbaññū, satatasabbaññū, satti-
sabbaññū, nātasabbaññū ti pañcavidhā sabbaññuno siyuñ.
Tesu kamena sabbajānanakālāsambhavato ca kamasab-
baññutā na hoti. Sakiṇṣ sabbārammaṇagahaṇābhāvato sa-
kiṇṣabbaññutā na hoti. Cakkhuviññāpādinañ⁹ yathāram-
maṇacittasambhavato,¹⁰ bhavaṅgacittavirodhato, yuttiabhā-
vato ca satatasabbaññutā na hoti. Aparisesato¹¹ sabbajāna-

* Dh. 304.

¹ H, S, B, E °kiṇṇañ.

² B, C, D, E °yati.

³ pakāsanti (?).

⁴ H, E add pana.

⁵ B, C, D, E, S °ñādi.

⁶ B, C, D, E, S pari°.

⁷ B, C, D, E °khati.

⁸ H omits eva.

⁹ S rattiñ°.

¹⁰ H, D, E, S, C aññāsī.

¹¹ B, C, D, E, S niyatāram°.

nasamatthatāya sattisabbaññutā vā siyā, viditasabbadhammattā ñātasabbaññutā vā. Sattisabbaññutte¹ sabbajānanaṃ natthi ti tam pi na yujjati. *Na tassa addiṭṭham idh' atthi kiñci . . . pe . . . samantacakkhū** ti vuttattā ñātasabbaññutā eva yujjati; evañ hi sati kiccato asammohato kāraṇasiddhito āvajjanapaṭibaddhato sabbaññuttam eva hoti ti.

Tena ñāṇena ti tena sabbajānanañāṇena.

Puna aparena pariyāyena sabbaññubhāvasāadhanatthaṃ *na tassā* ti gātham āha; tattha *na tassa addiṭṭham idh' atthi kiñci* ti tassa Tathāgatassa idha imasmiṃ tedhātuke loke, imasmiṃ paccuppannakāle vā paññācakkhunā aditṭhaṃ nāma kiñci appamattakam pi na atthi, na saṃvijjati.—*Atthi* ti idaṃ vattamānakālikaṃ ākhyātapadaṃ iminā paccuppannakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti; gāthābandhasukhattham pan' ettha dhakāro saṃyutto.—*Attho aviññātan* ti ettha *attho* iti vacanopādāne nipāto; *aviññātan* ti atitakālikaṃ aviññātaṃ² nāma kiñci dhammajātaṃ nāhosī ti pāṭhaseso; avyayabhūtaṃ atthisaddassa gahaṇena³ pāṭhasesaṃ vinā pi yujjati yeva; iminā atitakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti. *Ajānitabban* ti anāgatakālikaṃ ajānitabbaṃ nāma kiñci⁴ dhammajātaṃ na bhavissati, natthi vā; iminā anāgatakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti; jānanakiriyāvisesanamattam eva vā ettha a-kāro.⁵ *Sabbaṃ abhiññāsi yad atthi neyyaṃ* ti ettha *yaṃ* tekālikaṃ vā kālavinimuttaṃ vā *neyyaṃ* jānitabbaṃ kiñci dhammajātaṃ *atthi*, taṃ *sabbaṃ* Tathāgato *abhiññāsi*, adhikena sabbaññutañāṇena jāni, paṭivijjhi. Ettha atthisaddena tekālikassa kālavinimuttassa ca gahaṇe atthisaddo avyayabhūto yeva daṭṭhabbo. *Tathāgato tena samantacakkhū* ti kālavasena okāsavasena ca⁶ nippadesattā samantā sabbato pavattaṃ ñāṇacakkhu assā ti *samantacakkhu*; *tena* yathāvuttena kāraṇena *Tathāgato* samantacakkhu, sabbaññū ti vuttaṃ

* T. 360 (the verse is edited as a prose).

¹ H °ñuno.

² H, S, B gahaṇe.

³ B, C, D, E ākāro.

⁴ C, D, E ajānitabbaṃ.

⁵ H, S, B omit.

⁶ H, S, C, D, E omit.

hoti. Imissā gāthāya puggalādhiṭṭhānāya desanāya sabbaññutaññaṇaṇ sādhitāṇ.

Na iti h' itihan ti “ evaṇ kira āsi, evaṇ kira āsī¹ ” ti na hoti. *Na iti-kirāyā* ti “ evaṇ kira etan ” ti na hoti. *Na paramparāyā* ti paramparākathāyā pi na hoti. *Na piṭakasampadāyā* ti “ amhākaṇ piṭakatantiyā saddhiṇ sametī² ” ti na hoti. *Na takkahetū* ti takkagāhena pi na hoti. *Na ākāraparivita-kenā* ti “ sundaram idaṇ kāraṇan ” ti evaṇ kāraṇaparivita-kenā pi na hoti. *Na diṭṭhinijjhānakkhantiyā* ti “ amhākaṇ nijjhāyitvā khamitvā gahitadiṭṭhiyā saddhiṇ sametī ” ti pi na hoti.

[365.] *Atha vā pi samādhin* ti ettha *samādhin* ti kusalacittakaggaṭā samādhi. Ken' atthena samādhī ti? Samādhānatthena. Kim idaṇ samādhānaṇ nāma? ekārammaṇe cittacetāsikānaṇ samaṇ sammā ca ādhānaṇ ṭhapanan ti vuttaṇ hoti; tasmā yassa dhammassa ānubhāvena ekārammaṇe cittacetāsikā samaṇ sammā ca³ avikkhipamānā avipakinnā ca hutvā tiṭṭhanti, idaṇ samādhānan ti veditabbaṇ Tassa kho pana samādhissa:

“Lakkhaṇan tu⁴ avikkhepo; vikkhepadhaṇsaṇaṇ⁵ raso;
Akampanam upaṭṭhānaṇ⁶; padaṭṭhānaṇ sukhama⁷ pana.⁸
Taṇ⁹ samādhin.¹⁰”

Anāvila-acalabhāvena ārammaṇe tiṭṭhatī ti *ṭhiti*. Parato padadvayaṇ upasaggavasena vaddhitaṇ; api ca sampayuttadhamme ārammaṇamhi sampiṇḍetvā tiṭṭhatī ti *saṇṭhiti*; ārammaṇaṇ ogāhetvā anupavisitvā tiṭṭhatī ti *avattṭhiti*. Kusalapakkhasmiṇ hi cattāro va dhammā ārammaṇe ogāhanti: saddhā, sati, samādhi, paññā; ten' eva saddhā okappaṇā ti vuttā, sati apilāpanatā ti, samādhi avattṭhiti ti, paññā pariyogāhanā ti. Akusalapakkhe pana tayo dhammā ārammaṇe ogāhanti: taṇhā, diṭṭhi, avijjā ti; ten' eva te ‘oghā’ ti vuttā. Cित्तेकaggaṭā pan' ettha na balavati hoti;

¹ H etan.

² H, S, C, D, E sametan.

³ H va.

⁴ H adds kiṇ.

⁵ H ti.

⁶ H °viddhaṇ°.

⁷ H, S paccupaṭ°; B samut°.

⁸ H puts this before padaṭṭhānaṇ; B mukhaṇ.

⁹ S ayaṇ; B padaṇ.

¹⁰ H omits.

¹¹ H, S, C, D samādhi.

yathā hi rajutṭhānatṭhāne udakena siñcitvā sammatṭhe thokam eva kālaṇ rajaṇ sannisīdati, sussante sussante puna pakatibhāven' eva vuṭṭhāti, evam eva akusalapakkhe cittekkaggatā na balavatī hoti.

Uddhacca-vicikicchāvasena pavattassa visāhārassa paṭipakkhato *avisāhāro*. Uddhacca-vicikicchāvasen' eva gacchantāṇ cittaṇ¹ vikkhipati nāma, ayam pana tathāvidho vikkhepo na hoti ti *avikkhepo*. Uddhacca-vicikicchāvasen' eva cittaṇ visāhaṇāṇ nāma hoti, ito c' ito ca hariyati, ayam pana evaṇ avisāhaṭamānasassa bhāvo ti *avisāhaṭamānasatā*.

Samatho ti tividho samatho: cittasamatho, adhikaraṇasamatho, sabbasaṅkhārasamatho ti. Tattha aṭṭhasu samāpattisu cittekkaggatā cittasamatho nāma; taṇ hi āgama cittaḥcālanaṇ cittavipphandaṇ sammanti vūpasammanti, tasmā so cittasamatho ti vuccati. Sammukkhāvinayādi sattavidho adhikaraṇasamatho nāma; taṇ hi āgama tāni tāni adhikaraṇāni sammanti vūpasammanti, tasmā so adhikaraṇasamatho ti vuccati. Yasmā pana sabbe saṅkhārā nibbāṇāṇ āgama sammanti vūpasammanti, tasmā taṇ sabbasaṅkhārasamatho ti vuccati. Imasmiṇ atthe cittasamatho adhippeto.

Samādhilakkhaṇe indaṭṭhaṇ kāretī ti *samādhindriyaṇ*. Uddhaccena na kampatī ti *samādhibalaṇ*. *Sammāsamādhi* ti yāthāvasamādhi, niyyānikasamādhi.

Atha Bhagavā yasmā indriyaṇvarasilo silassa rakkhā, yasmā vā iminā anukkamena desiyamānā ayaṇ desanā tāsaṇ devatānaṇ sappāyā, tasmā indriyaṇvarato pabhutī paṭipadaṇ dassento *cakkhūhi* ti ādim āraddho.² Tattha *cakkhūhi n' eva lol' assā* ti adiṭṭha-dakkhitabbādivasena cakkhūhi lolo n' ev' assa. *Gāmakathāya āvaraye sotaṇ* ti tiracchānakathāto sotaṇ āvareyya.

[366.] *Cakkhuloliyenā* ti cakkhudvāre uppanna-lobhavasena cakkhuloliyena. *Adiṭṭhaṇ dakkhitabban* ti adiṭṭha-pubbaṇ rūpārammaṇaṇ passituṇ yuttaṇ. *Diṭṭhaṇ samatik-kamītabban* ti diṭṭhapubbaṇ rūpārammaṇaṇ atikkamituṇ yuttaṇ. *Ārāmena ārāmaṇ* ti pupphārāmādiārāmena phalā-

¹ C, D, E omit.

² H, D, E, C °dhaṇ.

rāmādiṇ, pupphārāmādiṇ vā. *Dīghacārīkan* ti dīghacaraṇaṇ; *anavatthitacārīkan*¹ ti asanniṭṭhānacaraṇaṇ²; *anuyutto viharatī*³ *rūpadassanāyā* ti rūpārammaṇassa⁴ dassanathāya punappunaṇ yutto hoti. *Anatragharāṇ paviṭṭho* ti ummārabbhantaraṇ paviṭṭho; *vūthipatiṇpanno* ti antaravithiṇ otiṇṇo; *gharamukkhāni olokeno* ti gharadvārāni avalokento; *uddhaṇ olokeno* ti uparidisāṇ uddhamukho hutvā vilokento.

Cakkhunā rūpaṇ disvā ti kāraṇavasena ‘cakkhū’ ti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuviññāṇena rūpaṇ disvā;—porāṇā pan’ āhu: cakkhu rūpaṇ na passati, acittakattā; cittaṇ na passati, acakkhukattā; dvārārammaṇasaṅghaṭṭitena pasādavatthukena⁵ cittaena passati; idisi⁶ pan’ esā⁷ “dhanunā vijjhatī” ti ādisu viya sasambhārakathā nāma hoti; tasmā cakkhuviññāṇeṇa rūpaṇ disvā ti ayaṇ ev’ ettha attho ti;—*nimittaggāhī* ti itthipurisanimittaṇ vā subhanimittādikaṇ vā kilesavatthubhūtaṇ nimittaṇ chandarāgavasena gaṇhāti; diṭṭhamatte yeva na saṇṭhāti; *anubyañjanaggāhī* ti kilesānaṇ anuvyañjanato, pākatabhāvakaraṇato⁸ ‘anuvyañjanan’ ti laddhavohāraṇ hattha-pādasita⁹-kathita-vilokitādibhedaṇ ākāraṇ gaṇhāti. *Yatv’ ādhikaraṇam enan* ti ādimhi yaṇkāraṇā, yassa cakkhundriyāsaṇvarassa hetu enaṇ puggalaṇ satikavāṭeṇa *cakkhundriyaṇ asaṇvutaṇ* apihita-cakkhudvāraṇ hutvā *viharantaṇ* etc *abhiñjādayo* dhammā anvāssaveyyuṇ, anuppabandheyyuṇ; *tassa saṇvarāya na paṭipajjati* ti tassa cakkhundriyassa satikavāṭeṇa pidahanatthāya na paṭipajjati; evambhūto yeva ca *na rakkhati cakkhundriyaṇ, na cakkhundriye saṇvaraṇ āpajjati* ti pi vuccati.

Tattha kiñcā pi cakkhundriye saṇvaro vā asaṇvaro¹⁰ vā¹⁰ natthi, na hi cakkhuppasādaṇ nissāya satī vā muṭṭhasaccaṇ vā uppajjati; api ca yadā rūpārammaṇaṇ cakkhussa āpāṭhaṇ āgacchati, tadā bhavaṇge dvikkhattuṇ uppajjitvā niruddhe

¹ C, D, E anavattha°.

² S, B hoti.

³ B omī pasāda; S °cakkhukena.

⁴ B ṭhāncsu.

⁵ H gīta; S hasita.

⁶ H, E, C °ṭhacara°.

⁷ S, B, D °maṇa.

⁸ B īdisesu.

⁹ H, D, E, S, C omī bhāva.

¹⁰ H, D, E, C omī.

kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṇ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tato cakkhuvīññāṇaṇ dassanakiccaṇ, tato vipākamanodhātu sampañicchanakiccaṇ, tato vipākāhetuka-manovīññāṇadhātu santīraṇakiccaṇ, tato kiriyāhetuka-manovīññāṇadhātu votthapanakiccaṇ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tadanantaraṇ javanaṇ javati; tatra pi n'e va bhavaṅgasamaye, na āvajjanādinaṇ aññatarasamaye asaṇvaro vā saṇvaro vā atthi; javanakkhaṇe pana, sace dussilyaṇ vā muṭṭhasaccaṇ vā aññāṇaṇ vā akkhanti vā kosajjaṇ vā uppajjati. asaṇvaro hoti. Evaṇ honto¹ pana so “cakkhundriye asaṇvaro” ti vuccati; kasmā? yasmā tasmiṇ sati dvāram pi aguttaṇ hoti, bhavaṅgam pi āvajjanādini pi vithicittāni; yathā kiṇ? yathā nagare catusu dvāresu asaṇvutesu kiñcā pi antoghara-dvāraḷṭṭhaka-gabbhādayo saṇvutā, tathā pi antonagare sabbaṇ bhaṇḍaṇ arakkhitaṇ agopitam eva hoti, nagaradvārena hi pavisitvā corā yadicchakaṇ kareyyuṇ²; evam eva javane dussilyādīsu uppannesu tasmiṇ asaṇvare sati dvāram pi aguttaṇ hoti bhavaṅgam pi āvajjanādini pi vithicittāni.

Saddhādeyyānī ti kammaṇ ca phalaṇ ca idhalokaṇ ca paralokaṇ ca saddahitvā dinnāni; “ayam me ñāti vā, mitto vā, idaṇ vā paṭikarissati, idaṇ vā 'nena katapubban” ti evaṇ na dinnāni ti attho; evaṇ dinnāni hi na saddhādeyyāni nāma honti; *bhojanānī* ti ca desanāsīsamattam etaṇ; atthato pana saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā, cīvarāni pārupitvā, senāsanāni sevamānā gilānapaccayabhesajjaparikkhāraṇ³ paribhuñjamānā ti sabbam etaṇ vuttam eva hoti.

Seyyathīdan ti nipāto; tass' attho: katamo so ti. *Naccaṇ* nāma yaṇ kiñci naccaṇ; gāmaṇ gacchantenā pi gīvaṇ pasāretvā datṭhuṇ na vaṭṭati. *Gītan* ti yaṇ kiñci gītaṇ. *Vāḍitan* ti yaṇ kiñci vāḍitaṇ. *Pekkhan* ti naṭasamajjaṇ. *Akkhānan* ti Bhārata-Rāmāyanādikaṇ yasmiṇ ṭhāne kathiyati, tattha gantū na vaṭṭati. *Pāṇissaran* ti kaṇsatālaṇ, paṇitālaṇ ti pi vadanti. *Vetālan* ti ghanatālaṇ; mantena matasarirūṭṭhāpanan ti eke. *Kumbhaṭhūṇan* ti caturassa-ammaṇaka-

¹ H, D, E, C honte.

² H, D hareyyuṇ.

³ H, B omīṭ parikkhāra.

tālaṇ; kumbhasaddan ti pi eke. *Sobhanagarakan*¹ ti naṭṭa-
naṇ² abbhokiraṇaṇ; Sobhanagarakataṇ³ paṭibhānacittan ti
vuttaṇ hoti. *Caṇḍālan* ti ayogulakilā, caṇḍālānaṇ sāṇa-
dhovanakilā ti pi vadanti. *Vaṇsan* ti veṇuṇ ussāpetvā
kilānaṇ. *Dhovanan* ti aṭṭhidhovanāṇ; ekaccesu kira jana-
padesu kālakate⁴ ñātake na jhāpenti, nikhaṇitvā ṭhapenti;
atha nesaṇ pūtibhūtakālaṇ ñatvā nīharitvā aṭṭhīni dhovitvā
gandhehi makkhetvā ṭhapenti; te nakkhattakāle ekasmiṇ
ṭhāne aṭṭhīni ṭhapetvā ekasmiṇ ṭhāne surādīni ṭhapetvā⁵
rodantā rodantā suraṇ pivanti. Vuttam pi o' etaṇ: *atthi*
bhikkhave dakkhiṇesu janapadesu dhovanāṇ nāma, tattha
bahuṇ annam pi pānam pi khajjam pi bhojjam pi leham pi ;
*atth' etaṇ bhikkhave dhovanāṇ, n' etaṇ natthi ti vadāmi** ti.
Ekacce pana indajālena aṭṭhidhovanāṇ 'dhovanan' ti
vadanti.

Hatthiyuddhādisu bhikkhuno n' eva hatthiādīhi saddhiṇ
yujjhitaṇ, na te yujjhāpetuṇ, na yujjhante daṭṭhuṇ vaṭṭati.
Nibbuddhan ti mallayuddhaṇ. [367.] *Uyyodhikan* ti yattha
sampahāro dīyati.⁶ *Balaggan* ti balagaṇanattaṭṭhānaṇ. *Senā-*
byūhan ti senāsannivesaṇ,⁷ sakatabyūhādivasena senāya
nivesanaṇ. *Anīkadassanan* ti "tayo hatthi pacchimaṇ hat-
thānikan" ti ādinā nayena vuttaṇ anikassa dassanaṇ.

Na nimittaggāhī hoti ti chandarāgavasena vuttappakāraṇ
nimittaṇ na gaṇhāti. Evaṇ sesapadāni pi vuttapaṭipakkha-
nayena veditabbāni. Yathā ca heṭṭhā javane dussilyādisu
uppannesu tasmiṇ asaṇvare sati dvāram pi aguttaṇ hoti,
bhavaṅgam pi, āvajjanādīni pi vithicittāni ti vuttaṇ, evam
idha tasmiṇ silādisu uppannesu dvāram pi guttaṇ hoti,
bhavaṅgam pi, āvajjanādīni pi vithicittāni; yathā kiṇ?
yathā nagaradvāresu saṇvutesu kiñcā pi antogharādayo
asaṇvutā honti, tathā pi antonagare sabbaṇ bhaṇḍaṇ surak-
khitaṇ sugopitam eva hoti, nagaradvāresu pihitesu corānaṇ

* A. v. 216.

¹ H, B °garan.

² S °raṇ kata; H, D, E °garakaṇ vā.

³ H ṭhapāpetvā.

⁷ H, D, S, C omit san.

⁴ D, E naṭṭhānaṇ.

⁵ H, B, E °kata.

⁶ B diasati.

paveso natthi, evam eva javane silādisu uppannesu dvāram pi guttaṇ hoti, bhavaṅgam pi, āvajjanādīni pi vīthiccittāni; tasmā javanakkhaṇe uppajjamāno¹ cakkhundriye saṅvaro ti vutto. Ito paraṇ heṭṭhā ca upari ca vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Visūkadassanā ti paṭānidassanato.

Gāmakathā ti gāma-vāsīnaṇ kathā. *Battiṅsa* ti dvattiṅsa. Aniyyanikattā saggamokkhamaggānaṇ tiracchānabhūtā kathā ti *tiracchānakathā*. Tattha rājānaṇ ārabha “Mahā-sammato Mandhātā² Dhammāsoko evaṇ mahānubhāvo” ti ādinā nayena pavattā kathā *rājakathā*. Esa nayo *corakathā*-disu; tāsu³ “asuko rājā abhirūpo dassanīyo” ti ādinā nayena gehasitakathā va tiracchānakathā hoti; “so pi nāma evaṇ mahānubhāvo khayaṇ gato” ti evaṇ pavattā pana kammaṭṭhānabhāve tiṭṭhati. Coresu pi “Mūladevo evaṇ mahānubhāvo, Meghamālo evaṇ mahānubhāvo” ti tesāṇ kammaṇ paṭicca “aho sūrā!” ti gehasitakathā va tiracchānakathā. Yuddhe pi Bhāratayuddhādisu “asukena asuko evaṇ mārito, evaṇ viddho” ti kāmāssādavasena⁴ eva kathā tiracchānakathā; “te pi nāma khayaṇ gatā” ti evaṇ pavattā sabbattha kammaṭṭhānam eva hoti. Api ca annādisu “evaṇ⁴ vaṇṇavantaṇ gandhavantaṇ rasavantaṇ phassavantaṇ khādimha, bhuñjimha, pivimha, paribhuñjimhā” ti kāmāssādavasena kathetuṇ na vaṭṭati; sātthakam pana katvā “pubbe evaṇ vaṇṇādisampannaṇ annaṇ, pānaṇ, vatthaṇ, sayanaṇ, mālaṇ, gandhaṇ silavantānaṇ adamhā, cetiyapūjaṇ akarimhā” ti kathetuṇ vaṭṭati.

*Ñātikathā*disu pi “amhākaṇ ñātakā sūrā samatthā” ti vā “pubbe mayaṇ evaṇ vicitrehi yānehi vicarimhā” ti vā assādavasena vattuṇ na vaṭṭati; sātthakam pana katvā “te pi no ñātakā khayaṇ gatā” ti vā “pubbe mayaṇ evarūpā upāhanā saṅghassa adamhā” ti vā kathetabbaṇ.

Gāmakathā pi sunivīṭṭha-dunnivīṭṭha-subhikkha-dubbhikkhādivasena “asukagāma-vāsino sūrā samatthā” ti vā evaṇ assādavasena vattuṇ na vaṭṭati, sātthakam pana

¹ S, B, C add pi.

³ H tesu.

² H Mandhātu.

⁴ H, D omit.

katvā “saddhā pasannā” ti vā “khayaṇ gatā vayaṇ¹ gatā¹” ti vā vattuṇ vaṭṭati. *Nigamanagra-janapadakathāsu* pi es’ eva nayo.

[368.] *Itthikathā* pi vaṇṇa-saṇṭhānādīni paṭicca assāda-vasena na vaṭṭati; “saddhā, pasannā, khayaṇ gatā” ti evaṇ eva vaṭṭati.

Sūrakathā pi “Nandimitto nāma yodho sūro ahoṣi” ti assāda-vasena na vaṭṭati; “saddho ahoṣi, khayaṇ gato” ti evam eva vaṭṭati.

Visikkhākathā pi “asukā visikhā sunivittā, dunnivittā, sūrā, samatthā” ti assāda-vasena na vaṭṭati; “saddhā, pasannā, khayaṇ gatā” icc’ eva vaṭṭati.

Kumbhatthānakathā ti kuṭatthānakathā, udakatitthakathā ti² pi² vuccati, kumbhadāsikathā vā. Sā pi “pāsādikā, naccituṇ gāyituṇ chekā” ti assāda-vasena na vaṭṭati; “saddhā, pasannā” ti ādinā nayena vaṭṭati.

Pubbapetakathā ti atitañātikathā, tattha vattamāna-ñāti-kathāsadiso va vinicchayo.

Nānattakathā ti purima-pacchimakathāhi³ vimuttā avasesā nānāsabhāvā niratthakakathā.

Lokakkhāyikā ti “ayaṇ loko kena nimmito? Asukena nāma nimmito. Kāko seto atthīnaṇ setattā; balākā rattā lohitassa rattattā” ti evamādikā Lokāyata-Vitaṇḍasallāpakathā.

Samuddakkhāyikā nāma “kasmā samuddo sāgaro? Sāgaradevena khatattā sāgaro; ‘khato me’ ti hatthamuddāya sayāṇ niveditattā samuddo” ti evamādikā niratthakā *samuddakkhāyakathā*.

Bhavo ti vuddhi; abhavo ti hāni; iti bhavo, iti abhavo ti yaṇ vā taṇ vā niratthakakāraṇaṇ vatvā pavattitā kathā *itibhavābhavakathā*.

Āvareyyā ti āvaraṇaṇ kareyya. *Nivāreyyā* ti ārammaṇato vāreyya. *Sannivāreyyā*⁴ ti sammā nissesaṇ katvā vāreyya. *Rakkheyyā* ti rakkaṇaṇ kareyya. *Gopeyyā* ti saṅgopeyya. *Pidaheyyā* ti pidahanaṇ kareyya. *Pacchindeyyā* ti sotaṇ chindeyya.

¹ S, B omit.

² H, D, B, E, C omit.

³ H, D, E, B, C omit hi.

⁴ H saṇvareyyā.

Tena tena na tussantī ti tena tena ambilādinā rasena na santosaṇ āpajjanti. *Aparāparaṇ pariyesantī* ti uparūpari gavesanti.

[369.] *Phassenā* ti rogaphassena. *Bhavañ ca nābhijap-
peyyā* ti tassa phassassa vinodanattāya kāmabhavādibha-
vañ ca na pattheyya. *Bheravesu ca na sampavedheyyā* ti
tassa phassassa paccayabhūtesu sihavyagghādisu bheravesu
ca¹ na sampavedheyya, avasesesu vā ghānindriya-manindri-
yavisayesu nappavedheyya; evaṇ paripūro indriyaṇṇvaro
vutto hoti; purimehi vā indriyaṇṇvaraṇ dassetvā iminā
'araññe vasatā bheravaṇ disvā vā sutvā vā nappavedhi-
tabban' ti dasseti.

[370.] *Eken' ākārenā* ti ekena kāraṇena. *Bhayam pi bhe-
ravam pi tañ-ñ evā* ti 'bhayan' ti² ca 'bheravan' ti ca
khuddakam pi mahantam pi uttāsanimittam eva; tam ev-
atthaṇ dassetuṇ: *Vuttañ h' etan* ti ādim āha.

[371.] *Bhayan* ti tappaccayā uppannabhayaṇ; *bhayānakan*
ti ākāraniddeso. *Chambhitattan* ti bhayavasena gattacala-
naṇ; *lomahaṇso* ti lomānaṇ haṇsanaṇ uddhaggabhāvo.
Iminā padadvayena kiccato bhayaṇ dassetvā puna *cetaso*
ubbego utrāso ti sabhāvato dasseti: *ubbego* ti bhīruko³; *utrāso*
ti⁴ cittakkhepo.⁴

Jātibhayan ti jātiṇ paṭicca uppannabhayaṇ. Ssesu pi
es' eva nayo. Rājato uppannaṇ bhayaṇ *rājabhayaṇ*. Ssesu
pi es' eva nayo. *Attānuvādabhayan* ti pāpakammīno attā-
naṇ anuvadantassa uppajjanakabhayaṇ. *Parānuvādabhayan*
ti parassa anuvādato uppajjanakabhayaṇ. *Dandabhayan* ti
agārikassa raññā pavattitandaṇ, anagārikassa vinayandaṇ
paṭicca uppajjanakabhayaṇ. *Duggatibhayan* ti cattāro apāye
paṭicca uppajjanakabhayaṇ. *Ūmibhayan* ti mahāsamudde
udakaṇ orohantassa pavattabhayaṇ.⁵ Mahāsamudde kira
Mahindavīci nāma saṭṭhiyojanāni uggacchati; Gaṅgāvīci nā-
ma pañāsāyojanāni; Rohaṇavīci⁶ nāma cattālīsāyojanāni
uggacchati; evarūpā ūmiyo paṭicca pavattabhayaṇ⁷ ūmi-

¹ H, D, S, E pana.

² H, D, E, C turito; B tadito.

³ H, D, E, C patta°.

⁴ E, C, D patta°; B omits bhaya.

⁵ H, D, S omit.

⁶ H, D, E, B, C omit.

⁷ S Rohinī°.

bhayaṇ.¹ *Mīnakulato*² *bhayaṇ kumbhīlabhayaṇ*. *Udakāvaṭṭato bhayaṇ āvaṭṭabhayaṇ*. *Susukā vuccati caṇḍamaccho*, *tato bhayaṇ susukābhayaṇ*. *Ājīvikabhayaṇ* ti jīvitavuttito³ *bhayaṇ*.⁴ *Asilokabhayaṇ* ti garahato *bhayaṇ*.

Laddhā na sannidhiṇ kayirā ti etesaṇ annādīnaṇ yaṇ kiñci dhammena labhivā “*araññe vanasenāsane*⁵ *vasatā dulla-bhan*” ti cintetvā sannidhiṇ na kareyya.

[372.] *Odano* ti sāli, vihi, yavo, godhumo, kaṅgu, varako, kudrūsako ti sattannaṇ dhaññānaṇ dhaññānulomānaṇ ca taṇḍulehi nibbatto. *Kummāso* ti yavehi nibbatto. *Sattū* ti sāliādīhi katasattu. *Maccho* dakasambhavo. *Maṇsaṇ* pākātam eva.

Ambapānaṇ ti āmehi vā pakkehi vā ambehi katapānaṇ. ⁶[*Tattha āmehi karontena ambataruṇāni bhinditvā udae pakkhipitvā ātape ādiccapākena pacitvā parissāvetvā tadahu paṭiggahitehi madhu-sakkharā-kappūrādīhi yojetvā kātabhaṇ*].⁶ *Jambupānaṇ* ti jambuphalehi katapānaṇ. *Cocapānaṇ* ti aṭṭhikadaliphalehi katapānaṇ. *Mocapānaṇ* ti anaṭṭhikehi kadaliphalehi katapānaṇ. *Madhupānaṇ*⁷ ti muddikānaṇ⁷ jātirasena katapānaṇ; tam pana udakasambhinnāṇ vaṭṭati, suddhaṇ na vaṭṭati. *Muddikapānaṇ* ti muddikā⁸ udae⁹ madditvā ambapānaṇ viya katapānaṇ. *Sālukapānaṇ* ti rattuppala-niluppalādīnaṇ sāluka madditvā katapānaṇ. *Phārusakapānaṇ* ti phārusakehi ambapānaṇ viya katapānaṇ. *Kosambapānaṇ* ti kosambabhalehi katapānaṇ. *Kolapānaṇ* ti kolaphalehi katapānaṇ. *Badarapānaṇ* ti mahākolaphalehi ambāpanaṇ viya katapānaṇ. Imāni ekādasa pānāni sītāni pi ādiccapakkāni¹⁰ pi vaṭṭanti. *Ghatapānaṇ* ti sappipānaṇ. *Telapānaṇ* ti tilatelādipānaṇ. *Payopānaṇ* ti khirapānaṇ. *Yāgupānaṇ* ti ambilādi¹¹-yāgupānaṇ. *Rasapānaṇ* ti sākādirasapānaṇ.

Piṭṭhakhajjakaṇ ti sattannaṇ tāva dhaññānaṇ dhaññānulomānaṇ aparannānaṇ ca piṭṭhaṇ, panasapiṭṭhaṇ, labujapiṭ-

¹ E, D, C *omit*.² B *kumbhīlato*.³ B *jīvikā*°.⁴ H, D, S, C, E *add* ājīvikabhayaṇ.⁵ H *va senā*°.⁶ H *omits*.⁷ S *madhuka*°.⁸ C, D, E *omit*; H °kaṇ.⁹ E *omits*.¹⁰ H, D, E, C, B °pākāni.¹¹ H, D, E, C, B *sītālādi*°.

ṭhaṇ, ambāṭakapitṭhaṇ, sālapiṭṭhaṇ¹ khīravallipitṭhaṇ cā ti evamādināṇ pitṭhehi katan pitṭhakhajjakaṇ. *Pūvakhajjakam* pi etehi yeva katan. *Mūlakhajjakan* ti mūlakamūlaṇ, khārakamūlaṇ, cuccumūlan ti evamādi. *Tacakhajjakan* ti ucchutacādayo. *Pattakhajjakan* ti nimbapaṇṇa²-kuṭajapaṇṇa-paṭolapaṇṇa-sulasapaṇṇādayo.³ *Pupphakhajjakan* ti mūlakapuppha-khārakapuppha-setavarāṇa-siggu-uppala-paduma-kādayo. *Phalakhajjakan* ti panasa-labuja-tāla-nālikera-ambāṭaka-tintinika-mātuluṅga-kapitṭhaphala - alābu - kumbhaṇḍa-phussaphala-tipusa-vātiṅgana⁴-coca-moca-madhukādinaṇ phalānaṇ khajjakaṇ.

Na kuhanāyā ti na vimhāpanāya. *Na lapanāyā* ti paccayatthaṇ na lapanāya: vihāraṇ āgate manusse disvā “ kim atthāya bhonto āgatā? kiṇ bhikkhū nimantetuṇ? yadi evaṇ, gacchatha, ahaṇ pacchato⁵ gahetvā āgacchāmi ” ti evaṇ na lapanāya. Atha vā attānaṇ upanetvā: “ ahaṇ Tisso, mayi rājā pasanno; mayi asuko ca asuko ca rājamahāmatto pasanno ” ti evaṇ na lapanāya. *Na nemittikatāyā* ti yena kenaci paresaṇ paccayadāna-saññājanakena kāyavacikammena na nemittakatāya. *Na nippesikatāyā* ti yā sā paresaṇ akkosanādikiriya, yasmā velupesikā viya abbhaṇṇaṇ⁶ parassa guṇaṇ nippeseti, nipuñchatī, yasmā vā gandhajātaṇ piṇṣitvā gandhamaggaṇā viya paragūṇe nipīṇṣitvā vicuṇṇetvā eṣā lābhamaggaṇā hoti, tasmā nippesikatā ti vuccati, na evarūpāya nippesikatāya. *Na lābhena lābhaṇ nijigiṇṣanātāyā* ti ettha nijigiṇṣanatā ti maggaṇā; aññato laddhaṇ hi aññattha haraṇavasena lābhena lābhamaggaṇā nāma hoti; na evarūpāya lābhena lābhamaggaṇāya.

Na dārudānenā ti na paccayahetukena dārudānena; vihāre utṭhitaṇ vā⁷ aññato vā āharitvā rakkhita-gopitaṇ dāruṇ ‘ evam me paccayaṇ dassanti ’ ti upaṭṭhākānaṇ dātuṇ na vaṭṭati. Evaṇ hi jīvikaṇ kappento anesanāya micchājīvena jīvati; so diṭṭhe c’ eva dhamme garaṇaṇ pāpuṇāti, samparāye ca apāyaparipūrako hoti. Attano puggalikaṇ dāruṇ kula-

¹ S sāsapa°.² H nibba°.³ B mūlaka°.⁴ H tila-phātiṇ°.⁵ B adds pattaṇ.⁶ C, D, E abbhantaraṇ.⁷ H, D, E, S hi.

saṅgahatthāya dadanto kuladūsakadukkaṭaṇ āpajjati; parapuggalikaṇ theyyacittena dadamāno bhaṇḍagghena kāretabbo. Saṅghike pi es' eva nayo; sace pana taṇ issaravatāya¹ deti, garubhaṇḍavissajjanaṇ āpajjati. Kataram pana dāru garubhaṇḍaṇ hoti, katarāṇ na hoti ti? Yaṇ tāva aropitaṇ² sayañjātaṇ,³ taṇ⁴ saṅghena paricchinnatṭhāne yeva⁵ garubhaṇḍaṇ; tato paraṇ na garubhaṇḍaṇ; ropitatṭhāne⁶ sabbena sabbaṇ garubhaṇḍaṇ; pamānato sūcidaṇḍakappamānaṇ garubhaṇḍaṇ.

Na veḷudānenā ti ādisu pi na veḷudānenā ti na paccayahe-tukena veḷudānenā ti adi sabbaṇ “na dārudānenā” ti ettha vuttanayen' eva veditabbaṇ. Veḷu pana pamānato tela-nāḷippamāno garubhaṇḍaṇ, na tato heṭṭhā. Manussā viha-raṇ gantvā veḷuṇ yācanti, bhikkhū ‘saṅghiko’⁷ ti⁸ dātuṇ na visahanti; manussā punappunaṇ yācanti vā tajjenti vā, tadā bhikkhūhi “daṇḍakammaṇ katvā gaṇhathā” ti vattuṇ vaṭṭati; veḷudānaṇ nāma na hoti. Sace te daṇḍakammata-thāya vāsi-pharasuādini vā khādaniyaṇ vā bhojaniyaṇ vā denti, gahetuṇ na vaṭṭati. Vinayatṭhakathāyam pana: “daḍḍhagehā manussā gaṇhitvā gacchantā na vāretabbā” ti vuttaṇ. Sace saṅghassa veḷugumbe veḷudūsikā uppajjati,—taṇ akotṭāpentam pana veḷuṇ⁹ nāseti,¹⁰—kiṇ kātabban ti? Bhikkhācāre manussānaṇ ācikkhitabbaṇ; sace koṭṭetuṇ na icchanti, “samabhāgaṇ labhissathā” ti vattabbā; na icchanti yeva, “dve koṭṭhāse labhissathā” ti vattabbā. Evam pi anicchantesu “natṭhena attho natthi, tumbhākaṇ khaṇe sati daṇḍakammaṇ karissatha, koṭṭetvā gaṇhathā” ti vat-tabbā. Veḷudānaṇ nāma na hoti. Veḷugumbe aggimhi utṭhite pi, udakena vuyhamānaveḷūsu pi es' eva nayo.

Pattadāne garubhaṇḍatāya ayaṇ vinicchayo: pattam pi hi yattha vikkāyati, gandhikādayo gandhapalivethanādinaṇ atthāya gaṇhanti, tādise dullabhatṭhāne yeva garubhaṇḍaṇ hoti. Esa tāva kiṇsukapatta-kaṇṇapilandhana¹¹-tāla-

¹ H, S issaratāya.

² B °jātaṇ.

³ H, S add taṇ.

⁷ H °kaṇ.

¹⁰ S, C, D, B, E nassati.

² H, B °pimaṇ.

⁴ H, D, C, E, S omit.

⁵ H, E, C, B ropimaṭ°.

⁹ S, C veḷu.

⁸ H omits.

¹¹ H, D, E, C omit kaṇṇa.

pattādisu vinicchayo; tālapaṇṇam pi imasmiṇ yeva ṭhāne kathetabbaṇ: tālapaṇṇam pi sayañjāte tālavane saṅghena paricchinnatṭhāne yeva garubhaṇḍaṇ, na tato paraṇ; ropimā-tālesu sabbam pi garubhaṇḍaṇ; tassa pamāṇaṇ heṭṭhimako-ṭṭiyā aṭṭhaṅgukappamāṇo pi rittapotthako. Tiṇam pi etth' eva pakkhipitvā kathetabbaṇ; yattha pana tiṇaṇ natthi, tattha palāla¹-tāla²-nālikerapaṇṇādihi pi chādenti, tasmā tāni pi tiṇen' eva saṅgahitāni; iti muñja-palālādisu yaṇ kiñci muṭṭhippamāṇaṇ tiṇaṇ, nālikerapaṇṇādisu ca ekapaṇ-ṇam pi saṅghassa dinnaṇ vā tattha jātaṇ vā bahi ārāme saṅghassa tiṇavatthumhi jātaṇ tiṇaṇ vā rakkhita-gopitaṇ vā garubhaṇḍaṇ hoti; tam pana saṅghakamme ca cetiya-kamme ca kate atirekaṇ puggalikakamme dātuṇ vaṭṭati. Heṭṭhā vutta-dāru-velūsu pi es' eva nayo.

Pupphadāne “ettakesu rukkhesu pupphāni vissajjitvā yāgubhattatthāya upanentu, ettakesu senāsanapaṭisaṅkha-raṇesu upanentū” ti evaṇ niyamitatṭhāne yeva pupphāni garubhaṇḍāni honti. Yadi sāmaṇerā pupphāni ocinitvā rāsikaronti, pañcaṅgasamannāgato pupphabhājako bhikkhu saṅhaṇ gaṇetvā koṭṭhāse karoti; so sampattaparisaṇṇa saṅhaṇ anāpucchitvā va dātuṇ labhati; asammatenā pana āpucchitvā va dātabbaṇ. Bhikkhunā³ pana kassa pupphāni dātuṇ labbhati, kassa na labbhati ti? Mātāpitunnaṇ gehaṇ haritvā⁴ pi gehato pakkosāpetvā pi “vatthupūjaṇ karoṭhā” ti dātuṇ labbhati, pilandhanatthāya⁵ na labbhati; sesānā-tinam pana haritvā na dātabbaṇ, pakkosāpetvā pūjanat-thāya dātabbaṇ; sesajanassa pūjaṭṭhānaṇ sampattassa apac-cāsiṇsantena dātabbaṇ; pupphadānaṇ nāma na hoti. Vihāre bahūni pupphāni pupphanti; bhikkhunā piṇḍāya carantena manusse disvā “vihāre bahūni pupphāni, pūjethā” ti vat-tabbaṇ, vacanamatte doso natthi; “manussā khādaniyaṇ bhojaniyaṇ ādāya āgamiṇsanti” ti cittena pana na vattab-baṇ; sace vadati, khādaniyaṇ bhojaniyaṇ na paribhuñji-tabbaṇ. Manussā attano dhammatāya “vihāre pupphāni atthi?” ti pucchitvā “asūkadivase vihāraṇ āgamiṇsāma, sām-

¹ H, D, E pana.

⁴ S gantvā.

² C, D, E omit.

³ H °no.

⁵ S sivaliṅgakhandhatthāya.

aṇerānaṇ pupphāni ocinituṇ mā dethā” ti vadanti; bhikkhu sāmaṇerānaṇ kathetuṇ pamuṭṭho¹; sāmaṇerehi pupphāni ocinitvā² ṭhapitāni³; manussā bhikkhuṇ⁴ upasaṅkamitvā “mayaṇ tumhākaṇ asukadivase evaṇ ārocayimha: ‘sāmaṇerānaṇ pupphāni ocinituṇ mā dethā’ ti, kasmā⁵ na vārayitthā?” ti. “Sati me pamuṭṭhā, pupphāni ocitamattān’ eva, na tāva pūjā katā” ti vattabbā⁶; “gaṇhatha, pūjethā” ti na vattabbā⁶; sace vadati, āmisaṇ na paribhuñjītabbaṇ. Aparo bhikkhu sāmaṇerānaṇ ācikkhati: “asukagāmaṇvāsino ‘pupphāni mā ocinitthā’ ti āhaṇsū” ti; manussā pi āmisaṇ āharitvā dānaṇ datvā vadanti: “amhākaṇ manussā na bahukā, sāmaṇere amhehi saha pupphāni ocinituṇ āṇāpethā” ti. “Sāmaṇerehi bhikkhā laddhā, ye bhikkhācāraṇ na gacchanti te sayam eva jānissanti upāsakā” ti vattabbāṇ. Ettakaṇ nayaṇ labhitvā sāmaṇere putte vā bhātike vā katvā pupphāni ocināpetuṇ doso natthi; pupphadānaṇ nāma na hoti.

Phaladāne phalam pi pupphaṇ viya niyमितam eva garubhaṇḍaṇ hoti. Vihāre bahukamhi⁷ phalāphale sati aphāsukamanussā āgantvā yācanti; bhikkhū saṅghikaṇ ti dātuṇ na ussahanti; manussā vippaṭṭisārino akkosanti paribhāsanti, tattha kiṇ kātābbaṇ ti? Phalehi vā rukkhehi vā paricchinditvā katikā kātābba: “asuke ca asuke ca rukkhe ettakāni phalāni gaṇhantā, ettakesu vā rukkhesu phalāni gaṇhantā na vāretabbā” ti. Corā vā issarā vā balakkārena gaṇhantā na vāretabbā; kuddhā hi te sakalavihāram pi nāseyyuṇ; ādīnavo pana kathetabbo ti.

Sinānadāne sinānacunṇāni koṭṭitāni na garubhaṇḍāni; akoṭṭito rukkhe ṭhito va⁸ rukkhatāco garubhaṇḍaṇ. Cunṇam pana agilānassa rajananipakkaṇ vaṭṭati; gilānassa yaṇ kiñci cunṇaṇ⁹ vaṭṭati yeva. *Na cunṇadānenā* ti vuttanayena sirīsaṇcunṇādīnaṇ dānena.

Mattikādāne mattikā hi yaṭṭha dullabhā hoti, tatth’ eva garubhaṇḍaṇ. Sā pi heṭṭhimakoṭiyā tiṇṣapala-gulapīṇḍapamāṇā va, tato heṭṭhā na garubhaṇḍaṇ ti.

¹ H, C °ṭhā.

² B, S ocitāni.

³ B, S omit.

⁴ *Al MSS.* °khū.

⁵ S, B kiṇ.

⁶ H, S, D, C, E °baṇ.

⁷ H, S, D, C, E °kasmim pi.

⁸ S omits.

⁹ B adds dātuṇ.

Dantakaṭṭhadāne dantakaṭṭhaṇ acchinnakam eva garubhaṇḍaṇ. Yesaṇ sāmaṇeraṇaṇ saṅghato dantakaṭṭhavāro pāpuṇāti, te attano ācariyupajjhāyānaṇ pāṭiyekkaṇ dātuṇ na labhanti. Yehi¹ pana 'ettakāni dantakaṭṭhāni āharitabbāni' ti paricchinditvā vārā gahitā te² atirekāni ācariyupajjhāyānaṇ³ dātuṇ⁴ labhanti.⁴ Ekena bhikkhunā dantakaṭṭhamālakato bahūni dantakaṭṭhāni na gahetabbāni, devasikaṇ ekekam eva gahetabbaṇ. Pāṭiyekkaṇ vasantenā pi bhikkhusaṅghaṇ gaṇayitvā⁵ yattakāni attano pāpuṇanti tattakān' eva gahetvā gantabbaṇ⁶; antarā āgantukesu vā āgatesu, disaṇ⁷ vā pakkamantena āharitvā gahitaṭṭhāne yeva ṭhapetabbāni.

Na mukhadakadānenā ti na mukhadhovanaudakadānena.

Na cāṭukamyatāyā ti ādisu cāṭukamyatā vuccati attānaṇ dāsaṇ viya nīcatṭhāne ṭhapetvā parassa khalitavacanam pi saṇṭhāpetvā piyakāmatāya paggayha vacanaṇ.

Muggasūpyatāyā ti muggasūpasamānatāya; muggasūpyatā⁸ ti saccālikena jīvitakappanatāya etaṇ adhivacanaṇ; yathā hi muggasūpe paccante bahū muggā pākaṇ gacchanti, thokā na gacchanti, evam evaṇ saccālikena jīvitakappake puggale bahuṇ alikaṇ hoti, appakaṇ saccaṇ. Yathā vā muggasūpassa apavisanaṭṭhānaṇ nāma natthi, evam eva saccālikavuttino puggalassa appatiṭṭhānaṇ nāma natthi, siṅghātaṇ viya icchiticchitadhārāya patiṭṭhāti; ten' assa sā musāvāditā muggasūpyatā ti vuttā.

Na pāribhaṭṭatāyā ti na paribhaṭṭakammabhāvena; paribhaṭṭassa hi kammaṇ pāribhaṭṭaṇ, tassa bhāvo pāribhaṭṭyatā; alaṅkāra karaṇādīhi dāra kākīlāpanass' etaṇ adhivacanaṇ.

*Na pīṭhamaddikāṭāyā*⁹ ti na sahasā ghaṇaṇ pavisitvā pīṭhke nisīdanakatāya.

Na vatthuvijjāyā ti ādisu vatthuvijjā nāma gāma-nigama-nagarādinaṇ sunivīṭṭha-dunnivīṭṭhajānanasatthaṇ.

¹ B, C, D, E ye.

² H tesanaṇ.

³ H, E, C *add* ti; D *add* pāṭiyekkaṇ.

⁴ H, E, C *omit*.

⁵ H gāha°.

⁶ H netabbaṇ.

⁷ H, C, B disā.

⁸ H, D, E, B °tāyā.

⁹ H, S pīṭṭhimāṇṣikatāya; B, E pīṭṭhamaddhika°.

Tiracchānavijjā nāma aniyyānikattā saggamokkhamaggānaṃ tiracchānabhūtā aṅgasattha-nimittādikā avasesā vijjā.

Āṅgavijjā nāma itthipurisānaṃ subhaga-dubbhagalakkhaṇajānaṇaṃ.

Nakkhattavijjā nāma nakkhattānaṃ yogajānanasatthaṃ.

Na dūtagamanenā ti na dūteyyaṃ katvā gamanena.

Pahīnagamanenā ti gihīnaṃ¹ sāsanaṃ gahetvā gharā gharāṇaṃ pahitassa gamanena.

Na jaṅghapesaniyenā ti gāmantara-desantarādisu tesāṃ tesāṃ gihīnaṃ sāsana-paṭisāsana-haraṇena. Idaṃ hi jaṅghapesanikaṃ nāma attano mātāpitunnaṃ, ye c' assa mātā-pitaro upaṭṭhahanti, tesāṃ sāsanaṃ gahetvā katthaci gamanavasena vaṭṭati. Cetiyaṃ vā saṅghassa vā attano vā kammaṃ karontānaṃ vaḍḍhakīnaṃ pi sāsanaṃ harituṃ vaṭṭati. Manussā “dānaṃ dassāma, pūjaṃ karissāma, bhikkhusaṅghassa ācikkhathā” ti vadanti; “asuka-therassa nāma dethā” ti piṇḍapātaṃ vā bhesajjaṃ vā cīvaraṃ vā denti, “vihāre pūjaṃ karoṭhā” ti mālāgandha-vilepanādīni vā dhaja-patākādīni vā niyyādenti, sabbaṃ² harituṃ vaṭṭati; jaṅghapesaniyaṃ nāma na hoti. Sesasāsanaṃ gahetvā gacchantassa padavāre padavāre doso.

Na vejjakammenā ti na vejjena hutvā kāyatikicchānādi-bhesajjakaraṇena. Bhesajjam pana pañcannaṃ sahadhammikaṇaṃ kātappaṃ: bhikkhussa, bhikkhuniyā, sikkhamānāya, sāmaṇerassa, sāmaṇeriyā; sama-sīla-saddhā-paññānaṃ hi etesaṃ tīsu sikkhāsu yuttānaṃ bhesajjaṃ akātuṃ na labbhati. Mātāputunnaṃ, tadupaṭṭhākānaṃ, attano veyyāvaccakarassa, paṇḍupalāsassa ti etesaṃ pañcannam pi kātuṃ vaṭṭati. Jeṭṭhabhātu, kaṇiṭṭhabhātu, jeṭṭhabhaginiyā, kaṇiṭṭhabhaginiyā, cūlamātuyā, mahāmātuyā, cūlapituno, mahāpituno, pitucchāya, mātucchāyā ti etesaṃ pana dasannam pi karontena tesāṃ yeva santakaṃ bhesajjaṃ gahetvā kevaḷaṃ yojetvā dātappaṃ; sace nappahoti, attano santakaṃ tāvakālīkaṃ dātappaṃ. Etesaṃ puttaparamparā yāva sattamā kulaparivaṭṭā tāva cattāro paccaye āharāpentassa akataviññatti³ vā, bhesajjaṃ karontassa vejjakammaṃ vā, kuladūsakāpatti vā na hoti.

¹ S, D, C, B, E gihino.

² H, D, E, C omīti.

³ H °ttiṃ.

Na piṇḍapaṭipīṇḍakenā ti ettha piṇḍapāto kassa dātabbo? kassa na dātabbo? Matāpitunnaṇ, tadupaṭṭhākānaṇ, veyyāvaccakarassa, paṇḍupalāsassa, sampatta-dāmarikacorrassa, issarassā pi dātabbo; etesaṇ datvā pacchā laddham pi piṇḍapaṭipīṇḍaṇ nāma na hoti.

Na dānānuppadānenā ti attano dinnakānaṇ na puna dānena.

Dhammenā ti dhammena uppannaṇ. *Samenā* ti kāyasucaritādinaṇ. *Laddhā* ti kāyena laddhā. *Labhitvā* ti cittaṇa pāpūnitvā. *Adhigantvā* ti sampāpūnitvā. *Vinditvā* ti ñāṇena vinditvā. *Paṭilabhitvā* ti punappunaṇ labhitvā.

Annasannidhin ti ettha duvidhā annakathā¹ vinayavasena sallekhasena ca. Vinayavasena tāva: yaṇ kiñci annaṇ aṇṇa paṭiggahitaṇ aparajju sannidhikaraṇaṇ hoti, tassa paribhoge pācittiyaṇ. Attanā laddham pana sāmānerānaṇ datvā tehi² ṭhapāpetvā dutiyadivase bhuñjituṇ vaṭṭati; sallekko pana na hoti.

Pānasannidhimhi pi es' eva nayo. Ettha pānaṇ nāma ambapānādini aṭṭhapānāni, yāni c' etesaṇ anulomāni.

Vatthasannidhin ti ādimhi anadhiṭṭhitāvikappitaṇ sannidhi ca hoti, sallekhaṇ ca kopeti. Ayaṇ nipariyāyakathā va; pariyāyato pana ticīvarasantuṭṭhena bhavitabbaṇ, catutthaṇ labhitvā aññassa dātabbaṇ; sace yassa kassaci dātuṇ na sakkoti, yassa pana dātukāmo hoti so uddesatthāya vā paripucchatthāya vā³ gato,⁴ āgatamatte⁵ dātabbaṇ, adātuṇ na vaṭṭati. Ticīvare⁶ pana appahonte satiyā paccāsāya anuññātakālaṇ ṭhapetuṇ vaṭṭati; sūci-sutta-cīvarakārakānaṇ alābhena tato param pi vinayakammaṇ katvā ṭhapetuṇ vaṭṭati. "Imasmiṇ jīṇṇe puna īdisaṇ⁷ kuto labhissāmī" ti pana ṭhapetuṇ na vaṭṭati; sannidhi ca hoti, sallekhaṇ ca vikopeti.

Yānasannidhimhi yānaṇ nāma: vayhaṇ, ratho, sakaṭaṇ, sandamānikā, sivikā, pāṭaṅki⁸; na pan 'etaṇ pabbajitassa yānaṇ; upāhanā pana yānaṇ. Ekabhikkhussa hi eko araṇṇatthāya, eko dhotapādakatthāyā ti ukkaṇsato dve upāhana-

¹ B, D, E, S, C omit anna.

² S, B add laddhaṇ; E, D add saddhiṇ.

³ H, E omit.

⁴ H, E āgato.

⁵ S 'magge.

⁶ S, B cīvare.

⁷ H, D, E, C, B omit.

⁸ H pāṭaṅgīti.

saṅghātā vaṭṭanti, tatiyaṃ labhivā aññassa dātabbaṃ. “Imasmiṃ jipṇe aññaṃ kuto labhissāmi” ti ṭhapetuṃ na vaṭṭati; sannidhi ca hoti, sallekhañ ca vikopeti.

Sayanāsannidhimhi sayanan ti mañco; ekassa bhikkhuno eko gabbhe, eko divātṭhāne ti ukkaṇsato dve mañcā vaṭṭanti; tato uttariṃ labhivā aññassa bhikkhuno vā gaṇassa vā dātabbo, adātuṃ na vaṭṭati; sannidhi c’ eva hoti, sallekho ca kuppati.

Gandhasannidhimhi bhikkhuno kaṇḍu-kacchu-chavidosā-diābādhe sati gandho vaṭṭati; tena gandhena tasmiṃ roge vupasante aññesaṃ vā ābādhikānaṃ dātabbo, dvāre pañcaṅguli-gharadhūpanādīsu vā upanetabbo; “puna roge sati bhavissati” ti ṭhapetuṃ na vaṭṭati; gandhasannidhi ca hoti, sallekhañ ca kopeti.

Āmisaṇ ti ādi vuttāvasesaṃ datṭhabbaṃ: seyyathidaṃ? Idh’ ekacco bhikkhu ‘tathārūpe kāle upakārāya bhavissanti’ ti tila-taṇḍula-mugga-māsa-nāḷikera-loṇamaccha-vallūra-sappi-tela-kulālabhājanādīni āharāpetvā ṭhapeti; so vassakāle kālass’ eva sāmānerehi yāguṃ pacāpetvā paribhuñjitvā “sāmaṇera, udaka-kaddame dukkhaṃ gāmaṃ pavisituṃ, gaccha, asukakulaṃ gantvā mayhaṃ vihāre nisinnabhāvaṃ ārocehi; asukakulato dadhiādīni āharā” ti peseti. Bhikkhūhi “kim bhante, gāmaṃ na pavisathā?” ti¹ vutte pi “duppaveso āvuso idāni gāmo” ti vadati. Te “hotu bhante, acchatha tumhe, mayaṃ bhikkhaṃ pariyesitvā āharissāmā” ti gacchanti. Atha sāmānero dadhiādīni² āharitvā bhattaṃ ca vyañjanaṃ ca sampādetvā upaneti, taṃ bhuñjantass’ eva upatṭhākā bhattaṃ pahinanti, tato pi manāpaṃ manāpaṃ bhuñjati; atha bhikkhū piṇḍapātaṃ gahetvā āgacchanti, tato pi manāpaṃ manāpaṃ gīvāyāmakaṃ bhuñjati yeva. Evaṃ catumāsam pi vitināmeti. Ayaṃ vuccati bhikkhu muṇḍa-kuṭumbikajīvikaṃ jīvati, na samaṇajīvikaṃ ti. Evarūpo āmisasannidhi nāma hoti. Bhikkhuno pana vasanaṭṭhāne ekā taṇḍulanāḷi, eko gulapiṇḍo, catubhāgamattaṃ sappi ti ettakaṃ nidhetuṃ vaṭṭati, akāle sampattacorānaṃ atthāya. Te hi ettakaṃ āmisapaṭisanthāraṃ alabhanta jīvitaṃ pi voropeyyuṃ;

¹ H, D, S, C² sitthā ti.

² H, D, E, B dadhiṇ.

tasmā sace pi ettakaṇ natthi, āharāpetvā pi ṭhapetuṇ vaṭṭati. Aphāsukakāle ca yad ettha kappiyaṇ taṇ attanā pi pari-bhuñjituṇ vaṭṭati. Kappiyakuṭiyam pana bahuṇ ṭhapentassā pi sannidhi nāma natthi.

[373.] *Jhāyī na pādalo!* assā ti jhāyī jhānābhirato va na ca pādalo assa. *Virame kukkucā*,¹ *nappamajjeyyā* ti hatthakukkucādi-kukkucāṇ vinodeyya; sakkaccakāritādi-tāya c' ettha nappamajjeyya.

*Ekaggam*² *anuyutto* ti ekībhaṇaṇ anuyutto. *Sadatthagharuko* ti uttamatthagharuko; 'sakatthagharuko' ti vā pāṭho.

[375.] *Paṭisallānārāmo* ti āramaṇaṇ ārāmo, tato tato ārammaṇato paṭisaṇharitvā ekībhaṇe paṭisallāne ārāmo yassa, so paṭisallānārāmo. *Assā* ti bhaveyya. *Tasmiṇ rato* ti paṭisallāne³ rato. Etehi sīlesu paripūrakāritaṇ dasseti, taṇ kissa hetu? Silavipannassa ekaggatā pi na sampajjati. *Ajjhattaṇ cetosamatham anuyutto* ti attano cittasamathe yutto; ettha hi 'ajjhattan' ti vā 'attano' ti vā etaṇ ekatthaṇ, vyañjanam eva nānaṇ; bhummatthe pan' etaṇ upayogavacanaṇ 'anū' ti iminā upasaggena yoge⁴ siddhaṇ. *Anirā-katajjhāno* ti bahi anihatajjhāno, avināsitajjhāno vā; niha-ṛaṇa⁵-vināsatthañ hi idaṇ nirākaraṇaṇ nāma: *Thambhaṇ*⁶ *nirāṇkatvā*⁷ *nivātavuttī** ti ādisu c' assa⁸ payogo daṭṭhabbo. *Vipassanāya samannāgato* ti sattavidhāya anupassanāya yutto. Sattavidhā anupassanā nāma⁹: aniccānupassanā, dukkhānupassanā, anattānupassanā, nibbidānupassanā, vi-rāgānupassanā, nirodhānupassanā, paṭinissaggānupassanā ti; tā Visuddhimaggeṭ vitthāritā.

Brūhetā suññāgārānaṇ ti vaddhetā suññāgārānaṇ. Ettha ca samatha-vipassanāvasena kammaṭṭhānaṇ gahetvā rattin-divaṇ suññāgāraṇ pavisitvā nisīdamāno bhikkhu 'brūhetā

* Sn. ver. 326.

† Vism. 650.

¹ H, B, S, C, D, E °caṇ.

² S, B, D °lāna.

³ So all MSS.

⁴ H, B, S nirā°.

⁵ H, D, E, C omit.

⁶ H ekatta°.

⁷ H, D, E, S, C yoga.

⁸ B adhammaṇ.

⁹ H p' assa.

suññāgārānaṃ' ti veditabbo. Ekabhūmakādibhede pāsāde kurumāno pi¹ 'suññāgārānaṃ brūhetā' ti datṭhabbo.

[376.] *Sakkaccakārī* ti ādisu dānādinaṃ kusaladhammānaṃ, bhāvanāya, puggalassa vā deyyadhammassa vā sakkacca²-kāritāvasena sakkaccakārī. *Assā* ti bhaveyya. Satata-bhāvo sātaccāṇ, sātaccakāritāvasena *sātaccakārī*. Nirantarakāritāya *aṭṭhitakārī*; yathā nāma kakaṇṭako thokaṇ gantvā thokaṇ tiṭṭhati, na nirantaraṇ gacchati, evam eva yo puggalo ekadivasaṇ dānaṇ vā datvā, pūjaṇ vā katvā, dhammaṇ vā sutvā, samaṇadhammaṇ vā pana katvā puna³ cirassaṇ⁴ karoti, na nirantaraṇ pavatteti, so ṭhitakārī ti vuccati; yo pana evaṇ na hoti, so aṭṭhitakārī. *Anolīnavuttiko* ti nirantarakaraṇa⁵-saṅkhātassa vipphārassa aṭṭhitāya na olinavuttiko. *Anikkhittachando* ti kusalakiriyāya viriyachandassa anikkhittabhāvena anikkhittachando. *Anikkhittadhuro* ti viriyadhurassa anoropako, anosakkitaṃānaso ti attho. *Appativānī* ti anivattī.⁶

Adhiṭṭhānaṃ ti kusalakaraṇe patitṭhābhāvo. *Anuyogo* ti anuyuñjanaṇ. *Appamādo* ti satiyā avippavāso.

[377.] *Tandiṇ māyaṇ hassaṇ khiddāṇ* ti ālasiyaṇ ca māyaṇ ca hassaṇ ca kāyikaṇ vācasikaṇ khiddāṇ ca; *savibhūsaṇ* ti saddhiṇ vibhūsaṇa.

Rattindivaṇ cha koṭṭhāsaṇ karitvā ti purimayāma-majjhimayāma-pacchimayāma-vasena rattinṇ tayo, tathā divā ti chabbidhaṇ koṭṭhāsaṇ katvā; *pañcakoṭṭhāsaṇ jaggeyyā*⁷ ti rattimajjhimayāmaṇ vissajjitvā avasesa-pañcakoṭṭhasesu na niddaṇ okkameyya; *ekaṇ koṭṭhāsaṇ nipajjeyyā* ti ekaṇ majjhimayāmakotṭhāsaṇ sato sampajāno nipajjitvā niddaṇ okkameyya.

Idha bhikkhu divasaṇ ti pubbaṇhe majjhaṇhe sāyaṇhe ti tayo pi divasakoṭṭhāsā gahitā; *caṅkamaṇa nisajjāyā* ti sakalaṇ divasaṇ iminā iriyāpathadvayena viharanto, cittassa āvaraṇato āvaraṇīyehi dhammehi pañcahi⁸ nīvaraṇehi, sabhākusaladhammehi vā, *cittaṇ parisodheyyā* ti tehi dhammehi

¹ H adds n' eva.

² H, D, B, C add na.

³ H, D, E, C °pharaṇa°.

⁴ H jaheyyā.

⁵ H, D, C sakkata.

⁶ B viriyaṇ.

⁷ H, D, E, B, C °vattanaṇ.

⁸ H, D, S pañca.

cittañ visodheyya parivisodheyya. Thānam pan' ettha kiñcāpi na gahitañ, caṅkama-nisajjāsannissitam pana katvā gahetabbam eva.

Paṭhamañ yāman ti sakalasmim pi paṭhamayāme.

[378.] *Seyyan* ti ettha kāmabhogiseyyā, petaseyyā, sihaseyyā, tathāgataseyyā ti catasso seyyā. Tattha *yebhuyyena bhikkhave kāmabhogī vāmena passena sentī** ti ayañ kāmabhogiseyyā; tesañ hi¹ yebhuyyena dakkhiṇapassena sayāno² nāma natthi. *Yebhuyyena bhikkhave petā uttānā sentī** ti ayañ petaseyyā; appamaṇsalohitattā hi aṭṭhisāṅghāṭa-ghaṭṭitā ekena passena sayituñ na sakkonti, uttānā va senti. *Sīho bhikkhave migarājā dakkhiṇapassena seyyañ kappeti . . . pe . . . attamano hoti†* ti ayañ sihaseyyā. Tejussadattā hi siho migarājā dve purimapāde ekasmiñ, pacchimapāde ekasmiñ ca thāne thapetvā naṅguṭṭhañ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapāda-pacchimapāda-naṅguṭṭhānañ thitokāsañ sallakkhetvā dvinnāñ purimapādānañ matthake sīsañ thapetvā sayati; divasam pi sayitvā pabujjhamāno na utraṣṭo pabujjhati, sīsam pana ukkhipitvā purimapādādīnañ thitokāsañ sallakkheti; sace kiñci thānañ vijahitvā thitañ hoti, “na idañ tuyhañ jātiyā sūrabhāvassa anurūpan” ti anattamano hutvā tatth' eva sayati, na gocarāya pakkamati. Avijahitvā thite pana “tuyhañ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpam idañ” ti haṭṭhatuṭṭho utthāya sīhavijambhitañ vijambhitvā kesarabhārañ vidhunitvā tikkhattuñ sīhanādañ naditvā gocarāya pakkamati.

Catutthajjhānaseyyā pana tathāgataseyyā ti vuccati. Tāsu idha sihaseyyā āgatā; ayañ hi tejussada-iriyāpathattā uttamaseyyā nāma. *Pāde pūdan* ti dakkhiṇapāde vāmapādañ; *accādhāyā* ti ati-ādhāya, isakañ atikkamma thapetvā; goppakkena hi goppake jāṇunā vā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhañ vedanā uppajjati, cittañ ekaggañ na hoti, seyyā aphāsukā hoti; yathā pana na saṅghaṭṭeti, evañ atikkamma thapite vedanā n' uppajjati, cittañ ekaggañ hoti,

* A. ii, 244.

† A. ii, 245.

¹ H, E, C omit.

² D, E, C seyyā; B sayanañ.

seyyā phāsu hoti. 'Tena vuttaṇ: *pāde pādaṇ accādhāyā* ti. *Sato sampajāno* ti satiyā c' eva sampajānapaññāya ca samannāgato hutvā; iminā supariggahitasampajāññaṇ kathitaṇ. *Uṭṭhānasaññaṇ manasikarivā* ti "asukavelāya nāma uṭṭhahissāmī" ti evaṇ uṭṭhānavelāparicchedakaṇ uṭṭhānasaññaṇ citte ṭhapetvā; evaṇ katvā nipanno hi yathāparicchinnakāle yeva uṭṭhāti.

Viriyindriyaniddese *cetasiko* ti idaṇ viriyassa niyamato cetasikabhāvadīpanatthaṇ vuttaṇ; idaṇ hi viriyaṇ: *yad api bhikkhave kāyikaṇ viriyaṇ, tad api viriyasambojjhaṇo*; *yad api cetasikaṇ viriyaṇ, tad api viriyasambojjhahaṇo ti iti h' idaṇ*¹ *uddesaṇ gacchati** ti evamādisu suttesu caṅkamādini karon-tassa uppajjanatāya kāyikan ti vuccamānam pi kāyaviññāṇaṇ viya kāyikaṇ nāma natthi, cetasikam eva pan' etan ti dīpetuṇ 'cetasiko' ti vuttaṇ. *Viriyārambho* ti viriyasaṅkhāto ārambho; ayaṇ hi ārambhasaddo kamme āpattiyaṇ kiriyāya viriye hiṇsāyaṇ vikopane ti anekesu atthesu āgato:

Yaṇ kiñci dukkhaṇ sambhoti, sabbaṇ ārambhapaccayā;
Ārambhānaṇ nirodhena natthi dukkhassa sambhavo† ti

ettha hi kammaṇ ārambho ti āgataṇ. *Ārambhati ca vip-paṭisārī ca hoti*‡ ti ettha āpatti. *Mahāyaññā mahārambhā, na te honti mahapphalā*§ ti ettha hi yūpussāpanādikiriyā.² *Ārabhatha, nikkhamatha, yuñjatha Buddhasāsane*¶ ti ettha viriyaṇ. *Samaṇaṇ Gotamaṇ uddissa pāṇaṇ ārabhanti*¶ ti ettha hiṇsā. *Bījaḡāma-bhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti*** ti ettha chedana-bhañjanādikaṇ vikopanaṇ. Idha pana viriyam eva adhippetuṇ; ten' āha: "viriyārambho ti viriyasaṅkhāto ārambho" ti. Viriyaṇ hi ārambhanavasena ārambho ti vuccati; idam assa bhāva-padaṇ.

Kosajjato nikkhamanavasena *nikkamo*.³ Paraṇ paraṇ ṭhānaṇ akkamanavasena *parakkamo*. Uggantvā⁴ yānava-

* S. v, 111. Cf. Vbh. 228.

† Sn. 744.

‡ A. iii, 165.

§ A. ii, 43.

¶ A. i, 157.

¶ M. i, 368.

** M. i, 180, etc.

¹ H, D, E, B, C omit.

² S yaññūpakaraṇādikiriyā.

³ H nikkhamo.

⁴ B upagantvā.

sena¹ uyyāmo. Vāyamanavasena vāyāmo. Ussahanavasena ussāho. Adhimattasahanavasena ussolhī. Thirabhāvatthena thāmo. Cittacetasikānaṃ dhāraṇavasena, avicchedato vā pavattanavasena kusalasantānaṃ dadhātī² ti dhiti. Aparo nayo: nikkamo³ p' eso⁴ kāmānaṃ panūdanāya, parakkamo p' eso bandhanacchedāya, uyyāmo p' eso oghassa nittharaṇatthāya, vāyāmo p' eso pāraṇ gamanatthena, ussāho p' eso pubbaṅgamatthēna, ussolhī p' esā adhimattatthēna, thāmo p' eso palighugghāṭanātāya, dhiti p' esā atthitakāritāya ti.

Kāmaṇ taco nahārū ca atthi ca avasissatū* ti evaṇ pavat-tikāle asithilaparakkamavasena asithilaparakkamatā; thiraparakkamo dāḥaparakkamo ti attho. Yasmā pan' etaṇ viriyaṇ kusalakammakaraṇatthāne chandaṇ na nikkhipati, dhuraṇ na nikkhipati, na otāreti, na⁵ vissajjeti, anosakkita-mānasataṇ āvahati tasmā anikkhittachandatā anikkhittadhu-ratā ti vuttaṇ. Yathā⁶ pana najjādike⁷ udakasambhinnaṭ-thāne “dhuravāhagaṇaṇ gaṇhathā” ti vadanti, so jāṇunā bhūmiṇ uppīletvā pi dhuraṇ vahati, bhūmiyaṇ patituṇ na deti, evam eva viriyaṇ kusalakammakaraṇatthāne dhuraṇ na nikkhipati, paggaṇhāti, tasmā dhurasampaggāho ti vut-taṇ. Paggahalakkhaṇe indaṭṭhaṇ kāreti ti viriyindriyaṇ. Kosajjena⁸ na kampaṭi ti viriyabalaṇ. Yāthāva-nīyānika-kusalavāyāmatāya sammāvāyāmo.

Tandī ti ālasiyaṇ. Tandīyaṇā ti tandīyanākāro. Tandī-manakatā ti tandīyā abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo ālasiyaṇ. Ālasāyanākāro ālasāyaṇā. Ālassāyitassa bhāvo ālassāyitattaṇ. Iti sabbehi pi imehi padehi kilesavasena kāyālasīyaṇ kathitaṇ.

Vaṇcanikā⁹ cariyā ti vaṇcanakā kiriya. Mā maṇ jaṇṇā ti vācaṇ bhāsati ti “jānaṇ yeva paṇṇattiṇ vītikkamanto bhikkhu bhāriyaṇ karoti, amhākam pana vītikkamatthānaṇ nāma natthi” ti upasanto viya bhāsati. Kāyena parakka-

* S. ii, 276.

¹ H, S yamana°.

² S dhāreti.

³ S nikkhamo.

⁴ S, B, c' eso always.

⁵ H omits.

⁶ H adds hi.

⁷ S gaṇḍātīre; E, B, C, D tājātīke.

⁸ Most °je.

⁹ H, D, E °canaka.

matī ti “*mayā katan̄ idan̄ pāpakammaṇ mā keci jāniṇsū*” ti *kāyena vattan̄*¹ *karoti*. Vijjamānadosaṭṭicchādanato cakkhumohanamāyā viyā ti *māyā*. Māyāvino bhāvo *māyā-viū*. Katvā pāpaṇ puna ṭṭicchādanato aticca āsarati² etāya satto ti *accasarā*. Vācā³-kiriyaṇhi aññathā dassanato vañceti⁴ ti *vañcanā*. Etāya sattā nikaronti ti *nikati*, micchā karonti ti attho. “*Nāhaṇ evaṇ karomī*” ti pāpānaṇ⁵ *nikhipanato*⁶ *nikiraṇā*. “*Nāhaṇ evaṇ karomī*” ti parivajjanato *pariharaṇā*. Kāyādihi saṇvaraṇato *gūhanā*. Sabbato⁷-bhāgena gūhanā *parigūhanā*. Tiṇa-panṇehi viya gūthaṇ kāyavacikkammehi pāpaṇ chādīyatīti *chādanā*. Sabbatobhāgena chādanā *paricchādanā*.⁸ Na uttānaṇ katvā dasseti ti *anuttānikammaṇ*. Na pākataṇ katvā dasseti ti *anāvikkammaṇ*. Suṭṭhu chādanā *vochchādanā*. Katapāpaṭṭicchādanavasena puna pi pāpassa karaṇato *pāpakiriya*. *Ayaṇ vuccatī* ti ayaṇ katapaṭṭicchādanalakkhaṇā māyā nāma vuccati; yāya samannāgato puggalo bhasmaṭṭicchanṇo⁹ viya aṅgāro, udakapaṭṭicchanṇo viya khāṇu, pilotikāpaliveṭhitaṇ viya ca satthaṇ hoti.

Ativelaṇ dantavidan̄sakaṇ hasatī ti pamāṇātikantaṇ dantaṇ vivaritvā paresaṇ dassetvā hāsaṇ somanassaṇ uppādetvā hasati.

[379.] *Kāyikā ca khiddā* ti kāyena pavattā kilā. Es’ eva nayo vācasikāya pi. *Hatthīhi pi kilantī* ti hatthīhi kilītatthāya¹⁰ purato dhāvana-ādhāvana-piṭṭhenisidanādikilāya kilanti. Esa nayo assa-rathesu pi. *Aṭṭhapade pi kilantī* ti ekekāya pantiyā¹¹ aṭṭha aṭṭha padāni assā ti aṭṭhapadaṇ, tasmiṇ aṭṭhapade. *Dasapade* pi es’ eva nayo. *Ākāse* ti aṭṭhapada¹²-dasapadesu¹² viya ākāse yeva kilanti. *Parihārapathe pi* ti bhūmiyaṇ nānāpathaṇ maṇḍalaṇ katvā tattha pariharitabbaṇ pariharantā kilanti.

*Santikāya*¹³ *pi kilantī* ti santikakilāya¹⁴ kilanti; ekajjhaṇ

¹ H, S, B, E guttaṇ.

² H, B sarati.

³ B tatha.

⁴ H, D, E, C vañcati.

⁵ B pāpā.

⁶ B, S nikkhama°.

⁷ H, D, E sabba.

⁸ T ṭṭic°.

⁹ H yasmā paric°.

¹⁰ H, D, S, E, C °tabbāya.

¹¹ S san°.

¹² H, D, E, C °pade.

¹³ H sattika°.

ṭhapitā sāriyo vā¹ sakkharāyo vā acālentā nakhen' eva apamenti ca upanenti ca; sace tattha kāci calati, parājayo hotīti.¹ *Khalikāyā* ti jūtapthalake pāsakakīlāya kīlanti. *Ghaṭikāyā* ti ghaṭikā vuccati dīghadaṇḍakena rassadaṇḍakaṇ paharaṇakīlā, tāya kīlanti. *Salākahatthenā* ti lākhāya vā mañjīṭṭhāya vā piṭṭhodakena² vā salākahatthaṇ temetvā “ kiṇ hotū ” ti bhūmiyaṇ vā bhittiyaṇ vā taṇ paharitvā hatthi-assādirūpāni dassentā kīlanti. *Akkhenā* ti guḷena. *Paṅgaṇcīrenā* ti paṅgaṇcīraṇ vuccati paṇṇanālikā, taṇ dhamantā kīlanti. *Vaṅkaṇenā* ti gāmadārakānaṇ kīlanakena khuddakanaṅgalena. *Mokkhaṇcīkāyā* ti samparivattakakīlāya; ākāse vā³ daṇḍakaṇ gahetvā, bhūmiyaṇ vā sīsaṇ ṭhapetvā heṭṭhūpariyabhāvena⁴ parivattantā kīlanti ti vuttaṇ hoti. *Ciṅgulakenā* ti ciṅgulakaṇ vuccati tālapaṇṇādīhi kataṇ vātappahārena paribhamanacakkaṇ, tena kīlanti. *Pattāḷhakenā* ti pattāḷhakaṇ vuccati paṇṇanāli, tāya vālikādini miṇantā kīlanti. *Rathaṇenā* ti khuddakarathena. *Dhanukenā* ti khuddakadhanunā. *Akkharikāyā* ti akkharikā vuccati ākāse vā piṭṭhiyaṇ vā akkharajānanakīlā,⁵ tāya kīlanti. *Manesikāyā* ti manesikā vuccati manasā cintita-jānanakīlā, tāya kīlanti. *Yathāvajjenā* ti yathāvajjaṇ vuccati kāṇa-kuṇī-khañjādīnaṇ yaṇ yaṇ vajjaṇ, tan taṇ payojetvā dassanakīlā, tāya kīlanti.

Mukhabheriyaṇ ti mukhasaddena bheri viya vādanaṇ. *Mukhālambaraṇ* ti mukhānulitta-bherisaddakaraṇaṇ. *Mukhadanḍimakaṇ* ti mukhena pahāṭa - bherisaddakaraṇaṇ. *Mukhavalimakaṇ*⁶ oṭṭhamaṇse jivhaṇ katvā saddakaraṇaṇ; *mukhaṇcīlikan*⁷ ti pi pāṭho, mukhaṇ parivattetvā dhamanaṇ. *Mukhabheruḷakaṇ*⁸ ti ¹[mukhena kata⁹-bherivādanaṇ. *Nāṭaṇkan* ti]¹ abhinayaṇ¹⁰ dassetvā uggaṇhāpanaṇ; ‘ naṭṭakaṇ ’ ti pi pāṭho. *Lāsaṇ* ti ukkuṭṭhikaraṇaṇ. *Gītaṇ* ti gāyanaṇ.

¹ H omits.

² H, D, E, C °dake.

³ H, D, E, B omit.

⁴ H, D, E, C omī ya.

⁵ H, D, E, S, C °janana°.

⁶ H, B °calimakan; C, D, E °malimalīma°.

⁷ B °talikan; S °vālikan.

⁸ H °bherilan; B, C, D, E °bherulan.

⁹ S, B omit.

¹⁰ H, D, E, C anabhi°.

Davakamman ti hassakilākaraṇaṇ. *Ayaṇ vācasikā khiddā* ti ayaṇ kilā vācāya jātā, vacīdvāre uppannā.

[380.] *Kesā ca massu cū* ti ādisu kesānaṇ kattarikāpha-nātirittāni¹ akatvā kattarikāya chedanañ ca, massūnaṇ dāthikaṇ ṭhapetvā kappanañ ca. *Ekatovaṇṭakādi-mālā ca*; mūlagandhādi-gandhā ca; chavirāgakarāṇa-vilepanā ca; gīvā-disu pilandhana-ābharaṇāni ca; sise paṭimuñcana-pasādhana-pilandhanā ca, sarīranivāsana-vicitra-vatthā ca; saṇvelliya-bandhana-pasādhanañ² ca; “rasanan”³ ti pi pāṭho; sīsa-veṭhanapattasāṅkhāta-veṭhanañ ca.

Ucchādanādisu: mātukucchito nikkhantadārakānaṇ sarī-ragandho dvādasamattavassakāle nassati, tesañ sarīragan-dhaharanatthāya gandha⁴-cunṇādihi ucchādenti, evarūpaṇ ucchādanaṇ na vaṭṭati. Puññavante pana dārake ūrusu nipajjāpetvā telena makkhetvā hattha-pāda-ūru-nābhiādīnaṇ saṇḥānasampādanatthaṇ parimaddanti, evarūpaṇ parimad-danaṇ na vaṭṭati. *Nahāpanan* ti tesañ yeva dārakānaṇ gandhādihi nahāpanaṇ. *Sambāhanan* ti mahāmallaṇaṇ viya hatthapāde muggarādihi paharitvā bāhuvaddhanaṇ.⁵

Ādāsan ti yaṇ kiñci ādāsaṇ pariharitūṇ na vaṭṭati. *Añja-naṇ* alaṅkāraṇjanam⁶ eva. *Mālā* ti baddhamālā⁷ vā abad-dhamālā⁸ vā. *Vilepanan* ti yaṇ kiñci chavirāgakarāṇaṇ. *Mukhacunṇakaṇ mukhālepan* ti mukhe kālapilakādīnaṇ hara-ṇatthāya mattikākakkaṇ denti, tena lohite calite⁹ sāsapa-kakkaṇ denti, tena dose khādite tilakakkaṇ denti, tena lohite sannisinne haliddikakkaṇ denti, tena chavivaṇṇe ārūlhe mukhacunṇakena mukhaṇ cunṇenti.

Hatthabandhādisu hatthe citra-sāṅkhakapālādīni bandhitvā vicaranti; taṇ vā aññaṇ vā, hatthābharaṇaṇ na vaṭṭati. Apare sikhaṇ bandhitvā vicaranti, suvaṇṇacīraka-muttā-valiādihi ca naṇ parikkhipanti, taṇ sabbaṇ na vaṭṭati. Apare catuhatthadaṇḍaṇ aññaṇ vā pana alaṅkāradaṇḍaṇ gahetvā

¹ S, B °kāya ṭhānā°; E °ya vā nāti°.

² H sārāsātanañ; E, D, C sārāsānaṇ.

³ S, B rāsanan.

⁴ S halidda.

⁵ H, D, S bāhu°; C, E bāhubandhanaṇ.

⁶ H, D °rajananam.

⁷ H gantha°.

⁸ H agantha°.

¹³ H °rabalacala°.

Rogan ti vyādhiṇ. *Pajjarakan* ti jaraṇ. *Sūlan* ti uddhumātaṇ. *Visūcikan* ti vijjanaṇ. *Pakkhandikan* ti lohita-pakkhandikaṇ. *Karontī* ti uppādentī.

Supinapāthakā ti supinavyākaraṇakā. *Ādisanti* ti vyākaraṇti. *Yo pubbaṇhasamayaṇ supinaṇ passatī* ti ādisu accantasanyoge upayogavacanaṇ, pubbaṇhasamaye ti attho. *Evaṇvipāko hotī* ti itthānīttḥavasena evarūpo vipāko hoti. *Avakujja nipanno* ti adhomukho hutvā nipanno passati. *Evaṇ supinapāthakā supinaṇ¹ ādisanti*.

Taṇ ca pana supinaṇ passanto catūhi kāraṇehi passati: dhātukkhobhato vā anubhūtapubbato vā devatopasaṇhārato vā pubbanimittato vā ti. Tattha pittādinaṇ khobhanapaccayayogena saṅkhubhitadhātuko dhātukkhobhato supinaṇ passati, passanto ca nānāvidhaṇ supinaṇ passati. Anubhūtapubbato passanto pubbe anubhūtapubbaṇ ārammaṇaṇ passati. Devatopasaṇhārato passanto devatānaṇ ānubhāvena ārammaṇāni passati. Pubbanimittato passanto puññāpuññavasena uppajjitukāmassa atthassa vā anathassa vā pubbanimittabhūtaṇ supinaṇ passati.

Tattha yaṇ dhātukkhobhato anubhūtapubbato vā supinaṇ passati, na taṇ saccaṇ hoti; yaṇ devatopasaṇhārato passati, taṇ saccaṇ vā hoti, alikaṇ vā: kuddhā hi devatā upāyena vināsetukāmā viparītaṃ pi katvā dassenti. Yam pana² pubbanimittato passati, taṇ ekantasaccam eva hoti. Etesaṇ catunnaṇ mūlakāraṇānaṇ saṇsaggabhedato pi supinabhedo hoti yeva.

Taṇ ca pan' etaṇ catubbidhaṇ supinaṇ sekkha-puthujjanā passanti, appahīnavipallāsattā; asekkhā na passanti pahīnavipallāsattā. Kim pan' etaṇ passanto sutto passati, udāhu paṭibuddho? udāhu n' eva sutto, na paṭibuddho ti? Kiṇ c' ettha yadi tāva sutto passati, abhidhammavirodho āpajjati: bhavaṅgacittena hi supati, taṇ rūpanimittādiārammaṇaṇ, rāgādisampayuttaṇ vā na hoti; supinaṇ passantassa ca īdisāni cittāni uppajjanti. Atha paṭibuddho passati, vinayavirodho āpajjati: yaṇ hi paṭibuddho passati, taṇ sabbohārikacittena passati; sabbohārikacittena ca kate vī-

¹ H pi naṇ passanti passanto ca.

² H puna.

tikkame anāpatti nāma natthi; supinaṇ passantena pana kate vitikkame ekantam anāpatti eva. Atha n' eva sutto na paṭibuddho passati, na koci nāma passati. Evaṇ ca sati supinassa abhāvo va āpajjati. Na abhāvo; kasmā? yasmā kapimiddhapareto passati; vuttañ h' etaṇ *kapimiddhapareto kho Mahārāja, supinaṇ passatī*”^{*} ti. Kapimiddhapareto ti makkaṭaniddāyutto; yathā hi makkaṭassa niddā lahuparivattā hoti, evaṇ yā niddā punappunaṇ kusalādicittavokiṇṇattā lahuparivattā, yassā pavattiyaṇ punappunaṇ bhavaṅgato uttaraṇaṇ hoti, tāya yutto supinaṇ passati; tenāyaṇ supino kusalo pi hoti, akusalo pi, avyākato pi. Tattha supinena cetiyavandana-dhammasavaṇa-dhammadesanādini karontassa kusalo; paṇātipātādini karontassa akusalo; dvihi antehi¹ mutto āvajjana-tadārammaṇakkhaṇe abyākato ti veditabbo. Svāyaṇ dubbalattā paṭisandhiṇ ākaḍḍhituṇ asamatto, pavatte pana aññehi kusalākusalehi upatthambhito vipakaṇ deti.

Maṇilakkhaṇādisu “evarūpo maṇi pasatto, evarūpo appasatto, sāmīno ārogya-issariyādinaṇ hetu hoti, na² hoti²” ti evaṇ vaṇṇa-saṇṭhānādivasena maṇiādinaṇ lakkhaṇaṇ ādisanti ti attho. Tattha *āvudhalakkhaṇaṇ* ti ṭhapetvā asiādini avasesaṇ āvudhaṇ.³ *Ithilakkhaṇādi*ni pi yamhi kule itthipurisādayo vasanti, tassa vuddhi-hānivasena veditabbāni. *Ajalakkaṇādisu* pana “evarūpānaṇ ajādinaṇ maṇsaṇ khāditabbaṇ, evarūpānaṇ na khāditabbaṇ” ti ayam pi viseso veditabbo. Api c' ettha [382] *godhālakkhaṇe* citta-kamme⁴ pi pilandhanādisu⁵ pi evarūpāya godhāya sati idaṇ nāma hoti ti ayam pi viseso veditabbo. *Kaṇṇikālakkhaṇaṇ* pilandhanakaṇṇikāya pi gehakaṇṇikāya pi vasena veditabban. *Kacchapalakkhaṇam* pi godhālakkhaṇasadisam eva. *Migalakkhaṇaṇ* sabbasaṅgāhikaṇ sabbacattuppadānaṇ lakkhaṇavasena vuttaṇ. *Evaṇ lakkhaṇapāṭhakā lakkhaṇaṇ ādisanti* ti evaṇ lakkhaṇasatthavācakā lakkhaṇaṇ ādisanti kathenti.

* Mil. 300. Trenckner Ed.

¹ H, D, E, C aṅgehi.

² C, D, E omit.

³ H, D, E, B, C omit.

⁴ *All MSS.* °mam.

⁵ H °nāsu.

Nakkhattānī ti kattikādīni atṭhavīsati nakkhattāni. *Iminā nakkhattena gharappaveso kātabbo* ti gahappavesamaṅgalaṃ kātappaṃ. *Makutaṃ bandhitabbaṃ* ti pasādhanamaṅgalaṃ kātappaṃ. *Vāreyyaṃ* ti “imassa dārakassa asukakulato asukanakkhattena dārikaṃ ānethā” ti āvāhakarapaṇi ca, “imaṃ dārikaṃ asukassa nāma dārakassa asukanakkhattena detha, evaṃ etesaṃ vuddhi bhavissati” ti vivāhakarapaṇi ca vatvā vāreyyasaṅkhātaṃ āvāhavivāhamāṅgalaṃ kātappaṃ ti ādisanti. *Bījaṇīhāro* ti bījānaṃ vappatthāya bahi nīharaṇaṃ. *Nīhāro* ti pi pāli.

*Migapakkhaṇa*¹ ti idaṃ sabbasaṅgāhikaṃ nāmaṃ sabbasakuṇa-catuppadānaṃ rutañānavasen’ eva vuttaṃ. *Migapakkhapāṭhakā*¹ ti sakuṇa-catuppadānaṃ saddavyākaraṇakā; *migapakkhaṇa*¹ ādisanti ti tesāṃ saddaṃ sutvā byākaronti. *Rutaṇ* ti saddaṃ; “rudan” ti vā pāli. *Vassitaṇ* ti vācaṃ.

Gabbhakaraniyā ti vinassamānassa gabbhassa puna avi-nāsāya osadhadānena gabbhasaṅgāhikakaraṇā.² Gabbho hi vātena,³ pāṇakehi, kammenā ti tihi kāraṇehi vinassati. Tattha vātena nassante vātavināsaṇaṃ sītaṃ bhesajjaṃ deti; pāṇakehi nassante pāṇakānaṃ paṭikammaṃ karoti; kammanā nassantam pana Buddhā pi paṭibāhitaṃ na sakkonti; tasmā na taṃ idha gahitaṃ.

Sālākiyaṇ ti salākavejjakammaṃ. *Sallakattiyaṇ* ti sallakattavejjakammaṃ. *Kāyatikicchā* ti mūlabhesajjādīni yojetvā kāyatikicchāvejjakammaṃ. *Bhūtiyaṇ* ti bhūtavejjakammaṃ. *Komāravejjaṇa*⁴ ti komārakavejjakammaṃ.

[383.] *Kuhā* ti vimhāpakā. *Thaddhā* ti dārukhaṇḍaṃ viya thaddhasarirā. *Lapā* ti paccayapaṭibaddhavadanā. *Singī* ti maṇḍanapakatikā. *Unnaḷā* ti uggata-mānanaḷā. *Asamāhūtā* ti upacārappaṇāsamādhivirahitā.

Na gaṇheyyā ti ādisu uddesagahaṇavasena na gaṇheyya; sajjhāyavasena na uggāṇheyya; citte ṭhapanavasena na dhāreyya; samīpaṃ katvā ṭhapanavasena na upadhāreyya; upaparikkhāvasena na upalakkheyya; aññesaṃ vācanavasena⁵ nappayojeyya.

¹ T, S, C, D, E °cakka°.

² B °kārakā; C, D, E °kārītā.

³ H adds vā.

⁴ H °rabhaccaṃ.

⁵ H, S, C, E vaca°.

[384.] *Pesunejjan* ti pesuññan. Sesaniddeso vuttattho yeva.

[385.] *Kayavikkaye* ti pañcahi sahadhammikehi saddhiṃ vañcanavasena¹ vā udayapatthanāvasena vā na tiṭṭheyya. *Upavādaṃ bhikkhu na kareyyā* ti upavādakare kilese anibbattento attani parehi samaṇabrāhmaṇehi upavādaṃ na janeyya. *Gāme ca*² *nābhisaṃjjeyyā* ti gāme ca gihisaṃsaggādihi nābhisaṃjjeyya. *Lābhakamyā janaṃ na lapeyyā* ti lābhakāmatāya janaṃ na lapeyya.

[386.] *Ye kayavikkayā vinaye paṭikkhittā* ti ye dāna-paṭiggaṇavasena kayavikkayasikkhāpade na vaṭṭanti ti paṭikkhittā. Idh' ādhippetāṃ kayavikkayaṃ dassetuṃ *pañcannaṃ saddhiṃ pattaṃ vā cīvaraṃ vā* ti ādim āha; tattha *pañcannaṃ saddhiṃ* ti pañcahi sahadhammikehi saha; pañca sahadhammikā nāma: bhikkhu-bhikkhunī-sikkhamānā-sāmaṇera-sāmaṇeriyo. *Vañcaniyaṃ vā* ti patirūpaṃ dassetvā vañcaniyaṃ; *udayaṃ vā patthayaṃ* ti vaddhiṃ patthento vā; *parivatteti* ti parivattanaṃ karoti.

Iddhimanto ti ijjanappabhāvavanto; *dibbacakkhukā* ti dibbasadisaññacakkhukā; atha vā dibbavihārasannissayena laddha-ññacakkhukā; *paracittaviduno* ti attano cittaṃ paresaṃ cittaṃ jānanaṃ. *Te dūrato pi passantī* ti ekayojanato pi yojanasatato pi yojanasahasato pi³ yojanasatasahasato⁴ pi⁴ cakkavālato pi dvi⁵-ti⁶-catu⁷-panca-dasa-vīsati-cattālīsa-paññāsato⁸ pi tato atirekato pi cakkavālato passantī, dakkhanti. *Āsannā pi na dissanti* ti samīpe tṭhitā pi nisinnā pi na paññāyanti. *Cetasā pi cittaṃ pajānanti* ti attano cittaṃ pi paresaṃ cittaṃ pajānanti.⁹ *Devatā pi kho santi iddhimantiniyo* ti devatā pi evaṃ saṃvijjanti ijjanappabhāvavantiyo; *paracittaviduniyo* ti paresaṃ cittaṃ jānantiyo.

Olārikehi vā kilesehi ti kāyaduccaritādikehi vā¹⁰ upatāpehi; *majjhimatehi vā* ti kāmavitakkādikehi vā; *sukhumakehi vā* ti nātivitakkādikehi vā. Kāyaduccaritādayo kammappatha-

¹ C, D, E vaca°.

³ B adds yojanadasahasato pi.

⁵ H dve.

⁸ H, D, E, C, S sahasato.

² H vā.

⁴ H, D, E, C omī.

⁶ H tīpi.

⁹ H jānanti.

⁷ H cattāri.

¹⁰ H ca.

vasena, kāmavitakkādayo vaṭṭamūlakakilesavasena vedittabbā.

Ñātivitakkādisu “mayhaṇ ñātayo sukhajīvinō sampattiyuttā” ti evaṇ pañcakāmaguṇasannissita-pemena¹ ñātake ārabhha uppannavitakko *ñātivitakko*; “khayaṇ gatā, vayaṇ gatā; saddhā, pasannā” ti evaṇ pavatto pana ñātivitakko nāma na hoti. “Amhākaṇ janapado subhikkho sampannasasso” ti tussamānassa² gehasitavasena³ eva uppannavitakko *janapadavitakko* nāma; “amhākaṇ janapade manussā saddhā pasannā, khayaṇ gatā, vayaṇ gatā” ti evaṇ pavatto pana janapadavitakko nāma na hoti.

Amarattāya vitakko, amaro vā vitakko ti *amaravitakko*. Tattha ukkuṭikappadhānādihi dukkhe nijjiṇṇe samparāye attā sukhī hoti amaro³ ti dukkarakārikaṇ karontassa tāya dukkarakārikāya paṭisaṇyutto vitakko amarattāya vitakko nāma. Diṭṭhigatiko pana “sassataṇ vadesi” ti ādini puṭṭho “evam pi me no, aññathā pi me no, no ti pi me no, no no ti pi me no” ti vikkhepaṇ āpajjati; tassa so diṭṭhigatapaṭisaṇyutto vitakko yathā amaro nāma maccho udae gahe-tvā māretuṇ na sakkā, ito c’ ito ca dhāvati, gāhaṇ na gacchati, evam eva ekasmim pi pakkhe asaṇṭhānato na maratī ti amaro nāma; taṇ duvidham pi ekato katvā amaravitakko ti vuttaṇ.

Parānuddayatāpaṭisaṇyutto ti anuddayatāpatirūpakena gehasitapemena paṭisaṇyutto: upaṭṭhākesu nandantesu⁴ socantesu ca tehi saddhiṇ diguṇaṇ nandati,⁵ diguṇaṇ⁵ socati; tesu sukhitesu diguṇaṇ⁵ sukhito hoti, dukkhitesu diguṇaṇ dukkhito hoti; uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā⁶ voyogaṇ āpajjati, tāni tāni kiccāni sādheṇto paṇṇattiṇ vitikkamati, sallekhaṇ kopeti; yo tasmiṇ saṇsatṭhavihāre, tasmiṇ vā voyogāpajjane gehasito vitakko, ayaṇ parānuddayatāpaṭisaṇyutto vitakko nāma. *Lābha-sakkāra-silokaṇpaṭisaṇyutto* ti cīvarādīlābhena c’ eva sakkārena ca kittisaddena ca saddhiṇ ārammaṇakaraṇavasena paṭisaṇyutto. *Anavaññattipaṭisaṇ-*

¹ H, D, E, B °takkaṃmena.

² H tuṭṭhamānasassa; C, D, E tuṭṭhamānassa.

³ B aparo.

⁴ H kaṇ°.

⁵ H omits.

⁶ S, D, E attano.

yutto ti “aho vata maṇ pare na avajāneyyūṇ, na heṭhetvā¹ viheṭhetvā² katheyyun” ti evaṇ anavaññātabhāva-patthanāya saddhiṇ uppajjana-vitakko; yo³ tasmiṇ “mā maṇ pare avajāniṇsū” ti uppannacitte⁴ pañcakāmaguṇasaṅkhātāṇ geḥaṇ nissito hutvā uppannavitakko, so⁵ anavaññattipaṭisaṇyutto vitakko.

[387.] *Tattha tattha sajjatī* ti tesu tesu ārammaṇesu lag-gati. *Tattha tattha gaṇhātī* ti vuttappakāraṇ ārammaṇaṇ pavisati. *Bajjhatī* ti tehi tehi ārammaṇchi saddhiṇ bajjhati, ekībhavati. *Anayavyasanā* ti tattha⁶ tattha⁶ avaḍḍhivinaṣaṇ; *āpajjatī* ti pāpuṇāti.

[388.] *Āmisacakkhukassā* ti cīvarādi-āmisalolassa; *lokadhammagarukassā* ti lokuttaradhammaṇ muñcivā rūpādiloka-dhammam eva garuṇ katvā carantassa. *Ālapanā* ti vihāraṇ āgate manusse disvā “kim atthāya bhonto āgatā? kiṇ bhikkhū nimantetuṇ? yadi evaṇ, gacchatha; ahaṇ pacchato gahetvā āgacchāmī” ti evaṇ ādito va lapanā. Atha vā attānaṇ upanetvā “ahaṇ Tisso, mayi rājā pasanno, mayi asuko ca asuko ca rājamahāmatto pasanno” ti evaṇ attūpanāyikā lapanā ti *ālapanā*. *Lapanā* ti puṭṭhassa sato vuttappakāram eva lapanā. *Sallapanā* ti gahapatikānaṇ ukkaṇṭhane bhītassa okāsaṇ datvā datvā suṭṭhu lapanā. *Ullapanā* ti “mahākuṭumbiko, mahānāviko, mahādānapatī” ti evaṇ uddhaṇ katvā lapanā. *Samullapanā* ti sabbato bhāgena uddhaṇ katvā lapanā. *Unnahanā* ti “upāsakā, pubbe īdise kāle navadānaṇ⁷ detha, idāni kiṇ na dethā?” ti evaṇ yāva “dassāma bhante, okāsaṇ na labhāmā” ti ādini vadanti, tāva uddhaṇ uddhaṇ⁸ nahanā veṭhanā ti vuttaṇ hoti. Atha vā ucchuhatthaṇ disvā “kuto ābhataṇ upāsakā?” ti pucchati. “Ucchukkhattato bhante” ti. “Kiṇ tattha ucchu madhuran” ti? “Khādītvā bhante jānitabban” ti. “Na upāsakā, ‘bhikkhussa ucchuṇ dethā’ ti vattuṇ vaṭṭatī?” ti yā evarūpā nibbēṭhentassā pi veṭhanakathā, sā *unnahanā*. Sabbato bhāgena punappunaṇ nahanā *samunnahanā*. *Uk-*

¹ B sodhetvā; S codetvā.

² B visodhetvā.

³ B so.

⁴ H °vitakke.

⁵ All MSS. omit.

⁶ H omits.

⁷ B ca dānaṇ.

⁸ S, D, C, E omit.

kācanā ti “ etaṇ kulaṇ maṇ yeva jānāti, sace ettha deyya-dhammo uppajjati, mayhaṇ yeva deti ” ti evaṇ ukkhipitvā *kācanā* ukkācanā; uddīpanā ti vuttaṇ hoti. Sabbato bhāgena punappunaṇ ukkācanā *samukkācanā*. *Anuppiyabhāñitā* ti paccayavasena punappunaṇ piyavacanabhāṇanā. *Sanhāvācatā* ti muduvacanatā. *Sakhilavācatā* ti manda¹—pamāṇayuttavacanatā, sithilavacanatā vā. *Littavācatā*² ti allīyanavacanatā. *Apharusavācatā*³ ti madhuravacanatā.

*Porāṇaṇ*⁴ *mātāpettikan*⁵ ti pure uppannaṇ, mātāpitūnaṇ santakaṇ. *Antarahitan*⁶ ti paṭicchannaṇ, tirobhūtaṇ. *Ñāyāmī* ti pākaṭo homi. *Asukassa kulūpako* ti asukassa amacassa kulapayirupāsako. *Asukāyā* ti asukāya upāsikāya.

*Maṇ ussajjitvā*⁷ ti maṇ vissajjitvā.

[389.] *Paṇuttan*⁸ ti cīvarādīhi sampayuttaṇ, tad atthaṇ vā yojitaṇ. Imissā gāthāya niddeso sabbo heṭṭhā vuttanayo va.

[394.] *Mosavajje na nīyethā* ti musāvāde na nīyetha. *Jīvitena* ti jīvikāya.

[395.] *Saṭho* ti asantaḡuṇadīpanato na sammā bhāsītā. Sabbato bhāgena saṭho *parisaṭho*. *Yaṇ tatthā* ti yaṇ tasmiṇ puggale. *Saṭhan* ti asantaḡuṇadīpanaṇ kerāṭiyaṇ. *Saṭhatā* ti saṭhākāro. *Sāṭheyyan* ti saṭhabbhāvo. *Kakkariṭā*⁹ ti padumanāḷassa viya aparāmasanakkhamo pharusabhāvo. *Kakkariyan*¹⁰ ti tass’ eva vevacanaṇ. *Parikkhatatā parikkhattiyaṇ*¹¹ ti padadvayena nikhaṇitvā ṭhapitaṇ viya daḷha-kerāṭiyaṇ vuttaṇ. Keci pana: *kakkariṭā* ti sambhāvayitvā vacanaṇ, *kakkariyan* ti sambhāvayitvā vacanabhāvo, *parikkhatatā* ti alaṅkaraṇākāro, *parikkhattiyaṇ* ti alaṅkaraṇabhāvo ti atthaṇ vaṇṇayanti. *Idaṇ vuccatī* ti idaṇ attano avijjamāna-ḡuṇappakāsanalakkhaṇaṇ *sāṭheyyan* nāma¹² vuccati, yena samannāgatassa puggalassa kucchi vā piṭṭhi vā jānituṇ na sakkā:

¹ B saṇha.

² H vacanatā.

³ T °pitikaṇ.

⁴ H, D, E, B ujjhivā.

⁵ H kakkharatā; S, B °ratā.

⁶ H, D, E pā°.

⁷ T metta°; H °vacanatā.

⁸ T purāṇaṇ.

⁹ S, C, D, E āhitan.

¹⁰ Most saṇyuttaṇ.

¹¹ H kakkhari°.

¹² H ti.

*Vāmena sūkaro hoti ; dakkhiṇena ajāmigo ;
Sarena eḷako hoti ; visāṇena jaraggavo* ti*

evaṇ vutta-yakkhasūkarasadiṣo hoti.

Atimaññaṭi ti atikkamitvā maññaṭi. *Kim pan' āyaṇ bahulājīvo* ti ayaṇ puggalo ko nāma bahulājīvako ? *Sabbaṇ sambhakkhatī*¹ ti laddhaṇ laddhaṇ sabbaṇ khādati. *Appapuñño* ti mandapuñño. *Appesakko* ti parivāravirahito.

[396.] *Paññāsampanno* ti sampannapañño, paripuṇṇapañño ; *pañhaṇ vissajjetī* ti pañhaṇ katheti vyākaroṭi.

*Sutvā dūsito*² *bahuṇ vācaṇ samaṇānaṇ vā puthuvacanānaṇ*³ ti *dūsito*² ghaṭṭito parehi tesāṇ samaṇānaṇ vā khattiyādi-bhedānaṇ vā aññesaṇ *puthuvacanānaṇ*³ *bahum* pi anitṭha-vācaṇ *sutvā* ; *na paṭivajjā*⁴ ti *na paṭivadeyya* ; kiṇ *kāraṇaṇ* ? *na hi santo paṭiseniṇ karonti*.

[397.] *Kakkhalenā* ti dāruṇena. *Santo* ti nibbutakilesā. *Paṭisenin* ti paṭisattuṇ. *Paṭimallan* ti paṭiyodhaṇ.⁵ *Paṭikaṇṭan*⁶ ti paṭiveraṇ. *Paṭipakkhan* ti kilesapaṭipakkhaṇ, kilesavasena saṅgaṇ na karontī ti attho.

[398.] *Etaṇ ca dhammam aññāyā* ti sabbam etaṇ yathā-vuttaṇ dhammaṇ ñatvā. *Vicinan* ti vicinanto. *Santī ti nibbutiṇ ñatvā* ti nibbuti rāgādīnaṇ *santī* ti ñatvā.

Samaṇ cā ti kāyasucaritādi. *Visamaṇ cā* ti kāyaduccaritādi. *Pathaṇ cā* ti dasakusalakammaṇpathaṇ. *Vipathaṇ cā* ti dasa-akusalakammaṇpathaṇ. *Sāvajjaṇ cā* ti akusalaṇ ca. *Anavajjaṇ cā* ti kusalaṇ ca. *Hīna-paṇṭa-kaṇha-sukka-viññūgarahita-pasatthan* ti idaṇ hi kusalākusalam eva. Tattha kāyasucaritādi samakaraṇato *samaṇ*. Kāyaduccaritādi visamakaraṇato *visamaṇ*. Kusalakammaṇpathā sugatigamaṇpathattā *supathaṇ*. Akusalakammaṇpathā sugatigamaṇapaṭipakkhattā, apāyagamaṇpathattā *vipathaṇ*. Akusalaṇ sadosattā *sāvajjaṇ*. Kusalaṇ niddosattā *anavajjaṇ*. Tathā mohena vā dosa-mohena vā lobha-mohena vā sampayuttattā

* Sum. V. ii, 656.

¹ H, D, E, S, B °khetī.

² B, S puthujjanānaṇ.

³ B, C, D °yogaṇ.

⁴ SA rusito.

⁵ H, E pati°.

⁶ D, C, E °kiccaṇ.

hīnaṇ. Alobha-adosa-amohayuttattā paṇītaṇ. Kaṇhaviṇṇā-kattā kaṇhaṇ. Sukkaviṇṇā-kattā sukkaṇ. Buddhādīhi viññāhi garahitattā viññūgarahitaṇ. Tehi eva thomitattā viññūppasatthan ti nātabbaṇ.

Kiṇ kāraṇā nappamajjeyya iti ce ? [400.] Abhibhū hi so ti gāthā; tattha abhibhū ti rūpādīnaṇ abhibhavitā. Anabhibhūto ti tehi anabhibhūto. Sakkhidhammaṇ anītiham adassī ti paccakkham eva anītihaṇ dhammaṇ adakkhi. Sadā namassam anusikkhe ti sadā namassanto tisso sikkhāyo sikkheyya.

Kehici kilesehi ti kehici rāgādi-upatāpakarehi kilesehi. Adhibhosi ne ti te kilese abhibhavi. Sesaṇ sabbattha pākāṭam eva.

Kevalam pan' ettha cakkhūhi n' eva lolo ti ādīhi indriya-saṇvaro, annānam atho pānānaṇ ti ādīhi sannidhipaṭikkhepamukhena paccayapaṭisevanasīlaṇ, methuna-mosavajja-pesuniyādīhi¹ pātimokkhasaṇvarasīlaṇ, āthabbaṇaṇ supinaṇ² lakkaṇaṇ ti ādīhi ājīva-pārisuddhisīlaṇ, jhāyī na pādālol' assā ti iminā samādhi, vicinaṇ bhikkhū ti iminā paññā, sadā sato sikkhe ti iminā puna³ saṅkhepato tisso pi sikkhā, ath' āsanesu sayanesu, appasaddesu bhikkhu vihareyya, niddaṇ na bahulīkareyyā ti ādīhi sila-samādhi-paññānaṇ upakāra⁴-saṅgaṇha-na-vinodanāni vuttāni ti. Evaṇ Bhagavā nimmitassa paripuṇṇa-paṭipadaṇ vatvā arahattanikūṭena desanaṇ niṭṭhāpesi. Desanāpariyosāne Purābheda sutte vuttasadiṣo v' ābhisamayo ahoṣī ti.

Tuvātakasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuddasamaṇ.

¹ S omits methuna; and gives mosavajjena niyetha.

² H pisuṇaṇ.

³ H, D, E, B, S, C pana.

⁴ SA °rāpakāra.

ATTADAṆḌASUTTANIDDESAVANNAṆĀ

[402.] Paṇṇarasame Attadaṇḍasuttaniddese: *Attadaṇḍā bhayaṇ jātan* ti paṭhamagāthāy' attho: yaṇ lokassa diṭṭha-dhammikaṇ vā samparāyikaṇ vā *bhayaṇ jātaṇ*, sabbaṇ taṇ bhayaṇ¹ *attadaṇḍā*² jātaṇ, attano duccaritakāraṇā jātaṇ; evaṇ sante *janay passatha medhayaṇ* imaṇ Sākiyādijanaṇ passatha aññamaññamedhayaṇ hiṇsakaṇ³ bādhakaṇ³ ti evaṇ taṇ paṭiviruddhaṇ vippaṭipanna-janaṇ paribhāsita⁴ attano sammāpaṭipattidassanena tassa saṇvegaṇ janetaṇ āha: *saṇvegaṇ kittayissāmi yathā saṇvijitaṇ mayā* ti, pubbe Bodhisat-tena satā ti adhippāyo.

Tayo ti gaṇanaparichedo. *Daṇḍū* ti duccaritā. *Kāya-daṇḍo* ti kāyaduccaritaṇ; vacidaṇḍādisu pi es' eva nayo. *Tividhaṇ kāyaduccaritaṇ* ti pāṇātipātādi kāyato pavattaṇ duṭṭhaṇ caritaṇ, kilesapūtikattā vā duṭṭhu caritaṇ ti lad-dhanāmaṇ tividhaṇ duccaritaṇ.⁵ *Catubbidhaṇ* ti musāvā-dādi catubbidhaṇ. *Tividhaṇ* ti abhijjhādi tividhaṇ. *Dūṭṭhadhammikaṇ* ti diṭṭh' eva dhamme imasmiṇ yeva attabhāve paṭisaṇvedaniyaṇ. *Samparāyikaṇ* ti anāgate attabhāve pa-ṭisaṇvedaniyaṇ.

Āgucārīṇ ti pāpakāriṇ,⁶ aparādhakāriṇ; *taṃ*⁷ *enaṇ*⁷ *rājā*⁸ *paribhāsati* ti pāpakāriṇ rājā paribhāsati, bhayaṇ uppādeti. *Dukkhadomanassaṇ paṭisaṇvedeti* ti kāyikaṇ dukkhaṇ cetasi-kaṇ domanassaṇ vindati. *Etaṇ bhayaṇ dukkhaṇ domanassaṇ* ti evarūpaṇ bhayaṇ ca dukkhaṇ ca⁷ domanassaṇ ca; *kuto tassā* ti tassa corassa kuto uppannaṇ? *Attadaṇḍato jātan* ti attanā kataduccaritato uppannaṇ.

[403.] *Antamaso* ti heṭṭhimato; *savacanīyam pi*⁷ *kīroti* :

¹ H, D, SA omit.

² H adds bhayaṇ.

³ H, D, E, S, C omit.

⁴ H, D, E, S, C paribhāvetvā; B pariggahetvā.

⁵ H, D, E add kāyaduccaritaṇ.

⁶ E pāpikaṇ.

⁷ H omits.

⁸ H adds t.ij.

“*na te labbhā ito pakkamitun*” ti ito imamhā gāmādinā¹ gantuṇ na labbhā, na sakkā bahi nikkhamitun ti palibodhaṇ² saṅgaṇ karoti.

Dhanañānippaccayā pī ti dhanaparihānikāraṇā pi.

Rājā tassa vividhā kammakāraṇā kārāpeti : *kasāhi pi tāletī*³ ti kasādaṇḍakehi potheti.³ *Vettehi pi tāletī* ti sakaṇṭaka-vettalatāhi potheti.³ *Addhadaṇḍakehi* ti ādayo heṭṭhā vuttanayā eva. *Sunakhehi pi khādāpetī*³ ti katipayāni divasāni āhāre adatvā chāta-sunakhehi khādāpeti,³ te muhuttana aṭṭhisankhalikam eva karonti. *Sūle uttāsetī*³ ti sūlaṇ āropeti.³ *Rājā imesaṇ catunnaṇ daṇḍānaṇ issaro* ti imesaṇ catunnaṇ ānānaṇ kātuṇ rājā samattho.

Sakena kammenā ti sayaṇ katena kammena.

[404.] *Tam enaṇ nirayapālā* ti ettha ekacce therā : “*nirayapālā nāma natthi, yantarūpaṇ viya kammam eva kāraṇaṇ kārētī*”⁴ vadanti; taṇ : *Atthi niraye nirayapālā ti ? Amantā. Atthi ca kammakāraṇikā* ?* ti ādinā nayena Abhidhamme paṭisedhitam eva. Yathā hi manussaloke kammakāraṇikā atthi, evam eva niraye nirayapālā atthī ti. *Tattaṇ ayokkhīlaṇ* ti tigāvutaṇ attabhāvaṇ sampajjalitāya lohapaṭhaviyā uttānakaṇ nipajjāpetvā dakkhiṇahatthe tālappamāṇaṇ aya-sūlaṇ pavesenti, tathā vāmahatthādīsu; yathā ca uttānakaṇ nipajjāpetvā, evaṇ urenā⁵ pi vāmapassenā pi dakkhiṇapassenā pi nipajjāpetvā taṇ kammakāraṇaṇ karonti yeva. *Sanvesetvā* ti jalitāya lohapaṭhaviyā tigāvutaṇ attabhāvaṇ nipajjāpetvā; *kūṭhārīhi* ti mahatīhi gehacchadanassa ekapak-khamattāhi kūṭhārīhi *tacchanti*; lohitaṇ nadī hutvā sandati; lohapaṭhavito jālā utṭhahitvā tacchitaṭṭhānaṇ gaṇhāti; mahādukkhaṇ uppajjati. Tacchantā pana suttāhatakaṇ karitvā dāruṇ⁶ viya aṭṭhaṇsam pi chaḷaṇsam pi karonti. *Vāsīhi* ti mahāsuppappamāṇāhi vāsīhi. *Rathe yojetvā* ti saddhiṇ yuga-yotta-pañjara⁷-cakka-kubbara-pājanehi sab-

* Kvu. 596.

¹ S °dimhā.

² H, D, E, B °dha.

³ All MSS. except T have the plural form.

⁴ H °enti.

⁵ B udarena.

⁶ All MSS. dāru.

⁷ S -pakkharakkha; B, D -pakkha.

bato pajjalite rathe yojetvā. *Mahantan* ti mahākūtāgārapamāṇaṇ. *Āropentī* ti sampajjalitehi ayamuggarehi pothentā āropenti.

Sakim pi uddhan ti supakkaṭṭhitāya ukkhaliyā pakkhittataṇḍulā viya uddhaṇ adho tiriyañ ca gacchati.

Mahāniraye ti Avicimahānirayamhi.

[405.] *Catukkaṇṇo* ti caturassa-mañjūsāsadiṣo. *Vibhatto* ti catudvāravasena vibhatto. *Bhāgasō mito* ti dvāra-vithinaṇ vasena bhāge ṭhapetvā vibhatto. *Pariyanto* ti parikkhitto. *Ayasā* ti upari navayojanikena¹ ayapaṭṭena chādito. *Samantā yojanasataṇ pharitvā tiṭṭhatī* ti evaṇ pharitvā tiṭṭhati yathā samantā yojanasate ṭhatvā olokontassa akkhini yamakaḡolakā viya nikkhamanti.

Kadariyā tapanā ti sabbe pi te ussadehi saddhiṇ aṭṭha mahānirayā *kadariyā*; niccaṇ tapantī ti kadariyā *tapanā*; bala-vadukkhatāya *ghorā*; kappatṭhitānaṇ² accinaṇ atthitāya *accimanto*; āsādetuṇ ghaṭṭetuṇ dukkaratāya *durāsadā*; diṭṭhamattā vā sutamattā pi vā lomāni haṇsentī ti *lomahaṇsana-rūpā*; bhiṇsanatāya *bhesmā*; bhayajananatāya *paṭibhayā*; sukhābhāvena *dukkhā*.

Puratthimāya ca bhittiyā ti ādigāthānaṇ *evaṇ Avicininirayo* ti pariyaṇtaṇ katvā ayaṇ saṅkhepattho³; aggijālānaṇ⁴ vā pana sattānaṇ vā tesāṇ dukkhassa vā vici antaraṇ natth' etthā ti avici; tatra hi puratthimāhi bhittihi jālārāsī utṭhahitvā pāpakammīno puggale jhāpento pacchimādisu bhittisu *paṭihaññati*, paharati; tā ca bhittiyo vinivijjhivā parato yojanasataṇ gaṇhāti. Heṭṭhā utṭhitā upari paṭihaññati; upari utṭhitā heṭṭhā paṭihaññati. Evaṇ tāv' ettha jālānaṇ vici nāma natthi. Tassa pana anto yojanasataṇ ṭhānaṇ khiravallipitṭhassa pūritanāli viya sattehi nirantaṇaṇ pūritāṇ⁵; catūhi iriyāpathehi paccantānaṇ sattānaṇ pamāṇaṇ natthi; na ca aññamaññaṇ vyābādhenti, sakasakaṭṭhāne yeva paccanti; evam ettha sattānaṇ vici nāma natthi. Yathā pana jivhagge cha madhubindūni sattamassa tambalo-ha-binduno anudahanabalavatāya abbohārikāni honti, tathā

¹ H °janena; B °niyena.

³ H, D, E, C saṅkhepo kato.

⁵ H, D, E, C omit.

² H, D, E °thikānaṇ.

⁴ S, C jālānaṇ.

tattha anudahanabalavatāya sesā cha akusalavipākupekkhā abbhōhārikā honti; dukkham eva nirantarāṇ paññāyati; evam ettha dukkhassa vīci nāma natthi. Nirassādatthena nirayo.

Tattha sattā mahāhuddā ti tasmiṇ nibbattā sattā mahanta-luddā; *mahākibbisakārino* ti mahanta-dāruṇakammakārino; *accantapāpakammantā* ti ekaṇsena pāpakammīno; *paccanti na ca mīyare* ti channaṇ¹ jālānam antare paccanti, na ca mīyanti.

Jāṭavedasamo kāyo ti tesāṇ sarīraṇ aggisadisāṇ; *tesāṇ nirayavāsīnaṇ* ti tesāṇ pāpakammānaṇ nirayavāsīnaṇ. *Passa kammānaṇ dalhattaṇ* ti pāpakammānaṇ thirabhāvaṇ olokehi; *na bhasmā hoti na masī* ti chārikā pi na hoti aṅgāro pi na² hoti.²

Purattihimēnā ti yadā taṇ dvāraṇ avāpuritaṇ³ hoti, atha tadabhimukhā *dhāvanti*; tesāṇ tattha chaviādīni jhāyanti; dvārasamīpaṇ pattānañ ca tesāṇ taṇ pithīyati, pacchimaṇ avāpuritaṇ³ viya khāyati. Esa nayo sabbattha. *Nikkhamitāsā* te ti nirayā nikkhamituṇ āsā etesaṇ ti nikkhamitāsā; *mokkhagavesīno* ti muñcanūpāyaṇ esantā gavesantā pi na te tato nikkhamituṇ labhanti *kammappaccayā* ti te sattā nirayato nikkhamanadvāraṇ pāpakammappaccayā nādhigacchanti. *Tesañ ce pāpakammaṇ taṇ avipakkaṇ*⁴ *kataṇ bahun* ti tesañ ca sattānaṇ lāmaṇ dāruṇaṇ kammaṇ avipakkavipākaṇ bahuvīdhaṇ nānappakāraṇ adinna vipākaṇ kataṇ upacitaṇ atthi.

[406.] *Sanvegan* ti hirīyanaṇ.⁵ *Ubbegan* ti thitaṭṭhānato gamanaṇ. *Uttāsan* ti ubbejanaṇ, asanniṭṭhānaṇ. *Bhayaṇ* ti cittutrāsanaṇ. *Pīḷanaṇ*⁶ ti⁶ ghaṭṭanaṇ.⁶ *Ghaṭṭanaṇ* ti pīḷakaraṇaṇ.⁷ *Upaddavaṇ* ti itīṇ. *Upasaggaṇ* ti rundhanaṇ.⁸

Idāni yathā 'nena saṇvijitaṇ, taṇ pakāraṇ dassento *phandamānaṇ* ti ādim āha. Tattha *phandamānaṇ* ti taṇhādīhi⁹ kampamānaṇ; *appodake* ti appe uḍake; *aññamaññehi byārud-*

¹ S aggi.² B, C, D, S, E omit.³ H, S apārutaṇ.⁴ H °kkavipākaṇ.⁵ B vinilanaṇ; S viniḷinaṇ.⁶ H, D, E, C omit.⁷ H, E pīḷanaṇ.⁸ H, D, E, C nirun°.⁹ H omits.

dhe disvā ti nānāsatte ca aññe¹ aññehi saddhiṃ viruddhe disvā; *maṇ bhayam āvisi* ti maṇ bhayaṇ pavitṭhaṇ.

[407.] *Kilesaphandanāya phandamānan* ti rāgādikilesacalanāya calamānaṇ.

Payogo ti kāya-vacī-manopayogo.

[408.] *Viruddhā* ti virodham āpannā. *Pativiruddhā* ti paṭimukhā hutvā virodham āpannā, suṭṭhu² viruddhā vā. *Āhatā* ti kodhena āhatā pahatā. *Paccāhatā* ti paṭimallā hutvā āhatā. *Āghātītā*³ ti ghaṭṭitā.⁴ *Paccāghātītā*³ ti vise-sena ghaṭṭitā.⁴ *Pāṇhi pi upakkamanī* ti hatthehi pi paharanti.

[409.] *Samantam asāro loko* ti nirayaṇ ādiṇ katvā samanta-to loko asāro, niccasārādirahito. *Disā sabbā sameritā* ti sabbā disā aniccatāya kampitā. *Icehaṇ bhavanam attano* ti attano tāṇaṇ icchanto; *nāddasāsiṇ anositan* ti kiñci ṭhānaṇ jarādihi anajjhāvutthaṇ nāddakkhin ti.

Asāro ti na sāro sāravirahito vā. *Nissāro* ti sabbena sabbaṇ sāravirahito. *Sārāpagato* ti sārato apagato. [410.] *Niccasārasārena vā* ti satatasārasaṅkhātena sārena vā. Upari padadvaye pi es' eva nayo.

Ye puratthimāya disāya saṅkhārā ti ye purimadisāya pac-cayehi saṅgama samāgama katā saṅkhārā; *te pi eritā* ti te pi saṅkhārā kampitā; *sameritā* ti sammā kampitā; *calitā* ti calanaṇ gatā; *ghaṭṭitā* ti udayabbayena plīṭā; *aniccatāyā* ti hutvā abhāvatāya; *jātiyā anugatā* ti nibbattiyā anupa-viṭṭhā; *jarāya anusatā* ti paripakkatāya anupatthaṭṭā⁵; *vyādhinā abhibhūtā* ti dhātuvisamena uppannavyādhinā aj-jhotthaṭṭā; *marāṇena abbhāhatā* ti maccunā abhiāhatā pahatā; *atāṇā* ti rakkhāvirahitā; *alenā* leṇavirahitā; *asaraṇā* ti natthi etesaṇ saraṇan ti asaraṇā; *asaraṇibhūtā* ti sayāṇ saraṇa-kiccaṇ na karonti ti asaraṇibhūtā.

[411.] *Attano bhavanan* ti niddesassa uddesapadaṇ. *Tāṇan* ti pālanaṇ. *Leṇan* ti leṇaṭṭhānaṇ. *Saraṇan* ti dukkhanāsa-naṇ. *Gatin* ti patiṭṭhā. *Parāyaṇan* ti paraṇ ayaṇaṇ parā-yaṇaṇ.

¹ H, S, D, SA aññam.

² H āghaṭṭitā.

³ H anupannā.

⁴ H kuddhā.

⁵ H, D, E ghaṭṭitā.

Ajjhositaṇ yeva addasan ti jarādīhi madditaṇ addakkhiṇ. Sabbaṇ yobbaññaṇ ti yobbanabhāvo yobbaññaṇ; sacetanānaṇ¹ sabbaṇ yobbaññaṇ; jarāya ositaṇ ti paripākāya jarāya avasitaṇ, madditaṇ. Evaṇ sabbattha.

[412.] *Osāne tv' eva² vyāruddhe, disvā me aratī ahū ti yobbanādīnaṇ osāne yeva, atthaṅgamake³ yeva,⁴ vināsake eva,⁵ jarādīhi vyāruddhe, āhatacitte satte disvā aratī me ahosi. Ath' ettha sallaṇ ti atha vā etesu sattesu rāgadisallaṇ; hadayanissitaṇ ti cittanissitaṇ.*

Yobbaññaṇ jarā vosāpeti ti ⁶[jarā yobbaññaṇ atthaṅga-meti]⁵ *vināseti. Evaṇ sabbattha.*

Kath' ānubhāvaṇ sattaṇ ti? [413.] *Yena sallaṇa otiṇṇo ti gāthā: disā sabbā vidhāvati ti sabbā duccharitadisā pi puratthimādīdisā pi vidisā⁶ pi vidhāvati. Tam eva sallaṇ abbuyha na dhāvati na sīdati ti tam eva tu⁷ sallaṇ uddharitvā tā ca disā na dhāvati, caturōge ca na sīdati.*

Aññaṇaṇ ti ādisu ñānadassanapaṭipakkhato aññaṇaṇ, adassanaṇ; abhimukho hutvā dhammena na sameti na samāgacchatī ti anabhisamayo; anurūpato dhamme bujjhatī ti anubodho, tappatipakkhatāya ananubodho; aniccātādīhi saddhiṇ yojetvā na bujjhatī ti asambodho; asantaṇ asamañ ca bujjhatī ti pi asambodho; catusaccadhammaṇ na paṭivijjhatī ti appaṭivedho; rūpādisu ekadhammam pi aniccādisāmaññaṇto na gaṇhātī⁸ ti asaṅgāhanā; tam eva dhammaṇ na pariyogāhatī ti apariyogāhanā; na samena pekkhatī ti asamapekkhamā; dhammaṇaṇ sabhāvaṇ pati na apekkhatī ti apaccavekkhamā; kusalākusalakammesu viparītavuttiyā, sabhāvagahaṇābhāvena vā ekam pi kammaṇ etassa paccakkhaṇ natthi, sayāṇ vā kassaci dhammassa paccakkhakaraṇaṇ nāma na hotī ti apaccakkhakammaṇ; yaṇ etasmiṇ anuppajjamāne cittasantānaṇ mejjhaṇ⁹ bhaveyya, suci, vodātaṇ,¹⁰ taṇ duṭṭhaṇ mejjhaṇ⁹ iminā ti dummejjhaṇ; bālānaṇ bhāvo bālyāṇ; muyhatī ti moḥo; balavatāro moḥo pamoho; saman-

¹ B °tanāceta°.

² D, E ohanat°.

³ H °game.

⁴ C, D omit; H adds pariṇāmake ca evaṇ.

⁵ H, D, E, C omit.

⁶ H, D, E, S, C gatīdisā.

⁷ B, S omit.

⁸ H, E gaṇheyyā.

⁹ D, E majjhaṇ; B macchaṇ.

¹⁰ H, S, D vodānaṇ.

tato muyhatī ti *sammoho*; vijjāya paṭipakkhabhāvato na vijjā¹ ti *avijjā*. Ogha-yogatto vutto yeva. Thāmagatathena anusetī ti *anusayo*; cittaṇṇa pariyaṭṭhāti abhibhavatī ti *pariyaṭṭhānaṇ*; hitagahaṇābhāvena hitābhinnukhī gantuṇ na sakkoti, aññadatthu laggati yevā ti *laṅgī*, ²sajjati ti attho; durugghāṭanattathena vā *laṅgī*; yathā hi mahāpalighasaṅkhātā laṅgī durugghātā hoti, evam ayam pi laṅgī viyā ti laṅgī. Sesaṇṇa uttānattham eva.

[414.] *Yā evarūpā kaṅkhā* ti ettha kaṅkhanavasena *kaṅkhā*; kaṅkhaṇa ānaya³ ti *kaṅkhāyaṇā*; purimakakaṅkhā hi uttarākaṅkhaṇa⁴ ānaya⁵ nāma; ākāravasena vā etaṇṇa vuttaṇṇa. Kaṅkhāsamaṅgicittaṇṇa⁶ kaṅkhāya ayitattā kaṅkhāyitaṇṇa nāma, tassa bhāvo *kaṅkhāyitattaṇṇa*. *Vimati* ti vigatā⁷ mati⁸ vimati.⁹ *Vicikicchā* ti vigatā tikicchā⁹ ti vicikicchā; sabhāvaṇṇa vā vicinanto etāya kicchati kilamati ti vicikicchā; sāsāṇṇasayalakkhaṇā, kampanarasā, anicchaya-paccupaṭṭhānā, anekaṇṇasagāhapaccupaṭṭhānā vā,¹⁰ ayaṇisomanasikārapadaṭṭhānā, paṭipattiyā antarāyakaṇṇa ti datṭhabbā. Kampanattathena dvidhā eḷhayati ti *dveḷhakaṇṇa*. Paṭipattinivāraṇa¹¹ dvedhāpatho viyā ti *dvedhāpatho*. “Niccaṇṇa vā idaṇṇa, aniccaṇṇa vā” ti ādipavattiyā ekasmiṇ ākāre saṇṭhātuṇ asaṃmatthatāya samantato seti ti *saṇṇasayo*. Ekaṇṇaṇṇa gahetuṇ asaṃmatthatāya na ekaṇṇasagāho ti *anekaṇṇasagāho*. Nicchetuṇ asaṃmatthatāya ārammaṇato osakkati ti *āsappaṇā*. Ogāhituṇ asaṃmatthatāya samantato sappati ti *parisappaṇā*. Pariyogāhituṇ asaṃmatthatāya *apariyogāhanā*. Nicchaya-vasena¹² ārammaṇa pavattituṇ asaṃmatthatāya¹³ *chambhitattaṇṇa*, cittassa thaddhabhāvo¹⁴ ti attho: vicikicchā hi uppajjitvā cittaṇṇa thaddhaṇṇa¹⁴ karoti; yasmā pana sāsā uppajjamānā ārammaṇaṇṇa gahetvā manāṇṇa likhati viya, tasmā *manovilekha* ti vuttā.

Viddho ti sallena laddhappahāro. *Phuṭṭho* ti ghaṭṭito. *Pareto* ti piḷḷito. *Dhāvati* ti purato gacchati. *Vidhāvati* ti

¹ H vidati.

² H, S, E, C ādayati; D ādā°.

³ S omits; H ādayati; D ādā°.

⁴ S, B na mati.

⁵ H, D, E add vicikicchā.

⁶ H anio°.

⁷ H, S, B add na.

⁸ S uttarikaṅkhāyaṇā.

⁹ H citta.

¹⁰ S, B omits.

¹¹ H kicchāyā; S, C kicchā.

¹² B omits patti.

¹³ H, E, B sa°.

¹⁴ S bad°.

anekavidhena gacchati. *Sandhāvati* ti vegena javati.¹ *Sanj-sarati* ti ito c' ito ca carati.

[416.] *Accelako* ti niccelo, naggo. *Muttūcāro* ti vissatṭhā-cāro; uccārakammādīsu lokiyakulaputtācārena virahito ṭhi-tako va uccāraṇ karoti, passāvaṇ karoti, khādāti, bhuñjati. *Hatthāpalekhano* ti hatthe piṇḍamhi niṭṭhite jivhāya hatthaṇ apalikhati²; uccāraṇ vā katvā hatthasmiṇ yeva daṇḍaka-saññi hutvā hatthena apalikhati²; te kira daṇḍakaṇ 'satto' ti paññāpentī. Bhikkhāgahaṇatthaṇ "ehi bhadante" ti vutto na etī ti *na ehi-bhadantiko*. "Tena hi tiṭṭha, bhadante³" ti vutto pi na tiṭṭhatī ti *na tiṭṭhabhadantiko*. Tad ubhayam pi kira so 'etassa vacanaṇ katan bhavissatī' ti na karoti.

Abhihaṇ ti puretaraṇ gahetvā āhaṭabhikkhaṇ. *Uddissa katan* ti "idaṇ tumhe uddissa katan" ti evaṇ ārocita-bhikkhaṇ. *Na nimantanan* ti "asukaṇ nāma kulaṇ vā vīthiṇ vā gāmaṇ vā paviseyyāthā" ti evaṇ nimantitaṇ bhikkham pi na sādīyati. *Na kumbhimukhā* ti kumbhito uddharitvā diyamānaṇ bhikkhaṇ na gaṇhāti. *Na kalopimukhā*⁴ ti kalopī⁴ ti ukkhali vā pacchi vā, tato pi na gaṇhāti; kasmā? kumbhi-kalopiyo⁴ maṇ nissāya kaṭacchunā pahāraṇ labhantī ti. *Na elakamantaran* ti ummāraṇ antaraṇ katvā diyamānaṇ na gaṇhāti; kasmā? "ayaṇ maṇ nissāya antarakaraṇaṇ labhatī" ti. Daṇḍa-musalesu pi es' eva nayo.

Dvinnan ti dvīsu bhuñjamānesu ekasmiṇ utṭhāya dente na gaṇhāti; kasmā? kabalantarāyo hotī ti. *Na gabbhiniyā* ti ādīsu pana: 'gabbhiniyā kucchiyaṇ dārako kilamatī' ti; *pāyantiyā* 'dārakassa khīrantarāyo hotī' ti; *purisantara-gatāya* 'ratiantarāyo hotī' ti na gaṇhāti.

Na saṅkittīsū ti saṅkittetvā katabhattesu; dubbhikkha-samaye kira acelakasāvakā acelakānaṇ atthāya tato tato taṇḍulādīni samādapetvā bhattaṇ pacanti, ukkaṭṭhācelo tato na patigaṇhāti.

Na yattha sā ti yattha sunakho 'piṇḍaṇ labhissāmī' ti upatṭhito hotī, tattha tassa adatvā āhaṇaṇ na gaṇhāti; kasmā? etassa piṇḍantarāyo hotī ti. *Sanḍasaṇḍacārīnī* ti

¹ B dhāvati.

² S ava°.

³ H bhante.

⁴ H khalo°.

samūha-samūhacārinī; sace hi acelakaṇ disvā “ imassa bhikkhaṇ dassāmā ” ti manussā bhattagehaṇ pavisanti, tesu ca pavisantesu khalopinukhādīsu nilinā makkhikā uppatitvā saṇḍa-saṇḍā caranti, tato āhaṭabhikkhaṇ na gaṇhāti; kasmā ? ‘ maṇ nissāya makkhikānaṇ gocarantarāyo jāto ’ ti.

Thusodakan ti sabba-sassasambhārehi kataṇ sovīraṇ; ettha ca surāpānam eva sāvajjaṇ, ayam pana sabbesu sāvajjasaññī.

Ekāgārīko ti yo ekasmiṇ yeva gehe bhikkhaṇ labhitvā nivattati. *Ekālopīko* ti eken’ eva ālopena yāpeti. *Dvāgārīkādisu* pi es’ eva nayo. *Ekissā pi dattiyā* ti ekāya dattiyā; datti nāma ekā khuddikā¹ pāti hoti, yattha aggabhikkhaṇ pakkhipitvā ṭhapenti. *Ekāhikan* ti ekadivasantarikaṇ. *Aḍḍhamāsikan* ti aḍḍhamāsantarikaṇ. *Pariyāyabhattabhojanan* ti vārabhattabhojanaṇ, ekāhavārena dvihavārena sattāhavārena aḍḍhamāsavārenā ti evaṇ divasavārena āgataṇ bhattabhojanaṇ.

Sākabhakkho ti ādini vuttatthān’ eva.

[417.] *Ubbhatthako* ti uddhaṇ ṭhitako. *Ukkuṭikappadhūnam anuyutto* ti ukkuṭikaviriyaṇ anuyutto, gacchanto pi ukkuṭiko hutvā uppatitvā uppatitvā² gacchati. *Kaṇṭakāpassayiko* ti ayakaṇṭake vā pakatikaṇṭake vā bhūmiyaṇ koṭṭetvā tattha cammaṇ attharitvā ṭhāna-caṇkamādini karoti. *Seyyan* ti sayanto pi tatth’ eva seyyaṇ kappeti. *Phalakaseyyan* ti rukkhaphalakaseyyaṇ. *Thaṇḍilaseyyan* ti thaṇḍile ucce bhūmiṭṭhāne seyyaṇ. *Ekapassayiko*³ ti ekapassen’ eva sayati. *Rajojalladharo* ti sarīraṇ telena makketvā rajutṭhānatṭhāne tiṭṭhati, ath’ assa sarīre rajojallaṇ laggati, taṇ dhāreti. *Yathāsanthatiko* ti laddhaṇ āsanaṇ akopetvā yad eva labhati, tatth’ eva nisīdanasīlo.

*Vekatiko*⁴ ti ettha ‘ vikaṭan ’ ti gūthaṇ vuccati. *Apānako* ti paṭikkhitta-sītūdakapāno. *Sāyaṇ tatiyam*⁵ assā ti *sāya-tatiyakaṇ*; pāto majjhantike sāyan ti divasassa tikkhattuṇ

¹ H, C cūlikā; S khuddika; D, E omit.

² S, B omit.

³ All MSS. have the same, but it is better to have ekapassiko or ekapassa-sayiko.

⁴ *Nid.* vika°.

⁵ B, C, E °yakam.

pāpaṇ pavāhessāmi ti *udakorohanānuyogaṇ anuyutto viharati.*

[419.] *Te salle abhisankharotī* ti te rāgādi-sattasalle abhinibbatteti. *Abhisankharonto* ti abhinibbattento; *sallābhisaṅkhāravasenā* ti sallābhinibbattāpanakāraṇā; *puratthimaṇ disaṇ dhāvati* ti puratthimaṇ disaṇ gacchati. *Te sallābhisaṅkhārā appahinā* ti ete rāgādisallapayogā nappahinā. *Sallābhisaṅkhārāṇaṇ appahinattā* ti sallapayogāṇaṇ appahinabhāvena; *gatiyā dhāvati* ti gatiyaṇ¹ dhāvati. *Gatiyā gatin* ti gatito gatiṇ.

[420.] *Na sīdatī* ti na nimujjati. *Na saṇsīdatī* ti na samantato nimujjati. *Na osīdatī* ti na osakkati. *Na avasīdatī* ti na paccosakkati. *Na avagacchatī*² ti na hetṭhā gacchati.

Evaṇ mahānubhāvena sallena otiṇṇesu ca sattesu:

Tatra sikkhānuṇṇiyanti yāni loke gadhitānī ti gāthā;

tassattho: ye *loke* pañcakāmaguṇā³ paṭilābhāya⁴ giṇṇhantī⁵ ti katvā gadhitānī⁶ ti vuccanti, cirakāla-sevitattā⁷ vā *gadhitānī*⁸ ti, *tattha* tannimittaṇ hatthisikkhādikā anekā *sikkhā* kathiyanti⁸ uggayhanti vā; passatha yāva pamatto cāyaṇ loko, yato paṇḍito kulaputto *tesu* vā gadhitesu⁶ tāsu vā *sikkhāsu* adhimutto *na siyā*, aññadatthu aniccādidassanena *nibbijjha sabbaso kāme attano nibbāṇam* eva *sikkhe* ti.

Paṭivijjhivā ti ñāṇena nikkhamitvā nibbijjhivā vā.

Idāni yathā nibbāṇāya sikkhitabbaṇ, taṇ dassento [421] *sacco siyā* ti ādim āha. *Tattha sacco* ti vācāsaccena ñāṇasaccena maggasaccena samannāgato; *rittapesuṇo* ti pahīna-pesuṇo. *Vevicchan* ti macchariyaṇ.

[423.] *Niddaṇ tandiṇ sahe thīnaṇ* ti pacalāyikā ca kāyālasīyaṇ ca cittālasīyaṇ cā ti ime tayo dhamme abhibhaveyya. *Nibbāṇamanaso* ti nibbāṇaninnacitto.

Kāyassa akallatā ti khandhattayasāṅkhātassa nāmakāyassa gilānabhāvo⁹; gilāno hi akallako ti vuccati; vinaye pi vuttaṇ: *nāham bhante akallako** ti. *Akammaññatā* ti kāya-

* V. iii, 62. Oldenberg Ed.

¹ E, D, C gatiyo.

² H, D, C adho°.

³ *Most* °guṇa.

⁴ S gadhitāya.

⁵ SA gathīyanti.

⁶ SA gathit°.

⁷ S °kālo gadhit°.

⁸ D, E gadhī°; C gadī°.

⁹ H onāho pariyaonāho.

gelaññasāṅkhāto va akammaññākāro. Megho viya ākāsaṇ kāyaṇ onayhatī ti *onāho*. Sabbato-bhāgena onāho *pariyonāho*. Abbhantare samorundhatī ti *antosamorodho*. Medhatī ti *middhaṇ*; akammaññabhāvena vihiṇsatī ti attho. Supanti tenā ti *soppaṇ*. Akkhidalādīnaṇ pacalabhāvaṇ karotī ti pacalāyikā. *Supanā*, *supitattan* ti ākāra-bhāvaniddesā.¹ *Olīyanā* ti oliyanākāro; dutiyaṇ upasaggavasena vaḍḍhitaṇ. *Līnan* ti avipphārikatāya paṭikuṭṭitaṇ²; itare dve ākāra-bhāvaniddesā. *Thīnan* ti sappipiṇḍo viya avipphārikatāya ghanabhāvena ṭhiti. *Thīyanā* ti ākāraniddeso. Thīyitassa bhāvo *thīyitattaṇ*, avipphāravasena bad-dhatā³ ti attho.

[424.] *Sabbasaṅkhārādhātuyā* ti so⁴ nibbāṇaninnamānasō⁵ sabba-tebhūmakasaṅkhātā⁶-saṅkhārādhātuyā⁶; *cittaṇ paṭivāpetvā* ti cittaṇ nivattāpetvā. *Etaṇ santan* ti etaṇ nibbāṇaṇ kilesasantatāya santaṇ, atappakatṭhena⁷ *pariṇāṇ*.

Na⁸ paṇḍitā⁹ upadhisukhassa hetū ti dabbajātikā¹⁰ kāmāsukhassa kāraṇā dānāni na¹¹ dadanti; *kāmañ ca te upadhiparikkhayāyā* ti ekaṇsena te paṇḍitā kāmakkhayāyā¹² kāmā-khepanatthaṇ¹² dānāni denti; *apunabbhavāyā* ti nibbāṇat-thāya. *Jhānāni bhāventī* ti paṭhamajjhānādini vaḍḍhenti; *apunabbhavāyā¹³* ti na¹⁴ punabbhavakāraṇā; te paṇḍitā nibbāṇābhimukhā hutvā dānaṇ¹⁴ dadanti.

[425.] *Sāhasā* ti rattassa rūgacariyādibhedā sāhasakaraṇā.¹⁵ Niddeso uttānattho yeva.

[427.] *Purāṇaṇ nābhinandeyyā* ti atītaṇ rūpādiṇ nābhinandeyya. *Nave* ti paccuppanne. *Hīyamāne* ti vinas-samāne. *Ākassaṇ¹⁶ na sīto sīyā* ti taṇhānissito na bhaveddya; taṇhā hi rūpādīnaṇ ākassanato¹⁶ ākasso¹⁶ ti vuccati.

¹ S, B °so.

³ H, D, E, S, C bandhanā.

⁵ B, S omit saṅkhātā.

⁷ H, D, E, C °kattena; S °natṭhena.

⁸ All but the text omit.

¹⁰ C, D, E °kānaṇ; S °kassa.

¹² B kamma°. ¹³ H omits a.

¹⁵ H, D, E, S, C, B sāhasā kāraṇā.

¹⁶ H, D, E, B ākāsa°.

² H °tā; S °kujjitaṇ.

⁴ H, S, E, B omit.

⁶ E, D omit saṅkhāra.

⁹ S, B, C, D, E omit.

¹¹ H, D, E omit.

¹⁴ H, D, E, C, S omit.

Vemāne ti abhavamāne.¹ *Vigacchamāne* ti apagacchamāne. *Ākāsa*ti, *ākassati* ti duvidho pāṭho.

Kiṇṇa kārāṇā ākassaṇ² na sito siyā ti ce? Ahañ hi imaṇ [429] *gedhaṇ brūmi* ti gāthā; tassattho: ahañ hi imaṇ ākassanasanākhātāṇ³ taṇhaṇ rūpādisu giṇṇhanato *gedhaṇ brūmi* 'gedho' ti ca vadāmi. Kiṇṇa bhīyo? āvahanatthena⁴ *ogho* ti ca, ājavanatthena⁴ *ājavan*⁴ ti ca, "idaṇ mayhan" ti jappakāraṇato⁵ *jappanan* ti ca dummocanatthena *ārammaṇan* ti ca kampakaraṇatthena *pakappanan*⁶ ti ca brūmi, esā ca lokassa palibodhaṭṭhena duratikkamaniyaṭṭhena ca *kāmapaṅko duraccayo* ti.

*Ājavan*⁷ ti āpaṭisandhito javati⁸ dhāvati⁹ ti ājavan⁷; vaṭṭamūlakāya punabbhave paṭisandhidāna-taṇhāy' etaṇ adhi vacanaṇ. *Jappanan* ti patthanataṇhāy' etaṇ adhivacanaṇ. *Ārammaṇaṇ*¹⁰ *pavuccati taṇhā* ti rūpādisu ārammaṇesu uppannataṇhā muñcituṇ asakkuṇeyyatthena ārammaṇan ti kathiyati. *Kāmapaṅko* ti osīdanatthena kalalaṇ. *Kaddamo* ti saṅgatatthena kaddamo. Tāpanatthena *kilesa*. Niyāsaṇ viya laggāpanatthena *palipo*. Rundhitvā ṭhānatthena¹¹ *palibodho*.¹²

Evam etaṇ gedhādipariyāyaṇ ākassaṇ¹³ anissito:

[430.] *Saccā avokkaman*¹⁴ ti gāthā, tassattho: pubbe vuttā tividhā pi *saccā avokkamaṇ*¹⁴ moneyyappattiyaṇ *munī* ti saṅkhaṇ gato nibbānathale *tiṭṭhati brāhmaṇo, sa ve* evarūpo sabbāni āyatanāni nissajitvā *santo ti vuccati*. Niddese vattabbaṇ natthi.

Kiṇṇa bhīyo? *Sa ve vidvā* ti gāthā; tattha *ñatvā dhamman* ti aniccādinayena saṅkhatadhammam aññāya; *sammā so loke iriyāno* ti asammā iriyanakarāṇaṇ kilesāṇaṇ pahānā sammā so loke iriyamāno.

¹ C agaccha°; D, E āgaccha°.

² H, B ākāsa°.

³ H, S, C, E āvahanana°.

⁴ S, B, D, C, E, T ācama°.

⁵ C, S °kara°.

⁶ H pakampa°; E, B, C, D kampanan.

⁷ S, B, D, E, C, T ācaman.

⁸ S, B, C, D, E camati.

⁹ B, C, D, E mocati; S āgacchati.

¹⁰ T °ṇā; C, S, D ṇam pi.

¹¹ H, S dhāraṇat°.

¹² H baḷiso; C, S, D, E paligedho; B palirodho.

¹³ H ākāsaṇ.

¹⁴ H, S, C, B, T °kamma.

Evaṇ apihento¹ ca: [432] *Yo 'dha² kāme* ti gāthā; tattha *saṅgaṇ* ti sattavidhaṇ saṅgaṇ *yo accatari*; *nājjhetī* ti na abhijjhati³; tasmā tumhesu pi yo evarūpo hotum icchati, taṇ vadāmi.

[433.] *Yaṇ pubbe* ti gāthā; tattha *pubbe* ti atīte saṅkhāre ārabba uppaḍḍanadhammaṇ kilesajātaṇ atītakammaṇ ca. *Pacchā te mā 'hu kiñcanaṇ* ti anāgate pi saṅkhāre ārabba uppaḍḍanadhammaṇ rāgādikiñcanaṇ mā ahu. *Majjhe ce no gahessasi* ti paccuppanne⁴ rūpādidhammaṇ na gahessasi ce, evaṇ *upasanto carissasi*.

[434.] *Abījaṇ karohī* ti maggañāpēna na bijaṇ karohi. *Rāgakiñcanaṇ* ti rāgabandhanaṇ.⁵ Dosakiñcanādisu pi es' eva nayo.

Evaṇ arahattappattiṇ dassetvā idāni arahato thutivasena ito parā gāthāyo abhāsi; tattha [435] *sabbaso* ti gāthāya *mamāyitan* ti mamattakaraṇaṇ, “mama idan” ti gahitaṇ vā vatthu. *Asatā ca na socatī* ti avijjamānakāraṇā asanta-kāraṇā⁶ na socati. *Na jīyatī* ti jāniṇ nādhigacchati.

[436.] *Ahu vata me* ti mayhaṇ ahosi vata; *taṇ vata me natthī* ti ‘yaṇ atīte ahosi, taṇ mayhaṇ idāni natthī’ ti. *Siyā vata me* ti yaṇ mayhaṇ bhavissati, *taṇ vatā 'haṇ na la-bhāmī* ti⁷ idāni ahaṇ ekaṇsena na pāpuṇāmi.

Kiñca bhīyo? [437.] *Yassa natthī* ti gāthā; tattha *kiñcanaṇ* ti kiñci rūpādidhammajātaṇ.

Abhisankhataṇ ti kammaṇa saṅkharitaṇ⁸; *abhisañcetaḍḍitaṇ* ti cittena rāsikataṇ.

Avijjāya tv' evā ti avijjāya tu eva; *asesavirāgaṇirodhā* ti virāgasāṅkhātena maggena niravasesaṇirodhā.

[438.] *Suññato lokaṇ avekkhassū* ti avasiyapavattilakkhaṇavasena⁹ vā tucchasaṅkhārasamanupassanavasena vā ti dvīh' ākārehi suññato lokaṇ passa. *Attānudiṭṭhiṇ ūhaccā* ti sakkāyadiṭṭhiṇ uddharitvā; *evaṇ maccutaro siyā* ti evaṇ

¹ E, C, S pi honto.

² T ca.

³ H, B, S °jhāyati.

⁴ H, D, E, C °na.

⁵ H, D, E, S, C °madanaṇ.

⁶ H omits; S, SA asāta°.

⁷ H, B, S omits.

⁸ H °khāritaṇ; S, B saṅgopitaṇ.

⁹ S āmisapavatta°; H, S, B °sallak°.

marapaṇassa taraṇo bhavissasi.¹ *Evaṃ lokañ avekkhantaṃ* ti evañ khandhalokaṃ passantaṃ; *maccurājā na passatī* ti maraṇarājā na oloketi na dakkhati.

Na aññaṃ paṭṭhayaṭe kiñcī ti aññaṃ appamattakam pi na paṭṭhayaṭi, na pihayaṭi, *aññaṭṭ' appaṭisaṇḍhiyā*² ti nibbāṇaṃ ṭhapetvā; *nāññaṭṭra*³ paṭisaṇḍhiyā⁴ ti⁵ ekapadaṃ katvā pi paṭṭhanti.

Kiñca bhīyo? [440.] *Aniṭṭhurī* ti gāthā; tattha *aniṭṭhurī* ti anissukī; anuṭṭhari⁶ ti pi keci paṭṭhanti; *sabbadhi samo* ti sabbattha samo, upekkhako ti adhippāyo. Kiṃ vuttaṃ hoti? yo so “natthi me” ti na ca socati, tam ahaṃ *avikampinaṃ* puggalaṃ puṭṭho samāno *aniṭṭhurī ananugiddho anejo sabbadhisamo* ti imaṃ tasmiṃ puggale catubbidham *ānisaṇṣaṇ brūmī* ti.

Niṭṭhuriyo ti issukī; niṭṭhurabhāvo *niṭṭhuriyaṃ*, “taṃ nissāya ettakam pi natthī” ti khelapāṭanan ti attho. *Niṭṭhuriyakammaṃ* ti niṭṭhuriyakaraṇaṃ; gahaṭṭho vā hi gahaṭṭhaṃ, bhikkhu vā bhikkhuṃ nissāya vasanto appamattaken' eva kujjhivā “taṃ nissāya ettakam pi natthī” ti khelaṃ pāṭetvā pādena maddanto viya niṭṭhuriyaṃ nāma karoti; tassa taṃ kammaṃ niṭṭhuriyakammaṃ ti vuccati. *Issā* ti sabhāvaniddeso; tato parā dve ākāra-bhāvaniddesā; itaratayaṃ pariyāyavacanaṃ. Lakkhaṇādito paṇ' esā parasampattinaṃ usūyanalakkaṇā issā; tatth' eva anabhīratirasā; tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā; parasampattipadaṭṭhānā.

[441.] *Lābhe pi na iñjaṭī* ti paccayaalābhe na calati; *alābhe pi* ti paccayānaṃ alābhe pi.

Kiñca bhīyo? [442.] *Anej' assā* ti gāthā; tattha *nisaṅkhiṭī*⁷ ti puññābhisaṅkhārādīsu yo koci saṅkhāro, so hi yasmā nisaṅkharīyaṭi⁸ nisaṅkharoti⁹ vā, tasmā nisaṅkhiṭi⁷ ti vuccati. *Viyārambhā* ti vividhā puññābhisaṅkhārādikā ārambhā. *Khemaṃ passatī sabbadhī* ti sabbattha abhayam eva passatī. *Ārambhā* ti kammānaṃ paṭhamārambhā; *viyārambhā* ti

¹ S bhaveyya.

² H, D, E na aññaṭṭra paṭi°.

³ S, B añ°.

⁴ S apa°.

⁵ H, D, B, C omiṭ.

⁶ H, E, C, SA anuddhari; D anuṭṭhuri.

⁷ H visaṇ°; C, D, E °khatī.

⁸ H visaṅkhati; D, C, E nisaṅkhatī.

⁹ H saṇ°.

uparūpari vividha-ārambhanavasena viyārambhā; tisu bha-
vesu paṭisandhijanakakammānaṃ etaṃ adhivacanaṃ; tasmā
viiyārambhā ārato.

Evaṃ passanto [443] *Na samesū* ti gāthā; tattha *na
vadate*¹ ti 'sadiso 'ham asmī' ti ādinā² mānavasena *samesu*
*pi*³ attānaṃ na vadati, *omesu pi ussesu*⁴ *pi* na vadati; *n'*
ādeti na nirassatī ti rūpādisu kiñci dhammaṃ na gaṇhāti,
na nissajjeti.⁵ Sesaṃ sabbattha tattha tattha vuttanayattā
pākaṭam eva.

Evaṃ arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhapesī ti.

Attadaṇḍasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṇṇarasamaṃ.

¹ H vadatī; S samesū.

² C, B, D, S ādi.

³ H omits.

⁴ H uccesu.

⁵ B, C, D, E, SA °jati.

SĀRIPUTTASUTTANIDDESA

[445.] *Soḷasame na me diṭṭho* ti Sāriputtasuttaniddeso; *tattha ito pubbe* ti ito Saṅkassanagare otaraṇato pubbe; *vagguvado* ti sundaravado; *Tusitā gaṇim āgato* ti Tusitā kāyā cavitvā mātukucchiṇ āgatattā Tusitā āgato; gaṇācariyattā gaṇī; santuṭṭhatthena vā tusitasāṅkhātā devaḷokā gaṇiṇ āgato; tusitānaṇ vā arahantānaṇ gaṇiṇ āgato.

Iminā cakkhunā ti iminā attabhāvapariyāpannena pakatimaṇṣacakkhunā. *Iminā attabhāvenā* ti iminā pacchimena attabhāvena. *Tāvatiṇṣabhavane* ti Tāvatiṇṣadevaloke. *Pāricchattakamūle* ti kovilārarukkhaṣṣa heṭṭhā. *Paṇḍukambalasilāyan* ti rattakambalasadisa-pāsānapitṭhe. *Vassaṇ vuttho* ti vutthavasso. *Devagaṇaparivuto* ti devasaṅghena parivārito. *Otiṇṇo* ti avatiṇṇo. *Imaṇ dassanaṇ pubbe* ti aññatra imamhā dassanā pubbe; *na diṭṭho* ti aññadā na diṭṭhapubbo.

Khattiyassa vā ti khattiyassa vadantassa na suto; brāhmaṇādīsu pi es' eva nayo.

[446.] *Madhuravado* ti ādīsu vyañjanasampannaṇ madhuraṇ vadatī ti madhuravado. Pemajanakaṇ pemārahaṇ vadatī ti *pemaṇīyavado*. Hadayaṅgamaṇ citte ṭhapanayogaṇ vadatī ti *hadayaṅgamavado*. Karavīkasakupaṣaddo viya madhuraghoso assā ti *karavīkarudamañjussaro*.¹ *Vissatṭho cā* ti vissatṭho² apaḷibuddho, tattha tattha apakkhalano.³ *Viññeyyo cā* ti suvijāneyyo ca.⁴ *Mañju cā* ti madhuro ca. *Savaṇīyo cā* ti kaṇṇasukho ca. ⁵[*Bindu cā* ti ghano ca.]⁵ *Avisārī cā* ti na patthaṇo ca. *Gumbhīro cā* ti na uttāno ca. *Ninnādī cā* ti ghosavanto ca.

*Assā*⁶ ti assa satthuno; *bahiddhā parisāyā* ti parisato bahi; *na niccharatī* ti na nikkhamatī; kiṇ kārāṇā ? evarūpo madhuraṣaddo nikkārāṇā mā vinassatū ti.

¹ H, B °rutamañjughoso.

³ S alaggamāno.

⁵ C, B, D, E omit.

² S omits.

⁴ H omits.

⁶ H tassā.

Brahmassaro ti aññe chinnassarā pi bhinnassarā pi kākas-sarā pi honti, ayam pana Mahābrahmuno sarasadisena sarena samannāgato; Mahābrahmuno hi pitta-semhehi apalibuddhattā saro visuddho hoti; Bhagavato pi katakammaṇ tassa vatthuṇ sodheti, vatthuno suddhattā nābhito paṭṭhāya samuṭṭhahanto saro visuddho aṭṭhaṅgasamannāgato va samuṭṭhāti.

Karaviko viya bhaṇatī ti *karavīkabhāṇī*; matta-karavīkaruta-mañjughoso ti attho.

Tāretī ti akhemantaṇ ṭhānaṇ atikkāmeti; *uttāretī* ti khemantabhūmiṇ pāpento¹ tāreti; *nittāretī* ti akhemantaṭṭhānato nikkhāmento tāreti; *patāretī* ti pariggahetvā tāreti, hatthena pariggahetvā viya tāreti ti attho. Sabbam p' etaṇ tārānuttārāṇādi khemaṭṭhāne ṭhapanam evā ti āha: *khemantabhūmiṇ sampāpetī* ti. *Satte* ti veneyyasatte. Mahāgahaṇatāya mahānatthatāya dunnitthariyatāya ca jāti yeva kantāro jātikantāro, taṇ *jātikantāraṇ*.

[447.] *Gaṇ' assa sussūsati* ti gaṇo assa vacanaṇ sussūsati, suṇāti, upalakkheti; *sotaṇ odahati* ti sotukamyatāya sotaṇ avadahati, patiṭṭhāpeti; *aññā cittaṇ upaṭṭhapeti* ti ñātukāmaṇ cittaṇ paṇidahati. *Gaṇaṇ akusalā vuṭṭhāpetvā* ti janasaṃmūhaṇ akosallasambhūtā akusalā vuṭṭhāpetvā; *kusale patiṭṭhāpeti* ti kosallasambhūte kusale ṭhapeti. *Sanḅhī* ti rāsivasena saṅgho assa atthī ti saṅghī; parisavasena gaṇo assa atthī ti *gaṇī*; gaṇassa ācariyo ti *gaṇācariyo*.

Dutiyaḡāthāya: *Sadevakassa lokassa yathā dissati* ti sadevakassa lokassa viya manussānam pi dissati, yāthāvā² dissati ti tacchato aviparitato dissati; *cakkhumā* ti uttama-cakkhumā; *eko* ti pabbajjāsāṅkhātādihi eko; *ratin* ti nekkhammaratiādiṇ.³

[448.] *Patirūpako suvaṇṇapatirūpako kuṇḍalo*⁴; *mattikā-kuṇḍalo 'vā* ti mattikāya katakuṇḍalo⁵ viya. *Lohaddhamāso 'va suvaṇṇachanno* ti suvaṇṇena paṭicchanno lohamāsako viya; *parivārachannā* ti parivārena chāditā; *anto asuddhā*

¹ H, D, E, B upanento.

² *All MSS.* yathā vā.

³ H, D, E, B, C nik° ratiṇ.

⁴ D, C, E aku°.

⁵ H kato kun°.

ti abbhantarato rāgādīhi aparisuddhā; *bahi sobhamānā* ti cīvarādīhi bāhirato sundarā.

*Akappitairiyāpathā*¹ *cā* ti asajjitairiyāpathā.² *Paṇidhi-sampannā* ti paripuṇṇapatthanā.

Visuddhasaddo ti paripuṇṇakittisaddo, yathābhūta-thutighoso ti attho. *Bhatakittisaddasiloko*³ ti kittisaddaṇ ca silokaṇ ca gahetvā caraṇasilo. Kattha⁴ visuddhasaddo⁵ ti ce⁶? *nāgabhavane*, *supannabhavane* *cā* ti ādinā nayena vitthāretvā vuttaṭṭhāne⁷; *tato ca bhīyo* ti tato vuttappakārato ca⁸ veneyyavasena⁹ atirekataro pi dissati.

[454.] *Sabbaṇ rāgataman* ti sakalaṇ rāgandhakāraṇ. Dosatamādīsu pi es' eva nayo. *Andhakaraṇan* ti paññālokanivāraṇakaraṇaṇ; *acakkhukaraṇan* ti paññācakkhuno akaraṇaṇ; *aññānakaraṇan* ti ñāṇena ajānanakaraṇaṇ; *paññānirodhikan* ti paññānayananaśakaṇ; *vighātapakkhikan* ti *pīlākotṭhāsikan*; *anibbāṇasaṇvattanikan* ti appaccaya-amatanibbāṇatthāya na saṇvattanikaṇ.

[457.] *Sabbaṇ taṇ tena bodhiñāṇenā*¹⁰ ti taṇ sakalaṇ tena catumaggañāṇavasena, *bujjhi* paṭhamamaggavasena jāni; *anubujjhi* dutiyamaggavasena puna aññāsi; *paṭibujjhi*¹¹ tatiyamaggavasena paṭivedhaṇ pāpuṇi; *sambujjhi* catutthamaggavasena nissesapaṭivedhavasena *sammā bujjhi*; *adhi-gaṇchi*, *phassesi*, *sacchākāsi* ti etaṇ tayaṇ¹² phalavasena yojetabbaṇ. Paṭhama-dutiyavasena *paṭilabhi*, tatiyavasena ñāṇaphassena *phusi*, catutthavasena paccakkhaṇ akāsi. Atha vā ekekaṇṭhalassa tayo pi labbhanti eva.

Nekkhammaratin ti pabbajjādīni nissāya uppannaratiṇ. *Pavivekaratin* ti kāyapavivekādimhi uppannaratiṇ. *Upasamaratin* ti kilesavūpasame ratiṇ. *Sambodhiratin* ti maggaṇ paccavekkhantassa uppannaratiṇ.

Tatiyagāthāya *bahunnam idha baddhānan* ti idha bahunnaṇ khattiyādīnaṇ; *sissā* hi ācariyapaṭibaddhavuttittā baddhā ti vaccanti; *atthi pañhena āgaman* ti atthiko pañhena

¹ T akam°.

⁴ H adds ci.

⁷ H vuttaṇ°.

¹⁰ H S add bujjhi.

² S anissajjita°; B āsaj°.

⁵ H, D sud°.

⁸ H, D, E omī.

¹¹ H paṭivijjhi.

³ H gata°.

⁶ H ca.

⁹ H, E bhāvaney°.

¹² B tassa.

āgato 'mhi, atthikānaṃ vā pañhena āgamaṃ, pañhena atthi āgamaṃ vā ti.

'Buddho' ti padassa abhāve pi taṃ *Buddhan* ti pade yo so Buddho, taṃ niddisitukāmena 'Buddho' ti vuttaṃ. *Sayambhū* ti upadesaṃ vinā sayam eva bhūto. *Anācariyako* ti sayambhūpadassa atthavivaraṇaṃ; yo hi ācariyaṃ vinā saccāni paṭivijjhati so sayambhū nāma hoti. *Pubbe ananusutesū* ti ādi¹ anācariyakabhāvassa atthappakāsaṇaṃ; *anānussutesū* ti ācariyato² ananussutesu; *sāman* ti sayam eva; *abhisambujjhī* ti bhusaṃ³ sammā paṭivijjhi; *tattha ca sabbaññutaṃ pāpuṇi* ti tesu ca saccesu sabbaññubhāvaṃ pāpuṇi; yathā saccāni paṭivijjhantā sabbaññuno honti, tathā saccānaṃ paṭividdhattā evaṃ vuttaṃ; *sabbaññutaṃ patto* ti pi pāṭho. *Balesu ca vasībhāvaṃ* ti dasasu ca Tathāgatabalesu issarabhāvaṃ pāpuṇi. *Yo so evambhūto so Buddho* ti vuttaṃ hoti. Tattha sabbadhammesu appaṭihata-ñāṇa-nimittānuttaravimokkhādhigama - paribhāvitakhandhasantānaṃ upādāya paṇṇattiko,⁴ sabbaññutapadaṭṭhānaṃ vā saccābhisambodhim upādāya paṇṇattiko⁴ sattaviseso Buddho. Ettāvata atthato Buddhavibhāvanā katā hoti.

Idāni vyañjanato vibhāvento *Buddho ti ken' atthena Buddho?* ti ādim āha. Tattha yathā loke avagantā 'avagato' ti vuccati, evaṃ *bujjhītā saccāni ti Buddho*; yathā paṇṇasosā vātā paṇṇasusā ti vuccanti, evaṃ *bodhetā pajāyā ti Buddho*. *Sabbaññutāya Buddho* ti sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā Buddho ti vuttaṃ hoti. *Sabbadassāvītāya Buddho* ti sabbadhammānaṃ ñāṇacakkhunā diṭṭhattā Buddho ti vuttaṃ hoti. *Anaññaneyyatāya*⁵ *Buddho* ti aññena abodhaniyato sayam eva buddhattā Buddho ti vuttaṃ hoti. *Vikasitāya*⁶ *Buddho* ti nānāguṇavikasanato⁷ padumam iva vikasanatthena Buddho ti vuttaṃ hoti. *Khīṇāsavaśāṅkhātena Buddho* ti ādihi chahi pariyāyehi cittasaṅkocakara-dhammappahānena niddākkhayavibuddho puriso viya sabbakilesaniddāya⁸ vibuddhattā⁹ Buddho ti vuttaṃ hoti.

¹ H, D ādinā.

² H, D, E, B, C °yaṃ.

³ H, B, D omīti.

⁴ B °tito.

⁵ T anaññeyya°.

⁶ H, D, E, C visavi°.

⁷ H, D, S, E, C °visavanato.

⁸ H °niddākkhaya.

⁹ E, B, D omīti.

Saṅkhā saṅkhātan ti atthato ekatthā; *saṅkhālenā* ti vacanassa koṭṭhāsenā ti attho. Taṇhālepa-diṭṭhilepābhāvena nirupalepasāṅkhātena savāsanānaṃ sabbakilesānaṃ pahīnattā ekantavacanena visesetvā vuttaṃ *ekantanikkilesa* ti, rāga-dosa-mohavasena¹ pahātābbakilesehi² nikkilesa.

Ekāyanamaggaṃ gato ti Buddho ti gamanattthānaṃ dhātūnaṃ bujjanatthattā³ bujjanatthā pi dhātuyo gamanattthā honti, tasmā ekāyanamaggaṃ gatattā Buddho ti vuttaṃ hoti. *Ekāyanamaggo* c' ettha:

Maggo pantho patho pajjo añjasāṃ vaṭṭum' āyanaṃ
Nāvā uttarasetu ca kullo ca bhisi saṅkamo ti

maggassa bahusu nāmesu āyananāmena vutta-magganāmena vutto; tasmā ekamaggaabhūto maggo, na dvedhāpa-thabhūto ti attho. Atha vā ekena ayitabbo maggo ti ekāyanamaggo; ekenā ti gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya pavivittena; ayitabbo ti⁴ paṭipajjitabbo. Ayanti vā etenā ti ayano; saṅsārato nibbānaṃ gacchantī ti attho; ekesaṃ ayano ti ekāyano; ekesaṃ ti seṭṭhānaṃ; sabbasattaseṭṭhā⁵ ca⁶ sammāsambuddhā,⁷ tasmā etesaṃ maggaabhūto, sammāsambuddhānaṃ āyanabhūto maggo ti vuttaṃ hoti. Ayatī ti vā ayano, gacchati, pavattatī ti attho; ekasmiṃ ayano maggo ti ekāyanamaggo; ekasmiṃ yeva Buddhasāsane pavattamāno maggo, na aññatthā ti vuttaṃ hoti. Api ca ekaṃ ayatī ti ekāyano; pubbabhāge nānāmukha-bhāvanānāyappavatto pi aparabhāge ekaṃ nibbānaṃ yeva gacchati ti vuttaṃ hoti; tasmā ekāyanamaggo ti ekanibbānagamanamaggo ti attho.

Eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho ti Buddho ti na parehi buddhattā Buddho, kin tu sayam eva anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhattā Buddho ti vuttaṃ hoti.

[458.] *Abuddhivihatattā⁸ buddhipaṭilābhattā⁹ Buddho* ti: buddhi, buddhaṃ, bodho ti pariyāyavacanam etaṃ; tattha

¹ B °hāvasesehi.

² B sabba°.

³ H, D, C °thatā.

⁴ H omits.

⁵ H °ttesu seṭṭho; E, D, C °ṭho.

⁶ H. va.

⁷ H, D, E °dho. ⁸ H vihattā.

⁹ H, D, E, B, S, C °lābhā ti.

yathā nīla-ratta-guṇayogā 'nīlo paṭo,' 'ratto paṭo' ti vuccati, evaṃ buddhaguṇayogā Buddhō ti ñāpetuṃ vuttaṃ hoti.

Tato paraṃ *Buddho ti n' etaṃ nāmaṃ* ti ādi attham anugatā ayaṃ paññatti ti ñāpanatthaṃ vuttaṃ. Tattha *mūlā* sahāyā; *amaccā* bhaccā; *ñātī* pitupakkhikā; *sālohitā* mātupakkhikā; *samaṇā* pabbajjūpagatā; *brāhmaṇā* bhovādino; samitapāpā bāhitapāpā ca; *devatā* Sakkādayo Brahmāno ca. *Vimokkhantikaṃ* ti vimokkho arahattamaggo, vimokkhassa anto arahattaphalaṃ, tasmiṃ vimokkhante bhavaṃ vimokkhanti-kaṃ nāma. Sabbaññubhāvo hi arahattamaggena sijjhati, arahattaphalodaye siddhaṃ hoti; tasmā sabbaññubhāvo vimokkhante bhavo hoti; taṃ-nemittikaṃ pi nāmaṃ vimokkhante bhavaṃ nāmaṃ hoti; tena vuttaṃ: *vimokkhantikaṃ etaṃ Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ* ti.

Bodhiyā mūle saha sabbaññutañāṇassa paṭilābhā ti mahā-bodhirukkhamūle yathāvuttakkhaṇe sabbaññutañāṇassa paṭilābhena saha; *sacchikā paññattī* ti arahattaphalasacchikiriyaṃ, sabbadhammasacchikiriyaṃ vā jātā paññatti *yad idaṃ Buddhō* ti. Ayaṃ vyañjanato Buddhavibhāvanā.¹

Ito paraṃ [464] *vahass' etaṃ² bhāraṇ* ti pariyosānaṃ tattha tattha vuttanayattā yathāpālim eva niyyāti.³

[465.] Catutthagāthāya *vi jigucchato* ti jātiādīhi aṭṭiyato. *Rittam āsanaṃ* ti vivittaṃ mañcapīṭhaṃ. *Pabbatānaṃ guhāsu vā* ti pabbataguhāsu vā; *rittam āsanaṃ bhajato* ti sambandhitabbaṃ.

Jātiyā vi jigucchato ti jātiṃ vi jigucchato; *jarāya vyādhinā* ti ādisu pi es' eva nayo.

[466.] *Sevato* ti evamādisu *sevato* ti sevantassa; *nisevato* ti sammā sevantassa; *saṇsevato* ti punappunaṃ sevantassa; *paṭisevato* ti upagantvā sevantassa; *bhajato* ti bhajantassa.

Pabbatapabbhārā⁴ ti pabbatakucchiyo.

Pañcamagāthāya *uccāvacesū* ti hīnapaṇītesu; *sayanesū⁵* ti viharādisu senāsanesu; *kuvanto⁶* ti kūjanto; *kivanto* ti pi pāṭho, kittakā tattha bhayakāraṇā ti attho.

¹ H buddhi°.

² T vattuss'°.

³ H, D niyyati.

⁴ T °gabbharā.

⁵ S āsanesu.

⁶ B, C, D, E khivanto; T, S givanto.

*Kuvanto*¹ ti saddāyanto; [467] *kūjanto* ti abyattasaddaṇ² karonto; *nadanto* ti ukkuṭṭhiṇ karonto; *saddaṇ karonto* ti vācaṇ bhāsanto. *Katī* ti pucchā³; *kittakā* ti pamānapucchā; *kīvatakā*⁴ ti paricchedapucchā; *kīvabahukā* ti pamānaparicchedapucchā; *te bheravā* ti ete bhayajananupaddavā, bhayārammaṇā. *Kīvabahukā* ti pucchite ārammaṇe dassetuṇ *sīhā vyagghā dīpi* ti ādīhi vissajjeti.

Chaṭṭhagāthāya *kati parissayā* ti kittakā upaddavā. *Agataṇ disaṇ* ti nibbāṇaṇ, tañ hi agatapubbattā ‘agatan’ ti, niddisitabbato ‘disā’ cā ti; tena vuttaṇ: *agataṇ disaṇ* ti. *Amataṇ disaṇ* ti pi pāṭho. *Abhisambhave* ti abhisambhaveyya.⁵ *Pantamhī* ti pariyante.

[471.] *Agatapubbā disā* ti yā disā supinantena pi na gatapubbā; *na sā disā gatapubbā* ti esā disā vuttanayena na gatapubbā; *iminā dīghena addhunā* ti anena dīghakālena.

Samatittikan ti anto mukhavaṭṭilekhaṇ pāpetvā sambharitaṇ; *anavasekan* ti anavasiñcanakaṇ aparisiñcanakaṇ katvā; *elapattan* ti pakkhittatelaṇ pattaṇ⁶; *parihareyyā* ti hareyya,⁷ ādāya gaccheyya; *evaṇ sacittam anurakkhe* ti taṇ telabharitaṇ pattaṇ viya attano cittaṇ kāyagatāya satiyā gocare c’ eva sampayuttasatiyā cā ti ubhinnaṇ antare pakkipitvā yathā muhuttam pi bahiddhā gocare na vikkipati, tathā paṇḍito yogāvacaro rakkheyya, gopeyya. Kiṇkāraṇā? Etassa hi

Dunniggaḥassa lahuṇo yatthakāmanipātino

*Cittassa damatho sādhu, cittaṇ dantaṇ sukhāvahaṇ;**

tasmā:

Suddasāṇ sunipunaṇ yatthakāmanipātinaṇ

*Cittaṇ rakkhettha medhāvī; cittaṇ guttaṇ sukhāvahan.**

Idaṇ hi:

Dūraṅgamaṇ ekacaraṇ asarīraṇ guhāsayaṇ

Ye cittaṇ saññamessanti mokkhanti mārabandhanā.†

* Dh. 36.

† Ibid. 37.

¹ S grivanto; B, C, D, E khivanto.

² S appasad°.

⁴ H, D, E kīvākā.

⁶ H, D, E, S, C telapat°.

³ H °chāyaṇ.

⁵ SA abhibhaveyya.

⁷ H, D, E, C pariha°.

Itarassa pana:

*Anavattḥitacittassa saddhammaṃ avijānato
Pariplavapasādassa paññā na paripūrati.**

Thirakammaṭṭhānasahāyassa pana:

*Anavassutacittassa ananvāhatacetaso
Puññapāpapakāṇassa natthi jāgarato bhayaṃ.†*

Tasmā etaṃ:

*Phandanāṃ capalāṃ cittaṃ durakkhaṃ dunnivārayaṃ
Ujjaṇ karoti medhāvī usukāro va tejanaṃ.‡*

*Evaṃ ujaṇ karonto sacittam anurakkhe¹; patthayāno disaṃ
agatapubban ti imasmiṃ kāyagatāsaticammaṭṭhāne kammaṃ
ārabbhitvā anamatagge saṅsāre agatapubbaṃ disaṃ patthento
vuttanayena sakacittaṃ rakkheyyā ti attho. Kā pan' esā
disā nāma ?*

*²[Mātāpitā disā pubbā; ācariyā dakkhiṇā disā;]²
Puttadārā disā pacchā; mittāmaccā ca uttarā.
Dāsa-kammakarā heṭṭhā; uddhaṃ samaṇa-brāhmaṇā;
Etā disā namasseyya, alamatto³ kule gihīṣ ti*

ettha tāva mātāpitādayo⁴ disā ti vuttā.

*Disā catasso vidisā catasso
Uddhaṃ adho dasa disā imāyo;
Katamaṃ disaṃ tiṭṭhati nāgarājā,
Yam addasā supine chabbisāṇaṃ|| ti*

ettha puratthimādibhedā disā va disā ti vuttā.

*Agārino annada-pānavatthadā
Avhāyikānam pi disaṃ vadanti;
Esā disā paramā Setaketu,
Yam patvā dukkhī sukhino bhavanti¶*

* Dh. 38.
§ D. iii, 191.

† Ibid. 39.
|| Jāt. v, 42.

‡ Ibid. 33.
¶ Jāt. iii, 234.

¹ H °kheyya.

² H, D, E, S, C °matto.

³ B, C, D, E omī.

⁴ C, D, E puttadārādayo.

ti ettha nibbāṇaṇ disaṇ ti vuttaṇ. Idhā pi tad eva adhippettaṇ. 'Taṇhakkhayaṇ, virāgaṇ' ti ādīhi dissati apadissati, tasmā disā ti vuccati. Anamatagge pana saṅsāre kenaci bālaputhujjanena supinena pi agatapubbatāya agatapubbā disā nāmā ti vuccati. Taṇ patthayantena kāyagatāya satiyā yogo karaṇiyo ti.

Vajato ti ādisu ettha magguppādato samīpaṇ *vajato*; ṭhikkhaṇe *gacchato*; phalodayato¹ *abhikkamato*.

Ante ti antamhi ṭhite; *pante* ti vanagahaṇagambhīre ṭhite; *pariyante* ti dūrabhāvena pariyante ṭhite; *selante* ti pabbatānaṇ ante; *vanante* ti vanaghaṭānaṇ ante; *udakante* ti udakānaṇ pariyante; *nadante* ti nadīnaṇ² ante. *Yattha na kasīyati na vapīyati* ti yasmiṇ kasanaṇ vapanāṇ ca na kariyati; *janantaṇ*³ *atikkamitvā ṭhite manussānaṇ anupacāre* ti kasana-vapanavasena⁴ manussehi anupacaritabbe senāsane.

[472.] Sattamagāthāya *Kyāssa byappathayo assū* ti kīdisāni tassa vacanāni assu?

* *Musāvādaṇ pahāyā* ti ettha musā ti visaṇvādāna-purek-khārassa atthabhaṇjako vacīpayogo kāyapayogo vā; visaṇvādānādhīppāyena pana paravisaṇvādaka-kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. Aparo nayo: musā ti abhūtaṇ atacchaṇ vatthu, vādo ti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṇ. Lakkhaṇato pana atathaṇ vatthuṇ tathato paraṇ viññāpetukāmassa tathā-viññatti-samuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. So yam attham bhaṇjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantātaya mahāsāvajjo. Api ca gahaṭṭhānaṇ attano santakaṇ adātukāmatāya 'natthī' ti ādinayappavatto appasāvajjo; sakkhinā hutvā atthabhaṇjanatthaṇ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṇ appakam pi telaṇ vā sappiṇ vā labhitvā hassādhīppāyena "ajja gāme telaṇ nadi⁵ maññe sandati" ti pūraṇakathānayaena⁶ pavatto appasāvajjo; adiṭṭhaṇ yeva pana diṭṭhaṇ ti ādinā nayena vadanānaṇ mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā honti: atathaṇ

* Cf. above Purābheda-suttaniddesa.

¹ H, D, E, C phale dassanato; S phaladassanato.

² H nadiyā.

³ H vanan°; B jantūnaṇ.

⁴ H, D, E omī vasena.

⁵ H nadiṇ.

⁶ H, D, E, B purāṇa°.

vatthu, visaṇvādanacittaṇ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānanan ti; eko payogo, sāhatthiko va: so kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā¹ paravisaṇvādakakiriya-karaṇe datṭhabbo; tāya ce kiriyaṇa paro tadatthaṇ jānāti, ayaṇ kiriyasamutṭhāpakacetanākkhaṇe yeva musāvādakam-munā bajjhati.

Saccaṇ vadatī ti *saccavādī*. Saccena saccaṇ sandahati ghaṭetī ti *saccasandho*, na antarantarā musā vadatī ti attho; yo hi puriso kadāci musā vadati, kadāci saccaṇ, tassa musāvādena antaritatāya saccaṇ saccena na ghaṭiyati, tasmā na so saccasandho; ²ayam pana na³ tādiso, jīvitahetu pi musā avatvā saccena saccaṇ sandahati yevā ti *saccasandho*.

Theto ti thiro, ṭhitakatho ti attho. Eko puggalo halid-dirāgo⁴ viya, thusarāsīmhi nikhātakhāṇu viya, assapitṭhe ṭhapitakumbhaṇḍam iva ca na ṭhitakatho hoti; eko pāsāṇalekhā viya, indakhīlo viya ca ṭhitakatho hoti, asinā sīse chijjante pi dve kathā na katheti; ayaṇ vuccati *theto*.

Paccayiko ti pattiyāyitabbo,⁵ saddhāyiko ti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti: “idaṇ kena vuttan?” “Asukenā” ti vutte “mā³ tassa vacanaṇ² saddahathā” ti vattabbataṇ āpajjati. Eko paccayiko hoti: “idaṇ kena vuttan?” “Asukenā” ti vutte “yadi tena vuttaṇ, idam eva pamāṇaṇ, idāni upaparikkhitabbaṇ natthi, evam eva idan” ti vattabbataṇ⁶ āpajjati; ayaṇ vuccati *paccayiko*.

Avisaṇvādako lokassū ti tāya saccavāditāya lokaṇ na visaṇvādetī ti attho.

Pisunāvācaṇ pahāyā ti ādisu yāya vācāya, yassa taṇ vācaṇ bhāsati, tassa hadaye, attano piyabhāvaṇ parassa ca suññabhāvaṇ⁷ karoti,⁸ sā³ pisunā vācā. Yāya pana attānam pi param pi pharusāṇ karoti, yā vācā sayam pi pharusā, n’ eva kaṇṇasukhā na hadayasukhā,⁹ ayaṇ *pharusā vācā*. Yena samphaṇ palapati niratthakaṇ, so samphappalāpo. Tesāṇ

¹ H, D, E, C omit.

² H omits.

³ H °tiyā yāyi°; S patiyā°.

⁴ H, D, E, C pisuna°; S pesuñ°.

⁵ B °yaṇgamā.

⁶ H adds na.

⁷ S halidda°.

⁸ H °bbaṇ.

⁹ H adds ti.

mūlabhūtā cetanā pi¹ pisunāvacādināmam eva labhati; sā eva ca idha adhippetā ti.

Tattha saṅkiliṭṭhacittassa paresaṇ vā bhedāya attapiyakamyatāya vā kāya-vacīpayogasamuṭṭhāpikā cetana pisunāvacā; sā yassa bhedaṇ karoti, tassa appaṇatāya appasāvajjā, mahāṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā: bhinditabbo paro; “iti ime nānā bhavissanti” ti bhedapurekkhārātā vā, “iti ahaṇ piyo bhavissāmi, viissāsiko” ti piyakamyatā vā; tajjo vāyāmo; tassa tadatthaviññāpanan ti.

Imesaṇ bhedāyā ti yesaṇ ‘ito’ ti vuttānaṇ santike sutaṇ, tesaṇ bhedāya. *Bhinnānaṇ vā sandhātā* ti dvinnāṇ mittānaṇ vā samānupajjhāyakādīnaṇ vā kenacid eva kāraṇena bhinnānaṇ ekam ekaṇ upasaṅkamitvā “tumahākaṇ idise kule jātānaṇ, evaṇ bahussutānaṇ idaṇ na yuttan” ti ādīni vatvā sandhānaṇ kattā. *Anuppadātā* ti sandhānānuppadātā; dve jane samagge disvā “tumahākaṇ evarūpe kule jātānaṇ, evarūpehi guṇehi samannāgatānaṇ anucchavikam etan” ti ādīni vatvā daḥhakammaṇ² kattā ti attho. Samaggo ārāmo assā ti *samaggārāmo*; yattha samaggā natthi tattha vasitum pi na icchatī³ ti attho. *Samaggarāmo* ti pi pālī, ayam ev’ attho. *Samaggarato* ti samaggesu rato, te pahāya aññatra gantum pi na icchatī ti attho. Samagge disvā pi sutvā pi nandatī ti *samagganandī*. *Samaggakaranaṇ vācaṇ bhāsītā* ti yā vācā satte samagge yeva karoti, taṇ sāmaggiguṇaparidīpikam eva vācaṇ bhāsati, na itaran ti.

Parassa mammacchedaka - kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā pharusā vācā. Mammacchedako pi payogo cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti: mātāpitaro⁴ hi kadāci puttake evam pi vadanti: “corā vo khaṇḍā-khaṇḍaṇ karontū” ti, uppalapattam pi ca nesaṇ upari patantaṇ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṇ vadanti: “kiṇ ime ahīrikā anottappino⁵ caranti,⁶ nid-dhamatha ne” ti, atha ca nesaṇ āgamādhigamasampattiṇ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti,

¹ H, D, E, B omit.

² B daḥhi°.

³ H, S gacchatī.

⁴ H adds pi.

⁵ H °tāpī.

⁶ S, B, C, D, E omit.

evaṇ vacanasañhatāya apharusavācā pi na hoti,¹ na hi mārāpetukamiassa “imaṇ sukhāṇ sayāpethā” ti vacanaṇ apharusavācā hoti; cittapharusatāya pan’ esā² pharusavācā va. Sā yaṇ sandhāya pavattitā, tassa appaṇṇatāya appasāvajjā, mahāṇṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā: akkositabbo paro; kupitacittaṇ; akkosanā ti.

Nelā ti eḷaṇ vuccati doso, nāssā eḷaṇ ti nelā; niddosā ti attho: *nelāṇṇo setapaccādo** ti ettha vuttasīlaṇ viya. *Kaṇṇasukhā* ti vyañjana madhuratāya kaṇṇānaṇ sukhā, sūcimu-khaviijhanaṇ viya kaṇṇasūlaṇ na janeti. Atthamadhura-tāya sakalasarīre kopaṇ ajanetvā pemaṇ janeti ti *pemaṇīyā*. Hadayaṇ gacchati, apaṭihaññamānā sukhena cittaṇ pavisati ti *hadayaṇṇamā*. Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavā ti *pori*; pure saṇvaddhanārī viya sukumārā ti pi *pori*; purassa esā ti pi *pori*; purassa esā ti nagaravāsīnaṇ kathā ti attho; naga-ravāsīno hi yuttakathā honti: pitimattaṇ ‘pitā’ ti, bhāti-mattaṇ ‘bhātā’ ti vadanti. Evarupī kathā bahuno janassa kantā hoti ti *bahujanakantā*; kantabhāven’ eva ca bahuno janassa manāpā cittavuddhikarā ti *bahujanamanāpā*.

Anatthaviññāpaka³-kāyavacīpayogasamuttāpikā akusala-cetanā *samphappalāpo*; so āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā: Bhāratayuddha - Sītāharaṇādiniratthakakathāpurekkhāratā; tathārūpikathākathanaṇ ca.

Kālena vadati ti *kālavādī*, vattabbayuttakālaṇ sallak-khetvā vadati ti attho. Bhūtaṇ tacchaṇ sabhāvam eva vadati ti *bhūtavādī*. Diṭṭhadhammika-samparāyika-attha-sannissitam eva katvā vadati ti *atthavādī*. Navalokuttara-dhammasannissitaṇ katvā vadati ti *dhammavādī*. Saṇ-varavinaya-pahānavinaya-sannissitaṇ katvā vadati ti *vinaya-vādī*. Nidhānaṇ vuccati ṭhapanokāso, nidhānam assā atthi ti *nidhānavatī*, hadaye nidhetabbayuttaṇ *vācaṇ* bhāsita ti attho. *Kālenā* ti evarūpiṇ bhāsamāno pi ca “ahaṇ nidhāna-

* S. iv, 292; Udāna vii, 5.

¹ H, E *add* cittapharusatāya pan’ esā apharusavācā na hoti.

² H *omits*.

³ C, B, E °pikā.

vatiṇ vācaṇ bhāsāmi” ti na akāle bhāsati, yuttakālam pana avekkhitvā va bhāsati ti attho. *Sāpadesan* ti saupamaṇ, sakāraṇan ti attho. *Pariyaṇṭavatin* ti paricchedaṇ dassetvā yatha ’ssā paricchedo paññāyati evaṇ bhāsati ti attho. *Atthasaṇhitan* ti anekehi pi nayehi vibhajantena pariyādātuṇ asakkuṇeyyatāya atthasampannaṇ; yaṇ vā so atthavādī atthaṇ vadati, tena atthena sahitattā *atthasaṇhitay*¹ vācaṇ bhāsati; na aññaṇ nikkhipitvā aññaṇ bhāsati ti vuttaṇ hoti.

Catūhi vacīsucaritehī ti “musāvādaṇ pahāyā” ti ādinā nayeṇa ruttehi catūhi vācāya² yuttehi suṭṭhucaritehi; *saman-nāgato* ti aparihīno; *catudosaṇpagataṇ vācam bhāsati* ti appi-rādīhi catūhi dosehi apaṇagataṇ parihīnaṇ vācaṇ bhāsati.

[473.] *Atthi gocaro* ti kiñcā pi Thero samaṇagocaraṇ kathetukāmo “atthi gocaro, atthi agocaro” ti padaṇ ud-dhari; yathā pana maggakusalo puriso maggaṇ ācikkhanto “vāmaṇ muñca, dakkhiṇaṇ gaṇhā” ti paṭhamaṇ muñcitab-baṇ sabhayamaggaṇ³ uppathamaggaṇ ācikkhati, pacchā gahetabbaṇ khemamaggaṇ ujumaggaṇ, evam eva magga-kusalapurisa-sadiso Dhammasenāpati paṭhamaṇ pahātab-baṇ Buddhapatikuttṭhaṇ agocaraṇ acikkhitvā pacchā go-caraṇ ācikkhitukāmo *katamo agocaro* ti ādim āha. Purisena ācikkhitamaggo sampajjeyya vā na vā, Tathāgatena ācik-khitamaggo apanṇako,⁴ Indavissatṭha-vajiraṇ viyā aviraj-jhanako nibbāṇanagaraṇ yeva samosarati; tena vuttaṇ *Puriso maggakusalo ti kho Tathāgatass’ etaṇ adhivacanaṇ Arahato Sammāsambuddhassā** ti. Yasmā vā sasīsaṇ na-hānena pahīna-seda-malajallikassa mālā-gandha-vilepanādi-vibhūsanavidhānaṇ viya pahīnapāpadhammassa kalyāṇa-dhammasamāyogo sampannarūpo hoti, tasmā sedamala-jallikaṇ viya pahātabbaṇ paṭhamaṇ agocaraṇ ācikkhitvā pahīnasedamala-jallikassa mālāgandhavilepanādi-vibhūsana-vidhānaṇ viya pacchā gocaraṇ ācikkhitukāmo pi *katamo agocaro* ti ādim āha.

* S. iii, 108.

¹ H °sahitaṇ.

² S parāvattamaggaṇ.

³ H, S vācāhi.

⁴ S pana.

Tattha *gocaro* ti piṇḍapātādīnaṃ atthāya upasaṅkamituṃ yuttatṭhānaṃ; ayuttatṭhānaṃ *agocaro*. Vesiyaṃ *gocaro* assā ti *vesiyagocaro*; mittasanthavavasena upasaṅkamitabbatṭhānaṃ ti attho. Tattha vesiyo nāma rūpūpajīvinīyo, yena kenacid eva sulabhajjhācārā; tā mittasanthava-sinehavasena upasaṅkamanto vesiyagocaro nāma hoti; tasmā evaṃ upasaṅkamituṃ na vaṭṭati; kiṇkāraṇā? ārakkavipattito; evaṃ upasaṅkamantassa hi cira-rakkhitagopito pi samaṇadhammo katipāhen' eva nassati; sace pi na nassati, garahaṃ labhati. Dakkhiṇāvasena pana¹ upasaṅkamantena satīṃ upatṭhapetvā upasaṅkamitabbaṃ.

Vidhava vuccati matapatikā pavutthapatikā vā. *Thullakumāriyo* ti mahallikā anivṭṭhakumāriyo. *Paṇḍakā* ti lokāmisaniissitakathābahulā ussannakilesā avupasantapariñhānapuṇṣakā. Tesāṃ sabbesam pi upasaṅkamane ādīnavo vuttanayen' eva veditabbo. Bhikkhuniṃsu pi es' eva nayo. Api ca bhikkhū nāma ussannabrahmacariyā honti, tathā bhikkhuniyo; te aññamaññaṃ santhavavasena katipāhen' eva rakkhita-gopita-samaṇadhammaṃ nāsenti; gilānapucchakena pana gantuṃ vaṭṭati; pupphāni labhitvā pūjanatthāya pi ovādadānatthāya pi gantuṃ vaṭṭati yeva.

Pānāgāraṇa ti surāgāraṃ, taṃ brahmacariyantarāyakarehi surāsoṇḍehi avivittaṃ hoti; tattha tehi saddhiṃ sahasoṇḍavasena² upasaṅkamituṃ na vaṭṭati; brahmacariyantarāyo hoti.

Sanṣatṭho viharati rājūhī ti ādisu rājāno ti abhisittā vā hontu anabhisittā vā, ye rājjanā anusāsanti. *Rājamahāmattā* ti rājūnaṃ issariyasadisāya mahatiyā issariyamattāya samannāgatā. *Titthiyā* ti viparītadassanā bāhiraparibbājā. *Titthiyasāvaka* ti bhattivasena tesāṃ paccayadāyakā. Etehi saddhiṃ saṃsaggajāto hoti ti attho. *Ananulomikena saṃsaggenā* ti ananulomikasaṃsaggo nāma tissannaṃ sikkhānaṃ ananulomo paccanikasaṃsaggo, yena brahmacariyantarāyaṃ paṇṇattivītikkaṃ sallekha-parihāniṃ ca pāpuṇāti. Seyyathidaṃ? Rāja-rājamahāmattehi saddhiṃ sahasokitā,³ sahananditā,³ samasukhadukkhātā, uppannesu kiccakaraṇīye-

¹ H omits.² S santhavavasena.³ H sama°.

su attanā voyogaṇ āpajjanatā, titthiyasāvakehi saddhiṇ ekacchanda-ruci-samācāratā, ekacchanda-ruci-samācārāvaho vā sineha-bahumānasanthavo. Tattha rāja-rājamahāmattehi saddhiṇ saṇsaggo brahmacariyantarāyakaro, itarehi laddhiṇ gaṇhāpetuṇ samatthena upasaṅkamituṇ vaṭṭati.

Idāni aparena pi pariyāyena agocaraṇ dassetuṇ yāni vā *pana tāni kulāni*” ti ādi āraddhaṇ: tattha *assaddhāni* ti Buddhādisu ‘saddhāvirahitāni; tāni ‘Buddho sabbaññū, dhammo nīyāniko, saṅgho supaṭipanno’ ti na saddahanti. *Appasannāni* ti cittaṇ pasannaṇ anāvilaṇ kātuṇ na sakkonti. *Akkosaka-paribhāsakāni* ti akkosakāni c’ eva paribhāsakāni ca; “coro ‘si, bālo ‘si, mūlho ‘si, oṭṭho ‘si, goṇo ‘si, gadra-bho ‘si, āpāyiko ‘si, nerayiko ‘si, tiracchānagato ‘si, natthi tuyhaṇ sugati, duggati yeva tuyhaṇ pāṭikaṅkhā” ti evaṇ dasahi akkosavatthūhi akkosanti; “hotu, idāni te paharis-sīma, bandhissāma, vadhissāmā” ti evaṇ bhayadassanena paribhāsanti cā ti attho. *Anatthakāmāni* ti atthaṇ na icchanti, anattham eva icchanti. *Ahitakāmāni* ti ahitam eva icchanti, hitaṇ na icchanti. *Aphāsukakāmāni* ti phāsukaṇ na icchanti, aphāsukam eva icchanti. *Ayogakkhemakāmāni* ti catūhi yogehi khemaṇ nibbhayaṇ na icchanti, sabhayam² eva icchanti. *Bhikkhūnan* ti ettha sāmaṇerā pi saṅghaṇ gaṇhanti. *Bhikkhunīnan* ti ettha sikkhamānā sāmaṇeriyo pi; sabbesaṇ hi Bhagavantaṇ uddissa pabbajitānañ c’ eva saraṇagatānañ ca catunnam pi parisānaṇ tāni anatthakāmāni yeva. *Tathārūpāni kulāni* ti evarūpāni khattiyakulādīni kulāni. *Sevatī* ti nissāya jīvati. *Bhajatī* ti upasaṅkamati. *Payirupāsati* ti punappunaṇ upasaṅkamati. *Ayaṇ vuccatī* ti ayaṇ vesiyādigocarassa vesiyādiko ca³ rājādisaṇsatṭhassa⁴ rājādiko ca³ assaddhakulādisevakassa assaddhakulādiko cā ti tippakāro pi ayuttagocarō agocarō ti veditabbo.

Tassa iminā pi pariyāyena agocaratā veditabbā: vesiyādiko tāva pañcakāmaguṇanissayato agocarō veditabbo. Yath’ āha: *ko ca bhikkhuno agocarō paravisayo? yad idaṇ*

¹ D, C, E *add* laddha.

³ H *omits*.

² H bhayam; S samparāyam.

⁴ H *omits* ādi.

*pañcakāmaguṇā** ti. Rājādiko jhānānuyogassa¹ anupanis-sayato lābhasakkārāsattavitakka² nippaṭṭana-ditṭhivipatti-hetuto ca, assaddhakulādiko saddhāhāni-cittapadosāva-hanato ca agocarō. Antaragharappavesādiko ca “cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī” ādiko ca “saddhādeyyāni bhoja-nāni bhuñjitvā visūkadassanānuyogo” ca “pañcakāmaguṇā” cā ti catubbidho pi pana kilesuppattivaseṇa agocarō ti vedi-tabbo.

[474.] *Mā bhikkhave agocare carathā* ti carituṃ ayuttaṭṭhāne mā caratha; *paravisaye* ti sattuviseṇa. *Agocare bhikkhave caratan* ti ayuttaṭṭhāne carantānaṃ.³ *Lacchatī* ti labhissati passissati; *Māro* ti devaputta-Māro pi maccumāro pi; *otāraṇ* ti randhaṃ chiddhaṃ vivaṇṇaṃ.

Gocaraniddese *na vesiyagocarō hotī* ti ādini vuttapaṭipak-khavasena veditabbāni. Ayam pana viseso: [475] *Cattāro pi satipaṭṭhānā gocarō* ti carituṃ yuttaṭṭhānavaseṇa catusati-paṭṭhānā gocarō. *Sake* ti attano santake; *pettike visaye* ti pitito āgatavisaye.

[477.] *Āraddhaviriyaṇa* ti sammā upaṭṭhita-catusammap-padhānaviriya-vantassa. *Thāmaṇato* ti balappattassa. *Daḥ-haparakkamassa* ti thiraviriyaṇa. *Yass’ attā⁴ pesito* ti yena arahattatthāya attabhāvo pariccatto. *Attatthe cā* ti attano atthe arahattaphale ca. *Nāye cā* ti ariye aṭṭhaṅgike magge ca. *Lakkhaṇa cā* ti aniccādilakkhaṇapaṭivedhe ca. *Kāraṇa cā* ti hetumhi ca. *Thānāṭṭhāne cā* ti ṭhāne ca aṭṭhāne ca, kā-raṇa ca akāraṇa cā ti attaho. Idāni vitthāretvā dassetuṃ *sabbe saṅkhārā aniccā* ti ādim āha.

[478.] *Aṭṭhamagāthāya ekodī nipako* ti ekaggacitto paṇ-dito. *Jātarūpassa oḷārikam pi malaṃ dhamatī* ti suvaṇ-ṇassa thūlaṃ malaṃ aggaṇṇiyogena nīharati; *sandhamatī* ti sammā nīharati; *niddhamatī* ti apunabhavantakaṃ⁵ katvā nīharati, jhāpetī ti keci vadanti. *Majjhimakam pi* ti tato sukhumataram pi; *sukhumakam pi* ti atisukhumataram pi.

* S. v. 147.

¹ H jātānā. ² B °rasannidhicakka; (°rāsānivicakka?).

³ B adds caran ti pi pāṭho.

⁴ H, D, E, C °tthāya.

⁵ S °bhavattikaṃ; B °bhavuppattikaṃ; C, E, D °bhavattikaṃ.

Evam evā ti opammasamapaṭipādanaṃ; *uttaro oḷārike pi kilese dhamatī* ti kāyaduccaritādi ke thūlakilese viriyātāpena nīharati; *majjhimate pi kilese* ti kāmavitakkādi ke oḷārikasukhumānaṃ majjhimate pi kilese¹; [479] *sukhumate pi* ti nātivitakkādi ke atisaṃhe pi kilese. *Sammādiṭṭhiyā micchādiṭṭhiṃ dhamatī* ti saha vipassanāya maggasampayuttāya sammādiṭṭhiyā viparitasāṅkhātāṃ micchādiṭṭhiṃ nīharati. Sammasāṅkappādisu pi es' eva nayo.

Evam āyasmataṃ Sāriputtena tīhi gāthāhi thavitvā pañcahi gāthāhi pañcasatānaṃ sissānaṃ atthāya senāsana-gocarasīlavatādiṇi pucchito tam atthaṃ pakāsetuṃ *viḍigucchamānasā* ti ādinā nayena vissajjanam āradhho.

Tattha paṭhamagāthāya tāv' attho: jātiādīhi *viḍigucchamānassa*² *rillāsanaṃ sayanaṃ sevato sambodhikāmassa* Sāriputta, bhikkhuno *yud idam phūsuvihāro, yathānudhammay* yo ca anudhammo, *taṃ te*³ *pavakkhāmi yathā pajānaṃ* yathā pajānanto vadeyya, evam vadāmi ti.

[480.] *Yam phūsuvihāraṃ* ti yaṃ sukhavihāraṃ.

[481.] *Asappāgarūpadassanena* ti itthirūpādi-samaṇāsappāya⁴-rūpadassanena.

Tam bodhiṃ buj्jhītukāmassā ti taṃ catumaggañāṇasaṅkhātāṃ bodhiṃ buj्jhītukāmassa; *anubuj्jhītukāmassā* ti anurūpāya paṭipattiyā buj्jhītukāmassa; *paṭibuj्jhītukāmassā* ti abhimukhaṃ⁵ katvā buj्jhītukāmassa⁶; *sambuj्jhītukāmassā* ti pahīnakilese apaccāgamanavasena sammā buj्jhittuṃ icchantassa; *adhigantukāmassā* ti pāpūnitukāmassa; *sacchikātukāmassā* paṭilābhasacchikiriyāya pattukāmassa. Atha vā *buj्jhītukāmassā* ti sotāpattimaggañāṇaṃ nātukāmassa; *anubuj्jhītukāmassā* ti sakadāgāmi maggañāṇaṃ puna nātukāmassa; *paṭibuj्jhītukāmassā* ti anāgāmi maggañāṇaṃ paṭivedhavasena nātukāmassa; *sambuj्jhītukāmassā* ti arahattamaggañāṇaṃ sammā nātukāmassa. Catubbidham pi *adhigantukāmassa*. *Phusitukāmassā*⁶ ti nāṇaphusanāya phusitukāmassa.⁷ *Sacchikātukāmassā* ti paccavekkhanāya pac-

¹ H, D, E, B omit.

² E, C, D, B omit vi.

³ B vo.

⁴ B, C, D 'ṇassa asap°.

⁵ H, D, E, S, C °khe.

⁶ H, D, E, S, C nibbijhitu°; B nipphajji°.

⁷ B phassi°.

cakkhaṇ kattukāmassa; *cattunnaṇ maggānaṇ pubbabhāge vi-passanā* ti cattunnaṇ ariyamaggānaṇ purimakotṭhāse uppanna-udayabbayādi-vipassanāññānāni.¹

[482.] *Dutiyagāthāya pariyantacārī* ti silādisu catusu pariyantesu caramāno. *Daṇṣādhipātānaṇ* ti piṅgalamakkhikānaṇ ca sesamakkhikānaṇ ca; te hi tato tato adhipativā khādanti, tasmā adhipātā ti vuccanti. *Manussaphassānaṇ* ti corādiphassānaṇ.

[483.] *Cattāro pariyantā* ti cattāro mariyādā, pariccheda.² *Antopūtibhāvaṇ paccavekkhamāno* ti abbhantare kucchita-bhāvaṇ silavirahitabhāvaṇ olokayamāno. *Anto-sīlasaṇvara-pariyante caratī* ti silasaṇvarapaṇapariccheda-bbhantare carati, vicarati. *Mariyādaṇ na bhindatī* ti silamariyādaṇ silaparicchedaṇ na kopeti.

Ādittapariyāyaṇ paccavekkhamāno ti Ādittadesanaṇ* olokento.

[484.] *Akkhabbhañjana - vaṇapaṭicchādana*³ - *puttamaṇṣūpa-maṇ paccavekkhamāno* ti sākaṭikassa akkhabbhañjanaupamañ⁴ ca, kuṭṭhavyādhino vaṇānaṇ paṭicchādana-telapilotikaupamañ ca, kantārapaṭipannānaṇ jayampatikānaṇ puttamaṇṣakhādanaupamañ ca olokento. Bhaddekarattavihāraṇ paccavekkhamāno ti:

*Atītaṇ na tv' āgameyya*⁵; *nappatikaṇkhe anāgataṇ*;

Taṇ ve bhaddekaratto ti santo ācikkhate muni† ti

evaṇ vuttaṇ bhaddekarattavihāraṇ olokento.

Tā uppativā uppativā khādanti ti nippatitvā nippatitvā khādanti.

[485.] *Tatīyagāthāya parādhammikā* nāma sattasahadhammikavajjā sabbe pi bāhirakā. *Kusalānuesī* ti kusaladhamme anvesamāno.

Satta sahadhammike thapetvā ti bhikku-bhikkhuni-sikkhamānā-sāmaṇera-sāmaṇerī-upāsaka-upāsike⁶ vajjetvā.

* S. iv, 19.

† M. iii, 187, 190, 193, etc.

¹ H, D °ñāṇaṇ ti.

² H °do.

³ H omits vaṇa.

⁴ H akkha-abbhañjanaṇ upa°.

⁵ H, S, B, C nānvā°.

⁶ So all MSS.

*Athāparāṇi p' atthi abhisambhotabbāṇi*¹ ti aparāṇi pi mad-ditabbāṇi atthi, saṃvijjanti.

[486.] Catutthagāthāya *ātaṅkaphassenā* ti rogaphassena; *sītaṃ ath' uṇhaṇ*² ti sītaṃ ca uṇhaṇ ca; *so tehi phutṭho bahudhā* ti so tehi ātaṅkādihi anekehi ākārehi phutṭho samāno; *anoko* ti abhisāṅkhāraviññāpādīnaṃ anokāsabhūto.

*Abbhantara-dhātusaṅkhobhavasena*³ vā ti sarīrabbhantare āpodhātukkobhavasena vā aññataraññataradhātukkobhavasena vā. *Uṇhaṇ* ti sarīrabbhantare tejodhātusaṅkhobhavasena³ uṇhaṃ bhavati.

[487.] *Abhisāṅkhārasahagataviññāṇassā* ti kusalākusalacetanāsampayuttacittassa; *okāsaṃ na karotī* ti avakāsaṃ pa-tiṭṭhaṃ na karotī. *Avatthitasamādāno* to otaritvā gāhako.

Evaṃ *bhikkhuno vijigucchato* ti ādihi tīhi⁴ gāthāhi suṭṭhum-atthaṃ viśajjetvā idāṇi *kyāssa vyappathayo* ti ādinā na-yena puṭṭhaṃ viśajjento *theyyaṃ na kareyyā* ti ādim āha. Tattha *phasse* ti phuseyya. *Yad āvilattaṃ manaso vijaññā* ti yaṃ cittassa āvilattaṃ vijāneyya, taṃ sabbaṃ *kaṇhassa pakkho ti vinodayeyya*.⁵

[488.] *Adinnādānaṃ pahāyā* ti ettha adinnassa ādānaṃ adinnādānaṃ, parassaharaṇaṃ, theyyaṃ, corikā ti vuttaṃ hoti. Tattha adinnaṃ ti parapariggahitaṃ, yatha paro yathākāmakāritaṃ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti; tasmiṃ parapariggahite parapariggahitasaññino tad-ādāyaka-upakamasamutṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṃ. Taṃ hīne parassa santake appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ; kasmā? vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmiṃ mahāsāvajjaṃ, taṃ taṃ guṇādhikaṃ upādāya tato tato hinaguṇassa santake vatthusmiṃ appasāvajjaṃ. Tassa pañca sambhārā honti: parapariggahitaṃ, parapariggahitasaññitā, theyyacittaṃ, upakkamo, tena haraṇaṃ ti. *Pahāyā* ti imaṃ adinnādānacetanāsāṅkhātāṃ dussīlyaṃ pajahitvā. *Paṭivirato* ti pahīnakālato paṭṭhāya tato dussīlyato orato virato ca. Dinnam eva ādiyati ti *dinnādāyī*; cittena pi dinnam eva paṭikaṅkhati ti *dinnapaṭīkaṅkhi*.

¹ H, D, E abhisametab°.

² E, C, S, D, T °saṅkopa°.

³ T, B °daye.

⁴ T accuphaṃ.

⁵ H, D, E, B, C omī.

Theneti ti theno, na thenena *athenena*; athenattā yeva *suci-bhūtena*; *attanā* ti attabhāvena; athenaṇ sucibhūtaṇ attabhāvaṇ katvā *viharatī* ti vuttaṇ hoti. Ito paraṇ vuttanayam eva.

Mettāyanavasena *metti*; mettāyanākāro¹ *mettāyanā*; mettāya samāgino cittassa bhāvo *mettāyitattaṇ*; anuddayatī ti *anuddayā*, rakkhatī ti attho; anuddayākāro *anuddayanā*; anuddayitassa² bhāvo *anuddayitattaṇ*²; hitassa esanavasena *hitesitā*; anukampanavasena³ *anukampā*. Sabbehi pi imehi padehi⁴ upacārappanāpattā va mettā vuttā. *Vipulenā* ti ettha pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā; bhūmivasena taṇ *mahaggataṇ*; paṇaṇavasena appamāṇa⁵-sattārammaṇavasena ca *appamāṇaṇ*; vyāpādapaccatthikapahāṇena *averaṇ*; do-manassapahāṇato *abyāpajjaṇ*, niddukkhaṇ ti vuttaṇ hoti.

Āvilan ti appasannaṇ. *Lulītan* ti kalalaṇ. *Eritan*⁶ ti asannitṭhānaṇ. [489.] *Ghaṭṭitan* ti ārammaṇena⁷ ghaṭṭanam āpāditaṇ.⁸ *Calitan* ti kampamāṇaṇ. *Bhantan* ti vibhantaṇ. *Avuṇpasantaṇ* ti anibbutaṇ.

Yo so māro ti evam ādisu: mahājanaṇ anatto nīyojetvā māretī ti *māro*; kaṇhakammattā *kaṇho*; kāmāvacarissarattā *adhipati*; maraṇaṇ pāpanato *antaḡū*; muñcituṇ appadānathena *namuci*; mārassa balisaṇ ti *mārabalisaṇ*; vaṭṭasannisitatthena mārassa āmisaṇ it *mārāmisaṇ*; vasavattāpanatthena mārassa visayo ti *māravisayo*; gocaratthena mārassa nivāpo ti *māranivāpo*; kāmācāraṇ caraṇatthena mārassa gocaro ti *māragocaro*; duppamuñcanatthena mārassa bandhanan ti *mārabandhanaṇ*. *Dukkhubdayo*⁹ ti dukkhabandhano.

Mūlam pi tesāṇ paḷikhañña tiṭṭhe ti tesāṇ kodhātīmānānaṇ yaṇ avijjādikaṇ mūlaṇ tam pi paḷikhaṇitvā tiṭṭheyya. *Addhā bhavanto abhisambhaveyyā* ti etaṇ piyāppiyaṇ abhibhavanto ekaṇsen' eva abhibhaveyya, na¹⁰ tattha sithilaṇ¹¹ parakkameyyā¹¹ ti adhippāyo.

¹ All MSS. mettākāro.

² H anuddā°.

³ H °kampanaṇ.

⁴ H, D, E, S, C omit.

⁵ H °māṇaṇ.

⁶ H phari°.

⁷ H, D, E, C °ṇe.

⁸ H āhāritaṇ; D, E, C āharitaṇ.

⁹ H dukkaddaso; C, D °khudrayo; E °khindriyo.

¹⁰ C, S, D, E omit.

¹¹ S piyam anabhiraṇeṇ, appiyaṇ na roṣeṇ.

[490.] *Avijjā mūlan* ti ādayo: avijjā kodhassa upanissaya-sahajātādivasena mūlaṇ hoti; anupāyamanasikāro *asmi-māno* ca ime dve upanissayavasen' eva; *ahirika-anottappa-uddhaccā* ime tayo upanissaya-sahajātādivasena mūlāni honti; tathā atimānassā¹ pi.

[491.] *Paññaṇ purakkhatvā* ti [aññaṇ pubbaṅgamaṇ katvā; *kalyāṇapīti* ti kalyāṇapītiyā samannāgato; *caturō sahetha paridevadhamme* ti anantaragāthāya vuccamāne paridevaniye dhamme saheyya.

Vicayabahulo ti parivīmaṇsanabahulo; *pavicayabahulo* ti visesena vīmaṇsanabahulo; *pekkhāyanabahulo*² ti ikkhana-bahulo; *samekkhāyanabahulo*³ ti esanabahulo. *Vibhūta-vihārī* ti pākaṭaṇ katvā ñātavihārī.

Abhikkhante paṭikkante ti ettha tāva abhikkantaṇ vuc-cati gamaṇaṇ; paṭikkantaṇ nivattanaṇ; tadubhayam pi catusu iriyāpathesu labbhati; gamane tāva purato kāyaṇ abhiharanto abhikkamati nāma, paṭinivattento paṭikkamati nāma; ṭhāne pi ṭhito va kāyaṇ purato onamanto abhikkamati nāma, pacchato apanāmento paṭikkamati nāma; nisajjāya nisinnako va āsanassa purimaṅgābhimukho⁴ saṇharanto⁵ abhikkamati nāma, pacchimaṇ⁶ aṅgappadesaṇ⁷ paccāsa-ranto⁸ paṭikkamati nāma; nipajjāya pi es' eva nayo. *Sampajānakārī hotī* ti sampajāññaena sabbakiccakārī, sampajāñ-ñass' eva⁹ vā kārī; so hi abhikkantādisu sampajāññaṇ karot' eva, na katthaci sampajāññavirahito hoti.

Ālokite vilokite ti ettha pana ālokitaṇ nāma purato pek-khanaṇ; vilokitaṇ nāma anudisāpekkhanaṇ; aññāni pi heṭṭhā, upari, pacchato pekkhanavasena olokita-ullokitāpa-lokitāni nāma honti, tāni idha na gahitāni; sārūppavasena pana imān' eva dve gahitāni. Iminā vā mukhena sabbāni gahitān' evā ti.

Sammiñjite pasārite ti pabbānaṇ¹⁰ sammiñjanapasāraṇe. *Sanḅhāṭi-patta-cīvaradhāraṇe*, ti ettha sanḅhāṭi-cīvaraṇaṇ ni-

¹ B mūnassā.

² T, S, C, E okkhā°.

³ T samok°.

⁴ B °mabhāgābhi°; H °ṅgāni abhimukhā.

⁵ C, D, E saṇsa°.

⁶ B °ma.

⁷ B bhāgap°.

⁸ H, S, B, D pacchā saṇharanto; C, E pacchā°.

⁹ B °jaññaṇ eva.

¹⁰ B aṅgānaṇ.

vāsana-pārupanavasena, pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇavase-
na paribhogo dhāraṇaṇ nāma. Asitādisu *asite* ti piṇḍapāta-
bhojane; *pīte* ti yāguādipāne; *khāyite* ti piṭṭhakhajjakādi-
khādane; *sāyite* ti madhuphāṇitādisāyane. *Uccārapassā-
vakamme* ti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Gatādisu
gate ti gamane; *ṭhite* ti ṭhāne; *nisinne* ti nisajjāya; *sutte* ti
sayane; *jāgarite* ti jāgarane; *bhāsīte* ti kathane; tattha
“upādārūpassa saddāyatanassa appavatte sati bhāsītā
nāma na hoti, tasmiṇ pavattante hoti” ti pariggāhako bhik-
khu bhāsīte sampajānakārī nāma hoti; vimuttāyatanasīse-
na dhammaṇ desento pi battiṇṣatiracchānakathā pahāya dasa-
kathāvatthunissitaṇ kathaṇ kathamto pi bhāsīte sampajā-
nakārī nāma. *Tuṇhībhāve* ti akathane; tattha “upādārū-
passa saddāyatanassa pavattiyaṇ tuṇhībhāvo nāma natthi,
appavattiyaṇ hoti” ti pariggāhako bhikkhu tuṇhībhāve
sampajānakārī nāma hoti; aṭṭhatiṇṣārammaṇesu cittaru-
cikaṇ¹ kammaṭṭhānaṇ gahetvā nisinno pi dutiyajjhānaṇ
samāpanno pi tuṇhībhāve sampajānakārī nāma. Ettha ca
eko iriyāpatho dvīsu ṭhānesu āgato: so heṭṭhā *abhikkante*
ti ettha bhikkhācāragāmaṇ gacchato āgacchato ca addhāna-
gamanavasena kathito; *gate ṭhite nisinne*² ti ettha vihāre
cuṇṇikapaduddhāravasena kathito ti veditabbo.

Buddhānussativasenā ti ādayo heṭṭhā tattha tattha pakā-
sitā eva.

[492.] *Aratī* ti ratipaṭikkhepo; *aratitā* ti aramanākāro;
anabhiratī ti anabhiratabhāvo; *anabhiramanā* ti anabhira-
manākāro; *ukkaṇṭhitā*³ ti ukkaṇṭhanākāro; *paritassanā*⁴ ti
ukkaṇṭhanavasena⁵ eva paritassanā.

Kiṇ su asissāmī ti kiṇ bhuñjissāmī? *Kuvaṇṇ*⁶ vā asissan
ti kuhiṇ vā asissāmī? *Dukkhaṇ vata settha kv’ ajja*⁷ *sessan*⁸
ti imaṇ rattin dukkhaṇ sayiṇ, ajja āgamanarattin kattha
sayissaṇ? *Ete vitakke* ti ete piṇḍapātanissite dve, senā-
sanānissite dve ti cattāro vitakke; *aniketāsārī*⁹ ti apalibodha-
cārī, nittanṭhacārī.

¹ C, D, E °ciyaṇ. ² H, D, S omī.

⁴ T, S parittasikā; B, C, D, E °sakā.

⁶ B kutha.

⁸ B seyyaṇ.

³ B, T °ṭhikā; D °ṭhanā.

⁵ S °ttasanā.

⁷ H, D, E, S, C kuv°.

⁹ H °cārī.

*Phalake vā*¹ ti vaṅkādi-phalakapitṭhe² vā.³ *Āgāminīrat-tin*⁴ ti āgāminiyaṇ rattiyaṇ.

Ādevaneyye ti visesena devaniyye; *paridevaneyye*⁵ ti samantato devaniyye.

[495.] *Kāle* ti piṇḍapātakāle piṇḍapātasāṅkhātaṇ *annaṇ* vā, cīvarakāle⁶ cīvarasāṅkhātaṇ *vasanaṇ* vā, *laddhā* dhammena samena ti adhippāyo. *Mattaṇ so jaññā* ti paṭig-gahaṇe ca paribhoge ca so pamāṇaṇ jāneyya; *idhā* ti sāsane, nipātamattam eva vā etaṇ; *tosanattān* ti santosatthaṇ. *Etadatthaṇ mattaṇ jāneyyā* ti vuttaṇ hoti. *So tesu gutto* ti so bhikkhu tesu paccayesu gutto; *yatacārī* ti saññatavi-hāro rakkhitaṛiyāpatho rakkhita-kāya-vaci-manodvāro cā ti vuttaṇ hoti. *Yaticārī* ti pi pāṭho, eso yev' attho. *Rusito* ti rosito, ghaṭṭito ti vuttaṇ hoti.

[496.] *Dvīhi kāraṇehi mattaṇ jāneyyā* ti dvīhi bhāgehi⁷ pamāṇaṇ jāneyya; *paṭiggahaṇato vā* ti parehi dīyamānag-gahaṇakālatō vā; *paribhogato vā* ti paribhuñjanakālatō⁸ vā; *thoke pi dīyamāne* ti appake pi dīyamāne; *kulānuddayaṇ* ti kulānaṇ anuddayatāya; *kulānurakkhāṇ* ti kulānaṇ anu-rakkhanattāya; *paṭigaṇhāti* ti thokam pi gaṇhāti. *Bahuke pi dīyamāne* ti anappake pi dīyamāne. *Kāyaparihāriyaṇ cīvaraṇ paṭigaṇhāti* ti ettha kāyaṇ pariharati posetī ti kāya-parihāriyaṇ. *Kucchiparihāriyaṇ* ti kucchiṇ pariharati pose-tī ti kucchiparihāriyaṇ. Itarītarapaccayasantosenā saman-nāgatassa bhikkhuno aṭṭha parikkhārā vaṭṭanti: tīpi cī-varāni, patto, dantakaṭṭhacchedanavāsi, ekā sūci, kāya-bandhanaṇ, parissāvanan ti; vuttam pi c' etaṇ:

Ticīvaraṇ ca patto ca vāsi sūci ca bandhanaṇ,

Parissāvanena aṭṭh' ete yuttayogassa bhikkhuno* ti.

Te sabbe kāyaparihāriyā pi honti, kucchiparihāriyā pi; kathaṇ ? ticīvaraṇ tāva nivāsetvā pārupitvā vicaraṇakāle

* (?)

¹ H cā. ² H, S, B °pitṭhe.

³ H, D, E, B ca.

⁴ D, T āgamaṇa°; B, E āgamaṇi°.

⁵ H, D, E, B, C °niyye.

⁶ H, D, E, C, S omit.

⁷ B kāraṇehi.

⁸ B omits kālā.

kāyaṇ pariharati posetī ti kāyaparihāriyaṇ hoti; cīvarakaṇ-
 nena udakaṇ parissāvetvā pivanakāle, khāditabba-phalā-
 phalagahaṇakāle ca kucchiṇ pariharati posetī ti kucchipari-
 hāriyaṇ hoti. Patto pi tena udakaṇ uddharitvā nahāna-
 kāle, kuṭiparibhaṇḍakaraṇakāle ca kāyaparihāriko hoti;
 āhāraṇ gahetvā bhuñjanakāle kucchiparihāriyo. Vāsi¹ pi²
 tāya³ dantakaṭṭhacchedanakāle mañcapīṭhānaṇ aṭani³-pāda-
 cīvarakuṭidaṇḍa-sajjanakāle ca kāyaparihārikā hoti; ucchuc-
 chedana-nālikeratacchanakāle kucchiparihārikā. Sūci cī-
 varasibbanakāle kāyaparihārikā hoti; pūvaṇ vā phalaṇ vā
 vijjhitvā khādanakāle kucchiparihārikā. Kāyabandhanaṇ
 bandhitvā vicaraṇakāle kāyaparihārikaṇ, ucchuādini ban-
 dhitvā gahaṇakāle kucchiparihāriyaṇ. Parissāvanaṇ tena
 udakaṇ parissāvetvā nahānakāle, senāsanaparibhaṇḍakaraṇa-
 kāle kāyaparihārikaṇ; pāniya-pānakaparissāvanakāle, ten'
 eva ca tila-taṇḍula-puthukādini gahetvā khādanakāle ca
 kucchiparihāriyaṇ.

Paṭisaṅkhā yoniso ti upāyena pathena paṭisaṅkhāya ñatvā
 paccavekkhitvā ti attho. Ettha ca *sītassa paṭighātāyā* ti
 ādinā nayena vutta-paccavekkhaṇam eva yoniso paṭisaṅkhā
 ti veditabbaṇ. Tattha *cīvaran* ti antaravāsakādisu yaṇ kiñci;
paṭisevaṭi ti paribhuñjati, nivāseti vā pārupati vā; *yāvad evā*
 ti payojanāvadhi-pariccheda-niyamavacanaṇ. Ettakam eva
 hi yogino cīvarapaṭisevanapayojanaṇ yad idaṇ “*sītassa*
paṭighātāyā” ti ādi, na ito bhīyo. *Sītassā* ti⁴ ajjhattadhā-
 tukkhobhavasena vā bahiddhā utupariṇāmasena vā up-
 pannassa yassa kassaci; *paṭighātāyā* ti paṭihananaṭṭhaṇ;
 yathā sarīre ābādhaṇ na uppādeti, evaṇ tassa vinodanaṭ-
 thaṇ. Sītabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto yoniso padahi-
 tuṇ na sakkoti, tasmā sītassa paṭighātāyā cīvaraṇ sevita-
 ban ti Bhagavā anuññāsi. Esa nayo sabbattha. Kevalaṇ
 h’ ettha *unhassā* ti aggisantāpassa; tassa vanadāhādisu
 sambhavo veditabbo. *Ḍaṇsa-makasa-vātātapa-sirīṇsapasam-*
phassānan ti ettha pana *ḍaṇsā* ti ḍaṇsamakkhikā, andhamak-
 khikā ti pi vuccanti; *makasā* makasā eva; *vātā* ti saraja-

¹ H, B, C vāsikāya.

² B, C, D, E āṇa; H āṇa; Sabhi.

³ H, B, C omit.

⁴ H adds ādi.

arajādibhedā¹; *ātapo* ti suriyātapo; *siriṇsapā* ti ye keci sarantā gacchanti dīghajātikā sappādayo; tesañ daṭṭhasamphasso phutṭhasamphasso² cā ti duvidho samphasso; so pi cīvaraṇ pārupitvā nisinnaṇ na bādhati, tasmā tādisesu ṭhānesu tesañ paṭighātattāya paṭi-sevati. *Yāvad evā* ti puna etassa vacanaṇ niyatapayojanāvadhi-pariccheda-dassanattāṇ: hirikopīnapaṭicchādānañ hi niyatapayojanaṇ; itarāni kadāci kadāci³ honti. Tattha *hirikopīnaṇ* ti taṇ taṇ sambādhatṭhānaṇ, yasmiṇ yasmiṇ aṅge vivariyamāne hiri kuppati vinassati, taṇ taṇ hirikopanato hirikopīnaṇ ti vuccati; tassa hirikopīnassa paṭicchādānatthān ti *hirikopīnapaṭicchādānatthāṇ*; ‘hirikopanapaṭicchādānatthān’ ti pi pāṭho.

Piṇḍapātaṇ ti yaṇ kiñci āhāraṇ; yo hi koci āhāro bhikkhuno piṇḍolyena patte patitattā piṇḍapāto ti vuccati; piṇḍānaṇ vā pāto ti piṇḍapāto, tattha tattha laddhānaṇ bhikkhānaṇ sannipāto samūho ti vuttaṇ hoti. Sesaṇ heṭṭhā vuttanayam eva.

Senāsanaṇ ti sayanañ ca āsanañ ca; yattha yattha hi seti vihāre vā aḍḍhayogādimhi vā taṇ senaṇ⁴; yattha yattha āsati nisidati taṇ āsanaṇ; taṇ ekato katvā senāsanaṇ ti vuccati. *Utuparissayavinodana-paṭisallānārāmatthān* ti parissayatthena⁵ utu eva utuparissayo; utuparissayavinodanattāñ ca paṭisallānārāmatthāñ ca: yo sarīra-cittavirūpakaro asappāyo utu senāsanapaṭisevanena vinodetabbo hoti, tassa vinodanattāṇ, ekībhāvasukhatthāñ cā ti vuttaṇ hoti. Kāmañ ca sītaṇ paṭighātādinā ca utuparissayavinodanaṇ vuttam eva; yathā pana cīvarapaṭisevane hirikopīnapaṭicchādānaṇ niyatapayojanaṇ, itarāni kadāci kadāci bhavanti ti vuttaṇ, evam idhā pi niyataṇ utuparissayavinodanaṇ sandhāya vuttan ti veditabbaṇ. Atha vā ayaṇ vuttappakāro utu utu yeva; parissayo pana duvidho: pākāṭaparissayo⁶ ca sīhavyagghādayo, paṭicchannaparissayo⁶ ca rāgadosādayo; te yattha apariguttiyā ca asappāyarūpadassanādinā ca ābādhaṇ na karonti, taṇ senāsanaṇ evaṇ jānitvā paccavekkhitvā

¹ S °divātā.² H puṭ°.³ S, B, C, D, E omit.⁴ H senāsanaṇ.⁵ F, B, C, D parisahanat°.⁶ H, S °sayā.

paṭisevanto bhikkhu *paṭisaṅkhā yoniso senūsanā* . . . *pe* . . . *utuparissaya*vinodanattāṇaṇ paṭisevatī ti veditabbo.

Gilānapaccaya-bhesajjaparikkhāraṇ ti ettha rogassa patia-
yanatthena paccayo, paccanikagamanatthenā ti attho; yassa
kassaci sappāyass' etaṇ adhivacanaṇ. Bhisakkassa kammaṇ,
tena anuññātattā ti¹ bhesajjaṇ; gilānapaccayo va bhesajjaṇ
gilānapaccayabhesajjaṇ; yaṇ kiñci gilānassa sappāyaṇ bhi-
sakkakammaṇ, tela-madhu-phāṇitādi ti vuttaṇ hoti. Parik-
khāro ti ettha² pana *sattahi nagaraparikkhārehi suparik-*
*khittā*³ *hotī** ti ādisu parivāro vuccati; *ratho setaparikkhāro*
jhānakkho cakkavīriyo† ti ādisu alaṅkāro; *ye c' ime pabbajitena*
jīvītaparikkhārā samudānetabbā‡ ti ādisu sambhāro; idha
pana sambhāro pi parivāro pi vaṭṭati; taṇ hi gilānapaccaya-
bhesajjaṇ jīvitassa parivāro pi hoti: jīvitanaśakābādhup-
pattiyaṇ antaraṇ adatvā rakkhaṇato, sambhāro pi: yathā
ciraṇ pavattati, evam assa karaṇabhāvato⁴; tasmā parik-
khāro ti vuccati. Evaṇ gilānapaccayabhesajjaṇ ca taṇ
parikkhāro cā ti gilānapaccayabhesajjaparikkhāro, taṇ gilā-
napaccayabhesajjaparikkhāraṇ; gilānassa yaṇ kiñci sappāyaṇ
bhisakkānuññātaṇ tela-madhu-phāṇitādi-jīvītaparikkhāraṇ ti
vuttaṇ hoti. *Uppannānaṇ* ti jātānaṇ bhūtānaṇ nibbattānaṇ.
Veyyābādhikānaṇ ti ettha vyābādho ti dhātukkabhō,
taṇsamuṭṭhānā ca kuṭṭha-gaṇḍa-pilakādayo; vyābādhato
uppannattā⁵ veyyābādhikā. Vedanā ti dukkhavedanā,
akusalavipākavedanā, tāsaṇ veyyābādhikānaṇ *vedanānaṇ*.
Abyāpajjhāparamatāyā ti niddukkhāparamatāya; yāva vā
dukkhaṇ sabbaṇ pahīnaṇ hoti, tāvā ti attho.

Santutṭho hotī ti paccayasantosaṇa santutṭho hoti; *itarī-*
tarena cīvarena ti⁶ thūla-sukhuma-lūkha-paṇīta-thira-jīṇṇā-
naṇ yena⁷ kenaci.⁷ Atha kho . yathāladdhādīnaṇ itarī-
tarena yena kenaci santutṭho ti attho: cīvarasmiṇ hi

* A. iv, 108.

† S. v, 6 (*with* sīla *for* seta).

‡ M. i, 104; A. iv, 366.

¹ H, D, B, E *omit*.

² H, S *tattha*; C, D, E *omit*.

³ H °*khita*ṇ.

⁴ H, D, B, S, C *kāraṇa*°; E *kāra* hā°.

⁵ C, E *uppannā*.

⁶ H *add*s na.

⁷ H *uccayena* *pavicayena*.

tayo santosā: yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathā-sāruppasantoso ti; piṇḍapātādisu pi es' eva nayo. *Vanna-vādī* ti eko santuṭṭho hoti, santosassa vannaṇ na katheti; eko na santuṭṭho hoti, santosassa vannaṇ katheti; eko n' eva santuṭṭho ca hoti, na santosassa ca vannaṇ katheti; eko santuṭṭho ca hoti, santosassa ca vannaṇ katheti; taṇ dassetuṇ *īlarītarasantuṭṭhiyā ca vanna-vādī* ti vuttaṇ.

Anesanan ti dūteyya-pahīnagamanānuyogappabhedan nā-nappakāraṇ anesanaṇ. *Appatirūpan* ti ayuttaṇ.

[497.] *Laddhā cā* ti dhammena samena labhitvā; *agadhito* ti vigata¹-lobhavanto; *amucchito* ti adhimattatanhāya amucchito; *anajjhāpanno* ti tanhāya anotthaṭo अपariyonaddho; *ādinavadassārī* ti anesanāpattiyañ ca gadhitaparibhoge ca ādinavaṇ passamāno; *nissaraṇapañño* ti “yāvad eva sītassa paṭighātāyā” ti vuttaṇ nissaraṇam eva² pajānanto. *Itarītaracīvarasantuṭṭhiyā* ti yena kenaci cīvarena santuṭṭhiyā; *n' ev' attān' ukkaṇseti* ti “ahaṇ paṇsukūliko, mayā upasampadamālake yeva paṇsukūlikaṇṇaṇ gahitaṇ; ko mayā sadiso atthī?” ti attukkaṇsanaṇ na karoti; *na paraṇ vambheti* ti “ime pan' aññe bhikkhū na paṇsukūlikā” ti³ vā,³ “paṇsukūlikamattam pi etesaṇ natthī” ti vā evaṇ paraṇ na vambheti. *Yo hi tattha dakkho* ti yo tasmiṇ cīvarasantose, vanna-vādī-tādisu⁴ vā dakkho cheko vyatto; *analaso* ti sātaccakiriyāya ālasiyavirahito; *sampajāno patissato* ti sampajānapaññāya c' eva satiyā ca yutto; *porāṇe* ti na adhunuppattike; *aggaññe* ti aggo ti jānitabbe; *ariyavaṇse thito* ti ariyāṇaṇ vaṇse pa-tiṭṭhito.

Ariyavaṇso ti ca: yathā hi khattiyavaṇso, brāhmaṇavaṇso, vessavaṇso, suddavaṇso, samaṇavaṇso, kulavaṇso, rājavaṇso, evaṇ ayam pi aṭṭhamo ariyavaṇso, ariyatanti, ariyapaveṇi namā hoti; so kho pana ariyavaṇso⁵ imesaṇ vaṇsānaṇ mūla-gandhādīnaṇ kālānusārikagandhādayo viya aggam akkhāyati. Ke pana te ariyā yesaṇ eso vaṇso ti? ariyā vuccanti Buddhā ca pacceka-Buddhā ca Tathāgatasāvakā ca, etesaṇ ariyānaṇ vaṇso. Ito pubbe hi⁶ satasahassakappādhikānaṇ catunnaṇ

¹ H agadhita°.

² H ca.

³ H, D, E gīvā.

⁴ H, D, E, C °vādī tāsu.

⁵ S, B ayaṇ vaṇso.

⁶ C, E omit.

asaṅkheyyānaṃ matthake Taṇhaṅkaro, Medhaṅkaro, Saraṇaṅkaro, Dīpaṅkaro ti cattāro Buddhā uppannā, te hi ariyā, tesāṃ ariyānaṃ vaṇso ti ariyavaṇso; tesāṃ Buddhānaṃ parinibbānato aparabhāge ekaṃ asaṅkheyyaṃ atikkamitvā Koṇḍañño nāma Buddhō uppanno . . . pe¹ . . . imasmiṃ kappe Kakusandho, Konāgamano, Kassapo, amhākaṃ Bhagavā Gotamo ti cattāro Buddhā uppannā, tesāṃ ariyānaṃ vaṇso ti ariyavaṇso. Api ca atītānāgatapaccuppannānaṃ sabba-Buddha-Pacceka-Buddha-Buddhasāvakānaṃ ariyānaṃ vaṇso ti ariyavaṇso. Tasmiṃ ariyavaṇse paṭiṭṭhito.

Itarīlarena piṇḍapātenā ti yena kenaci piṇḍapātena; senāsanādisu pi es' eva nayo.

[498.] *Āyatanesū* ti cakkhādisu āyatanesu; *yato* ti saññato; *yatatto*² ti yatattavā; *paṭiyatatto*² ti ativiya yatatto³; *gutto* ti rakkhito; *gopito* ti mañjūsāya viya ṭhapito; *rakkhito* ti paṭisāmito; *saṃvuto* ti dvārasaṃvaraṇena pihito.

Khunṣito ti garahito; *vambhito* ti apasādito; *ghaṭṭito* ti ghaṭṭanam āpādito; *garahito* ti avamaññito; *upavadito* ti akkosito; *pharusenā* ti mammacchedakavacanena; *kakkhalenā* ti dāruṇena; *na paṭivajje*⁴ ti paṭippharitvā na katheyya.

Jhānānuyutto ti anuppānuppādanena uppannasevanena ca jhānena anuyutto; *upekkham ārabba samāhitatto* ti catutthajjhānupekkhaṃ uppādetvā samāhitacitto; *takkāsayaṃ kukkucciṃ' upacchinde*⁵ ti kāmavitakkādivitakkaṃ ca kāmasaññādikāṃ vitakkassa⁶ āsayaṃ ca hatthakukkuccādi-kukkuciyaṃ⁷ ca upacchindeyya.

[500.] *Anuppānassa vā paṭhamajjhānassa uppādāyā* ti tasmiṃ attabhāve na uppannassa vā uppajjitvā vā parihīnassa paṭhamajjhānassa⁸ uppādanatthaṃ, attano santāne paṭilābhatthaṃ. *Uppānaṃ vā*⁹ *paṭhamajjhānaṃ āsevatī* ti ādisu tattha¹⁰ ādarena sevati, paḡuṇaṃ karoti, bhāveti vadḡheti, bahulīkaroti punappunaṃ karoti.

¹ H omits.

² B, S yatattavā; E yatto.

³ T omits, but gives in a footnote.

⁴ B °ccaṃ o' upac°.

⁵ H, B °ccaṃ.

⁶ H ca.

² T, E °yatto.

⁶ H adds ca.

⁸ H adds vā.

¹⁰ H, B, S ettha.

[501.] *Upekkhā*¹ ti catutthajjhāne uppannā² tatramaj-jhattupekkhā¹; *upekkhā*¹ ti sabhāvapadaṇ; *upekkhanā* ti upapattito³ ikkhanākāro; *ajjhupekkhanā* ti adhikā⁴ hutvā ikkhanā; *cittasamatā*⁵ ti cittassa samatā,⁶ cittassa⁶ ūnātirit-tataṇ vajjetvā samabhāvo; *cittapassaddhatā*⁷ ti cittassa appagabbhatā,⁸ athaddhabhāvo⁹ ti attho; *majjhattatā cit-tassā* ti na sattassa, na posassa, cittassa majjhattabhāvo ti attho. *Catutthe*¹⁰ *jhāne upekkhaṇ ārabbhā* ti catutthasmiṇ jhānasmiṇ uppannaṇ tatramajjhattupekkhaṇ paṭicca; *ekag-gacitto* ti ekārammaṇe pavattacitto; *avikkhittacitto* ti uddhac-cavirahato¹¹ na vikkhittacitto. Nava vitakkā vuttanayā eva.

Kāmavitakkānaṇ kāmasaññāsayo ti kāmavitakkaṇ¹² vitak-kentassa uppanna-kāmasaññā tesāṇ vitakkānaṇ āsayo vasa-nokāso ti kāmasaññāsayo. Vyāpādavitakkādīsu pi es' eva nayo.

[503.] *Cudito vacīhi satimā 'bhinande* ti upajjhāyādīhi vācāhi codito samāno satimā hutvā taṇ codanaṇ abhinan-deyya. *Vācaṇ pamuñce kusalan* ti ñānasamuṭṭhitaṇ vācaṇ pamuñceyya; *nātiavelan* ti ativelanṇa pana vācaṇ kālavelanṇa sīlavelanṇa ca atikkantaṇ nappamuñceyya; *janavādadharmāyā* ti janaparivādakathāya; *na cetayeyyā* ti cetanaṇ na uppā-deyya.

Idaṇ te appattan ti idaṇ tava na pattanṇa; *asāruppan* ti tava payogaṇ asāruppaṇ; *asīlaṭṭhan*¹³ ti tava payogaṇ na sīle paṭiṭṭhitaṇ ti asīlaṭṭhaṇ, sīle ṭhitassa payogaṇ na hoti ti vuttaṇ hoti; keci *asīliṭṭhan* ti paṭhanti, na¹⁴ *maṭṭhavacanan*¹⁵ ti atthaṇ vaṇṇayanti.

Nidhīnan ti tattha tattha nidahitvā ṭhapitānaṇ hirañña-suvaṇṇādipūrānaṇ nidhikumbhīnaṇ; *pavattāran* ti kicchajī-

¹ H, D, E °khāyā.

² H, D, E °nāya.

³ H uppat°.

⁴ H, D, E, S, C adhikaṇ.

⁵ H, E °samatho.

⁶ H, D, E, S, C omit.

⁷ D, E °pasatātā; C °pasamatā; B °ppakatā.

⁸ C, D, B °pasatātā.

⁹ C, E apaṭṭhata°.

¹⁰ H, D, E catutthaṇ.

¹¹ H °hito.

¹² H °kanaṇ; S °kena.

¹³ C, D, E asīlapaṭiṭṭhaṇ; T asīliṭṭhaṇ.

¹⁴ S omits.

¹⁵ S amatṭha°; H paṭṭhita°.

vike duggatamanusse anukampaṇ katvā: “chi, sukhena te jīvanūpāyaṇ dassessāmi” ti nidhiṭṭhānaṇ netvā hatthaṇ pasāretvā “imaṇ gahetvā sukhaṇ jīvā” ti ācikkhitāraṇ viya; *vajjadassinaṇ* ti dve vajjadassino: “iminā naṇ asāruppena vā khalitena vā saṅghamajjhe niggaṇhissāmi” ti randhagavesako ca; aññātañ ṇāpanatthāya, ṇātaṇ¹ anuggaṇhanatthāya, silādinā tassa vuḍḍhikāmatāya taṇ taṇ vajjaṇ olokanena ullumpanasabhāvasaṇṭhito ca; ayaṇ idha adhippeto. Yathā hi duggatamanusso “imaṇ gaṇhāhi” ti tajjetvā pothetvā pi nidhiṇ dassente kopāṇ na karoti, pamudito va hoti, evaṇ eva ca evarūpe pugale asāruppaṇ vā khalitaṇ vā disvā ācikkhante kopō na kātabbo, tuṭṭhen’ eva bhavitabbaṇ; “Bhante, mahantaṇ vo kammaṇ kataṇ mayhaṇ ācariyupajjhāyaṭṭhāne ṭhatvā ovaḍantehi, puna pi maṇ vadeyyāthā” ti pavāretabbam² eva. *Niggayhavādin* ti ekacco hi saddhivihārikādīnaṇ asāruppaṇ va khalitaṇ vā disvā “ayaṇ me mukhodakadānādīhi sakkaccaṇ upaṭṭhahati, sace naṇ vakkhāmi, na maṇ upaṭṭhahissati, evaṇ me parihāni bhavissati” ti vattuṇ avisaḥanto niggayahavādi nāma na hoti; so imasmiṇ sāsane kacavaraṇ ākirati. Yo pana tathārūpaṇ vajjaṇ disvā vajjānurūpaṇ tajjetvā paṇāmento, daṇḍakammaṇ karonto, viharā niharanto sikkhāpeti, ayaṇ niggayahavādi nāma, seyyathā pi Sammāsambuddho. Vuttañ h’ etaṇ: *niggayha niggayh’ āhaṇ Ānanda, vakkhāmi, paggayha paggayh’ āhaṇ vakkhāmi*,³ *yo sāro so ṭhassatī** ti. *Medhāvin* ti dhammojapaññāya samannāgataṇ. *Tādisaṇ* ti evarūpaṇ paṇḍitaṇ, *bhaje*⁴ payirupāseyya. *Tādisaṇ* ācariyaṇ *bhajaṇānassa* ante-vāsikassa *seyyo* va hoti, na *pāpiyo*, vuḍḍhi yeva hoti, no parihāni ti.

Ovadeyyā ti uppanne⁵ vatthusmiṇ vadanto ovaḍati nāma, anuppanne “ayaso pi⁶ te siyā” ti ādivasena anāgataṇ dasento anusāsati nāma; sammukhā vadanto pi ovaḍati nāma,

* M. iii, 118.

¹ H ṇāta.

² H, D, E, C vāre°.

³ H, D, E, B, C omit.

⁴ H bhajeyya.

⁵ H, D, E, C °na.

⁶ E, C omit.

parammukhā dūtaṇ vā sāsanaṇ vā pesento anusāsati nāma; sakiṇ vadanto pi ovadati nāma, punappunaṇ vadanto anusāsati nāma; ovadanto eva vā anusāsati namā ti evaṇ *ovadeyya, anusāseyya*. *Asabbhā*¹ ti akusaladhammā *nivāreyya*, kusalaadhamme patitṭhāpeyyā ti attho. *Sataṇ hi so piyo hoti* ti so evarūpo puggalo Buddhādīnaṇ sappurisānaṇ piyo hoti; ye pana adiṭṭhadhammā vitinṇaparalokā āmisacakkhukā jīvikatthāya pabbajitā, tesāṇ *asataṇ* so ovādako anusāsako “na tvaṇ amhākaṇ upajjhāyo, na ācariyo, kasmā amhe ovadasī” ti evaṇ mukhasattihi vijjhantānaṇ *appiyo hoti* ti.

Ekakamman ti apalokanakammādikaṇ ekakammaṇ. *Ekuddeso* ti nidānuddesādiko ekuddeso. *Samasikkhatā* ti samāna-sikkhatā. *Āhatacittatan* ti kodhena pahatacittabhāvaṇ. *Khilajātatan* ti thaddhabhāvaṇ. [504.] *Pañca pi*² *cetokhile* ti Buddha-dhamma-saṅgha-sikkhā-sabrahmacārisu pañcasu pi cittassa thaddhabhāve.

Ñānasamutṭhitaṇ vācan ti ñānasampayuttacittena³ uppāditavākyaṇ; *muñceyyā* ti vissajjeyya; *atthūpasanḥitan* attha-sahitaṇ⁴; *dhammūpasanḥitan* ti dhammena yuttaṇ; *kālātikkantaṇ vācaṇ na bhāseyyā* ti kālātitaṇ vācaṇ na katheyya, tassa kālassa atikkantattā; *velātikkantaṇ* ti mariyādātitaṇ vacanaṇ na bhaṇeyya, vacanamariyādāya⁵ atikkantattā; ubhayavasena kālavelā.⁶

*Yo*⁷ *ve*⁸ *kāle asampatte* ti attano vacanakāle asampatte; *ativelan* ti velātikkantaṇ katvā atirekappamaṇaṇ bhāsati; *niḥato seti* ti nighātito⁹ sayati; *kokilūy’ eva atrajo* ti kākiyā paṭijaggito kokilāya abbhantare jāto kokilapotako viya.

[505.] *Athāparan* ti *attha* idāni¹⁰ ito param pi. *Pañca rajāni* ti rūparāgādīni pañca rajāni.¹¹ *Yesāṇ sutimū vinayāya sikkhe* ti yesāṇ upaṭṭhitasati hutvā ca vinayanatthaṇ tisso sikkhā sikkheyya. Evaṇ sikkhanto hi rūpesu . . . pe . . . phassesu saḥetha¹² rāgaṇ, na aññāni.¹³

¹ H akusalamhā.

² T omits.

³ D, E, S, C °citte.

⁴ B adds kāraṇasahitaṇ.

⁵ B, C, D, E, S °yādassa.

⁶ H °velāyo.

⁷ H omits.

⁸ H ca.

⁹ H, D, E, C °tiko.

¹⁰ H, D, E, C omi!.

¹¹ H, D, E rañjanāni.

¹² H saḥate.

¹³ H aññe ti.

Rūparaḷo ti rūpārammaṇaṇ paṭicca uppanno rāgādiraḷo. Saddaraḷādīsu pi es' eva nayo.

Tato so tesañ vinayāya sikkhanto anukkamena: [506] *Etesu dhammesū* ti gāthā; tattha *etesū* ti rūpādīsu; [507] *kālena so sammā dhammaṇ parivīmaṇsamāno* ti so ti so bhikkhu yv' āyaṇ "uddhate citte samathassa kālo" ti ādinā nayaena kālo vutto, tena kālena sabbaṇ saṅkhatadhammaṇ aniccādinayaena parivīmaṇsamāno; *ekodibhūto vihane tamaṇ* so ti so ekaggacitto sabbaṇ mohāditamaṇ vihaneyya, natthi ettha saṇsayo.

[508.] *Uddhate citte* ti viriyindriyavasena citte avupasante; balavaviriyaṇ hi mandasamādhīṇ viriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṇ abhibhavati, evaṇ uddhate citte; *samathassa kālo* ti samādhissa bhāvanāya kālo. *Samāhite citte* ti upacāraḷpaṇāhi citte samāhite; balavasamādhīṇ¹ hi mandaviriyaṇ samādhissa kosajḷapakkhattā kosajḷaṇ abhibhavati; samādhi viriyena saṇṇojito kosajḷe patituṇ na labhati; viriyaṇ samādhinā saṇyojitaṇ uddhacce patituṇ na labhati, tasmā tadubhayaṇ samaṇ kātabbaṇ; ubhayaśamatāya hi appaṇā hoti. *Vipassanāya kālo* ti evaṇ samāhite aniccādivasena vividhāya passaṇāya kālo; samādhikammikassa balavatī pi saddhā vaṭṭati; evaṇ saddahanto okappento appaṇaṇ pāpuṇāti; samādhi-paṇṇāsu pana samādhikanumikassa ekaggatā balavatī vaṭṭati, evaṇ hi so appaṇaṇ pāpuṇāti; vipassanākammikassa paṇṇā balavatī vaṭṭati, evaṇ hi so lakkhaṇapaṭivedhaṇ pāpuṇāti; ubhinnaṇ pana² samattā³ appaṇā hoti eva.

*Kāle paggaṇhātī*⁴ *cittaṇ* ti yaśmiṇ samaye atisithilaviriyatādīhi liṇaṇ cittaṇ hoti, tasmiṇ samaye dhammavicaya-viriya⁵-pītisaṇbojḷhaṇgasamuṭṭhāpanena cittaṇ paggaṇhāti. *Niggaṇhātī* ti yaśmiṇ samaye accāradḷhaviriyatādīhi udḷhataṇ cittaṇ hoti, tasmiṇ samaye passaddhi-samādhī-upekkhāsaṇbojḷhaṇgasamuṭṭhāpanena cittaṇ niggaṇhāti. *Sampahaṇsati kālenā* ti yaśmiṇ samaye cittaṇ paṇṇāpayoga-mandatāya vā upasaśasukhāṇadhiḷamena⁶ vā nirassaḷaṇ

¹ *All MSS.* °madhi.

² H, D, E, C *omit.*

³ H, S, B °tte pi.

⁴ H °hāti.

⁵ B, C *omit.*

⁶ H, B °khāṇaṇ viḷamena.

hoti, tasmiṃ samaye aṭṭhasaṇvegavatthupaccavekkhanena saṇvejeti; aṭṭha saṇvegavatthūni nāma: jāti-jarā-vyādhi-maraṇāni cattāri, apāyadukkhaṇ pañcamaṇ,¹ atīte vaṭṭa-mūlakaṇ dukkhaṇ, anāgate vaṭṭamūlakaṇ dukkhaṇ, paccuppanne āhārapariyettimūlakaṇ dukkhaṇ ti; ratanattaya-guṇānussaraṇena c' assa pasādaṇ janeti; ayaṇ vuccati *sampahaṇsati kālenā* ti. *Kāle² cittaṇ samādahe* ti yasmiṃ samaye saddhā-paññānaṇ samādhi-viriyānaṇ ca samabhāvo, tasmiṃ kāle cittaṇ samādaheyya, appaṇaṇ pāpeyya.

Ajjhupekkhati kālenā ti yasmiṃ samaye sammāpaṭipattiṇ āgama alīnaṇ anuddhataṇ anirassādaṇ āraṇmaṇe samappavattaṇ samādhivīthiṇ paṭipannaṇ cittaṇ hoti, tadā 'ssa paggaha-niggaha-sampahaṇsanesu na vyāpāraṇ āpajjati, sārathi viya samappavattesu assesu; ayaṇ vuccati kālena ajjhupekkhatī ti. *So yogī kālakovidō* ti eso vuttappakāro kammaṭṭhānayoге niyutto paggaha-niggaha-sampahaṇsana-samādahana-ajjhupekkhanakālesu cheko vyatto.

Kimhi kālamhī ti ādinā paggahādikālaṇ pucchati; idāni paggahādikālaṇ vissajjento *līne cittamhī* ti ādim āha: atisithilaviriyatādihi citte līnabhāvaṇ gate dhammavicaya-viriya-pītisambojjhaṇgasamutṭhāpanena *paggāho*; *uddhata-smiṇ vi-niggaho³* ti accāraddhaviriyatādihi uddhate citte passadhi-samādhi-upekkhāsambojjhaṇgasamutṭhāpanena niggaho. *Nirassādagataṇ⁴ cittaṇ sampahaṇseyya tāvade* ti paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena⁵ vā assāda-virahitataṇ⁶ gataṇ⁷ aṭṭhasaṇvegavatthupaccavekkhanena vā ratanattaya-guṇānussaraṇena vā tasmiṃ khaṇe cittaṇ sampahaṇseyya. *Sampahaṭṭhaṇ yadā cittaṇ* ti yasmiṃ kāle vuttanayen' eva sampahaṇsitaṇ cittaṇ hoti; *alīnaṇ bhavati anuddhataṇ* ti viriya-samādhīhi saṇyojitattā līnuddhaccavirahitaṇ ca hoti. *Samathanimittassā⁸* ti samatho ca nimittaṇ ca samathanimittaṇ, tassa; *so kālo* ti yo so līnuddhaccavirahakālo vutto, so kālo. *Ajjhattaṇ raṇaye mano* ti jhānasampayuttaṇ cittaṇ kaṣiṇādi-gocarajjhatte toseyya⁹ abhiramāpeyya.

¹ H, D, E omit.² H, D, S, E omit.³ H hi nig°.⁴ H, D, E, C, B °sīdikataṇ.⁵ H, B °khānaṇ viga°.⁶ H °hitaṇ.⁷ H, D, E, C kataṇ.⁸ T omits nimitta.⁹ H tosayeyya.

*Etena-m-ev' upāyenā*¹ ti etena vuttopāyena eva; *ma-kāro padasandhivasena vutto*; *ajjhupekkheyya tāvade* ti yadā upa-cārappaṇāhi taṇ cittaṇ samāhitaṇ, tadā 'samāhitaṇ cittaṇ' ti jānitvā paggaha-niggaha-sampahaṇsanesu vyāpāraṇ aka-tvā tasmiṇ khaṇe ajjhupekkhanam eva kareyya.

Idāni *kimhi kālamhi paggāho* ti puṭṭhagāthaṇ nigamento *Evaṇ kūlavidū dhīro* ti ādim āha: *kālena kālaṇ cittassa nimit tam upalakkhaye* ti kālānukālaṇ samādhisampayuttacittassa ārammaṇaṇ sallakkhe, upaparikkheyyā ti attho. Sesaṇ sabbattha pākaṭam eva.

Evaṇ arahattanikūṭeṇa desanaṇ niṭṭhapesi ti.

Sāriputtasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Soḷasamaṇ.

SADDHAMMAPAJJOTIKĀYA KHUDDAKANIKĀYATṬHAKATHĀYA
MAHĀNIDDESE

ATṬHAKAVAGGAVAṆṆANĀ NIṬṬHITĀ.

²MAHĀNIDDESAVAṆṆANĀ SAMATTĀ.

¹ T °yeva pāyena.

² C, D omitt.

APPENDIX

Some references in Vol. I. traced after publication:

<i>Page</i>	6.	‡‡ S. iv, 132.
„	25.	‡ M. i, 122.
„	92.	† Apa 35.
„	94.	§ Cf. S. iii, 189; A. iii, 311; iv, 386.
„	138.	‡ M. ii, 265.
„	161.	* M. i, 150.

A missing passage, in Vol. I., *p.* 180, *l.* 12: After “*paññā-balassa avijjāya akampiyalakkhaṇaṇ*,” the following lines should be inserted:

“*Satisambojjhaṅgassa upatṭhānalakkhaṇaṇ, dhammavī-cayasambojjhaṅgassa pavīcayalakkhaṇaṇ, viriyasambojjhaṅ-gassa paggahalakkhaṇaṇ, pītisambojjhaṅgassa pharaṇa-lakkhaṇaṇ, passaddhisambojjhaṅgassa upasamalakkhaṇaṇ, samādhisambojjhaṅgassa avikkhepalakkhaṇaṇ, upekkhā-sambojjhaṅgassa paṭisaṅkhānalakkhaṇaṇ;*”

This passage is missing in all the MSS. that I could collate, but was found in a similar description in *Sumaṅgalavilāsini*, the commentary on *Dīghanikāya*.

INDEX OF IMPORTANT AND OBSCURE WORDS

A

- Akatthamāna 199
 Akappiya 350
 Akallatā 432
 Akittayi 376
 Akiriyasuddhi 234
 Akukkucca 321
 Akevali 360-3
 Akkharikā 411
 Akkhātā 294
 Akkhāna 391
 Akkheyya 253
 Aggañña 464
 Aggahitattaṇ 113
 Agocara 450-1-2
 Aghato 169
 Aghamūlato 170
 Aṅkuro 120
 Aṅgamaṅgāpakaḍḍhana 323
 Aṅgavijjā 402
 Aṅgārakāsūpamā 32, 33
 Acittikārakata 337
 Accatari, v. 435
 Accantaniṭṭhā 108
 Accantapārisuddhi 90
 Accantasanti 203
 Accantasuddhi 234
 Accasarā, v. 207, 410
 Accādhāya 407
 Accutappatta 214
 Acchedasaṅki 163
 Ajapatha 280
 Ajāmiga 421
 Ajeguccha 334
 Ajjhattasanti 304-5
 Ajjhattaṇ 134
 Ajjupekkhati 470
 Ajjhena 198, 211
 Ajjhesāmi 318
 Ajjhogāḷha 96, 97
 Ajjhopanna 109, 110
 Ajjhosāna 38
 Ajjhosita 219, 428
 Aññavihita 353
 Aññasita 284
 Aññamokkha 105-6
 Aññā citta 114, 439
 Atta 197
 Atthakavaggiya 309
 Atthapada 410
 Atthānāghāta 321
 Atthikaṅkalūpamā 31
 Atthitakāri 188, 406
 Aḍḍhayoga 197
 Aṇumatta 121-3
 Aṇusahagata 36, 102
 Atammayatā 90, 306
 Atāṇato 169
 Aticca 247
 Atimāna 63, 64, 208
 Ativākya 348
 Atisaranti 363
 Atisāraditthi 362
 Attagarahī 165
 Attadaṇḍa 315, 423
 Attaniya 334
 Attapaccakkha 341
 Attaparinibbāna 342
 Attamanatā 21
 Attasamathāya 342
 Attānuditthi 435
 Attānuvādhahaya 395
 Attharasa 267
 Atthasaṇhita 450
 Aditthajotana 372
 Adinnādāna, *description of* 115, 456
 Adukkhamasukha 143
 Addarittthaka 377
 Addhagata 249
 Addhadāṇḍaka 424
 Addhuvato 169
 Advejjhavaacana 18
 Advellhakavaacana 18
 Adhammarāga 41
 Adhikaraṇakāraka 262
 Adhikutṭṭanattthēna 32

- Adhicirijja 288
 Adhitthāna 188
 Adhitthānābhinivesānusayā 310
 Adhimāna 208
 Adhimuccanta 191
 Adhimutti 298
 Adhivacanasamphassa 168, 333
 Adhisīlasikkhā 119, 121
 Adhosi 212, 213
 Anaṅgaṇa 357-8
 Anajjhāpanna 464
 Anaññāneyyatā 441
 Anaddhanika 154
 Ananulomika 451
 Ananussuta 441
 Ananvāhata 445
 Anabhāva 81, 170
 Anabhisambhūnanta 250
 Anavajja 297, 344-6
 Anavaññatti 418
 Anavatthita 153, 390
 Anassava 114
 Anassāvī 339
 Anānugiddha 165
 Anānuputtā 194
 Anāvikamma 207
 Aniketasī 208, 459
 Aniccasaññānuloma 307
 Anitthaṅgata 242
 Anitthuri 436
 Animitta 168, 334
 Anirākatajjhāna 405
 Anissita 349
 Anikadassana 392
 Anītiha 422
 Anugijjhāti 55
 Anuttānikamma 207, 410
 Anutthunāti 286, 367
 Anudhamma 454
 Anunaya 38, 245
 Anunīta 192
 Anunetu 292
 Anupakhajja 337
 Anupacāra 446
 Anupaya 347
 Anupādāya 197
 Anupādiyāna 241
 Anupādisesa 257
 Anupubbavīhārasamāpatti, navā 268
 Anuppadātā 326
 Anuppiyabhāṇitā 420
 Anubyañjanaggāhī 390
 Anuyoga 188
 Anurodha 38, 245
 Anuloma-patipadā 65
 Anusaṭa 427
 Anusayā 41, 237, 298
 Anūpanīta 313
 Anūpaya 205-6, 212
 Anesana 464
 Anokasāri 310
 Anojavanti 285
 Anoma 193, 363
 Anolīnavuttika 188, 406
 Anosita 427
 Antaggāhikā 162, 243
 Antopūti 338
 Antosamorodha 433
 Anvānāyanti 365
 Anvāyika 70
 Anvāssavanti 68
 Apaccanikapatipadā 65
 Apaccorohanatā 52
 Appaṇṇaka 450
 Aparigamanatā 90
 Apānaka 431
 Apāyamukha 354
 Apāhata 285-6
 Apilāpanatā 52
 Apihālu 334
 Apurekkharāno 308
 Appagabbha 334
 Appaccaya 235, 286, 349
 Appativānī 188, 406
 Appaṇihita 168, 334
 Appatitthīnacitta 347
 Appamaññā 267
 Apparajakkha 298, 383
 Appicchātā 328
 Appicchā, cattāro, 328-9, 342
 Appesakka 421
 Abbata 306
 Abbūlhesika 85, 87
 Abbokinnā 79
 Abyāpajjha 457, 463
 Abbhāhata 427
 Abbhukkirāṇa 322
 Abbhutadhamma (*division*) 270
 Abhabbuppattika 171
 Abhiḍḍappanātā 109
 Abhiḍḍappamāna 17
 Abhiḍḍhā 42, 118
 Abhiññā, catasso 268
 Abhiññeyya 85, 229
 Abhinivajjeyya 38
 Abhinivittā 193
 Abhinivisati 235
 Abhinivesa, 163
 Abhinīta 275

Abhipphahārinī 233
 Abhibhāyatana 268
 Abhibhū 422
 Abhisañcetayita 435
 Abhisambhavyeyya 444, 457
 Abhisambhotabba 456
 Amaccā 258, 443
 Amaravitakka 418
 Ayāthāvaka 163
 Ayogakkhemakāma 452
 Ayojja 217
 Arahanta, *description of*, 184
 Aritta 311
 Ariya 86, 87
 Ariyavaṇsa 464
 Arūpadhātu 44
 Alasandā 279
 Alaṇṣāṭaka 345
 Aleṇato 169
 Avajjhāyati 274
 Avatthitasamādāna 281, 456
 Avatthiti 388
 Avatthāpana-vacana 18
 Avatthitavāda 364
 Avadaññūtā 114
 Avadāniya 109
 Avasīdati 432
 Avassuta 262, 338
 Avaṇ gacchati 111
 Avikatthī 321
 Avijjāpaccayā 222
 Aviddasu 187
 Avisaṇvādaka 326, 447
 Avisārī 438
 Avisāhaṭamānasatā 388
 Avisāhāra 389
 Avīci 80
 Avitikkamo sīlaṇ 123
 Avivādāta 201-2
 Asaṅgāhanā 428
 Asatā 350
 Asabbha 468
 Asamapekkhanā 428
 Asaraṇato 169
 Asahitaṇ te 288, 311
 Asaṅgitta 172
 Asaṇsaggakathā 332
 Asāta 355
 Asilokabhaya 396
 Asisūnūpamā 32
 Asissāmi 459
 Asilattha 466
 Asuci-saṅkassara-samācāra 338
 Asuropa 322
 Asmimānā 209

Assavatika 218
 Assāda 342
 Aṇṣā 61

Ā

Ākassati 434
 Ākassaṇ 433
 Ākāraparivitakka 388
 Āgucārī 423
 Āguṇ 312
 Āghāta 321
 Āghātita 427
 Āghātitaṃmana 190
 Ācāra, *description of*, 338
 Ācāragocara 121, 123
 Ājavaṇ 434
 Ājīvika bhaya 396
 Ātānātiyaparitta 383
 Āṭhapanā 336
 Āṇanya 282
 Ātaṅkaphassa 456
 Āṭhabbana 413, 422
 Ādānagantha 234
 Ādāya 145-6
 Ādittadesanā 455
 Ādisanti 414
 Ādīnava 170, 304, 342
 Ādeva 254
 Ādevaneyya 460
 Ānandatthera 191-2
 Āneñjappatta 357-8
 Āpāthakajjhāyī 336
 Āmāya dāsā 55
 Āmisakiñcikkhā 275
 Āmisacakkhuka 419
 Āmodanā 21
 Āyatana, *various meanings of*, 290
 Āyutta 262
 Āyūhani 39
 Āragge 162
 Ārambha 408, 436
 Ālapanā 419
 Ālasāyanā 409
 Ālassānuyoga 354
 Āvaṭṭabhaya 396
 Āvarāniya 406
 Āvāsamacchariya 111, 112-3
 Āvuta 95
 Āvuta 273
 Āvethiya 285, 289
 Āsatta 94, 95
 Āsappanā 429
 Āsita 204
 Āhata 427, 468

Āhatamana 190
Āharahatthaka 345

I

Ingħa 351
Icchā 38; °nidāna 105; °pakata 336
Itarītara 462-3-4
Itikīrāya 388
Itivuttaka 270
Itiha 199, 200, 388
Itoja 69
Ittara 154
Idamatthitā 342
Iddhipādā, cattāro 67
Indagū 26
Iriyāna 434
Isigiliparitta 383
Issattha 354

I

Itito 169

U

Ukkaṇṭhitā 459
Ukkaṇṣeti 464
Ukkācanā 420
Ukkutikappadhāna 431
Ukkhittapaligha 85, 87
Ukkhipanti 284
Uggajjanta 288
Ugghariṇ 304
Ugghāti-nigghāti 245, 287
Uccayagāha 205
Uccāvaca 220, 443
Ucchanna 95
Ucchādāna 412
Uñchācariyā 335
Uñhisapaṭṭa 413
Utuparissaya 462
Uttamadiṭṭhippatta 85
Uttamapattipatta 217
Uttānikaraṇa 5, 319
Uttāsi 323
Upasaṅkheyya 319
Udākūmikajāta 80
Udāna (division) 270
Uddanḍa 197, 336
Uddāna 11
Uddhacca 62, 325
Uddhaṇsara 367
Unnahana 419
Unnaḷa 416
Upakattha 281

Upakkamati 314
Upakkhittaka 302
Upaghāta 263
Upaccagā 286
Upadhiviveka 103
Upanāha 63, 64
Upapanna 53
Upayaṇ 366
Uparujjhati 155
Uparundhe 374
Upavadita 363, 465
Upavadiyamāna 191
Upavāda 417
Upavādekā, ariyānaṇ 379
Upasagga 169, 263, 426
Upasaṅkheyya 321
Upasamarati 440
Upasampajja 130
Upāyupādāna 310
Upādānapaccayā 228
Upekkhaka 137-9, 346
Upekkhā, dasavidhā 137
Upekkhā-sati-pārisuddhi 143-4
Uppalini 384
Ubbega 395, 426
Ubbhatthaka 431
Uyyodhika 392
Urattāliṇ 250
Ullapanā 419
Usmūpanibaddha 153
Ussaḍḍitvā 420
Ussada 201, 375
Ussineta 89
Ussesu 350, 437
Ussolhi 188, 409

Ū

Ūhacca 435

E

Ekapassayika 431
Ekavokāra-bhava 44
Ekaṇsavacana 18
Ekāgārikaṇ 271
Ekāyana 52, 53, 442
Ekārakkha 88
Ekodibhāva 135
Ekodibhūta 469
Ejati 350
Ejā 38
Ejānuga 220
Ejānusata 220
Ejāya panna 220
Eṇeyyaka 278

Erakavattikā 278
 Eritasanti 204
 Elambuja 312
 Esanti 110
 Ehibhadantika 430
 Eḷakamantarāṇ 430

O

Oka 308
 Okappenta 191
 Okasāri 309
 Ogāḷha 96, 97
 Odakantika 261-2
 Odagya 21
 Odhikata 160
 Odhiggāha 205
 Ophuṭa 273
 Omāna 208
 Omesu 437
 Olīyanā 433
 Ovaraka 337
 Ovuta 95
 Oḷārika 36

K

Kakusandha 465
 Kakkaritā 420
 Kaṭaṇ samādāya 90
 Kaṭukañcukatā 113
 Kaṇṭakavārija 312
 Kaṇṭakāpassayika 431
 Kaṇṇikāḷakkhaṇa 415
 Kataparappavāda 301
 Katthati 201
 Katthanā 201
 Katthi 324
 Kathaṇkathi 285, 354-5
 Kathāvatthūni, dasa 327
 Kathojja 284-5-7
 Kadariya 113, 425
 Kapimiddha 415
 Kappayeyya 241
 Kappaṇ n'eti 350, 370
 Kappiya 371
 Kammakāraṇā, vividhā 277, 424
 Kammabhava 159
 Kammāyatana 198, 211
 Karavīkabhāṇi 439
 Kalahavivāda 315, 351-2
 Kalimala-paripūra 304
 Kalopi 430
 Kassambujāta 338
 Kasināsamāpatti, dasa 268
 Kassapa 465

Kahāpaṇakaṇ 279
 Kākamāsaka 345
 Kāma 11; vatthu° 11; kilesa° 11
 Kāmakāmi 252
 Kāmadhātu 43, 44
 Kāmabhogiseyyā 407
 Kāmayāna 26
 Kāmesu micchācāra, *description of*, 116
 Kāya 45, 46, 47, 48; °gantha 234-5, 349; °saṅkhāra 117; °sattha 275; °saṇsagga 332
 Kālaṇ kaṅkhati 349
 Kiñcana 435
 Kittivaṇṇabhata 273
 Kiṇṇatibhāga 318
 Kiṇṇatthina 221
 Kiṇṇaṇṭhita 318
 Kibbisakāri 426
 Kilāsa 61
 Kissati 279
 Kivanta 443
 Kukkucca 62, 324
 Kukkuravata 218
 Kuppapaṭiccasanti 201
 Kuppasanti 204
 Kumbhatthānakathā 394
 Kumbhatthūna 391
 Kulāṅgāra 28
 Kulajjhāpaka 28
 Kulamacchariya 111-2
 Kuvanta 444
 Kuvera 154
 Kusalaṽadānā 284, 358, 36
 Kuhakakuhaka 336
 Kuhanavattūni, tīni 334-5
 Kuhā 253, 416
 Kuhāyanā 336
 Ketukamyatā 212
 Kevali 89, 216
 Koṇāgamana 465
 Koṇḍañña 465
 Kodho, dasahi ākārehi 321
 Korajikakorajiko 336
 Kolapāna 396
 Kolaputtiya 198, 211, 324

KH

Khanti 145-6
 Khandha 23; °kusala 240; °dhīra 157; °paritta 383
 Khara 217; °yāna 217; °daṇḍa 312
 Khalikā 411
 Khalita 286

Khalupacchābhattika 195
 Khamlitāsira 249
 Khārāpatacchika 279
 Khārika 343
 Khiddāpadosikā 154
 Khilajāta 468; °tā 191
 Khīrodakibhūta 257
 Khunṣita 465

G

Gaṅgā 22, 290; °vici 395
 Gaṇakaputta-Tissatthera 382
 Gaṇasāmaggi 256
 Gaṇḍato 169
 Gatakoṭika 85
 Gatadisa 85
 Gataddha 85
 Gatipariyanta 91
 Gatiyā ghaṭṭenti 314
 Gathita 235
 Gadhita 109
 Gandhabbavatika 218
 Gabbhakaraṇiya 416
 Garusaṇvāsa 385
 Galita 286
 Gahana 275
 Gāthā (division) 270
 Gāmakathā 389, 393
 Gāma-bandhana 354
 Gāhaṇ jāho 219
 Gijjhātī 55
 Gilānapaccaya 463
 Gumba (name of a country) 279
 Geyya (division) 269
 Gedha 38, 434
 Gedhikatā 413
 Gokapila 216
 Gocara, description of 110, 338, 450-1
 Gotamī 145
 Godāvārī 22, 290
 Godhālakkhaṇa 415
 Go vajjho 250

GH

Ghaṭikā 411
 Ghaṭṭita 286; °santi 204
 Ghanakāla 248

C

Cakkhu, pañcavidhaṇ 376; °loliya 389; °bhūta 295; °sampadā 108

Caṇḍalaṇ 392
 Caṇḍikka 322
 Cattāvi 245
 Catudosāpagata 327
 Caturapassena 88
 Catuvesārājappatta, narrated 292
 Catuvokārabhava 45
 Capalatā 413
 Carana 124
 Carita 298
 Calakaku 292
 Calato 169
 Calitasanti 204
 Cavanatā 252
 Cātukamyatā 401
 Cātummahārājika 154
 Cāmara-vālavijani 413
 Ciṅgulaka 411
 Cittaviveka 103
 Cittasāṅkhāra 177
 Cittāvilakaraṇamatta 322
 Cinnacarana 85
 Cirakavāsika 278
 Cullavedalla 385
 Cūlanika 382
 Cūlaviyūha 315
 Cetanā silaṇ 123
 Cetokhila, pañca 191, 468
 Celosamatha 405
 Corakathā 393

CH

Chattapatha 280
 Chandagū 371
 Chandajāta 26
 Chambhitatta 395, 429
 Chalaṇgasamannāgata 88
 Chiddavichiddakaraṇa 323

J

Jaṅghapesaniya 402
 Jagū 26
 Jaggeyya 406
 Jaññā 409
 Janṇupatha 280
 Jatukka 56
 Jananta 446
 Janapadavitakka 418
 Janavāda-dhamma 466
 Jappā 40, 105
 Jappanā 434
 Jappe 306
 Jarādukkha 72

Javanapafñiā 231
 Jāgariyānuyoga 65
 Jātaka (*division*) 270
 Jāti, *various meanings of* 70
 Jātipaccayā 229
 Jālini 39
 Jivitaparikkhāra 463
 Jivitindriya 147
 Jotimālikā 278

JH

Jhāyati 274

Ñ

Ñāṇacarita 384
 Nānapatha 355
 Nāṇabhūtā 295
 Nāti 443
 Nāyāparaddha 366
 Nēyyapariyantika 297

TH

Thānavāda 284
 Thānāthāna 453
 Thitatta 215

D

Daṇṣādhīpāta 455

T

Takkapariyāhata 361
 Takkahetu 388
 Takkāsaya 465
 Taggaruka 110
 Tacasāra 69
 Taccharita 110
 Taccha 205
 Tajjā manoviññāṇadhātu 23, 291
 Taṭṭikā 256
 Taṇhaṅkara 465
 Taṇhā 42; °gaddula 42; °jāla 42;
 °dhipanna 159; °nusata 159;
 °paccayā 228; °vicaritaṇ, atṭha-
 satan 161
 Tatravatṭaka 345
 Tathamāna 191
 Tathāgata, *description of the word*
 178 ff.; °bala 268; °seyyā 407
 Tathāgato param maraṇā 243-4
 Tathiva 361, 368
 Tadaṅgasanti 203
 Tadaḍhimutta 110, 263

Tadekatṭha 101-2-3
 Tandiyaṇā 409
 Tandī 409
 Tanninna 110, 262
 Tapojigucchā 367
 Tappatibhāga 104
 Tappabbhāra 110, 262
 Tappaṇa 110, 262
 Tammaya 312-3
 Tassanṭhita 104
 Tādi 216, 245
 Tālavatthukata 170
 Tāsī 323
 Tikkhapafñiā 232
 Tiṭṭhabhadantika 430
 Tiṇukkūpama 31, 33
 Tiṇṇāvi 245
 Titikkhati 348
 Tiṭṭhāyatana 163
 Timingala 300
 Tiracchānakathā, battiṇsa 393
 Tiracchānavijjā 402
 Tilakāhatagatta 249
 Tividhakalyāṇa 132
 Tisahassī-mahāsahassī 382
 Tucchato 170
 Tumo 363
 Tuvaṭṭaka 315
 Tejana 445
 Tedhātuka 219, 306

TH

Thaṇḍilaseyyā 431
 Thaddha 253, 281, 416
 Thambha 63, 64, 281, 405
 Thambhayitvā 287
 Thāmagata 95, 242
 Thānavato 453
 Thīna 433
 Thīnamiddha 62
 Thīyitatta 433
 Thunanti 361
 Thullakumārī 451
 Thusodaka 431
 Theta 325, 447

D

Dakkhāmi 158
 Daṇḍa 423; °parāyaṇa 249
 °pasuta 351
 Datti 431
 Dadhivāhana 25
 Dantabhūmi 348

Daratha 64
 Davakamma 412
 Dasapada 410
 Davāya 343-5
 Dasabaladhārī 293
 Dasalakkhaṇa-samannāgata 332
 Dahanti 284, 361
 Daheyya 364
 Ditthato na maññati 259
 Ditthadhammika 296, 423
 Ditthasaṅsandana 372
 Ditthasuddhi 216, 240
 Ditthi 145-6; °kantāra 162; °anusaṅgasaṅgā 101; °gata 162; °gahana 162, 263; °vipphandita 162; °visūkhāyika 162; °vyasana 78; °nījjhānakkhanti 388; °nivesa 204; °paribbasāna 360-1, 365; °medhaga 239
 Dibbacakkhu 158
 Disāvatika 218
 Dighacārikā 390
 Dipaṅkara 465
 Dukkha, *description of* 71
 Dutthulla 261-2
 Dunnijjhāpaya 370
 Dunnimmaḍaya 104-5
 Dunnita 286
 Duppatara 104-5
 Duppariocaṇa 104-5
 Duppasādaya 370
 Duppahāya 104
 Duppekkhiya 370
 Dubbinaya 370
 Dubbinivethaya 104-5
 Dubbittivatta 104-5
 Dubbutthāpaya 106
 Dummejjha 428
 Durāsada 425
 Durutta 286
 Duruddhara 106
 Duropita 286
 Dussamutthāpaya 106
 Dussamuddhara 106
 Dvayaṇḍvayasamāpatti 262
 Dvākāra 298, 383
 Dvedhāpatha 429
 Dveḷhaka 429

DH

Dhajaggaparitta 383
 Dhatarattha 154
 Dhamatī 453-4
 Dhammacchāriya 111

Dhammabhūta 295; °maya 385;
 °rasa 267; °vinaya 146-7;
 °sudhammatā 385; °senāpati 450
 Dhātudhīra 157
 Dhāraṇatā 52
 Dhikkatāpā 156
 Dhuta 258
 Dhutaṅga 196
 Dhurasampaggāha 409
 Dhota 258
 Dhona 205-6, 212, 258
 Dhovana 392

N

Nakkhattavijjā 402
 Nagaravaḍḍhaki 124
 Natthikhila 190
 Nadanta (*a compound*) 446
 Nantaka 335
 Nanda-mānavaka 12
 Nandimitta 394
 Nandirāga 38
 Nandūpasevana 96
 Namuci 233
 Nājjheti 435
 Nātaka 411
 Nānattakathā 394
 Nānattasaññā 99, 100
 Nābhigijjhāti 346
 Nābhijapṇeyya 395
 Nābhijapṇeti 346
 Nāmarūpappaccaya 228
 Nikati 207, 410
 Nikanti 41
 Nikāmanā 41
 Nikāmeti 109, 320
 Nikiraṇā 207, 410
 Niketasārī 310
 Nikkama 408
 Nikkhamitāsā 426
 Niggayhavādī 467
 Niccharati 438
 Nicchāta 171
 Nijjiggaṇṇatā 397
 Nijjhāpetā 293
 Nijjhāyati 158, 274
 Nitthā 353; °parāyaṇa 352
 Nitthuriya 436
 Niḍḍa 94
 Nittāreti 439
 Nittinṇa 282
 Niddesa 3
 Niddhumi 213

Niddhota 258
 Nidhānavatī 327, 449
 Ninnādi 438
 Ninneta, atthassa 295
 Nihātapāpaka 177
 Nippesikatā 397
 Nibbijjha 348
 Nibbidāya 304
 Nibbisaṇ 349
 Nibbēthiya 285-9
 Nibbedhikapañña 232
 Nibbedhikā 144
 Nimittaggāhī 390, 392
 Nimmāṇarati 155
 Niyāmāvakkanti 367
 Niyogavacana 18
 Niraggala 85, 87
 Nirāṇkatvā 405
 Niratta 212, 350, 375
 Nirayapālā, *discussion about* 424
 Nirassajanti 220
 Nirassati 204-5
 Nirāsatti 333
 Nirutti 3, 340-1
 Nirupadhi 104
 Nirodhatanā 41
 Nillopaṇ harati 270
 Nivittā 192, 284
 Nivissavādi 369, 370
 Nivuta 95
 Nivuta 273
 Nisaṇkati 436
 Nissajjādosā, cha 309
 Nissattha 172
 Nissayanā 349
 Nissayeyya 240
 Nissaraṇa 342; °pañña 464
 Nitattha 7, 287, 297
 Nekkhammarati 440
 Nemittikatā 397
 Neyya, attha 7, 287, 297, 387
 Nesajjikaṇa 196
 Neḷaṇa 326, 449
 Neḷā 326, 449

P

Pakappita 367
 Pakāsaṇā 4
 Pakuppasanti 204
 Pakubbamāna 192
 Pakkhandikā 414
 Pakkhabhata 217
 Pakkhepabandhana 354
 Pagāḷha 92, 96

Paggāha 470-1
 Paṅgacīra 411
 Paccakkhāti 335
 Paccatta 368
 Paccayika 325, 447
 Paccaya 352
 Paccāghātita 191, 427
 Paccāhata 190, 427
 Pacceti 241-2-5, 306
 Pajappanata 109
 Pajappe 367
 Pajā 299
 Pajāna 361
 Pajjaraka 414
 Pañcaṅgavippahina 87
 Pañcavokārabhava 45
 Pañcasikha 373
 Paññatti-paramatthiya 151
 Paññā, *various* 230 *fl.*
 Paññāvimutta 313
 Paññindriya 156
 Patikaṇṭakata 288
 Patikujjenta 255
 Patikkosaṇ 360
 Patighasañña 99, 100
 Patighasamphassa 168, 333
 Patighāta 321
 Paticcasaṃmuppāda, *description of*
 222 *fl.*
 Paticchitāse 242
 Paṭipadā 65; anuloma° 65; apac-
 canika° 65; anavattha° 65;
 attattha° 65; dhammānudham-
 ma° 65
 Paṭipurisa 288
 Paṭibandhu 40
 Paṭibhaji 266
 Paṭibhāṇa 198, 211
 Paṭibhāṇavā 339, 340
 Paṭibhāyati 340-1
 Paṭimalla 421
 Paṭilomavutti 114
 Paṭivaḷḷā, v. 421, 465
 Paṭivāpetvā 433
 Paṭividdhākuppa 85
 Paṭivirodha 321-2
 Paṭivisesa 285
 Paṭisaṅkhā yoniso 461
 Paṭisambhidā 340
 Paṭisaṇyujeyya 308
 Paṭisaṇṇāsārappa 267
 Paṭisaṇṇārāma 405
 Paṭisūra 288
 Paṭisenikattā 288
 Paṭisenikara 234, 288

- Paṭissati 52
 Patihanākkhāmi 344
 Paṭṭhapeti 263
 Paṇidāhāti 109, 321
 Paṇidhāya 336
 Paṇidhisampanna 440
 Paṇḍaka 451
 Paṇḍara 22
 Patarati 54
 Patāreyya 81
 Patāreti 439
 Patitthiyati 286
 Patiyatatta 465
 Patilīna 334; °cara 255
 Pativattenta 255
 Patissata 464
 Pattāḷhaka 411
 Pattuṇṇacivara 330
 Patthaddha 281
 Patthiya 371
 Padatthāna 388
 Padatthuti 20
 Panunna 55; °paccekasacca 88
 Panta 267, 446
 Pannaddhaja 86, 87
 Pannabhāra 86, 87, 371
 Pannasira 37
 Papañcasāṅkhā 357-8, 374
 Pabhaṅguto 169
 Pabhava 154, 351
 Pabhavikā 153
 Pabhāvita 154
 Pamāya 364
 Payirupāsati 452
 Payojikā 153
 Parato 169; °ghosa 191
 Paradhammika 455
 Paraneyya 368-9
 Parapaccaya 369
 Parapatibaddhagū 369
 Parapattiya 369
 Parappavāda 239
 Paramapurisa 89
 Paramappattipatta 89
 Paramavodānappatta 104
 Paramussadagata 323
 Paraviccchandana 366
 Paraviccchindana 205
 Parāmattha 95, 193
 Parāyaṇa 427
 Parikkissati 277-9
 Parikelanā 413
 Parikkhatatā 420
 Parikkhattiya 420
 Parikkhipanti 284
 Parikkhepabandhana 354
 Pariggaha 55, 251
 Pariggahita 16, 161
 Paricchādanā 207, 410
 Parijjhāyaṇa 254
 Pariññā 83; nāta°; tīraṇa°,
 pahāṇa° 83
 Pariññeyya 85, 229
 Paritassanā 459
 Parittāsī 323
 Paridhāṇsati 28, 29
 Paripatanti 28, 29
 Paripantho titthati 271
 Paripāṭiyamāna 164
 Pariplava 445
 Pariphandamāna 157
 Paribbasāna 239
 Pariyantakata 161
 Pariyantacārī 455
 Pariyantavatī 327, 450
 Pariyādinna 159, 262
 Pariyāputa 269
 Pariyāyabhattabhojana 431
 Pariyutthāna 41, 262, 429
 Pariyonāha 433
 Parisattha 420
 Parisappanā 429
 Parissaya 60, 65, 444
 Pariharanā 207, 410
 Parihārapatha 410
 Parihāriya 460
 Pareta 274
 Pajjhāyati 274
 Palāpa 254
 Palālapīṭhaka 279
 Palālapuñja 98
 Palāsa 63, 64
 Palikhañña, *abs.* 457
 Paligijjhāti 55
 Paligedha 38
 Palighaparivattika 279
 Palipa 275, 434; °palipanna 106
 Palibajjhāti 55
 Palibuddha 95, 109
 Palibodhā (*various*) 251, 434
 Palokato 169
 Palokadhamma 152
 Pavattā 295, 467
 Pavasaṇ 366
 Pavādiyaṇe 361
 Pavicinitvā 205
 Pavitakka 289
 Pavivitta 281
 Pavivekakathā 331
 Pavivekarati 440

Pasākhakāla 248
 Pasāḍacakkhu 157
 Passavati 339
 Pahassamāna 362
 Pahārāda 373
 Pahāsa 21
 Pahūta 351
 Pahoti 353
 Pāgabbhiya 337
 Pātibhoga 335
 Pātimokkhasaṅvara 405
 Pānāgāra 451
 Pāṇātipāta, *description of* 115
 Pāṇissara 391
 Pāpaṇikā 335
 Pāmokkhaṇ 125, 194
 Pāragū 83; abhiññā°, pariññā°,
 pahāna°, bhāvanā° 83
 Pāribhaddatā 401
 Pārisajja 285
 Pāramippatta 84
 Pāvacana 145-7
 Pāvadati 198-9
 Pāvā, v. 194, 362
 Pitakasampadāya 388
 Piṇḍa-patipiṇḍaka 403
 Piṇḍapātikaṅga 195
 Piyappahūta 352
 Pisunā vācā 117, 326
 Pihanā 41
 Pihayamāna 17
 Pīthamaddikatā 401
 Pīti-sukha 128-9, 130-6
 Pucchañcikatā 41
 Puthujjana, *description of* 272
 Puthujjā 365, 370
 Puthupaṇṇā 230
 Puthuso 363
 Punabbhava 159, 160
 Pubbāpare 281
 Pubbāsava 370
 Purā bheda 319, 320
 Purisadhorayha 293
 Purisāsabha 293
 Purekkhata 320
 Purekkharāna 311, 369
 Pūgamajjhagata 27
 Pūtimutta 335
 Pūraṇakathānaya 446
 Pekkha 391
 Pekkhatā 250
 Pekkḥāyana 458
 Pekkhetā 294
 Peta 253; °seyyā 407
 Pettika 453

Pesikāla 248
 Poṇkhānupoṇkhaṇ 79
 Pori 327, 449

PH

Phandanti 164
 Pharusā vācā 117-8, 326
 Phaladāna 400
 Phassayissāmi 198
 Phassāyatana 230, 341
 Phassesi 440
 Phārusakapāna 396
 Phussatila 219
 Phussa'ela 219
 Phussabeluvalatṭhi 216
 Phoṭayitvā 370

B

Bandhu 55
 Balisamaṅsika 279
 Balagga 392
 Bala, pañca 56, 57
 Balikatavāda 364
 Baliyanti 55
 Bindu (*sound*) 438
 Bilaggāha 205
 Bilaṅgathālīka 278
 Bijaṇihāra 416
 Buddha, *description of* 441;
 °cakkhu 158; 383; °dhammā,
 cha 268; °muni 359; °subodhi
 385; °anussati 35
 Bojjhaṅgaparitta 383
 Bojjhaṅgā, satta 67
 Byantikavā 81
 Byappathayo 446
 Byāruddha 426
 Brahma'āyika 155
 Brahmajālavanṇanā 316
 Brahmāsara 439
 Brūhetā 405

BH

Bhagandalā 61
 Bhagavantu, *formation, etc., of*
 264 ft.
 Bhaṅgabyā 154
 Bhaṇḍanakāraka 262
 Bhaddekarattapariyāya 320, 455
 Bhabbābhabba 298
 Bhava 353-5-8; °tājita 358;
 °taṇhā 41; °netti 39; °paccayā
 228; °pariyanta 91; °rāga 103;
 °sātābaddha 105

Bhavanarj 427
 Bhavābhava 157-9, 241, 359
 Bhavāya 349
 Bhavāpanita 366
 Bhassakāraka 262
 Bhākutika-bhākutiko 336
 Bhākutīya 336
 Bhāratayuddha 393, 449
 Bhāvita 349; °kāya 267
 Bhikkhu, *description of* 200
 Bisi, pañcavidhā 256
 Bhujiṣṣa 282
 Bhuttavamitaka 345
 Bhūtamana 191
 Bhūtiyaṇ 416
 Bhūripaṇṇa 230
 Bherava 395
 Bhesmā 425

M

Makkha 63, 64
 Magayamāna 274
 Maggakkhāyī 108
 Maṅku 274
 Macca 11
 Maccutara 435
 Maccupareta 250
 Maccumukha 156
 Macchera 63, 64
 Majja 353
 Majjhantikatthera 328
 Mañju (*sound*) 438
 Maññanā, *various* 253
 Maññita 260
 Maṇḍanāya 344-5
 Mattikākuṇḍala 439
 Mada 63, 64, 344-5
 Madhupāna 396
 Madhumeha 61
 Manesikā 411
 Manopadosikā 154
 Manomuni 177
 Manovileka 324, 429
 Mantabhāṇi 321
 Mantāya 374
 Mamattā, *dve* 160
 Mamāyita 160-1
 Mariyādakata 160
 Mahaggata 457
 Mahā-Kaccāna 308, 320
 Mahārajakkha 298, 383
 Mahāluḍḍa 426
 Mahāviyūha 315
 Mahāvedalla 385
 Mahāsamaya 315, 372

Mahindavici 395
 Maṇṣacakkhu 158
 Maṇṣapesūpamā 31, 33
 Māgandiya 304-7-9
 Māna 207-8 *fl.*
 Mānasa, *various meanings of* 289, 290
 Māmaka 251
 Māyā 63, 64, 206-7
 Māra 457; °dhitaro 303; °nivāpa 457; °pāsa 42; °balisa 42; °visaya 42; °senā 234
 Mārīsa 261
 Migapakkha 416; °pāṭhaka 416
 Micchatta 163
 Micchādittṭhi, *dasavatthukā* 162, 243
 Micchāpatha 163
 Micchāmāna 209
 Mithu 361, 284
 Middha 433
 Mukhakulāna-vikulāna 322
 Mukhacālīkā 411
 Mukhadenḍimaka 411
 Mukhabheriya 411; °bherulaka 411; °valimaka 411; °sambhāvita 336; °ālambara 411
 Mukhālepa, *how to make* 412
 Muggasūpyatā 401
 Mucchā 38
 Muta 45, 239, 240; °matta 347; °rūpa 313; °suddhika 219
 Muttācāra 430
 Muttāvi 245
 Mudindriya 298
 Mussati 270
 Mussate 263
 Muni 177, 187; agāra°, anagāra°, sekkha°, pacceka° 177
 Musāvāda, *description of* 116, 446
 Mūladeva 393
 Mekhalā, *formation of the word* 266
 Meghamāla 393
 Meṇḍapatha 280
 Mettaparitta 383
 Metti 457
 Metteyya 261
 Medhaga 364, 423
 Medhaṅkara 465
 Meraya, *description of* 353
 Mokkha 125, 291
 Mokkhaicikā 411
 Mocapāna 396
 Mona 175; °patta 176

Moneyyāni, tīni 176-7
 Moraparitta 383
 Mosavajja 275
 Mohanasmiṇ 92
 Mohanīya 347

Y

Yakkha 358; °saṇyutta 372
 Yata 465; °cāri 460
 Yatatta 465
 Yatvādhikaraṇaṇ 390
 Yathāvajja 411
 Yathāsanthatika 196
 Yasa 106
 Yācitakūpama 32, 33
 Yāthāva 205, 361; °mana 191
 Yāpanāya 344
 Yugaggāha 291
 Yugandhara 375
 Yogakkhemakāma 257
 Yogī 470

R

Rakhasā 61
 Rajojalladhara 431
 Ratanaparitta 383
 Rattikhitta 386
 Rathaka 411
 Randham eṣi 285
 Rasa, *description of* 343
 Rasagga 343
 Rāgarāgi 236
 Rājakhādāya 288
 Rāhumukha 278
 Ritta 281, 443; °to 170; °pesuṇa 432; °āsana 454
 Rissamāna 279
 Ruppāti 29
 Rusita 460
 Rūpa, *description of* 12 fl.; °tanhā 41; °dhātu 43, 44; 309; nimitta-niketa-visāra-vinibaddha 310; °patitthaṇ 96; °raja 469; °rāga 103; °saññā 99; °sammudita 347; °ārāma 347
 Rūpāvacarā 16
 Rūpūpāya 95
 Rogato 169
 Rogā, *various* 60, 61
 Rohanavici 395
 Rohitamaccha 216

L

Lakkhaṇapāṭhakā 415
 Lakkhaṇavādā 284

Laggita 95, 106-9, 110
 Langī 429
 Lacchati 453
 Lapakalapako 336
 Lapanā 397, 419
 Lapā 253, 416
 Lapeyya 417
 Lambila 343
 Lahuso 149, 150
 Lābhakamyā 342
 Lābhamacchariya 111, 112
 Lālappa 255
 Lālappataṇ 250
 Lāsa 411
 Littavācatā 420
 Līna 433
 Lulita 457
 Lonagata 84
 Lokakkhāyikā 394
 Lokadhamma 253; °garuka 419
 Lokadhātu 382
 Lokāyata 394
 Lomahapṣa 69
 Loluppa 40

V

Vagguvada 438
 Vaṅkaka 411
 Vacisaṅkhāra 177
 Vacisattha 275
 Vajjun 350
 Vañcanā 410
 Vaṭṭapariyanta 91
 Vaṇṇapokkharatā 198, 211, 324
 Vaṇṇamacchariya 111, 113
 Vaṇṇahāriya 285
 Vatasuddhika 217
 Vatthuvijjā 401
 Vadāna 364-8
 Vadhakato 170
 Vana 39; °pattha 98, 267
 Vanatha 39
 Vambhayita 368
 Vambhita 465
 Vambheti 464
 Vammika 93
 Vayokhandha 374
 Vavassaggattha 271
 Vasaladhamma 261
 Vasippatta 84
 Vasibhāva 441
 Vassita 416
 Vahacchinna 274
 Vaṇsa 392; °patha 280
 Vācāyata 321

- Vāreyya 416
 Vālavedhirūpa 301
 Vikatthati 201
 Vikatthi 324
 Vikasitā 441
 Vikālavisikhācariyā 354
 Vikopenti 370
 Vikkhepagata 242
 Viggayha 308, 360
 Vighāta 261; °pakkhika 440
 Vicayabahula 458
 Vicāra 127-8, 131
 Vicikicchā 63
 Vijanavāta 267
 Vijigucchanta 443
 Vijigucchamāna 454
 Vijitāvi 348
 Vijjāttāna 198, 211
 Viññāṇadhātu 310
 Viññāṇapaccayā 227
 Vitakka 127-8, 131; °carita 384
 Vitacchikā 61
 Vitanḍasallāpa 394
 Vidhameti 28
 Vidhā 307, 348
 Vidhūpeti 89
 Viniggaha 470
 Vinighāti 285
 Vinicchaya 305, 353, 362-4
 Vinidhāya khantiṇ 277
 Vinipāta 381
 Vinibaddha 95, 106, 242
 Virūlhaka 154
 Vipatha 421
 Viparāvatta 289, 311
 Viparināmasaṅki 163
 Vipariyesagāha 163
 Vipallāsagāha 163
 Vippatisāra 324
 Vippalāpa 255
 Vippalugga 234
 Vippalujjanato 28, 29
 Vipphandamāna 158
 Vibandha 235
 Vibhajana 4
 Vibhava 353-8, 349; °tanhā 41
 Vibhūta 164, 356; °vihāri 458; °saññi 356
 Vibhūsanāya 344-5
 Vibhoti 356-7
 Vibbhantaka 272
 Vimariyādikata 172
 Vimānadassī 362
 Vimāneti 362
 Vimutti 333; ariyā^c 84; °ñāṇa-
 dassana 333, 373; °ñāṇadassa-
 nakkhandha 90; °rasa 267
 Vimokkhaṇṭika 269, 443
 Vimokkhā, attha 267
 Viyattesu 241
 Viyārambhā 436
 Viraddha 364-5
 Virandha 286
 Virāgaratta 236-8
 Virādhayitvā 366
 Viriyasamādāna, *fourfold* 196
 Viriyārambha 408; °kathā 332
 Viruta 413
 Virūpakkha 154
 Vilūna 249
 Vivaraṇa 4
 Vivicca 125-6
 Vivitta 97-9, 100, 311
 Viveka 97; °ja 128; °dassī 333
 Visaṅkhāragata 104
 Visajjaṇ 370
 Visaññasaññi 356
 Visatā 39
 Visattā 94, 95
 Visattikā 42, 53, 349
 Visama 109, 115, 308, 421
 Visamalobha 41
 Visamūlā 43
 Visaṇyutta 86, 87
 Visaṇvādikā 43
 Visākhā 222
 Visineti 89
 Visuddhimagga 405
 Visettha 193
 Visenikatvā 289
 Visenibhūta 232-4
 Visūkadassana 393
 Visūcikā 414
 Vissattha (*sound*) 438
 Vihingsūparati 344-5
 Vimaṇsā 221; °nucarita 361
 Vivadātā 361
 Vutthavāsa 85, 213
 Vupakatthakāya 104
 Vusitavā 89
 Vūpakattha 104
 Vekataka 431
 Vetāla 391
 Vedagū 221-2, 312, 363
 Vedanāpaccayā 228
 Vedalla (*division*) 270
 Vedehi 220-1
 Vedhamāna 158
 Venateyya 300

Vemajjha 319
 Vemāna 434
 Veyyākaraṇa (*division*) 270
 Veyyābādhika 463
 Veviccha 42, 113, 432
 Vesamma 151
 Vesārajja, catu 268
 Vesiyagocara 451
 Vessantara 120
 Velāma 120
 Vokkamma 337
 Vocchādanā 207, 410
 Vodāna 287; °dassī 234
 Vodānatthapucchā 373
 Vobhindanta 301
 Vosānagata 84
 Vosāpeti 428
 Vyantikaroti 170
 Vyappatha 114, 263
 Vyasanā (*various*) 78, 254
 Vyāpajjanā 322
 Vyāpajjati 286
 Vyāpatti 322
 Vyāpāda 118
 Vyāruddha 428

S

Sakāyana 364-8
 Sakkaccakāri 188, 406
 Sakkāya 167; °ditthi 162; 20fold
 242; °samudaya 167
 Sakkhidhamma 376, 422
 Sakkhiputtā 275
 Saṅkiṇṇaparikha 85, 87
 Sakyaputtiya 192
 Sakhilavācatā 420
 Saṅkāsanā 4
 Saṅkittisu 430
 Saṅkupatha 280
 Saṅkhaṇ 370
 Saṅkhamuṇḍika 278
 Saṅkhāta 442
 Saṅkhāra, *various meanings of*
 222-3; °paccayā 225; °dukkha
 77
 Saṅga 38, 220
 Saccasandha 325, 447
 Sacchikā paññatti 269, 443
 Sajjaṇ 370
 Saññasaññi 356
 Saññasatta 220
 Saññāṇaṇ pariññā 172
 Saññā, *various* 173; nekkhamma°
 174; °bhava 44

Saññābhāvanā, dasa 268
 Sāṭha 420
 Saṅha 339, 340
 Sati 52; °paṭṭhāna 45, 47, 48, 49;
 °sappajjañña 188
 Sato 45, 48, 80, 140
 Satta 26, 94, 95
 Sattisūlūpamā 32
 Sattu 396
 Sadatthagaruṇa 405
 Sadvelhaka 355
 Santānaṇ, viriyassa 197
 Santikāya 410
 Santutthikathā 329
 Santusitatta 90
 Santhava 40
 Sanditthi 361; °rāga 363
 Sandeha 92
 Sandhātā 326, 448
 Sandhi-samala-saṅkatīre 274
 Sandhiṇ chindati 270
 Sandhūpeti 89
 Sandhota 258
 Sannidhi, *various* 403
 Sapadānacārikaṅga 195
 Sapparibhaṇḍa 413
 Sappāṭihāriya 355
 Sabbacāga-pariccāga-saṅghita 323
 Sabbhaññuno, pañca 386
 Sabbhaññutañña, *description of*
 386
 Sabbadhisama 436
 Sabbasaṅkhārasamatha 82
 Sabbūpadhipatinissagga 82
 Samagga 256; °nandi 326, 448;
 °ārāma 326, 448
 Samajjābhicarāṇa 354
 Samaṇamuṇḍikāputta 217
 Samatittika 444
 Samatta 192-3
 Samathanimitta 470
 Samantacakkhu 158, 387
 Samannāneti 108, 320
 Samavayasatthesana 88
 Samaṇ 308, 421
 Samādahe 470
 Samādhikkhandha 90
 Samādhija 136
 Samāya 365
 Samitatta 80
 Samitaṇ 79
 Samukkācana 420
 Samuccayagāha 205
 Samunnahanā 419
 Samullapanā 419

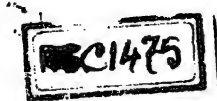
- Samullāpasasagga 332
 Samekkhāyana 458
 Samecca 222-9
 Sameta 356
 Samohita 274
 Sampaggāha 211
 Sampajāna 140; °musā 275-6
 Sampayātaṇṇa 289
 Samparāya 247, 352; °yika 202, 296, 423
 Sampavedhamāna 159
 Sampasādāna 134
 Sampahaṇṇasati 469, 470
 Sampha 447
 Samphandamāna 158
 Samphappalāpa 117-8, 327
 Samphassa, *various* 167
 Sambodhirati 440
 Sambhañjana-palibhañjana 323
 Sambhatta 336
 Sambhogasasagga 332
 Sammappadhānā, cattāro 66
 Sammānana 192
 Sammāparibbājaniya 315-6
 Sammāsambuddha, *description of* 185-6
 Sammutisanti 203-4
 Sayañ-patibhāṇa 361
 Sayambhū 441
 Saraṇa 352; °ṇkara 465; °gata 84
 Sarasāṅkappa 67
 Sarasaparittatā 148, 152
 Salākahattha 411
 Salāyatanaṇṇa 228
 Sallakattiya 416
 Sallato 169
 Sallapanā 419
 Sallāni, satta 187
 Sallekha 342
 Savacaniya 423
 Savaṇasasagga 332
 Savighāta 304
 Savilekha 355
 Sasambhāracakkhu 157
 Sassata 193, 251
 Sassatisamaṇ 251
 Sassamaṇabrāhmaṇī 299
 Sahabhū 153
 Sahitaṇ me 80, 288, 311
 Saṅvaro sīlaṇ 123-5
 Saṅvijita 423
 Saṅvedhita 367
 Saṇṇattha 24
 Sācariyaka 67
 Sātheyya 63, 64, 420
 Sāta 355; °asāta 353
 Sātaccakāri 188, 406
 Sātiyesu 339
 Sāntevāsika 67
 Sāpadesaṇ 327, 450
 Sāratta 262
 Sāriputta 300
 Sārāgo, cittassa 38
 Sālākiya 416
 Sālukapāna 396
 Sālohitā 258, 443
 Sāhasa 433
 Sīṅgī 416
 Sīṇānadāna 400
 Sippāyatana 198, 211
 Sibbanī 38
 Siraṇṇapa 37, 462
 Silokapaṭisaṇyutta 418
 Sītāharaṇa 449
 Sīdantarā 375
 Sīmakata 160
 Sīmātiga 236
 Sīlakkhandha 90
 Sīlabbataparāmāsa 101
 Sīlavatāni 194
 Sīlavyasana 78
 Sīhaseyyā 407
 Suññatā 168, 334
 Sutasuddhika 217
 Sutta, *description of* 269
 Sundarī 192
 Supaṇṇasaṇyutta 372
 Supina, *description on* 414
 Supinakūpamā 32, 33
 Subhavādā 284
 Surā, *description of* 353
 Susukābhaya 396
 Sussūsanti 114, 439
 Sūrakathā 394
 Setaketu 445
 Senābyūha 392
 Selanta 446
 Soceyyā, tayo 122
 Soppa 433
 Sobhanagaraka 392
 Soreyya-setthiputta 12
 Svākāra 298, 383
 Svātivatta 204

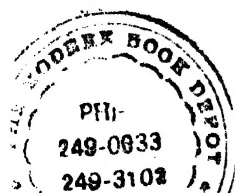
 H
 Hatthapajjotikā 278
 Hatthāvalekhano 430
 Hatthivatika 217

Hadaya 22
Hanusañcopana 322
Hammiya 197
Hassan 406
Hassati 287
Hālidakāni 308
Hāsapaññā 231

Hindagū 26
Hirikoḷīna 462
Hīnāya āvattitvā 271
Hīyamāna 433
Hīleyya 155
Huraṇ 242
Hetuvāda 284

Way of climbing mountains, 280 fl.

THE ASIATIC SOCIETY
Calcutta 700 01

C1475

